ANTUN RADIĆ

SABRANA DJELA

I

DR ANTUN RADIĆ:

SABRANA DJELA

I.

SELJAČKA SLOGA

DR VLADKO MAČEK I RUDOLF HERCEG

ZAGREB 1936.

Žarko Babić
1939

NAROD I NARODOZNANSTVO

PREDGOVOR.

Dr Antun Radić je takva ličnost u narodnom i kulturnom životu hrvatskom, da se njegovo značenje to više osjeća i uvažava, što smo dalje od njegove prerane smrti.

Kao prvi naš etnolog postavio je ne samo temelje hrvatskoj etnografiji, nego i zahtjev, da narod (seljačtvo) ostane glavni subjekt kulturnog stvaranja, a svi drugi faktori da taj princip (seljačtvo = glavni subjekt) priznaju i prema tomu udese sav svoj rad, ako hoće biti — narodni . . .

To načelo prenosi zajedno s bratom Stjepanom i u politiku: . . . Narod, kakav jest, da jest, — takav si neka uredi svoju domovinu i državu: svoju i za sebe . . .

Ali o tom neka govore oni sami — kao naši uzori i učitelji.

Zato izdavajući SABRANA DJELA DRA ANTUNA RADIĆA — među njima i one ponajvažnije spise, koje su napisali i izdali zajedno Antun i Stjepan — donosimo sve onako, kako su oni pisali, dotično onako, kako je bilo štampano.

Ne mienjamo ni pravopisa. Kad je dr Radić svoje stvari izdavao sâm ili zajedno s bratom, pisao je etimologijom — škola Weber-Šenoa — smatrajući to zadnjim kompromisom, preko kojega hrvatstvo ne smije ići. Tim pravopisom pišemo i mi.

Jedina promjena je transkribcija starog Akademijinog pravopisa u novi: lj *mjesto* ļ, nj *mjesto* ń *i* dž *mjesto* ģ, *a to zato, jer sadašnji strojevi tih slova nemaju. Iz tih razloga niesu svuda zadržana ista slova i njihovo graduiranje (kursiv, mastno, spacionirano) te su izostala grafička izticanja. — Kritičari, koji bi se htjeli i na to osvrnuti, neka pogledaju original. Zato je svuda navedeno, odakle je što preštampano.*

Ako je uza sve naše nastojanje, da budemo točni i da donesemo sve, gdje što izostavljeno ili doneseno pogrešno, pripravni smo to popuniti ili izpraviti na koncu u posebnom »Dodatku«, odštampanom kao posebna knjiga.

U Zagrebu, na rođendan braće Radića, 11. lipnja 1936.

DR VLADKO MAČEK, izdavač. *RUDOLF HERCEG, urednik.*

Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu.

Tko želi sasvim proučiti ovu »Osnovu« i njezino značenje, mora bezuvjetno pročitati bar dio građe, sabrane po njoj i odštampane u »Zborniku«, naročito Lovretićev *Otok* (knjiga 2., 3., 4. i 7.), *Trebarjevo* K. Janjčerove (knj. 3. i 6.), Ivaniševićeva *Poljica* (knj. 8.—10.), Rožićevo *Prigorje* (knj. 12. i 13.), Langov *Samobor* (knj. 16.—19.), itd. — **Rudolf Herceg.**

I. Zadaća »Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena«.

Ovaj nacrt nije rasprava. S toga, a i s toga, što treba da bude kratak i što jasniji, ne će u njem biti potankoga razlaganja različitih mnijenja: biti će u neku ruku apodiktičan, aprijoran. Kritici je dakako otvoreno polje.

1. Narod.

Zadaća je „Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena": 1., da se u njem sabere sve, što se može, o narodnom životu južnih Slovjena; 2., da se ta sabrana građa znanstveno obradi. Da se ovo ovako u kratko rečeno uzmogne razumjeti, potrebno je, da se potanje objasne pojedine riječi, koje su metnute u ovu zadaću „Zbornika".

Kazali smo: „da se sabere sve o narodnom životu". Što je narod? Ne misli se tu čitav narod ili hrvatski, ili srpski, ili slovenski, ili bugarski, već se misli onaj veći dio naroda, koji — recimo za sada — živi po selima, rukama radi, koji u velikoj većini ne nosi francuskoga odijela, koji nije učio nikakih, ili gotovo nikakih škola.

I ovo su, istina, razlike, koje dijele narod od gospode, inteligencije, no ni svaka za se, ni sve zajedno nijesu, kako ćemo vidjeti, prava razlika, po kojoj bismo mogli prepoznati čovjeka iz naroda od gospodina. Prava je razlika — **druga** kultura. Gospoda imadu svoju, narod svoju kulturu. A kad kažemo kultura, mislimo baš ono, što je zadaća, da se u „Zborniku" sabere: život, način života. Život je ovdje samo kratica. Kad upoznamo narodni život, znat ćemo, česa narodu treba za život, kako radi i počiva, tko mu je drag, a tko mrzak, što mu je pravo, a što krivo, kako se veseli i žalosti, o čem snatri, česa se boji i čemu se nada . . . Poredimo li život i običaje, ćućenje i vjerovanje, znanje i mišljenje narodno s gospodskim, vidjet ćemo, da je u jednom i drugom u velikoj većini samo ono jednako, zajedničko,

što je jednako u svih naroda, u svih ljudi: i narod jede i pije, i narod se veseli i plače, i narod vjeruje, misli nešto i zna nešto — i u gospode sve to vidimo; ali kako se narod vlada kod jela, kako se veseli, — tomu se gospoda smiju; što narod vjeruje i misli, to je gospodi glupo; gospoda narod žale i govore, da bi ga trebalo prosvijetliti, t. j. učiniti, da se narod vlada, da vjeruje i misli onako, kako je to u gospode. To je poznato, razlika je očita.

No kako je razlika očita, tako nije očito, otkuda i kako je ta razlika nastala. Mnogi će odmah pomisliti na ono, što smo gore spomenuli, t. j. da je svoj toj razlici uzrok škola: narod je neuk, narod je u neznanju. No jazu onomu, koji dijeli narod od gospode, nije uzrok samo neznanje narodno. Kad bi neznanje bilo uzrok, onda bi isti jaz postojao i između gospode i njihovih žena, gospođâ, između gospode, koja su učila visoke škole, i između gospode, koja tih škola nijesu učila, kao što su trgovci, bankiri itd., jer po svom znanju ne stoje ni njihove žene, ni trgovci i bankiri mnogo više od naroda: mnoge gospodske žene i gospoda bankiri znadu upravo toliko rimskoga prava, grčke mitologije, skolastičke teologije, njemačke filozofije, astronomije i integrala, koliko i zadnji čovjek iz naroda, pa ipak ne vidimo, da bi na njih ona učena gospoda onako gledala, kako gledaju na narod.

Drugi bi tko pomislio, da je jazu između gospode i naroda uzrok bogatstvo na jednoj, a siromaštvo na drugoj strani. Da razlika u imetku pravi među ljudima razliku, da jedne od drugih udaljuje, o tome nema sumnje. No ovomu jazu, o kojem govorimo, nije krivo siromaštvo naroda. Zar nema gospode, koja ništa nemaju, a uza to ništa ne znaju? I druga ih gospoda ipak ne zovu „prostim" narodom. Kad bi razlika u imetku činila ovaj jaz, morao bi se taj jaz pojaviti i među bogatim i siromašnim dijelom naroda, ili bi gospodi samo sirotinja narodna bila „prosti" narod. No toga nema. Bogati lihvar iz naroda ne vidi ono u svom siromašnom dužniku, što gospoda vide u čovjeku iz naroda.

Ni to nije uzrok velikoj razlici između gospode i naroda, što narod teško rukama sebi kruh služi, a gospoda ga zaslužuju glavom, umom. Istina je, da ručni rad na jednoj, a umni na drugoj strani u istinu dijeli ljude možda i više, nego što ih dijeli razlika u imetku. No otuda ne slijedi, da i mora dijeliti. Silnih legija radnikâ, koji se žuljevima svojih ruku prehranjuju, nitko ne broji u „prosti" narod, nitko na njih onako ne gleda, kako gospoda gledaju na narod. S druge strane — da se poslužimo nešto neobičnijim primjerom — mnoga ciganka ne zna za žuljeve, veg gatanjem u karte sebi kruh služi. Nije li i to nekaki umni rad? Pa ipak nitko nije ciganke nazvao gospođom.

Spomenuli smo odijelo. To je nešto, što možeš svaki dan promijeniti. Pa gle! Najsigurniji ćeš biti, da te ne ubroje u „prosti" narod, ako obučeš gospodsko odijelo. I zbilja: neka čovjek iz naroda počne pomalo oblačiti gospodsko odijelo, reći će se, da se civilizuje, da nije posve „prost". I pravo će imati: taki je čovjek iz naroda izgubio već polovinu narodne duše — da tako kažemo, — i obična mu čovječja plitkost, koja sudi samo po površini, ne čini krivo. No ipak bi krivo sudio, tko bi držao, da samo odijelo čini onu razliku, o kojoj govorimo. Da čovjek iz naroda počne oblačiti nenarodno odijelo, mora već biti dobro pripravljen, ne ide to najedanput: mora, kako smo rekli, izgubiti nešto od narodne duše.

I tako ni neukost, ni siromaštvo, ni teški ručni rad, ni odijelo nije uzrok onomu jazu, koji dijeli narod od gospode. Sve su ovo uz druge stvari uvjeti onoga, što zovemo kulturom, sve ovo zajedno čini zbilja kulturu. Ali smo mi pokazali, da iz razlike kakove u ovim stvarima ne mora izlaziti, pa zbilja i ne izlazi i onakova razlika, kakova ima između gospode i naroda. Mi smo pače više puta spomenuli i jaz, koji, rekosmo, vlada između ova dva dijela naroda. I zbilja je jaz. Drugačija je ona razlika, koje ima i među gospodom prema znanju, imetku, radu. Ta se razlika — jedna, dakako, lakše, druga teže, — dade ipak u kratko vrijeme izjednačiti: znanje se popuni, imetak se steče, mjesto da radnik žulji ruke, računat će u računarnici — i razlike će gotovo nestati. No da narod prestane biti narodom, da bude blizu gospodi i gospoda njemu, — morao bi promijeniti dušu. A da se duša narodna promijeni, za to treba stoljećâ, kako je trebalo stoljećâ, dok su se gospoda tako udaljila od naroda, kako su sada udaljena. Uzroci dakle, što čine jaz, o kojem govorimo, nijesu takovi, da bi se mogli brzo i lako

maknuti; ti uzroci ne nastaju danas, nego traju i razvijaju se samo njihove posljedice. O tim ćemo uzrocima kazati sada koju riječ. Bit ćemo kratki.

Nije teško pomisliti sebi (daleko smo od toga, da bismo to stalno znali) vrijeme, kad u Hrvata i južne njihove braće nije bilo „prostoga" naroda i gospode: bio je samo narod, čitav — recimo na današnju — prost. Tim nije kazano, da među pojedincima nije bilo nikake razlike: i onda je moglo i moralo biti tako, da su jedni bili pametniji, mudriji, bogatiji od drugih. Pače je moralo biti i druge ruke razlikâ: i onda je bilo glavarâ (recimo: županâ), starješinâ itd. No nemamo nikakoga razloga misliti, da bi n. pr. župan držao one, koji nijesu imali one vlasti i časti, koju je on imao, — „prostim" narodom; nemamo razloga misliti, da bi s visokoga gledao na običaje, vjerovanje, znanje nekakvoga „prostoga" naroda: i on se gostio — recimo — na grobu svoga pokojnika, i on je vjerovao, da će taj mili mu pokojnik doći o ponoći, pa mu je i on pripravio na stolu soli i hljeba — kako je činio i ostali narod. Poći ćemo i dalje. Dopustit ćemo, — kako je čovjek čovjeku vuk — da je taj župan ili drugi koji glavar bio silnik, da je, ako je bio jači, pa još k tomu imao od naroda vlast, — svomu slabijemu susjedu činio krivicu, otimao mu. Sve je to moglo biti, svega je toga i bilo, — ali nemamo nikakoga razloga misliti, da bi taj glavar držao sebe kao čovjeka višim od ostaloga naroda i da bi na osnovu toga i u ime toga prisvajao sebi pravo držati se prema ostalomu narodu i postupati s njim drugačije (t. j. po se bolje, a po one ostale nepovoljnije), nego s nekim sebi ravnim.

Pomislio bi tkogod, da se takova misao o nekoj visini, o nekom pravu nad ostalim narodom nije s toga pojavila, što je sve bilo jednako neuko, neprosvijetljeno, što glavar onaj zbilja nije bio u prosvjeti nimalo više nad ostalim narodom. Otuda bi slijedilo, da prosvjeta rađa i mora rađati onakovom mišlju o nekoj visini i o nekom nejednakom pravu. Mi to u ime prosvjete jednostavno poričemo. Inače bismo se morali odreći čitavoga prosvjetnoga rada i nastojanja čovječjega, što ga do sada poznajemo. Prosvjetom se čovjek podiže i pred samim sobom, to je istina, — ali ako prosvjeta jedne podiže, ona tim ne snizuje drugih. Da je tomu tako, o tom će nas uvjeriti daljnje razmatranje.

Pa ipak pored svega toga stoji činjenica, da se narod i zove „najnižim slojem naroda" i u istinu smatra najnižim. To jasno dokazuje frazeologija svih evropskih jezika, u kojima je pridjev „najniži sloj naroda" za narod gotovo stalan. Ili možda taj superlativ ništa ne znači i nema sadržaja?

Mi ne ćemo dokazivati, da su gospoda čitav srednji vijek smatrala, i danas još gdješto zbilja smatraju narod kao ljude nižim; ne ćemo dokazivati, da su sebi prisvajali neko pravo nad narodom: to je utvrdila povjest. Razlikujmo dobro sredovječna i kasnija nasilja i nepravde prema slabijemu od nasilja i nepravde protiv naroda: to nije jedno, tu je ogromna razlika. To će nam jedna jedina riječ razjasniti: slabiji se u srednjem vijeku i kasnije sve do danas branio u svojoj kuli i drugačije. A narod? Narod se je bunio. Isto čine, no jedan se, kažu, brani, a drugi se buni. Čitajmo povjest tih buna. Imamo ju i mi.

*

Preskočimo koje stoljeće.

Iz devetoga vijeka poslije Hrista imademo latinsku listinu hrvatskoga vladara s lijepim hrvatskim imenom: listinu Trpimirovu. U desetom vijeku već su na hrvatskom tlu sabori kršćanskih hrvatskih biskupa, a zaključuje se, da se Hrvatima ima služiti kršćanska služba božja latinskim jezikom. Svi su spomenici o tom sačuvani u latinskom jeziku, a da li su bili i za koga su bili sastavljeni i jezikom hrvatskim, ne znamo, a za ovaj nam posao i ne treba znati. Hrvati su, hrvatski velikaši, potpisani na tim listinama, pa imamo dosta razloga držati, da su i razumjeli, što su potpisali.

Sve ovo jasno govori, da su Hrvati došli u susjedstvo stranoga im naroda. Tomu susjedu za volju, a narodu svomu (a možda i sebi) na nevolju, tjeraju glavari narodni iz crkve narodni jezik. Sudimo, da su se sprijateljili, možda sprijateljiti morali s tim susjedom. Uvedeno je već i kršćanstvo. Promijenilo se mnogo.

Susjed su taj bili Rimljani. Rimsko je carstvo propalo, no Rimljani su ostali. Ti Rimljani eto, Latini, nameću Hrvatima svoj jezik. No prije nego što se nametne jezik, mora se za to pripraviti tlo: treba onoga, komu ga hoćeš nametnuti, predobiti za sve svoje, treba ga uvjeriti, da je ono, što

mu nuđaš, bolje. Tako je i bilo. Dugo je trebalo, dok je hrvatski vladar sa svojim velikašima mogao s Latinom povjerljivo raspravljati, dakako latinskim jezikom; dugo je trebalo, dok se je Latinima toliko priljubio, da je jezik svoga naroda istjerao iz crkve. No, kako nas kasniji događaji uče, ipak se priljubio i priznao tuđe za bolje, ljepše, zgodnije, — kako hoćete. Uz njega i njemu najbliže pristajali su i drugi. Pa kad je ono tuđe bolje i ljepše, posve je prirodno, da je ono narodno — gore, ružnije. Oni su se toga odrekli, oni su se od svoga naroda odijelili. To su, u kratko kazano, prva hrvatska gospoda. Tako je bilo po svoj Evropi.

Već bi nam ovo, kazano ovako kratko, što se može kraće, moglo ponešto razjasniti, kako između jednoga i drugoga dijela naroda nastaju razlike, koje nijesu osnovane ni na znanju, ni bogatstvu, ni na zanimanju, nego na tuđoj kulturi. A ta je razlika mnogo oštrija, to i nije samo razlika, to je opreka, koja rađa na jednoj strani prijezirom i zametavanjem, na drugoj mržnjom i zavišću. Razlikujmo dobro. Ne rađa kultura, prosvjeta prijezirom i zametavanjem, nego tim rađa tuđa kultura. Drugo je, uči li te tvoj čovjek, tvojim jezikom, uči li te poznavati i ljubiti ono, što je tvoje i njegovo, čemu obojica kažu: naše, a opet je drugo, kad te uči tuđinac, koji sve svoje hvali i uči te ljubiti, a sve tvoje kudi i uči te sve tvoje prezirati. Tu se s kulturom, prosvjetom rađa i nešto drugo, tu kultura, dok jedne podiže, druge ponizuje. Tu je korijen onomu i onakomu mišljenju o narodu, o kojem govorimo.

No nije tu cijeli uzrok onomu mišljenju o narodu. Da je između gospode, koja su se priljubila tuđincima, i između naroda morao pući upravo jaz, onaj jaz, koji je tako strašno zijevao čitav srednji vijek i kasnije, onaj jaz, koji je progutao toliko uzdaha za pravicom i čovještvom, toliko suza nad krivicom i nečovještvom, pa se ipak nije zajazio, — da je taj jaz morao pući, o tom ćemo se uvjeriti, promotrimo li ono, što su učenici, novi narodi evropski, primali od učitelja, baštinika grčko-rimske prosvjete.

Hrvati su kao i drugi evropski narodi primali od Rimljana rimsku kulturu i kršćanstvo.

Poznato je, koliko su Grci, a po njima i Rimljani držali do sebe i do svoje kulture: sve, što nije bilo Grk i Rimljanin, sve je to bilo barbar. Teško je kazati onaj prijezir, koji je u Rimljana vladao prema barbarima, narodima tuđega jezika, bez rimske kulture. Poznato je, a i posve je naravno, da su Rimljani i nove evropske narode, Gale, Germane i druge, kad su došli s njima u dodir, zvali barbarima i prenijeli na njih sav svoj rimski kulturni prijezir. To je tako ušlo u običaj, da su se germanske poglavice i vladari i sami zvali barbarima, kad su ih Rimljani sa svoje kulturne visine konsekventno tako zvali. Je li po tom čudo, da su i oni „barbari", koji su se iz stotine i stotine razloga priljubili Rimljanima i njihovu mišljenju, nova dakle gospoda, počela prezirati svoj narod, iz kojega su nikli? Nije čudo, ali je nezgrapnost, anomalija, koja nije mogla ostati trajna.

Tu je eto prvi duboki korijen jazu između gospode i naroda. Rimljani su imali razloga prezirati barbare: tu je bila razlika plemena, rase, razlika jezika, običaja, državnoga uređenja, čitavoga života. Svaki narod, bio on zadnji, drži do sebe. To je uvjet njegovu opstanku. A ako je zbilja hrabriji, trezniji, sposobniji za rad i stvaranje, ako narod postane sebi svega toga svjestan, rađa se posve naravno neograničeni prijezir lošijega susjeda. Ovaj posve prirodni plemenski prijezir prenesla su gospoda, kako smo vidjeli, na dio svoga istoplemenoga naroda.

No nije sâm od rimske kulture baštinjeni prijezir prema barbarima snizio toliko narod u očima gospode. Taj je prijezir bitno pojačao i podržavao i drugi elemenat, drugi sastavni dio nove evropske kulture. O tom još riječ.

Novi su evropski narodi primali od baštinikâ grčko-rimske kulture i novu vjeru, kršćanstvo. Kršćanstvo je niklo među Jevrejima. Grci su i Rimljani, znamo, prezirali narode drugoga plemena. No ne znamo, da bi taj svoj prijezir narod od njih, od poganâ, od pravoga svoga bića stvorio vidimo čitavu teoriju o inferijornosti ostalih plemena i naroda: oni su od Boga izabrani narod. To je stožer jevrejskoga vjerovanja. Ovu su misao, o izabranom narodu, o jedino spasonosnom vjerovanju prenijeli kršćani na sebe. Istina je, oni su zvali i primali u svoje redove sve narode, — ali, dok ti narodi nijesu bili među njima, sasipali su na njih sav svoj sveti gnjev, grdili su i proklinjali njihove bogove, običaje, cijeli život, — sve, što je svakomu narodu najmilije. Što

znači u kršćanskoj terminologiji „narodi" (gentes, ethnici)? Nije li „čovjek iz naroda" (ethnicus) najgore, što kršćanin može pomisliti? A kako su mislili o čitavim (nepokrštenim) „narodima", tako su mislili i o dijelu naroda, koji je ostajao uz svoje bogove, običaje i život. Čitajmo samo ljetopisce, kako pišu o svom narodu, koji jošte nije bio pokršten. Uzmimo samo Nestora: on piše o svojim Drevljanima, Krivičima, i kako se sve ne zovu sva ta plemena — kao Herodot o barbarima, ako ne piše i gore. A kako je daleko od Rima! No kršćanin je. Taj je nepokršteni dio naroda bio najviše po selima, uz svoj plug i motiku, taj nije mogao tako lako primati svega onoga, što su primala njegova besposlena gospoda. To su bili seljaci, ili, kako su Latini govorili, pagani, a mi danas po njima velimo — pogani. Što znači u hrvatskom jeziku pogan? Znači isto, što i gad, gadan. Narodu su našemu tako živo crtali te pagane, seljake, da je narod od njih, od paganâ, od pravoga svoga bića stvorio nekakva strašila (poganica, buganci itd.). Seljaci su eto došli na mjesto barbarâ i „narodâ" (gentes). Što se prije mislilo, govorilo o barbarima i „narodima", to se sada misli i govori o seljacima. Povodâ je i prilikâ bilo dosta. Seljaci su dugo držali svoje, dugo su davali povoda izljevima kulturnoga gospodskoga — svega onoga, što bilježi povjest. I to je sada „narod": seljak. Što je taj seljak (paganus) unaprijed bio gospodi, jasno kaže jedna jedina hrvatska riječ: pògân.

*

Ne mislim ni iz daleka, da je ovdje kazano sve, što je potrebno, da se razjasni, kako je nastao pojam naroda u onom smislu, u kojem se ovaj „Zbornik" posvećuje narodu. Kazano je samo glavno od glavnoga. Da natuknem samo koji primjer. Državni se život narodni razvijao tako daleko od utjecaja naroda, narod je državni stroj tako malo shvatao, da ga je počeo smatrati, a i danas ga još smatra nekim strašnim i nesmiljenim fatumom. „Zbornik" će ovaj donijeti za to primjerâ na pretek. Narod nije bio u javnom životu ništa. Kako je u svezi sa svim tim feudalni sistem stvorio od naroda roba, to samo spominjem.

2. Narodoznanstvo.

Spomenuto je, da su Grci i Rimljani prezirali barbare. No sam prijezir nije bio dosta, da odvrati pogibao, koja je jednima i drugima od barbarâ prijetila. Zemlja nema pregradâ, narodni život ide svojom strujom, pa su barbari dolazili sve to više u dodir s Grcima i Rimljanima. Bilo bi čudo, da nitko od Grkâ i Rimljanâ ne bi uza sav prijezir napokon ipak izbliže pogledao, što su ti barbari. I tako je Grk Herodot opisao život i običaje istočnih evropskih i azijskih barbara, a našlo se i Rimljanâ, koj su, bilo uz put, bilo namjerice kazali i napisali, što su mogli doznati o zapadnim barbarima, Galima i Germanima (Cesar, Tacit). Tako su radili i kasniji ljetopisci grčki i latinski: bilježeći događaje svoje države bilježili su uz put i ono, što su mogli doznati o tuđim narodima, koji su u te događaje utjecali. Ovo se činilo bez ikake posebne nakane, ovo je samo opisivanje naroda ili etnografija, za razliku od historije, jer barbari i njima slični narodi nemaju historije. Bilo je kasnije i posebnih djela o pojedinim narodima, ali im je jedva što drugo bilo pred očima do lih obična radoznalost, želja za novošću. Bilježilo se je ono, što je bilo čudno i neobično, kako se i danas u knjigama, a još više u časopisima za šire općinstvo opisuju običaji „divljih" naroda.

Ozbiljnije su shvatili taj posao kršćanski vjerovjesnici u Aziji i Americi. Njima je bilo upravo nužno, da upoznadu, da u neku ruku prouče običaje i vjerovanja onih naroda, koje su htjeli predobiti za kršćanstvo. No i oni imadu pred očima posebnu, praktičnu cijelj: oni se bave tuđim tim običajima i vjerovanjem samo od nevolje, samo da ih uzmognu što prije i što uspješnije uništiti.

Ovako je bilo sve dotle, dok se jošte nitko nije usudio dirnuti u apsolutnu vrijednost evropske kulture, kojoj je osnov u baštinjenoj kulturi grčko-rimskoj i u kršćanstvu.

Mi smo hotimice zamučali, da se je nova evropska kultura gradila na dva različna, pače oprečna osnova: na kulturi grčko-rimskoj i na kršćanstvu. Samo je sila krute zbilje prisililа ove dvije kulture, da su se jedna pored druge širile bijući neprestano boj: kršćanstvo bije neprestani boj protiv grčko-rimskoga — recimo tako — poganstva, a po-

ganstvo smeta kršćanstvu. Ako se slažu predstavnici jedne i druge kulture, — to su samo predstavnici. Više je puta bilo razdora i krvavoga boja među ovom — novom gospodom. Kako su gospoda na oko bila jedno, često na prvi pogled ne možeš razabrati, u ime koje se kulture koji bori. U ime česa se bore Hus, Luther? Barem govore o zloporabama, o nepravdama, pozivaju se na pismo, na početak pravoga kršćanstva. Nama je to dosta, za nas se i ne radi o drugom do lih o konstatovanju razdora. A nije li vrijedno izbliže pogledati, kako uz službene predstavnike kršćanstva stoje gospoda, kako se nalazi gospode (velikašâ, plemićâ), koja pristaju uz ove novotare? Nije li zanimljivo, kako Hus tjera tuđinstvo? Nije li po gotovo za nas zanimljivo, kako je gotovo uz sve novotare, pa i uz Husa — narod?

Ovim smo samo htjeli natuknuti, kako je u Evropi nastao među samom gospodom razdor, borba. Nije to lična svađa, neprijateljstvo, kojega je uvijek bilo i bit će. Tu se vodi borba o misli, tu se pita: kako gledaš na svijet, na ljude uopće, a onda dakako i na mene, što sam među ljudima. Dosta je iz te borbe spomenuti samo jedan događaj, francusku revoluciju. Rekao tko, što mu drago, u toj borbi pobjeđuje kršćanstvo, pobjeđuju misli, koje su se rodile iz kršćanske nauke. Ne smeta ništa, što novotari navaljuju i na kršćanstvo. No stvar na nas izbliže ne spada. Za nas je najznatnije to, što u svim tim borbama sudjeluje i narod, onaj prezreni narod, za koji nitko i pitao nije. Mnogi novotari ne pomišljaju, da je kršćanstvo i u svojoj domovini bilo novotarija, da je tražilo i našlo oslona u narodu (gospoda su pomoću tuđinca Rimljanina Hrista raspela, a narod je za njim hrlio) i raširilo se među „narode": kršćanstvu su svi narodi jednaki.

Tako je kršćanstvo dalo misao, ideju, koju je poprimila znanost, pa stala izučavati s jednakom ljubavlju, ili ako hoćete, s jednakim indiferentizmom, sve narode. Kršćanstvo je omogućilo ovu jednakost, koja nije mogla niknuti iz grčko-rimske kulture s njezinim pojmom o barbarima. No treba priznati, da je znanstvena objektivnost morala ovu kršćansku ideju raširiti, morala je iz nje odstraniti obilježje vjersko: znanosti su svi narodi jednaki bez obzira na to, što vjeruju. Znanost se ne bavi n. pr. vjerovanjem kojega naroda zato, da to vjerovanje uništi ili promijeni, već zato, da mu nađe izvor, mjesto među drugim vjerovanjima i tako ocijeni njegovu vrijednost prema cjelokupnom duševnomu blagu čovječanstva.

Kad je tako napokon oboreno mišljenje, da je nova evropska kultura nada sve vrijedna; kad je pomoću kršćanstva nestalo preziranih barbarskih naroda; kad je znanstvena objektivnost odstranila vjersko obilježje: nastalo je u etnografiji novo doba. Međutim su otkrivene nove zemlje, nađeni novi narodi. Ne popisuju se sada samo čudne i neobične stvari, da se udovolji radoznalosti, već se bilježi sve sa stalnom naučnom cijelju, etnografija dobiva svoju zadaću, dok je prije nije imala. Poređuje se život, običaji i vjerovanja svih naroda, pa se traži, da se nađu općeniti zakoni, po kojima narod živi i misli. Tomu su naučnomu poslu dali ime etnologija, nauka o narodima, narodoznanstvo.

Znanost ne sustaje na svom putu traženja, dok ikoliko može naprijed. Tako znanosti nije dosta, da nađe zakone, po kojima, u kratko rečeno, narod živi i misli, već traži i uzroke tim zakonima. Kako su se od druge polovine našega stoljeća razvile prirodne nauke, kako je sebi pozitivizam prokrčio put u sve znanosti, kako su se pojavima duševnoga života stali tražiti uzroci u tvarnom svijetu, — počeli su se i duševnomu životu naroda tražiti uzroci u tjelesnom ustroju čovjeka. Po tjelesnom se ustroju dijeli ljudstvo na rase (plemena). Koliko se nauka bavi proučavanjem tjelesnoga ustroja kojega naroda, da se odredi, kojoj rasi pripada, zove se antropologija. Poređuje li znanost tjelesni ustroj s duševnim životom naroda, pa otuda zaključuje štogod o svezi između tjelesnoga ustroja i duševnoga života, neki je zovu psihičkom antropologijom.

Budući da danas nema u Evropi naroda, koji bi bio tako čist, da bi pokazivao u tjelesnom svom ustroju biljege jedinstvene rase, teško je na osnovu sadašnjih tjelesnih biljega odrediti, od koje je upravo rase koji narod potekao. Stoga se uzimlju u pomoć kosti iz pradavnih grobova, pa se po njima sudi. Kako su različni narodi jedan uz drugoga živjeli, miješale su se njihove kulture; jedni su od drugih primali način gradnje, oruđe, posuđe itd. Tê se stvari iskapaju,

poređuju, proučavaju i dosuđuju ovoj ili onoj kulturi, ovomu ili onomu narodu. Ove nauke: nauka o pradavnini (prehistorija) i nauka o starinama (arheologija) znatno pomažu narodoznanstvu.

*

Za čim je išlo proučavanje naroda? Tko to pita, pita, za čim ide znanost uopće. Čemu je historija, čemu geologija, psihologija i druge nauke? Neki misle, da znanost nema druge cijelji do lih tê, da nešto saznamo, da zadovoljimo svojoj težnji za znanjem, da nađemo istinu. To bi bila čista znanost, kako je zovu. Istina je, znanost ne ide za drugom cijelju do lih za istinom. Ali se ta zadaća znanosti krivo shvata, kad se misli, da se istina samo zato traži, da znamo istinu, pak, kad ju nađemo, prekrstimo ruke i uživamo, što smo našli istinu. Nekoga n. pr. zanima sličnost slovjenske riječi plug i njemačke pflug, pa stane svim pomagalima jezikoznanstva i kulturne historije tražiti, što je istina: jesu li tu riječ uzeli Slovjeni od Germanâ, ili Germani od Slovjenâ. I nađe, recimo, da je plug slovjenska riječ, a od Slovjena su je primili Germani. Misli li tko, da će taj učenjak uživati samo u tom, što zna istinu: plug je slovjenska riječ? Ne vjerujem. Istina je sama po sebi tako hladna, da čovjek u njoj samoj i ne može uživati. Istina je gorka, žalosna — ali samo s obzirom na čovječje želje i težnje. Kad bi bilo protivno, matematičari bi bili najsretniji ljudi, matematika bi bila najuzvišenija znanost, ona bi ljudima podavala najviše užitka, jer su njezine istine najpouzdanije. Pa ipak nitko ne uživa baš u tom, što zna istinu: dva puta dva je četiri.

Iz ovoga vidimo, da znanost traži istinu, ali je ne traži samo zato, da ju zna, već zato, da se njom služi u životu. Mi ne pojmimo čovjeka, koji bi tražio istinu, a ne bi znao, čemu će mu ta istina poslužiti.

Ovo smo morali spomenuti, premda ovamo ne spada. Ali smo to morali istaknuti stoga, što se baš narodoznanstvu u novije vrijeme prigovara, da je samo moda, da nije znanost, da se bavi tricama. Ako koga narodni život zanima samo toliko koliko mu je zanimljivo n. pr. to, da se koji divlji narod pozdravlja trkanjem nosova; ako koji učenjak

misli, da je jedna takva činjenica, kao što je to trkanje nosovima, nekaka istina, pa da je, kad ju nađemo i utvrdimo, sve gotovo: onda je narodoznanstvo moda, onda nije znanost.

No već je ona etnografija, kako smo je natuknuli u Herodota i sredovječnih ljetopisaca, a osobito n. pr. u Tacita, i ako nema posebne naučne cijelji, odgovarala nekoj potrebi. A kasnije „traženje istine" o različnim narodima ima i te kaku cijelj. Kad se je u Evropi stao drmati stari red, kad se stalo sumnjati o postojalim pravnim uredbama države i obitelji, kad i kršćansko vjerovanje nije ostalo netaknuto: počeli su učenjaci tražiti početak, izvor svega toga u uredbama, običajima i vjerovanju drugih, primitivnih naroda i iznosili ili dokaze protiv staroga mišljenja, ili osnov za nove uredbe. Tako su se s obzirom na uređenje države i obitelji izučavale uredbe i običaji raznih naroda, pa je nastala nova znanost: socijologija. S obzirom na kršćansko vjerovanje izučavale su se vjere raznih narodâ, da se pobije ili da se dokaže kršćansko vjerovanje. S obzirom na književnost i njezine motive počele su se iznositi na svjetlo duševne tvorevine narodne i stavljati o bok grčkim i rimskim — klasičnim — i po njima sastavljenim (pseudoklasičnim) „umjetnim" djelima. No ne ćemo nabrajati: svaka se grana kulture, svaka se misao stala poređivati s kulturom, mišljenjem narodnim. Tako je napokon došlo do toga, da se stalo govoriti i o kulturi narodnoj, za koju se do sada i mislilo nije, da je uopće ima. No to je sve moglo biti tek onda, kad je grčko-rimska kultura zajedno s kršćanstvom ne samo prestala biti jedinim mjerilom vrsnoće, već je došla — da tako kažemo — na optuženičku klupu. Dugo je neograničeno gospodovala, dugo je trebalo, dok joj se tko usudio prigovoriti. Nitko ne misli, da se ta kultura mora bezuvjetno osuditi, ali se nastoji, da se između nje i evropskih naroda „urede računi". Kad ona nije mjerilo vrsnoće, zar je još uvijek opravdano, da se narod, koji se nije njoj priljubio, već ostao — koliko je mogao — uz svoje običaje, s toga prezire i zametava? Ako i narod ima svoju kulturu, treba ispitati, u čem stoji, kakova je; treba joj, pa bila kakova mu drago, odrediti mjesto uz druge, a ne pod drugima. Tako će se doći do uvjerenja, da svi narodi, koliko mogu prema

prilikama, u kojima živu, rade na zajedničkom djelu ljudske prosvjete. Tako će se skrhati oštrac prigovaranju tuđinaca, koji kulturne tekovine susjednih naroda pripisuju samo sebi. Tako ćemo saznati, ima li narod i koliko ima u svom biću uvjetâ za život i razvitak. Tek onda, kad na strani gospode nestane prijezira, a na strani naroda mržnje, kojoj više ne će biti razloga, moći će čitav narod složno raditi. A vidimo i čujemo, kako je čitavoj Evropi na ustima riječ narod, kako narod i sam traži jednako pravo za sve. No sve je deklamovanje uzaludno, dok ne bude, kako rekosmo.

To je zadaća i cijelj narodoznanstva. Ne mislimo, da će taj posao, i po tom pomirba gospode i naroda, t. j. različitih kultura, biti skoro gotova, da će se tê kulture skoro izravnati, nivelirati. No to je naša cijelj.

*

Oni su prigovori narodoznanstvu postali glasniji, otkada su se počeli osnivati narodoznanstveni časopisi pod engleskim nazivom folk-lore („narodna nauka, znanje"). Budući da se gdješto sabirala građa bez osnove i prave cijelji, stalo se pitati: što je to folk-lore? Je li to znanost? Pojedini su sabirači, videći, da zanimanje za same činjenice, kakova je spomenuto pozdravljanje trkanjem nosova, zbilja nije znanost, stali svoj rad braniti govoreći, da to i nije znanost, da je to samo građa. Tako je nastala nepotrebna smutnja. Da uzmognemo razumjeti, o čem se radi, postavimo ovo pitanje: Jesu li diplome (listine) znanost? Historik će nas u čudu pogledati i odgovoriti: Diplome nijesu znanost, ali bez diploma nema historijske znanosti. Tako je i s folklorom: tko samo sabire građu o narodnom životu, ta je se ne bavi znanošću; ali tko tu građu proučava s onom cijelju, kako smo razložili, taj se bez sumnje bavi znanošću. Kakova je to znanost, kakova joj je metoda, to je doduše čisto teorijsko pitanje, koje spada u filosofiju, no i o tom ćemo kazati riječ, dvije na drugome mjestu.

No prvi je posao sabiranje građe.

II. Osnova za sabiranje građe o narodnom životu.[1]

Da se upozna narodni život i mišljenje, jednom riječju: narodna kultura, treba najprije sabrati građu, t. j. ono, što će se proučavati s onom cijelju, koju smo u pređašnjem članku spomenuli. Da građa bude što potpunija i točnija, treba sabirati po nekoj osnovi.

Ova osnova ima tri odjela, a svaki je odio razdijeljen u razdjele.[2]

PRVI ODIO.

U prvom će se odjelu, koji opsiže tri razdjela, bilježiti stvari, koje samo pomažu razumijevanju narodnoga života i mišljenja. One se razlikuju od ostalih, koje se dalje bilježe, tim, što ih nijesu stvorile ni čovječje ruke, ni čovječje pomišljanje ili um, već su takove, kakove jesu, od prirode. Čovjek ih ne može ni mijenjati po svojoj volji. Uza sve to čovjek bez njih ne može biti, a kako bez njih ne može biti, tako se po njima pozna.

O ovim će stvarima biti govora još i u nekim poglavljima XII. razdjela, no drugo se ima opisivati ovdje, drugo tamo. Ovdje se pita, što u kraju ima pa i bez obzira na to, je li narodu poznato ili nije, bez obzira na to, što narod o tom misli. Ovaj dio može sabirač sâm napisati, a da nikoga ne pita za što drugo, osim za imena i nazive. Neka nitko ne misli, da razdjeli ovoga odjela imadu biti zemljopisne, prirodopisne, antropologijske, jezikoznanstvene itd. rasprave (monografije). O tom se ovdje ne radi, tim se bave posebne nauke. Nas ne zanima n. pr., u koji razred bilja

---

[1] Svatko će, tko se dade na sabiranje građe o narodnom životu po ovoj osnovi i po ovim pitanjima, pročitati najprije dalje dodani »Način sabiranja građe o narodnom životu«. Ako je uz koju riječ ili pitanje broj, to znači, da tu treba pogledati, što se pod onim (arapskim) brojem kaže u »Načinu«.

[2] Neka nitko ne misli, kako ne mislim ni sâm, da je ova osnova potpuna. Kad bi ova osnova mogla biti potpuna, ne bi trebalo sabirati. Zato će se ova osnova popunjati u posebnom dijelu »Zbornika« (»Pitanja i odgovori«).

spada vratič, koliko mu cvijet ima prašnika itd., — to je posao učena biljara. No nas zanima to, što se vratičem mažu ulišta, pa nas samo zato zanima i to, da saznamo, kakovo je to bilje, miriši li, smrdi li itd. Zato pitanja ne idu svagdje onim redom, kako bi to znanost tražila, već se za sve pita s obzirom na narodni život. Koliko je i gdje je to moguće, znanstveni je red pridržan.

Potanje će se kazati kod svakoga razdjela.

I. Priroda (narav) oko čovjeka.

Bez svega ovoga, o čem se ovdje pita, ne možemo sebi čovjeka pomisliti. Možeš sebi pomisliti čovjeka bez kuće, pluga, opanaka . . ., ali ne možeš pomisliti čovjeka, koji ne bi živio na zemlji, a da ta zemlja nije ili gorovita ili ravna, obraštena ili pusta itd. Čovječji je život, a i sam čovjek drugačiji prema tome, u kakovoj zemlji živi. Tako je drugačiji čovjek, koji živi u gorama, a drugačiji, koji živi u ravnici. Drugačije se obuva čovjek, gdje je močvarno, a opet drugačije, gdje je suho i kamenito.

S toga, ako hoćemo potpuno poznati čovjeka i njegov život, moramo znati i sve ovo, o čem se dalje pita. Sve se ovo zajedno zove priroda.

Pored toga moramo znati mnoge stvari, za koje se ovdje pita, zato, da upoznamo narodni jezik, jer bez poznavanja narodnoga jezika ne možemo pogotovo razumjeti narodnoga mišljenja.

1. Kraj i mjesta.

a) Iz kojega je kraja[1] ili mjesta građa? U kojoj je kraj zemlji, pokrajini (u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Bosni . . .), županiji, kotaru, okružju, općini? Dokle taj kraj ide, do kojega sela, gore, rijeke? Kako kraj (ili mjesto) zovu domaći ljudi, kako podalji susjedi? Kako ga zovu gospoda (t. j. službeno na pismu)?

b) Koja su naseljena mjesta u tom kraju?[2] Koliko koje ima duša?[3]

2. Gore i vode.

a) 1. Je li kraj gorovit ili ravan? Kako se zove cijela gora (ako ima koja), pojedini njezini dijelovi, brežuljci, vrhunci, doline?[4] Zna li se, zašto se tako zovu?

2. Kako se kaže najvišemu mjestu na gori (vrh, hrbat, sljeme), kako dalje redom sve do nizine?[5]

3. Lomi li se gdje kamen ili kopa kameni ugljen, za što se kopa i vrijedi li što? Žge li se vapno? Nalazi li se gdje možda zlata, srebra ili drugoga kakvoga kamenja?

b) 1. Kako se zovu rijeke, potoci, izvori, jezera, bare, močvare, jame?

2. Kako se zovu mjesta uz rijeke, potoke itd. i na njima (što je zavoj, rukav, breg, poloj, nakla, čuvel . . .)?[5]

3. Ima li u kraju kakovo toplo, slano, kiselo, ljekovito vrelo? Ima li kraj od njega kaku korist?

3. Zemlje.

a) Kako se zovu šume i pojedina mjesta i mjestašca u njima? Zašto se tako zovu (ako se zna)?[4]

b) Kako se zovu pašnjaci, livade, njive (oranice), vinogradi? Zašto se tako zovu?

4. Zrak i vrijeme.

a) Kako se zove koji dio godine? (proljeće, protuletje, ljeto, bablje ljeto, jesen, podjesen . . .)?[6]

b) Kako se zove koje vrijeme? Koji vjetrovi ponajviše duvaju? Kako se zovu razne vrste kiše, snijega, tuče (leda)?[7]

c) Je li uopće hladno ili vruće?[8]

5. Tlo.

a) Je li tlo kamenito, pjeskovito, ilovasto? Ostaju li iza kiše močvare, bare, jame? Je li kraj izvrgnut poplavi? Kakova je prema tomu vrijednost i cijena zemlji, ako se prodaje?

b) Koliko je tê zemlje dosta za prehranu muža i žene s dvoje, troje djece?

6. Bilje (drač, trave).[9]

a) Kakvo bilje, drač, trava raste u okolici u tolikoj množini, da se lako opaža? Kakoga bilja, drača, trave ima najviše uz putove, u dvorištu, u vrtu?

b) Koje se biljke beru za kakovu potrebu i to za: 1. za hranu ljudima (n. pr. gljive, jagode, kupine); 2. za lijek;[10] 3. za hranu ili stelju (štraju) blagu; 4. za bojadisanje ili farbanje;[11] 5. za pokrivanje stanja (rogoz, šaš); 6. za drugu potrebu u gospodarstvu; 7. za nakit; 8. za igru djeci; 9. za drugu potrebu (za čaranje, za svećenje u crkvi itd.)?

c) Koje se biljke uništuju radi štetnosti (n. pr. drač u žitu)?

d) Za koje se biljke nikako ne mari, a ipak ih 1. ili ima mnogo (n. pr. lopuh), 2. ili bi mogle biti na kakovu korist (habdovina ili hebed, šipak, trnule ili trnine itd.), ili su 3. otrovne (kužnjak i dr.)?

e) Ima li mnogo bilja, kojemu narod ni imena ne zna, već kaže samo: »nekakov drač, trava«? Ima li među tim i takvoga, kojega ima mnogo, ili je (koliko sabirač zna) drugdje dobro poznato?

7. Životinje.[12]

a) Ima li u kraju divljih sisavaca ili četveronožnih životinja: 1. koje se love i ubijaju za hranu (jeleni, srne, zecevi); 2. koje se love i ubijaju poradi grabežljivosti (medvjedi, vuci, lisice, tvorci, divlje mačke) ili druge štete (poljski miševi...)? Je li šteta, što ju čine zvijeri (vuci, lisice...), velika? (Koliko od prilike pokolju komada blaga ili živadi u kojem selu?). 3. Ima li drugih sisavaca, za koje se mnogo ne mari? (Ima li puhova, jazavaca, hrčaka?). Je li svih tih životinja bilo prije više? Otkada i zašto ih je manje?

b) Koje ptice žive u kraju, i to: koje žive 1. u selu i oko kuće; 2. po poljima i livadama; 3. po šumama i gorama i to: *α)* na suhu, *β)* u vodi? Koje se sele iz kraja, kada se sele i vraćaju? Koje su od ovih korisne, koje štetne i zašto? Je li pticâ bilo prije više? Ima li ih, kojim narod ne zna za ime?

c) Koje su ribe poznate (po veličini redom)? Ima li mnogo riba? Kakovih je najviše i kada ih je najviše?

Ima li u kraju rakâ?

d) Kakih ima u kraju gmazovâ (gušterâ, kornjačâ, žabâ)? — Je li koja od ovih životinja za kaku korist? — Ima li otrovnih zmija? Kakove su? Stradaju li mnogo od njih ljudi i životinje? Jesu li druge od ovih životinja čovjeku na kakovu štetu ili neprilika?

e) Kakih ima kukaca, i to: 1. na čovjeku; 2. u čovječjoj hrani, žitku, odijelu, stanju; 3. u domaćem blagu, na njem i oko njega; 4. na povrću (u vrtu), žitu, travi, voću i drveću; 5. gdje drugdje? —

Ima li kakih otrovnih kukaca? — Prave li gusjenice veliku štetu?

f) Kakih ima puževa i glista? Jesu li od kake koristi ili štete?

II. Tjelesni ustroj naroda.

1. Općeniti ustroj tijela.

a) 1. Jesu li ljudi visoki, srednje visine, niski?[13] — 2. Je li glava duga, srednja, okrugla?[14] — 3. Kakovo je lice i nos?[14]

b) Kakove je boje: 1. kosa, 2. koža, 3. oči?[15] 4. Ima li ljudi kovrčaste (rudaste) kose?[15] 5. Ima li ljudi neobično rutavih ili kosmatih (n. pr. na prsima)?

2. Posebne pojave.

a) 1. Jesu li ljudi jaki ili slabi? Koliku težinu može običan čovjek nositi? Ima li neobično jakih ljudi? Jesu li prije bili jači ljudi? — 2. Jesu li ljudi debeli ili mršavi?[16] — 3. Imadu li mnogo djece?[17] Ako nemaju, nije li možda što drugo, a ne neplodnost kriva? — 4. U kojoj dobi obično umiru? Umire li mnogo djece? Ima li starih ljudi i koliko su stari? Jesu li prije ljudi dulje živjeli?[18]

Dodatak. 1. Kako se zovu dijelovi tijela? (Kako se zove cijelo tijelo jednom riječju: tijelo, život, stas? Kako se zove sve na čovjeku i u čovjeku od glave do pete? — 2. Kako se zovu ljudi po boji kose, kože, očiju; po stasu, debljini, po obliku lica, nosa, usnica itd.? — 3. Kako se zovu razne mahne ili falinge (kad je tko ćelav, plešiv, grbav, rebav, šepav, šantav, kad u križ gleda...)?

b) Bolesti.[19] 1. Koje su najobičnije bolesti? Od kojih bolesti najviše umiru djeca i ljudi? — 2. Koje su bolesti poznate?

I. Vanjske bolesti. *α)* Ozlede. Kako se kaže, kad se tko kako »ozledi«: stuče, potuče, ofuri, opeče, poreže, kad tko okilavi, kad mu nebo spane? Kako se zove ozleđeno mjesto, kad »zacijeli«: brazgotina, žilek. *β)* Kad »ujede«, »ugrizne«... zmija, pas, pčela. *γ)* Rane (čirevi, žuljevi). *δ)* Bolesti kože (lišaj, svrab, sramotne bolesti). —

II. Unutrašnje bolesti. *α)* Bolesti pojedinih udova tijela: glave, vrata, očiju, ušiju, nosa, ustâ, nokata, pa kad kosa ispada; prsobolja, bolesti želuca, kostî. *β)* Bolesti cijeloga tijela (groznica). *γ)* »Velika bolest« (nevolja). *δ)* Ženske bolesti (cvijet, trudovi, bolesti prsiju).

III. Duševne bolesti. *α)* Kako se zove bolest (i čovjek sâm), kad čovjek misli, da vidi kojekakve (strašne) ljude, životinje i dr. stvari (fixa idea, halucinacije)? *β)* Kako se zove bolest, kad je čovjek bez razloga veseo, pa pjeva, pleše... ili je *γ)* bez razloga žalostan (melankolija)? *δ)* Kako se zove bolest (i čovjek), kad čovjek ništa ne zna i ne pamti (latinski stupor, kajk. bedek)? *ε)* Kako se zovu ljudi, koji su od poroda glupi, pa uza to tjelesno slabi ili nakazni (maleni, a zdepnati, navorana lica, velikih usnica itd., — cretin)?[20]

Ima li u kraju ovakih duševno bolesnih ljudi?

III. Jezik.

Budući da sva građa o narodnom životu treba da bude zabilježena riječima narodnoga govora, ne će u ovom razdjelu biti posebnih potankih pitanja: kaki je jezik, vidjet će se iz čitave građe. Glavno je, da se narodni govor vjerno bilježi.

*

1. Kojemu narječju pripada govor.

Je li govor štokavski, čakavski ili kajkavski? Kako ga zove sâm narod (hrvatski, srpski... ili još kako)? Kako ga zovu susjedi bliži i dalji? Obilježuju li ga kako, rugaju li mu se i zašto?

2. Izgovor i naglas.

Koji se glasovi izgovaraju drugačije nego u književnom govoru?[21] Izgovaraju li se riječi kako drugačije nego u književnom govoru (ne »zavlače« li, ne govore li »na nos« ili kako drugačije)?[22]

3. Riječi.

Za koje stvari narod zna, da se drugdje drugačije zovu?

Dodatak. Ima li kaki tajni govor (kod prosjakâ, razbojnikâ)? Kaki je?

DRUGI ODIO.

U ovom se odjelu opisuje sve, što čovjek svojim rukama stvara i priređuje, da od toga živi. Ovdje se već vidi, to čovjek, kojega smo život nakanili opisati, zna i može, da se uzdrži u životu. To je materijalna kultura narodna. Još ne pitamo, kako živi, što misli i ćuti: hoćemo samo da vidimo, kako je uredio svoje prebivalište, krov nad glavom, kako se hrani i odijeva i kako radi.

Odio ima dva razdjela: prvi radi o životnim potrepštinama, drugi o radu.

IV. Životne potrepštine.

1. Selo i okolina.

a) Okolina. 1. Kako se jednom riječju zove prostor oko sela?[23]

2. Kuda se i s koje strane dolazi i može doći u selo?[24]

3. Kako leže sela (uz rijeku, potok, na brdu...)?

4. Gdje su prema selu šume, gora, pašnjaci, livade, njive (oranice), vrtovi, zavrtnice? Kuda se u njih ide?[24]

5. Gdje je groblje? Kakovo je? Gdje je prije bilo?

6. Ima li blizu sela kakav grad, ruševine, stara crkva, kip (statua) itd., kakovo znatno mjesto, drvo...?

b) Selo. 1. Što se misli, kad se kaže »selo«? (Misle li se samo kuće i dvorišta, ili cijeli kraj oko sela? Znači li »selo« isto, što i »svi ljudi, sav svijet iz sela«?)

2. Kako stoje u selu kuće jedna prema drugoj (jesu li u kakovu redu, ili su raštrkane?)

2. Kuća i dvorište.[25]

a) Dvorište. 1. Što se zove dvorište (dvor, avlija...)? Ima li velike razlike među dvorištem jednim i drugim i kakova je?

2. Je li dvorište ograđeno i kako je ograđeno? Gdje što u njem stoji (gdje je kuća, hambar, štala, drvnjak ili drvocjep, gnojište, smetište...)? Je li prazno ili golo, ili je obrašteno travom ili dračem (kakovim?) ili zasađeno drvećem?

3. Kuda se iz dvorišta ide k susjedu? Ima li u ogradi (u plotu, tarabama) prijelaz, vrata..., ili se mora na ulicu (brêg), pa onda k susjedu? Kuda se iz dvorišta izlazi na polje, u šumu?

4. Što je iza dvorišta? Je li iza njega vrt, pa zavrtnica i pašnjak (»pašnik«) i što je dalje?

b) Kuća i pokućstvo.[26] 1. Što se sve misli, kad se kaže »kuća«?

2. Od česa je kuća sagrađena (»zdelana«... kako li?)? Čim je pokrita? Je li »prizemna« (ili kako se to kaže?) ili na sprat (»na kat«, »na pod«...)?

3. Koliko ima odijeljenih pregrada (sobâ)? Kako se koji pregrad (ili odio) zove? Čemu koji služi i što je u kojem?[27] Ima li uz kuću (»sobu« i »kuhinju«) kakovo mjesto, gdje se sprema mlijeko, sir, meso...?

4. Ima li u kući (pod krovom) »zahod« (»šekret«)? Kaki je? Ako ga nema pod krovom, gdje je?

5. Kako se zove jednom riječju sve, što je u kući (»pokućstvo«, »pohištvo«...)? Kakovo je?

c) Druge zgrade za ljude. Ima li osim kuće još kakih zgrada za ljude (komore, čardáki, kućari...)? Kakove su, tko živi u njima i što je u njima?

Dodatak. Gdje se kada živi, t. j. gdje ćeš koga naći, kad dođeš u kuću u proljeće, ljeti..., u jutro, o podne...?

d) Zgrade za sijeno, žitak, živež, sprave i oruđe. Ima li osim kuće još kakovih zgrada za žitak, živež, sprave i oruđe, kao što je: štagalj, hambar, suša; pivnica, repnica, koš, trap; pecara, kačara, vanjska peć, ljetnja kuhinja? Gdje je sve to, od česa je i kakovo je? Kakove su stvari u tim spremištima?

e) Zgrade za životinje. Ima li posebnih zgrada za životinje? Kako se zove zgrada (ili samo odio) za svaku vrstu blaga ili peradi... (štala, hlijev, svinjac, kurečica, pčelinjak, »volnîk«...)? Kakova je koja i što je u kojoj?

f) Što je još oko kuće? Ima li možda stupa za tučenje ječma ili kakova druga sprava ili prilika (n. pr. žrvan ili žr̂ni)? Kakova je?

g) Zdenac (bunar). Odakle se nosi voda? Ako je zdenac u dvorištu, kakav je? Ako je izvan dvorišta, gdje je i kakav je?

h) Drvnjak (drvocjep). Ima li drvnjak i kakav je?

i) Gnojište i smetište. Je li gnojište i smetište kako uređeno?

3. Zgrade izvan dvorišta.

Ima li kakovih zgrada izvan dvorišta, kao što je stan, klijet...?

4. Hrana i posuđe.[28]

a) Spremanje i priređivanje mesa, smoka i sočiva. 1. Kako se zove jednom riječju sve, što je za jelo, ili što se jede? Kako se zove više vrsta jela zajedno (smok, sočivo, varivo, kuhilo...)?

2. Kako se ubijaju (kolju...) i raščinjaju (raspravljaju, paraju...) volovi, svinje, ovce, perad, ribe, raci...? Kako se zove cijeli taj posao, kako kod svake životinje? (Volovi se tuku, gule...; svinje se kolju, smude, stružu...) Tko taj posao obavlja? Kako se zove koji komad mesa (pleće, pisana pečenka, kuk, buncek, slezena, baca, krilo...[29])?

3. Kako se različno meso, soli, sprema i suši? Kako se nadijevaju kobasice? Kako se koje zovu?

4. Kako se »seče«, kopa, čisti, »riblje«... i sprema kupus (zelje), repa, krumpir...?

5. Što se još sprema za zimu ljudem za hranu?

6. Brašno i sočivo. Kakvoga sve ima brašna (melje, muke)? Kako je koje mliveno? U čemu i kako se tuče ječam, žito . . . za kašu?

7. Mlijeko. Kako se doji? Što se radi redom s mlijekom dok od njega ne postane sir, maslo . . .? U čem se to i kako se to radi? Kako se zove sve ono, što nastaje, dok se mlijeko čini ili putro (kako li se to zove?) tepe . . . (sirutka, stepki. . .)?

8. Bere li narod za jelo jagode, gljive i što još? Spremaju li se kako tê stvari?

b) Priređivanje hrane (jela).

1. Kako se jednom riječju zove priređivanje jela, kako kod pojedinih jela, kako porugljivo, kad je jelo pokvareno?

2. Što se jede prijesno, t. j. bez pečenja i kuhanja (suho meso, šljive, kiseli kupus, luk . . .)?

3. Što se peče, prži (s malo vode ili bez vode)?

α) Kakoga ima peciva od brašna (melje ili muke)? Kako se mijesi i peče kruh (hljeb) i drugo pecivo? Što sve za to treba i kako se zove?

) Što se peče na goloj vatri (ognju) ili na žeravici (na ugljevlju), na ražnju?

γ) Što se peče u posudama? Kako se zove sâm posao i jelo?

4. Što se kuha (vari) u vodi, mlijeku . . . ?

5. Kako se drugačije priređuju jela?

c) Kada se koje jelo jede? Ima li za posebne događaje (za babine, svadbu . . .) posebnih jela?

d) Gdje se kada jede? Kada se jede (t. j. u koje doba dana)? Kada se obilnije jede i pije (kad se kosi i uopće teže radi)? Što se jede, kad se obilnije jede? Kada se svečano gosti?[30]

5. Odijelo i obuća.[31]

Kako se jednom riječju zove sve, što čovjek oblači (»odijelo«, »oprava«, »ruho« . . .)?

Koja se sela ovoga kraja jednako nose?[32]

a) Odijelo za djecu.

1. Kako oblače djecu, dok ne prohodaju, i to: α) mušku, β) žensku?

2. Kako se oblače djeca otkad prohodaju, pa dok ne pođu na posao, i to: α) muška, β) ženska?

b) Muško odijelo.

1. Svakidašnje muško odijelo, i to: α() ljeti, β) zimi.

2. Kako se odijevaju ljudi (muškarci), kad idu među svijet: na sajam, u crkvu . . .?

3. Kako se odijevaju ljudi (muškarci), kad idu među svijet: na sajam, u crkvu . . .?

3. Kako su odjeveni ljudi, kad se kaže, da su svečano odjeveni, t. j. kada su obukli, što najljepše i najbolje imadu.[33]

4. Oružje.

c) Žensko odijelo.

Kako se odijeva: 1. djevojka, 2. nova mlada (snaša), 3. udata α) žena, 4. starija žena i starica, i to kod svake: kako se odijevaju

svaki dan kod kuće kod posla, β) kad idu među ljude (n. pr. u polje), γ) kad su svečano odjevene?[33] δ) Kako se odijevaju žene, kad su u žalosti (kad koga kaju, kad za kim »prosto« nose)?

d) Obuća.

1. Idu li ljudi i žene bosi i kada?

2. Kakova je obuća α) za muške, β) za ženske? Kako se obuvaju: obuvaju li obojke ili čarape?

e) Ostalo, što k odijelu spada.

Ima li još što, što bi spadalo k odijelu? Nose li rukavice ili narukvice kake? Tko ih nosi i kada? Nose li kišobrane i suncobrane (ambrele)?

f) Posteljina.

1. Kako se zove sve, što je na postelji (krevetu)? 2. Kako je uređena postelja?

g) Ostale tkanine.

1. Stolnjaci. 2. Ručnici. 3. Torbe, vreće. 4. Obojci. 5. Gunjevi za konje. 6. Ostalo.

Dodatak. 1. Drži li svako selo svoju nošnju za najljepšu, ili priznaju, da je susjedna nošnja ljepša? Kakova je razlika u odijelu pojedinih susjednih sela?[34]

2. Prodaje li se domaće odijelo? Prodaju li ga žene jedna drugoj, kupuju li strani ljudi? Što bi stojao koji komad, kad bi se prodavao? Koliko bi se u novcu po prilici moglo računati muško, djevojačko, žensko . . . čitavo odijelo bez uresa (dukatâ, kralužâ)?

3. Starinsko odijelo. Sjeća li se tko, da je odijelo bilo kada drugačije? Ima li možda tko takoga odijela? Što se misli, zašto se promijenilo? (Je li novo odijelo ljepše, zgodnije, jeftinije?)

4. Zašto narodno odijelo propada? Propada li u kraju narodno odijelo? Je li propadanju krivo siromaštvo, štednja, blizina grada (zašto narod voli — ako voli — gradsko odijelo: s toga, što mu je ljepše, ili što je jeftinije?), nagovaranje gospode (učiteljâ, učiteljicâ, župnikâ), naredbe o močenju lana i konoplje?

5. Kupovno odijelo.

Gdje narod kupuje odijelo, koje se kod kuće ne pravi?[35] Gdje su majstori, koji prave narodno odijelo, učili svoj zanat? Dade li se što o tom reći: ravnaju li se majstori po narodu, ili žene i ljudi primaju, što majstor načini i kako načini?

6. Nakit i češljanje.

a) Nakit.

1. Kako se zove jednom riječju, što ljudi na sebe i na odijelo meću, da bude ljepše? Kako se zove taj posao (kititi se, cifrati se) i ljudi, koji to preko mjere rade (kicoši)?

2. Čim se kite momci i ljudi? Kite li se: α) stvarima od životinja (perjem, svinjskim klovima, rogovima), ili β) cvijećem i kakim, ili pak: γ) stvarima od kovine (prstenjem [tko nosi prstenje i kakovo je?], dugmetima ili pucetima) i δ) čim još?

3. Čim se kite djevojke i žene? Kite li se i one α) životinjskim stvarima i kakim, ili β) cvijećem, ili γ) kovinama (dukatima, kralužima ili kvaružima, đunđom) ili δ) čim drugim?

b) Češljanje.

1. Kosa i brada u ljudi. α) Strigu li ljudi kosu i briju li bradu i brke? Tko ih striže i brije? Kada se i kako se to radi i što za to treba? Ima li kod striženja (n. pr. djece) kakih običaja?[36] — β) Kako se češljaju?

γ) Ima li spomena, da su ljudi nosili dugu kosu? Kako su je nosili? Kada je to i zašto je to prestalo, ako tko zna? Pamti li tko, kada se počelo ovako, kako je sada? Zna li se, kako je to počelo?

2. Kosa i glava u ženâ. α) Kako češljaju i pletu kosu (vlasi) ženska djeca, djevojke za udaju, kako žene? Češljaju li se za kakovu zgodu drugačije?

β) Kako je uređena glava u djevojke, kako u žene i po čem se pozna jedna od druge?

γ) Nose li tuđu kosu? Tko to nosi? Režu li kosu i prodaju li ju?

7. Ogrjev i posvjet.

a) Oganj i ogrjev. 1. Kako se dobi (užiže) oganj (vatra)? Ima li žigicâ (šibica) ili se još oganj kreše? Čim se i na čem kreše?

2. Dobiva li se možda oganj tako, da se drvo o drvo tare ili riblje? Treba li se taki oganj, koji se sam od sebe užge, za kakav posebni posao?

3. Pri čem se grije? Grije li se kod otvorena ognjišta, ili kod peći, ili ima oboje? Kada se grije pri jednom, kada pri drugom? Kakovih ima peći? Ima li peć u više kućnih odjela (u sobi, komori)? Kako se ljudi griju? (Stoje li, sjede li)? Je li kako priređeno oko peći, da se može sjesti?

4. Čim se loži ili kuri (drvom? . . . kakovim?)? Kako se to čini i što za to treba (triješća, tésî, šušnja)?

b) Posvjet. 1. Ima li za posvjet lampa, žižak, kereš, crijep, svijeća? Kakovo je sve to, što u tom gori?

2. Radi li se i što se radi pri svjetlu? (Prede li se, šije li se, što li)?

3. Čim se svijeti, kad se ide u štalu (pojatu, hlijev), izvan kuće po dvorištu ili na putu?

4. Kako se prije svijetlilo? Kakove su prije bile sprave za dobivanje (užizanje) ognja?

8. Pušenje.

a) Znade li tko, da nitko još nije pušio? Kada se je to počelo? Tko puši? (Kada djeca počinju pušiti? Puše li žene)?

b) U čem se puši? (Puši li se smotani duhan ili se u što meće? Kakovih ima lulâ ili fajfâ? Kako se zove sve na luli i u luli, pa i ono, što pušenjem nastaje, n. pr. baguš?)

c) Što se puši mjesto duhana (krumpirovo, orahovo lišće)?

d) Koliko jaki i srednji pušač zapuši na godinu?

e) Šnjofa (cmrče) li se burmut (tubâk, šnjofanac)?

9. Lijekovi (vraštva).

a) Kako se liječe bolesti bez lijeka?

1. Kod kojih bolesti mora bolesnik mirovati, u toplom biti? Kod kojih ne smije i česa ne smije jesti?

2. Koje se bolesti liječe ravnanjem (ili, kako negdje kažu, ramnanjem), t. j. tako, da se bolesnik tare, gnjete (masaža)? Kako se to čini i tko to čini?

3. Kako se još liječi bez lijekova?[37] (Pušta li se krv? Tko pušta, kako? — Režu li se koje rane, tko i kako reže? Kako se vadi trn, zub, kost iz grla? Kako se pomaže kod teška poroda?)

4. Razlikuje li se liječenje (vračanje) od bajanja (pregovaranja)?[38]

b) Što se upotrebljuje za lijek?[39] 1. od životinja α) živih (mlijeko, balega ili nečist), β) ubijenih (žuč); — 2. od bilja i to: α) cijela biljka, β) korijen, γ) lišće, δ) plod, ε) sokovi (ocat ili sirće, rakija, vino)? — 3. Liječenje vodom. Liječi li se kako vodom kod kuće? Idu li ljudi u toplice?

c) Kako se liječi koja bolest?[40] — 1. Priređivanje lijeka. — 2. Liječenje.[41] — 3. Pojavi kod liječenja (t. j. što se opaža na bolesniku, kad mu se dâ lijek).

10. Tamanjenje životinja i gamadi.[42]

a) Kako se truju ili tamane zvijeri (vuci, lisice), pa domaće životinje (psi, mačke, kokoši) bez ubijanja i potajno (da se n. pr. susjedu osvetiš)? Kako se tamane miševi, parcovi ili štakori?

b) Kako se tamani kućna gamad (uši, buhe, stjenice)?

V. Rad.

Ovaj razdio ima dva dijela: u prvom će se opisati, kake su sprave i oruđe, kojima se radi, a u drugom, kako se njima radi.

A. SPRAVE I ORUĐE.

1. Lovske sprave.

Kakih ima sprava za lovljenje i ubijanje zvjeradi, pticâ, ribâ?

2. Poljodjelske sprave i oruđe.

a) Sprave i oruđe za obrađivanje zemljišta. Kakim se spravama i oruđem obrađuje zemlja i usjev (1. plugom, 2. branom, valjem, motikom)?

b) Kakim se spravama i oruđem pobire prirod (čim se kosi, žanje)?

c) Čim se prirod (sjeme) trijebi, čisti, vija (vjetrenjačom)?

3. Sprave za priređivanja vune, lana, konoplje.

(Opisati ih treba onim redom, kojim se što radi, a taj se red vidi dalje u dijelu B, pogl. 8., str. 31.)

4. Sprave za priređivanje živeža.[43]

Koje su sprave potrebne, da se prirod (žitak: kukuruz, pšenica, ječam, proso; kupus, grožđe, voće) priredi tako, da se od njega može gotoviti jelo? a) Sprave za ljuštenje žitka (n. pr. stupa za »tučenje« ječma). — b) Žrvanj, mlin. — c) Sprave za sušenje voća (šljiva). — d) Preša (tijesak) za grožđe, masline. — e) Sprave za pečenje rakije.

5. Sprave za vožnju.

a) Sprave za vožnju po suhu. 1. Kakovih ima kolâ (za voženje ljudi, drvâ, sijena)? Što sve k njima spada? — 2. Kakove su saone (sâni)?

b) Sprave za vožnju po vodi. 1. Kako se i na čem prevoze životinje s kolima (na »kumfama«; dereglijama; što su »tumbaši«; kakih ima lađa ili korabâ)? — 2. Kako se prevoze manje stvari i ljudi (na čamcima, na čunu)?

6. Sprave i oruđe za izrađivanje razne građe.[43]

a) Sprave i oruđe, što ga ima svaka gotovo kuća. 1. Kakih ima sprava za posao, kad treba stvar, koja se radi, pričvrstiti (n. pr. »kobila«, da se pričvrsti drvo), podložiti (n. pr. »babica«, na kojoj se kosa klepIje), oruđe nabrusiti? — 2. Kakvoga ima oruđa: αza) izrađivanje (siječenje, tesanje, piljenje) drva, β) kosti.[44] γ) kamena, δ) željeza i drugog kova?

b) Zanatlijske (majstorske) sprave i oruđe. Kakih sprava i oruđa trebaju 1. drvodjelje (majstori, koji izrađuju stvari od drva) i to: α) koji grade zgrade ili stanje (kako se zovu?), β) kolari, γ) bačvari; — 2. kovači; — 3. lončari; — 4. majstori, koji izrađuju kožu, i to: α) kožari, β) opančari, γ) čizmari . . . ; — 5. klobučari.

7. Sitno domaće oruđe.[44]

B. POSLOVI.

1. Lov.

a) Tko se bavi lovom? Ima li ljudi, koji se bave samo lovom i kakovim? Tko se ponajviše bavi lovom i kada?

b) Što se lovi? Koje se životinje love ili su se prije lovile?

c) Kako se lovi? Kako se lovi 1. zvjerad, 2. ptice, 3. ribe, raci, žabe, pijavice?

2. Gojenje stoke (blaga) i živadi.

a) Gojenje blaga. 1. Koje se životinje zovu blago ili stoka? Kakovo se blago (volovi, krave, ovce, koze, konji, svinje) goji (hrani) i koje najviše? Kako, kada (koliko puta) i čim se blago hrani? Kada se i gdje se pase? (Pase li svaki svoje, ili se uzima zajednički pastir?) Kako se i čim čisti? Kako se i što se radi, kad se krava teli, kobila ždrijebi itd., pa kako se postupa s teletom ili drugim mladim (kako dugo sisa, kako se odbija)? Brine li se što narod za bolju trăgu (plešinu) i kako? Kako je bilo prije, kako sada? — 2. Blago kod posla. Koje blago obavlja koji posao? (Oru li n. pr. samo volovi ili konji, ili jedno i drugo, ili zajedno? Koje je običnije?) Uprežu li se kobile i krave? Kako se uprežu volovi (u jaram), kako konji (u hamove)? Kako se tjeraju (gone)?

b) Gojenje živadi. Kakova se živad (kokoši, pure ili tuke, guske, race ili patke) goji? Čim se hrani? Kako se »nasađaju« (ili kako se to veli?) jaja?[45] Čim se hrane mladi? Ima li živad pastira?

Dodatak. I. Pčele. Ima li pčelacâ? U čem se drže (u ulištima, košnicama)? Gdje se drže košnice? Kako se s pčelama radi, kad se roje? Kako se uzima med (duše li se pčele i kako)? Što se radi s medom? Kako se pravi vosak, a što od voska?

Dodatak II. Psi i mačke. Drže li ljudi rada u kući pse i mačke? Kako s njima postupaju?

Dodatak III. 1. Nazivi životinja po dobi. Što je tele, junac, ždrijebe, prase i kako se sve zovu životinje po dobi? — 2. Imena životinja. Kako se zovu volovi (šironja, čadonja), krave (milava, sevara), koze, ovce, svinje, konji i druge životinje (psi, mačke, pa živad, ako joj se daje ime)? — 3. Kako se životinje dozivlju (mame; čim i kako se mami n. pr. konj, kad ga hoćeš na paši uhvatiti?) i tjeraju? Kako se nutkaju na što (da n. pr. piju)?[46]

Dodatak IV. Kako se postupa sa životinjama? Vole li ljudi životinje i po čemu se to vidi? Tuku li životinje? Kako se na to gleda?

Dodatak V. Lijekovi za životinje.[47] 1. Koje su bolesti kod životinja? 2. Čim se i kako se liječe? Što se uradi s blaščetom ili drugom životinjom, kad crkne (krepa, parne)?

3. Obrađivanje (obdjelavanje) zemlje.

a) Priređivanje zemljišta. 1. Kad se hoće od zemljišta, gdje je šuma, grmlje, šikara, kamen, jame, — načiniti njiva, livada, vinograd, što treba uraditi? (Treba li iskrčiti, pa požgati?) Zna li se za obrađene zemlje, koje su nekada bile šume, šikare, jame? Ima li kakoga spomena, kako se to obradilo? — 2. Kako se priređeno zemljište dalje drži u redu? (Treba li ga gnojem, đubretom gnojiti ili đubriti? Čim se još gnoji? Kako se s gnojem na gnojištu radi, miješa li se sve zajedno, ili je svaki gnoj za se, pa koji je za kaki usjev? Kada se gnoj vozi na polje?) Treba li zemlje natapati? (Kako se to čini?) Što se još radi sa svakim zemljištem?

3. Koliko (jutara, rali) ima koja kuća kojega zemljišta (oranicâ, livadâ)?[48]

b) Sijanje i obrađivanje usjeva.[49] 1. Što se najviše sije i sadi, t. j. od česa narod baš živi? — 2. Što se sve, kada se, kako se i kakim oruđem sije, sadi i obrađuje α) u vrtu, β) u polju, γ) u vinogradu, δ) . . .?

c) Spremanje (branje) priroda.[50] Kada se i kako se koji prirod bere (kukuruz, grožđe), žanje (ječam, pšenica), kod kuće trijebi, vrši, vija (žito), pretače (vino)?

d) Bilje od kojega se pravi platno. Sije li se kakovo bilje, od kojega se pravi vlakno? Kada i kako se sije, plijeve, puče, rila ili trusi (sjeme), namače (ili što drugo), suši, dok nije za stupu (ili kako se to zove?), da se tuče?

e) Duhan i cvijeće. 1. Duhan. Kako se je sadio i spremao duhan? Sadi li se još? — 2. Cvijeće. Sadi li tko cvijeće? Gdje se sadi i kakvoga ima?

f) Livade (sjenokoše). 1. Razlikuju li se livade po travi? Kakih ima trava i za koje je blago od koje trave sijeno?

2. Kada se kosi, tko i kako kosi, koliko se puta kosi, kako se zove svaka košnja (kôša) i sijeno (otava, otavić)?

3. Kako se spravlja (ili kako se veli?) pokošena trava (prevraća se, nateplje), kako se vozi, u što se slaže (na štagalj, u kup, plasnicu)?

g) Voće (sad). Kakovo se i gdje se sadi voće (jabuke, kruške, kakovih sve ima?) Kako se cijepi (kalami)?

4. Kućni poslovi.

a) Kako se drži u redu kuća (kuhinja i posuđe, kuća i pokućstvo) i dvorište? Čim, kada i kako se mete i posprema ili redi soba, kuhinja? b) Mete li se kada i dvorište, pa i ulica (brêg) pred kućom? c) Bijele li se stijene u kući? Čim (vapnom, posebnom zemljom) i kada (pred uskrs) se to čini? d) Kako se bijeli (päri, lúži) i gladi odijelo?

5. Građevine (zgrade, stanje).

a) Kako se priređuje građa? (Kako se i čim siječe, teše (čarba), pili, mjeri . . . drvo; kako se kopa, kleše . . . kamen i druga građa?)

b) Tko (domaći ljudi, ili tuđi) i kako gradi (dêla) 1. zgrade za ljude (kuću, stan); — 2. zgrade za životinje (štalu, štagalj, svinjac ili kotac);[51] — 3. mlinove (suvare);[52] — 4. druge zgrade, ako kakih ima; — 5. Sitnije gradnje oko kuće (kapija ili brežna vrata, tarabe).

c) Kako se kuća uređuje iznutra i izvana (spolja, zdvora)? (Kaki su prozori ?Je li popođena, t. j. ima li pod od drva, kamena, zemlje? Bijeli li se iznutra i izvana?)

d) Građevinski uresi. Koji su dijelovi na zgradi posebno urešeni (iskićeni, iscifrani, kao što su stupovi ,daske na »začelju«, prozori) i kako? Ima li uresâ (cifrarijâ) na sitnijim gradnjama?

6. Izrađivanje sprava i oruđa.

a) Tko (svaki spretniji čovjek ili doma izučeni majstor), od česa čim i kako izrađuje sve ove (prije spomenute) sprave i oruđe?[53] b) Ima li na spravama i oruđu kakih (izrezuckanih) uresa (cifrarija)?

7. Ličenje i farbanje građevina i spravâ.

Koje se građevine, sprave i oruđa liče (mažu) i čim se liče; a) da budu trajnije, b) da budu ljepše?

8. Ženske[54] rukotvorine.

a) Lan i konoplja od stupe do snovače. Što se radi s lanom i konopljom, otkad je sve priređeno za stupu, t. j. otkad je sve tako priređeno, da se može dobiti prvo vlakno, — pa dok se ne snuje za tkanje? Tu treba: 1. tući u stupi, 2. trti na trlici, — i tako redom.[55]

b) Od snovače do brda. 1. Kako se pređa snuje, t. j. za to priređuje, da se uzmogne naviti (namotati) na razboj ili (tkalački) stan? Ima li više načina snovanja po tom već, kakovo treba da bude platno? — 2. Kako se osnova (kako li se zove?) navija na razboj? — 3. Kako se navađa u nićenice (ili kako se to zove?) i na (tkalačko) brdo?

c) Tkanje. 1. Što sve treba prirediti i sveudilj priređivati za tkanje (sukati na sukáču pređu t. j. »poučicu« ili utak, »vútek« na cjevčice)? — 2. Kako se tke (kaže li se: tke, tka ili če t. j. tče?) svako platno, t. j. što je u tkanju svakoga platna jednako? — 3. Tkanje razne vrsti platna ili beza jedne boje ili farbe, i to: I. vuneno tkanje, II. laneno, III. konopljeno.[56] — 4. Tkanje razne vrsti platna ili beza u više boja ili farba.[57]

d) Šivanje. Onim redom, kojim je odijelo i drugo ruho na svome mjestu u ovoj osnovi (IV. razdio, pogl. 5., str. 24. i 25.) nabrojeno i opisano, neka se ovdje opiše krojenje i šivanje svakoga komada. Neka se osobito pazi na to i točno bilježi, kako se zove koji komad kod šivanja (što su n. pr. kod šivanja »žabice«, »vuklinki« itd.) i kako se zove sámo šivanje (jedan put se »šupljika«, drugi put se »rubi« itd.).

9. Kićenje tkanja.

a) Kakovih ima oblika za kićenje ruha? — 1. Kako se zovu jednom riječju oni oblici (ili forme, figure), koje se u platno utkivaju ili ušivavaju? (Zovu li se muštre, kako li?). Kako se zove svaka za sebe? (Jedna se n. pr. zove »na velike rôže«, druga se zove »s kovačkoga«). — 2. Koje se ruho ovako kiti? Koje se muštre upotrebljavaju za koje odijelo ili drugu stvar? (Kiti li se n. pr. jednako torba i ručnik ili obrisâč, rukavi kao i stan?). — 3. Izmišljaju li žene (ili tko drugi) muštre iz glave, ili ih otkuda dobivaju, pa otkuda? — 4. Tko zna sve te poslove (tko zna »prebirati«, »šlingati«, »vesti« ili »tvesti«?) — 5. Imaju li susjedna sela svako svoje muštre i svoj način u tom poslu? Kakav je to način?

b) Čim se kiti tkanje, t. j. kakova se pređa upotrebljuje za izrađivanje muštara (»pismo«, vuna)? Kakova se pređa upotrebljuje za kićenje kojega ruha, kakova za koju muštru?

c) Kako se kiti? — 1. Kako se kiti tkanje na razboju? Kako se to zove: »utkivanje«, »prebiranje«, kako li? Ima li više načina toga

posla, t. j. je li kod svake muštre jednaki posao, ili drugačiji? — 2. Kako se kiti gotovo platno? Ima li više načina, pa kako se koji zove, na čem se (na »đerđefu«, na »rámeh«) čim (vunom?) i kako (bode li se vretenom, izvezuje li se, ili se samo »našivava«) se radi?

10. Prijegled dnevnoga i godišnjega rada i počinka.

a) Dnevni rad i počinak. 1. Kada svijet obično ustaje? Tko prvi ustaje u zadruzi? Što je prvi posao čovjeku i ženi kad ustane? (Umivaju li se i češljaju svaki dan? Služe li se kod umivanja sapunom ili čim drugim?) Kako se obuvaju i oblače? Kako dugo to traje? Idu li na tašte na rad? Kako dugo bez prestanka (bez »huje«) rade? Počiva li se iza rada i kako dugo? — 2. Spavanje. α) Kada se ide spavati (kada ljeti, kada zimi)? Spava li se u istom odijelu, u kojem se danju radi? U čem spavaju ljudi, u čem žene? Gdje tko spava (u sobi, komori, čardaku, kućaru, u štali, na štaglju, pod vedrim nebom)? Ako se ne spava u krevetu, kako se priredi ležaj? β) Spava li ih po više zajedno u istom krevetu ili na istom ležaju i tko spava s kim? Spava li muž i žena u jednom krevetu? Je li to uvijek i svagda? Spavaju li s roditeljima djeca? Ako spavaju, do koje dobe? Gdje spavaju mala djeca, gdje odrasli momci i djevojke?[58] — 3. Čistoća i red. α) Kada se pere tijelo, noge? Kupaju li se? Gdje se i kako kupaju? (Kupa li se muško i žensko zajedno, posve golo ili kako?) β) Kada se presvlače u čisto odijelo? — 4. Kako se probavlja vrijeme po nedjeljama i svecima?[59]

b) Godišnji rad. 1. Koji se poslovi obavljaju u koje doba godine (u proljeće, ljeto)?[60] U kakovu bi poslu prema tomu našao čovjeka, kad bi došao u kuću u kojegod doba dana i godine? — 2. Pripreme za godišnje svetkovine. Što se i kako se sprema za Božić, Uskrs?[61]

c) Vanredni poslovi. Kad se čovjek sprema na dalji ili kraći put, (n. pr. na proštenje ili gôd) kako se sprema, što uzme sa sobom? Kako se živi na putu i proštenju? Kamo idu (u koja mjesta?) na proštenje (sabor)? Ima li još kaki vanredni posao? Ide li se n. pr. na skupnu (seosku) rabotu, na »patrolu«? Kako se za to čovjek spremi?

C. DODATAK.

1. Trgovina.

a) Domaća trgovina. 1. Trguju li domaći ljudi čim? (Prodaju li duhan, ocat ili sirće, brašno, petroleum? Drži li tko domaći krčmu?) Kako je uređena ta trgovina? — 2. Od koga ljudi posuđuju novce? Tko ih daje na posudbu? Kolike su kamate (intereš)?[62]

b) Sajmovi. Kamo ide narod na sajam? Što na sajmu kupuje i prodaje?[63]

2. Poslovi s upravnom oblašću.

Imadu li ljudi mnogo posla i kakvoga s oblašću (s općinskim uredom, s kotarskom ili okrožnom oblašću)? Kako ljudi k oblasti dolaze (kako se obuku, kako pozdravljaju, nose li mito), a kako ih oblast prima? — Kakvoga posla imade narod sa svojim popom?

TREĆI ODIO.

Iz odgovora na pitanja u prvom odjelu možemo spoznati, gdje narod živi; što je oko njega, te mu ili koristi ili škodi; ima li što, čim bi mogao sebi pomoći: nahraniti se, načiniti sebi krov, izliječiti se. Iz odgovorâ na pitanja u drugom odjelu možemo se uvjeriti, da li se narod onim, što mu priroda daje, zbilja služi i kako se služi. Tu vidimo, kako se je narod uredio u kraju i domu, čim se hrani, kako i što radi i oda zla se brani, kako se odijeva, dok ne počne misliti i raditi već i o tom, kako bi sve oko sebe i udobnije i ljepše uredio, kako bi se nakitio. No poznamo li, spoznavši to čitavoga čovjeka? Ne poznamo. Ne poznamo, jer mu još ne zagledasmo u dušu. To će biti posao sabiračev u trećem odjelu.

*

Ti možeš gledati čovjeka, kako se bogato i udobno i lijepo uredio; možeš ga motriti kod posla, kako ga ili vješto ili lijeno obavlja, — ali još ne znaš, ne tuče li taj čovjek svoje žene i djece; ne znaš, ima li znanca i prijatelja; ne znaš, znade li taj čovjek u društvu zapjevati, u razgovoru se zabaviti; ne znaš, što mu sve muči dušu i pamet: ne poznaješ mu duše. Istina, nije se on bez duše ni uredio, nije bez duše ni posla obavljao ni najjednostavnijega, a kamo li da bi se bez duše okitio! Na svim se ovim djelima opaža trag njegove duše. Ali je kod svih ovih poslova duša mogla kao spavati: tjelesne su potrebe bile na prvome mjestu, one su mogle dušu kao zagušiti, tako da poznavajući samo tjelesne životne potrebe i rad naroda ne bismo ipak znali: krije li se pod njegovim grudima srce vučje ili čovječje, duša vražja ili božja, pamet kao pileća ili prava čovječja. Srce se, duša i pamet čovječja pravo pokazuje tek po tom, kakav je čovjek prema drugim ljudima, što željkuje i pomišlja u najskrovnijim dubinama duše svoje, što drži o ovom svijetu i životu. U tom se javlja nutrina čovječja, u kratko duša, a ove pojave čine ono, što se zove duševnom kulturom ili prosvjetom čitavoga čovječanstva ili pojedinih naroda. Ovaj se dakle treći odio bavi duševnom kulturom narodnom.

*

Duševne su pojave veoma raznolike, mnogo ima zgodâ, činâ, mislî, po kojima se duša poznaje, — a čovjek je jedan, jedna je u njem duša, pa štogod čovjek čini ili misli, svemu je početak u toj jednoj duši. Pa ipak često čujemo: „Kakvo ti je srce?" kad tko počini što okrutno, nečovječno. Narodna pjesma pjeva, da djevojčina njedra mirišu dušom djevojačkom. A kad tko što ludo misli ili čini, čude mu se i pitaju ga: „Gdje ti je pamet?" Po tom bi mogao tko pomisliti, da je izvor i pobuda činjenju čovječjemu sad u srcu, sad u duši, sad u pameti. I ako tomu nije tako; i ako je u čovjeka samo jedna duša, kako rekosmo, iz koje izviru sve pojave duševnoga života, ipak je narod naš ovim riječima dobro označio različite vrste duševnih pojava. Zato ćemo duševne pojave podijeliti na tri dijela, od kojih će svaki uz neke promjene i dodatke ispunjati od prilike ono, što narod misli, kad jedne duševne pojave izvodi iz srca, druge iz duše, treće iz pameti.

Prvi dio.

Narodno srce.

One pojave duše čovječje, koje po narodnom mišljenju izviru iz srca, javljaju se poglavito u druženju, u životu s ljudima. Tko zlo postupa sa svojim roditeljima; tko ne pozna sirotinje i prosjaka; tko ne pozna susjeda i ne zna za prijatelja; tko se ne zna razveseliti i zabaviti, — taj nema srca. Sve će se ovo i ovakovo crtati u ovom dijelu.

No život je s ljudima vrlo različit, čovjek se s čovjekom sastaje i živi u vrlo različitim zgodama. Da se što jasnije i potpunije uzmognu upoznati, treba i ove duševne pojave razdijeliti jedne od drugih, a razdijelit ćemo ih na četiri razdjela. O svakom riječ, dvije posebice na svome mjestu.

VI. Život.

Ovdje se evo tek sastajemo s riječju život, koja je u naslovu našega „Zbornika". One duševne pojave, koje smo postavili pod ovaj naslov, nekako su u sredini ove osnove. A da im to mjesto i pripada, o tom ćemo se uvjeriti, ako stvar malo bliže pogledamo.

Sve, što se je crtalo u dosadašnjim razdjelima, — samo je priprava za život: za sreću svakoga i sljednjega u obitelji i među ljudima; ostalo, što iza ovoga razdjela slijedi, ili izvire iz ovoga života, ili se prema njemu ravna, kako ćemo na svome mjestu vidjeti.

1. Život u zadruzi.[64]

a) O zadruzi uopće. — 1. Ima li i koliko ima (u tom kraju ili mjestu) zadrugâ (družinâ), t. j. kućâ, gdje živi više oženjenih ljudi zajedno? Koliko ih još ima? Kako se zovu (prezimenom)? Kako se još zovu kuće u selu? Koje su i po koliko ih je bilo prije u zadruzi? — 2. Po koliko oženjenih ljudi, koliko udovica, djece, siročadi ima u zadruzi? Po koliko je prije toga bilo? — 3. Jesu li svi u rodu, ili već ne znaju, jesu li, ili nijesu li bili u rodu? Živu li ljepše oni, koji znadu, da su si rod, ili oni, koji su si tuđi? Znade li se za koga, da je kao tuđinac došao u zadrugu? Kako je to bilo? Je li taki tuđinac u miru u zadruzi živio, ili mu se što prigovaralo, ili možda ća njegovoj djeci?

b) Red u zadruzi. — 1. Gospodar. Tko ravna i upravlja zadrugom ili tko je u zadruzi prvi (gospodar, gazda, starješina)? Kako se živi u zadruzi, kad je gospodar star, dobar čovjek, a kako onda, kad je mlad, zao (pijanica), kako, kad je žena gospodar (ako toga ima)? Po čemu se vidi, je li gospodar dobar i pravedan, ili zao i krivičan (kako dijeli pastirima »brašno« ili hranu, kako zadrugarima ili družini kod stola)? Kazni li (kaštiguje li) gospodar koga, pa kako i zašto? Kako je to prije bilo? Ima li među gospodarom i ukućanima svađe, tučnje i zašto? Je li čast biti gospodar? U čem je gospodaru teže, a u čem lakše nego drugomu družinčetu? Što je njegov posao u koje doba dana i godine? — 2. Gospodarica. Ima li svaka zadruga gospodaricu? Po čem se pozna, kakova je gospodarica u kući? Je li to lako ili teško, ili pak čast biti gospodaricom? U čem joj je teže, u čem lakše nego drugoj ženi u zadruzi? Što je njezin posao u koje doba dana i godine?

c) Družina (ukućani, zadrugari). — 1. Pojedinac u zadruzi. α) Družinče prema zadruzi uopće. Je li čovjek u zadruzi zadovoljniji od samca (t. j. čovjeka, koji živi sam sa ženom)? Što se u zadruzi najviše hvali, a što kudi? Je li po tom zadrugarima stalo do zadruge i po čem se to vidi (čuvaju li poštenje i glas zadruge, ili ju pak psuju i grde; gledaju li, da ne bude svađe, pa pretrpe li rada štogod za to; čuvaju li imetak zadružni, ili kradu)? Kakav posao ima koji zadrugar u zadruzi (jedan je konjar, drugi kravar)? Što je posao muški, a što ženski u zadruzi? Kojim se redom dijele poslovi (po starosti ili kako)? — β) Kako je djeci u zadruzi? Kako se drže zadrugari prema tuđoj zadružnoj djeci? Po čem se vidi, postupaju li s djecom lijepo ili ružno? Ima li u zadruzi svađe djece radi i zašto? U čem je život djetetu lakši ili teži u zadruzi nego u oca samca? Što je djeci posao u zadruzi? — γ) Djevojke i momci u zadruzi. Je li različno momko-

vanje i djevovanje u zadruzi od momkovanja i djevovanja u oca samca? U čem se vidi razlika? Je li se u zadruzi lakše ili teže oženiti ili iz nje udati? — δ) Nova mlada (snaha, snaša) u zadruzi. Mladuje li se (snahuje li se) drugačije u zadruzi? U čem je razlika? — ε) Kako je udovcu, udovici i siroti (djetetu bez oca i majke) u zadruzi? (Tko udovca pere i redi)? — ζ) Kako je u zadruzi bolesniku i luđaku? Gdje bolesnik leži? Tko se njima brine i kako? — η) Kako je sluzi u zadruzi? Po čem se u njegovu životu pozna, da je sluga, a ne domaće družinče?[65] Je li bolje sluzi u zadruzi ili kod samca? — 2. Muž i žena u zadruzi. U čem je život oženjenoga para (muža i žene, obitelji) različan od života samčeva (čovjeka, koji živi sam)? (Što je lakše, a što teže mužu i ženi u zadruzi?) Gdje su, ako nijesu u zadružnoj (družinskoj) sobi? Gdje spavaju? Jesu li više sami (u svojoj komori) ili među zadrugom? Što imadu u zadruzi svoje (osebinu ili osebušek, kako li se to zove)? Mogu li se brinuti, koliko treba, za svoju djecu? (Kad je žena na družinskom poslu, gdje su joj djeca, tko na nju pazi?) Kada i što rade za sebe? (Kada obrađuju svoj »osebušek«, kada žena tke, šije itd. sebi, mužu i djeci?) Nastaju li otuda svađe?

d) Zadruga na okupu. — 1. Zadruga pri djelu. Koje poslove radi čitava zadruga zajedno (ljudi i žene)? Koje poslove rade ljudi (muški), ali svi, a koje žene? (Tko redi kuću? Tko loži ili kuri peć? Tko kuha i pri tom pomaže, kad treba n. pr. donijeti vode, nacijepati drva? Tko hrani, pase i čisti blago i štalu, pazi na živad?)[66] — 2. Zadruga pri jelu. Jede li čitava zadruga u isto vrijeme i zajedno? Gdje se i kada se jede? Tko prostire i nosi jelo na stol? Gdje sjede (ili stoje) ljudi, žene, djeca? Ima li svaki par svoju žlicu, nož, možda i kruh? Tko dijeli kruh i meso?[67] — 3. Zadruga u veselju. Je li čitava zadruga kada na okupu osim pri jelu? Ima li u zadruzi kod svršetka poljskoga ili drugoga posla kakih posebnih običaja, kojih kod samca nema?

Dodatak I. Je li pređašnja zadruga i život u njoj bio u mnogom drugačiji i u čem?[68]

Dodatak II. Kako se u zadruzi obavljala tlaka (kmetija, rabota zemaljskoj gospodi)?

Dodatak III. Dioba zadrugâ. Kada se je prva zadruga razdijelila? Zašto se je razdijelila? Zašto se zadruge dijele?[69] Kako se dijele?[70] Kako se razdijeljeni ljudi po malo uređuju, kako živu, što govore, što u sebi misle (ako se može doznati), što o njima govore?

2. Život u obitelji (familiji).

a) Muž i žena. — 1. Koje poslove obavlja muž, koje žena? — 2. Kako zove muž ženu i ona njega (po imenu, ili kako)? Kako se zovu, kad su sami, kako pred drugima (»po tragu«)? Kaže li žena mužu »vi« ili »ti«? — 3. Po čem se pozna, živi li muž sa ženom srećno, a po čem živi li nesrećno? Živu li srećnije, koji su se uzeli iz ljubavi (jer su se voljeli) ili i drugi živu upravo tako? Zašto se najviše svađaju? Nije li tomu krivo to, što muž ide k tuđoj ženi (inoči), ili što žena prima tuđega čovjeka? Tuče li muž ženu? Vole li, da se drugi (susjedi) miješaju u njihovu svađu i boj? Tuže li se pred sudom? Što svijet na to? Ostavi li kada žena muža, pa kamo ide od njega (k roditeljima? što oni na to)? Kako živi bez muža, a muž bez nje? — 4. Ima li ljudi i ženâ, koji zajedno živu bez zakona (vjenčanja)? Kako živu? Je li im teško pred svijetom?

b) Roditelji i djeca. — 1. Žele li sebi ljudi djece? Ako žele i ne žele, zašto jedno i drugo? Žele li više muško ili žensko dijete? Rađaju li se mrtva djeca? Otkuda to? Dogodi li se, da žena sama ne doji djeteta? Tko ga onda doji? Kad žena samica (koja osim muža nema u kući nikoga) otide na polje, tko joj pazi na malo dijete i doji ga? (Čini li to koja susjeda?) Kako malu djecu zabavljaju? (Govore li im što ili pjevaju?) Ziblju li djecu? Kako još postupaju s malim djetetom? Kako ga uče hodati? Bavi li se otac više djetetom ili mati i tko se još njim bavi? Kako se dijete hrani i odijeva, dok ne odraste? (Kada djeci obuku gaće, šešir, opanke, kako i odrasli ljudi imadu?) Daje li se djeci mnogo ili u svem na volju? Kako zovu djecu od milja (srce, dušo)? Kako se i čim najobičnije kazne (kaštiguju) djeca? Kojoj se djeci veli, da su pokvarena? Zašto su pokvarena? (Kako se kaže kvarenoj djeci: pašče, prase?) Protjera li tko svoje dijete i zašto? Daju li se djeca u službu, od koje godine i u kakovu? Odlaze li djeca sama i zašto? Kako se postupa s pastorčadi? Pazi li i kako se pazi na momke i djevojke, da prije vjenčanja (zakona) ne budu momci sa ženama, a djevojke s ljudima? Događa li se to ipak? Griješe li djeca drugačije (sama sobom, sa životinjama)? Paze li na to roditelji? Do kada su roditelji gospodari djeci? — 2. Kako djeca zovu oca i majku? Kažu li im »vi« ili »ti«? Kako su djeca s roditeljima, kad odrastu? Kako su posebice s ocem, kako s materom; kaki su sinovi u tom, a kakove kćeri? Jesu li česti primjeri zločestoga postupanja? Što je ponajviše tomu uzrok? Je li tko protjerao oca ili mater na prosjačenje ili možda ubio? Koliko je primjera poznato? Odlaze li roditelji sami od djece (od sina) i kamo? Ima li i koliko ima primjera, da je otac ostavio imetak tuđemu čovjeku, a nije sinu?

c) Rodbina. — 1. Tko se broji u rodbinu? (Koja su imena rodbinska?[71] Koja se imena daju poradi rodbinstva, a ipak nijesu rodbinska?)[72] Što se zove bliža (velika) rodbina? (Kako se još kaže?) — 2. Po čem se pozna, da rodbina lijepo (dobro) živi među sobom? (Dolaze li jedni k drugima, pomažu li jedan drugome, susreću li se lijepo na putu i kako je sve to?)

3. Život sa susjedima.

1. Kada i u čemu susjed susjeda (komšija komšiju) treba? Dolazi li jedan k drugomu na razgovor i zabavu?[73] Po čem se vidi, da susjedi lijepo živu? Ima li u selu ljudi, koji su osobiti prijatelji? Po čem se to vidi? Kako takova prijateljstva nastaju? Ima li takvoga prijateljstva među ženama? — 2. Svađaju li se susjedi i zašto najviše? Svađaju li se žene susjede i zašto?[74] Što na to njihovi ljudi (muži)?

4. Život prema dobi.

a) Momkovanje i djevovanje. — 1. Momkovanje. Kako se zovu muška djeca po godinama redom, dok se ne ožene? Kada kažu, da je muško dijete momak ili dečko za ženidbu? Kako živu momci? (Imaju li posebno odijelo, svoja društva, igre, pjesme, obijesti? Kako na njih i na njihov život svijet gleda? Brane li momka, kad štogod počini: i ti si taki bio, i mi smo taki bili? Idu li momci i djevojke, k udatim ženama?) Gdje se sastaju i upoznavaju momci i djevojke čitavoga sela zajedno? — 2. Djevovanje. Kako se zovu ženska djeca redom po godinama, dok ne postanu djevojke (dékle) za udaju? Kada se kaže, da je žensko dijete već djevojka za udaju? Po čem se to vidi: po odijelu, češljanju, držanju, druženju, po čem još? Kako živu djevojke? (Kako spremaju sebi ruho ili dare za udaju: kako i kada idu u kolo? Paze li ih i vole roditelji i drugi ljudi više nego drugu djecu?) Dogodi li se, da djevojka zanese ili postane trudna (debela)? Je li to s momkom ili čovjekom? Što je s njom i kaki joj je život? Otide li ili pobjegne li djevojka k momku bez vjenčanja? Kako se to događa? Događa li se, da tako otide i pobjegne, a momak ju protjera i ostavi? Što je s njom? — 3. Momak i djevojka (ašikovanje). Kako se kaže, kad se momku djevojka, ili momak djevojci mili (»vidi mu se«, »voli ju«, kako li)? U čem se to pokazuje i vidi s jedne (s momkove) i druge (djevojčine) strane? Kako se prema tomu drže roditelji? Kako dugo to traje do ženidbe? Ima li momaka, koji se ne žene, a djevojaka, koje se ne udadu? Zašto se ne udavaju? Kako živu?

b) Mlada (snaha). Kako živi nova mlada (djevojka, koja se tek udala)? Kako se odijeva? Obavlja li (— u kući, gdje je samo svekar i svekrva; za zadrugu je već kazano —) posebne poslove i koje? Kako dugo to traje?

c) Žena. — 1. Žensko uopće. Koliko je život ženskoga čeljadeta različan (lakši ili teži, ugodniji, snošljiviji) od života muškoga čeljadeta? Što o tom kažu žene, a što ljudi? Poštuje li se i časti žena manje od muža? Po čem se to vidi? Zašto je tako? Je li ugodniji život udatoj ženi, djevojci ili udovici? — 2. Udata žena. Kaki je život, rad, briga i veselje udate žene, osobito, koja ima djece?[75] Poštuju li više ženu, koja ima djece, ili ženu bez djece? — 3. Udovica. Kako živi udovica: α) bez djece, β) s malom djecom, γ) s odraslim sinovima? Udaju li se više udovice, ili ostaju udovice? Kada se obično udaju poslije smrti muževljeve (čovjekove)?

d) Muž. — 1. Muško uopće.[76] Što je slobodno muškomu, a nije ženskomu?[77] — 2. Oženjen čovjek.[78] — 3. Udovac.[79]

e) Starci. Drže li se starci starinskoga odijela i starih običaja? Što je starcima posao? Kaki im je život među svijetom? Poštuje li ih mlađi svijet i po čem se to vidi? Daje li im se kakovo mjesto u razgovoru, društvu, pri veselju, ili nitko za njih i ne pita? Kako oni gledaju na mlađi svijet: zadovoljno, hvale li ga ili kude?[80] Kako govore o smrti?

5. Život prema zanimanju i imetku.

a) Pastiri. — 1. Za koje se životinje uzima pastir i kako se zove (konjar za konje, kravar za krave)? Uzimaju li se pastiri različne dobe za različno blago? Koliko koji dobiva plaće? — 2. Kako je koji pastir obučen i što ima uza se (torbu, rôg, čanak)? Što dobiva za hranu? Gdje jede i spava? Ide li kada među ljude (u crkvu)? — 3. Što radi pastir čitav dan? Kakav je s blagom, koje pase? Kako dozivlje svoje blago?[81] (Kako sebi sprema jelo, što djelucka i rezucka itd.?) Ima li među pastirima osobitoga neprijateljstva i svađe, pa zašto? Ima li posebnih pastirskih pjesama, pripovijedaka, šala, igara, običaja?[82] Kako živi pastir na konaku (na stancama, na ljetnjem stanu za blago)?

b) Zanatlije (majstori) i trgovci. — 1. Zanatlije. Kakih u selu ima zanatlija? Kako im je uređen posao? Nose li se drugačije? Kako im svijet plaća?[83] Kako živu: bolje ili gore od drugih? — 2. Trgovci. Kakove trgovine ima u selu? Tko je trgovac, ako nije domaći čovjek? (Je li čivut ili židov, je li čovjek našega naroda?) Kako živi sa svijetom?

c) Ljekari (vrači). Razlikuje li narod ljekara, koji liječi naravnim načinom, od čovjeka (coprnjaka, vješca), za kojega kažu, da ima posebnu moć (snagu) ili znanje, kojim liječi?[84] Ima li ljudi i žena, koje se bave liječenjem ljudi ili blaga? Kako se zovu po svojoj vještini (ljekari, barbiri, živinari)? Što im se plaća? Kako živu? Živi li koji samo o tom poslu? Poštuju li ih ljudi?

d) Gajdaši (hegeduši, svirci). Ima li ljudi, koji za plaću sviraju u svatovima (na svadbi) ili kod druge zgode? Kako se zovu? Kako živu?

e) Sirotinja i sirota. — 1. Sirotinja. Česa nema, komu se kaže, da je sirotinja ili siromah? Kako živu kod kuće, kako među svijetom? U čem se osobito poznaje razlika od bogatijih (u jelu, odijelu, svetkovanju)? — 2. Sirota. Ima li u selu siročadi, t. j. djece bez oca i matere? Kako se muče, dok dođu do ženidbe i udaje, ako kada do toga dođu? Tko se za njih brine kod toga posla (tko snubi)? Žene li se i udaju li se teško?

f) Sluge. Tko sebi uzima slugu i za kaki posao? Tko ide u službu (sirotinja i sirota, odrasli, djeca)? Je li sramota ići u službu, ili možda samo za koju posebnu (n. pr. za svinjara)? Koliko koji dobiva plaće i po čem je plaća veća ili manja? Kaki je život sluzi? (Kako se odijeva, gdje jede i spava, ide li kada na kakovo veselje ili u crkvu?) Kako ga ukućani zovu, a kako on njih?[85]

g) Prosjaci. Ima li u selu (ili prolaze li po selu) prosjaka ili bogacâ? Zašto prosjače (jesu li slijepi, kljasti)? Jesu li domaći ili tuđi? Kako prose? Mole li i što mole? Pjevaju li uz gusle, pa što pjevaju? Što im se daje (jaja)? Daje li im svijet rada i prima li ih na noćište? Gdje onda spavaju? Gdje živu (stanuju), ako imadu stalan stan? Bave li se osim prosjačenja još čim drugim (liječenjem, vračenjem)? Ima li među njima tatova i pijanica? Kada se i gdje skupljaju? Imadu li kakovo svoje društvo? Što se o tom društvu zna? Imadu li

svoj jezik, kojega drugi ljudi ne razumiju? Ima li ih oženjenih ili udatih? Je li koji stekao imetak? Što se još zna o njima?

h) Cigani. Ima li ciganâ, koji stalno u selo ili u blizinu sela dolaze, ili su baš naseljeni? Jesu li crni? Govore li i našim jezikom i kojim još? Kako se nose i češljaju (nemaju li duge kose)? Čim se bave (kuju, gataju)? Dolaze li među naš svijet i po kakom poslu? Kako je svijet s njima? Žene li se možda naši s ciganima, ili cigani s našima? Što se još o njima zna? Je li tko možda naučio njihov jezik? Pa kaki je to jezik?[86] Je li narod poprimio koju riječ od ciganâ?

i) Gospoda. S kakvom gospodom imade narod posla (sa župnikom, načelnikom, bilježnikom ili notarušom)? Kako se vladaju jedni prema drugima, kad se sastanu na putu? Dolaze li gospoda narodu u kuću i kada? Kako ih primaju? Zovu li ljudi gospodu za kuma ili na kakovu drugu domaću čast (na svadbu)?

k) Odsutni. Ima li ljudi, kojih dugo (više godinâ) nema kod kuće? Gdje su i po kojem su poslu otišli (vojnici, iseljenici u Americi, hajoši u staro vrijeme)? Misle li što na dom i što pišu odanle, gdje su? Što im od doma odgovaraju?

6. Kako živu bolesni i nakazni ljudi?

a) Bolesni i nakazni na tijelu.[87] — 1. Ako ima gdje bolesnik, osobito, koji dugo boluje, mari li tko za njega osim njegovih? U čemu se to pokazuje i vidi? — 2. Ako je tko nakaza, t. j. takav, da je grbav, šepav (hrom), gluh . . ., kako se drže ljudi prema njemu: žale li ga i miluju, ili mu se rugaju, ili kažu: najbolje bi bilo, da ga Bog uzme? Kaki su prema njemu njegovi najbliži (otac, mati, braća, rodbina)? Kako po svem tom živi sa svojom nesrećom: podnosi li ju lako?

b) Bolesni na pameti. — 1. Kako je život ljudima, koji nijesu posve pri pameti, koji su samo malo »trknuti«, »šiknuti«, »prismuđeni«, ili kako se još zovu? Kaki im je život među svojima, kaki među svijetom? — 2. Kako živu potpuni luđaci? Kako s njima njihovi, kako svijet?

7. Zločinci i drugi rđavi ljudi.

a) Zločinci. Kakovo se zlo čini u selu? Kakih ima varalica? Prodaje li tko na krivoj mjeri? Prodaje li tko nezdravo meso ili žitak? Ima li kriomčarâ (koji potajno od financije prepremaju kake stvari, pa kakove)? Krade li se mnogo? Tko i što krade? Ima li konjokradicâ? Kaki su to ljudi? Bavi li se tko krađom kao zanatom? Pomaže li tko u krađi tatima (ciganima)? Ima li možda društvo razbojnika, hajdukâ ili je toga bilo u tom kraju? Kako svijet s njima, što o njima pripovijeda? — Je li tko komu kuću kada upalio i zašto? — Tuku li se ljudi često i zašto? Je li tko koga ubio, pa kako i zašto? — Je li se tko sam ubio i zašto? — Ubijaju li žene plod (zamet, dijete) u utrobi (u trbuhu ili dropcu)? Kako svaki pojedini od ovih

rđavih ljudi živi kod kuće i među svijetom? Ugiblju li se svijetu i svijet njima i što se o njima govori?

b) Pijanice, vikači, svadljivci, razbijači. Ima li takih ljudi u selu? Kako su postali takovi? Ima li među ženama pijanicâ? Kako živu doma i među svijetom?

c) Ima li u selu kurvâ, kurvišâ, svodilja (t. j. ženâ, koje kod sebe drže i k sebi mame žensko na nepošten posao)? Kako živu?

8. Vjerski život.

a) Koje je narod vjere? Vrši li i kako vrši vjerske čine? Mole li ljudi kod kuće? Idu li u crkvu k službi božjoj, na ispovijed? Poste li i kako? Idu li na proštenja, sabore, hodočašća? Vrše li vjerske čine od unutrašnje potrebe (pobožnosti) ili samo od navade? Ima li osobito pobožnih ljudi? Kako živu i kaki imadu glas među svijetom? — Ima li ljudi bez Boga? Kakovi su to ljudi? Što se o njima govori i misli?

b) Ima li u kraju kakova nova vjera? Kako je postala, (ako se zna), tko ju nauča i tko uz naučanje pristaje? Kako živu tî novovjerci? Kako se drže prema drugom svijetu i svijet prema njima?

9. Škola.

a) Otkada ima u kraju škola? Jesu li ljudi odmah s početka rada djecu u školu slali, a šalju li ju danas? Šalju li radije u školu samo mušku djecu i zašto? Ima li još i koliko ima ljudi, koji ne znaju čitati ni pisati?

b) Je li tko prije, dok nije bilo škole, znao čitati i pisati? Gdje je naučio? Je li se što čitalo (kalendari, molitvenici)? Ima li još gdje kakova stara knjiga? Ima li tko možda kakovih starih pisama?

VII. Pravo.

Sabirač će koji biti možda u zabuni, što su u ovom razdjelu mnoga pitanja slična pitanjima o životu (u VI. razdjelu), ili što se o istim stvarima pita, ali ponešto drugačije. Zabuna ta ne bi bila posve neopravdana: pravni je život naroda zbilja samo dio sveukupnoga života narodnoga. Pa zašto, ako je tako, nijesmo „Pravo" uvrstili u koje poglavlje „Života", već ga stavljamo u posebni razdio? Ovo treba u kratko razložiti.

Život je, kako smo ga ocrtali u VI. razdjelu pun sukoba; pitali smo za zločince, za svađe itd. Svađe imadu svoj uzrok. Imaš n. pr. zemljište, a ne znaš mu prave ili nikake međe, ali misliš: ovdje je međa, a tvoj susjed: ondje je međa;

ti moraš prelaziti preko susjedova zemljišta, a susjed toga ne da. Hoćete li se neprestano svađati? Lako je još vama dvojici; vi ste možda prijatelji, vi ćete se pogoditi po srcu, — ali će iza vas doći djeca vaša: hoće li i ona htjeti kao i vi? I tako se dva susjeda taru i glođu i svađaju, dok se ili riječima, ili mučke nekako ne pogode. Susjed tvoj, budući da je i njemu proći preko tvoga, budući da i sâm ima nešto živo u dvorištu, čemu ne može uvijek biti za petama, bojeći se za se i za svoje, pušta te u miru u tvom prolaženju, a ti puštaš njega. I tako danas popusti jedan, sutra drugi: nastaje mir. Ti se već ne ćeš bojati prolazeći preko susjedova zemljišta: imaš pravo, jer i susjed prolazi preko tvoga. Tvoj će se sin toga prava držati, pa ma sin tvoga susjeda i ne prolazio više preko njegova zemljišta: on će imati staro pravo; on će, pa ma bio prema novomu susjedu kao mravac, biti u svom pravu jak sve dotle, dok se toga prava sam ne odreče, dok se to pravo ne promijeni, ne „dotrgne", kako kažu: nijedan ne će moći ništa protiv toga; oni su u nekakoj svezi, imadu jedan s drugim posla, a po srcu mogu biti daleko; oni živu zajedno, ali tim životom više ne ravna srce, nego pravo. Tu je razlika među životom, kaki smo crtali u VI. razdjelu, i među pravnim životom.

Odavle se vidi, da su pravnomu životu osnov životne potrebe. No i ako je korijen pravu posađen u koristi, prvu je hranu dobio iz srca, ćudi čovječje. Svaki narod, koji ne živi posve kao vuk, ima nekako pravo; ali surov narod ima i surovo pravo.

Pravo treba razlikovati od pravednosti ili pravice. „Tko se drži pravice, taj ne muze kravice", veli riječ; ali tko se drži svoga prava, taj će i te kako musti svoju kravicu. Pravednost (pravičnost) je samo u Boga i u duši pravednikovoj, a prava ima i najveći zločinac; pravičnost kaže duši čovječjoj, kako bi trebalo da bude, a pravo ti daje jakost, da braniš ono, što u istinu već imaš.

Ovo je spomenuto zato, što pravičnost ne spada u ovaj razdio, već joj je određeno drugo mjesto.

A. PRIVATNO PRAVO.[1]

1. Obitelj.

a) Šira obitelj (zadruga). — α) S obzirom na osobe. — Gospodar. 1. Može li gospodar (domaćin, gazda) biti i neoženjen i mladi čovjek? — 2. Može li i žena biti gospodar, t. j. mjesto gospodara i kada to? — 3. Izbira li družina (zadrugari, ukućani) gospodara ili ta čast ide redom i kakovim? — Prisvoji li tko sebi sve po malo gospodarsku vlast? — 4. Može li gospodar kazniti družinče (zadrugara), ili ima za to kakav kućni sud? — 5. Je li gospodar odgovoran za štetu ili kvar, što ju načini koje družinče i za kakovu jest, a za kakovu nije? — 6. Kakoga posla ima gospodar s cijelim selom, oblašću, popom ili s drugim ljudima, a taj posao na druge zadrugare ne spada? — 7. Može li domaćin bez dopuštenja zadruge kupiti štogod ili prodati? — 8. Može li se gospodaru uzeti gospodarska vlast, pa tko to može i zašto se to može? — 9. Kad nema gospodara (kad umre), postavlja li se odmah drugi, ili je, dok drugoga postave, koji zadrugar mjesto gospodara i koji? — Gospodarica. 10. Tko i kako postavlja gospodaricu (domaćicu)? — 11. Mora li baš gospodarova žena biti gospodarica ili može biti i koja druga? Može li i djevojka i udovica biti gospodarica? — 12. Na što se gleda kod postavljanja gospodarice? — 13. Što smije gospodarica, a ne smije druga žena? — Zadrugari. 14. U kojoj dobi dobiva momak (mladić) riječ u zadruzi kao i drugi stariji zadrugari? — 15. O čem se zadrugari na okupu dogovaraju (odlučuju, vijećaju, dokančaju), a što može gospodar ili gospodarica sama učiniti i odrediti? — 16. Kad se dogovara, na čije ostane: onako, kako ih više hoće? — 17. Mogu li zadrugari imati svoju osobinu (»osebušek«)? Ima li u toj osobini i nepokretnih (negibućih) ili samo pokretnih stvari, pa koje su to obično? — 18. Idu li zadrugari u službu? Služe li zadruzi, ili sebi? Idu li na takovu službu i djevojke? Ako koji zadrugar što zasluži izvan družinskoga posla; ako što dobije ili nađe (n. pr. pčelca u šumi); ako kod obavljania kakvoga družinskoga posla što više steče, nego što je dužan, je li to njemu

[1] U ovom je razdjelu pridržana u glavnom razdioba V. Bogišića, kako stoji u njegovu »Zborniku sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena«, što ga je izdala jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu 1874. (na str. LXI—LXXII), ali je gdješto specijalizovana. Većina je pitanja uzeta iz toga djela, samo su gdješto drugačije stilizovana. — Da pravo kažem, meni je ova razdioba Bogišićeva mnogo smetala, a pridržao sam ju samo od nevolje. Evo samo jedan primjer. »Susjedi« dolaze u Bogišića u pit. 177, pod glavnim naslovom »Obitelj« i podnaslovom »Dioba zadruge i nasljedstvo«. Pod glavnim naslovom »Stvari« dolaze opet pitanja o susjedima (198, 200, 201 do 203), pa tako ne znaš, što je za pravo pitalac htio, da se odgovori na 177. pitanje: »Koji su odnošaji među susjedima: i imaju li oni među se kakva prava i dužnosti?«, budući da i pod naslovom »Obitelj« pita o »stvarima« (imetku itd.), a o »susjedima« pita ovdje ovako općenito, a pod naslovom »Stvari« pita potanje. Koja onda druga »prava« misli u 177. pitanju?

Neka su pitanja primljena iz kvestijonara B. Grabowskoga (»Kvestjonarjusz dla zbierajaczych zwyczaje i pojecia prawne u ludu po wsiach i miasteczkah«. »Wisla« t. III. str. 171—209).

ili zadruzi? — 19. Može li sebi koji zadrugar na zadružnom zemljištu gdjegod uz kraj ili među drugim usjevom štogod posijati ili posaditi (n. pr. krumpira)? — 20. Što još može zadrugar sebi uzeti od družinskoga imetka (smije li n. pr. za želju ubrati ili otrgnuti grožđa, voća, uzeti jaje)? — 21. Ako zadrugar ostane nekoliko godina izvan kuće, gubi li tim ili umanjuje li svoje pravo na zadružni imetak? Može li se povratiti, kad hoće, u zadrugu? — 22. Ako je gladna (slaba) godina, je li zadrugar, koji ima štogod, dužan od toga dati zadruzi i vraća li mu se to i kako? — 23. Tko zadrugarima kupuje odjeću i obuću? — 24. Dijeli li se ljetina (prirod) i kako se dijeli (na glave, kako li)? — 25. U čem zadrugari ne moraju slušati gospodara, pa ga i ne slušaju, a u čem ga (iz poštovanja, straha?) slušaju, a ne bi morali? — 26. Kojim se redom zadrugari žene i udavaju? Što zadruga mora dati mladoženji i udavači, što djevojci, kad se udaje, što udovici? — Sluge u zadruzi. 27. Mora li sluga slušati samo gospodara, ili i druge ukućane i koje? — 28. Je li zadruga odgovorna za štetu, što ju sluga počini, i za koju jest, a za koju nije? — 29. Ako ga zadružne žene rede i peru, kojim to ide redom? — 30. Ako bi sluga u zadruzi umro, bi li ga zadruga uredila i pokopala; čiji bi to bio posao?

β) S ozbirom na stvari. — 1. Što sve spada k zadružnomu imetku: livade, njive, vinogradi, pašnjaci, šume, ili i kuće i mlini i kako se zove taj imetak jednom riječju: da li stožer, korjenina, skupščina, kako li? — 2. Misle li zadrugari, da s tim imetkom mogu učiniti, što ih je volja, n. pr. prodati ga kao ljetinu (prirod), ili drže, da ga moraju čuvati i ostaviti nasljednicima? — 3. Koje se pokretne (gibuće, gibive) stvari (oruđe, pokućstvo, stoka, prirod ili ljetina) ne smiju prodati, a koje smiju i kako se ove posljednje zovu? — 4. U kojem se slučaju može ipak što od onoga stožera prodati? Tko treba da na to privoli i kako se to događa?

b) Obitelj uža. — α) S obzirom na osobe. — Vjenčanje (ženidba). 1. U kojim se godinama momci žene i djevojke udavaju? — 2. Kada se drži, da je vjera sklopljena? — 3. Zašto se obično vjera razmetne (razvrgne)? — 4. Mora li ona strana, koja vjeru razmetne, dati kakovu naknadu? — 5. Kada je i zašto slobodno vjeru razmetnuti? — 6. Što bude, ako je momak bio već s djevojkom, kojoj je dao vjeru, i osramotio ju tako, da se to vidi? — 7. Što bude, ako je tko drugi bio s djevojkom prije vjenčanja? — 8. Kakovi se rođaci ne smiju uzimati? — 9. Tko se još s kim ne smije ženiti (kum s kúmôm, pobratim s posestrimom)? — 10. Ako je tko tuđe dijete uzeo pod svoje (adoptovao), mogu li se njegova rođena djeca ili rođaci s tim djetetom vjenčati? — Muž i žena. 11. Mora li žena biti mužu pokorna i u čem se to vidi? — 12. Ima li domazet (čovjek, koji se priženi u koju kuću) istu vlast nad ženom, kao i drugi muž? — 13. Pridržaje li domazet svoje prezime, ili prima ženino ime? Kako se zovu djeca: po njegovu ili po materinu prezimenu? — Roditelji i djeca. 14. Može li otac sa sinom, što mu volja, n. pr. protjerati ga iz kuće? — 15. Ako je sinovima premaleno očevo zemljište i cijeli imetak, a da bi mogli zajedno ostati na njem, što bude? Koji sin ostaje na zemljištu i kako se to uredi? — 16. Drži li narod, da su djeca dužna hraniti u starosti svoje roditelje i sahraniti ih? — Pod svoju uzeta (adoptovana) djeca. 17. Događa li se, da tko posini, ili pokćeri (pod svoje uzme, adoptira) tuđe dijete, pa zašto se to čini? Čine li to samo muški, ili i ženski; uzimaju li za te mušku ili žensku djecu? Ima li kod toga kaki običaj (obred)? Ima li poočim isto pravo i dužnost kao i pravi otac, a isto tako ima li to posinjenik kao rođeno dijete? Promijeni li posinjenik svoje prezime? Kako je od sada posinjenik prema svojim pravim roditeljima i oni prama njemu? Kolika je obična razlika u godinama među poočimom i posinjenikom? Dogodi li se, da tko posini čovjeka s djecom? — Nezakonske žene i djeca. — 18. Kakovo pravo ima nezakonita žena u zadruzi, ako zadruga ikako i trpi takovu ženu? — 19. Kakovo pravo imadu djeca nezakonske žene u zadruzi? — 20. Zovu li ljudi nezakonsku ženu i djecu po prezimenu muževu i očevu, ili (dijete) po prezimenu očevu ili materinu? — 21. Drži li se, da je nezakonska žena u muža samca kao i zakonska ili mnogo manje? Poštuje li tko taku ženu? — 22. Kakova je razlika, ako mati nezakonskoga djeteta živi s ocem djetetovim, ili ako ne živi? — β) S obzirom na stvari. — 1. Drži li narod, da je imetak (imanje) muža i žene zajedničko, je li samo muževo, ili svak ima svoje? — 2. Čije je ono, što žena sa sobom donese (miraz, dâri)? — 3. Kad se ženidba razvrgne, što bude s mirazom i djecom? — 4. Po smrti ženinoj komu ostaje miraz, ako ima djece, a komu, ako nema djece? — 5. Mogu li djeca imati što svoje, pa što je to obično?

c) Dioba zadruge. — 1. Ima li svaki zadrugar pravo tražiti, da ga odijele?[88] — 2. Ima li zadruga pravo dati kome dio, što ga ide, pa ga istjerati iz zadruge? — 3. Ima li zadruga (radi kakova zločina n. pr.) pravo istjerati zadrugara iz zadruge i bez dijela? — 4. Dijele li se na loze (koljena) ili na glave i na kakove: odrasle, pa koji se broje među odrasle? Ako se dijele na glave, daje li se ipak što više onome, koji ima više djece i od česa mu se daje: od pokretnoga ili nepokretnoga? — 5. Broje li se žene kod diobe, t. j. dobiva li udovac upravo toliko, koliko i oženjen čovjek? — 6. S kim ostaju udovice, pa djevojke bez oca i brata? — 7. Daje li se roditeljima odrasla momka ili djevojke trošak za svadbu (krava ili što drugo)? — 8. Kako se dijeli prirod (ljetina), pa kako onaj, koji je još na polju, a kako onaj, koji je već pobran i spremljen? — 9. Dijele li se sami, ili zovu »dobre ljude« (»precembaše«)? Tko su ovi ljudi, pa plaća li im se i koliko? — 10. Može li sin, koji se u drugu kuću priženio, i kći, koja se udala, tražiti očev dio iz zadruge, iz koje su otišli? A ako nema doma više djece, ostaje li očev dio zadruzi, ili ovima, koji su iz zadruge otišli?

d) Nasljedstvo. — 1. Ako u obitelji ostane samo kći, što bude? — 2. Kad zadruga izumre i nitko više ne ostane, što bude s imetkom? — 3. Kad tko načini oporuku ili teštament usmeno ili pismeno, drži li se upravo onako, kako je pokojni odredio, ili se što mijenja, pa kada i zašto? — 4. Komu se obično ostavlja imetak? — 5. Što dobiva žena po smrti muževoj, a muž po ženinoj?

2. Stvari.

a) Cijelo selo kao zadruga. — 1. Ima li selo kakav zajednički (skupni) imetak? Je li taj imetak nepokretan (negibiv), kao što su šume, polja, sjenokoše, pašnjaci itd., ili je pokretan (gibiv), kao što je n. pr. kakova sgrada, životinja (n. pr. seoski bik)? — 2. Kako se tim stvarima upravlja? (Tko upravlja, tko obrađuje, plaća porez itd.?) — 3. Kako se seljani drže prema zajedničkom imetku: čuvaju li ga, ili pak svak gleda, da što od njega otkine veleći: »općinsko je«? — 4. Može li selo dati pravo na taj zajednički imetak komu iz drugoga sela i kako se to događa? Može li se to pravo domaćemu čovjeku uzeti? — 5. Kako je uređena paša na zemljištima, od kojih svako ima gospodara, ali nije ograđeno? Smije li tko svoje ograditi, pa i ograđuje li? Što na to drugi? — 6. Tko pase blago cijeloga sela?[89] Kako toga plaćaju i tko mu daje »brašno« (hranu)?

b) Susjedi i međaši. — 1. Kako mora da je kuća ili druga zgrada sagrađena prema susjedu: smije li biti na susjedovu naslonjena, smije li krov (streha) biti na susjedovoj strani? — 2. Smije li nečist (od zahoda, gnojišta) ići na susjedovu stranu? — 3. Mora li susjed prema susjedu sâm ograditi dvorište, ili svaki jednu stranu, i koju? Ako koji ne ogradi svoju stranu, što onda? Smije li onda susjed, koji nije ogradio svoje strane, susjedu, prema kojemu se nije ogradio, zabavljati radi kvara, što ga čini živad i blago? — 4. Smije li granje sa susjedova drveta sizati na stranu drugoga susjeda? Čiji je plod, koji pada na susjedovu stranu? Kako se pogađaju, kad se plod trese ili bere? — 5. Kakova je međa, t. j. po čem se pozna, dokle je zemljište jednoga međaša, dokle drugoga, i kako se zove? Čija je trava na međi? Čije je drvo na međi, a čiji je plod od njega? Smije li se međa pomaknuti i što bude, kad to tko učini? — 6. Ako je čije zemljište okruženo (opkoljeno) tuđim zemljištem sa svih strana, moraju li mu susjedi dati prolaz k njegovu zemljištu? Mora li naknaditi štetu, koju tim počini? Što bude, ako susjed susjedu pogazi i ošteti usjev, kad obavlja posao na svom zemljištu (kad n. pr. ore i obraća blago na »uvratinama« ili na »glavićima«). — 7. Ako roj sjedne na susjedovo drvo, smije li ga gospodar bez pitanja »ogrnuti«? — 8. Ako potok ili rijeka dere jednu stranu, smije li gospodar učiniti, da ne dere (n. pr. pozabijati kolce)? — 9. Što još mora susjed susjedu ili seljanin seljaninu učiniti ili dopustiti? — 10. Što smije susjed susjedu, međaš međašu i uopće seljanin seljaninu uzeti bez pitanja: smije li n. pr. otrgnuti voća, grožđa, klas kukuruza, brati na tuđem jagode, gljive itd.? Ima li toga radi svađe? — 11. Što smije učiniti čovjek s blagom, koje nađe u kvaru (šteti) na svojem zemljištu: smije li ubiti, otjerati pa ne pustiti, dok se ne plati šteta? Tko štetu procjenjuje? — 12. Kad tko na tuđem ne znajući štogod sagradi, posadi ili posije; ili kad tko iz tuđe stvari izradi što (n. pr. iz tuđega panja ili drva — korito): komu bude zgrada, usjev ili nova stvar?

c) Stvari uopće. Stvari svačije i ničije. — 1. Koje se stvari broje među nepokretne (negibuće), a koje među pokretne? Je li potrebno, da se to stalno zna, koje se kamo broje, pa zašto je potrebno? — 2. Na koji način može čovjek doći do nepokretne ili pokretne stvari (ostavi mu po smrti otac, kupi, nađe)? Prisvoji li tko sebi polje, šumu itd., pa kako to učini i što bude poslije toga? — 3. Može li svatko na tuđoj zemlji kopati (—ako se zna za to, i ako ima toga —) blago? Tko nađe takovo zakopano blago, je li samo njemu, ili s kim dijeli? — 4. Ako tko nađe izgubljenu stvar, što uradi s njom? Ako ih više nađe pčelca (roj pčelâ) na zajedničkom (seoskom) zemljištu, što uradi, da se to zna (usiječe li u drvo znak)? Komu bude pčelac, ako ga nađe na tuđem zemljištu? — 5. Komu je ono, što voda (rijeka, potok) k tvojemu ili na tvoje donese (n. pr. načini »poloj«)? — 6. Kad se u rijeci ili potoku načini suho (otok), ili kad posve presahne, komu je ono zemljište? — 7. Smije li svatko loviti divlje životinje (zece, ptice)? — 8. Kad tko kakovu pokretnu ili nepokretnu stvar založi, kakovo pravo i dužnost ima on i onaj, komu je založio?

3. Obveze.

a) Pogodba i ugovor uopće. 1. Koje riječi ima narod za utvrđenje kakvoga dogovora (pogodba, ugovor, uglava, dokonček) i kako jedno od drugoga razlikuje? 2. Smije li se u kakvojgod pogodbi zadana riječ pogaziti (kako li se još kaže?) i kada se smije (kad je n. pr. jedna strana bila pijana itd.)? 3. Vrijedi li pogodba bez svjedoka i koliko ih mora biti? 4. Zašto se daje kapara (novac ili što drugo kod pogađanja)? 5. Kad se drži, da je kakva god pogodba (i kod prodavanja) gotova?

b) Kupovanje i prodavanje. 1. Prodaju li se uz obične stvari i neobične (n. pr. usjev, koji još nije nikao, tele u kravi, djeca)? 2. Pri prodaji nepokretnih stvari (kućâ, zemljišta) ima li rodbina ili susjed pravo, da prije kupi, ili prekupi (ako jednako dâ)? 3. Pri kupovanju životinje jamči li prodavač za falinge; pa ako se falinge pokažu, što bude?

c) Mijenjanje. Posuđivanje. 1. Što se mijenja (zemlje, životinje)? 2. Kako se veli, kad ti tko dâ stvar, a ti mu istu stvar vratiš: je li on tebi »posudio«, ili »uzajmio«, a jesi li ti »posudio« ili »uzajmio«? 3. Kako se zove onaj, koji daje na posudbu (vjerovnik?), i onaj, koji prima (dužnik?)? Što se posuđuje ili uzajmljuje (žito za sjeme, oruđe, novci)? Može li vjerovnik tražiti novce, kad hoće, ili je običaj, da čeka kaki rok, dok bude sajam?

d) Najam. 1. Što se sve i kako daje u najam (životinje, zemlje, ljudi)? Za koje poslove idu ljudi u najam? Daje li se kod pogodbe težakâ, majstorâ kapara i zašto se daje? Koliko dobiva koji težak na dan plaće? Jede li s ukućanima, ili dobiva posebnu hranu i kod posebnoga stola? Najmljuju li se životinje za rad, ili za »pripuštanje« (»skakanje«, oplođivanje) i kakovo tu ima tko pravo? 2. Komu se i kako daju u najam zgrade? 3. Kakovo tko ima pravo i dužnost, kad dade zemlju u zakup ili »iz polovine«? 5. Daje li se blago na hranu i kako se kod toga pogađa? 5. Mora li sluga, koji je pogođen za koji određeni posao (n. pr. svinjar), obavljati u kući i druge poslove? Je li odgovoran za štetu, koja nastane kod njegova posla ili blaga

(kad što n. pr. potare ili razbije, kad vuk razdere blašče)? Kada nije dužan naknaditi štetu? Smije li ga gospodar prije pogođena roka protjerati, a smije li on prije roka otići? Što je s plaćom, kad sluga ostavi gospodara prije roka?

e) Skupni poslovi. Ima li ljudi, koji bi zajedno (skupa) koji posao obavljali (lovili ribe, trgovali), ili se zajedničkom stvarju (n. pr. zajedničkim mlinom) služili. Kakove su tu pogodbe i kakovo je čije pravo?

f) Darovanje. Ako je tko komu što darovao, može li mu i kada mu može to uzeti?

B. JAVNO PRAVO.

Javni se život (unutrašnji državni i međunarodni) našega (pa i ne samo našega) naroda razvijao, kako smo u I. članku samo spomenuli, bez njegova utjecaja. Rimsko se pravo i danas uči u visokim našim školama. Po tom su se pravu krojili narodu zakoni bez obzira, hoće li narod znati i moći po njima se vladati. Još bi bilo kako tako, da su tê nove zakone po rimskima krojili sinovi našega naroda: možda bi koja pravna misao narodna u njih došla. No ti su zakoni primani gotovi, onako, kako su ih tuđinci po (tuđem uzoru) za sebe priredili. Tako vrijede i danas. Narod je htio utjecati u javni život, ali su to utjecanje gospoda zvala i držala bunom.

Tako se je narodno pravo ponešto sačuvalo tek u domaćem životu: u obitelji, među susjedima itd. — pa smo to nijesu običaji; a kad netko nešto čini, pa mu je možda prava ostalo, to dolazi, koliko za naš posao treba, u ovaj dio.

No ako se je javni život naroda razvijao bez utjecaja naroda, narod ipak prosuđuje zakone, po kojima mu se je vladati. To prosuđivanje, to mišljenje o tuđem pravu — nije pravo, zato smo mi tomu mišljenju odredili drugo mjesto u ovoj osnovi.[1]

1. Seoska općina.[88]

Imade li selo kaki posao, kod kojega bi imao riječ svaki odrasli čovjek ili gospodar? Drže li se za taj posao (za upravljanje zajedničkoga imetka itd.) kakovi dogovori, skupštine (i kako se još zovu)? Tko ima pravo doći u tu skupštinu? Kako se dogovara ili vijeća? (Tko ima prvu riječ, kako dalje redom govore?) Kako postavljaju onoga, tko je u tom zajedničkom poslu prvi, pa i druge, koji su s njim? Ako se tko ne će pokoriti onomu, što je u skupštini dogovoreno, što bude s njim?

[1] Ovo je, što je ovdje rečeno, uzrok, zašto pitanja o »Javnom pravu« iz Bogišićeva djela nijesu ovamo primljena osim njih nekoliko, koja ovdje dolaze. I njeka od njih spadala bi po ovoj osnovi u XIII. razd., ali su ovdje ostavljena s toga, što se tiču posebnih (specijalnih) slučajeva, koji ne spadaju u XII. razdio.

2. Građanski i kazneni postupak.

Je li obično tražiti kakovu ukradenu ili sakrivenu stvar po kućama, na kojima je sumnja? Koju kaznu drži narod za veću ili za veću sramotu: zatvor ili batine? Dogodi li se, da se tko osveti ili da sam sebi odmah sudi? Ima li za to primjerâ? Dogodi li se, da čitavo selo osudi i kazni kakvoga zločinca i kako? Koji se zločini mogu odmah popraviti? (Kad tat n. pr. vrati ukradenu stvar, je li sve gotovo, ili je još kriv?)

3. Kazneno pravo.

a) Ako tko što (n. pr. kakovu štetu) počini nehotice (ako mu se »pripeti«), je li jednako kriv kao i onaj, koji je hotomice učinio? Mora li ipak nadoknaditi štetu? b) Ima li čovjek pravo učiniti nešto, što je grehota pred Bogom i rad šta čovjeka duša peče? c) Što narod drži za najveći zločin, što dalje redom? d) Je li jednako kriv onaj, koji pomaže kod zločina, ili koji n. pr. ukradenu stvar skriva, kao i onaj, koji je počinio zločin? Smije li se ukradena stvar kupiti? e) Ima li takovih zločina ili nedjela, koje jedan smije, a drugi ne smije činiti; ili, koji se jednomu ne uzimlju toliko za zlo kao drugomu; ili ima li nedjela, koja je nekomu na štetu slobodno učiniti? Smije li siromah ukrasti? Je li pijanac kriv za ono, što u pijanstvu učini? Smije li se bogatašu, općini, državi ukrasti? Je li veća domaća krađa ili ima li nedjela, koja je nekomu na štetu slobodno učiniti? (Smije li kakoga kvara ili nepodopštine?) f) Ubiti plod (dijete) u utrobi — je li to samo grehota pred Bogom?

VIII. Običaji.

Običaji su u mnogom slični pravu. Kao što pravo ne nastaje odmah, čim dođeš u dodir s ljudima, već se ustali i utvrdi poslije mnogih sukoba, tako i običaj nastaje sve pomalo. Pravo prelazi s oca na sina i dalje, a i običaji su od starine. Zato je razlika između običaja i navike. Ima ljudi, koji neprestano pljuckaju, koji za svakom drugom riječju u pripovijedanju govore „kaže": to nije običaj. Štogod pojedinac u običnom životu radi po svom srcu, znanju i pameti, to nijesu običaji; a kad netko nešto čini, pa mu je možda

i proti srcu, a često ne zna, zašto i čemu tako radi — radi po običaju. Trgovci se često baš nemilosrdno udaraju po dlanovima kod pogađanja. Čemu to: ne bi li se mogli mirno pogoditi? No taki je običaj.

Rekli smo, da je pravu osnov korist, životne potrepštine. Za običaje se ne može tako kratko kazati, kako su nikli i kako se dalje drže. No to nam ovdje i ne treba, to je posao posebnoga izučavanja. Nama bi samo to trebalo, da toliko spoznamo: što su običaji, da ih uzmognemo razlikovati od drugih pojava duševnoga života.

Kako se običaji razlikuju od običnoga života, vidi se ponješto iz onoga, što je malo prije kazano kod primjera, o navici. Još ćemo jedan primjer spomenuti, po kojem se još i to vidi, kako život može biti i bez običaja. Ima običaj u nekim krajevima, da se vode malo odlije, prije nego se čovjek napije. No koliko se puta dogodi, da žedan čovjek na to zaboravi, pa ako i ne zaboravi, ne mari!

I pravo nije isto, što i pravni običaj. Ti imaš pravo zabraniti seljanima put preko svoga zemljišta. Tebi tvoje pravo ostaje i onda, ako se ne držiš običaja, po kojem se na takovu zabranjenu prolazu postavlja n. pr. križ.

Kako se razlikuju običaji od zabava, vjerovanja i drugih pojava duševnoga života, kazat će se na svome mjestu.

*

Život, rekosmo, i pravo može biti bez običaja. Ali kaki bi to bio život! Bio bi pust i prazan. Narod bez običaja — ako ga gdje ima — divlji je i surov. Pomislite samo, kako godi srcu, kad kažeš: tako su i naši stari radili! Tu se sjetiš svoga djeda, oca, majke, prijatelja, gostova. A nema kulture bez ćućenja veze, koja te veže s onima, što su prije tebe bili i za te radili. Tako samo ćuteći tu vezu pomišljaš na djecu svoju i daleke potomke. Ne živiš od danas do sutra, već radiš i gradiš za vjekove. U običajima je kao za vječna vremena saliven u tuč sav duševni život naroda.[90]

A. SVAKIDAŠNJI OBIČAJI.

1. Običaji kod poslova i rada.

a) Običaji kod domaćih poslova. — 1. Ima li kakih običaja α) kod ustajanja, β) kod umivanja (tko komu polijeva, kako se tare ili briše obraz i lice; što se govori kod toga; kako se ne smiju prati ruke i noge; u čemu se ne smiju prati itd.)? — 2. Običaji kod jela i pila. — α) Gdje se kada jede? Koliko se puta na dan jede i kako se zove svaki »obrok« (kako li se to zove)? Kako je uređen stol? Sjedi li se ili se stoji? Čim se jede? (Kako se n. pr. jedu raci?) Kojim se redom nose jela? — β) Što se kod jela ne smije? Što se ne smije zato, što nije »u redu«, što se »ne pristoji«, a što se ne smije poradi kakvoga vjerovanja? (Smije li jelo stajati dugo na stolu nenačeto? Kako ne smije hljeb biti okrenut i kako se ne smije rezati?) — γ) Iz česa se pije? Kakih ima običaja kod pila? (Odlije li se vode, prije nego se napiješ?) Pije li se obično, dok se jede? Udara li se čašama, kad se pije, i govori li što kod toga? — 3. Običaji kod kućnih poslova. Ima li kakih običaja kod nalaganja ili loženja ognja (vatre) i uopće kod ognja, pepela; kod čišćenja (pometanja) kuće, dvorišta; kod pranja (parenja) rublja ili drugih kućnih poslova? — 4. Običaji kod gospodarskih poslova.[91] Ima li kaki običaj kod počimanja ili svršavanja kakvoga posla na polju (kod sijanja, oranja, okapanja, košnje, žetve) ili kod blaga (n. pr. kad se ubija živinče, »kopi« ili stroji ždrijebac, kad se oteli krava itd.)? — 5. Običaji kod gradnjâ. Ima li kaki običaj kod građenja kuće (ne kolje li se n. pr. kokot ili pijevac, ili kokoš?) i drugih zgrada?

b) Običaji kod zajedničkih poslova. — 1. Kod kojih poslova pomaže susjed susjedu i seljanin seljaninu bez plaće i pogodbe? Kakih tu ima običaja? — α) Moba. — β) ..... (koji drugi taki posao). — 2. Sastaju li se ljudi, žene, djevojke na takav zajednički posao, gdje svaki sebi radi? To može biti α) Prelo. — β) ..... (što još?) Ima li kod toga kakih običaja?

2. Pravni običaji.

a) Pravni običaji u obitelji. Ima li kod vršenja obiteljskoga kakvoga prava kakih običaja.[92]

b) Običaji kod stvarnoga prava. Ima li kaki običaj kod postavljenja međe i uopće među susjedima i međašima? (Prošibaju li n. pr. dijete, da pamti, gdje je međa?) Ima li kaki običaj kod nađenih stvari?

c) Običaji kod obveznoga prava. — 1. Kaki su običaji kod pogađanja?[93] Pije li se likov i što se još radi? — 2. Kakovi su običaji kod zajedničkih poslova, koje jedan drugomu u zamjenu radi (kad se n. pr. dvojica slože, pa najprije oru jednomu, onda drugomu)? — α) Sprega (kod oranja). — β) ..... (drugi takav posao). — 3. Običaji kod posuđivanja i mijenjanja. — α) Kako od prilike dođe čovjek i moli, da mu se posudi novaca? Je li dužnik svomu vjerovniku pokoran — kako kažu —? Po čem se to vidi? Koji su rokovi za

plaćanje dugova? — β) Što se mijenja i kako? — 4. Kakih ima običaja s ljudima, koji služe cijelomu selu? α) Mlinar.[94] Kakovih ima običaja kod predavanja žitka u mlin i kod vraćanja brašna? (Govori li n. pr. mušterija mlinaru: »Nemoj mi pol uzeti«, a kad napuni vreću, ne vuče li palcem po njoj ili po uglovima, da se vidi, kako nije puna? Daju li žene kakovo mito mlinaru: pečenku, jajâ itd., da im prije samelje? Što još ima?). — β) Skupni seoski pastir (čredâr ili čòrdaš). Kako se bira taki pastir? (Okreću li ga n. pr. kad ga izaberu? Plaća li likov?) Kako ga redom gospodarice opremaju na pašu? Kako prigovara »brašnu« ili hrani, što je dobiva? — γ) Seoski kovač. Ima li običaj, da se kovaču odmah ne plaća gotovim novcem, već on u neko doba godine (kada?) pobira po selu »klepovinu« (kako li se to zove?)? Kakih ima običaja kod toga?

d) Običaji kod javnoga prava. — Seoske skupštine i dogovori.[95]

e) Običaji kod kaznenoga prava. Kako se ljudi zaklinju, da nijesu što učinili? Ima li kod toga kaki običaj u crkvi ili gdje drugdje (»okleština«, kako li se to zove)? Ima li običaj, da čovjek, na koga sumnjaju, »vadi maziju«, t. j. vadi iz vrele (vruće) vode gvožđe (željezo) ili kamen? Meće li se prst na rane ubijena čovjeka, da bi se doznalo, tko ga je ubio? Kako se još traži krivac i što je još u običaju? Osvećuju li se ljudi za koje nedjelo, n. pr. za krv? (Ima li gdje »krvno kolo«, t. j. skupština starješinâ (kmetova), koje sude za krv i mirê krvnika s rodbinom ubijenoga?)

3. Običaji u općenju (druženju) s ljudima.[96]

a) Drugovanje. Pobratimstvo i posestrimstvo. — 1. Drugovanje. Ima li momak (dečko, dečâk) i djevojka (dékla) posebnoga druga ili drúgu (pojdaša, pojdašicu), s kojim ili s kojom se više druži nego s drugim momcima i djevojkama? U čem se to drugovanje i prijateljstvo pokazuje? (Pokazuje li se n. pr. i u tom, da drúga ne će ili baš i ne smije uzeti momka, koji je njezinu drugu ostavio?). — 2. Pobratimstvo i posestrimstvo. Ima li običaj, da se ovakovi drugovi i drúge pobrate i posestre (poseju)? Kakav je to običaj (sišu li n. pr. jedno drugome krv, daruju li štogod jedno drugome, obavlja li se običaj u crkvi)?

b) Kumstvo. Kakovih ima kumova (krsnih, vjenčanih, firmanskih) i jesu li svi jednaki? Kako i koga moli čovjek i uzima za kuma? Ima li kakih običaja u kumstvu? Kad kum dođe u kuću, donese li štogod kumčetu ili »zécu« (zetcu)? Kako se kum i kumče zovu? Kako kumovi živu?

c) Susjedstvo. Kako susjed susjedu kaže? (Kaže li mu samo »susjed«, »komšija«, ili ga zove po imenu?) Kako djeca zovu susjede? »Poštuju« li se, t. j. tko komu kaže »vi«, a tko komu smije reći »ti«? Ako kažu svakome »ti«, kako se pokazuje poštovanje starijemu? Kako se susjedi pozdravljaju, kad se sastanu? Kaki je običaj kod dolaženja u susjedovu kuću: kuca li se na vratima, što se iznutra odgovara, skida li se u sobi kapa ili šešir (škrljak)? Kako se

pita za zdravlje i kuću? O čem se razgovara? Pita li susjed za ženu i djecu i razgovara li s njima, pa što i kako? Kada nije zgodno doći k susjedu (pod večer, rano u jutro)? Kada se i po što se ide najobičnije k susjedu? Ide li se samo na razgovor? Što se uzima za zlo, ako susjed susjedu uskrati (n. pr. »lulu duhana«)? Ako susjed dođe baš k jelu, što reče, pa ako i njega pozovu (kako ga zovu?), jede li, a ako ne sjedne k stolu, kako se brani?

d) Prijateljstvo i poznanstvo. — 1. Komu se kaže, da ti je prijatelj? Kako i u kojim zgodama postaju ljudi prijatelji? U čem se razlikuje život i općenje s prijateljima od života s ostalim susjedima? (U kojoj se potrebi utiče k prijatelju? Kako se prima prijatelj u kući itd.?) — 2. Komu se kaže znanac ili poznanac? Kako nastaju poznanstva? Imaju li ljudi znanaca iz dalekih krajeva? Kako se živi sa znancima? (Kako se primaju itd?)

e) Stranci i gosti. — 1. Po kakovu poslu dolaze stranci (strani, nepoznati ljudi) u selo i kuću? Kako se vlada strani čovjek, kad dođe u kuću, i kako ga primaju? (Što mu ponude?) Ima li kod toga kaki običaj? — 2. Primaju li se i podvore li se putnici, koji traže noćište (konak)? Ima li kod toga kaki običaj?

f) Susretanje. Kako se pozdravljaju ljudi na susretu? Kako se pozdravljaju znanci, kako stranci? Što se pitaju? (Pitaju li: »Ako Bog da?« t. j.: kamo ideš?) Tko se komu ugiblje? (Mora li se žena ugnuti muškarcu?) Ima li još kaki običaj?[97]

g) Svađe, psovke, kletve. Pomirba. — 1. Ima li osobit način svađe? (Žene se n. pr. u nekim krajevima »karaju«).[98] Kakove se psovke davaju u svađi? Koja je psovka najteža, najuvrjedljivija (kurva, tolvaj, tat)? Što se kune drugomu (mati, otac, Bog; da strijela udari)? — 2. Traju li svađe dugo? Tko nastoji oko pomirenja? Ima li kod pomirbe kaki običaj?

h) Druženje muških sa ženskinjem. — 1. Žensko uopće. Ima li poslova i stvarî, kojih se žena ne smije taknuti, ili takih, za koje se obično govori, da su muški? Ima li ipak ženâ, koje se laćaju (primaju) takih poslova i stvarî, pa što o njima misle, govore i kako ih zovu? O čem se pred ženama ne smije govoriti i zašto? Što žena ne smije znati? Je li žena uopće ravna muškarcu, a po čem se vidi, da nije? — 2. Stid. — α) U kojoj dobi počinju momci i djevojke paziti na stid? Po čem se to vidi? — β) Stid u ženskinja. Paze li žene na sram (stid)? Koji se dijelovi ženskoga tijela drže za stidne (sramotne) i kojih dijelova prema tome i ne sakrivaju? (Kako se n. pr. kupaju?) Paze li žene na stid tako pomno, da bježe, kad bi ih slučajno muško zateklo nepotpuno obučene? Paze li na to više udate žene ili djevojke? Čuvaju li se više pred oženjenim ljudima ili pred momcima? Čuvaju li se i pred samim ženskinjem i pred djecom? Paze li i starice na se? Je li velika drzost i prostota otkriti ili se taknuti ženskomu sramnih dijelova? Događa li se što toga radi? — γ) Stid u muškaraca. Paze li što muškarci na stid? Paze li više momci ili oženjeni ljudi? — 3. Druženje. Vladaju li se muškarci drugačije prema ženskinju nego prema muškima? Gdje se to i po čem vidi?

(Razgovara li se s njima pristojnije ili grubije, ili nikako?) Kako se djeca vladaju prema ženama? Poštuju li ih više nego muškarce? Ima li u općenju ili druženju muškaraca sa ženama kaki običaj? (Ljube li muškarci ženama ruke ili što slično?)

B. GODIŠNJI OBIČAJI.

1. Domaći (kućni) običaji kod svetkovanja.

a) Svetkovine pojedinih (kuća) obitelji. — 1. Ima li svetkovinâ (godova), koje bi svetkovali samo pojedini ljudi u kući (n. pr. dan narođenja ili »godovnô«, dan imenjaka, što gospoda kažu »imendan«, ili još kaki takav dan)? Kako se slavi i koji su kod toga običaji? — 2. Ima li svetkovina, koje bi svetkovala cijela jedna kuća (n. pr. »krsno ime«)? Kako se svetkuje ili slavi i koji su kod toga običaji?

b) Svetkovine čitavoga kraja (ili naroda). Kako se slave ili svetkuju u kući (doma) godišnje svetkovine, bile one u kalendaru ili ne bile, samo ako imadu ime i ako se slave? Kaki su kod svetkovanja svake posebice: (1. Božić 2.)[99] — α) domaći (kućni) običaji, — β) gatanja, čarolije (ako kakih ima)?

2. Javni običaji kod svetkovanja.

Ima li u kraju običaj, da se muškarci i žene, obično momci i djevojke, i to svako posebice, ili zajedno dogovore i skupe, pa idu od kuće do kuće, od sela do sela, ili pak samo po ulici (po cesti, po putu) te pjevaju, igraju ili još što rade? Jesu li ti običaji ozbiljni, zabavni, šaljivi? Kako se zove sama svečanost, kako oni, koji ju obavljaju? Kako se za nju spremaju i kako su odjeveni? Kakove se pjesme pjevaju? Sabire li se štogod (jaja, meso) i što se s tim radi? Ako se goste, gdje je to i kako? Obdržavaju li se tî običaji redovito svake godine, ili već sve to manje? Što je kod svakoga pojedinoga krivo, da se gubi? (Je li krivo siromaštvo? Viču li na te običaje sami domaći ljudi, n. pr. roditelji i zašto? Zabranjuju li ih vlasti svjetske i duhovne: gospoda od općine itd. i popovi, pa što kažu: zašto?)[100]

Takovi su n. pr. običaji:

a) Kolede, kad momčad uoči Božića ide od kuće do kuće te pjevaju pjesme od kolede, u kojima uza svaku vrstu pripijeva: koledo!

b) Kraljice, kad deset do petnaest lijepo obučenih i nakićenih djevojaka idu o Trojičinu dne (o Duhovima) od kuće do kuće te igraju i pjevaju. — Ima li više takih običaja?

C. POROD. ŽENIDBA. SMRT.[101]

Običaji, što su se stvorili i savili oko ove tri zgode u ljudskom životu, obuhvataju već svih pojava duševnoga života: u njima se salio i obični život, i pravo, i zabave, i poezija i vjerovanje; u njima je iskustvo, znanje i mudrost vjekova i pokoljenjâ. Ovo vrijedi poglavito za ženidbu. Pa premda bi po ovoj osnovi svaka od ovih pojava spadala na svoje mjesto, — ne smiju se kidati. Kidati iz ovih običaja zabave, poeziju i vjerovanje — značilo bi djevojci u punom cvijetu i nakitu kidati biser ispod vrata, srce i djevojačku dušu iz njedara. A to bi bila grehota. Zato sve, što je s ovim običajima svezano, pa pripadalo bilo kojoj grani duševnoga života, neka ostane i u opisu s njima.

Po ovom bi tkogod pomislio, da bi ovi običaji, kad je u njima ujedinjeno mnogo od svih pojava duševnoga života, — spadali na kraj, ili da bi barem Smrt spadala na kraj. Ali to ne bi bilo opravdano. I ako ovi običaji obuhvataju mnogo od svih pojava duševnoga života, ne obuhvataju ipak svih tih pojava: iz njih vidimo još uvijek u glavnom samo to, kaki je čovjek među ljudima, i ako iz njih na mnogo mjesta prosijava i to, kaki je čovjek prema sebi i prema svijetu. A nikako Smrt ne spada na kraj. Bez obzira na estetički dojam, koji bi na koncu crtanja života narodnoga činila slika smrti — po samoj naravi stvari i po mišljenju (— ovdje dakako nedokazanom —) narodnom to ne bi bilo opravdano. Ne bi bilo opravdano s toga, što narod ne umire. Umiru pojedinci, a život narodni dalje teče noseći sa sobom dakako i boli onih, „što na ovom kraju za milima plačuć zaostaju". A tako smrt shvata i narod. Ja barem ne znam za drugačije narodno, sentimentalno shvatanje smrti.

1. Porod.

a) Gatanja i vjerovanja o porodu. — 1. Muž sa ženom. Ako je muž, kad bude sa ženom, takav ili onakav (veseo ili nasmijan, mrk, trijezan, pijan); ako ovo ili ono čini (ako oštro gleda, poljubi ženu, misli na ženu) ili ne učini (ne protare, kad se probudi, očiju): kakovo će biti dijete (muško, žensko, bezbrižno, pijanica . .)? — 2. Trudna žena. α) Kako žena sluti, gata i pozna, da je trudna? — β) Na što sluti ili što se gata (ili drži) o porodu i djetetu (novorođenčetu), ako se trudnoj ženi što dogodi (ako n. pr. zec pretrči ispred nje)? — γ) Što joj drugi moraju učiniti (ponuditi n. pr., kad jedu, zalogaj), a što joj

ne smiju (ništa govoriti, kad ju dignu, ako padne)? — δ) Što ona ne smije misliti, čuti, gledati, govoriti, jesti, činiti? — ε) Što čini, da sazna što o porodu i djetetu (daje n. pr. muškome i ženskome djetetu po voćku, pa gleda, koje će prije pojesti)?

b) Porod. — 1. Pripreme za porod. Rađanje. Kako se žena spremi za porod? Gdje i kako rađa? (leži, sjedi, stoji, hoda)? Tko je kod poroda? Što se čini, ako žena teško rađa? Kako se pomaže i što tko čini kod poroda?

c) Novorođenče. — 1. Što se čini s novorođenčetom? — 2. Što se gata po porodu i novorođenčetu?

d) Porodilja (zbabnica). — 1. Kakvoga je posla oko porodilje? Kako je spremljena (gdje leži i kako je oko nje uređeno)? Što jede? — 2. Kako i što po sebi, po stvarima i događajima oko sebe gata i sluti (redom kao kod trudne žene)?

e) Kumovi. Tko se uzima za kuma? Uzima li se muško i žensko i tko još? Tko nosi dijete na krštenje? Kakih još ima običaja?

f) Pohode. Tko dolazi k porodilji i po što? Što joj se donosi (pogača ...)? Ima li kakih običaja o tom: tko smije i tko mora »ići s pogačom«? Je li to čast, svečanost? Što se razgovara i čini?

g) Uvod. Kako dugo ostaje porodilja u babinama (»za platmi«)? Ima li kakih običaja, kad izađe prvi puta (kod kuće, na putu i u crkvi)?

2. Ženidba.

a) Momak i djevojka prije svadbe.[102] — 1. U kojoj dobi počinje momak i djevojka misliti na ženidbu? Kada se stariji stanu šaliti s mladićem i djevojkom spominjući im ženidbu i udaju? Ima li po tom momaka i djevojaka, kojima bi se spremali svatovi, a oni o tom i ne misle i ne znaju ništa? Ženi li se koji momak i udaje li se koja djevojka, a da si prije nije sam našao djevojke i s njom se sporazumio? Po čem se obično jasno vidi u društvu mladeži, koje se je dvoje odabralo? Skriva li se to, ili se baš pokazuje? — 2. Govore li roditelji (otac, majka) prije momku i djevojci o ženidbi, ili pak mladi sami spominju ženidbu? Kojom se to zgodom i kako počne i govori i kako se kod toga momak vlada, kako djevojka? U kojoj se dobi o tom ozbiljno (»za istinu«) govori mladeži? Kako je to bilo prije, kako je sada? — 3. Ima li kakovih svađa, kad dođe govor na onu ili onoga, koju bi momak imao uzeti, ili za kojega bi djevojka imala poći? Gledaju li roditelji na želju svoje djece, ili sina sile, da uzme ovu ili onu, ili da djevojka pođe za ovoga ili onoga? Koji su baš najobičniji razlozi i riječi kod tih razgovora i dokončaka? — 4. Što sve mora biti dogovoreno i uređeno prije nego se pođe baš u tom poslu[103] u djevojčinu kuću? Ispituje li se n. pr. što potajno? — 5. Žene li se i iz daljih sela i krajeva, ili samo iz istoga sela, ili pače iz rodbine? Koji su svemu tomu razlozi? — Ako se žene iz daleka, gdje se i kako mladi upoznaju? — 6. Kako teče svadba, ako je koje od mladih prisiljeno?[104]

b) Pripreme za svadbu.[105] — 1. Što sve ima prirediti kuća momkova, a što djevojčina? — 2. Što se ima prirediti momku? — 3. Što se ima prirediti djevojci?

c) Od snuboka do svatova. Što se sve čini, otkad se je sve kod kuće momkove dogovorilo i o djevojci razvidjelo, pa sve dok se ne sakupe svatovi?[106]

d) Svatovi (svadba). Što se čini, otkad su svatovi sakupljeni, pa dok se ne drži, da je svadba gotova?[107] — Dodatak. Što se je spremalo i činilo u kući za vrijeme svadbe, a k samim običajima svadbenim ne spada (kako se kuhalo itd., što se radilo po dvorištu, što su djeca radila, jesu li susjedi dolazili itd.)?

e) Čast poslije svadbe (ako ima kakova).

f) Dodatak. —1. Kako se slave svatovi, kad se udaje djevojka, koja je već živjela s momkom? — 2. Kako se slave svatovi, kad momak uzimlje udovicu? — 3. Kako se slave svatovi, kad djevojka ide za udovca? — 4. Kako se slave svatovi, kad udovac uzima udovicu?

3. Smrt.

a) Pripreme za smrt. Misle li ljudi na smrt i spremaju li se kako za nju, ako i nijesu baš bolesni? Daje li se što za života komu? Kako se pred smrt staraju roditelji za djecu, muž i žena jedno za drugo? Pravi li se testament? Određuje li se što riječima ili na pismu o pogrebu?

b) Umiranje. Mora li tko biti uz čovjeka, kad umire? Tko je obično uz njega? Dolazi li tko k njemu? Kaki su običaji i gatanja kod umiranja?

c) Mrtvac u kući. — 1. Kako se zove mrtav čovjek (mrtvac, mrtavac, mrtvîk)? — 2. Kako se mrtvac priredi (metne »na odar«, »na skolke«)? Što se komu (starcu, mužu, ženi, momku, djevojci, djetetu) obuče i obuje i što se još na nj ili uza nj metne? — 3. Je li preko noći sâm? Tko je uza nj i što se radi? — 4. Dolazi li tko, da ga vidi i što se tu čini? Jauče li tko nad njim (»javče li ga« tko) i kako? — 5. Što se u kući mora ili ne smije činiti, dok je mrtvac na odru? Što se gata, vjeruje i čara?

d) Ukop. — 1. U što se mrtvac metne, u čem će se zakopati? Što se prije s njim i na njem učini? Kako se zabije lijes? Što se čini, kad je mrtvac već u lijesu? — 2. Nose li ili voze mrtvaca iz kuće? Tko to čini i kako? Tko za njim ide i kako (pokrivene glave)? — 3. Kako se obavlja ukop? — 4. Što se poslije ukopa čini na grobu? — 5. Što se čini odmah poslije ukopa u kući? (Što se čini s kolima, na kojima su mrtvaca vozili? Jede li se i pije i kako?) — 6. Što se čini neko vrijeme poslije ukopa i u koje dane? (Što je dâća?)[108] Kaki su kod svega ovoga (kod svakoga napose) običaji i gatanja?

e) Kajanje (žalovanje za pokojnim). Nosi li se za pokojnima drugo odijelo? Tko za kim nosi i kako dugo? Kakovo je to odijelo? Po čem se još vidi, da je nekomu njetko umro?

f) Groblje. Kako je uređeno groblje i pojedini grobovi? Što se o groblju misli i pripovijeda? Dolazi li tko na groblje, kada dolazi i po što?

IX. Zabave.

Od Smrti na Zabave! Da.

Taki su ljudi, a još uvijek motrimo čovjeka, kaki je među ljudima. Zabave za pravo nema bez ljudi, bez društva. Tko se zabavlja sâm, taj se već povukao između ljudi u svoju dušu, to je već, rekli bismo, pjesnik, zabava njegova poezija. I zbilja su neke zabave, što se u ovom razdjelu spominju, već poezija. No ostavljene su ovdje zato, što ipak služe društvenoj zabavi. Nijesu i onako daleko od svoga roda: za njima odmah dolazi Poezija.

Zabave ne spadaju u Život, kako je ocrtan u VI. razdjelu. Život je pun brigâ i skrbi, borbe i muke, a toga u zabavama nema: čovjek se zabavlja tek onda, kad nema više nikakve brige, kad za pravo i ne misli na život. A kad zabave ne spadaju u Život, još manje spadaju u Pravo: pravo je samo dio običnoga života, i to tvrđi, nesmiljeniji, puniji brigâ dio.

Zabave nijesu isto, što i običaji. Na običaje te sili i srce i ljudi a na zabavu samo srce. Što majci n. pr. ljubiš ruku, to je i tebi milo i majci drago i pred ljudima lijepo: to se od tebe traži. A da poskočiš u kolu, na to te nuka samo tvoje srce. Ne vuče li te srce u kolo, majka će tvoja samo žaliti i tugovati, što joj mlad veneš, ali ni ona ni tko drugi ne mogu toga od tebe tražiti, niti će to koga vrijeđati.

1. Zabave uopće.

Je li svijet (muškarci, žene, momci, djevojke) često i mnogo bez posla? Kada je tko bez posla? Ako svijet ne ide rada na razgovor i zabavu, čim se bavi, kad je bez posla?

2. Razgovori i zabave zrelih ljudi.

a) Sastajališta.[109] — 1. Gdje se sastaju muškarci, kad su bez posla (u čijoj kući, na ulici, »brégu«, pred »patrolnicom«)? — 2. Gdje se sastaju žene?

b) Razgovori, šale i zabave.[110] — 1. O čem se razgovaraju i čim se šale muškarci? Tko ponajviše govori? Ima li tu i mladeži i djece? Što rade djeca? — 2. Žene. (Kao pod 1.). — 3. Kada (u kojoj od prilike dobi) prestaju oženjeni ljudi i udate žene igrati (plesati, tancati) i pjevati? Gleda li se kod toga i na to, tko ima djece, osobito već odrasle, komu je tko (n. pr. sin, kći) umro?

3. Momačke i djevojačke zabave.

a) Momačke zabave. Gdje se, kako i kada zabavljaju momci sami (bez djevojaka)?

b) Djevojačke zabave. (Kao pod a.)

c) Zajedničke zabave. Gdje se, kako i kada zabavljaju momci s djevojkama?[111] Traju li te zabave dugo u noć? Ima li kod njih, što ne treba i što stariji i pametniji kude? Ima li roditeljâ, koji svoje djece ne puštaju na zabave i na koje ne puštaju?

4. (Dječje)[112] igre (sigre).

a) Dječje igre uopće. — 1. Do koje se dobe djeca igraju kao djeca? Nađe li se koji veći momak ili djevojka, pa se stane s djecom igrati? Što na to svijet? — 2. Kako stariji gledaju na dječje igranje? Uče li djecu igrati se, gledaju li rada, kad se djeca igraju, ili im brane igrati se? — 3. Koje se igre igraju samo djeca, a koje momci, djevojke, pa i stariji?

b) Igre za jačanje.[112] Koje se igre djeca igraju. 1. baš zato, da se vidi, koje je dijete jače, — 2. za koje se čini, da se igraju samo radi jačanja, ali se to ne kaže? Koje se od ovih igara igraju α) bez sprava, β) sa spravama (kamenom, drvom, užetom)?

c) Trčanje, skakanje i brzo gibanje.

d) Vještina. (Takova je n. pr. igra »trkičanje«, u kojoj se jedan ili više kamenčića baci u vis, pa dok ovo s visine pada, ima igrač uhvatiti s tla drugi kamenčić ili njih više i tako s punom rukom dočekati onaj kamenčić, što ga je prije bacio. Slična je i igra »noška«, kad se nož tako vješto kojekako baca, a svaki se put zabode u zemlju.)

e) Pogađanje. — 1. Slijepo pogađanje. (Slijepo se pogađa, hoće li se na novcu, kad se baci, okrenuti gore »glava« ili »pismo«.) — 2. Razumno pogađanje. (Razumno se pogađa, kad n. pr. treba da pogodiš, u koga je prsten, a ti motriš oči, usta i cijelo držanje: ne će li se tko odati.)

f) Pažnja. (Ovakva je igra n. pr. Dizavica[1], kad se svakomu igraču dade ime: vô, magarac, naranča itd., pa kad se koji digne i kaže: »Evo se vô diže, neka se digne i magarac«, treba odmah da ustane i onaj, kojemu je dano ime magarac. Takove su sve igre, gdje treba štogod brzo ili reći ili učiniti, a lako čovjek to zaboravi ili se odmah ne sjeti.)

a) Mudrost. (Takova je igra n. pr. Ajvanlija[2], gdje igrači imaju imena, a jedan igrač ide od jednoga do drugoga, pa psuje i grdi n. pr. vuka, a koji igrač do njega sjedi, n. pr. lisica, mora vuka odmah braniti, pa kad igrač stane lisicu grditi, ne smije se sama braniti, kao ni vuk prije, već ju mora da brani vuk. Tu treba smišljati, što

[1] V. v. Vrčević: Srp. nar. igre, II, br. 4.
[2] Ib. br. 10.

ćeš na grdnje odmah spremno i zgodno odgovoriti. Take su i druge igre, gdje treba koga nadgovoriti.)

h) Šale i psine. (Ove su igre od dvije vrste. — 1. U jednima se zbija takova šala, ili baš psina, te svatko od igrača, koji i znadu igru, može doći na red, da mu se smiju, da ga biju itd. Takova je igra n. pr. Celivati mrca,[1] kad je jedan od igračâ mrtvac, pa leži, a drugi ga ljube raskrečivši nad njim noge; tobožnji mrtvac obuhvati kod ljubljenja nogama kojega od onih, što ga ljube, — a kojega će, to se je prije dogovorio s jednim drugim igračem, koji sve to gleda; kad dođe na red, koga već hoće, da ga biju, nakašlje se ovaj igrač, mrtvac drži onoga, a ostali udri! — 2. U drugima samo jednoga, koji ne zna igre, varaju. Primjera ne treba. — Ovamo idu i sve ostale igre, gdje nema ni pogađanja, ni pažnje itd., već izađe nešto smiješno, a glavno je u igri smijeh i šala.)

i) Dramatske igre. (Ovamo idu igre, u kojima se jedan (ili više igračâ) pred društvom vlada kao da je on netko drugi. Ovakova je igra Babe i đeda,[2] u kojoj se jedan momak obuče i vlada kao djed ili starac, a drugi momak kao starica, pa ovo dvoje kao da sprovode ljubav.)[114]

5. Igra (ples, tanac).

a) Igranje (tancanje) uopće. — 1. Igra li svijet rada? Igraju li samo momci i djevojke, ili i oženjeni ljudi i udate žene? Kada počinju djeca igrati među odraslima (ne među sobom u igri)? Ima li ljudî, koji nikako i nikada ne igraju, pa i svojoj ženi i djeci zabranjuju? — 2. U kojim se zgodama i kada igra (u nedjelju, na svadbi; prije, ili poslije podne)? Gdje se igra (na ulici, u kući . . .)? — 3. Igra li se bez svirke (gajdaša, hegeduša, tamburice)?

b) Dječje igranje. Igraju li djeca (i odraslije djevojke) samo da se igraju, a uza to ili pjevaju i još što rade? (Ovo se igranje razlikuje od pravoga igranja tim, što ne samo da se može igrati bez svirke, nego se uz svirku nikada ni ne igra.)

c) Momačko i djevojačko igranje.[115] — 1. Kako ih igra više zajedno u neodređenom broju (u kolu)? — 2. Kako ih igra više zajedno, ali kad ih samo određen broj (dvanaestero, osmero, četvero, dvoje; ili dvanaestorica) igra? — 3. Kako se igra, kad nije određen broj, koliko ih može igrati, ali je određen broj skupina (sve po četvero, po osmero . . . igra jednu igru zajedno)? — 4. Kako se igra, kad samo jedan igra?

6. Svirka.

a) Svirala. Kako se zovu stvari ili sprave, na kojima se svira, i to: 1. u koje se puše (diple, dvojnice . . .); — 2. u koje se udara (tambura . . .); — 3. na kojima se gudi ili smica (gusle . . .)?[116] — 4. Kako se zove posao kod svakoga svirala (u gusle se gudi, na

[1] Ib. br. 42.
[2] Ib. br. 14.

»šaltvi« se fućka . . .)? — 5. Kako se zovu pojedini glasovi, što ih daje koje sviralo (koje sviralo i kada »brenči«, što »ciliče«? . . .) ? — 6. Kako se koji glas zove? (Koji je glas debeo, tanak, krupan, sitan?)

b) Svirci. — 1. Kako se zovu svirci (svirači) po sviralu, na kojem sviraju (gajdaši, tamburaši . . .)? — 2. Tko i na što umije svirati? Kako se svira na koje sviralo? Ima li ljudi, kojim je to zanat? Od koga uče? Ima li (od starine) kakovo društvo (ili barem dvojica), koje svira? Umiju li i žene svirati? — 3. Kada se i gdje se svira? Svira li tko samo sebi za zabavu?

c) Sviranje. — 1. Ima li svirke bez riječi, t. j. svira li se što tako, da se za svirku ne zna popijevka? Ima li popijevaka, koje se samo uz sviranje pjevaju, mrmljaju, gundraju, podcikuju, kako li se to još kaže? Pjeva li se baš pravo uz sviranje i kada? — 2. Kako se zove način sviranja, t. j. ono. što je u svirci veselo, žalosno, milo? Kako se kaže: sviraj drugu »novtu« (notu), »ariju« — kako li? Tko izmišlja arije i otkuda dolaze?

d) Arije (note). Kakovih ima arija ili nota? Ima li koja i ime? Kada se koja svira: za igru (tanac), ili se uz nju pjeva, ili se samo onako svira?[117]

7. Pjevanje (popijevanje).

a) Pjevanje. — 1. Pjeva li se mnogo? Tko pjeva najviše? Pjevaju li kada i stariji ljudi, pače starci i starice? (Jesu li te pjesme ili popijevke drugačije?) Kada i gdje se pjeva (na svadbi, kad se vraća s posla . . . ; na ulici, u kući . . .)? — 2. Pjeva li tko sâm? Kako se pjeva, kad ih više pjeva? (Pjeva li jedan »tanko«, drugi »debelo«, kako li?) Pjevaju li momci i djevojke zajedno? — 3. Ima li popijevaka bez riječi, t. j. pjeva li se samo na riječi bez značenja, kao što su: la-la, tra-la-la, mu-mu itd.? — 4. Tko izmišlja arije za popijevke?[119] Otkuda arije dolaze?

b) Popijevke (pjesne). Kakovih ima popijevaka? Kada se koja pjeva i tko ju pjeva?[118]

Drugi dio.

Narodna duša.

U Zabavama se već počesmo rastajati s onim, što srcu čovječjemu daje zemlja i ljudi. Kad se srce čovječje ili zasiti svijeta i ljudi, ili kad mu ljudi ne dadu, što želi, stisne čovjek, kaže se, srce, — ali zato dade poleta duši i duša traži drugi svijet, svijet željâ i nadâ, svijet mira i počinka, svijet sreće, — dok je ovaj svijet samo svijet ili patnjâ, ili užitka. Srce može biti veselo, srce može uživati, a samo je duša

srećna. Kakav je sebi drugi taj svijet stvorila narodna duša, to se vidi iz narodne poezije i narodnoga vjerovanja.

Među poezijom i vjerovanjem (mitologijom) nema prave granice. Nama i nije ovdje do toga, to je i opet posao posebnoga izučavanja. Ipak moramo odrediti barem neku razliku u pojavama narodne duše.

Sve pojave duševnoga života, za koje kažemo da izlaze iz narodne duše, razlikuju se od ostalih, koje smo dosada crtali, tim, što ovdje nemamo posla s tim, kaki je čovjek prama pojedinim ljudima, već samo s čovjekom, kaki je sam u sebi i prema čitavomu ovomu svijetu i životu. Ovdje treba razlikovati dvoje.

Ako je čovjek srećan, ili ako samo pomišlja sreću ili ju želi, ako tuguje, pa sve to kazuje riječima u pjesmi ili u pripovijeci; ako se čovjek u duši kao igra s prirodom, njezinim pojavama, pojavama života i sa samim stvarima; ako u samoj svojoj sreći uživa, ili nad samom svojom tugom tuguje povećavajući tako i sreću i tugu: onda je to narodna poezija, pjesništvo. Tu je čovjek sam sa sobom, a priroda mu je ili samo ljepša — ako je srećan — ili samo tamnija ako je nesrećan.

No svijet čovjeka goni i bije, a često ne znaš, tko te bije i zašto. Nad tobom se nebo lomi, a drugomu se i kamenje podaje. Gledaš na nebo i kuneš ga, moliš se suncu, zaklinješ zvijezde, ne pomaže: suđen si na zlo. I ti počinješ vjerovati u svoje zlo, u vraga i vražjega sina i njegovo leglo: vještice, vrače . . ., kojima sve samo teče, a ti ni da bi s mjesta. Moliš im se i baješ, zaklinješ ih i tjeraš, pa si katkad i pomogneš. I tako ima čovjek u svijetu, u prirodi neprijateljâ i pomoćnikâ, za koje ne zna, gdje su, što su i što sve mogu. Duševni život, ili prosto život s ovim nepoznatim svijetom, — to ćemo nazvati narodnom vjerom ili vjerovanjem.

Po ovom samo, što je ovdje kazano, ne će se moći sve opravdati, što je stavljeno pod koji od ova dva naslova. Ali više se ovdje ne može kazati.

X. Poezija.

1. Pjesme.[120]

Ima li osim popijevaka, koje se pjevaju u sav glas, još kakih pjesama (ili kako se to zove?), koje se govore ili kazuju, ili barem uz svirku (uz gusle) pjevaju? Što je pjesma, a što popijevka? Kaže li se još kako (pjesna, basma, kako li)? Ima li osim onih popijevaka, što se pjevaju na svadbi, kod žetve i drugih običaja, još kakih? Koje pjesme pjevaju (ili kazuju) slijepci i prosjaci,[121] koje pjevaju ljudi (momci i djevojke) pojedince, koje se podcikuju u kolu?

2. Pripovijetke.

Kad se pripovijeda, kako je bio jedan otac, pa imao tri sina itd.; ili kako je bio jedan car, pa imao kćer itd., — kako se to pripovijedanje zove: je li to pripovijetka, pripovijest, bajka, što li je? Tko takove stvari pripovijeda i kada? Zna li se toga mnogo? Je li se prije više znalo? Koje još svatko zna, a koje samo nekoji?[122]

3. Priče.

a) Kad se pripovijeda, kako je u tom i u tom gradu ili mjestu bio nekakav (a možda mu se zna i ime) 1. car, gavan, zlotvor, ili — 2. kakav junak (n. pr. Kraljević Marko), koji je tako i tako živio, pa se to i to s njim dogodilo: kako se zove takovo pripovijedanje o takovu caru i njegovu gradu, ili o onome junaku i njegovu konju i t. d., — je li i to pripovijetka, ili je priča, kako li se zove? Ima li takih stvari u tom kraju i tko ih još zna? — 3. Dodatak. Pripovijeda li se štogod o junacima ili hajducima, koji su davno živjeli, ali ipak još ima ljudi, koji ih pamte?

b) Kad se pripovijeda, kako je postao ovaj ili onaj grad, ovo ili ono jezero, ili gora, — je li i to priča, što li je? Ima li i takih stvari u kraju?

4. Gatke.

a) Kad se pripovijeda, kako je n. pr. negda kum kumu slamu krao, pa mu se slama rasipala, a ta se slama još i sad vidi po nebu rastepena; ili kad se pripovijeda, kako je mati imala sedam kćeri, pa ih uklela, a one su sada na nebu onih sedam zvijezda; ili kad se pripovijeda, kako je mati imala kćer, pa ju uklela, a ta je kći sada kukavica, pa kuka: kako se to pripovijedanje zove? Je li to gatka, ili je to priča, što li je? O čem se još tako što pripovijeda, da je tako i tako postalo, a svemu su tomu ljudi bili krivi?

b) Pripovijeda li se što, da je Bog ili vrag ovo ili ono zato i i zati, tada i tada učinio, pa se to još danas vidi? Zašto n. pr. ima konj na nogama one kvrge? Kažu, da mu je vrag ondje žile prerezao, da ne bude tako brz. A zašto ima koza kratki rep, a tužna

vrba spuštene grane? Što se još o takim stvarima pripovijeda? Jesu li to gatke, gatnje, što li su?

5. Basne.

Kad se pripovijeda o životinjama, kao da su razgovarale, putovale zajedno itd., zove li se to basna, kako li? Ima li i takih stvari?

6. Šaljive pripovijetke. Šale.

a) Pripovijeda li se, kako su n. pr. ljudi na mjesečini sušili smrznute opanke, pa rekli, kad su se opanci smrzli: »Alaj su se posušili!«? Pripovijeda li se, kako su na stazi noću konje napajali, ili u sobu u vreći sunce nosili ili što još?

b) Pripovijedaju li se takove šale, u kojima šala stoji samo u jednoj riječi? (Evo primjer: Putnik kaže krčmaru (birtašu): »Daj, gazda, da se čestito najedem za svoje novce!«, a kad bilo da plati, — njekoliko krajcara: to su bili njegovi novci, jer ni krajcare nije više imao u kesi.)

c) Kakvih još ima šala? (Što je to: motikvas? Motika-tikva-kvas. — Tri babe šest pet — što je to? Tri babe, a šest pet(â), jer svaka ima dvije pete.)

7. Zagonetke.

Kad tko koga pita n. pr.: »Kad ide u polje, okrenuto je kući, a kad se kući vraća, okrenuto je u polje: što je to?«, a misli plug, — je li to zagonetka, zaganjka, kako li se to zove? Ima li toga?[123]

8. Ljepota prirode i ljudi.

a) Kojim stvarima veli narod da su lijepe, krasne, divne? (Kaže li narod kojemu kraju, okolici, gori, suncu, danu, mjesečini, cvijeću — da je to lijepo? Po čem se vidi, da to narod drži za lijepo? Stane li tko n. pr. gdjekad i gleda li po kraju s kakvoga brda?) Kojim se još riječima to kazuje?

b) Kakove su riječi za ljepotu ljudi i ženâ? Vidi li se i po čem se vidi, da narod drži do ljepote muške i ženske? Gleda li se kod muškarca na ljepotu? Što o tom misle muškarci, što žene? Kakav treba da bude muškarac i žena, da se može kazati: lijep je, lijepa je? (Kakav mora biti stas, boja lica, kose, očiju?)

XI. Vjerovanja.

1. Postanak i opstanak svijeta.

1. Kako je postala zemlja, sunce, mjesec, zvijezde, gore, kamenje, more, rijeke, bilje (trave) i životinje? Kako se sve to drži? Na čem stoji zemlja, sunce, mjesec, zvijezde? Što je to, kad sunce pomrči? Što je grom (strijela)?[124] 2. Kako su postali ljudi? Je li kada bilo drugačijih (velikih i jakih) ljudi?

2. Kakove snage ima u svijetu.[125]

a) Što može čovjeku zemlja, sunce, mjesec, zvijezde, zrak, oblaci, noć, sjena (tenja), t. j. ima li kakova snaga u ovim stvarima?

b) Imade li koja životinja (n. pr. zmija) ili kakova stvar od nje kakovu snagu? Kako živu njeke životinje? Imadu li svoga cara, kralja, vladara? Imade li životinjâ, koje se ne smiju ubiti i zašto se ne smiju?

c) Imade li bilja, koje bi bilo ne samo za lijek, nego koje ima i drugu kakovu snagu? (Ima li n. pr. trava, koja može otvoriti svaku bravu ili ključanicu? Ima li sjenovito drvo, koje se ne smije posjeći, jer bi čovjek umro?)

d) Ima li još kakih stvari, koje bi imale kakovu snagu? (Ima li n. pr. kaki takav kamen? Ima li nekaka voda trusovina? [Tko se u toj vodi umije i nje napije, tomu će svoja vjera omrznuti, taj će zaboraviti svoju porodicu]. Kaku snagu ima n. pr. rosa? Što ima jakost protiv puške i sablje?)

3. Kakovu snagu imadu neki ljudi.

a) Što neki ljudi mogu za života. — 1. Kakovi su to ljudi: vrači, bajalice, vješci, vještice, vilenjaci, repači, čaratani i kako se još zovu ljudi, koji ili više mogu ili više znadu od drugih ljudi? Što sve mogu i kako su tu moć i snagu dobili? Što se o njima pripovijeda? Ima li još takih ljudi? — 2. Imadu li svećenici (popovi) kakovu snagu? Kakovi su to dijaci, koji su svršili trinaestu školu (grabancijaši)? — 3. Mogu li što ljudi, koji su od poroda slabe pameti i slaba tijela (maleni, debeli, nagužvana lica itd.)? Može li se čovjek roditi tako, da više može i zna od drugih ljudi?

b) Ljudi po smrti. Što neki ljudi postanu po smrti (vukodlaci, vjedogonje . . .)? Što se o tom pripovijeda?

4. Stvorovi kao ljudi.

Ima li stvorova, koji su kao ljudi ili barem dosta slični ljudima (ženama, djevojkama), a nijesu ljudi? (Zna li se za Vile, Suđenice, Moru, Kugu, Noćnicu, Sreću, Karakondžolu, Buru, Nedjelju, Smrt? Za koje se još ovake stvorove zna i što se o njima pripovijeda?)

5. Nemani i nakaze.

Zna li se za kakove strahovite životinje (zmaja, pozoja . . .) ili nakazne ljude (pasoglavce . . .), koji nesreću nose, svijet dave ili što još?

6. Drugi svijet.

Zna li tko, gdje je drugi svijet? Je li tko tamo kada išao i vratio se? Što se o tom pripovijeda?

7. Gatanje.[126]

a) Gatanje po prirodnim pojavama. — 1. Gatanje po nebu, suncu, mjesecu, zvijezdama i dobi godine. (Što će biti, ako je nebo krvavo; sunce grije, a kiša pada; ako mjesec pomrči; ako zvijezda pane; ako se repatica pokaže; ako je na taj i taj dan u godini takovo vrijeme?) — 2. Gatanje po pojavama na čovjeku.[127] (Što će biti, ako ti se štuca, ako te ruka svrbi, uho pišti... ?) — 3. Gatanje po životinjama i bilju. — α) Po živim životinjama. (Ako se mačka liže... Ako pas zavija ili tuli...) — β) Po dijelovima ubijene životinje (po jetrima, slezeni...).

b) Gatanje po danima i svecima.[128] — 1. Gatanje po danima. — (Ako je tko u petak veseo...) — 2. Gatanje po svecima. (Kakovo je vrijeme na sv. Medarda...)

c) Gatanje po čovječjem poslu.[127] (Kad žena tka, pa joj pukne u osnovi žica... Ako djevojka zdjele greca, pokisnut će joj svatovi.)

d) Gatanje po stvarima.[126] (Komu cipele škripe, nije ih platio. Ako se svijeća sama utrne... Tko i kako gata u karte?)

e) Gatanje po snu (po sanjanju).

8. Bajanje.

Ako se kod koje bolesti (n. pr. kod urokâ) štogod čini (žeravica u vodu baca) i kod toga nješto govori, moli, kako se to zove? Je li to bajanje, pregovaranje, što li je?[126] Tko to čini i kako?

9. Vračke (čarolije).[126]

Kad se što čini, a kod toga obično i govori zato, da što bude ili da ne bude (da ne bude tuče, da krava dobije mlijeko, da bi momak djevojku ili muž ženu volio, da žena ne rodi, da tko na sudu izgubi, da tko umre...): što je to? Jesu li to vračke, čarolije, coprije... ? Tko to čini i kako?[129]

10. Sveci. Crkvene stvari.

a) Što se pripovijeda o kojem svecu i čudesima, što ih je učinio?

b) Što se kaže, drži ili vjeruje o crkvi, crkvenom zidu, o svećeničkoj halji i crkvenoj odjeći, o božanstvu (boženstvu, hostiji)? Što se s tim stvarima čini?

c) Koje se molitve mole, a u crkvi se (ni u školi) ne uče?

Treći dio.

Narodna pamet (um).

Otkako smo ostavili Život i Pravo, prolazili smo kao guštarom, koju su stvorila stoljeća i stoljeća. Stoljeća su narodu koješta natovarila, a pamet je narodna tomu sudac. A da narodna pamet znade i osuditi koješta od onoga, za što smo pitali, svjedoči riječ: „Čarala baba, da ne bude mraza, al kad ona u jutro — a snijeg do koljena." Tu iz stoljetne guštare i magle dolazimo na čistinu i to je naš zadnji razdio.

XII. Iskustvo, znanje i mudrovanje.

1. Poznavanje prirode.

a) Nebo i zrak. — 1. Kad bismo čovjeka iz naroda upitali: što je i gdje je u istinu sunce, mjesec itd., što bi odgovorio? Koje zvijezde pozna narod? — 2. Što bi rekao za grom, vjetrove, kišu: kako to nastaje?[130]

b) Zemlja i što je na njoj. — 1. Dolazi li tko u narodu na misao: kamo bi došao, kad bi iz svoga mjesta ravno išao? Što misli o tom, da su pod nama ljudi? — 2. Zanima li se narod za životinje i bilje i kako drugačije osim s obzirom na korist i štetu? Što znade o životu životinja? Znade li što o metamorfozi životinja (da n. pr. od gusjenicâ postaju leptiri)?

2. Brojenje vremena i stvari.

a) Kako narod računa vrijeme? Pazi li na mijene mjeseca? Kako zove mjesece? Kako zna, kada dolazi koji svetac? Kako se dijeli dan?

b) Do koliko se broji, kako se broji i računa? Kako računaju i pišu brojeve nepismeni ljudi? Kako je to njekada bilo (roboši)?

3. Poznavanja zemalja i narodâ.

a) Koje su zemlje (carstva, orsagi) narodu poznate? Je li tko iz kraja bio gdje u tuđini? Što o tom pripovijeda?

b) Koje tuđe narode pozna narod po imenu, a koje pozna bolje? Što misli, koliko ih ima? Što o njima pripovijeda i misli?

c) Komu narod kaže: to je naš čovjek? Znadu li ljudi, kako se zove naš narod?[131] Drži li što narod do toga, što je Hrvat, Srbin, Slovenac? Ako među Hrvate dođe Srbin ili Slovenac (Kranjac), kažu li da je naš? Ima li kakvoga pojma narod o tom: koliko je nas? Ima li više Švabâ, Madžara, Talijana... ? Kako narod živi s doseljenicima tuđega plemena?

4. Poznavanje prošlosti.

a) Kada i kako je postalo to mjesto (selo)? Otkuda se narod ovamo doselio? — b) Pamti li tko kakav rat (tabor), gladna (huda) ljeta, kugu ili koleru, strašnu zimu? Što se o tom pripovijeda?

5. Mišljenje o ljudima i životu.

a) Obitelj. Treba li se ženiti? Je li žena čovjeku suđena? Je li svejedno poći za nedraga kao za draga? Je li se bolje ženiti za mlada, ili kasnije?

b) Domovina. Zna li narod što o domovini? Kako on to sebi pomišlja? (Je li vrijedno štogod dati, učiniti, pretrpjeti za domovinu?)[132]

c) Društvene uredbe.[132] — 1. Koju drugu vjeru (zakon) pozna narod osim svoje? Što misli: je li svejedno, koje je čovjek vjere? Što drži o drugim vjerama? Kako živi s ljudima druge vjere? — 2. Čemu su gospoda? Kako to, da je toliko sirotinje, koja ništa nema prema bogatašima? Kako je do toga došlo? Bi li moglo biti i drugačije? — 3. Tko je vladaru (caru, kralju) i gospodi dao vlast, da vladaju narodom? Bi li bez cara (kralja, vladara) moglo biti? Bi li se narod mogao vladati i bez gospode? Bi li moglo biti bez žandarâ i pandurâ? Bi li što bilo od toga, da nitko nikomu ne zapovijeda? Bi li moglo biti bez zakona? Ima li zakona nepravednih i koji su to? Čemu se plaća porez? Čemu vojska? Zašto se vode ratovi (tabori)?

6. Mišljenje o svijetu i životu.

a) 1. Je li na svijetu više sreće ili nesreće, dobra ili zla, pravice ili krivice? Tko je srećan, dobar, pravičan? Je li u svijetu sve to bolje ili sve to gore i zašto? — 2. Mora li čovjek gledati na dobro i pravičnost, ili pak samo na svoju korist? Ako mora, zašto mora? Naplaćuje li se dobrota, pravičnost i poštenje na ovom svijetu, ili će se naplatiti na drugom?

b) Je li vrijedno živjeti, ili je bolje onomu, koga nema? Smije li se čovjek i sam ubiti?

7. Poslovice.[13]

Kad se kaže n. pr.: »Trla baba lan, da joj prođe dan«; ili »I crne krave daju bijelo mlijeko«: je li to poslovica, ili kako se to zove (riječ, rekli su stari...)?

III. Način sabiranja građe o narodnom životu.

I. Građa sabrana kojekuda, t. j. iz različitih krajeva, osobito ako nije zabilježeno, otkuda je, male je vrijednosti. Tako sabrana građa nije, a i ne može biti potpuna, tu su samo „zanimljive", „čudne" stvari. A kako se iz „Osnove" vidi, za naš posao ne treba samo „zanimljivih" stvari. Zato svaki sabirač neka sabire samo u jednom kraju, ili baš samo u jednom selu.

II. Kad se kaže kraj, misli se prostor ili zemljište, na kojem narod živi, a to zemljište ili 1. ima posebno ime (Posavina, Podravina), ili se 2. na tom prostoru posve jednako govori, ili se 3. u tom kraju narod jednako nosi, ili 4. spada

pod jednu župu (parokiju). Najzgodnije će biti, ako se kraj odabere po nošnji, ili po župi, pa da se uzmu i dvije i tri susjedne župe ujedno, ako su male. Po župama će zato biti zgodno opisivati krajeve, što je župna crkva obično od starine jedino mjesto, gdje se je narod iz izokolnih sela sastajao, motrio susjednu nošnju, uopće dolazio u dodir sa susjednim svijetom.

III. Tko drži, da će sabirući građu o narodnom životu sabirati nekakove trice i gluposti, koje gospodi Bog zna za što trebaju, a on će za njih dobiti novaca, — taj se neka okani ovoga posla. Tko naprotiv misli, da je u narodu sve dobro, lijepo i ne znam kakova premudrost, i taj neka svoje oduševljenje ostavi za sebe, jer će sabirući gledati kao i onaj prvi sve na druge naočali i stvar kvariti.

IV. S uspjehom će sabirati samo onaj, tko narod potpuno pozna. Taj ne će pasti ni u jednu od spomenutih pogrešaka, jer poznavajući narod on će ga moći i razumjeti. Tko narod razumije, taj ga ne će držati glupom marvom (to se čuje), a tko ga pozna, ne će ga držati svecem ni mudracem.

V. Nikomu ne svjetujemo, da putuje u tuđi kraj, kojega ne pozna, i da tako sabire građu. Sve neprilike, što ih bilježe ljudi, koji su se bavili ovim poslom, dolaze otuda, što je sabirač bio nespretan i što nije pravo poznavao naroda. Pomislite! Dođe čovjek u selo, gdje ga nikada nije bilo, bane u kuću, ne zna običaja, kako će pozdraviti, ni načina, kako će početi razgovor, već odmah: Dedte ovamo koju babu! A ti, babo, sada pripovijedaj! Ili još ljepše: Dedte, ima li gdje snaša, koja lijepo pjeva? Ajde, snašo, pjevaj! — I ona će pred stranim čovjekom odmah pjevati, — a on piše! To je gola prostota. Tako radi čovjek, koji misli, da narod nije gospodar ni onoj duševnoj sirotinji svojoj, koje se netko Bog zna zašto poželio, pa da i tu sirotinju mora na zapovijed dati na pazar za kakovu forintu. I onda se još piše: narod je glup, ne će kazivati, boji se ovoga i onoga! To j e prostota bez srama i bez srca. Tako se ne radi.

VI. Najuspješnije bi mogli sabirati građu pametniji pismeni seljaci. Takav neka uzme „Osnovu", neka čita i neka piše, što zna.

VII. Jednako će uspješno sabirati ljudi, koji su rođeni u narodu, pa u njem imadu roda, kumova, prijateljâ. To su veći dijaci kojekakih škola. Od njih se najviše očekuje.

VIII. Da nemaju mnogo svoga posla, mogli bi s uspjehom sabirati stariji učitelji i svećenici (popovi). Od ovih se očekuje mnogo.

IX. Od druge će gospode jedva što doći. Za to bi imali prilike upravni činovnici, suci, odvjetnici i njihovi pisari, pa vlastela. No koliko poznam, kako narod živi s ovom gospodom i kakvoga posla s njom ima, držim, da će „Zborniku" od nje slabo priticati.

X. Tko sâm sve zna, za što se u „Osnovi" pita; ili tko ima takvoga rođaka, kuma, znanca, kojemu može reći: deder mi reci, kako je ovo ili ono, — taj će moći odmah sjesti i pisati.

XI. Tko je dobro poznat u kraju, ali se ipak ne druži toliko s narodom, da bi među narodom bio kao među svojima doma, taj će drugačije raditi. Ne svjetujem nikomu, da odmah prvi puta pozove čovjeka ili ženu k sebi, ili da sam baš u tom poslu dođe u kuću i odmah stane pisati. Najprije neka započne razgovor o drugoj stvari, koja će ga lijepo dovesti do onoga, što hoće. Kad dođe razgovor na stvari, o kojima se pita, moći će sabirač i pitati, pa ja ne sumnjam, da će doznati sve, što bude htio. Čuvati se samo treba pitanja iznebuha, štono riječ: iz neba, pa u rebra! Ne ćeš n. pr. zaustaviti po bijelu danu čovjeka, pa ga upitati: Čuješ, jesi li vidio vukodlaka?

XII. Osobito treba paziti, kad se bilježi (piše). Sve treba da bude upravo onako zapisano, kako narod kaže. Što koji sabirač misli o kojoj riječi, običaju itd., — to neka za se čuva, a neka toga ne miješa s narodnim, neka ne popravlja. Majstorstvo i vještina sabiračeva vidjet će se baš u tom, bude li umio sve baš onako zapisati, kako narod kaže, govori, pripovijeda, tumači. Drugo se od sabirača ne traži. Najbolje će biti, bude li sabirač pisao sve onim govorom, kojim se u kraju govori. Ako mu se to ne će, ili ako ne zna, neka barem ne uzima nijedne riječi, koje narod u onom kraju ne pozna i ne razumije.

XIII. Ovakovo točno bilježenje nije baš laka, a nije ni tako teška stvar. Tko dobro pozna kraj, narod i narodni govor (— bez toga nema sabirača —), tomu će posao biti dosta lak. Najprije će o stvari ili pitanju iz „Osnove" razgovarati i po razgovoru kod kuće napisati. Drugi put će napisano uzeti sa sobom, pa opet pitati i ono, što je napisao, popraviti. Ne će biti zlo, bude li i više puta pitao i prispodabljao.

XIV. Neke će stvari (n. pr. pjesme) morati sabirač ili naučiti na pamet, ili pisati riječ po riječ za kimgod, tko pjeva ili govori. Što ćeš, ako te seljak upita: zašto to pišeš? Ako te ljudi drže za svoga, ako ti vjeruju, ne će ti biti teško na to odgovoriti. Ako od prilike sâm znaš, zašto sabireš i pišeš, pa se namjeriš na pametniju glavu, reci samo, kako je. Ne sumnjam, da će se naći ljudi, koji će sve to razumjeti. No nikomu ne svjetujem, da se posluži kakovom varkom, osim ako nađe babu ili čovjeka, koji čuva tajnu: tajni lijek i slično. Ljudi po čitavom svijetu imadu svojih tajna: imadu ih svećenici svih vjera i naroda, — ima ih i narod. Do tajne se dolazi tajnim putem, a sabirač neka bira, kako najbolje zna. U ostalom će takih stvari biti malo: sve ih zna ponajviše.

XV. Sabirač se neka ne drži samo jednoga čovjeka ili žene, već neka pita i druge ljude i tako odgovore poređuje, bilježi razlike i popravlja, što je zapisao.

XVI. Ako gdje ima čovjek (starac, starica), koji zna neobično mnogo narodnih stvari, neka to sabirač javi uredniku „Zbornika".

XVII. Čim tko stane sabirati, neka to javi uredniku „Zbornika" i neka ga u svakoj zgodi pita, ako što ne zna ili ne razumije.

XVIII. Prem da bi najbolje bilo, da sabirač zapisuje redom od početka do kraja „Osnove", ipak to ne mora biti. Sabirač može odabrati samo koji razdio (I., V., VIII. itd.) ili samo koje poglavlje kojega razdjela (1., 2., 7, itd.), no to neka potpuno opiše.

XIX. Ako bi sabirač saznao štogod, česa u „Osnovi" nema, neka zabilježi na posebni komad papira.

XX. Sve, što sabirač za „Zbornik" piše, neka bude pisano samo na jednoj strani polovice čitavoga arka papira; s desne strane neka bude ravnom linijom odijeljen prazan prostor od tri prsta, a redak uz redak neka ne bude preblizu

(pregusto). Prinosi pisani ili na krpicama, ili s obadvije strane, ili bez praznoga ruba — ne primaju se.

XXI. Na praznom rubu svakoga lista neka bude odozgora olovkom napisan broj razdjela i poglavlja, u koje spada građa. (Na listu n. pr. na kojem se opisuje „Kuća i dvorište", bit će odozgora na desnoj strani napisano samo: IV. 2.).

XXII. Ako bi sabirač u listu odgovarao uredniku „Zbornika" na pitanja, imadu odgovori biti napisani, kako je kazano u XX. točki, a ne među privatnim vijestima od sabirača (da je bolestan, da ne može pisati itd.).

XXIII. Svi prinosi za „Zbornik" neka se šalju:

„Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti"
(Uredniku „Zbornika za nar. život")
u Zagrebu.

Potanji način kod pojedinih pitanja.

1. Što se misli, kad se pita za kraj, kazano je gore pod II.

2. Mjesta se imadu nabrajati nekim redom: od glavnoga mjesta u kraju (župne crkve) na istok, zapad itd., desno, lijevo itd. Odakle se broji, mora se svagda kazati.

3. U manjim ćeš selima (do tisuće duŝâ), ako poznaš dobro kraj, lako sâm prebrojiti sve duše i kazati, koliko je muških, ženskih i djece ispod 14 godina. To će biti najbolje. Za veća će mjesta urednik pogledati u statistiku, pa broj popuniti.

4. Ovo mora biti potpuno. Nema gotovo mjestašca, koje ne bi imalo svoga imena. Sve to treba pobilježiti. To se može i u sobi, ali je bolje izaći napolje, da se što ne ispusti. Pastiri će znati mnogo, a gospodari (osobito stariji) sve.

5. Drugo se odgovara na ovo pitanje, a drugo na predašnje. Ovdje se pita, kako se kaže n. pr. mjestu, gdje se rijeka ili potok zavija, kad se brijeg polako diže, gdje je u ravnici malo poviše itd., — a u pređašnjem se pita za imena, koja su možda i u gruntovnici upisana. U ostalom su imena oranica, pašnjaka, livadâ itd. postala od ovakih naziva, pa često ima u kojem kraju n. pr. riječ poloj i oranica, koja se zove Poloj, — upravo tako, kako jedan čovjek jest kovač, a drugi se zove Kovač.

Ovo se pitanje može spojiti s pređašnjim tako, da sabirač nabrajajući imena spominje i opisuje i nazive na pr. ovako: »Iza savskoga poloja (to je mulj, što ga je Sava nanijela) leže oranice Poloji, a iza njih niže u doli oranice Dolci«.

6. Kad zametneš razgovor o vremenu, pitaj starijega čovjeka, neka ti redom kazuje, kakovo je vrijeme od Božića sve do Božića. Paziti treba, da to bude što potpunije.

7. Ovo se pitanje ima spojiti s pređašnjim tako, da se redom imenuju godišnje dobe i ujedno opisuje, kakovo je kada vrijeme, kaki duva vjetar itd.

8. Ovo je pitanje samo zato, da se zabilježi, nije li možda u kojem kraju velika razlika od susjednih krajeva. Dobro će biti, ako tko baš zabilježi toplinu i zimu po toplomjeru, ako točno zna za cijelu godinu ili više godina.

9. Ovdje treba bilje nabrojiti onim redom, kako se pita. Opisivati ne treba, već treba uzeti list i cvijet (ako može biti) od biljke, privezati na tom na malom komadiću napisano narodno ime biljke i u povećoj listovnoj kuverti poslati više različnih komada najedanput uredniku »Zbornika«, da dade biljci naći znanstveno latinsko ime. Sabirač neka pokuša, da mu čovjek iz naroda opiše biljku, a taj opis neka što vjerniji posebice napiše i uvrsti u XXI. razdio (1. b. 2.). Tu nije dosta paziti samo na imena bilja, nego i na nazive za razne dijelove biljke (korijen, stabljika, list, cvijet) i boju cvijeta. Sabirač će morati mnogo i vješto pitati, a dobro će biti, da uzme školsku knjigu, pa po njoj pita za nazive.

Na koncu ovoga (6.) poglavlja dodat će sabirač abecedni popis bilja, koje je spomenuo.

10. Za koju se bolest upotrebljuje i kako se upotrebljuje, to ide na drugo mjesto (IV. 9. b. i c.).

11. Kako se farba (n. pr. vuna), to spada u V. B. 8. a.

12. Za opisivanje životinjâ vrijedi isto, što i za opisivanje bilja. Kod životinja treba još zabilježiti, kako se koja glasi (vuk ruje ili zavija itd.).[1]

Ako se o kojoj biljci ili životinji što vjeruje ili što čudno pripovijeda, to se ovdje samo spomene, a cijelo se zabilježi drugdje (XI. 2. b. i c.).

13. U manjim mjestima moći će se ovo točno kazati. Prebrojit će se odrasli ljudi (od 25. godine), pa kazati, koliko je visokih, srednjih i niskih. Ako je moguće, treba izmjeriti (u centimetrima) najvišega, dva, tri srednja i najmanjega.

14. Na ovo se može odgovoriti, ali će se nastojati, da se iz svakoga kraja ljudi fotografišu, pa će to fotografija pokazati.

15. Na ovo će se najbolje tako odgovoriti, da se pobroje u školi djeca, pa se kaže, koliko ih ima crnu kosu, sive oči itd.

16. Koliko ih je (od toliko i toliko) baš jako debelih, koliko srednje? Jesu li to muški ili ženske? Koliko su teški najteži (u kg)?

17. Koliko je koja žena najviše djece imala? Koliko ih nema nijednoga? Koliko ih imadu obično?

[1] Kako se u šali tumači glas životinja (sjenica zimi pjeva: »krpaj gunj« itd.), to spada drugamo (X. 6. c.).

18. Župnici bi mogli iz župnih matica sabrati i obraditi lijepu građu.

19. Tu treba narodnim riječima opisati sve »ozlede« (ili kako se to zove?), rane i bolesti: kako nastaju, kako se zovu, kako te i gdje te boli itd.?

20. Što se o njem vjeruje, spada drugamo (XI. 3. a. 3.).

21. Kod izgovora treba osobito paziti na samoglase (i, e, a, o, u). Od ovih osobito na e, a i u. Glas se e može izgovarati na tri načina: ili se izgovara obično, ili je bliže glasu i, ili glasu a; kad se izgovara bliže glasu i, kaže se, da se izgovara zatvoreno, a kad je bliže glasu a. izgovara se otvoreno. Kako glas e stoji po izgovoru među i i a, tako a stoji među e i o. Tako kajkavci oko Zagreba viču pieska bielega (zatvoreno e ili ie), a Turopoljci govore n. pr. noaš, a neki kajkavci govore naeču. Tako ima krajeva, gdje se govori muôst (môst). Ali ovakovo bilježenje nije dobro, jer se po njem ne zna, čuju li se zbilja obadva glasa, ili se čuje treći glas, koji nije ni e ni i, ni a ni o itd. Tako se u riječi muôst čuje i u i o, a u naeču samo jedan glas, nekaki e. Zato neka sabirači (da ne moraju pisati novih kakih slova), pišu ovako (ei, ie, oa itd.), ali neka naznače, čuje li se jedan glas, ili dva, i to ovako ie, uo, kad se čuje jedan glas, a ie, uo (bez spojke odozgora), kad se čuju zbilja dva glasa.

Kod štampanja će se naći jedan znak za ove glasove.

22. Koliko se može, treba pobilježiti sve narodne nazive za izgovaranje. — Za bilježenje naglasa treba znati (ako već ne zna) ovo. Samoglasi su ili dugi ili kratki. U riječima n. pr. ruka, glava u i a je dugo, a u riječima noga, briga o je i i kratko. Najprije se dakle neka pazi kod bilježenja, je li glas dug, ili kratak. No duljina je i kratkoća dvojaka. Drugačije se izgovaraju slogovi vrata u ovoj rečenici: Ovca je bez vrata i u ovoj: Na sobi su vrata; ono se prvo bilježi vrâta, a drugo vráta. Prvo se izgovara, kao da je napisano vraata, a drugo kao vraata tako, da je u prvom slučaju jače izgovoreno prvo, a u drugom drugo a. Tako je i kračina dvojaka. Evo rečenice: Pitaj roba, gdje je roba. Ovo se bilježi: Pitaj röba, gdje je ròba.

Samo onaj sabirač, koji ovo dobro razumije, neka bilježi naglase.

23. Ne misli se ovdje ime, nego naziv. Kaže li se n. pr.: »u okolišu sela, u okolici, okolini« . . .?

24. Tu treba opisati putove (seoske), ulice (što zovu »ulica«?), staze, mostove, prijelaze, brvi (ili kako se sve to zove?), kojima se dolazi u selo i iz njega izlazi. Opisujući to sabirač će se laglje sjetiti imenâ i naziva mjestâ, pa ih na svome mjestu (I. 3. a. i b.), zabilježiti.

25. Najprije se neka opiše jedno dvorište upravo onako, kako jest, a onda se neka dodaju razlike.

26. Najprije se neka opiše 1. zadružna kuća, a onda 2. kuća u samca (sa ženom) i to upravo onako, kako jest (neka se kaže i čija je i kućni broj), a onda se neka prema njoj poređuju druge kuće, koliko su u glavnijim stvarima različne.

27. Najprije se neka opiše kuća (sve »sobe«) kao da su prazne, pa se neka kaže, tko u njima kada živi, ili što se u njima radi, što ljeti, zimi itd. Onda se neka ide od početka, pa se neka redom, kako stoje, nabrajaju stvari, koje su u kući, sobi, komori itd. Neka se ne zaboravi ništa (»tavan«, »nahižje«, »najže«, »nebo«). Neka se točno opiše ognjište, banak (»komin«) i sve oko njega, pa stol, stolci, postelje (kreveti).

28. Uz opisivanje hrane opisuje se ujedno i posuđe i oruđe, koje je za to potrebno. Tako će se, kad se bude opisivalo raščinjanje životinjâ, opisati odmah noži, a kod pečenja posuđe.

29. Gatanja kod raščinjanja po svinjećoj slezeni, po jagnjećem pleću itd. spadaju u XI. razdio, 7 a, 3 β.

30. Opisi gozbe (časti) spadaju u VIII. razdio, A. 1. a. 2.

31. Kod svakoga se naslova ima nabrajati i opisivati odijelo počevši od kože, pa do kožuha. Kod svakoga se komada ima kazati, od česa je (od sukna, platna i kakvoga platna: tankoga, debeloga ili kake posebne vrsti), je li kupovano ili je doma načinjeno, kako se komad zove, kako se zove koji dio na odijelu, ima li što vezeno ili drugačije urešeno (cifrano) na njem.

32. Razlika po odijelu ima posebno mjesto (u Dodatku 1.).

33. Ako se koje odijelo ili koji dio odijela nosi samo kod koje posebne zgode (n. pr. kod svadbe ili kod kake javne svečanosti: kraljicâ, dodolâ itd.), neka se opiše ondje.

34. Neka se razlike nabrajaju od komada do komada.

35. Dobro će biti, ako se kaže što točnije: mjesto pače i ime trgovca.

36. Ako ima, neka se samo spomene, a opis običaja dolazi na svoje mjesto (u VIII. razdio, A. 1. a. 1. γ.).

37. Bajanje (zaklinjanje, pregovaranje) ovamo ne spada. Na ovu se točku odgovara redom po bolestima (str. 21.).

38. Tu se pita: drži li onaj, tko liječi (ili onaj, koga liječe), da bajanje jednako mora pomoći kao i lijek, ili pak drži, da lijek (bilje n. pr.) ima snagu, koja naravskim načinom pomaže.

39. To bi bila narodna pharmakognosija (»poznavanje lijekova«). Životinje se i biljke ovdje samo nabrajaju, a ne opisuju se i ne kazuje se, kako se liječi, jer se način liječenja opisuje pod c).

40. Tu se po bolestima redom, kako su poredane u II. razdjelu (str. 21.), opisuju sve tri točke 1., 2., 3., kod svake bolesti odmah jedna za drugom (a ne možda priređivanje lijeka kod svih bolesti, onda liječenje kod svih itd.).

41. Ako se kod koje bolesti i baje, neka se to ovdje samo spomene, a opis spada u XI. razdio, pogl. 8.

42. Slično treba paziti kao kod 41.

43. Tu treba nabrojiti i opisati ne samo samu spravu (u mlinu n. pr. sva kolesa i sve na njima i oko njih), nego i sve oruđe i druge stvari, koje su pri obavljanju posla potrebne. Ujedno se neka odmah ovdje opiše, kako se posao obavlja.

44. Budući da su stvari od kosti sitne, lako bi sabirač na njih zaboravio, zato treba posebice na njih upozoriti. Tako treba da sabirač dobro pazi i na ostale male stvarce (sitno domaće oruđe). Takve su n. pr. koštene »igle«, kojima se navađa tračac u gaće, ili koštena cijevčica (od purana ili kokota), u koju se utakne čuperak svinjskih četina, pa se tim maže po bradi sapun kod podbrivanja.

45. Običaji i vjerovanja o tom spadaju u VIII. A. 1. a. 4.

46. Neke će glasove, kojima se mame, tjeraju ili nutkaju životinje, biti lako zapisati (n. pr. psu se kaže: cuki! svinji: kiš!), ali neke će biti teže zapisati (svinje se n. pr. gdješto zovu i nutkaju: tćdzu — tćdzu — tćdzu!). Ali svatko neka kuša zapisati, kako znade najbolje.

47. Razredba građe neka se uredi po onoj razdiobi bolestî i lijekova za ljude (u II. razd., pogl. 2. b., i IV. 9., str. 21. i 27.).

48. To će svaki gospodar po prilici znati, — ne radi se, da bude točno na hvat. Kod svake kuće (koja se za primjer spominje, — svih kuća ne treba nabrajati, već: po koliko imaju obično, koliko najviše i najmanje) treba kazati, koliko je u njoj svih duša i odraslih ljudi za posao, pa mogu li to zemljište sami obraditi.

49. Pod svakim brojem (1., 2.) i slovom (α, β) treba kazati imena bilja sa svim nazivima (sadaljka, ključec, rèznîk, grebenica), oruđa (plug, motika, ralica, brana, valj, ornice) i svakoga posla (ore se, praši, štiha, ogrinja) i čina, — što se može potanje.

50. Ovamo ne spadaju opisi običaja i veselja kod tih poslova (n. pr. moba): ovdje se pita samo to, kako se posao obavlja rukama i oruđem, da se vidi način, vještina, napor, a osobito da se zabilježe svi nazivi (riječi) za stvari i poslove.

51. Sve treba opisati potanko: kako se zove, čim se radi, kako se sam posao zove, kako se zovu stvari (planke, brvna, rožnice, poberuh) od najveće do najmanje, — od temelja ili podsjeka (poceka) do pijetla (oroza, pevca) na krovu.

52. Kolesa i ostalo u mlinu opisuje se posebice kod spravâ. Ovdje treba opisati samo priređivanje zemljišta (vode) i gradnju kuće za mlin.

53. Razumije se, da će se ovdje opisivati i opisivati moći samo one radnje, koje rade domaći ljudi, jer bi rijetko tko mogao opisati (kad bi to trebalo, — ali to i ne treba), kako se pravi koja sprava (n. pr. vjetrenjača), koja je pravljena bogzna gdje. — Kod opisivanja treba paziti na sve: od priređivanja građe (drva), pa dok nije gotovo. Najbolje će dakako biti, bude li pripovijedao sam majstor. — Red, kojim treba opisivati izrađivanje sprava, neka bude onaj isti, kojim su sprave u prvom dijelu (A) poredane (samo treba prije svega opisati izrađivanje pokućstva, koje je spomenuto u IV. razdjelu), a onda lovske sprave itd. Ne treba zaboraviti sitnih stvari: preslicâ, vretena, cijevčica za sukanje pređe, pa sitnih pastirskih radnja, tikvica, čanaka i drugih raznih posudica.

54. U gdjekojim krajevima rade ove poslove i muškarci, no čitav je narod ipak kudjelju i preslicu predao ženama, zato su po njima i nazvani svi ovi poslovi.

55. Gdjegod se isti ili sličan posao obavlja i s vunom, treba to opisati (n. pr. kod bijeljenja pređe treba opisati bojadisanje ili farbanje vune).

56. Koliko vrsti ima platna, toliko će se dalje postaviti slova: α), β), γ), δ), ε).

57. Ovdje se još ne misli na utkivanje ili prebiranje, to dolazi dalje.

58. Gdje spavaju sluge, bolesnici, gosti, putnici, prosjaci, to dolazi na drugo mjesto.

59. Ako ima kakih zabava, igara i svečanosti, to se samo spomene, a opis dolazi na svoje mjesto drugamo.

60. Tu će sabirač ići lijepo redom, pa će samo spominjati poslove (kako se koji posao obavlja, to je već opisano) i nuzgredne prilike, koje se kod opisivanja samoga posla nijesu mogle spomenuti, da se stvar ne zamrsi. Tako će n. pr. kod proljetnih poslova, kad je močvarno, spomenuti neprilike s mokrom obućom itd.

61. Samo svetkovanje i običaji spada u VIII. B. 1. (b) i 2.

62. Običaji kod kupovanja i prodavanja spadaju drugamo.

63. Ostalo u »Pravu« (VII. razd.).

64. Neka će se od ovih pitanja (u drugom obliku) ponoviti u VII. razdjelu. To neka sabirača ne smeta: koliko može razlikovati pitanje, neka prema pitanju i odgovori, a gdje ne može pravo razlikovati, neka napiše odgovor, kako zna. Bolje će možda razabrati razliku iz uvoda u VII. razdio.

65. Tko slugu redi (tko mu pere itd.), to spada u VII. razdio (str. 44. br. 29), ako se zadružne žene u tom redaju.

66. Ovdje se samo sve zajedno opetuje, što je kazano pojedince u odgovoru na pitanje pod slovom c, α).

67. Potanki opis običaja kod jela (bez obzira, jedeš li u zadruzi, ili si samac) spada u VIII. razdio.

68. Istim redom neka se opiše, kako se opisala današnja zadruga.

69. Tu treba pomno ispitivati i bilježiti, koliko je moguće doslovno. Treba pitati osobito žene (jer gdješto muževi kažu, da su »žene krive«), pa i djecu (jer će djeca znati gdješto po onom, što čuju od roditeljâ, kad su na samu, što je pravi uzrok diobi).

70. Imadu se opisati svađe, onaj metež prije diobe, vađenje rodoslovlja pa sama dioba (dolazak gospode, dijelenje dvorišta, trganje stanja: što svijet kod svega toga govori, a kako se drže oni, koji se dijele).

71. Da rodbinski nazivi budu što jasnije, a ipak što se može kraće razloženi, neka sabirač sebi načini ovakovu kao lozu, u kojoj okrug znači muško, četvorina žensko; svaki se okrug i četvorina neka označi brojem, kako pokazuje slika na drugoj strani.

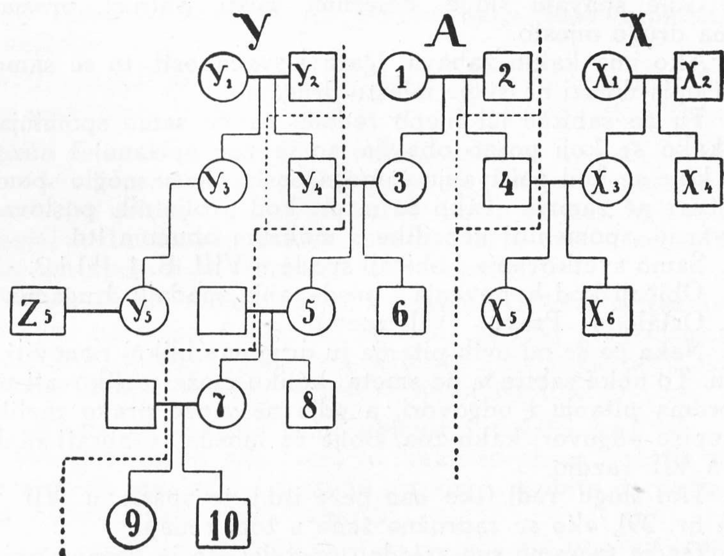
72. Tu se misli ovo: kako zovu ljudi iz kuće A ljude iz kuće X, u koju se udala djevojka iz njihove kuće za koga bilo (n. pr. djevojka

4 za čovjeka X_3); ili kuću Y, iz koje se njihov tkogod (n. pr. Y_3) oženio? Zovu li sve n. pr. u kući X téci i tèce, a sve u kući Y ûjci i ujne? Što je n. pr. 5 : Z_5 zato, što je mati čovjeka 5 bila čovjeku Y_5 (t. j. mužu žene Z_5, za koju se pita) teca?

73. Opis razgovorâ i zabava spada u XI. razdio.

74. Posebni način ženske svađe (karanje) spada u VIII. razdio.

75. Treba opisati poslove i brigu, što ih žena ima α) s mužem, β) s djecom od jutra do mraka, u svetak, štono riječ, i petak, ljeti i zimi: kako mora ustati, dijete nahraniti, misliti na posao itd.

Vodoravnim potezom spojen okrug i četvorina znači, da je ovo dvoje spojeno muž i žena; prema dolje spojeni kruzi znače sinove i kćeri. Tačkama . . . razdijeljene su obitelji, (familije, kuće) A-X-Y, u potezićima je - - - - naznačeno, da se djevojka udala u drugu kuću. Sad će se rodbinstvo ovako opisivati: 1 : 2 muž, 1 : 3 otac, 1 : 4 otac, 1 : 5 djed, 1 : 6 djed, 1 : 7 pradjed itd.; 2 : 1 žena, 2 : 3 mati, 2 : 4 mati, 2 : 5 baba itd.; 3 : 1 sin, 3 : 2 sin, 3 : 4 brat (3 : 5 ne treba, jer se to već ponavlja: to je isto kao 1 : 3); i tako redom: — 4 : 1 kći itd.; 1 : X_1 prijatelj, 1 : X_2 prijatelj, 1 : X_3 tast itd.

76. Prvih pet pitanja slično kao kod c. 1.

77. Smije li n. pr. momak biti sa ženom prije vjenčanja, a muž s tuđom ženom?

78. Pitanja slična kao pod c. 2.

79. Pitanja slična kao pod c. 3.

80. Zašto i kako kude, dolazi u XII. 6. a., 1. (treće pit.).

81. Ovdje se ne pita za imèna životinjâ, već za način, kako pastir mami (kukuruzom) i zove (kako zateže i kiti svoje dozivanje).

82. Ako ima, pjesme se (ako ih samo pastiri pjevaju) neka napišu ovdje; a pripovijetke, običaji itd. dolaze na svoje mjesto.

83. Misli se: plaća li im uredno, ili moraju dugo čekati? Posebni (stari) običaji kod kovača, mlinarâ itd. dolaze u VIII. razdio, pogl. 2., slovo c, br. 5., α), β) γ).

84. Ovdje se pita samo za ljekare, koji liječe naravnim načinom. Vraći, vještice itd. spadaju u XI razdio.

85. Ostalo o slugama u VII. razdjelu (str. 46. d., 5.).

86. Ako tko zna taj jezik, neka sabirač, koliko može doznati, pobilježi ciganske riječi.

87. Kako se dvore i liječe bolesnici, to je već kazano u IV. razdjelu str. 27.

88. Ovdje će se pitati samo za takovo pravo, o kojem odlučuje narod, a ne odlučuje sud po zakonu, koji su gospoda stvorila. Ako dakle sabirač dođe do pitanja, koje zavisi o zakonu n. pr.: »Smije li svatko loviti divlje životinje: zece, ptice itd.«, tu će kazati, kako je bilo, dok nije bilo gospodskoga zakona. Ako narod drugačije samo misli ili sudi nego zakon, a onako se, kako misli, nije nikada obdržavalo, onda to mišljenje ne spada ovamo.

89. Kako se postavlja pastir, koji pase blago čitavoga sela (čredâr), to spada u VIII. razdio, 3. poglavlje.

90. Zato će se ovdje, a i u dojdućim poglavljima ponoviti njeka pitanja iz prеđašnjih razdjela, ali to neka sabirača ne smeta: oko običajâ se imadu sabrati sve potankosti života. Sabirač neka opisuje običaje što podrobnije; kod svakoga domaćega ili pravnoga posla, kod druženja (općenja), svetkovanja itd. neka opiše sve, ne samo sam običaj ili ceremoniju, već i to, kako se za to sprema, kako se počne, što se govori itd.

91. Tu treba spomenuti i to, što se jede, što se kod jela nazdravlja i želi itd., — sve osim samoga posla, koji je već na drugom mjestu (u V. razd.) opisan.

92. Pravo je obiteljsko ocrtano u VII. razd. na svome mjestu, a ovdje se pita samo za običaje t. j. čine, kojima se to pravo pokazuje ili pred svijetom utvrđuje. Ovamo ne spadaju običaji kod ženidbe, poroda i smrti, jer imadu svoje mjesto, već se ovdje pita za ostale običaje, ako ih ima. (Ima li n. pr. kaki običaj, kad je muž sa ženom?).

93. Tu treba što potanje opisati sve prije pogađanja i samo pogađanje: kako se blaščetu (konju, volu) ili drugoj stvari prigovara; ima li kod pogađanja mešetarâ itd.?

94. Koliko mlinar smije uzeti ujma, to spada u VII. razd. pod »Najam« (str. 47. d. 1.).

95. Neka se potanko opišu seoske skupštine, dogovori, zaključci ili »dokončki«, pa kako se zaključci izvršuju, kako se postupa s nepokornima itd.

96. I ovdje će biti pitanjâ sličnih pitanjima u VI. razd., ali je razlika u tom, što se ondje ne pita za običaje već za život, a da život može biti i bez običaja, to je pokazano u uvodu ovog (VIII.)

razdjela. Dalje je razlika u tom, što se ondje pitalo, kako živi pojedinac među ljudima: što mu društvo daje ugodna i povoljna, što u društvu trpi. Ponavljanja u ostalom ne će ništa smetati, samo se neka gleda, da u ovom razdjelu bude sve potpunije opisano kako je to već kazano u br. 90.

97. Gatanje i vjerovanje po tom, što je čovjek ili koga je susreo (nije n. pr. dobro, da ti žena pređe preko puta itd.), spada u XI. 7. c.

98. To nije prosta svađa, to je naziv za posebnu, vrlo dramatičnu svađu, koja se često obavlja po stalnim pravilima.

99. Početi treba s Božićem i nastaviti redom kroz čitavu godinu. Ne treba ispustiti ni najneznatnijega dana, kako je već kazano, samo ako ima svoje ime. Često ima po više dana u godini jedno ime (n. pr. »Međ mešami«, t. j. od Velike do Male Gospe), pa i to treba spomenuti, ako je ime dano po svetkovini ili s obzirom na svetkovinu, a ne po suncu, mjesecu ili vremenu po zimi ili vrućini. Ako kod koje svetkovine ima i javnih običaja, to se u ovom 1. poglavlju samo spomene, a opis ide u 2. poglavlje.

100. Na ovo pitanje treba odgovoriti uopće kod svih običajâ.

101. Ove je običaje najlakše opisivati, budući, da tu ide sve svojim redom. Zato će pitanjâ biti manje. Sabirač treba samo da pazi, da što ne izostavi.

102. Ne pita se ovdje za momka i djevojku do ženidbe; to je opisano u »Momkovanju i djevovanju«. Ovdje treba odgovoriti samo na ova pitanja, koja su ovdje.

103. Gdješto se ide baš u tom poslu u djevojčinu kuću, ali se to ne kaže, a ipak djevojka i njezini znadu. To se dakle ovdje ne misli, već se misli ispitivanje i drugo slično, što se čini sve bez znanja djevojčina i njezinih roditelja.

104. To se zato pita ovdje, što bi poslije kod opisivanja svadbe smetalo.

105. Sve se je ovo moglo i moralo gdješto prirediti već mnogo prije, nješto će se priređivati još i poslije prosaca; ali ovdje neka bude na okupu, da poslije ne smeta. Kod djevojčina ruha trebat će samo nabrajati, jer se u Djevovanju opisalo, kako se djevojka oprema, a odijelo je još prije opisano. Samo ako ima štogod baš samo za svadbu i udaju, treba to i opisati.

106. Potanje se ne može ni pitati, jer su za pojedine čine i običaje druga imena, a i običaji su drugačiji. Sabirač zato mora sam dobro paziti i sve redom i potanko opisivati: kada se što čini (u jutro, u večer), koji dan (u nedjelju), tko čini, kako je odjeven itd., kako se koji čin i onaj, što ga čini, zove itd.

107. I ovdje nije od koristi potanje pitati. Sabirač neka samo redom opisuje i sam neka daje naslove (narodne) po brojevima 1, 2 itd. i slovima [α). β), γ), δ), ε), ζ), η), ι), $\varkappa$) ili i: a), b), c) — samo sa zaporkom], ako ustreba. — Ako bi gdje bio u sumnji, što će prije (budući da se u isto vrijeme događa i čini jedno kod momka, drugo kod djevojke), neka najprije opiše ono, gdje je momak (mladenac),

onda gdje je oboje, a onda, gdje ih nema. A ako se u isto vrijeme čini nešto i s mladencima i oko njih, najprije se ima opisati, što oni čine, ili što se s njima čini.

108. Zadušnice, što se obdržavaju u svakoj kući na iste dane u godini, spadaju u drugi dio (B) ovoga razdjela (1. a, 2.), str. 54.

109. Tu se ne misle sastanci, o kojima je govor u VIII. A. 1. b. 2. α) i dalje. Kamo dolaze pripovijetke i razgovori, što se vode kod onoga zajedničkoga posla, saznat će sabirač već na svome mjestu.

110. Razgovori se i šale ovdje samo spomenu, a mjesto je razgovorima u XII., a šalama u X. razdjelu.

111. Ako se kod koje zabave igra (pleše) i pjeva, to se samo spomene, a opis igarâ, igranja (plesa) i popijevke dolazi dalje pod 5. c.

112. Zaporke su metnute radi razlike među igrama, kad se uz svirku igra (ili tanca, pleše) i igrama, kad se čega igra (n. pr. prstena).

113. Kod svake igre treba spomenuti: gdje se obično igra, koliko ih se igra, igraju li se samo muškarci ili samo ženske, ili pak zajedno, je li igra zabavna i po čem je zabavna, kako dugo obično traje dok se svrši, kako se dugo ponavlja, u kojim se zgodama obično igra.

114. Ovako su igre podijeljene samo zato, da ih sabirač uzmogne njekakim redom opisivati. Ako naiđe (— a naići će zacijelo —) na igru, kojoj ne zna mjesta, neka je samo opiše odijeljeno od drugih. Uopće će sabirač bolje uraditi, bude li svaku igru odijeljeno (t. j. na posebni komad papira) pisao.

115. Kod svake igre (tanca) treba zabilježiti: u kojoj se zgodi igra; igraju li je muškarci ili ženskinje, momci ili djevojke; može li se igrati bez svirke; napokon, kako se igra. (To treba osobito potanko opisati: kako se igra u skupinama; kako svaka skupina za se; kako u dvoje: kako momak drži djevojku i ona njega itd.)

116. Kod svakoga svirala treba zabilježiti: od čega je, kakovo je (to će se bolje po slici vidjeti) i kako se što na njem zove.

117. Malo će biti sabirača, koji bi znali zabilježiti arije. Oni će ih zato samo pobrojiti, koliko su ih čuli i kako se zovu, pa svirače, od kojih su ih čuli.

118. Ovdje će se nabrojiti samo one popijevke (s riječima), koje se ne pjevaju na svadbi, žetvi itd., jer su one već tamo nabrojene i napisane. Ako se koja popijevka pjeva i kod drugih posebnih zgoda i drugda, onda spada ovamo samo onda, ako se kod one posebne zgode ne mora pjevati. Gl. još i br. 117.

119. Tko izmišlja riječi za popijevke, to spada u X. 1. (na kraj).

120. Sabirač, koji je pomno pobilježio pjesme, koje se pjevaju u raznim zgodama života (kod svadbe, žetve i drugih običaja, kod zabava), taj će ovdje biti brzo gotov. Ovdje se imadu pobilježiti samo one pjesme, što ih pjevaju slijepci (i drugi prosjaci), dalje one, što ih ljudi pjevaju (momci i djevojke) pojedince ili što se pojedince podcikuju u kolu. (Kod kola će se to samo spomenuti.) Svaku pjesmu treba bilježiti na posebni komad papira.

121. Kako se ove pjesme pjevaju, to treba opisati na svome mjestu (VI. 5. g.).

122. Kad bi se htjelo o tom više pitati, trebalo bi ispisati barem glavno iz svih poznatih pripovijedaka, a to se ne može. Sabirač neka samo bilježi pripovijetke, što ih više može doznati, ali samo svaku na posebni komad papira. — Pripovijetke o vukodlacima, duhovima, vješticama, Isusu, svecima i čudesima — ne spadaju ovamo, nego u XI. 10. a. (str. 66.).

123. Sabirač neka lista »Osnovu za sabiranje«, pa kad dođe do koje stvari, o kojoj ima zagonetka, neka je napiše i tako dalje redom (ne po abecedi!). Zagonetkama neka doda abecedni popis odgonetaka s brojem zagonetke.

124. Ova pitanja treba razlikovati od pitanjâ u razd. XII. 1. a. Ovdje se pita: što se vjeruje, a što se tamo pita, gl. br. 130.

125. Nigdje se ovdje ne pita za ljekovitu snagu.

126. Iz pitanja je dalje jasno, što se ovdje misli, kad se pita za gatanje, vračke; ako se to gdje drukčije zove, ima se zabilježiti.

127. Neka se drži neki red: od glave, pa dalje; kod poslova, kako su na svome mjestu nabrojeni; kod stvari redom, kojim su nabrojene (u IV. i V. razd.); kod bolesti vrijedi isto (poredane su u II. razd.).

128. Dani se neka poredaju redom, kako idu po tjednu, a sveci. kako dolaze u godini, i to samo onda, ako nijesu spomenuti u VIII, B. 1. b. β., jer inače i gatanja spadaju tamo.

129. Vračke se neka poredaju po onoj stvari, za koju se vrača (redom po osnovi: vrijeme, kuća, hrana, pijanstvo, gospodarstvo, život itd.).

130. Ovdje se radi samo o tom, da se dozna: ima li pametnijih ljudi, koji ipak barem sumnjaju o općenitom vjerovanju, pak što bi smislili, kad bi o tom počeli misliti. To vrijedi i za neka daljnja pitanja.

131. Na srce stavljamo sabiračima, da nam je u ovom poslu kao svuda, tako i ovdje stalo samo do istine. Neka tko misli, što mu drago, ali narodu podmetati svoje mišljenje ne bi bilo pametno, a ovoj stvari bi škodilo. Ni to ne bi bilo pametno pitati čovjeka ravno: »Što si ti? Jesi li Srbin ili Hrvat?« To se može i drugačije i ljepše doznati.

132. O ovim se stvarima ne pita, štono je riječ: iz neba, pa u rebra. Sve se ovo doznaje lijepo iz spretna razgovora.

133. Poslovice se neka poredaju po »Osnovi« (gl. br. 123). Ako kojoj ne bi mogao naći mjesta, neka sve tako napiše, kako hoće.

IV. Proučavanje građe o narodnom životu.

U I. je člančiću rečeno, da je druga zadaća „Zborniku", da se sabrana građa znanstveno obradi. Kad bude sabrano dosta barem najznatnije građe, kad ta građa bude znanstveno obrađena, moći će se misliti na djelo, u kojem bi se ocrtao život čitavoga naroda hrvatskoga i najbliže njegove južne braće.

Pita se sada tko je zvan, da tû sabranu građu proučava, drugim riječima: u koju nauku spada narodoznanstvo, ili kojoj je najbliže?

Ne ćemo ovdje klasifikovati znanosti; ne ćemo dokazivati, da se znanosti ne razlikuju po konačnoj cijelji svojoj, već samo po stvari (objektu), kojom se bave, i po načinu (metodi), kojim se u svom poslu služe. Ističemo samo, da narodoznanstvo ne spada među fizičke znanosti, nego među noologičke, koje se bave oko pojavâ duše i uma čovječjega. Objekat su narodoznanstva pojave duše i uma narodnoga, — ali narodnoga u onom smislu, kako je razloženo u I. člančiću; metoda je ista, koja i u drugim noologičkim znanostima (n. pr. u povjesti književnosti). Pita se samo, je li nužno za proučavanje toga objekta stvarati novo ime, ili čak držati, da je to proučavanje nova znanost. Ja držim, da apsolutno nužno nije ni jedno ni drugo, ali da je s praktičkih razloga jedno i drugo, osobito pak prvo, potrebno, o tom ne sumnjam. Narodoznanstvo se po svom objektu nikako ne da posve izjednačiti ni s jednom naukom, kojoj je dana katedra; ni u jednu se ne da umetnuti kao njezin dio, — a da se narodoznanstvo rastepe među sve nauke, to ne bi ni do čega dovelo, a ne bi bilo ni opravdano. Ovaj put toga potanje obrazlagati ne mogu.

I tako neka sebi narodoznanstvo, — dok mu se ne otvore dvorane nauke — traži ljubitelje (amateure) među učenjacima svih noologičkih znanosti: među nekim mudroznancima, bogoslovima, pravnicima.

*

A. PRIPRAVA ZA PROUČAVANJE GRAĐE.

1. Proučavanje se građe ima započeti potpunom bibliografijom svega, što je već o narodnom životu sabrano što u knjigama, što rastepeno po listovima.

2. Treba studijâ o ljudima, koji su se bavili tim poslom: kako su gledali na narod, zašto su sabirali, što su držali o tvorevinama narodne duše i uma.

3. Treba studijâ o našim pjesnicima i književnicima od najstarijega vremena do današnjih novelista, koji pišu o narodu: kako su gledali na narod, kako su ga crtali.

B. POMOĆNE ZNANOSTI.

1. Proučavanje pojedinoga kojega naroda nije moguće bez poznavanja glavnih resultata nauke o čovjeku uopće, bez antropologije. Treba kada tada odrediti, kojemu su plemenu po tijelu najbliži Hrvati i susjedna im braća. Resultati takvoga istraživanja spadaju u „Zbornik", no sámo istraživanje antropologijsko nije posao za narodoznanca.

2. Narodoznanac će lako zabluditi, ako ne pozna resultata iztraživanja o drugim narodima po svijetu, zato se mora upoznati s etnologijom. „Zbornik" ne će donositi studija o drugim, azijskim, afrikanskim narodima, ali će se istraživači pišući o našem narodu morati na sličnosti osvrtati.

3. Za razumijevanje kulture narodne treba iztražiti, s kojim je narodima naš narod dolazio u dodir, primao od njih oruđe način gradnje, riječi itd. To uči pradavnina ili prehistorija, a i jezikoznanstvo će moći mnogo toga protumačiti. Gotove resultate tih nauka bez potankoga gomilanja dokazâ i građe primat će „Zbornik".

C. PROUČAVANJE GRAĐE.

Potanka se osnova za proučavanje ne da izraditi. Kazat će se samo glavno.

1. Prvi razdio građe podaje već mnogo posla narodoznancu. Evo primjera: Po čem se nadijevaju imena mjestima, gorama, oranicama . . .? Može li se što po tim imenima suditi, kojim se je smjerom narod selio, kad znamo, da doseljenici nadijevaju novim selištima stara imena? — Što će biljari i živinari sa 6. i 7. poglavljem, to je njihov posao, no mogli bi i „Zborniku" priopćiti, što nađu. Narodoznancima će ta poglavlja kao i II. razdio otvoriti pogled u narodni život, a naći će se i pojavâ za proučavanje.

2. Jezikoznanstvene rasprave ne spadaju u „Zbornik". Dijalektologijske studije spadaju u „Zbornik" samo onda, ako se iz njih vidi veća ili manja srodnost različitih plemena našega naroda, ako u njima ima resultata o seobi narodnoj itd. Jezične pojave same po sebi, koliko su resultat fizijologije (promjene glasova itd.) ne zanimaju narodoznanca. Etimologije naprotiv, koliko tumače koju kulturnu ili psihičku pojavu, spadaju u „Zbornik".

3. Od proučavanja duševne kulture ističemo samo to, da će prvi posao biti klasifikacija. Treba istražiti motive običajâ, igara, plesova, melodijâ, pripovijedaka itd. Ono, što je u „Osnovi", samo je pokus za nevolju. Ne mislimo, da se narodoznanstvo pomiče naprijed studijama, koje na jednom mjestu razgrađujući uzimaju, pa od toga grade nešto novo. Ne vidimo n. pr., za čim bi išla studija „Buha u narodnoj poeziji", u kojoj bi se pobrala sva mjesta, gdje se spominje buha, pa od toga sagradila studija. Taki je posao mekanička besposlica.

4. Kod traženja izvora i postanka pojavama narodne duše treba svagda, mislim, ići putem komparativnim, a samo katkada psihologijskim ili u neku ruku aprijornim. No tu već nastaje sloboda izučavanja, u koju se ne smije dirati. To se ističe samo zato, što se studijama, koje nijesu ništa drugo nego slaba parafraza same građe (gdjekoji put bez ikake klasifikacije) s nekoliko subjektivnih i ničim nedokazanih misli, — što se takim studijama narodoznanstvu, razumijevanju narodnoga života ništa ne pomaže.

D. TEORIJSKI DIO.

Napokon će „Zbornik" donositi studije o postanku, razvitku i zadaći narodoznanstva i uopće o teoriji njegovoj.

(»Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena.«, Svezak II. Uredio Dr. Ant. Radić. Zagreb 1897. Str. 1.—88.)

Prigovori i odgovor.

Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena.

I u naše zakulisne književne prilike manje upućen čitatelj prve sveske akademijskog Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena lako je mogao razabrati, da se pomila nov urednik tomu znamenitomu akademijskomu pothvatu. Svojim referatima i bibliografijom istraživanja i proučavanja života narodnoga u drugih slavenskih naroda (str. 315—363.) jasno je dr. A. Radić pokazao, da se stao veoma ozbiljno spremati za urednika ovakomu izdanju. I zaisto ovih dana došla nam je na ruke druga sveska Zbornika, što ju je uredio dr. A. Radić (str. 515.). Ova je knjiga sadržajem i cijelom opremom svojom resultat sistematičnoga studija i — reći ćemo odmah — osobite ljubavi za stvar, koja se sa stotinu nita hvata baš same narodne duše. Dok je u prvoj svesci različita gradja sredjena tek po nekim spoljašnim kriterijima, nastojalo se u drugoj svesci gradju prikazati prema sistemi, koja je dobro promišljeno djelo samoga urednika. Ujedno je tek u ovoj svesci točno razloženo, što će sve ulaziti u Zbornik. Kako svaki valjan posao treba iz temelja graditi, posve je dobro mjesto naučne rasprave u strogom smislu te riječi ovamo na prvom mjestu pristala urednikova »Osnova za sabiranje i proučavanje gradje o narodnom životu« (str. 1—88.), gdje je ujedno ocrtan i program samomu Zborniku. Da je ta osnova izradjena temeljito, s dubokim i širokim pogledom na zadaću i svrhu sabiranja ovake gradje, priznala je piscu i strana kritika. Samo se nekako bojimo, da će se rijetko koji sabirač moći i htjeti snalaziti u onom labirintu mnogobrojnih odjela i dijelova. Lijepi su oni precizni, kratki uvodi pred pojedinim odjelima i dijelovima. Gdjekoji se odlikuju lakom, sjetnom nekom poezijom, kojom kulturni čovjek već po idilskoj dispoziciji svoje duše rad obasjava narodno blago, što ga strašnom brzinom odnosi »vihar moderne kulture«.

Evo što veli o običajima narodnim na str. 51. i 52.: »Život, rekosmo, i pravo može biti bez običaja. Ali kaki bi to bio život! Bio bi pust i prazan. Narod bez običaja — ako ga gdje ima — divlji je i surov. Pomislite samo, kako godi srcu, kad kažeš: tako su i naši stari radili! Tu se sjetiš svoga djeda, oca, majke, prijateljâ, gostova. A nema kulture bez ćućenja veze, koja te veže s onima, što su prije tebe bili i za te radili. Tako samo ćuteći tu vezu pomišljaš na djecu svoju i daleke potomke. Ne živiš od danas do sutra, već radiš i gradiš za vijekove. U običajima je kao za vječna vremena saliven u tuč sav duševni život naroda«.

Običaje, što su se stvorili i savili oko poroda, ženidbe i smrti, valja opisivati zajedno. »Kidati iz ovih običaja zabave, poeziju i vjerovanje — značilo bi djevojci u punom cvijetu i nakitu kidati biser ispod vrata, srce i djevojačku dušu iz njedara. A to bi bila grehota« (str. 57.). Gdjekoji će misliti, da bi Smrt pristajala na kraj. »Bez obzira na estetički dojam, koji bi na koncu crtanja života narodnoga činila slika smrti — po samoj naravi stvari i po mišljenju (ovdje dakako nedokazanom) narodnom to ne bi bilo opravdano. Ne bi bilo opravdano s toga, što narod ne umire. Umiru pojedinci, a život narodni dalje teče noseći sa sobom dakako i boli onih, »što na ovom kraju za milima plačuć zaostaju«. A tako smrt shvata i narod. Ja barem ne znam za drugačije narodno, sentimentalno shvatanje smrti« (str. 57.). Lijepo je prikazana razlika izmedju zabavâ i običajâ. »Na običaje te sili i srce i ljudi, a na zabavu samo srce. Što majci n. pr. ljubiš ruku, to je i tebi milo i majci drago i pred ljudima lijepo: to se od tebe traži. A da poskočiš u kolu, na to te nuka samo tvoje srce. Ne vuče li te srce u kolo, majka će tvoja samo žaliti i tugovati, što joj mlad veneš, ali ni oni ni tko drugi ne mogu toga od tebe tražiti, niti će to koga vrijedjati« (str. 60. i 61.). I tako bismo mogli nastaviti i dodati još gdjekoji taki zgodan aperçu piščev.

U uvodu pred cijelom Osnovom niže pisac nekoliko općenitih misli o narodu i o zadaći i cijelji narodoznanstva. Zarodak ovim refleksijama naći će čitatelj već u prvoj knjizi Zbornika na str. 321. i 322. Misli ondje samo onako bačene u drugoj su svesci izvedene istina jasnije i opširnije, ali jednako apodiktično i apriorno, kako sam pisac priznaje, kad veli: »Ovaj nacrt nije rasprava. S toga, a i s toga, da bude kratak i što jasniji, ne će u njem biti potankoga razlaganja različitih mnijenja: bit će u neku ruku apodiktičan i aprijoran« (str. 1.). Ovaki način pisanja po našem čvrstom uvjerenju nekako ne pristaje u organ s visokim i strogim naučnim zahtjevima, što ih treba da vrši Zbornik, koji izdaje jedna akademija. Takim feljtonističkim načinom — makar bio i duhovit — nije običaj raspravljati u naučnom organu, gdje je mjesto samo takim raspravama, koje prema svjema zahtjevima valjane znanstvene metode obradjujući svoj predmet nešto zaisto prilažu općenim tekovinama nauke. S tim manje mogu se onakim »apodiktičnim i apriornim« načinom raspravljati upravo ona pitanja, kojima se bavi naš pisac, jer su ili veoma teška, te se rješavaju samo na osnovu velikoga kulturno-historijskoga materijala i dubokoga historijo-sofijskoga studija, ili su pak posve jednostavna, što ih bez ikake natege najbolje rješava općeniti osjećaj ljudski, taj dobri genij čovječanstva, koji daje riječima njihovo općenito značenje često mnogo više istinito od naučne definicije, kako to lijepo razlaže Guizot. (Histoire de la civilisation en Europe, première leçon.)

Tako se nama n. pr. čini, da je zaisto prilično »očito« ne samo da ima razlika izmedju »naroda« i »gospode«, već i »otkuda i kako je ta razlika nastala« (str. 2.). U principu mislim, da nam je to već po općenitom osjećanju poznato, a bilo bi — sve se bojim — može biti i odviše trivijalno raspredati to osjećanje cijenjenim čitateljima »Vienca«. Naš pisac ne misli tako, pa opširno razlaže, da su uzrok jazu izmedju »naroda« i »gospode« razlike, koje nijesu osnovane niti na znanju, niti na bogastvu niti na zanimanju, nego na tudjoj **kulturi** (str. 6.). To je korolarij piščeva razlaganja, koje nam se čini posve suvišnje, jer i općeniti osjećaj kazuje isto. Samo općeniti taj osjećaj — genij čovječanstva — ne nalazi opreke izmedju znanja, bogastva i zanimanja i izmedju »kulture«, makar bila i »tudja«, jer upravo to i čini »kulturu«, kako u povodu toga osjećaja veli i naš pisac na str. 3.: »I tako ni neukost, ni siromaštvo, ni teški ručni rad, ni odijelo nije uzrok onomu jazu, koji dijeli narod od gospode. Sve su ovo uz druge stvari uvjeti onoga, što zovemo kulturom, sve ovo zajedno zbilja čini kulturu (str. 3.)«. Taj toliko puta spominjani općeniti osjećaj kazuje nam jasnu i neoborivu činjenicu, da je jazu izmedju »naroda« i »gospode« uzrok i neznanje. Nije to neznanje identično s glupošću, već je to neznanje relativno neznanje, koje opet ne treba potanje analizovati, jer je svakomu poznato. Naš pisac toga ne će da vidi, već argumentira ovako: »Kad bi neznanje bilo uzrok, onda bi isti jaz postojao i izmedju gospode i njihovih žena, gospodja, izmedju gospode, koja su učila visoke škole, i izmedju gospode, koja tih škola nijesu učila, kao što su trgovci, bankiri itd., jer po svom znanju ne stoje ni njihove žene, ni trgovci i bankiri mnogo više od naroda: mnoge gospodske žene i gospoda bankiri znadu upravo toliko rimskoga prava, grčke mitologije, skolastičke teologije, njemačke filozofije, astronomije i integrala, koliko i zadnji čovjek iz naroda, pa ipak ne vidimo, da bi na njih ona učena gospoda onako gledala, kako gledaju na narod« (str. 2.). Naš je pisac ovdje očevidno smetnuo s uma vele znatnu kulturno-historijsku činjenicu, da dionicima kulturnih tekovina postaju svi, koji se kreću u istom milieu-u. Osobito se spoljašnja obilježja, koja odaju trag odredjene kulture, hvataju i najpasivnijih članova neke kulturne zajednice. A upravo ovaka spoljašnja obilježja kulture n. pr. odijelo, društvene manire, način života itd. i čine u prvom redu, da »gospoda« gledaju drukčije na »narod« nego na bankire i gospodje, koje ne znadu rimskoga prava, grčke mitologije, astronomije itd. Pisac poznaje iz autopsije bar jedan dio »naroda«, pa se mogao uvjeriti, da i ljudi iz »naroda« drukčije gledaju na »narod« iz drugoga kraja, gdje je drukčija nošnja i drugi običaji. Jedni se drugima podsmijevaju i podruguju. Ono osobito gledanje »gospode« na »narod« i »naroda« iz jednoga na »narod« iz drugoga sela svodi se in ultima analysi na identične psihične faktore.

Sve to spominjemo za to, jer je u programu Zbornika, da se u svakoj svesci priopćuje po jedna oveća izvorna rasprava iz narodoznanstva hrvatskoga i najbliže Hrvatima braće (str. 510.), pa se bojimo, da se budući suradnici ne bi ugledali u primjer urednikov i pisali mjesto naučnim argumentima utvrdjenih rasprava ovake

apodiktične i apriorne refleksije u lakom feljtonističnom stilu. Naš je strah s tim opravdaniji, što će kod naših književnih prilika revni urednik pored najbolje volje jedva naći za svaku svesku svojega Zbornika po jednu oveću izvornu raspravu, dok i sam priznaje, da narodoznanstvo kod današnjih prilika treba da traži ljubitelje (amateure) medju učenjacima noologičkih znanosti (str. 86.). A danas se za naučno istraživanje ovakih pitanja hoće velike spreme i mnogih literarnih pomagala, jer se pred sudom moderne nauke ne može održati tvrdnja piščeva, da se um i duša narodna razvijala u ničije »tudje forme« neskučena. (I. 322.). Tä upravo je glavna zadaća današnjega naučnoga istraživanja, da nadje »tudje« forme, koje su sapinjale narodno pjevanje, pričanje i cijelo življenje... Za ovakav naučni rad hoće se pomagala iz sviju literatura, što su pri ruci jednomu Veselovskomu, Halanskomu, Sozonoviču i dr., a u nas se na to jedva može i pomišljati. Zato se mi bar za prvo vrijeme mnogo ne nadamo od ovakih rasprava, ali se s tim više veselimo gradji, ako se bude uredjivala i nadalje onako, kako je uredjena u ovoj svesci.

Priopćena je gradja o životu i običajima u selu Otoku u okolici vinkovačkoj u Slavoniji i to po Osnovi prvih osam razdjela osim razdjela o jeziku i pravu (str. 91. do 459.). Gradja nije napisana po Osnovi, već je poslije onako poredjana i popunjena. Veći dio napisao je J. Lovretić, nadarbenik i upravitelj biskupske štamparije u Djakovu. Lovretića poznajemo iz njegovih priloga u »Viencu« i »Prosvjeti«. U tim sitnim pripovijetkama nema umjetničke kompozicije, valjano crtanih karaktera i dublje psihičke analize, ali se osobito ugodno doimlje zadah narodnoga života. Zgodno se upleću citati iz narodnih pjesama, koji pokazuju, da je sam pisac nikao na krilu onomu narodu. Uopće je interes za te pripovijetke više etnografičan nego estetičan. Zato se nije mogao naći zgodniji i spremniji čovjek, da opisuje život i narodne običaje sela Otoka. U tom opisu ima ne samo za naučnjake svake ruke, već i za svakoga inteligentnoga hrvatskoga patriotu neprocijenjeno dragocjena materijala. Sve je to napisano lakim narodnim stilom i protkano mirisnim cvijećem narodne poezije, koja našemu narodu krasi život i običaje od poroda do smrti. »Ista dica za marvom hodeći iznenada verše prave pivajući: Dobro mi je i boljem se nadam; u čem hodim, u tomu i spavam« — veli naš Reljković. Tako Otočanin i listove, što ih piše iz »soldatije« dragoj na pjesmu zanosi, kako se vidi iz zanimljivih primjera na str. 332—336.

Evo za ogled nešto iz lista od 4. veljače 1897.:

»Ljubezni pozdrav iz Varaždina. Evo meni ne da srce mira, pa se vatam pera i papira, pa ti evo pišem, sade slušaj, zlato moje, jade, kako mi je, zlato moje, što ne ljubim lice tvoje.... Da znaš, zlato, kako srce boli, srce boli, oće da izgori. Zlato moje, milovanje moje, milovanje — slatko spominjanje, teško uzdisanje. Kad uzdanem, oću da izdanem.... Sada evo, zlato moje, pozdravlja te zlato tvoje: koliko je na nebu zvizdica i na zemlji zeleni travica, toliko ti šaljem pozdravica; koliko je u cara regruta, još toliko pozdravljam te puta. Primi pozdrav i poljubac moj, primi u ruke i na obraz tvoj, primi evo pismo moje u medne ruke tvoje.... Sada te pozdravljam, ljubo moja, i moga maloga Tunjicu. S Bogom. Piše M. Š., kaplar.

Ona mu odgovara iz Otoka 8. veljače g. 1897.:

Ljubezni list iz Otoka. Faljen Isus, diko moja! Sad ti piše ljuba tvoja. Perom pišem i uzdišem. Oj medena diko moja, poljubim ti usta tvoja. Kako vene srce moje, što ne ljubim tvoje! Ružmarinu moj zeleni, u mladosti srce veni.... Kad se sitim te lipote tvoje, meni projdu sve žalosti moje. Sad ti dajem moju viru pravu, samo viruj onu ljubav staru, samo viruj, moje drago cveće, naša ljubav uveniti ne će.... Stvor' me, Bože, ticu lastavicu, da uletim Marku u sobicu! Da sam, Bože, vijojlica plava, ja bi znala, di bi se procvala: na štapiću mladom kaplariću. Al da mi je tvoja desna ruka, alaj bi je priko sebe vukla! itd., itd.

Za obične čitatelje imat će najviše interesa opis života i lijepih narodnih običaja na str. 309—459. Tu se lijepo ogleda krasna pjesnička duša našega naroda, ali se ujedno naziru teški grijesi, koji ruše temelje obiteljskomu životu i prijete sigurnom propasti onomu narodu (isp. str. 341. i 375.), ako kojom srećom ne krene na bolje. Lijepo krase cijelo djelo mnoge fotografije narodnih običaja, nošnja itd. Bez ovakih fotografija ne bi smjela biti nijedna knjiga ovakoga Zbornika, jer se njima štošta razjašnjuje, što bi inače ostalo tamno i nerazumljivo. Osobito su lijepe slike: 14 (Starinska drvena kuća s trimom i odžakom); 35 (Komletinke na veliki petak); 41 (Nabijanje kudilje); 42 (Predenje); 49 (Krstari); 50 (Krstari); 51 (Kraljice); 56 (Svatovi idu kumi na večeru).

Kraljice našao je čitatelj u 11. broju »Vienca« na str. 173., a starinska drvena kuća s trijemom i odžakom vidi se u ovom broju. Prostor nam ne dopušta, da se dulje bavimo ovom krasnom gradjom, premda bismo radi istaknuli bar neke lijepe pjesmice, n. pr. pjesmicu na str. 352., gdje se tako plastično, milo i srdačno opisuje ljubav snahe i njezina roda:

Kad se mlada majki spremam,
Svekrvica kolač misi,
Jetrve mi torbu vežu,
Zaovice biser nižu,
Mene mladu u vis dižu.
A kad podjem miloj majki,
Své me lipo selom prate.
Jetrve mi torbu nose,
Zaove me ispod ruke
Izvedu me, isprate me.
Kad dodjemo na kraj sela,
Onda istom torbu daju.
Dok ja mlada torbu prtim,
Oko mene sve postaju,
Moju majku pozdravljaju,
Pa mi ljube bilo lice
Jetrve i zaovice.
I kada se kući vrate,
Daleko me okom prate.

Lijepa je i pjesma na str. 427. i 428. s prekrasnim motivom, poznatim iz Vukove pjesme o ropstvu Jankovića Stojana (III, 25.):

Vida piva, a David otpiva:
»Vila gnjizdo tica lastavica,
Vila ga je devet godin dana
I desete četiri miseca,
Pa sad oće da razvije gnjizdo.
Doletio siv zelen sokole,
Po joj ne da da razvije gnjizdo«.

Nastaviti ne možemo, ali se čvrsto nadamo, da će naši dnevni listovi zgodnim načinom izruniti ponajljepše zrnje iz ove bogate gradje i tako zasvjedočiti veći interes za ovako eminentno patriotičnu stvar, no što su ga iznijeli kod prve sveske.

Osobit je ures ovomu Zborniku pomnjivo i vješto složen »Vjesnik«. Urednikovi referati odlikuju se onom istom preciznošću, kojom i referati u I. knjizi. S malo riječi umije on majstorski kazati glavnu sadržinu velikih rasprava, gdje je više puta govor de omnibus et quibusdam aliis. Tomu velikomu trudu urednikovu valja se pokloniti.

Na prvom mjestu u »Vjesniku« imade urednikov referat o I. knjizi Matičinih narodnih pjesama, za koju veli, da je njom akademijski »Zbornik za narodni život« dobio »obilno i do sada najpouzdanije vrelo za izučavanje narodne hrvatske pjesme« (str. 466.). Recenzent se žali, što se u predgovoru nije opširno govorilo o »naučnim principima ne samo za red odjelâ već i za red knjiga i pojedinih pjesama«, jer drži, da je u razložnom redanju glavni posao i muka urednikova (str. 464.). Držeći mi na umu glavnu svrhu ovoga Matičinoga izdanja, da podamo pouzdanu gradju za »izučavanje« narodne pjesme, činilo nam se najzgodnije držati se običnoga reda bez daljega razloženja s tim više, što će po našem shvatanju tek naučno istraživanje sabranoga materijala učiniti mogućom valjanu sistematiku i otvoriti »širi i dublji pogled na zgradu narodne poezije«. Tako misli i izdavač slovenskih narodnih pjesama dr. K. Štrekelj, kad veli u »začasnom predgovoru k I. snopiču« ove riječi: »Nekateri bodo v razvrstitvi pogrešali podrobnejših pododdelkov, recimo »izvirne narodne«, »mitologične«, »prvotno zgodovinske« itd. Toda določiti, kaj spada med

te, kaj med one, to bi bilo mogoče (ako sploh mogoče!) še le po dolgotrajnih preiskavah, ki se pa pri nas še niti pričele niso. Ako naj bi se jih bil lotil vrejevalac sam, potem bi lahko čakali zbirke še petdeset in več let. Tudi ni več znanosti dandanes mitologično to, kar se je za mitologično štelo pred petnajstim, desetimi leti. Koliko neki je res mitologičnega pod tako zaglavljenimi oddelki drugih slovanskih zbirek? In kaj je dandanes rés »izvirno narodno«?«

Čudi se g. recenzent, što mi sabirače naših narodnih pjesama držimo kritičnima, jer je zaključeno, da tekst narodnih pjesama treba izdavati »po pravilima kritičnim sasvim vjerno, kako ga je sabirač od pjevača zabilježio«. Žalostan bi i jalov bio sav naš posao, kad ne bismo sabirače, koji su radili po naputku Matičinu (isp. str. X., XI. i XIII. u predgovoru) držali bar onoliko kritičnima, da na osnovu njihovih priloga može urednik s pomoću svoje stručne spreme podati nauci gradju, kojom se može koristovati kao pouzdanom toliko, koliko nije pouzdana nijedna dojakošnja zbirka. Pjesma ijekavska pod br. 82. »Ženidba Jova od Budima« griješkom je pripisana Luciji Lukinac iz Otoka u Slavoniji. Svakako je iz Slavonije, ali se iz rukopisa ne može razabrati, niti odakle je niti tko ju je pjevao. Zato se ova pjesma ne može navesti za dokaz nekritičnosti sabiračeve, kako je i recenzent lako mogao naslutiti prema drugim prilozima iz Otoka, koji su svi ikavski. Mnoge elizije u našemu izdanju čine se recenzentu kao i g. Šurminu u »Viencu« nepotrebne. Kako to spada u pravopis, a pravopis je bez sumnje stvar konvencije, mislim, da je i u tom pitanju posve na mjestu neki konservatizam, jer nam se inače način pisanja nikad ne će ustaliti. Zato ne odobravamo uredniku ovoga Zbornika, što piše bez elizije b (bi), j (je), l (li) ... n. pr. oće l mjesto oće l'; što j mj. što j'; ne b mj. ne b'... Kad se već htjelo pisati bez znaka za eliziju, onda bi možda bolje bilo pisati ove konsonante zajedno s predjašnjom riječi: oćel, štoj, neb... Može se lako naći koji filolog, te će i ovako pisati, a čemu to?

Da već jednom završimo!

Ova knjiga Zbornika otvora nam pred očima zaisto sjajnu perspektivu, ako akademija tako i nastavi svoj posao. Koliko poznajemo revnost i ljubav urednikovu za taj posao, on će umjeti naći najzgodnije centre iz našega naroda, pa bismo za nekoliko godina mogli imati u ovako lijepim slikama prikazan život cijeloga našega naroda. Ovakim načinom najjasnije bi se pokazalo, kako ista duša i isto srce bije s kraj na kraj jednoga našega naroda. Tako bi jugoslavenska akademija narodu svome podala najmoćniju polugu za dizanje svijesti o narodnom jedinstvu. Ali za vršenje te velike patriotične i kulturno-historijske zadaće treba akademija obilne potpore od naroda, jer su joj sredstva odviše čedna za sve visoke zadatke njezine, kako se to razbira iz svakogodišnjega puna tužbî i jadikovkî exposé-a vrijednoga »ministra« akademijskih financija. Narod će hrvatski to bez sumnje shvatiti, pa će ovaj s velikim troškom izdavani Zbornik prigrliti jamačno s onom istom ljubavi, s kojom je prigrlio svoje narodne pjesme.

Dr. Stjepan Bosanac.

»Vienac zabavi i pouci«, Zagreb 1898. God. XXX. Br. 11. str. 172. — 173. i Br. 12. str. 186. — 188.).

Gospodinu dru S. Bosancu.

Gosp. dr. S. Bosanac napisao je obznanu i ocjenu II. sv. „Zbornika" u „Viencu" 1898., br. 11. i 12. Gosp. je recenzenat sa samim „Zbornikom" vrlo i potpuno zadovoljan, a moju „osnovu" vrlo hvali, ali još više kudi. Vrlo je dobro i potrebno bilo, što se je g. dr. Bosanac barem malo taknuo i principâ, na kojima je „Osnova" sagrađena; jer, bili ovi principi istiniti, ili ne bili, rasprava je o njima potrebna, da se utvrde i raširе, ili da se bace i drugi mjesto njih postave.

Ja ću ovdje odgovoriti na prigovore g. dra Bosanca samo općenito; potanje razlaganje spada u posebne rasprave o ovoj stvari.

Što se g. recenzent boji, „da će se rijetko koji sabirač htjeti i moći snalaziti u onom labirintu mnogobrojnih odjela i dijelova", to je ta bojazan suvišnja, jer sabirač se ne mora nikako snalaziti, već neka uzme „Osnovu", neka čita pitanja, pa neka na njih odgovara: za cijeli sistem njega neka ne boli glava, njemu toga ne treba. Pita se samo, je li sistem dobar toliko barem, da se ista pitanja bez potrebe ne opetuju.

I ako sam ja naročito kazao, da je onaj nacrt pred „Osnovom" kratak, i zašto je kratak, — g. mi je recenzent ljuto zabavio. „Ovaki način pisanja po našem čvrstom uvjerenju" — piše g. recenzent — „nekako ne pristaje u organ s visokim i strogim naučnim zahtjevima, što ih treba da vrši Zbornik, koji izdaje jedna akademija. Takim feljtonističkim načinom — makar bio i duhovit — nije običaj raspravljati u naučnom organu, gdje je mjesto samo takim raspravama, koje prema zahtjevima valjane znanstvene metode obrađujući svoj predmet nešto zaista prilažu općenim tekovinama nauke. S tim manje mogu se onako „apodiktičnim i apriornim" načinom raspravljati upravo ona pitanja, kojima se bavi naš pisac, jer su ili veoma teška, ... ili su pak posve jednostavna, što ih najbolje rješava općeniti osjećaj ljudski" itd.

Ne znam, što se g. recenzentu čini u mom pisanju „feljtonističkim". Pomislio bi čovjek, da je to „feljtonistički", kad se samo onako nješto ustvrdi, a ne razloži se naučno. No g. mi recenzent malo dalje zabavlja, što opširno razlažem, pa veli, da je ono moje razlaganje „posve suvišnje", — „jer i općeniti osjećaj kazuje isto", — veli g. recenzent. Ja pak držim, da su tvrdnje, osnovane na „općenitom osjećaju" (sensus communis), mnogo više feljtonističke, nego ikakovo, a osobito opširno razlaganje. Ne znam dakle, zašto mi je g. recenzent zabavio načinu pisanja. G. je recenzent meni previše na riječ povjerovao, kad sam ono napisao, da će onaj moj nacrt biti „u neku ruku apodiktičan, aprijoran". Onaj

je nacrt apodiktičan toliko, koliko se potanko ne razlažu različita mnijenja; a da nije tako strašno aprijoran, vidi se i po tom, što g. recenzent i ono kratko razlaganje drži za „posve suvišnje".

Nikako ne razumijem, kako je g. B. baš Guizota pozvao protiv mene za svjedoka, a još manje razumijem, kako ga je mogao onako krivo shvatiti i aplicirati.

Što g. B. piše o „jednoj" akademiji; o valjanoj znanstvenoj metodi; o raspravama, koje zaisto nješto prilažu općenim tekovinama nauke; o velikom kulturno-historijskom i dubokom historijsko-sofijskom studiju: to se čudim, kako je g. rec. mogao ovako lako toliko lijepih ovih riječi napisati. Ja bih se bojao ovako što napisati.

G. se B. ne slaže sa mnom, kad tvrdim, da je jazu između „gospode" i „naroda" uzrok „ t u đ a kultura" (ne, kako piše g. B.: „tuđa k u l t u r a"), pa upozoruje na „milieu", na „spoljašnja obilježja, koja odaju trag određene kulture", a „hvataju se i najpasivnijih članova njeke kulturne zajednice"; s tim u svezi ističe g. recenzent i to, da i ljudi iz „naroda" gledaju drukčije na „narod" iz drugoga kraja, gdje je drukčija nošnja i drugi običaji. „Ono osobito gledanje „gospode" na „narod" i „naroda" iz jednoga na „narod" iz drugoga sela svodi se in ultima analysi na identične psihične faktore", — veli g. B.

Potpisujem. Samo ne vidim, zašto g. B. ne će da pristane uza me, kad velim, da je **tuđa** kultura uzrok jazu između „gospode" i „naroda"; jer, ako već mala „kulturna zajednica" jednoga sela drugačije gleda na „kulturnu zajednicu" drugoga sela u istoj etnijskoj skupini, gdje im je toliko toga zajedničko: kako ne će zajednice „određene kulture" kud i kamo drugačije gledati na zajednice tuđe etnijske skupine? A to sam ja tvrdio. Samo ja tvrdim još i ovo: Opreke su etnijske mnogo jače od opreka, što ih među članovima iste etnijske skupine može stvoriti milieu, pa se ja ne usuđujem svoditi ih na psihične faktore, identične s onim psihičnim faktorima, koji su uzrok oprekama među članovima različitih „kulturnih zajednica" u istoj etnijskoj skupini. Kad bi se to moglo, etnologija bi postala suvišna,, jer bi na njezino mjesto došla psihična antropologija, koja je tek eto ime dobila. Zato — polako i redom! Psihologija će

tek na osnovu etnijskih podataka svoditi opreke na identične psihične faktore.

Nisam ja dakle, — kako veli g. recenzent, — „smetnuo s uma vele znatnu kulturno-historijsku činjenicu" (t. j. onaj milieu), već g. B. nije možda ni imao na umu ovoga, što sam ovdje sada rekao.

G. je recenzent posegnuo i za I. sv. „Zbornika", pak (razumjevši me ponješto krivo) piše: „Ta upravo je glavna zadaća današnjega naučnoga istraživanja, da nađe „tuđe forme", koje su sapinjale narodno pjevanje, pričanje, i cijelo življenje ... Za ovakav naučni rad hoće se ..." Da, hoće se mnogo toga, česa ja po svoj prilici opet nemam. No ovo nije baš ovako. Ima jedna struja, škola, koja svuda traži tuđe djelovanje, ali čitavo naučno istraživanje ne ide za tim. Što se toliko poređuje (a to je i pravo), to nije traženje tuđinštine, već prikupljanje građe za svađanje na one „identične psihične faktore".

(»Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena«, Svezak III., Prva polovina. Uredio Dr. Ant. Radić, Zagreb 1898. (Vjesnik. Od uredništva. Naš »Zbornik«.) Str. 161. — 163.).

Narod o sebi.

U svojoj sam Osnovi (str. 69) napisao: »Najuspješnije bi mogli sabirati građu pametniji pismeni seljaci«, pa i ovo: »Najbolje će biti, bude li sabirač pisao sve onim govorom, kojim se u kraju govori« (str. 70).

Ovo kažem i danas, a držao sam, kad sam ovo pisao, da se ne će naći nitko, tko bi, ako i koliko zna, što je ovaj posao, bio protivan tome, da se građa o narodnom životu piše čistim, pravim narodnim govorom. Mislio sam tako stoga, što su do sada svi najviše hvalili ono narodno blago, koje je bilo zapisano u pravom narodnom govoru, — samo su žalili, što je toga bilo malo.

Pa ipak se sada, kad je to postavljeno u Osnovi za pravilo, stalo tomu pravilu prigovarati. Toga nikako ne razumijem.

I. Premda nijesam ni slutio, da bi se ikada moralo dokazivati, da se građa o narodnom životu može valjano zapisati samo u pravom narodnom govoru, vidim eto, da se i to mora. Evo dakle:

1. Mi jezika narodnoga ne poznamo. Ako se narodni život ne bude opisivao narodnim govorom: kako ćemo doći do poznavanja narodnoga govora? Kad bismo išli samo za tim, da upoznamo leksikalnu stranu jezika, ni onda ne bi bilo dosta pridržavati u opisu samo dijalektičke riječi (pod capicama: » «), jer bi u takom poslu još uvijek velika većina narodnih riječi propala. Tko bi baš pazio, da nijedne ne izostavi, pisao bi strašnu mješavinu, a dogodilo bi mu se, da ne bi ni mogao smiješati narodnoga govora s književnim (n. pr. kod glagolâ, koji se u narodnom govoru ne slažu s istim padežem, s kojim se slažu u knjiž. govoru; ili kad bi morao koju dijalektičku riječ metnuti u kosi koji padež: n. pr. »igrc« u gen. pl., i t. d., i t. d.). Ne ću ni spominjati neprilikâ s bezbrojnim capicama, ili smjese položenoga i uspravnoga sloga.

No treba poznavati i gramatiku i sintaksu jezika. Otkuda ćemo to učiniti? Ili zar je dosta ono njekoliko pripovijedaka zapisanih u narodnom govoru? Ili su samo pjesme za to dosta? Ili ćemo se zbilja i dalje držati samo Karadžića i Daničića? Ili ćemo sabirati posebice građu za poznavanje jezika? Ili možda tko misli, da je za fonetiku, gramatiku i sintaksu dosta samo ogled od njekoliko stranica?

Varam li se opet, kad mislim, da na sva ova pitanja treba odgovoriti: Ne?

2. Pojave narodnoga života, narodno mišljenje i ćućenje — sve se to može pravo zapisati samo narodnim govorom. Ovo je tako jasno, da mi se ne će ni dokazivati. No kad se mora, evo!

a) Ako se narodno mišljenje ne zapisuje onim govorom, u kojem se sámo očituje, već njekim drugim — književnim n. pr. —, to je prijevod. A poznata je: »Traduttore — traditore«. Građa zapisana u narodnom govoru — to je original; zapisana u književnom govoru — to je prijevod. A tko se bavi znanstvenim izučavanjem bilo kakove građe, poseže samo za originalom. Prijevod, kopija — ne može (osobito učenjaku) nikada nadomjestiti originala.

No možda bi trebalo dokazati, da je zapisivanje građe o narodnom životu u književnom jeziku — zbilja prijevod? Držim, da je to suvišno.

b) Književni je — ne samo naš, nego i svaki — jezik konvencijonalan; on je stvoren, stvoren za naše školsko, naučeno, disciplinirano mišljenje, stvoren za okvir naših naukom stečenih pojmova. Štogod je izvan toga okvira, toga književni jezik α) ili ne može izreći, kako treba, β) ili će to povući u onaj svoj okvir, pa će opet biti izrečeno drugačije, nagrđeno.

c) Školovani čovjek, već stoga, što je školovan, gleda na narod i njegov život drugačije (o tom kasnije); a piše li još konvencijonalnim jezikom, može iz toga izaći koješta, no nikako prava slika narodnoga života i mišljenja. Mora li naprotiv pisati narodnim govorom, upravo po riječima seljaka, ili seljanke, — manje će se udaljiti od istine.

d) Mogao bi tko reći: Ta ipak je svejedno, opiše li se n. pr. kuća književnim, ili narodnim govorom, samo ako se pridrže narodni nazivi.

Nije svejedno. α) Ne opisuju se samo kuće i slične stvari, već se opisuje unutrašnji život, mišljenje, — a to je sve izvan okvira naše školske naobrazbe, koja nema za to ni pojmova, ni riječi. — β) Ne opisuje se na kući i sl. stvarima samo ono, što se vidi, već i ono, što se ćuti. A građa u Zborniku nije samo za mjernike, ekonome i dr. takove ljude, koji se zadovoljavaju — za svoj posao — suhim nabrajanjem; Zborniku već naslov kaže, da je u njem život.

e) Mogao bi tko prigovoriti: Ne tražimo, da se zapisuje konvencijonalnim književnim jezikom, već čistim narodnim književnim jezikom: jekavskom štokavštinom.

Na to odgovaram: α) Čista, narodna jekavska štokavština također je samo dijalekat, pa ne vidim razloga: zašto bi se tomu dijalektu davala u ovom poslu prednost pred drugim dijalektima, jer ne vidim nikakvoga smisla u prevođenju dijalekta na dijalekat. β) Dijalekat prema dijalektu stoji u ovoj stvari kao jezik prema jeziku, pa i tu vrijedi ono, što sam rekao pod 1. a. — γ) Građu bi po narodu smjeli sabirati samo oni, koji poznaju ovaj dijalekat.

3. Prigovara se zapisivanju u narodnom govoru:

a) Pa ne mora sve to biti baš tako vjerno, kao da je svaka riječ sv. pismo. — Na to ne odgovaram.

b) Narodnoga govora ne razumiju mnogi čitaoci; dosadan je za čitanje. — Na ovo odgovaram: α) Tko čita Zbornik sa znanstvenom nakanom, tomu ne smije biti narodni govor ni nerazumljiv, ni dosadan. β) Tko se s ljubavlju zanima za narod, tomu ne će biti čitanje dosadno, a poteškoće (često vrlo neznatne) u razumijevanju mora uredništvo Zbornika po mogućnosti olakšati. — γ) Koliko će manje Zbornik čitati oni, koji ovoga, ili onoga narodnoga govora dobro ne razumiju, toliko će se više čitati u kraju, iz kojega je građa, pače i mnogo više.

c) Nema ljudi, koji bi dobro poznavali narodni govor, pa se je bojati, da će biti premalo dobrih sabirača, a bude li ih više, bit će više i nepouzdane jezične građe. — Ovo je najjači prigovor, najopravdaniji. No zato sam i napisao u Osnovi, da treba sabirati građu samo »u jednom kraju, ili baš samo u jednom selu«; zato sam postavio pravilo, da nitko ne piše iz glave, već ono, što »narod kaže, govori, pripovijeda, tumači«. A tko ne može po narodnom kazivanju pisati, taj neka ne piše.

II. Ja sam prije, nego sam imao u rukama onu građu o narodnom životu, što ju sada imam, bio čvrsto uvjeren, a sada stalno znam: da su jedva dvojica od stotine u gradu školovanih ljudi potpuno sposobna za zapisivanje građe o narodnom životu.

Koliko je ova pojava nepovoljna, toliko je jasna. Duh je kulture, koju mi primamo u školama, takav, da razara svaku svezu s narodnim životom i mišljenjem, ubija svako razumijevanje narodne duše. Ta kultura vodi nas u drugi svijet, goni nas, da negdje drugdje tražimo svoje ideale, gdje je sve bolje; stavlja nam pred oči druge, »velike«, »prosvijetljene« narode: vodi nas u tuđinu od našega doma i ognjišta. Tako to đak sluša godine i godine, i lako ga uvjere, da je

sve veliko, lijepo, slavno, napredno — tamo negdje kod onih »velikih«, »prosvijetljenih« naroda, — a mi smo »mali«, »tvrdoglavi«, »pletemo kotac kao i otac«, »zaostali«, zaostali, pa zaostali! Od nas nikada ništa, a ako bude, — bit će samo po ovoj kulturi. Zato svatko od nas dobiva misiju, da prosvjetljuje narod, da ga »podigne«: sve nas šalju u narod za »kultur-tregere«. Ova se zadaća daje poglavito učiteljima.

Po tom nije čudo, što je svaki inteligentni čovjek uvjeren, da najprije treba iz naroda iskorijeniti sve njegovo, načiniti najprije tabulu rasu, a onda ćemo unositi kulturu.

S ovakovim mišljenjem o narodnoj kulturi (oni bi rekli: nekulturi) nije moguće valjano opisivati narodnoga života. Zašto? Zato, što treba opisati sve; a tko hoće sve opisati, mora i sve opaziti; a sve opaziti može samo onaj, tko sve to ljubi: tko ljubi i narod, i ono, što narod ljubi; a svega toga ne može ljubiti onaj, tko misli, da je sve to ništa i da sve to treba uništiti. Tko tako misli, taj nije motrilac, taj je odmah i sudac; a što je još gore: jednostran sudac.

Premda se već odavna traži od sabirača, da samo sabire, a da ništa svoga ne umeće; premda je to u Osnovi postavljeno za strogo pravilo, — ipak još ima sabiračâ, koji kao da uživaju, kad mogu kritizovati narod: razbacuju riječi: »nemoral«, »nered«, »zapuštenost« i t. d. Tu ne može biti ni govora o objektivnom motrenju i bilježenju.

Uz ovo kulturtregersko-kritičko mišljenje ima još jedno: patrijotičko-sentimentalno. To se mišljenje polako rađalo iz idejâ našega prvoga i drugoga preporoda, kako sam to u kratko na drugome mjestu natuknuo. Ni ovo mišljenje nije objektivno: u svom dobrohotnom protektorstvu nad narodom sklono je idealizovanju naroda. Sabirači ovoga mišljenja drže, da im je pisati patrijotičko-poučne rasprave o narodu, drže, da im je zadaća braniti narod, a uz to poučavati o njem ostalu inteligenciju. Dakako: obrazovani se ljudi nikako ne mogu odreći gospodstva, ili barem protektorstva nad narodom. Kako su sami pod tuđim gospodstvom i protektorstvom, nikako im ne ide u glavu, da bi se morali osjećati s narodom svojim jedno, već drže, da mu moraju biti gospodari, vođe, zaštitnici.

Ovo nije sve. Cijelj je našega školovanja — lakši život, uživanje, što veća lagodnost u svem. Život je narodni naprotiv sama gotovo patnja, oskudica. To nas ne privlači, to nas tjera od naroda.

I tako je jasno, mislim, što sam prije rekao: od stotine su jedva dvojica sposobna za ovaj posao. Ako se nađe tko, pa se drži uputâ: neka ništa ne dodaje, neka ne kudi i ne hvali, — izađe slika bez života, suha, dosadna. Nema u njoj duše, jer nema razumijevanja, zanimanja — nema ljubavi. A jedino, što privlači mnoge sabirače k suhomu ovomu poslu, — to je nagrada.

Tako se lako čini pravilo: piši po kazivanju! A svi mi odgovaraju: Teško, teško! Zašto? Stotinu razloga i — nijednoga.

A evo, što je: Inteligencija nema s narodom dodira po srcu; ona ne zna niti s njim razgovarati, niti ga ne razumije. Što ćemo više, kad se svi gotovo tuže, da moraju za razgovor — plaćati! Ovo je, istina, stara metoda, ali mi ovakih sabirača ne trebamo. »Zar sve badava?« Ne. Prinosi se plaćaju. Čekajte i — podijelite, ali bratski!

Iz svega ovoga izlazi: prvo, da konvencijalni književni jezik nije nikako zgodan za opisivanje narodnoga života; drugo, da je vrlo, vrlo malo školovanih ljudi, koji bi bili za taj posao potpuno sposobni. Zato bi nam uz ove rijetke školovane ljude mogli vrlo dobro pomoći — i ako rijetki — pismeni, a pametni i bistri seljaci. Oni neka pišu u svom govoru.

III. Kad koji seljak štogod napiše, drži se to za njekaki kurijozum. Kod ovoga se mišljenja ne smije ostati. Ja ću u kratko pokazati, koliko seljačko pisanje vrijedi 1. za narodoznanstvo, 2. za duševni razvoj naroda, za stvaranje prave narodne književnosti.

1. a. Nitko, mislim, ne će poreći, da je ono, što seljak napiše o svom životu, prava slika njegova života i mišljenja, prava pouzdana građa. Ovakova je građa upravo stoga dragocjena, što nije samo objektivna, već i subjektivna; a koliko je presubjektivna, posao je nauke, da to odredi.

b. Pita se samo: je li seljak sposoban, da sve opazi, što treba. Što se tiče reda i potpunosti, treba mu svakako upute, a to je za sada Osnova. Dade li mu se još općenita uputa: neka kod svake stvari piše sve, što mu na pamet pane, — sabrat će građu, od koje se potpunija ne može pomisliti. Za to imam dokazâ.

c. No po čem je ova građa najvrednija, to je — kako sam već rekao — njezina subjektivnost, s kojom se ne može usporediti ni najvještiji opis školovana čovjeka. Ja sam već onda, kad sam sastavljao Osnovu, vidio svu muku, u koju će doći školovani sabirači kod pitanja o mišljenju i ćućenju narodnom. Takova su n. pr. pitanja (X. 8. a): »Kojim stvarima veli narod, da su lijepe, krasne, divne?« »Kad bismo čovjeka iz naroda upitali: što je i gdje je u istinu sunce, mjesec i t. d., što bi odgovorio?« (XII. 1. a. 1.) i dr. A bude li sam seljak pisao, naći će učenjak na ovaka pitanja obilnih, nada sve pouzdanih, izvornih odgovora po čitavoj građi.

2. Od kolikoga bi zamašaja seljačko ovo pisanje moglo biti za duševni razvoj naroda, za razvoj i širenje prave narodne kulture i književnosti, može se tek naslućivati. Ja ću pokušati, da pokažem glavne poglede.

a. Knjiga je danas narodu, seljaku zagonetka, čudo. Sav je seljački narod do nedavna držao, da knjige stvaraju neka viša bića, ili barem njekaki čudni, tuđi ljudi (»kalendare — n. pr. — prave Kranjci«). Budući da je seljaku sadržaj u ono malo knjiga, što su mu dolazile pod ruku, bio nerazumljiv, a ne zna, otkuda sama materija knjige, a kamo li sadržaj, — naslućivao je, da mora u knjizi biti nješto mudro, čarobnjačko, pače sveto.

Ovo mišljenje o knjizi — koliko i jest naravno — nije dostojno razumna naroda; a podržavati narod u ovom mišljenju, znači podržavati ga u tmini i u ropstvu duševnom.

Pogled se ovaj na knjigu malo promijenio, otkada su u narod počele dolaziti novine s razumljivim dnevnim sadržajem, kadšto

s kojim dopisom od seljačke ruke. No pogleda će ovakoga nestati, kad u selo dođe knjiga, što ju je napisalo svima poznato čeljade: onim časom gubi knjiga svoju čudovitost, svetost, nepogrešivost; seljak se onim časom oslobodi tamne jedne i ropske misli Seljak će spoznati, da knjige mogu pisati svakojaki ljudi, da knjiga može biti dobra i loša: seljak će se osloboditi ropstva književnomu kulturtregerstvu.

b. Ovakovu knjigu, što ju je seljak napisao, može svatko u selu prosuđivati, kritizovati. Koliko se tu na narodnoj, svojoj osnovi narod umno razvija i osvješćuje, to nije tako lako pomisliti, kako se je lako uvjeriti na svoje oči i uši, kako sam se ja uvjerio. Kako se i ne bi osvješćivao? Tu je eto pred njima kao objekat prosuđivanja ono, što je do sada u svim njima nesvjesno živjelo.

c) Narodu jednoga kraja dođe u ruke knjiga o životu narodnom u drugom kraju. Da vam je sada vidjeti poređivanje i prosuđivanje! Jezik, običaji — sve drugo, — a opet naše! Za svijest narodnoga jedinstva ja ne znam zgodnije stvari. A ta svijest nije narinuta, već živa: svak je osjeća i veseli joj se kao kakvomu obretu.

d. Ni život, ni znanje narodno nije u svim krajevima jednako: ima i dijelova naroda — siromašnih duhom, a drugi su bogati duhom. Neka jedni uče od drugih. A ne će učiti tuđinštine, već će se upoznavati s plodovima jednoga narodnoga duha.

Ovako ćemo doći do prave narodne kulture i književnosti.

*

Kažu i naši, da mi svoje kulture nemamo. Imadu donjekle i pravo: nemamo je, jer nijesmo svjesni, da ju imamo.

No kad ju ovako fiksiramo i kao objekat preda se postavimo, pa kad ju proučimo, t. j. u primjereni njoj (ne u tuđi) sistem uredimo: onda ćemo ju zbilja imati, jer ćemo ju imati u svijesti.

Taj će posao biti samo onda plodan, budu li u njem sudjelovali široki slojevi naroda, a to stoga, što ova narodna kultura ne smije biti u narod unesena, nego narod sâm treba da ju u svijest privede: ona ne smije proći školskoga čistilišta. Prođe li školsko čistilište, narod će ju samo djelomice priznati za svoju, ili će ju primiti onako ropski, kako i do sada prima sve, što ga razdvaja, umjesto da ga spaja.

*

Gdje se je — pitate — narodna kultura ovako stvarala?

Ne znam, da se je gdje ovako stvarala, t. j. knjigama o narodnom životu i običajima. No znam n. pr. to, da je čitava grčka tragedija osnovana na njekoliko priča i mitâ, koji su bili poznati svakomu grčkomu seljaku. Nama su naprotiv školovanim ljudima bolje poznate ove grčke priče nego naše narodne. O tim pričama pišemo mi rasprave, na osnovu kojih dobivamo položaj u društvu i sva građanska prava. Izučavalac naprotiv duševne baštine našega naroda mogao bi od gladi skapati.

No već ta sama pojava, što se narodna kultura mora sada tek skupljati, dokazuje jasno, da se naša kultura nije organski, sama iz sebe rađala; dokazuje jasno, da ta kultura trpi pod tuđom navalom. Nije dakle ni čudo, što se naša narodna kultura mora pridizati dosta umjetnim načinom: mora se boriti istim oružjem, — knjigama protiv knjiga.

Ta pojava dokazuje u ostalom najbolje, da se mi sami osjećamo kao krivci pred narodnim duhom, kojemu smo se iznevjerili; dokazuje naše spoznanje i priznanje, da smo u kulturnom ropstvu.

I s tim spoznanjem moramo i možemo biti zadovoljni.

(»Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena«. Svezak III. Druga polovina. Uredio Dr. Ant. Radić. Zagreb 1898. (Sitniji prilozi). Str. 202—207.)

Narod.

Narod.

J. Michelet: „Le Peuple" (1798—1898.).

Ljetos se navršuje sto godina od narođenja J. Micheleta. slavno poznatoga pisca Franceske povjesti i mnogobrojnih drugih djela. Manje će biti poznato, da je Michelet napisao prije više od pô stoljeća (1846.) djelo o narodu, o t. zv. „prostom" narodu. Neka ovo njekoliko stranica, kojima sam nakanio popuniti i razjasniti njeke svoje misli iznesene u Osnovi za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu, bude ujedno posvećeno stogodišnjoj uspomeni velikoga franceskoga umnika, a to tim više, što je njegovo djelo o „narodu" među narodoznancima s nepravom gotovo zaboravljeno.

Za ovo svoje djelo kaže sam proslavljeni pisac u poslanici Edgaru Quinetu (str. I—XXXV.), da je to više nego knjiga, da je to on sâm: „c'est moi-même"; da je ovo djelo sačinjeno od njega, od njegova života, od njegova srca.

Morao bih prevesti čitavu ovu poslanicu Quinetu, pače čitavu knjigu, kad bih htio pokazati ljubav i oduševljenje Micheletovo, potanko i duboko njegovo poznavanje narodne duše. Kad to ne mogu, pabirčit ću samo po božanstvenim stranicama, da barem u glavnim crtama razložim Micheletovo mišljenje o narodu.

Čujmo, što Michelet već u spomenutoj poslanici Quinetu piše o narodu: „Ne treba se čuditi, što ja, koji poznam prošlost ovoga naroda kao nitko, koji sam i sâm živio njegovim životom, ćutim, kad mi se govori o narodu, potrebu dokazâ istinitosti. Kad sam idući naprijed u svoj Povjesti došao do savremenih pitanja, pa kad sam svratio okom na knjige, u kojima su se raspravljala, priznajem, da sam se začudio, kad sam našao sve u protuslovlju sa svojim uspomenama.

Tad sam zatvorio knjige, pa sam pošao među narod, koliko sam samo mogao; samotni je pisac pošao u dubinu mnoštva, slušao njegovu buku, bilježio glasove... Ja sam pitao ljude i slušao njih same o njihovu udesu, sabirao s njihovih usta ono, česa nema svagda ni u najsjajnijih pisaca: riječi zdravoga smisla... Koliko sam tako sabrao nove pouke, koje nema ni u jednoj knjizi, to je teško vjerovati. Poslije razgovora s genijalnim ljudima i najspecijalnijim učenjacima — razgovor je s narodom najpoučniji. Ako ne možeš razgovarati s Bérangerom, Lamennaisom, ili Lamartineom, idi u selo i govori sa seljakom. Što ćeš naučiti od onih u središtu? Što se tiče salonâ, ja nijesam iz njih izašao, a da ne bi opazio, kako mi se srce smanjilo i ohladilo" (str. IV).

Danas je malo ljudi obične, pače i više današnje naobrazbe, koji bi išto držali do ovih Micheletovih misli o narodu, a i u vrijeme njegovo jedva ih je bilo više. Većina će naše inteligencije slegnuti sumnjičavo ramenima, a ako bi tko htio sebi dati računa o uzrocima ovomu mišljenju, najpriličnije je istini, da bi mu dovoljni tumač bio romantizam, ako već ne bi i Micheleta ubrojio u čudake svoje vrste. No prije nego još koju o tom kažem, spomenut ću već ovdje jedan primjer, koji dokazuje, da se Michelet nije ni izdaleka bavio samo „romantičnom" stranom narodnoga života. Odmah iza ovoga, što smo malo prije čuli, razlaže pisac: kako to, da se je oko 1842. godine u manjim radničkim obiteljima nakupila sva sila platnenoga ruha, premda su se nadnice snizile. Ovakim se pitanjima redovno ne bave romantici.

No ovo mišljenje Micheletovo nema posla s romantizmom, jer, koliko nije čista istina, da je romantizam pobudio zanimanje za „prosti" narod, toliko je istina, da romantici nijesu poznavali naroda, pače nijesu ni marili za nj. Nije ovdje mjesto, da o tom raspravljam. Bolje će biti, da govori Michelet, koji je s ove strane dobro poznavao barem franceske romantike. Evo, što on kaže (str. XI): „Romantici su mislili, da je umjetnost poglavito u ružnom. Oni su mislili, da su najjači umjetnički dojmovi u rugobi moralnoj. Slobodna im se ljubav činila poetičnijom od obitelji, krađa od rada, kazniona od radionice. Da su sami sašli sa svojim ličnim patnjama u dubinu zbiljskoga savremenoga života, bili bi vidjeli, da obitelj, rad, najniži život naroda ima sam

po sebi svetu poeziju. Tu poeziju osjećati i pokazivati — to nije posao mašiniste; tu ne treba pomnožavati teatralnih događajâ. Treba samo očiju za ovo milo svjetlo, da vide u tami, u malenom i niskom, a i srce ti pomaže, da vidiš one kutove oko ognjišta i one sjene Rembrandtove. Dok su se naši veliki pisci držali ovoga, bili su divni. No u opće su svratili okom na fantastično, okrutno, sićušno, iznimno. Nijesu se dostojali opaziti, da slikaju iznimke. Čitaoci su, osobito stranci, mislili, da oni slikaju pravilo, pa su rekli: „Taj je narod takav"."

Ne ću duljiti. Mogao bih komu i dodijati. Michelet je pišući ovo dobro znao, da će ih malo biti, koji bi ovo razumjeli. Zato je i on, koji je, kako sam veli, izašao iz naroda, s njim ostario, radio, s njim trpio; koji je više nego itko kúpio sebi pravo, da može kazati: ja ga poznam; koji je pratio historijski razvoj svoga naroda, — on mjesto svega ostaloga kaže samo jedno: „Prva, poglavita crta, koja me je svagda udivljavala u dugome mom izučavanju naroda, to je, što sam u neredu zapuštenosti, u opačinama bijede nalazio u naroda takovo bogatstvo čuvstva, takovu dobrotu srca, kakova je vrlo rijetka u bogatih slojeva... Sposobnost odanosti, snaga požrtvovnosti, to je, priznajem, moje mjerilo za ljude. Veća visina duha, koja izlazi djelomice iz kulture, nikada se ne može mjeriti s ovom sposobnošću, koja je nada sve". Pisac dalje primjerima iz života svoje obitelji pokazuje, kolika je u naroda sposobnost odanosti i snaga požrtvovnosti.

Već sam kazao, da ima malo i obrazovanih ljudi, koji bi išto držali do ovoga Micheletova mišljenja o narodu, da i ne govorim o poluobrazovanom građanstvu. U uvodu u svoju Osnovu nijesam ja ni izdaleka postavio narod na onu visinu, na koju ga je već pred pô stoljeća postavio Michelet. Pa što sam opazio? U ono malo pismene kritike opazio sam bojazan: e sam evropsku kulturu stavio ispod narodne barbarštine. A usmena je kritika, koliko sam mogao čuti, s jednakim nezadovoljstvom osudila ono moje — više naslućivano nego otvoreno kazano — mišljenje o njekom superioritetu „naroda" nad „gospodom". No kako malo savremena inteligencija ima smisla za razumijevanje bilo kakvoga zanimanja za narod, to se vidi po našem novinstvu i po

odzivu što ga je u inteligenciji našlo novo zanimanje jugoslavenske akademije za narod.

Ovo nerazumijevanje, a po tom i nemar, nije ni čudo, ni sramota. Posve je u skladu s napretkom moderne civilizacije, da se stupci novinâ napunjaju dugim izvješćima o raznim sportskim društvima i tisućama sitnih trica. Posve je razumljivo pače i to, što se u našim novinama može jedan dan čitati članak o vrijednosti, snazi i plemenštini „naroda", drugi dan o ništetnosti savremene kulture, treći dan o zvjerstvu i prostaštvu „naroda", pa o jedinom njegovu spasu u naručaju moderne civilizacije. No ako je sve to u skladu s napretkom savremene civilizacije, ako se to sve lako razumije, — nije to povoljno svjedočanstvo za tu civilizaciju. No o tom kasnije. Za sada neka Michelet odgovori na ovo pitanje: Kako to, da je inteligencija ovako mlada naroda, kao što su Hrvati i južna im braća, izgubila nježnu onu vezu sa svojim narodom, kakva se eto opaža u Micheleta? Ta u nas nema mnogo „gospode", nema stare gospode, koja bi više koljenâ proživjela u velikim gradovima, — već su gotovo sva naša „gospoda" od jučer, neprestano niču iz naroda, narod na blizu okružuje gradove, — pa ipak tu gospodu zanima taj svoj narod ili samo kao misera contribuens plebs, ili kao objekat sudbene istrage. Kako je to, da je i onima, koji su nedavno izašli iz seljačkih koliba, seljački narod kao nepoznat i tuđ?

Michelet bi na to odgovorio ovako (str. XXIX): „Oni, koji se uspinju, gotovo svagda tim gube, jer se preobraćaju; oni postaju smjes, polutančad; oni gube originalnost svoga staleža ne stekavši originalnosti drugoga staleža. Nije se teško uspinjati, ali je teško uspinjući se ostati svoj".

Mislim, da nas se je mnogi već uvjerio o istinitosti ove Micheletove tvrdnje. Koliko je u nas ljudi, koji se upravo bore, da izgube sve, što ih veže s narodom, iz kojega su jučer nikli, da zametu svoj trag! I izgubili su, a dobili nijesu onoga, za čim su išli, što ih je mamilo: gospodskoga blagorodstva. Koliko ih je, koji bi bez stida, pače s ponosom htjeli reći, kako veli Michelet: „Neprestano mi je na pameti, što sam iskušao u svom djetinjstvu, na meni se i danas vidi trag rada, teškoga i mukotrpnoga života, ja sam ostao narod!""

Michelet pače prima i naziv „barbar", — kad se već

tako često napredak i uspinjanje naroda poređuje s provalom barbarâ: „Riječ mi se sviđa, ja je primam... Barbari!... Mi barbari imamo jednu prirodnu prednost; ako viši razredi imadu kulturu, mi imamo mnogo više životne topline. Oni nemaju ni snažnoga rada, ni ustrajnosti, žilavosti, svijesti u radu. Njihovi uglađeni pisci, prava pokvarena djeca svijeta, kao da lete po oblacima, ili bolje, kako su oholo ekscentrični, ne udostojavaju se gledati na zemlju; pa kako bi je oplodili?" (str. XXIX—XXX).

Koliko naprotiv po Micheletovu mišljenju vrijedi piscu ona životna toplina, vidi se iz ovih njegovih riječi: „Oni, koji dolaze sa sokom narodnim, unose u umjetnost novi stepen života i pomlađivanja, ili barem veliku snagu. Oni obično postavljaju cijelj više, dalje nego drugi, malo pitajući svoju snagu, već više svoje srce" (str. XXXI).

Pisac je znao, da je ovo njegovo djelo nesavršeno. Pa zašto ga je izdao: „Ako hoćete svakako znati, ja ću vam kazati: Ja govorim, jer nitko ne bi govorio mjesto mene. Ne stoga, što ne bi bilo sposobnijih ljudi za to, već stoga, što su svi ogorčeni, svi mrze. Ja sam još ljubio... Mene je bolio više nego ikoga nesrećni jaz, koji nastoje stvoriti među ljudima, među staležima, — mene, koji ih sve imam u sebi" (str. XXXI—XXXII).

*

Ovo malo, što sam izvadio iz Micheletove poslanice Quinetu, dosta je, da se upozna Micheletov pogled na „narod". U poslanici su samo tvrdnje, koje pisac u djelu dokazuje.

Djelo ima tri dijela. Prvomu je napis O ropstvu i mržnji (str. 1—130). Tu pisac potankom analizom pokazuje, kako je seljak rob zemlji, radnik rob stroju, rob je tvorničar, rob je trgovac, rob je činovnik, rob je bogataš i građanin; svaki je pojedini rob, no jedan drugomu zavidi, jedan drugoga mrzi. Pisac nije, istina, otkrio ništa nova, samo je rasvijetlio najtamnije kutove ljudske duše.

Kolikom je ljubavlju, poznavanjem i vještinom ocrtao „brak između seljaka i njegove zemlje"! Kako je jadan izašao ispod njegova pera trgovac, koji n. pr. truje narod, — samo da mu posao napreduje (str. 81): „Čovjek umoran od posla unilazi s povjerenjem u trgovinu; on je voli, kao svoju

kuću slobode; pa što nađe? sramotu. Smjes spirituozâ, što mu se prodaje pod imenom vina, djeluje, kad se napije, kako ne bi djelovalo dvostruko i trostruko toliko vina; to mu svlada možđane, pomuti duh, jezik, kretnje. Pjana, a prazna žepa — trgovac ga baci na ulicu... Bogataš ide i kaže: „Eto, to ti je narod!""

Građanin je i smiješan u svom strahu pred narodom (str. 106—108): „Neka se trojica sastanu na ulici, pa neka razgovaraju o povišenju nadnice, građanin se prestravi, viče, zove silu". Većina se vladâ znala ovim dobro poslužiti pokazujući uvijek na Medusinu glavu: terorizam i komunizam. „Povjest nije jošte iz bliza ispitala ove pojave Terreura... Naše velike vođe terorističke nijesu bili nipošto ljudi iz naroda, već građani, plemići, obrazovani duhovi, tankoćutni, sićušni, sofiste i skolastici".

Građanin nema dodira s narodom. „On ga ne pozna bolje nego što ga poznadu Sudske novine. On ga vidi u svom sluzi, koji mu krade i koji ga drži za ludu. On ga vidi kroz prozor u pijanici, koji eto prolazi, viče, pada, valja se u blatu. On ne zna, da je ovaj ubogi vrag, poslije svega pošteniji nego trovalac na veliko i na malo, koji ga je ovako žalosno uredio".

Michelet je bio, kako je poznato, maknut sa svoga profesorskoga mjesta — poradi demokratske propagande. Kakova je to bila propaganda, vidjet će se iz ove evo himne u prozi, što ju je ispjevao „narodu" na svršetku prvoga odjela ovoga djela (str. 112—116), prije nego je počeo tražiti uzroke velikoj ovoj „svjetskoj rastavi" (divorce du monde, str. 130), ovomu jazu među staležima. Tom je himnom bacio na crnu i hladnu sliku savremenoga društva sjajnu i toplu zraku, koja omogućuje pogled u budućnost. Ja u tom ne vidim propagande u običnom smislu ove riječi. Čitaoci će se sami uvjeriti, da je Michelet pisao bez staleške mržnje, da je pisao kao učenjak. Izvadit ću samo glavne stvari:

„S kim se udružuje bojažljivi razred bogatašâ i građana? Upravo s onim, što je najnestalnije, s političkim vlastima, koje dolaze i prolaze u ovoj zemlji, s kapitalistima, koji će u dan revolucijâ uzeti svoje novčarke i put pod noge... Posjednici, znate li, tko se ne će ni maknuti, kao ni sama zemlja? To je narod. Naslonite se na nj".

„Ljudi obrazovani u našim skolastikama ne će preporoditi svijeta... Ne, to će učiniti ljudi instinkta, nadahnuća, bez kulture, ili s drugom kulturom (različnom od našega načina, a mi je ne ćemo znati cijeniti), savez s ovima donijeti će život ljudima nauke, praktični smisao ljudima prometa..."

„Ne znam, čemu se mogu nadati od velikoga, slobodnoga i plemenitoga udruženja bogatašâ i građana. Oni su za cijelo bolesni; iz tolike se je daljine teško vratiti. No, ja priznajem, ja se nadam još od njihovih sinova... kako ih vidim u našim školama, pred mojom stolicom. Svagda su oni s velikim srcem primali svaku riječ u prilog narodu. Neka učine više, neka mu pruže ruku, neka u dobar čas učine s njim savez za opći preporod... Što je najjače u ovoj mladeži, to je, što je još blizu narodu, svomu korijenu, otkuda je nikla".

Ovakovoj mladeži predaje Michelet i nastavak svoje Povjesti. „Što se mene tiče, ja se nadam, da će moja znanost, mili moj studij, povjest, oživjeti po narodnom životu, da će po ovim novim pridošlicama postati velika i spasonosna stvar, o kojoj sam ja snivao. Iz naroda će izaći povjesničar naroda. Taj ga ne će više od mene ljubiti, bez sumnje. U narodu je moja prošlost, prava moja domovina, moje ognjište i moje srce... No mnogo toga mi je zapriječilo, da nijesam iz njega uzeo najplodnijega elementa. Posve apstraktna kultura, koju nam daju, dugo me je sušila. Trebalo je mnogo godina, dok sam izbrisao sofista, što su ga u meni načinili... Salila se nesavršena moja povjest u vredniji spomenik, gdje bi se bolje slagala znanost i nadahnuće, gdje bi se među ogromnim i oštroumnim istraživanjima posvuda ćutio duh velikoga mnoštva i plodna duša naroda!"

*

U kratkom uvodu u svoju Osnovu tražio sam i ja uzrok jazu između „gospode" i „naroda" i mislio sam, da sam ga našao u t u đ o j kulturi. Kritika — koliko je je bilo — odbila je to mišljenje. Nije ni čudo. Za ovako općenite misli potreban je dubok i bistar pogled u razvoj civilizacije; a da ovake misli nađu pristašâ, potreban je priznati autoritet, a u malih naroda, koji se sami grde i drže nekulturnima, redovito više vrijedi autoritet tuđinca. Micheletu, mislim, ne će mnogi autoriteta poricati.

Čuli smo, što Michelet misli o „obrazovanim ljudima", o „apstraktnoj kulturi", o „modernoj skolastici", — kako on zove naš način naučanja, — pa o čitavoj ljestvi modernoga društva. Pomislio bi tkogod da je Michelet ili pesimista, ili strančar. Nije. „Ogledavši se na čitavu društvenu ljestvicu, pokazanu na tako malo stranica, salijeće me mnoštvo mislî, bolnih čuvstava, čitav svijet tuge... No ja moram odbaciti i svoja čuvstva i svoje uspomene, pa poći u ovoj magli za malim svojim svjetlom" (str. 117). Pesimiste ne vide svjetla, strančarima je nepoznata bol nad čitavim čovječanstvom. Michelet je progledao razvoj i uspjehe naše kulture, a imao je dosta snage, da kaže istinu o njoj. On je pokazao zlo već prije pedeset godina, kako ga i danas pokazuju mnogi, koji — s većim, ili manjim poznavanjem stvari — govore o „bankrotu" moderne kulture. No on nije samo grdio: on je pokazao i uzroke zlu.

Gdje je dakle uzrok nepovoljnom uspjehu moderne kulture? Čujmo ga u kratko:

Michelet najprije konstatuje poznatu pojavu: da je ovo novo doba do krajnosti osjetljivo, pa nastavlja: „Pa je upravo ovo doba krajnje osjetljivosti ono, gdje se sve čini kolektivnim načinom, koji najmanje prija pojedincu. Râd se svake vrste usredotočuje oko njeke velike sile, pa čovjek, — hoće, ne će, — ulazi u vrtlog. Koliko u njem vrijedi, što postaje u ovim ogromnim neosobnim sistemima od njegovih najmilijih misli, najdubljih boli, jao! tko to može reći?... Stroj neizmjeran, veličanstven, nehajan — kreće se, a da i ne zna, da su njegova mala kolešca, koja se tako tvrdo glođu, — živi ljudi. Pa poznadu li se barem među sobom ova duševna kolesa, koje tjera ista sila? Stvara li nužni njihov odnošaj u radu i odnošaj moralni?... Nipošto. To je čudna tajna ovoga doba; vrijeme, kad se radi najviše zajedno, možda je vrijeme, kad su srca najmanje ujedinjena" (str. 122—123).

Tko ovdje ne vidi istine? Nije li dosta pogledati uredaba vojničkih, činovničkih, pa da se vidi, kako malo u njima vrijedi čovjek, najsvetije i najmilije njegove misli i čuvstva?

„Tajna je ova nerazumljiva onomu, tko historijski ne motri razvoja sitema, iz kojega ovo izlazi. Taj sistem zovem ja jednom riječju mašinizam; neka mi bude dopušteno, da mu pokažem početak".

„Srednji je vijek postavio geslo ljubavi, a doveo je samo do mržnje. On je posvetio nejednakost, nepravdu, a tu je ljubav nemoguća. Silna provala ljubavi i prirode — to zovu Renaissançom — nije stvorila novoga reda, nego se činila kao nered. Svijet je, budući da mu je red nuždan, rekao: „E, pa dobro, ne ljubimo; dosta je iskustvo od tisuće godina. Tražimo red i silu u sjedinjenim silama; naći ćemo strojeva, koji će ih držati na okupu bez ljubavi, koji će ljude pribijene, prikovane, prifrknute okruživati, tako lijepo stiskati, da će zajedno raditi, premda će se smrtno mrziti". „I stvoriše na novo upravne mašine kao što su bile one staroga carstva rimskoga, činovništvo kao Colbertovo, vojske kao Louvoisove" (str. 123—124). Pisac se je dotakao i politike, umjetnosti i filosofije, pa ovako u kratko skuplja sve u jedno (str. 126): „Država, ne domovina; industrija i književnost, ne umjetnost; filosofija, ne mišljenje; čovječanstvo, ne čovjek. — Je li čudo, što svijet pati, što ne diše pod ovom pneumatskom mašinom? Našao je, kako će moći biti bez onoga, što mu je duša, što mu je život; govorim o ljubavi".

Ovo svi znamo i razumijemo. Ja bih se ustavio samo kod dvije stvari. Djelovanje se ovoga mašinizma najbolje vidi u onoj: čovječanstvo, ne čovjek. Je li istina, da se mnogo govori i piše o „humanitetu", ali samo tako, da k nijednomu od nas ne dođe živi čovjek? Kad ne bi bilo istina, kako bi se dala protumačiti pojava društva proti prosjačenju — za prosjake? Mi ljubimo prosjake, samo nam nije milo prosjačenje. Ovo je u skladu s mašinizmom, no obična pamet toga ne razumije.

Kako je s prosjacima, tako je i s narodom. Za potvrdu Micheletova mišljenja vrlo je zanimljiv jedan slučaj, koji se nedavno desio u jednom saboru. Zastupnik je jedan htio nješto življe naglasiti potrebu, da se pomogne „narodu". Vanredno je poučno bilo slušati ga, kako se je pomno uklanjao svakoj riječi, koja bi mogla odati: da govori čovjek — ljudima; kako se je pomno čuvao, da ne bi u njem naslutili srca, a sâm da ne dirne slušaocima u srce. Sipao je formule modernoga mašinizma: svemogućstvo države, socijalizacija države itd., — samo mu nije nikako mogla izaći iz ustiju riječ ljubav: bojao se, da mu se ne narugaju, što hoće da od sa-

bornice učini propovjedaonicu: „Ljubav", „srce", „duša", — bez svega toga mogu biti ljudi moderne kulture.

Posve je naravno, što mi jedan za drugoga ne ćemo znati, pa ni ne znamo. Ovo je u svem tom najveće zlo po Micheletovu mišljenju: „Ja ću ustvrditi pod prisegom, da je među svim ovim istinskim bijedama, kojih ja ne umanjujem, još najveća bijeda duhovna. Ja tim mislim nevjerojatno neznanje, u kojem živimo jedni prema drugima, praktični ljudi upravo tako kao i spekulativni. A ovomu je neznanju glavni uzrok to, što mi mislimo, da nam se ne treba poznati; tisuću nas načina, kojima se može raditi bez duše, oslobađa od toga, da bismo morali znati, što je čovjek, da bismo ga morali gledati drugačije, a ne kao silu, kao broj ... Budući da smo i sami brojevi i apstraktna stvar, pomoću mašinizma riješeni životnoga djelovanja, ćutimo, kako od dana do dana padamo i vraćamo se na ništicu".

„Ja sam sto puta opazio potpuno neznanje, u kojem živi svaki stalež prema drugomu, ne videći i ne hoteći vidjeti. — Mi n. pr. obrazovani duhovi — koliko imamo muke, da spoznamo, što ima dobra u narodu! Mi mu prišivamo tisuću stvari, koje je udes privezao o njegov način života: staro ili prljavo odijelo, neumjerenost iza posta, prostu jednu riječ, grube ruke, i što ti ja znam? ... A što bi bilo od nas, da su te ruke manje grube?" (str. 127—8.).

„Ovo je, vjerujte mi, najveće zlo na svijetu. Mi se mrzimo, mi se preziremo, t. j. mi se ne poznamo" (str. 128).

Micheletu nijesu nepoznati lijekovi. Ne poriče im uspjeha, „no prije treba liječiti dušu ... Zlo leži u srcu", — a spomeneš li danas srce u ozbiljnoj stvari, smiješan si. „Najumnije društvene forme ne će pomoći, ako nijeste za društvo. Od ljudi nauke, umovanja i od ljudi instinkta — tko će učiniti prvi korak? Mi, ljudi nauke" (str. 129).

Na svršetku prvoga dijela Micheletova Naroda sastajemo se evo s nazivom: ljudi instinkta; protiv njih stoje ljudi nauke, studija. O ovoj opreci raspravlja pisac u drugom dijelu (str. 131—218). Ovdje tek pisac dokazuje osnove onoga superijoriteta naroda nad školovanim ljudima, s kojimi smo se često sastajali u prvom dijelu. Ovdje i leži sva sila piščeva. Opet je kratko, no jasno pokazao tečaj evropske kulture, da pokaže, kako je neplodna, kako mora biti

neplodna, kad prezire instinkt, genij, ono, što je od prirode, a visoko diže samo naučenu, školsku mudrost; „... od prvih koraka u znanosti došla je oholost, suptilnost; kritika je ubila prostoću. Refleksija, ludo ponosna na svoju ranu muževnost, prezrela je instinkt kao slabo dijete; tašta, aristokratska, počela se, čim je uzmogla, miješati s pozlaćenom četom sofistâ, ona je zatajila pred njihovim smijehom nisko rodbinstvo, koje ju je previše približavalo narodu".

Tako je Michelet dirnuo sámo dno pitanja, istražio ga u svoj njegovoj dubini. Istina je, on je na jednom mjestu spomenuo i drugu kulturu, za koju drži, da će biti plodnija od ove naše. No ta je druga kultura drugačija samo po načinu. Michelet dakle ne dijeli čovječanstvo po bitnosti kulture, već samo osuđuje sav način naše grčko-rimsko-kršćanske kulture. Svega se je ne samo dotakao, već je i razložio osnove grčko-rimske i kršćanske kulture. „Svijet oholosti, država grčka i rimska, prezirala je prirodu; ona se je osvrtala samo na umjetnost, samo je nju cijenila. Ponosna ova starina, koja je marila samo za plemenito, vrlo je dobro u tom uspjela i udušila sve ostalo. Svega je, što se činilo nisko, neplemenito, nestalo; životinje su propale kao i robovi. Carstvo je rimsko, oslobodivši se jednih i drugih, unišlo u veličanstvo pustoši. Zemlja, trošeći se, a ne obnavljajući se, postade uz tolike spomenike, koji su je pokrivali, kao mramorni vrt. Bijaše tu gradova, no ne bijaše sela; cirkusâ, slavolukâ, no ni traga kolibama, radnicima" (str. 182).

Ovo je dosta. I na više nego tisućljetnim ruševinama ovoga i ovakoga svijeta gradimo mi svu svoju kulturu, osnivamo svu ličnu vrijednost pojedinca u današnjem društvu. Sjajne zgrade gradimo za ruševine ovoga svijeta, svaki crijepić iz ovoga svijeta pomno spremamo, čuvamo, nad njim sebi glavu lomimo.

A za živi narod, svoj narod ne marimo.

Tu ima čovjek, nad čim da se zamisli. Zar zbilja živa misao u latinskim školama neškolovanoga naroda nije ništa? Ili ako i jest što, zar je zbilja samo zlo i barbarstvo? „Je li čovječji instinkt već unaprijed opak? je li čovjek zao od poroda? je li dijete, što ga primam u naručaj, izašlo iz utrobe materine kao mali osuđenik?"

„Na ovo okrutno pitanje, što ga treba samo napisati,

srednji je vijek bez milosrđa, bez oklijevanja odgovorio: Jest" (str. 170).

Tu je eto pisac dotakao sámo dno pitanja. „Crkva, demokratska po svom izbornom principu, postala je eminentno aristokratska poradi teškoće svoga naučanja i neznatnoga broja ljudi, koji su ga mogli pravo shvatiti. Ona je osudila prirodni instinkt kao opak i pokvaren, pa je od znanosti, od metafizike, od jedne, vrlo apstraktne formule, učinila uvjet spasenja".

„Sve tajne azijskih vjera, sve tančine zapadnih škola, riječju, sve teškoće, što ih sadržaje istočni i zapadni svijet, sve to stisnuto, složeno u jednu istu formulu!"

„Srednji je vijek obećao ljubav, a nije je dao. On je govorio[1]: „Ljubite, ljubite! no on je posvetio građanski poredak pun mržnje, nejednakost pred zakonom, u državi, u obitelji. Njegovo presuptilno naučanje, koje je moglo shvatiti tako malo ljudi, donijelo je u svijet novu nejednakost. On je postavio spasenje uz cijenu, koja se ne može doseći, uz cijenu tamne znanosti, i tako kao mora tištio svom metafizikom svijeta djecu i priproste" (str. 174—175).

Pa u čem stoji prednost toga toliko spominjanoga instinkta? Naš je pisac to potanko razložio. Ljudi instinkta „spajaju i vežu, a razlučuju, analizuju malo. Oni ne vole kidati života, a sve im se čini živo. Oni uzmiču u času, kad treba analizom poremetiti ono, u čem ima samo trag životne harmonije. . . . Ovaj dar, rijedak u civilizovanih ljudi, općenit je, kako je poznato, u prostih naroda, bili oni divlji, ili barbarski. Priprosti ljudi (les simples) simpatizuju sa životom a u zamjenu imadu onaj veličajni dar, da mogu život vidjeti i predvidjeti. To je njihovo tajno rodbinstvo s genijalnim ljudima . . . Ako ozbiljno proučavate u njezinu životu i u njezinim djelima onu tajnu prirode, što je zovemo: čovjek genija, vi ćete naći u opće, da je to onaj, koji je — premda je stekao sposobnosti kritična čovjeka — sačuvao dar priprosta čovjeka. Kad mu se čini, da ga je njegov unutrašnji

[1] Ne treba pisca krivo shvatiti. Pisac ovim ne poriče nijedne riječi, što je u II. sv. Povjesti Franceske o tom napisao. On i ovdje unaprijed odbija prigovore veleći u bilješci: da je srednji vijek ne samo govorio, već je i htio iskreno ljubav. »Ona ganutljiva težnja za ljubavlju — to je, što je stvorilo genij srednjega vijeka i što mu zajamčuje vječnu našu simpatiju« (str. 174, nota).

čovjek — kritik dotjerao do beskrajnoga razlučivanja, drži mu čovjek prostak jedinstvo pred očima. On mu čuva uvijek osjećaj života, ne dâ, da mu se dijeli. No premda genij ima ove dvije sposobnosti, ljubav je žive harmonije, nježni je pogled na život u njega tako jak, da će žrtvovati nauku, samu znanost, ako do nje ne može doći drugačije nego razčlanjivanjem" (str. 193, 195—196).

„Narod ćeš — onako, kako ga treba pravo pomišljati — teško naći u narodu. Opažao ga ovdje, ili ondje, — to nije više on, to je ovaj ili onaj stalež, ovaj ili onaj oblik naroda, promijenjen, promjenljiv. Pravi narod, u najvišoj svojoj snazi, samo je u geniju; u njem stoluje velika duša. Sav se svijet čudi videći, kako se tromo mnoštvo potresa na najmanju riječ, što je izreče genij, kako oceanski šum umukne pred ovim glasom, kako se narodni valovi vuku za njegovim petama . . . A zašto da se čudi? Ovaj glas — to je glas naroda; nijem sâm po sebi, on govori u ovom čovjeku, i Bog s njim. Tu se u istinu može kazati: Vox populi, vox Dei" (str. 199).

Nije li ovo misticizam? — Ako između materijalizma i misticizma — kako to tvrdi franceski jedan pisac — nema sredine, onda je ovo misticizam. No bilo, kako mu drago, ovo je mišljenje za narodoznanstvo, za prosuđivanje „narodnih" umotvorina, od velike vrijednosti. Poznato je, kako su se prvi sakupljači narodnoga blaga oduševljavali za „genij naroda", koji je stvorio narodne umotvorine. Nitko nije pomišljao na pojedinca — pjevača, već se slavio narod kao tvorac, pjesnik, pa n. pr. i Preradović pjeva o narodu-pjesniku. Kasnije se mnogima činilo ovo pomišljanje tamno, premalo stvarno, pa danas već većina, — rekao bih, — drži, da su narodne umotvorine plod pojedinoga duha. I tako je ona njeka kolektivna narodna duša razorena, pomišljanje o njoj proglašeno zastarjelim.

No njeke pojave pokazuju, kao da se vraćamo na staro. Na drugome mjestu (gl. Književne novosti) govorim o djelu franceskoga stručnjaka-mudroznanca Fouilléea: Psychologie de peuple français. Franceski stručnjak piše: „U jednom su narodu uzajmice neizmjerno više prepletene i nijesu tako prolazne, kao što su provale kakvoga mnoštva ili skupštine. I u tom je eto smislu, a ne u smislu metafizičkom, narod

trajno biće. Isto se tako ne može jedan narod suditi po istraženim po redu pojedincima, od kojih je u ovaj čas sastavljen: sâm sastav treba shvatiti, ne pojedine sastavine. One mogu lijepo biti uvjet sastava, no kad one stanu uzajmično djelovati, pridolaze tu posebni pojavi i zakoni, no to ne znači, da njihovo djelovanje stvara novo biće" (str. 8), — na koje je zbiljski jedva tko i pomišljao. Ako se govori „narod", „narodna duša" i t. d., nije to ništa drugo, nego oni „posebni pojavi i zakoni", kojih ne vidimo u pojedincima, što sastavljaju narod, a vidimo ih u narodu; to je onaj glas, „sam po sebi nijem", kojim govori čovjek iz naroda, narodni čovjek, narodni genij. Nas ovaj čas ne zanima toliko naučno tumačenje moždanskoga djelovanja po ovim posebnim zakonima (Fouillée, ib. 11 i d.), koliko nam vrijedi to, što se stručnjak našega vremena slaže u glavnom s Micheletovim „misticizmom". Naziv „narodna duša" može biti znanstveno neopravdan, no pojava, koja se tako naziva, nije toga radi manje realna.

Spomenuo sam već na početku, da je Micheletovo ovo djelo tako puno načelnih misli, da bismo ga morali gotovo u cijelosti preštampati. No zadovoljit ćemo se samo zaključnim mislima.

„Ja sam htio — veli pisac — karakterizovati narodni instinkt, pokazati u njem izvor života, u kojem obrazovani razredi moraju danas tražiti svoje pomlađenje; ja sam htio dokazati ovim razredima, jučer rođenima, a već izmoždenima, da im se treba približiti k narodu, iz kojega su izašli" (str. 212).

„Ako vi ostajete kod toga, da je čovječji instinkt zao, od iskona pokvaren, da čovjek ne vrijedi nego samo toliko, koliko je izbrušen, popravljen, promijenjen znanošću ili vjerskom skolastikom, vi ste osudili narod, i narod dječji, i narode još dječje, što ih zovu divljacima ili barbarima" (str. 213).

„Čovjek znanosti i obrazovanosti, danas rob apstrakcijâ, formulâ, oslobodit će se samo u dodiru s čovjekom instinkta. Život i mladost njegova, koju misli obnoviti na dalekim putovanjima, — ona je tu, blizu njega, u onom, što je njegova socijalna mladost, to jest u narodu. A narod naprotiv, kojemu je neznanje i zapuštenost — kao tamnica, —

on će proširiti svoje obzorje, naći će opet slobodni zrak, ako dođe u dodir sa znanošću, ako bude u njoj — mjesto da ju zavidno ocrnjuje — poštivao nagomilane radove čovječanstva, sav napor pređašnjega čovjeka" (str. 228).

„S obadvije strane treba da se srce raširi. Demokraciju su postavili kao pravo i dužnost, po zakonu, — a nemamo nego mrtvi zakon... Ah! primimo ju opet po ljubavi". — „Vi kažete: „„Što nas briga! Mi ćemo stvoriti tako mudre zakone, tako umjetno uređene i među se složne, da se ne će trebati ljubiti..."" Tko hoće mudre zakone, pa da ih se ljudi drže, treba najprije ljubiti" (str. 229). „Manje zakonâ, molim vas, no utvrđujte odgojem princip zakonâ, učinite ih zgodnima i mogućnima; stvorite ljude, i sve će ići dobro" (str. 305). „Politika nam obećaje red, mir, javnu sigurnost. No čemu sva ova dobra? Da uživamo, da usnemo u mirnoj sebičnosti, da se ne moramo ljubiti ni udruživati" (str. 396).

„Kako smo nehajni za domovinu i za svijet, ni građani, ni čovjekoljubi, imamo samo jednu stvar, po kojoj mislimo izbjeći sebičnosti; to su obiteljske veze. Biti dobar otac obitelji, to je zasluga, koju pribijamo kao oglas, i to često s velikim uspjehom" (str. 232).

„Još ima ljudi — neka reče, tko što hoće — koji su čisti, što se tiče novca; no jesu li čisti od oholosti? hoće li skinuti rukavice, da pruže ruku siromahu čovjeku, koji se uspinje po strmoj stazi udesa?... A ipak, ja vam kažem, gospodine, vaša ruka, bijela i hladna, ako se ne dotakne druge, jake, tople i žive, ne će činiti djelâ života" (str. 308).

*

Ne doimaju li se Micheletove misli — ove i druge — njekako čudno? Nije li to evanđeoska propovijed ljubavi?

Ja velim, da jest. Ne smeta mi, što bi Michelet sam prosvjedovao protiv toga. Čuli smo ga, što sudi o srednjem vijeku, koji je propovijedao ljubav, a doveo svijet do mržnje. Kod ovoga treba da se časak zaustavimo.

Kad bismo htjeli nješto krepče u jedno skupiti sve, što izlazi iz Micheletova ovoga djela, mogli bismo kazati: Na ruševinama sadašnje evropske kulture treba podići žrtvenik prostoti, pače barbarstvu; kanimo se nauke i mudrovanja,

pa ostanimo kod prirodne zdrave pameti; ne treba nam svih tih zakučastih zakona i vješto smišljenih uredaba, već nas neka u životu s ljudima vodi i ravna ljubav.

Michelet je dobro znao, da on nije prvi propovjednik ljubavi: srednji je vijek iskreno propovijedao i obećavao ljubav, — ali je nije dao. Zašto? Posvetio je civilni red pun mržnje i nejednakosti, uveo je presuptilno naučanje, čim je stvorio novu nejednakost. Da njegovo propovijedanje bude uspješnije od sredovječnoga, ruši Michelet ograde staleške dokazujući svu njihovu mizeriju, vojuje za prirodnu zdravu pamet protiv refleksije i skolastičkih formulâ.

No sjećamo se još dobro, kako je na jednome mjestu kazao, da i narod treba da u znanosti poštuje nagomilane radove čovječanstva, sav napor pređašnjega čovjeka. Nije li to poricanje pređašnjih tvrdnja? Kako će „čovjek instinkta" poštivati znanost, ako joj ne zna vrijednosti? A kako će joj znati vrijednost, ako je ne pozna? A ako je upozna, ne će li postati i sâm „rob apstrakcija i formulâ?"

Na ovo bismo mogli naći njekaki odgovor u samom Micheletovom djelu: „U budućnosti će veliki originalni obretnici biti ljudi, koji se ne će htjeti izgubiti među ovim polutanima srednje ruke, gdje se izmožduje svaki prirođeni karakter. Naći će se jakih ljudi, koji se ne će htjeti uspinjati; koji će, rođeni kao narod, htjeti ostati narod. Ako uzmognu sebi olakšati život, tim bolje; no da uniđu u buržoaziju, da promijene stalež i običaje, toga im se baš ne će htjeti; oni će osjećati, da bi tim malo dobili" (str. 157).

Ovo ne samo da nije pravi odgovor, nego pače svraća osnovnu Micheletovu misao na drugu stazu. Čini se na ime, dao ovdje Michelet vidi zlo u „uspinjanju", u mijenjanju staleža i običajâ. „Neprestano mijenjanje staleža (conditions), zanimanja, običajâ priječi svako unutrašnje usavršivanje; ono stvara onu mješavinu, koja je u isti čas prosta, naduta, neplodna" (str. 158).

Ovo je velika istina. Ako se ovomu doda još savremeno lutanje u odgoju, lutanje u čitanju najrazličitijih po osnovnom mišljenju djela — kojih je toliko, da jedva dospiješ ugrabiti ovo i nešto sasvim protivno: — jasno će biti svakome, da u unutrašnjem životu t. zv. inteligencije nema ništa stalna, određena, plodna, ni izvorna. K tomu su došli njeki

doista veliki i korisni obreti u znanosti; oni su toj i bez toga nadutoj inteligenciji upravo zavrtjeli mozgom: umišljati si je počela i umišlja si i sada, da je to naknada za duševnu prazninu.

Gdje je dakle korijen zlu? Je li u samoj prosvjeti, dakle u naravi ljudskoj, kad ju svako umno razlučivanje stvarî i pojavâ dovodi do one duševne bijede, o kojoj je toliko bilo govora?

Koliko se je Michelet i oborio na „obrazovane ljude", na apstrakciju i formule, — odgovor njegov nije odlučan: on kao da je stao na pô puta. Lijepo je i znanstveno ocrtao bijedu obrazovanoga svijeta, još ljepše i umnije osvijetlio vrijednost neobrazovanoga naroda; no ne hoteći na koncu ništa i nikoga osuditi (a možda nije vidio ni razloga), koliko su god njegovi razlozi dovoljni, da pokrenu obrazovane ljude na drugu stazu, — nije se tim zadovoljio, već je prestupio na polje čuvstva propovijedajući ljubav. Ljubav jedina može zajaziti jaz među „gospodom" i „narodom". No Michelet je ostao dužan odgovor na pitanje: Kako je srednji vijek mogao iskreno željeti i propovijedati ljubav, a posvetiti građanski poredak pun mržnje, i ostalo, što smo već spomenuli? Michelet nije protumačio: Otkuda danas tolika težnja za „uspinjanjem", pa što je u sebi to uspinjanje, što znači za pravo mijenjanje staleža, zanimanja i ozičaja? Michelet nije ni pokušao dokazati svojih tvrdnja o neplodnosti i suhoći refleksije same po sebi, a jednako nije pokazao uzrokâ onomu toliko spominjanomu ropstvu formulama i apstrakcijama. A barem je sam to ropstvo osjećao. Uzrok onomu lijepo ocrtanomu „mašinizmu" traži naš pisac samo u tom, što je i srednji vijek svojim propovijedanjem i renesanca svojim zanosom duhove samo zavela i prevarila ne davši im obećane ljubavi: razočaranje, nevjerovanje u živu ljubav je rodilo mrtvi mašinizam. No ako nas je prevarila renesanca (— da ponovno ne spominjemo srednjega vijeka —), ne će li nas prevariti i Michelet i drugi kulturni buntovnici?

*

Michelet je kulturni buntovnik. Kulturnih buntovnika ima više, mnogo, i nijesu od jučer; no on je najobilježeniji. On je sam priznao, da je barbar, pače mu se riječ sviđa: „Le

mot me plaît, je l'accepte". „Barbari! Da, to znači: puni novoga soka, živoga i pomladnoga. Barbari, t. j. putnici, koji idu prema Rimu budućnosti, idući polagano doduše, svako koljeno ide malo naprijed i ustavlja se samo na samrti, no drugi uza sve to nastavljaju" (XXIX).

Ljepše nije mogao kazati. No ovo je Micheletu samo prispodoba. Ja je uzimljem stvarnije.

Michelet je buntovnik protiv grčko-rimske kulture. Već sam rekao, da nije jedini. Zvali se ti buntovnici Lutheri, Nordaui, Micheleti i ne znam još kako: to su barbari, koji još sveudilj ruše zidine Rima. Nije čudo, što ne kažu otvoreno, da im je nakana porušiti ih do temelja: jedni misle, da bi mogli u ruševinama zakopati silno blago, drugi se boje, da ne ostanu bez krova, trećima je žao tolikoga bojovanja oko tih zidina, — a na koncu da samo ostane prah i pepeo; a što je glavno: svi se još uvijek boje, svi su jošte robovi sjaja i veličine rimske, pa stoga i nijesu slobodni borci, već buntovnici. Mrze sve rimsko, a ne usuđuju se, da to otvoreno kažu. No ako su u tom robovi, slobodni su, misle, kad treba navaliti na brata: na njem iskaljuju sav svoj ropski gnjev. Da jasnije kažem: Nije li kršćanstvo brat „barbarstvu", saveznik i suborac njegov protiv rimskoga ropstva i poganstva? I gle, s ponosom se propovijeda, da smo se oslobodili od tmine kršćanskoga srednjega vijeka! Tu se varamo. Svi mislimo, da je ono, česa radi je kršćanstvo mrženo, proklinjano i grđeno, što nas je tištilo kao mora, — da je to plod kršćanstva; a istina je samo to, da su kršćani — Rimljani i porimljanjeni „barbari" — posvetili sve gotovo, što je rimskoga ostalo. A „barbarska" naša narav, ujarmljena u to novo rimsko ropstvo, nije se — ropkinja — usudila i ne usuđuje se ustati ravno na ugnjetača, već udri po bratu, koji ti nuđa ljubav, a kriv je samo to, — što je i sâm rob.

Tako su porimljanjeni — t. j. obrazovani — barbarski robovi dugo sakrivali i još danas sakrivaju buntovnu svoju borbu za kršćanstvo. Tako su među sobom — ne među onima, koji su ostali „barbari", među prostim narodom — porušili vjeru u živu, punu ljubavi, pravu „barbarsku" nauku: u kršćanstvo. No budući da su polutani, — ni Rimljani, ni barbari — još se uvijek javlja ispod rimskog jarma narav barbarskoga roba: i odviše je očito, da obrazovani

svijet osjeća svoju naobrazbu kao jaram, ropstvo. Michelet je to jasno pokazao.

*

Shvatimo li čitav hod kulture — u najširem, dakako, smislu — novih evropskih naroda kao robovanje kulturi rimskoj i kao borbu protiv nje, lako ćemo naći odgovor na pitanja, na koja ga Michelet nije dao.

Na srednji vijek, ni renesanca, — nijedno nije moglo donijeti ljubavi evropskim barbarima, jer je i srednji vijek i renesanca bila u ropstvu rimskom. Barbarima nije pače ni trebalo donašati ljubavi, već kamo sreće, da ropstvo rimsko nije u njima razaralo ljubavi! Refleksija i školovanje nije sámo po sebi neplodno, već je neplodno, koliko je u baštinjenom ropstvu rimskom; „mašinizam" je Micheletov samo plod baštinjene rimske mržnje i nasilja rimskoga; „uspinjanje" Micheletovo, mijenjanje staleža i običajâ — nije ništa drugo, nego renegatstvo barbarâ, pogospođivanje, — porimljanjivanje: potuđinčivanje.

Ja ću samo njeke od ovih tvrdnja potanje razjasniti.

Michelet je sâm našao uzrok neuspjehu srednjega vijeka u tom, što je srednji vijek „posvetio" mnogo toga, što je rušilo i danas još ruši nauku ljubavi, kršćanstvo. Dosta je, što je Crkva podlegla rimskomu aristokratskomu uređenju, što je primila, čvrsto držala, i još danas drži rimski jezik. Jaram se rimski ovdje još očito vidi i osjeća. A što je učinjeno od barbarski priprostoga evanđeoskoga naučanja, to jasno pokazuju vjerska natezanja i nadmudrivanja, koja su nastajala samo pod utjecajem grčko-rimske filosofije. A koliko je baš Slovjenima, osobito nama Hrvatima škodilo, što je — samo pod utjecajem grčko-rimskim — pukao jaz u samom kršćanstvu i razdvojio istočnu i zapadnu crkvu! To je već umni naš Križanić spoznao. Barbarstvo se naše još nije oslobodilo od tisućljetnih mrtvih tradicija grčko-rimskih, još nas naganjaju, da ih branimo kao svoje, da se poradi njih koljemo. A žive nam tradicije narodne ginu. Nije ni čudo po tom, što ropski kulturni renegati govore, da ih i nemamo.

Renesancom su prozvali kulturni posvjesničari preporod grčko-rimske starine. To je samo djelomice istina. Renesanca je za pravo preporod barbarâ, prvi jači trzaj bar-

barskoga roba pod kulturnim grčko-rimskim jarmom. Neka mi se dopusti prispodoba. Dijete se tek uči čitati; učitelj ne samo da sâm bira knjige, nego on na svoju tumači i smisao: ta dijete nije još stalno ni u tom, je li dobro pročitalo, a kamo li, da pročitanomu dade smisao po svojoj glavi! A kad se nauči čitati, kad ostavi učitelja, traži i sámo knjige i daje onome, što pročita, smisao po svojoj pameti. A kolika je to slast, — tko nije iskušao! — Ovakim su putem išli barbari. Kad su se malo snašli, kad je nestalo učiteljâ, koji su predavali živu tradiciju, počeli su barbari samostalno, po svojoj pameti prekapati po knjižnici i po knjigama svojih učitelja. Radost je njihova nad tim bila velika, prava dječja radost. Onaj polet u vrijeme toga preporoda, ono oduševljenje, ona vedrina — nije toliko dolazila otuda, što su barbari na novo otkrili stari svijet, — ta nije ga ni trebalo otkrivati, jer su se s njim sastajali na svakom koraku — već otuda, što su ga oni sami otkrili. Neiskazano je bilo veselje, samosvijest i ponos njihov, što su oni eto sada ne samo „došli do grla" (Baraković) toj starini, već su joj i jedini sudci. Otuda tolike dječje glose i komentari. Riječju: djeca su ne samo izašla iz škole i ispod školske šibe, već učiteljâ više i nema.

Posve je naravno, da su porimljanjeni barbari visoko držali školsku svoju mudrost: ta to je bilo jedino, čim su se razlikovali od neobrazovane svjetine. Tako se je sav taj polet i oduševljenje izgubio u skupljanju, u glosama i komentarima: ostao je u izvornosti neplodan. Dalje nam i ne treba sprovađati ovoga đačko-ropskoga posla: tragovi mu se do danas nijesu zameli. Što je više barbarâ grnulo u kulturno renegatstvo, to se je školska falanga više stiskala, to je više trubila vrijednost književne mudrosti, to je više prezirala „barbare". Tako to ide do danas. To je ona „posve apstraktna kultura", koja je Micheleta dugo sušila, koja i danas suši. Pa da je samo apstraktna! Ne samo, što je ropska, već je ropstvo rađala: iz robovanja rimskoj kulturi rodilo se robovanje u opće svakoj jačoj, sjajnijoj tuđinštini. To nam ne dâ, da se približimo svomu narodu.

No opet je i to posve naravno, da su pojedinci unosili u mrtvu, — apstraktnu, suhu rimsku kulturu — života i zdravoga smisla. Dok se je to događalo nehotice, bio je mir; no kad su barbari počeli jače osjećati tvrdi i suhi jaram, nastojali su ga stresti posvema. Tu se počinje kulturna borba, koja traje do danas. U toj je borbi — već sam spomenuo — najviše stradalo kršćanstvo. U ovoj je borbi najzanimljivije motriti onu više puta čudnu mješavinu „barbarštine" s uzorima rimskim. Pokazat ću to na jednom primjeru iz prošlosti hrvatske prosvjete, a posebice stoga, što je u svezi s narodoznanstvom.

Poznato je, kako je od vremena renesance Evropa gotovo pobenavila u oduševljenju i slavljenju grčko-rimskoga svijeta. To je išlo tako daleko, da se je sve porimljanjivalo, izmišljale se rodbinske loze od rimskih obitelji, polatinjivala prezimena i t. d. No tu se sastajemo s jednom na prvi pogled čudnom pojavom: Hrvati, najbliži susjedi klasičnih zemalja, ne će da znadu za taj veliki, moćni i sjajni rimski svijet; oni stvaraju novi svijet: svijet slovinski. No koliko je ta koncepcija novoga toga drugoga svijeta u glavnoj misli izvorna, toliko je u svem ostalom zavisna od tradicijâ grčko-rimskih. Najklasičniji je primjer — najnarodniji pjesnik Kačić, koji se, da opravda koncepciju slovinskoga svijeta, mora pozivati na oporuku Aleksandra Velikoga.

No uza svu ovu zavisnost koncepcija je našega slovinskoga svijeta najjasniji dokaz, da je renesanca upravo preporod barbarskih evropskih naroda. Što je ova pojava našega narodnoga duha ostala u evropskim kulturnim historijama neopažena, to nije čudo: mi smo Evropi barbari, a da smo joj još uvijek i kulturni robovi, dokazujemo i tim, što čekamo, dok nam njezini učenjaci priznadu, da smo se prvi pokušali otresti tradicijâ rimskoga svijeta, da smo sebi stvorili novi svijet ideala, sa svojim vilama, junacima, pače i državama (n. pr. u Palmotića).

Nemam kada, da se potanje zabavim značajnom ovom pojavom u kulturnoj našoj povjesti. No jedno moram istaknuti, pa i ne bilo svakome jasno.

Iz koncepcije slovinskoga svijeta rodila se u nas prva misao o „narodu". Kako je slovinski svijet bio zamišljen kao opreka rimskomu svijetu, tako se je sve po malo stao isticati „narod" kao opreka „gospodi". Vidi se to dobro kod drugih naših preporoditelja, preporoditelja tridesetih godina, koji su — to svi znamo — pošli odmah tragom prve hrvatske renesance. No koliko su pravo pogodili i dobro uradili, — ta

vodio ih je narodni genij — toliko je njihovo djelo nosilo u sebi klicu mrtvila, koja nam i danas ne da pravo oživjeti: i naši su „Ilirci" robovali nezdravoj jednoj ideji, koju je i rodilo robovanje svemu, što je rimsko.

Ne mogu na dugo dokazivati, da se je samo pod dojmom veličine rimske, koja je barbare posve zaslijepila, razvila nezdrava megalomanija malih naroda. Ta je megalomanija tim pogubnija, što je — posve po uzoru rimskom — imala pred očima veličinu države, vlasti državne, teritorija, — a na narod se nije ni osvrtala. Barbari, uzgojeni u rimskoj državnoj i historijskoj školi, imali su pred očima samo državu, jaku državnu vlast, velik teritorij: stvarali su države bez naroda. Mi u tom i danas bolujemo. Više i ne treba da kažem. Ovo je tim veća nesreća za nas, koji smo maleni, a hoćemo da budemo veliki — na račun drugoga i proti njegovoj volji: pripajamo i odvajamo dijelove zemalja, pače i naroda, — a toga naroda, koji bi imao biti osnov toj veličini, i ne poznamo. To je upravo način rimski: snivamo o velikoj državi, u kojoj bi nas hranila i branila što brojnija misera contribuens plebs, — pravi naš narod, naša krv, iz koje smo izašli, od koje smo i — otpali.

A onda je nama malima teže još i to, što se ovako mali imamo boriti s jednakom megalomanijom drugih naroda. Tako gospoda naša u ludo troše sile ne za dobro i sreću naroda, već za svoje fikcije, plod kulturnoga ropstva. Kako se iz robovanja rimskoj kulturi rodilo robovanje svakoj tuđinštini, tako su se iz rimskoga državnoga ideala, rimske državne misli, rodile tolike državne misli, koje opet odvode barbare gomilama u renegatstvo, u robovanje tuđoj državnoj misli.

Takova je hrvatska i prva i druga renesanca. I ako ne znamo na tanko, kako se je ova stvar razvijala u drugih naroda, može nam i iz ovoga biti dosta jasno, da se ni iz jedne nije mogla roditi prava ljubav prema živomu narodu.

Stoga čekajmo s Micheletom treću renesancu, u kojoj će se posvuda ćutiti — ne duh tuđinske školovane manjine, duh tuđih tradicija, već „duh velikoga mnoštva i plodna duša naroda".

(»Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena.« Svezak III. Druga polovina. Uredio Dr. Ant. Radić. Zagreb 1898. (Sitniji prilozi.) Str. 183—202.)

Narodni izvor Lucićevoj „Robinji".

Narodni izvor Lucićevoj „Robinji".

I. Priređujući za tisak studije g. Lj. Kube o narodnoj glazbenoj umjetnosti u Dalmaciji dođe mi pod ruke i jedna popijevka, romanca, koja se ovako počinje (napjev je tiskan u IV. sv. „Zbornika", str. 5., pod br. 55):

U prinčipa kralja Mande ćer jedina,
Banu Narančinu biše omilila . . .

Čitajući dalje vidio sam, da imam pred sobom romancu o junaku, kako iskupljuje svoju zaručnicu iz ropstva. Nije čudo, da mi je odmah blizu bila pomisao na dramu „Robinju" staroga hrvatskoga pjesnika Hanibala Lucića (1480? do 1535?). Ne samo da je u drami i u romanci ista fabula, već je i junak ovdje ban, ondje banov unuk, pače i ime je banovo gotovo isto: u Lucića Derenčin, u romanci Narančin. K tomu dolazi još i to, što je romanca iz Makarske, a Lucić je bio Hvaranin, Hvar pak leži ravno pred Makarskom na moru.

Romanca je, kako ju je zapisao g. Kuba, kratka (32 retka dvanaesteraca) i nejasna. Sreća je, što nije zabilježio samo, gdje ju je čuo, nego i od koga ju je čuo. Kako je opet akademijski narodoznanstveni „Zbornik" sretan, te ima suradnika po svoj Dalmaciji, obratio sam se odmah na dvojicu gg. učitelja u blizini Makarske, i za njeko vrijeme dobijem od g. Petra Antičića, učitelja u Igranima, tri varijante spomenute romance: jednu je zapisao Jure Bašković (b_1), drugu kći mu (b_2), treću g. Antičić po pjevanju Jele Bašković, žene Jurine (a). Četvrta je varijanta Kubina (k), a i on ju je zapisao po Jelinu pjevanju. Najveća je Antičićeva (71 redak), za njom Jurina (64), pa kćerina (56), a najmanja

[1] Gdje se koja varijanta prekida, tu je na desno u [ ] postavljen redak, kojim se prekida i opet nastavlja.

Kubina. No sve se četiri vrlo dobro, logično popunjuju: što nema jedna, ima druga, i tako je iz sve četiri izašla ova evo romanca od 89 stihova[1]:

U prinčipa kralja Mande ćer jedina,
Banu Narančinu[1] biše[2] omilila[2]. [k 2]
3* Igrom se igrali[1], kano i dičica,
Za grih[1] ne znajući[2], kano i čelica.
Ali ih razluči lipe[1] tužbe mati,
Ter se š[1] njom[1] ne dade piranom igrati.
Pošla[1] je u gjardin[2], gdi se voda[3] toči, [k 3]
Slatki[1] joj[2] je sanak[3] napao nad[4] oči.
(b_1 5) U snu joj[1] se snilo, da vidi tri fuge, [k 5]
Da verugam vežu njoj pribile ruke. [k 6]
11* A kada[1] se[1] mlada od[2] sna[2] razabrala,
Prokletu[1] gusaru u ruke upala. [a b_2 12, k 7]
13* More li se dati tada veće muke — [a 24]
(b_1 10) Prokletim[1] gusarim[1] upasti u ruke! [a 25]
15* Stade im se mlada tada njim moliti: [a 13, k 8]
— A[1] tako[1] vam Bog dao[2] utrge[3] dobiti, [b_2 13, a 14]
(a 15) Nemojte me mladu na pazar voditi, [k 10]
18* Jer ja nisam, da me more cinom prociniti, [b_2 14]
(b_1 15) Već[1] me vi[2] vodite u[3] 'no novo[4] misto, [a 16, k 11]
Gdi će doći otkupe duše zlato čisto. — [k 12, b_2 16]
21* Oni joj[1] govore[1]: — Tako nam Bog dao utrgaj[2] dobiti,
Ne ćemo te mlade[1] na pazar voditi,
(a 20) Već ćemo te vodit u 'no novo misto,
(b_1 20) Gdiće doći otkupe duše zlato čisto. —
Vezanom maramom obraz joj pokriše, [k 13]
Da joj žarko sunce ne opali lice[1]. [a 23]
(k 15) Oni je ne vode, u 'no[1] novo[1] misto, [a 26, k 15]
28* Gdi će doći od okupa duše zlato čisto,

2[1] b_1 Narančine | 2[2] b_2 omilila bila | 3* b_1, *k nema stiha 3—6* | 4[1] *a*, b_1 grieh | 4[2] b_2 znadeći | 5[1] b_2 ljepe | 6[1] b_2 njom | 7_1 b^2 ošla | 7[2] *a*, b_1 gjardin, b_2 đardin *(sic)*, *k* žardin | 7[3] *a* vodi *(lapsus)* | 8[1] b_2 sladak | 8[2] b_2 jom | 8[3] *k* sanac | 8[4] b_2 *k* na | 9[1] b_1 njoj, b_2 jom *(tako svuda)* | 11* *k nema* | 11[1] b_1 kad mi se, b_2 kad se je | 11[2] b_1 *sanka* | 12[1] b_1 prokletome, b_2 nemilom | 13*—14 *ima samo* b_1 | 14[1] b_1 *sing.* | 15* b_2 *nema* | 16[1] b_1 b_2 tako | 16[2] *a* da('), b_1 dajo | 16[3] b_1 *k* utrgaj, b_2 otrgaj | 18* *ovaj stih ima samo* b_1 | 19[1] b_2 nego | 19[2] b_2 *nema* | 19[3] *a* na | 19[4] *k* vaše | 20[1] b_2 doć | 20[2] b_1 od okupe, b_2 odkupa | 20[3] b_2 zlata | 21* *do 24 nema k*, 21—33 *nema* b_2 | 21[1] b_1 odgovore | 21[2] b_1, u trga | 22[1] b_1 mladu | 26[1] b_1 lisce | 27[1] b_1 *k* nji(h)ovo | 28* *ima samo* b_1.

(b_1 25) Već je oni vode na polje bogato, [k 16]
Gdi mnogi šetaju trgovci bogati[1].
Ali njima[1] velu gusari oni[2] mladi:
(a 30) — A što ste šetali, trgovci bogati?
(k 20) Ovo je rumen cvitak, a[1] vi[1] ste divljaci[2]. [a 31, b_1 29, k 20]
34* Plemenit[1] bogatac, koji je u ovoj[2] župi, [b_2 17]
Bijaše[1] došao[1] robinjicu iskupit[2]. [a 33]
36* — Plemeni bogatče[1] iz 've zlatne župe, [b_1 32]
(b_2 20)* Ti duplije broj[1], ako ćeš je kupit: [b_1 33]
38* Od (h)iljade, dušo(?)[1], ti zlatni' dukata
Ne ćeš je imati, delijo neznana. [b_2 22]
40* Nemoj[1] ti[1] misliti, trgovče[2] bogati, [a 34, b_1 34, k 21]
(a 35)* Za sto srebrena, da ćeš je ti imati. — [b_1 35]
42* Ali im[1] govori[2] trgovac[3] bogati: [k 23]
43* — Tako vam Bog dao otrgaj dobiti, [b_2 23]
(b_1 30) Pušćajte[1] me [2] s njome[3] prvo[4] govoriti[5], [a 37, b_1 30, k 24]
45* Pušćajte me s njome prvo govoriti, (b_2 25)
(k 25) Tako vam one cine, pa ćemo viditi. — [a 38, b_1 31, k 25]
— Besidom[1] besidi, koliko[2] ti drago[3],
(a 40) Rukom[1] ne dotiči[2] robljenice[3] mlade[4]. —
49* Mušno ti je, Bože, bolom bolovati,
Mladu robinjicu, oklen je, pitati! (b_2 30)
51* — Kaži meni pravo, robinjice mila, [a 41, b_1 36, k 26]
Na koju[1] si se stranu od[2] svita rodila? [a 42, b_1 37, b_2 32]
53* Ol te majka rodi, ol otac zavrže,
Ol te dragi kamen iz sebe izvrže? — (k 29)
55* Ponizno je[1] mlada njemu[2] besidila: [a 43, b_1 38]
— Bolje[1] vam je bolom — bolom bolovati,
(a 45) Nego robljenicu[1], oklem je, pitati!* [b_1 40, k 32*]
Ja sam se rodila, gdi su perivoji, [b_2 33]
Gdino se rumena ružica odgoji.

30 b_1 i bogati | 31[1] b_1 njimam | 32[2] b_1 *nema* | 33[1] *tako k; a, b, imadu* ali | 33[2] b_1 vi divjaci | 34*—35 *nema* b_1; 34—39 *nema k* | 34[1] b_2 plemeni | 34[2] b_2 zlatnoj *cf. 36. stih* | 35[1] b_2 on bijaše doša | 35[2] b_2 kupit | 36*—39 *nema ni a ni k* | 36*—37* b_1 ovako: Plemeniti bogatče *(sic)*, koji si u ovoj župi, Duplije broj ti, robjenicu iskupi | 36[1] b_2 bogatac | 37[1] b_2 broji | 38*—39 *ima samo* b_2 | 38[1] »o« nejasno | 40*—41 b_2 *nema* | 41[1] *a, k* nemojte | 40[2] *a, k* trgovci | 41* *a* Za sto zlatnih dukata da ćete je imati; *k:* Da za sto srebrena ... *(nejasno)* ćete imati | 42*—50 b_1 *nema* | 42[1] *k njima* | 42[2] *k velu* | 42[3] *k trgovci* | 43* *samo* b_2 | 44[1] *a* vi pustite, *k* vi puštite | 44[2] *a k* mene | 44[3] *a* š njome, *k* š njoma | 44[4] *a k nema* | 44[5] *k* besediti | 45* *samo* b_2 | 47[1] b_2 besidi | 47[2] b_2 niko | 47[3] b_2 ne brani | 48[1] b_2 u ništo | 48[2] b_2 tiči | 48[3] b_2 trgovče neznani | 49*—50½ *samo* b_2 | 51* *a b, k* Robljenice mila, robljenice draga | 52[1] *a* kû, b_1 kojoj, *k* koj | 52[2] b_1 *nema* | 53*—54 *samo k* | 55*—57 b_2 *nema* | 55* *k* Ali njima veli robjenica mlada | 55[1] b_1 *nema* | 55[2] b_1 njiman.

60 Mene je rodila moja majka Mare (b_2 35)
Kano[1] u[2] kiticu[2] drobne mažurane; (b_1 44)
(a 50) Mene je gojila moja baba Jele[1]
Kano u kiticu drobna[1] bosiela[1]. [a 51, b_2 38]
(b_1 45)* Moj primili babo, koji me odgojijo, [b_1 45]
65 Svaku rič[1] je[1] moju za glavu nosio. [b_1 46]
66* Prilipi mladići, koji su[1] me prosili, [a 52, b_2 39]
(b_2 40) Svaku[1] rič[1] su[1] moju[1] u srce nosili.
Moje[1] dvorinjkinje[2], kê[3] su me dvorile, [b_1 47]
(a 55)* Svaku rič su moju za glavu nosile. [b_2 42]
70 Moj prilipi[1] dragi, koji me prosio,
(b_1 50) Svaku rič je moju u srce nosio. —
72* — Kaži meni pravo , robinjice mila: [a 58, b_2 43]
Bana Narančina bi li poznat umila? —
b 2 45)* — Bana Narančina ne bi poznat[1] umila[1].
75 Jer ga moja majka vazda meni[1] krila. — [b_1 54]
76* — Kaži meni pravo, robinjice[1] mila:
Banu Narančinu jes' dobra (h)otila? — [a 59]
(a 60) — Banu Narančinu jesam dobra (h)otila.
(b_2 50) Usrid srca moga ja sam ga nosila. — [b_2 50]
80* — Evo sam ti došao[1] život iskupiti, [b_1 55]
81* Sa svim dobrim mojim, koje ćeš uživati.
82* Proda' sam dva vinca, prodat ću i trećega, [b_2 51]
(a 65) A[1] za moć kupiti ta[2] dva[2] rumena lica[3].
84* I još ću prodati rukaticu[1] ticu[1],
85 A[1] za moć kupiti taku divičicu. (b_1 60) [b 54]
86* Sta' ćeš u kamaru, kakono gospoja,
Slugam zapovidat, virna ljubo[1] moja!
(a 70) Sist[1] ćeš na katrigu pod zelenim platnom, [b_2 55]
89 Vesti[1] ćeš mi [2] žicu srebrenu i zlatnu. — [b_1 64, b_2 56]

II. Prema ovoj romanci stoji Lucićeva drama „Robinja" ovako:

56[1] b_1 boje | 57[1] b_1 robjenicom | (57)* *dalje k nema* | 61[1] b_1 b_2 kakono | 61[2] b_1 u kitu, b_2 kiticu | 62[1] b_2 Elena | 63[1] b_2 bosilja zelena | 64*—65 *samo* b_1 | 65[1] *rkp.* ričju | 66*—67 *nema* b_1 | 67[1] b_2 sve su riči moje | 68[1] b_2 prilipe | 68[2] b_2 dvorkinje, b_1 dvorinke | 67[3] b_2 koe, b_1 koji | 69* b_1 Svaku su rič ... za kalpak nosile *(! koji — nosile);* b_2 Sve su riči moje ... | 70[1] b_1 primili | 72*—75 *a nema* | 72*—73 b_1 Robjenice mila, robjenice draga, bana Narančina bi li poznavala | 74[1] b_1 poznavala | 75[1] b_1 od mene | 76*—79 b_1 *nema* | 76[1] b_2 rodbinice*(!)* | 80*—81 b_2 *nema* | 80[1] b_1 doša | 81* *drugu polov. stiha* b_1 *ima* ti ćeš zapovidati | 82* b_1 *nema druge polov. stiha* | 82[1] b_2 *nema* | 83[2] b_1 *nema* | 83[3] b_1 lisca | 84* b_1 Proda' ću i treći struk male tičice | 84[1] b_2 rukatnu tičicu.

(Skazanje prvo.) Derenčina „išćući gospoju po svitu dan i noć" — a za to ga čeka „čestito mito od kraljeve krune" — „sâm Bog

(58) . . . . u misto dovede bogato* (29)

(t. j. u Dubrovnik, stih 55), gdje „jur na blizu" vidi traženu gospoju, pa kaže drugovima: „Hodite . . ., dajte im (t. j. gusarima) . . . te jaspre . . . neka se utaže, za tim na pazar da gredu i moje na ogled sunašce da vedu, jak da ju prodali nisu . . . A z drugu stran hoću ja izać, jeda ju čto godi moja rič iskusi, jer ju će hiniti moj obraz, koji me čini prominiti zla volja i vrime. Tuj ju ću . . . uprašat radi bo nevolje ne će se ponašat".

(Skazanje drugo.) Robinja jauče: „Vaj, ni li grih, . . . da

(*110*) upala u ruke gusarom prihudim (12)

ovake sve muke podnoseć da trudim". Gusar joj govori, neka se već jednom nauči trpjeti: Na to dolazi Derenčin i kaže:

„Čto tako tuj diklu mičete, junaci,
(*128*) kako cvit izniklu, ali ste divjaci?" (33)

A gusar odgovara:

(*129*) Da je ova dikla kako cvit rumeni, (33)
trgovče, iznikla, toj nišće ni meni. (32)

Derenčin:

(*134*) Stanite, neka ju moja rič upraša,
u kojoj je strani svita se rodila.

Gusar:

(*137*) Oči otvoriti i tvu stvar gledati,
i s njom govoriti nitkor ti ne krati.

Derenčin:

(*145*) Neka mi sa njome malo pobesidit, (45)
od cine po tome s vami ću pak vidit. (46)

Sad Derenčin pita robinju, tko je i otkuda je, a ona mu odgovara (155—190): da je kći pokojnoga bana hr-

mj. 86*—89 *ima* b_2 [55] Sidit u katrizi kano i gospoja, Zapovidat oćeš, virna željo moja | 87[1] b_1 ljubav | 88[1] b_1 sidi(t) ćeš | 89[1] b_1 prostira(t) | 89[2] b_1 nema.

* Lijevo je broj stiha u drami, desno u romanci.

vatskoga, koji je sa svoje hrabrosti i vjernosti bio omilio kralju ugarskomu; bio je „beloga Belgrada na straži" i tu poginu slavno po turskoj nevjeri. Robinja zove smrt, da je izbavi od muka. Derenčin je hrabri i pita: kako je ova „nesrića porazi". Ona na dugo i široko (215—420) — rekavši najprije, da joj se Derenčin vidi „trgovca nič' veći" — pripovijeda, kako je kralj najprvo obilno obdario brata, onda njoj zapisao sto sela, požalio udovicu majku, a nju samu imao „dražu, neg da bi kći" njegova bila, pa nastavlja:

(263) Od tad je gojila majka me Jelena, (62)
kako no bosila kiticu zelena. (63)

„Pri tihom Dunaju, tamo gdi no Sava rike se shajaju za jedno i Drava, — tuj biše . . . perivoj tere gaj", . . . tuj ti me dvorkinje dvorahu i moje beside pomnjivo zorahu", tuj

(367) Pod sincom oriha, gdi se voda toči, (7)
sanka mi moć tiha napade na oči. (8)

Tu „isteče „gusa prokleta", „tuj nas izvezaše, za tim u planinu bijuć odagnaše kako no živinu".

Derenčinu, kad to čuje, sve nješto govori: „otmi ju ter otmi tugam, kê ju more", samo još neka mu kaže: plemeniti tragom bihu l', al ne bihu" „oni, ki himbeno, diš, da te dvoriše?" Robinja mu odgovara (455—498), da su to bili oni, koji su „najbliže kralja", a među njima je bio i mladi Derenčin; ona ne zna, „kû ovi činio nije stvar, za neka ulovi ljubavi moje dar", ali ona hvali Boga, koji joj se dao „čuvati njegove hitrosti", „jer laživa bi služba njegova".

Derenčin se čudi (499—684), da nije dopala gore muke i pokore, „jer si se — veli robinji — lipotom tvojom oholila i. . . Boga uvridila". Pita ju: „Začto ga — Derenčina — onoga, „koji . . . hoteći, da ti se primili, ne susta trudeći ričmi se i dili" — „začto ga osudi, pri neg ti sagriši?" „Prija bo pomoći njega si ne htila, neg ti je pomoći potriba taj bila". „Od mojih ja dana — nastavlja —velik sam jur dio . . . time zlom bolio radi plemenite gospoje, . . . koja mi . . . srdašce . . . proleti strilom . . . pak se sva oklopi mramorom i ledom . . . Mladost moja tužna boli se i plače, jere ju za sužna vazeti ne rače; a tebi vazeta slobod je . . . Da ja ne znam, mrže čto more bit drugo, neg virna kad vrže služba se na rugo", pa ipak „prija bih, da zubi pasji me raz-

nose, nego ona da zgubi jedan vlas iz kose". „I tebe sad ne žalit ne mogu, . . . jer . . . si . . . u svem prilična njoj" . . . Za tim pomišlja, kolika je tuga, koju trpi njezin sluga, koji je slavi, a ona ga ne će ni pogledati. Zato on razumije boli drugoga, zato: „Za ljubav gospoje pomoći ću tebe — veli —, njega ću takoje pomoći rad sebe", samo „mi se obećaj . . . Derenčin da će tvoj biti domodar, da mu ćeš dat ljubav . . ." Robinja mu to obećaje veleći:

(693) Znaj, se ponosila nisam ja od njega,
neg ga li nosila srid srca mojega. (79)

Derenčinu je to drago, „zato ja evo — veli — grem ruke ti oprostit . . . Ovo je grad slavan Dubrovnik, . . . u njemu počtenu . . . tvoj je did ostavil spomenu . . .„ter moreš nadijat s togaj se i tebe da prijat . . . će . . . i činit, da sprave korablje, neka te do vaše države, ka Senju, poprate . . . Ovo ti dvorkinja . . . do volje . . . ." (719—756).

(Skazanje treto.) Tu saznajemo od djevojaka, da je robinja već vjerenica: djevojku Peru poslaše, da ide zvati na pir vladike. Pera pripovijeda svojim drugama, kako je to od robinje postala vjerenica: ona gospoja (robinja) bivši pokoja jur sita, išeta gospodar (t. j. Derenčin) i stavši pred njome pita je, je li tužice na stranu ostavila, i moli je, neka mu opet potvrdi, što je obećala: da će Derenčinu biti „lada". Robinja mu odgovara: „već ne dvoj, ja ću bit njegova, i on će biti moj", a on je pita:

(889) Nu — reče — reci mi, da bi se njim stala, ...
(891) bi li ga poznala? . . . . (73)

dodajući: „I moja bi o me majka se varala, . . . ki brže priličan bio sam ka njemu, ajme, neobičan sada sam u svemu". Robinja ga u to poče iznova pozirati ter promjerati njegova obličja, „i eto niz lišce rumeno i bilo jaše joj suzice dažjiti u krilo, . . . a veće ni riči ne hti da izusti . . . (904). I jutrom vesela s odra se podviže, sa cvita jak pčela. . ." (911).

Vlastelin hvali djeda Derenčinova, pa i samoga njega (tu doznajemo, da je onaj trgovac — mladi Derenčin). „Gospoja pak ova . . . je kći Vlaskova", a unuka bana Majer Blaža: sve su to slavni junaci i prijatelji grada Dubrovnika, pa se Dubrovnik i diči tim pirom i daruje mladijence (925—1010). Derenčin se zahvaljuje, knez još kaže njekoliko

riječi, a s Derenčinovom ponovnom kratkom zahvalom — dramica se svršava (1011—1038).

III. Već na prvi pogled iz bližega svak lako vidi, da spomenutoj romanici i ovoj Lucićevoj drami nije samo fabula zajednička: sličnost ne stoji samo u bilo kojoj zarobljenoj djevojci i bilo kojem junaku, koji je oslobađa. Sličnost je tolika, da već i nije samo sličnost, već je isto, kad su ista lica: Narančin — Derenčin, baba Jelena — majka Jelena.

No nije samo to. I ako su u oba umotvora ista lica, moguće bi bilo, da je svaki autor sâm za se na osnovu istoga događaja stvorio svoje djelo. No ovdje nije tako. Na prvi je pogled jasno, da su ova dva umotvora u izravnoj svezi, da je jedan od drugoga postao, da je jedan načinjen po drugom. Jedan je od autorâ morao pred sobom imati gotovo već djelo drugoga. Samo se tako mogu protumačiti iste riječi, iste rečenice, pače čitavi stihovi — isti u u oba djela, a što je najviše: isti srokovi. Ne držim mnogo do istih riječi i stihova, kao što su: „bogato" (polje ili misto), „upala u ruke gusarom prihudim", „cvit rumeni", „u kojoj je strani od svita se rodila", „nitkor ti ne krati", „nosila srid srca mojega", „bi li ga poznala", — jer bi ovo moglo biti i slučajno, premda su njeke od ovih riječi u oba djela tako svezane, da se na slučajnost ne dâ misliti.

Nikako ne možemo misliti na slučaj u stihovima:

(128) Čto tako tuj diklu mičete, junaci,
kako cvit izniklu, ali ste divjaci?

A što ste šetali, trgovci bogati?
— — — — — — — — — — —
Ovo je rumen cvitak. Ali ste divjaci? (33)

Zatim:

(145) Neka mi sa njome malo pobesidit,
od cine po tome s vami ću pak vidit.

Pušćajte me s njome prvo besediti (45)
Tako vam one cine, pa ćemo viditi.

No osobito su vrijedni ovi stihovi:

(263) Od tad je gojila majka me Jelena
Kako no bosila kiticu zelena

u drami, a u romanci:

Mene je gojila moja baba Elena (62)
Kako no kiticu bosilja zelena,

pak ovi:

(367) Pod sincom oriha, gdi se voda toči,
Sanka mi moć tiha napade na oči —

u drami, a u romanci:

Pošla je u gjardin, gdi se voda toči, (7)
Slatki joj je sanak napao na oči, — (8)

gdje je isti događaj, isti smisao, iste riječi, pače isti srok. U oba dakle umotvora imamo ne samo istu fabulu, već je fabula obrađena na istom događaju, pače sveza je i zavisnost ovih dvaju umotvora jednoga od drugoga upravo materijalna, t. j. jedan je autor morao pred sobom imati gotovo djelo drugoga autora.

IV. Pita se sada: je li: 1. autor romance imao pred sobom gotovo djelo Lucićevo, ili je: 2. Lucić imao pred sobom gotovu romancu?

Prva alternativa daje dvije mogućnosti: ili je autor romance: a) književnik, ili: b) nije književnik, nego neškolovan čovjek iz naroda.

U svakoj mogućnosti prve alternative moguće bi bilo dalje troje: ili je autor romance α) imao pred sobom tiskano djelo Lucićevo, ili je β) vidio dramu, kako se izvodi, ili je γ) doznao za fabulu i pojedinosti drame od onih, koji su dramu čitali ili vidjeli.

Autor - književnik doista bi mogao na sva tri spomenuta načina sačiniti iz Lucićeve drame novi genre, romancu; ali za tu mogućnost ne govori prvo to, što bi ta romanca bila jedina u starijoj hrvatskoj književnosti; drugo to, što je u staroj književnosti neobičan posao presačinjavanje, a presačinjavanje drame u epos još neobičniji ne samo u staroj, nego i u novoj književnosti; treće, što nema dovoljnoga razloga: zašto bi autor ro-

mance primislio fabuli drame dva imena (Mande i Mare), pače dodao jedno lice (babu), napokon uzeo materi ime (Jelena) i dao ga babi. Najviše govori protiv tê mogućnosti ono drugo i stoga, što se ne može kazati, da bi se preradbom drame od preko tisuću stihova u romancu od jedva sto stihova koji književnik ponosio kao njekakvim djelom, kojim bi književnost dobila.

No nije li neškolovani čovjek sačinio romancu po drami?

Ne diram u pitanje, koliko su stare hrvatske tiskane knjige dolazile narodu u ruke, onomu narodu, koji nije bio književnik; ne diram ni u to, koliko je narod mogao čitati knjige tiskane latinskim pismom „bez ustrojenja“, kako bi rekao crnorizac Hrabar: bez obzira na ovo romanca o robinji nije mogla nastati iz prostoga čitanja Lucićeve drame „Robinje“ (kako n. pr. njeki ljudi iz naroda znadu na pamet ili gotovo na pamet njeke pjesme za cijelo Kačićeve).

To je jasno na prvi pogled, pa se zato ne ću dugo kod toga ni zadržavati. Ističem samo, da se po redu ovi stihovi slažu: 128. u „Robinji“ i 33. u romanci, 135., i 52., 138. i 47., 367. i 7. A to ističem zato, jer se otuda vidi, da bi autor romance, da ju je učio po drami, počeo kod stiha 367., nastavio kod 128., pa dalje kod 138., pa se opet vratio k 135.: romanca je posve drugačije sastavljena, jer misli i događaji u njoj ne idu istim redom, kojim idu u drami. Romanca pripovijeda događaj kronologijski, a drama zalazi odmah na početku in medias res: mi vidimo Derenčina, gdje traži gospoju, o kojoj jošte ništa ne znamo, tek ćemo poslije saznati, što je prije bilo.

No možda je narod-autor romance vidio izvađanje drame, ili je — što je gotovo isto — znao za događaj obrađen u drami po pripovijedanju onih, koji su dramu vidjeli ili čitali?

Ni ovo nije ovdje moguće: U romanci ima — i ako je po opsegu manja — više nego u drami: robinja ima u romanci ime — Mande —, u drami ga nema; u romanci se spominje Mandina majka Mare i baba Jelena, a u drami se spominje samo majka Jelena. Ova dva imena nijesu mogla iz drame doći u romancu, — kad ih u drami

nema. No možda ih je autor romance primislio? Ja ni ovdje ne mogu naći dovoljna razloga, s kojega bi ih autor romance primislio k fabuli Lucićeve drame. Osobito ne mogu naći razloga promjeni majke Jelene u babu Jelenu: kad bi autor romance imao pred sobom samo majku Jelenu, zašto bi je pretvorio u babu, a stvorio novu majku Mare?

Povrh toga kompozicija je i izvedba romance tako različna od drame, toliko je u njoj novih i lijepih misli, kojih u drami nema (n. pr. stih 3—6, 15—26, 49—50, 53—57, 74—75, 80—89); naprotiv ogromnomu (prema romanci) retoričko-moralističkomu balastu Lucićevu nema u romanci ni traga; nema traga ni njekim licima (vlastelinu, knezu, sluškinjama). Ovo već nije pamćenje, ovo je slobodno sačinjanje. No dopustimo li slobodno sačinjanje, ne možemo protumačiti doslovnih stihova i riječi, koje su mogle doći u romancu samo iz čitanja, ili doslovnoga pamćenja; a čitanje ili doslovno pamćenje — ne može se složiti sa slobodnim sačinjanjem. Ja barem ne mogu sebi u neškolovana čovjeka ni pomisliti ovako složena sačinjanja: od preko tisuću stihova načiniti jedva stotinu, a ipak doslovno pridržati tek pet, šest stihova i riječî — a ipak nijednoga dvostiha s dvostrukim srokom, kaki je u drami.

Nemamo dakle nikakvoga razloga pomišljati, da je ova romanca bilo kojim putem i načinom postala od gotove Lucićeve drame „Robinje“. A ako je tomu tako, nema druge, nego da je Lucićeva „Robinja“ načinjena po romanci. Tu poteškoća nema.

Lucić je malo promijenio romancu. Ne ćemo se potanko baviti dramatskom njegovom tehnikom, ali moramo spomenuti, da je posve dobro uradio, što je odmah zašao in medias res, izveo pred gledaoce robinju, a ne banovu kćer: tim je samo povećao zanimanje, a to je u drami glavna stvar. Pa upravo stoga, što je htio što više povećati zanimanje, robinja njegova ne smije biti drugo nego robinja, — zato nema imena, samo da gledaoci što napetije čekaju prepoznanje (anagnorizu). I to je, mislim, razlog, zašto se anagnoriza ne događa pred gledaocima, već se samo pripovijeda (i tim je „Robinja“ mnogo izgubila): Lucić kao da nije znao, pod kojim bi imenom poslije prepoznaje

banovu kćer pokazao gledaocima, jer robinja više nije, a s novim imenom došlo bi pred gledaoce za njih i novo lice.

Zašto je Lucić kraljevu kćer pretvorio u banovu, to je teško dokazati. Možda je zbilja bila banova kći, a kralju samo „mila ne manje, neg da bi prava mu kći bila" (kako kaže sam Lucić u iskladu), možda se je dakle Lucić držao vjernije povjestne istine. A moguće je i to, da mu se je činilo neprilično, da kraljeva kći bude zarobljena. O svme je ovom teško govoriti, jer imamo pred sobom obrađen bez sumnje istinski događaj onoga vremena, a o licima onoga vremena nemamo potankih vijesti. Zato ne možemo ništa kazati o tom, zašto je Lucić babu Jelenu pretvorio u majku, a majke Mare i ne spominje. No sudeći po tom, što Lucić u drami spominje poznatoga u povjesti bana hrvatskoga Blaža Mađera[1], djeda robinjina, razložnije je misliti, da je znao i ime materi joj bolje nego autor romance.

Tragovi se romance vide u Lucićevoj drami i na onim mjestima, gdje se drama i romanca ne slažu. Tako ima Lucić stih (209):

Tako mi dobiti od trga, ki vodim. . .,

pa nam ovaj stih lijepo tumači nejasnu riječ u romanci: „utrgaj", „otrgaj", „utrge", „u trga". Stih 279—280:

. . . i sterat svilicu po bilomu platnu,
umišujuć žicu srebrnu i zlatnu —

živo sjeća na 88—89 stih u romanci:

Sist ćeš na katrigu pod zelenim platnom,
pastira' ćeš žicu srebrenu i zlatnu.

V. Tko je autor romance? Je li joj autor književnik, ili „narod"? Je li se Lucić poslužio za svoju dramu književnim plodom, ili plodom, što no kažu: narodne vile?

Na ovo se pitanje ne dâ posve pouzdano odgovoriti.

Protiv autora-književnika govori ovo: stara hrvatska književnost ne pozna romance; stih u ovoj romanci nema sroka i u sredini; ova se romanca pjeva, a pjevaju je samo

[1] Blaž Magjar banovao je od g. 1470—1476. Lucić ga zove »Majer« (rkp. »Mager«), a to je izgovor njegova dijalekta mjesto Mađer. I danas ima prezimena Mađerić.

ženske (po dvije); napokon nije lako protumačiti, kako bi romanca došla u narod, pače dobila napjev. Sve ovo, što govori protiv autora-književnika, govori za autora-narod.

Primorski se hrvatski narod, osobito južno-primorski, ne smije u svemu izjednačivati s narodom našim u nutrini hrvatskih zemalja, koji je sav uz plug i motiku, daleko od svijeta. U primoraca su opreke i u zanimanju i u kulturi uopće mnogo manje, blaže. O duševnim tvorinama toga naroda znade se vrlo malo. Kad budemo znali više, moći ćemo pouzdanije odgovoriti na pitanje o autorstvu ove romance. Za sada stoji činjenica, da je ova romanca tomu narodu poznata, pače dobro poznata — kad ju i pjeva, — a ništa se ne protivi mišljenju, da ju je sâm i sačinio.

Ovo je za narodni izvor ove romance dotle dovoljan razlog, dok se ne nađe nuždan razlog za to, da ju je sačinio književnik. Pa kad bi se i našao takav razlog, jošte ne bismo mirovali, dok ne bismo saznali, koji je književnik sačinio prvu romancu u hrvatskoj književnosti.

Napokon sam Lucić svjedoči, da je u narodu bilo pjesama o Derenčinu (939—940):

Vas svit Derenčina, tvojega još dida,
i hrabra i smina u pisneh povida.

A ako je još bilo pjesama o djedu Derenčinovu[1], nije teško vjerovati, da ih je bilo i o unuku: misao narodna niže pjesničku građu najrađe oko poznatih imena.

O ovoj romanci u opće i o znamenovanju utjecaja njezina na Lucića na po se govorit ću drugi put[2].

(»Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena«, Svezak IV. I. polovina. Uredio Dr. Ant. Radić. Zagreb 1899. Str. 34—44.)

[1] Mirko Derenčin banovao je od godine 1492—1493.
[2] O romanci i autorima njezinim gl. još u Vjesniku.

Izvješće
o putovanju po Bosni i Hercegovini.

Izvješće

urednika akademijskoga »Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena« o putovanju njegovu po Bosni i Hercegovini obavljenu u vrijeme od 20. srpnja do 21. kolovoza 1899.

(Čitano u sjednici akademijskoga folklorskoga odbora dne 9. studenoga 1899.)

Neposredna cijelj prvih mojih putovanja (u Otok u Slavoniji g. 1897., pa u Dalmaciju i Crnu Goru god. 1898.) bila je nabava fotografskih slika za »Zbornik« u jednu ruku, u drugu — kontrola suradnikâ »Zbornikovih« »na licu mjesta«, — kako se kaže. Uz put sam imao nakanu, da suradnicima podadem ustmenih naputaka, da nađem novih suradnika, u opće pak, da se što bolje orijentujem u građi motreći narodni život svojim očima.

Na najnovije svoje putovanje spremao sam se s posve drugom nakanom: ono, što mi je kod pređašnjih putovanja bilo posljednje, t. j. općenita orijentacija — to mi je sada bilo prvo.

Ja sam se putujući po Dalmaciji i Crnoj Gori uvjerio, da je nabava slikâ i kontrola suradnikâ vrlo mučan posao, koji se ne dade obaviti u onako kratko vrijeme i u toliko mjestâ, kako sam ja to — računajući sa sredstvima Akademije — sebi određivao. Zato, hoću li biti posve iskren, moram kazati, da sam s prvim svojim putovanjem u jedno jedino mjesto — u Otok — najzadovoljniji: zato sam se vrlo nerado spremao na put po Bosni i Hercegovini, jer je to čitav svijet, koji se u mjesec dana dade jedva proletjeti. Jedino, što me je mamilo na taj put, bilo je ono, što mi je kod pređašnjih putovanja bilo posljednje, t. j. ja sam držao, da mi je potrebno, dok sam kod ovoga posla, da barem jedan dio Bosne i Hercegovine općenito upoznam. A bude li se što dalo uraditi i za druge potrebe »Zbornika«, — tim bolje, mislio sam. I samo u ovom smislu ja sam s ovim svojim putovanjem zadovoljan.

No prije nego stanem potanje kazivati o uspjehu svoga putovanja, u kratko ću samo pokazati, zašto je za posebne potrebe »Zbornika« od male koristi ovakovo okolišno putovanje po čitavoj jednoj zemlji.

Spremajući se u Dalmaciju ja sam sebi načinio potanku osnovu. Proučavajući građu onih krajeva pobilježio sam nejasna mjesta i nepoznate riječi i načinio popis onih stvari, što sam nakanio fotografirati. Prije nego što sam krenuo na put, pisao sam suradnicima, da ću doći. No tu je već nastala prva velika neprilika: jedan određuje

ovaj tjedan i dan, drugi onaj, treći onaj. Ne treba mi gotovo ni spominjati, da ja nijesam mogao dočekati kraja tomu dopisivanju te da sam napokon morao krenuti na put. Dakako da obično nijesam našao kod kuće suradnika-učitelja, jer je kod rodbine na praznicima, ili je na ispitu i t. d. Trebalo bi više dana, dok bih se sâm uputio toliko, da bih sve mogao i bez njega. No ako i nađem učitelja, ili župnika, moram na žalost priznati, da su često tako neokretni, kadšto u tako slabom dodiru s narodom, da mi je gdjekoji put lakše bez njih, nego s njima. Ali i tu treba opet vremena, dok se snađeš. No najglavnije je ovo. Hoću n. pr. da vidim ovoga ili onoga čovjeka, ili ženu iz naroda, koji je ovo ili ono kazivao, ili treba naći ovaj ili onaj komad odijela, spravu ili stvar: ne može se, jer je ovaj čovjek, ili žena u polju na radu. »Čekajte do nedjelje, ili do sajma, ili do toga i toga sveca.« To bi, istina, bilo najbolje, ali ja ne mogu biti u svakome mjestu u nedjelju ili na sajamski dan. Pa i ostanem li do nedjelje, — taj dan tako prođe, dok se nješto skupi, da bi i opet trebalo čekati do druge nedjelje. — A desilo mi se i to, da sam došavši »na lice mjesta« dobio posve drugi dojam o narodnom životu gledajući ga na svoje oči, nego što je bio onaj, što sam ga dobio čitajući građu. Povrh toga nalazio bih u građi strašnih praznina. Pitajući za ovo ili ono, što mi je palo u oči, slušao sam posve nove, a zanimljive i vrijedne stvari, o kojima u građi nema ni spomena. Sve hoću da popunjam i pribilježujem (u prinosima tiskanim u »Zborniku« vide se tomu tragovi), no toga je toliko, da mi se sva ona sabrana građa pričini malo vrijednom i ja izgubim volju za popunjanje i bilježenje, već mislim na novu građu. Sve mislim: poći mi je dalje, ovdje ne će biti ništa, a ne znam, ne čeka li me isto i drugdje. No kad se jednom sabere ovakova narodna konferencija, koja mi kazuje, kritizuje, povlađuje natječući se — meni se ne dade dalje. I tako se gubi vrijeme, a od tê građe ovako na brzu ruku sabrane i pobilježene — i onako ništa. Ne ću spominjati drugih neprilika, koje se, istina, sve dadu svladati, ali samo s vremenom, a ne na brzu ruku.

Zato sam ja i u Bosnu i Hercegovinu pošao s malom nadom na ikaki drugi uspjeh, osim toga: da ću se o tamošnjem narodu u opće uputiti i gdjekojega suradnika naći. Ovo me je putovanje još više utvrdilo u mišljenju: da ovakovo veliko letimično putovanje nije za sam »Zbornik« — t. j. za njegovu građu — od velike koristi. Moje je mišljenje naprotiv, da bi dulji boravak u kojem jednom kraju bio od mnogo veće koristi. Bude li Akademija imala sredstava, pa bude li tko imao volje za ovakovo putovanje, trebat će stvar — po mom sudu — unaprijed ovako i urediti, jer tkogod uređivao »Zbornik«, morat će svakako sam glavom zalaziti u narod. O tom još riječ.

Ja sam u »Osnovi«, po kojoj se sabire građa za »Zbornik«, izrekao mnijenje, da putnici-sabirači nijesu zgodni za sabiranje potpune i pouzdane građe. Tako mislim i danas, a u tom sam se utvrdio i na svom putovanju. Bez obzira na to, što je putnik-sabirač tuđinac u mjestu, što on ne pozna naroda, ni narod njega, pa mu je već dodir s narodom oteščan, — putnik-sabirač može pribilježiti samo fragmente.

Takovih fragmenata puna je narodopisna književnost, pa upravo njima treba da zahvalimo mnoge teorijice i hipotezice, koje se u ništa raspadaju, kad se upozna potpuna građa.

No ako je ovo istina, istina je i to, da nikakav i ničij kvestijonar na svijetu ne može sadržavati svega. Ja sam se na svom putovanju uvjerio, da je moja »Osnova« gotovo ništa prema obilju pitanja, na koja bi narodoznanstvu trebalo odgovora. A ipak su strani specijaliste ocijenili moju »Osnovu« kao jedan od najpotpunijih i najboljih kvestijonara. I od suradnikâ-seljaka sam čuo, kako se čude: za što sve pitam i kako mi je sve to palo na pamet.

U narod dakle mora ići čovjek, koji se bavi narodoznanstvom, jer će se samo tako moći popuniti praznine u građi mjestnih sabiračanestručnjaka. Istina je, sama građa pisana po »Osnovi« sadržaje mnogo toga, za što »Osnova« ne pita, pa urednik može i dalje pitati i krasnih uspjeha postići ovakim dopisivanjem. To je, istina, mučan posao, za koji treba vremena, ali i bez toga ne može biti. No i povrh toga mora urednik u narod, i tek poslije njegova uspješna puta može se reći, da je građa potpuna i savršena, — koliko u opće ljudska djela mogu biti savršena.

Ja sebi dakle unaprijed ovako pomišljam putovanje urednikovo: Kad urednik dobije iz kojega kraja dobru građu, sabranu po »Osnovi«, kad ju posebnim pitanjima popuni, tek će onda s njom u ruci krenuti u onaj kraj, od kuda je građa. Tu će probaviti tako dugo, dok mu bude potrebno, da se u svem snađe. No ni sada ne će sâm bilježiti građe, nego će bilježiti i pitati samo za svoju informaciju, a po tim će bilješkama domaći sabirač tek konačno građu popuniti.

Sve je ovo bilo meni tek ponješto moguće na posljednjem mom putovanju, jer sam u svakom kraju mogao ostati tek njekoliko dana.

Kao što sam imao uza se fotografski aparat na putovanju po Dalmaciji i Crnoj Gori i za svoga boravka u Otoku, tako sam ga ponio i sada, što više, sad sam ponio i mali ručni aparat, s kojim se može raditi i u hodu, pače i u vožnji, a ploče se mogu mijenjati i danju. Koliko sam se veselio bezbrojnim slikama, što sam ih uz put hvatao! No kako sam bio poklapljen, kad sam povrativši se u Zagreb počeo tê slike razvijati! Ništa od svega, nikakove konture, već same mrlje.[1] Sreća, što sam radio i velikim aparatom, pa sam tako donio barem nješto (među ostalim i duvanjske slike, što su u ovom svesku).

Prelazeći na izvještaj o tom posljednjem svom putovanju spomenut mi je samo još ovo: Premda se je mene gdješto narodni život dojmio tako, da bih jedva smogao riječi, da taj dojam opišem, ja ću ipak, koliko to god bude moguće, spominjati gole činjenice. Velim: »koliko je to moguće«, jer ne mogu jamčiti, da i opis same činjenice ne će biti koliko toliko pomućen mojim dojmovima. Zato ću se i držati vremenskoga reda, kakav je u običaju u pisanju putopisa, i ako ovo nije putopis. Mene je sve nješto sililo, da napišem poslije ovoga putovanja niz raspravica, ali se bojim, da je za to prerano: mnogo će

[1] Kasnije sam se uvjerio, da su svitci (filmsi) bili prestari.

toga ostati u mojoj duši. Ipak su gdješto dojmovi bili prejaki, a da ne izazovu gdjekoje misli, koja možda nije osnovana upravo stoga, što je osnovana na časovitom i letimičnome motrenju.

*

Iz Zagreba sam krenuo 20. srpnja u veče. Kad je svitalo, bio sam već u dolini Bosne. Prvi pogled na usjeve, na međe od šikare, pače od šume, na divlju obalu rijeke, na plastove sijena usred poljâ i pašnjakâ — poučio me je, da je tu narod još pastir.

Sjutra dan u veče bio sam u Sarajevu. Drugi dan (22./7.) pođem do dvorskoga savjetnika g. K. Hörmana, koji me je vanredno lijepo primio, u mnogome me poučio, a sjutra dan odveo pred građanskoga doglavnika, preuzv. gosp. baruna H. Kutscheru, kojemu sam se u ime jugoslavenske akademije zahvalio za spremnost, s kojom je vis. vlada za Bosnu i Hercegovinu jugoslavenskoj akademiji išla na ruku kod ovoga moga putovanja.

Rano u jutro 22./7. pošao sam na sarajevsku čaršiju. Proboravivši tu oko tri sata, bilo mi je tek sada jasno: što je čaršija u narodnim pjesmama, jer sam vidio, što je čaršija u životu ovoga naroda. Čaršiju ima svako veće mjesto, i sarajevska je upravo takova, kakova je fojnička, visočka, kreševska, ili koja druga. Malo bi kazao o čaršiji, tko bi kazao, da je to niz sprijeda otvorenih daščara, u kojima zanatnici rade i prodaju svoju robu. Čaršija nije slavonski »sokak«, na kojem djevojke i momci svetcem i pod večer kolo vode, a svijet ih gleda. Nije to ni zapadno-evropska »ulica«, kuda besposleni svijet šeće. Čaršija je živa samo u radni dan, i što ima života u muhamedovskim većim mjestima u Bosni, to je na čaršiji. Čaršija je muhamedanskomu zanatniku — ne druga, nego prva kuća; i da doma ne spava — jer mnogi na čaršiji i jedu — bila bi mu i jedina.

Nijesam se mogao oteti u misli pitanju: kako se je razvila ovakova čaršija, gdje su uzroci ovakvomu čaršijskomu životu? I činilo mi se, da mi je stvar jasna. U Bosni su dva kulturna i društvena sloja: muhamedanski i kršćanski. Istina je, da i Muhamedanci rade. Ali ih ima — osobito u najnovije vrijeme, od kad se je mnogo toga promijenilo — ima ih vrlo mnogo, koji su bez posla, ako ne ćemo reći, da je njihovo »trgovanje« na čaršiji također posao. Razgovarao sam s njekima, koji čitav dan ne prodadu ni za 10 novčića, a čitav dan sjede pred svojom daščarom, piju kavu, puše i razgovaraju se. Otuda toliko mnoštvo trgovinâ i trgovaca. Razumije se, da sve te trgovine ne nose gotovo nikakvoga dobitka, a mnoge nijesu bez gubitka. Zato i nije rijetkost, da ovakav trgovac prodade ljetos jednu zemlju, na godinu drugu, i tako podržaje trgovinu. Na prvi pogled vidiš, da nemaš pred sobom trgovca. Ja sam se divio onomu suverenomu nehaju, kojim se tu trguje: pogađanja gotovo i nema. Istina, nehaj je taj posljedica i opće dispozicije duševne, ali se poreći ne dade, da velika većina gleda na svoju trgovinu onako, kako gleda i na sve ostalo oko sebe, kao da u svakom pogledu, u svakom nehajnom kretu čitaš: Laissez faire, laissez aller. Pa ni oni, koji ne trguju samo, nego i rade, ne gledaju na svoj posao zabrinuto. To mi je bilo čudno, jer živjeti se mora. Ali mi je postalo jasno, kad sam saznao, da mnogi (možda većina, ili pače svi) ovi zanatnici imadu zemljišta, koje obrađuju njihovi — kmetovi. I tako je stvar jasna: slobodni ljudi, gospoda — ona su na čaršiji; misera plebs, koja im omogućuje ovo — ne: dolce far niente, nego ovu neiskazanu dosadu, koja jedino tumači onaj nehaj, ono mrtvilo i šutnju — ona je na selu.

Diobi rada nema gotovo traga: svaki je zanatnik ujedno i trgovac. Otuda život na čaršiji, zato je čaršija drugi dom. Hoćeš li s kim govoriti, ne idi mu »odžaku«, nego na čaršiju: sve je tamo.

A uzmimo stvar, kako jest: biti kod kuće znači biti s porodicom, sa ženom i djecom, a to bi u Bosni značilo biti zatvoren za drvenom rešetkom, ili barem za uličnim vratima. K tebi i onako ne može nitko, jer si u strahu, da ti ne izađe žena. I tako tvoj dom i nije za svijet, nego samo za tebe.

I tako je čaršija nuždna posljedica svega ovoga: dvaju kulturnih i društvenih slojeva, nerazvijene trgovine i društvenoga položaja žene.

Nahodavši se po čaršiji zaustavim se pred jednom daščarom, pod kojom je jedan zanatnik gradio »nanule« (»nalune«), vrst drvene »obuće« s dvije — mi bismo rekli — pete: to je daščica s dva remena odozgora, u koje se utakne noga, a odozdola se ostave one dvije »pete«, — da se ta drvena »obuća« ne podere tako brzo. U našem narodu ima drvene obuće i u Slavoniji, ali to je potpuna obuća (»kundure«), a služe se njom samo noću, da ne idu bosi na polje, pa i to se nađu u malo kojoj kući. No »nalune« nosi čitava Bosna. Sve mislim, da ova nada sve nespretna »obuća« ima svoj kukavni život zahvaliti običajnomu u muhamedovaca pranju, koje sili čeljade na čistoću: tko bi pet puta na dan prao ukaljane noge! Tu je nuždna bilo kakva obuća. A nuždna je i za kuću i džamiju. Budući da je sav život — i rad, i jedenje, i molitva, i spavanje — u nizini, na tlima (stolu nema ni traga), potrebni su prostirači; a da se sve to ne ukalja, treba unilaziti čistih nogu. A to nije moguće bez kakve takve obuće.

»Nalunar« je sjedio bos pod svojom daščarom na izderanom ovčijem runu i kvacao skoblicom drvo za »nalunu«; sve je oko njega i nad njim zatrpano naslaganim novim nalunama i obješenim novim opancima; pred njim posudica za kuhanje kave, findžan, i pepeonica u obliku malih kolica: kad mu je na putu, samo je gurne nogom. Kad sam mu nazvao božju pomoć, jedva me je pogledao. Razgovor je dugo zapinjao. Koliko je on postajao rječitiji, toliko sam se ja primicao k njemu, dok mi nije ponudio, da uza nj sjednem. U to mu momak (kojemu je to posao, da po čaršiji nosi kavu) donese kavu, a on je podade meni i zašećeri mi; ponudi mi i svoju duvan-kesu, i mi zapalismo. Razgovor se još sveudilj slabo pleo, dok mu nijesam ispio kavu, a on pozvao momka, da donese drugu, ovu sad — njemu. Pušeći i pijuckajući — lijepo je pripovijedao, rasvjetljujući mi ovaj novi svijet, u kojem sam bio, i onaj svijet u njegovoj duši, koji me je toliko zanimao.

Bio je to »Turčin«. Vijek svoj od pedeset godina proživio je pod ovom daščarom: i za okolišna sela znade samo po imenu, — tamo su njegova četiri kmeta. Tamo njegdje (pokaže mi dugom svojom prosijedom bradom) u onom kraju grada stoji mu dom sa ženom i troje djece.

Razgovarajući s njim o najbližim stvarima (od kakvoga su drva nalune, kako mu se zove ovaj ovdje susjed u svojoj daščari i t. d.), sve sam mislio: Veže li mene s ovim »Turčinom« išto drugo osim ovoga jezika, kojim mijenjamo misli, kao da smo svakidašnji razgovornici? Zato sam htio doći mu do srca. No spomenuvši mu dom i djecu — nijesam pogodio. Ali sam pogodio, zapitavši: Kako je bilo za staroga »vakta«? »Za našega vakta? pitaš.«

I počme o »Švabi«. Ja sam mu prije kazao, od kuda sam. Nije se on čudio, što ja, »Švabo«, govorim kao i on: tako govore i oni Švabe, što ih on ovdje viđa, a živih vidjeti ne može. Čudio se on, što taj Švabo sjedi s njim na izdrtom ovčijem runu eto već dva sata, i povjerova mi, da nijesam »Švabo«. I zato je govorio iz duše. Ovaj njegov govor ne spada velikim dijelom u narodoznanstvo. Ja ga nijesam mogao slušati bez tuge. Žalio sam beskrajno (i to mi se je poslije dogodilo na sto mjesta), što svaka ova odmjerena riječ krije u sebi, kod najmanje zgode, gotov čin; žalio sam, što taj čovjek (kao i svi drugi) ne bi požalio ni doma, ni djece, ni sebe — a za nemoguću stvar. A žalio sam zato, što sam vidio: koliko eto narodne snage izgara pridušeno pod pepelom — bez svjetla i topline . . .

Za razgovora došao seoski momak, da kupi opanke za mlađu sestru. Moj ga nalunar nije ni pogledao, samo je pogledao opanke, rekao cijenu i ukorio momka, što mu opanke previše gnječi. I mene je prošla volja, da nastavim s tim momkom razgovor. Bio je iz obližnjega sela, grčkoga zakona, u dronjcima od pete do glave, neopran (uši, pa usta!), a odgovarao otreskujući se: »â? štâ?« Pogodbe nije bilo, a nije ni kupio.

Došao i stariji seoski Turčin, da kupi nalune. Ja mislim: nalune su nalune, od drva jedne, kao i druge. Ali nije tako: jedne (ne znam, da li one od javorovine, ili one od grabrovine) — dulje traju! Pa kako ih dugo misli nositi? Tâ pete su dva palca debele, — to se ne može poderati! — Ali sirotinja broji krajcare! Jedne su nalune po 35 novč., druge po 45. I nije kupio.

*

Isti sam dan pogledao sarajevske muzeje. Gosp. dvorski savjetnik Hörman bio je tako susretljiv i ljubezan, pa me je ne žaleći dragocjenoga vremena sam vodio i poučavao. Svaka bi moja riječ bila preslaba zahvala g. dvorskom savjetniku za tu njegovu žrtvu.

Mene je osobito zanimao etnografijski odio, u kojem sam bio upravo iznenađen. Od drva krasno po naravi načinjeni narodni tipovi u narodnoj nošnji sa čitavim gdješto milieuom (n. pr. harem), i to gotovo iz svakoga kraja, podaju strancu barem spoljašnju sliku naroda. Još me je više iznenadila bogata zbirka narodnih sprava i oruđa. Ali

me nije samo iznenadila, nego i umirila, jer sam vidio, da je mnogo toga spašeno, za što sam se bojao, da je propalo.

Još sam taj dan posjetio suradnika »Zbornikova«, g. Muhamedbega Kulinovića i dogovorio se s njim, da ćemo za kojih deset dana — kad se vratim iz Hercegovine — na njegov čifluk Šehovce kod Varcar-Vakufa. Nije mi — vidio sam — vjerovao, da ću doći.

Iz Sarajeva sam krenuo (23./7.) na Ilidžu. Učitelja domaćega, koji je »Zbornikov« suradnik, nijesam našao kod kuće. Kod Ilidže je »ishodna kuća« vrijednih i domoljubnih begova Hrasnicâ (u Hrasnici). S njima sam se dogovorio, da mi priređe sve potrebno, dok se opet ovamo vratim za desetak dana.

*

Iz Ilidže sam krenuo rano u Mostar. Ne mogavši naći zgodne prilike, da pođem do don-Frana Milićevića u Blagaj kod Mostara, ostavih mu glas, neka me pričeka za kojih desetak dana, dok se vratim preko južne Hercegovine.

U južnu Hercegovinu krenuo sam (25./7.) željeznicom do Metkovića, parobrodom preko stonske prevlake u Dubrovnik i odmah dalje u Trebinje-Ljubinje-Stolac-Mostar, — sve od Dubrovnika kolima.

Ne mogu spominjati svih svojih doživljaja i opažanja putem. Razumije se, da sam čitavim putem na brodu s kim razgovarao. Na ovom putu od Metkovića do Dubrovnika najviše sam saznao od Jusuf-bega Resulbegovića-Kapetanovića, koji je ove godine svršio šerijatsku školu. On mi je prvi jasno razložio, u kojem su odnošaju seljaci prema begovima. († Prioraći[1] su seljaci, koji nijesu stalno na begovoj zemlji, nego od godine do godine po pogodbi. † Pöhrpina je onoliko žita, što beg dade kmetu od svake hrpe, kad mu kmet daje trećinu; to beg daje ili ostavlja po volji, kad ga kmet moli.) Vrlo sam ugodno sproveo vrijeme sa seljakom Perom Jugovićem iz Lisca kod Stona (golòkud = kukuruz; † kúželjina = okomak od kukuruza; † uložnici = uljezi, t. j. strani ljudi, koji se nasele u selu, ili prižene u kuću; *róra: »oni zet se zove »rora«, kad ja imam ćer, pa uzmem zeta« [u kuću]). Vozeći se mimo Lopud, pripovijedao mi je, kako je došla nemoć (kuga) i pomorila sve ljude, a ostalo tri sta Vicâ udovicâ; na to su došli k udovicama tuđi uložnici.

U Trebinju sam pošao u kuću spomenutome Jusuf-begu (zovu ga »kadija«). Brat mu Ragib beg vrlo je inteligentan i razuman čovjek. Povjerenik je »Matice Hrvatske«. S Jusuf-begom sam pošao u Police, selo blizu Trebinja, u kuću k njegovu kmetu Pûši Bókonjiću. Idući s Jusuf-begom ulicom i dalje u selo seoskim putem, vrlo mi je milo bilo gledati, kako je svijet pozdravljao Jusuf-bega a on se zaustavljao i s gdjekojim progovorio po koju riječ. Meni je to bilo zato milo, što je sve to bilo onako na domaću, kao rodbinski, upravo onako, kako

[1] Ovako † označenih riječi nema Vuk, a * u Vuka drugo znači.

su mene znali zaustavljati susjedi i rođaci, kad bih se vratio na praznike u svoje selo. Ali su njega pozdravljala i djeca, pa mi je i to bilo milo, jer mi je kazao, da ga pozdravljaju zato, što nosi ahmediju (bijelo obavit fes) kao hodža, pa ga drže za hodžu. Ja sam u svem tom vidio pitome, kulturne odnošaje, a osobito mi je ovo posljednje bilo dokaz, da su ona djeca morala biti naučena na onakovo pozdravljanje. — »Turci« su ga pozdravljali — tičuć fes —: »merhabâ!«, a on je odgovarao opet »merhabâ!« Tim »merhabâ« (kao i drugim turskim pozdravima) pozdravljaju i prosti ljudi, pa sam pitao, što znači. Kadija mi je to protumačio: »Kako je?«, a prosti ljudi svaki drugačije (»dobar dan«).

Jusuf-beg nije nikad zalazio k svome Puši, jer mu je kuću kao tražio i spomenuo mi, da je još mali ovuda hodao. Žalim, što u onoj hitnji nijesam doslovce zabilježio pozdravâ, što ih je izmijenio s Pušom, kad je ovaj izašao na vrata: to su stalne fraze, koje se govore i odgovaraju posve mehanički: pozdrav još nije ni izrečen, a već je izrečen i odzdrav. Kasnije sam i drugdje čuo takove pozdrave. — Jusuf-bega su dočekali Pušo i žena mu — čudno, no — barem na oko — veselo i na domaću. Žena ga je Pušina poljubila u ruku. »Kako, beg? Kad si došao? Kako na odžaku?« Mislim, da ga je pitala i za majku. Ja ne bih znao kazati primjera i zgode, u kojoj bi se seljak u ovim ovamo stranama ovako vladao: dočekao na ime njekoga kao gospodara, a razgovarao se s njim kao sa susjedom i starim znancem. Meni je njekako sinulo u misli: nije li to biljeg patrijarhalnih prilika, gdje je kultura gospodara i podložnika — jednaka? — Kod ognjišta se skupilo dosta susjedâ, među njima domaći desetar, a osobito je zanimljiv gost bio starac Suljaga Karamemedović.

Posjedasmo kojekako u zadimljenoj kući (kuhinji) oko ognjišta. Domaćica je odmah stala spremati kavu. Dugo sam tu ostao, pa ne mogu ni malen dio da ispripovjedim. Ali moram reći, da mi je Suljaga, štono je riječ, imponovao. Mene nije s početka ni gledao. »Mi smo doveli — reče prema Puši — ovoga Švabu . . . Što se je nama trebalo klati? Mi smo imali svoga cara u Stambolu . . . Ali je kriv i turski sud.« Posljednje su riječi djelovale na Jusuf-bega (»kadiju«!) onako od prilike, kako bi na katoličkoga svećenika djelovalo, kad bi koji njegov župljanin govorio protiv ispovjedi. No Suljaga je ponovio, što je rekao i ocrtao kratko, ali jasno, upravu i sudstvo tursko »prije Švabe«. Ja sam sad razumio ono, što sam čuo već na sarajevskoj čaršiji: o »Švabi« se govori — i šuti — mnogo, ali — »Švaba« sudi pravo. To govore i Turci i kršćani — složno, u jedan glas. Doista mora da je golema promjena nastala u pravu i zakonu, kad se ovo ovako složno priznaje, kad znamo za psihološku pojavu: da se mrženu protivniku redovito ne priznaje ništa, pa ni sámo dobro. A milo mi je, što sam prvu kritiku turskoga suda i uprave čuo od »Turčina«. Bez ove kritike teško bih bio vjerovao, što su mi kasnije kršćani kazivali.

Vanredno je zanimljiv Suljagin pogled na balkansku politiku. Koliko je mene zanimao sâm — da tako kažem — »meritum« tê stvari, toliko me je više zanimao čudnovati ovaj »diplomat«, kojemu

je balkanska politika kao na dlanu. Bože moj! Što sve pišu diplomatske istorije — osobito one o istočnom pitanju — i to franceske, koje su najrazumnije! A kakove tek mora da su engleske! Pišu o neprijateljstvu i pokoljima među pučanstvom, predlažu ovo i ono riješenje, koje se mora ili silom provesti, ili će ostati na papiru.

Slušajući Suljagu, ja sam spoznavao, da tako i mora biti. Gdje će se velika diplomacija osvrtati na politiku kod — ognjišta, u kući jednoga kmeta! Ali je uza sve to istina, da mnogi događaji na istoku, iza kojih idu note od dvora do dvora —, imadu svoj izvor iz politike kod ognjišta.

Ali, kako rekoh, mene nije toliko zanimao sâm meritum balkanske politike, koliko turski aga i njegov pogled na — vlahe i susjednu državicu crnogorsku. Ta još nije prošlo ni četvrt stoljeća, što su ljudi kao Suljaga stvarali bosansku i crnogorsku povjest. Ja sam, štono se kaže, gutao svaku riječ oko sebe, hoteći prodrijeti u unutrašnjost duše ovomu narodu i tako naći barem njekaki tumač stogodišnjemu tužnomu klanju, iz kojega su postale one narodne pjesme, kojima se bavi narodoznanstvo. I ja moram priznati — pa sudio tko o toj činjenici, što mu drago — da su se oni osnovi, što ih je u meni udario hrvatski školski uzgoj i opći naš horizonat nad ovom stvari — da su se tî osnovi uzdrmali. Spomenut ću samo dvije stvari, suzdržavajući se u ostalom od svake generalizacije i daljega suđenja.

Kad je ono Suljaga upitao Pušu: »Što se je nama trebalo klati?«, pa kad je iza toga spomenuo turski sud, a Jusuf-beg se umiješao, prečuo sam njekako svezu, u kojoj je Suljaga Puši kazao, da je — skot. A Pušo se na to njekako čudno smiješio govoreći: »Jesam, aga, jesam skot, nego što sam?« Na to se Suljaga okrene k meni — a prije me nije ni gledao — i reče mi: »Vidiš, sad kaže, da je skot« (tu se Suljaga ružno njekako iskesio, imitujući Pušu), — »a u večer će me dočekati iza grede s handžarom! Taki su oni uvijek bili. Nikad prsima u prsa, nego iza grede, — onda su junaci. Baš godinu dana prije Švabe dočekao me je u noći iza grede s handžarom i gonao niza stijene, a ja goloruk.« A Pušo se sve smiješi i reče: »Brze su bile noge u tebe, uteče mi.« — I ova dvojica — mislim ja — sjede evo zajedno kod ognjišta!

Tako je došao razgovor na junačtvo, pa ja upitam Suljagu: kakovi su Crnogorci junaci. »Kô i ovi« i pokaže na Pušu, i dalje mi stane razlagati. Ispriča mi vrlo živo, kako ima dva sina mladića, pa jedan jedno po podne, kad je stari radio u vinogradu (treba i »Turcima« vinograd za grožđe), došao k njemu: »Bâbo!« — »A, sinko.« — »Kud je put u Crnu Goru?« — Stari mu odgovori, nabrajajući stijene, uz koje i niz koje mu je poći, — »slijep bih zašo«, svrši stari. »A što pitaš?« — »Tako«, — i ode. Stari se vrati kući, a komšija ga zovne i reče: »U mene je, veli, bio tvoj« (zaboravio sam, kako mu je ime sinu) »i zatražio od mene pet fiorina: da će u Crnu Goru i s bratom.« — »Ja se — veli Suljaga — uhvatio za glavu« i poteče prijekim putem i prestiže sinove. Ode k crnogorskome kapetanu, te ovamo, onamo: »Đeco, što ćete ostaviti samohrana svoga staroga oca! Đeca se rasplakala —

i ja sam plako — i ja vratio đecu.« — »A što je puhnulo djeci u glavu?« upitam ja Suljagu. Na moje čudo kaza mi Suljaga, da je za skorašnjega grčko-turskoga rata pukao glas: da knjaz daje svakome Turčinu opanke i 10 solada na dan i otpremi ga kroz svoju zemlju turskome kajmakamu u Skadru. U to se umiješa i desetar: da ih je mnogo tako otišlo »caru u pomoć«.

Ne bih istinu rekao, kad bih rekao, da me nije zanimalo, kako Suljaga tumači onu politiku s opancima i 10 solada do Skadra. Ali me je više zanimalo ovo: Dva mladića eto odoše od kuće, ostaviše oca i idu, Bog zna kamo, u boj. A tolike sam prije — i poslije — stare »Turke« čuo, gdje govore, što su mladi evo uradili. Ali ne govore samo »Turci«: i pravoslavni su hrišćani spremni zapaliti sve nad glavom pa — što bilo! I Pušo je tako govorio i još dodao: da tko pozove narod, hoće li u svatove, ili u boj, — više bi ih krenulo u boj. — Ja sam slušajući to pomišljao na naš narod ovamo, na Podravinu, Posavinu, Slavoniju: je li moguće i pomisliti, da bi ovaj narod zapalio sve svoje — pa što bilo? Nemoguće. I više će od sto godina proteći, dok se onaj narod nauči na dom, dok dom ondje postane kulturna tvrđa, kao što je ovdje...

Vrijedno je spomenuti i ovo: Suljaga je mene neprestano zvao: »Švabo«. Nekoliko puta sam mu kazao: »Nemoj, Suljaga, nijesam ja Švabo.« On ne mari. Kad sam mu i opet rekao, da me tako ne zove, okrene se k meni i reče mi: »A da što si? Kako imaš to na sebi« (pokaže moje odijelo), »pa da sam te danas okotio, — odmah si mi njekako drugačiji. — Pa što je moj Camil[1], nego Švabo? A eto i moj mlađi sin: bio tri dana kod inženjera[2], došao kući, pa se đeca nješto uznemirila na avliji, a on na njih: ,ruik' (ruhig)! A ja gledam: mjesec stoji, sunce stoji, — a svijet se okreće! Tri dana samo bio kod Švabe, i već ne zna kazati: ,bud'te s mirom!' nego: ,ruik'!«...

Braća Ragib beg i Jusuf beg živu s majkom u zgradi, što je njekoć bio harem, posebna zgrada za žene. A podalje od tê kuće stoji i sada zgrada (u njoj je njeka oblast), što je njekad bio »selamluk«, zgrada za muške i za goste. Ovako su se dakako mogli urediti samo begovi, kao što su bili Resulbegovići-Kapetanovići. I sad još ima gdješto posebna zgrada za selamluk, ali obično je to i u boljim kućama sve pod jednim krovom. — Ovaj njekadašnji harem velika je drvena (dolje djelomice podzidana) kuća na trijem (dva poda), vrlo udobno građena. U mnogome me je sjećala na velike drvene zadružne kuće u Posavini. Gledajući ju i pitajući, kako se što zove, — u meni su oživjele narodne pjesme, kojih mi ovamo i ne možemo pravo razumjeti bez mnogih sitnih pojedinosti.

Čestita braća Resulbegović-Kapetanovići još su me u večer pogledala u gostioni i pomogla mi naći kola za Ljubinje. I ovdje im budi za to i za sve drugo, što su mi učinili, izrečena najljepša zahvala!

*

[1] To mu je sinovac, koji je svršio sveučilište u Beču, gdje sam ga i ja upoznao, i ne sluteći, da ću kad sa stricem mu ovako razgovarati.

[2] Kod gradnje željeznice od Gabele do Herceg-Novoga, što se baš onda gradila.

Na putu između Trebinja i Ljubinja zaustavio sam se na jednom hanu (Dobròmani). Dobio sam samo kruha i vina. Dok su se konji odmarali, pođem u bližnji mlin, što ga tjera voda, koja iz Trebišnjice ponire. Vozeći se vidio sam uz Trebišnjicu više okruglih kao kulâ, a bez krova, i nijesam znao, što je to. Sad sam vidio, da su to mlinovi. Treba naći mjesto, gdje Trebišnjica ponire, i sagraditi, u dubini mlin. To je vrlo zanimljivo vidjeti gotovo, a još bi bilo zanimljivije gledati, kad se to u onom kamenu gradi. Uz mlin je obično i stupa za sukno (klašnje). Pobilježio sam njeke nazive u tom čudnom mlinu († čakatalo, † senj, paprica, kobila, vreteno, † peraje, (*) trupina). Na drugom hanu (kod Zavale, u blizini glasovita pećina) pođoh u obližnje selo, da tobože kupim jaja. Seljak, s kojim sam razgovarao, ne zna, što je »plug«, nego † prlj. Još sam u brzini pribilježio riječi: ôje [Vuk: óje], ralica, kozalac, klini; teljig [Vuk: »u Hrv.«]); klîp je drugo, (*) klâs opet drugo: klâs je ona resa na kukuruzu na vrhu, a klîp je isto, što i u našim krajevima; struk, † lepüšina, (*) kukuruzina; grivna; zemja [sic!] † hódalica; vȑći i vrȉći (vršem, 3. pl.: vrhu).

Ogledao sam kuću i gospodarstvo toga seljaka i pošao s njim na tavan, gdje je slagao duhan, što ga je uzgojio za vladu. Razgovarao sam s njim oko jednu uru. Vrijedno je zabilježiti: on zna, da je »srb« (misli dakako vjeru), ali ne zna, što je to »pravoslavni«. Ja sam htio znati, koje je vjere, pa ga upitam: je li pravoslavni. Nije razumio. Onda sam mu razložio i pitao ga: je li turčin, ili katolik (ja se ne sjećam, da sam gdje čuo za »latine«). Na to mi odgovori, da je »srb«. Kasnije mi je pripovijedao, da je kod njega bio jedan gospodin iz Mostara, koji je također, »kako ti kažeš, preoslavni«.

Dolina je Trebišnjice (»Popovo polje«) Bogom blagoslovljena. Već sam u Trebinju čuo, da polje uz Trebišnjicu donosi i drugi »ušjev«. Uz put prema Ljubinju opazim uz put ljude, gdje ogrinjaju kukuruz — na koncu srpnja. Stanem i upitam: je li to drugi usjev, a oni odgovore, da jest; ali se brzo dosjete, pa mi doviknu: »Ali to je u sto godišta jedna godina.« Slušao sam na hanu, što svijet govori o dolini Trebišnjice, kako ju hvali, kao dar neba za Hercegovinu. Ali sam razabrao iz toga razgovora, da bi tu vodu trebalo njekako urediti, jer znade nanijeti silne štete.

U Ljubinju sam se samo prošetao — od nevolje — dok mi je njeka Pavla pripravila večeru (nijesam od jutra ništa jeo). Bio je petak, sve svečano. Stari Turčin, kô ministar s krasnom bradom, krasno odjeven, a krasan čovjek, obilazi polje. Sjećao me na stare naše seoske gazde, što su nedjeljom znali ovako obilaziti svoje usjeve — kao dragi dragu — kako bi rekao Michelet. Razumio sam, zašto se ovaj nije iselio: privezan je uz svoju zemlju. Kasnije sam razgovarao u Duvnu s jednim takvim, koji mi je odao ovu svoju tajnu ljubav i potvrdio moje misli o ovom ministru-zemljodjelcu.

Kasno u večer stignem u Stolac. Prenoćio sam u turskom hanu. I ako nije sve kao u hotelu prvoga reda, ali je bolje nego u bosanskohercegovačkim hotelima drugoga reda: nema barem ništa živa. Da

se više mijenja rubenina, pa da se nespretna muška posluga zamijeni ženskom, — bilo bi posve dobro.

Han je građen kao turske kuće na trijem: s velikim »krilom« (»hajatom«, hodnikom) na trijemu. Tu je stol, oko njega klupe i stolci, na stijeni ćemáne (violina) i tambure. Gusala nije bilo. Skoro mi je pošlo za rukom sastaviti koncerat, koga ne ću tako skoro zaboraviti. Opisati se ne da pravo. »Na ćemáne« je svirao Ibrahim Sabić, mladić od 20 god.; on je svirao i pjevao, a pripjevao mu je — visoko — Muhamed Šabić, dječak od 12 godina. Pjevali su mnogo, ali meni nije bilo do bilježenja tekstova, jer sam se sa svima tako sprijateljio, da su mi spremni u svem udovoljiti, pa i tê tekstove napisati, — a pismeni su njekoji. Dva sam teksta ipak zabilježio:

Povedi, zavedi kolo, djevojko!
Ne mogu, ne smijem, dragi, bez tebe:
(Mujaga)
Moja su (bis) krila lomena.
Vedro bi, sunce sja, kiša propada,
Propada (bis) curi u krilo.
Cura se (bis) majki molila:
Ne daj me (bis), majko, daleko,
Osta mi (bis) cviće nejako:
Albaber (bis) ili katmere.
Tri put ga (bis) na dan zal'jeva.

Ovaj me je tekst — na oko neznatan — zainteresovao s dva razloga: prvo, što sadržaje prekrasnu alegoriju:

Vedro bi, sunce sja, kiša propada,
Propada, propada curi u krilo —

mjesto da kaže: da djevojka plače; drugo stoga, što sam kod ove alegorije došao na ovu misao: Od alegorije do personifikacije samo je malen korak. Personifikacija je »vedra neba« Zeus, pa zamijenimo li to ovdje, imamo mit o Danaji, kojoj je Zeus spustio u krilo zlatnu kišu, — zlatnu, jer »sunce sja«, kako naša pjesma kaže. No ovo je samo časovita moja fantazija.

Druga je pjesmica, koju sam zabilježio, ovo:

Majka sina u ruži rodila,
Ružica ga na list dočekala,
Bila vila u svilu povila,
A čelica medom zadojila.
Spavaj, sine i t. d.

Ugodno sam bio iznenađen, kad sam začuo pjesmu: »Zagrebačke tri kapije«...

U Stocu kažu »pjesna«. Strogo se razlikuju različni načini pjevanja. Htio sam čuti Muhamedanca pjevajuć uz gusle (narodne), no nisam mogao do toga doći. Htjeli su mi dovesti jednoga »vlaha«, ali ništa ne bi od toga. Kad sam pitao za junačke pjesme, reče mi Ahmed beg Bakibegović: »... onako, kako su stari kucali — ravno«, a u to

se javi stari Šabić (otac Ibrahimov): »Kucni mi ü ravân«. I onda počne Ahmed beg strašno visoko uz šargiju (tamburu): »Vino piju age Sarajlije«... »Toga — reče — pjevanja ne će nikada nestati, — toga i ženskih dimlija, — a sve će drugo Švabo ukinuti.« — Drugačije se opet pjeva putnički (baš tako kažu), a drugačije opet pjesna:

Kad umrije beže Isa beže,
Osta mlada Isabegovica
Su njezino devet siročadi.

Svu je đecu po hizmetu dala,
Šćerku Mejru u Hercegovinu,
Sina Alu na pašaluk dala....

Ovo sve treba dakako potanko ispitati. Ja se još nisam odmorio od dojma na tom »koncertu«. Pjevali su i — vrlo zanimljivu — pjesmu o posljednjem grčko-turskom ratu.

Pošao sam i na čaršiju. (Opančar Alija Čapin.) Svagda sam bio sretne ruke, svagda se skupilo oko mene dosta svijeta. Šteta samo, što nije bilo fonografa. Već ovdje moram reći, da sam među tim »Turcima« bio kao među svojima. Ne mogu prešutjeti ovo: Pitaju me odakle sam, a ja im kažem: iz Zagreba. Na to me upita jedan, kakva je to varoš i je li veća od Sarajeva. U to se javi iz hrpe mjesto mene mladić i reče, da je Zagreb i veći i ljepši od Sarajeva. A onaj se prvi — stariji čovjek — razljuti: »Što ti znaš, ti si tamo bio!« »Nisam bio, ali knjige tako kažu.« Mladić je bio u gaćama i košulji i opancima, a sve mu poderano. Upitao sam ga, je li išao u školu, i potvrdi mi. Bio sam zadovoljan, što je u školi čuo i o Zagrebu, a još mi je milije bilo, što je svoje znanje iznio na pazar ne bojeći se pogibli: da će dobiti — za ušesa. Da nije bilo mene, zacijelo bi mu se to bilo desilo. — Tu je u radionici opančara Capina sjedio i njegov 14-godišnji sin — s početnicom. Morao je najprije svršiti »mejtef« (mekteb)! — Napokon spominjem i to, da je u istom dućanu lijepo među kožom i opancima počivala čitava hrpa starih — turskih i arapskih knjiga. A Alija je nepismen.

Još sam pošao u kuću odličnim građanima: Aliji i Mehmed-efendiji Šariću. Mehmed-efendijin sin ide u II. gimn. razred, — vanredno milo momče. Porazila me nada sve ljubaznost ovih ljudi i čistoća u kući i dvorištu.

Na putu iz Trebinja u Mostar nagledao sam se krasnoga svijeta, krasnoga ne samo u stasu, nego i u licu. U Hercegovini se muhamedanske žene (ni žene, ni djevojke) — ne kriju. Tako sam se vozeći se iz Stoca u Mostar sastao s dvije muhamedanske djevojke, s preslicama — kao s dvije planinske vile. Poslao sam ženu za njima, da pregleda ono krasno odijelo (krasno u svojoj jednostavnosti), no pobjegoše joj. Već sam u Dalmaciji viđao žene u gaćama. Kod siromašnoga i neurednoga svijeta nije to lijepo. No kod ovih sam djevojaka vidio, kako to treba da bude: na nogama lijepi laki opanci na krasnim napršnjacima (nazuvcima) i tozlucima do koljena, a od koljena tek

prema gore počinju široke gaće (»pelèngaće«); preko njih je bijela košulja (skuti), potpregnuta lijepo toliko, da se gaće tek ponješto vide. Na putu iz Stoca u Mostar ustavio sam se još na hanu Domanoviću. Sve mi je još zujio u ušima nezaboravni stolački »koncerat«. Upitam zato svoga kočijaša (svi su moji kočijaši bili »turci«), znade li: »Povedi, zavedi kolo, djevojko«. Reče, da znade. Rekoh mu, neka si uzme piva, ili što mu drago, pa mi neka zapjeva. On si uzme vina i stane pjevati. No meni je skoro bilo dosta: bio je na pô pjan i promukao. Bio je to tip jednoga dijela muhamedanske mladeži, o čem će biti još riječ. — Ustavio sam se i na putu, da fotografujem katoličko groblje, na kojem sam vidio svu silu jabukâ ponaticanih na visoke štapove ubodene u grobni humak. Ne znam sad, koji su u ovom kraju razlozi, što se nose ovako jabuke na groblje, ali nijesam mogao, a da ne mislim na naše narodne balade pune najdivnije poezije (n. pr. »Šujičkinja Mara« u ovom svesku »Zbornika«), u kojima dolazi tipni stih: »U ruke im zelene jabuke« ... Što ima kamenih križeva na groblju (a svaki gotovo humak ima kameni križ), sve je to domaća seoska radnja. Tužno sam i zlovoljno gledao krasne gdješto ornamente na tim križevima, znajući, da za to nitko ne mari, a ja evo ne znam crtati, i vrijeme mi je kratko za pojedinačno fotografovanje.

Približavajući se Mostaru stane se moj kočijaš s drugim natjecati. Ta upravo divlje-strastvena igra — što li je — trajala je do pô ure. Moj je morao popustiti. Ja sam žalio jadne bosanske konjiće i čudio se, da su ostali u životu.

U veče 29./7. bio sam u Mostaru, a sutra dan krenem kolima u Blagaj, k župniku don-Franu Milićeviću. Gosp. Milićević s posebnih njekih razloga nije za sabiranje građe o nar. životu. Šteta, a u krasnom je kraju, i gospodaricu ima, od koje bi mogao napisati građe za čitavu knjigu ne izlazeći iz kuće.

I postupak don-Franov s narodom osnovan je na strogoj »subordinaciji« i autoritetu. Motrio sam to i drugdje, pa i ne samo kod fratara-župnika. Vidio sam — n. pr. u Duvnu — takav postupak, da nijesam znao, što bih o tom mislio — u skladu sa svim onim, što sam o fratrima već znao. Ali sam se uvjerio, da je i subordinacija i autoritet, što ga traže — i uživaju — fratri-župnici, posve opravdan, i da mu motivi nisu niski, nego da izviru iz shvatanja teške dužnosti i brige: da — u općoj nestašici svake vjerske discipline i reda — i njihov katolički narod ne zagrezne u isto zlo. Nije istina, što sam čuo, da bosanski franjevci nijesu imali »pravoga« crkvenoga odgoja, da ne shvataju zadaće svoje crkve. To je tako lakoumno i bezrazložno kazano, da se ja i sada snebivam nad ovakovom nepravdom. Ja samo mogu kazati to, da mi se je mnogi starac fratar-župnik u svojoj pustoši i sirotinji pričinjao kao svetac iz davnih kršćanskih vremena. Dakako, nema svuda toliko »kulture«, koliko bi tko možda htio, ali su zato srca — uz uzvišeno shvatanje svoga zvanja — svuda do naivnosti čista, — a i to nješto vrijedi.

*

Ovo sam njekoliko riječi morao kazati, da — ako ne drugomu, a to barem sebi — njekako protumačim pojavu, kakva je n. pr. stara gospodarica don-Franova. A ta pojava nije osamljena: ja sam vidio crvenu nit, što se provlači njezinim mišljenjem, diljem čitave Bosne — i Hercegovine, što sam vidio — osobito kod ženskoga svijeta.

Vrijedno je, da se časak zaustavim kod ove stare.

Mi smo sjedjeli kod stola na »krilu«, a stara na pragu pred sobicom. Nije mi bilo milo gledati ju tako, — ali je taki adet. Gledajući ju sve sam pozirao na vrata za njom: na njima ornamenat od dvije, jedne protiv druge savijene zmije. Zametnuo sam sa starom razgovor i pitao ju o svačem. Odgovarala mi je jasno, čvrsto, ne brbljajući bapski. Vidio sam, da njoj nije ni do mene, ni do don-Frana, ni do čitavoga svijeta: kao da je u duši — vidjelo joj se na pogledu i držanju — zakopala veliku njeku i bol i želju.

Upitam ju, zalazi li u turske kuće i zna li što, kakav je to zakon, turski. — »Turski zakon?« ... — reče pogledavši me oštro, a onda u pod, — i stane mi govoriti pjesmu:

Poturči se kuća Banovića:
Sve se turči, malo i veliko,
Samo ne će Mára Banovića,
Već govori miloj majki svojoj:
Ne turči se, mila majko moja:
U Turčina sveca ne imade,
U Turčina posta ne imade,
Već ramazan jedan misec dana —
A ne poste, već krepaju, majko —
Dva bajrama u godini dana —
A ne znadu, kada će im doći,
Već gledaju po nebu miseca,
Ka' 'no puška po planini zeca.

Mene je ovo zbunilo — poslije prijateljskoga moga općenja s tolikim »Turcima« po Hercegovini. Ova mi je stara — govoreći mirno i uvjereno — počela mirom svojim, a mržnjom neutaživom — imponirati; ja sam ju udivljeno slušao. Kritizovala je obiteljski život muhamedanski s tako gorkim sarkazmom, da sam se ja tek toliko usuđivao uplitati u njezino razlaganje, koliko mi je bilo potrebno, da što saznam. Pripovijedala mi je o obiteljskom turskom životu u susjedstvu: Jedna mlada turska žena tuži joj se, da joj je muž uzeo inoću (drugu ženu): ono dvoje sad jede, a ona je u kutu, — ništa nije njezino, ništa ne smije ni dodirnuti. Pripovijedala mi je za jednoga podaljega susjeda Turčina, koji je ove godine pokopao — dvanaestu ženu. I tako dalje.

I danas kao da vidim crne upale, a sjajne oči suhe ove starice, s licem neiskazano bolnim i mrkim zajedno, a riječ joj siječe bez ikakvoga straha i obzira. Dugo mora da se je kupilo u srcu njezinu to, što sada vrije i izlijeva se. Ja sam u toj staroj gledao utjelovljenu misao i borbu kršćanstva, koja ne pozna pomirbe, niti ikake trans-

akcije s islamom; ona je utjelovljeno kulturno i vjerujuće kršćanstvo, spremno na svako stradanje do zadnjega daha, — dok sam na drugim mjestima nalazio raju kršćansku, ne vjerujuću, nego praznovjernu, kukavnu, gdješto i podlu.

Kod don-Frana radio u vrtu momak Turčin, njeki Mehmed Jašarević. Došao gore na krilo, da se pogodi. Za čas se uhvatio sa starom: rekao joj, neka ona ide u vrt i neka kopa: »osvojilo te — veli — gospodstvo«. — »Da nije — odvrati stara — ne bi ti kopao, nego ja.« Namjerio se — mislim ja — grubi brus na dobru kosu. Ali ova prispodoba nije ovdje na svome mjestu. Ovo kreševo nema izvora u antagonizmu temperamenata niti u ličnim interesima, nego je tu iz svake riječi bilo jasno, da je to jedna od zadnjih — hvala Bogu! — epizoda u borbi dvaju svijetova. Kad Mehmed nije ništa više mogao da odvrati (a nije glup), reče: »Turske je zemlje više nego vlaške.« — »Pa što si došao da kopaš vlašku zemlju? Idi, pa kopaj tursku!« I zamukao je.

*

Bio sam na vrelu Bune kod Blagaja. To je veličajna prirodna krasota. Koliko me se je dojmila ta prirodna krasota, toliko njezin čuvar, šejh Seid Hindia, pravi Arapin: otac mu je — kaže — došao iz Indije, a govori hrvatski, da je milina.

Poznato je, narodne pjesme spominju crne Arape. Kako se u nas slabo uči povjest u opće, a o unutrašnjoj povjesti ovih naših zemalja, što su bile pod turskim gospodstvom, ne znamo ništa, — mene nije stid priznati, da sam »crnu Arapinu« u narodnoj pjesmi držao tvorinom narodne fantazije. A sad sam evo vidio pravoga živoga Arapina u našoj zemlji i među našim narodom.

Pregledavajući pećinu, iz koje izvire Buna, i fotografujući koješta, Arapin me je pratio svuda, a ja sam se bojao pravo ga i pogledati. Nijesam znao, ni tko je, ni što je. Kad sam odlazio, reče mi, neka oprostim, što me nije podvorio »kahvom«: »nemam — kaže — šećera«. A ja mislim: Mudar Turčin, samo se izgovara. Kajem se i danas, što sam posumnjao o njegovoj iskrenosti.

Poslije podne pošao sam opet na vrelo Bune: s kolima, koja su po mene došla iz Mostara, dovezla mi se i žena, pa sam htio, da i ona vidi tu krasotu. Bio je s nama i jedan prijatelj. Kad sam se približavao kući šejhovoj, baš je zapadalo sunce. Šejh (zovu ga: Sevd-aga) je sjedio na krilu svoje kuće, pod golemom onom pećinom, nad vrelom. Nesnosna je vrućina počela popuštati, ali se je pećina, ona golema gomila gologa kamena, jošte žarila. Šejh je gledao prema onoj strani, od kuda sam dolazio. Prepoznao me je na sto koraka, skoči, udari rukom o naslon na krilu i vikne mi veselo: »Imam šećera, sad će bit kahva!« I za čas ga eto dolje, vodi nas nad vrelo: tu je zahladilo. I donese nam kahvu. Kako sam se pokajao, što sam prije podne sumnjao o njegovoj iskrenosti! — Mi sjedimo, a on se nasloni na zid, prekrstio na prsima ruke i — uzdiše duboko, a crne mu se oči krijese u sumraku. Natoči nam i opet. »A što ti je, Sevd-aga, te uzdišeš?« upitam ga. — »Ah,

da mi je — uzdahne — jedan handžar, kojim bih posmicao sve Turke!« — I opet sam posumnjao, da to govori meni, »Švabi«, da mi ugodi. Upitam ga: zašto? I stane mi kazivati: kako nema pravoga kadije, kako nema »šerijatu« ni traga, kako nema, — no: čitava tužaljka iz Preradovićeva »Mujezina«. Kad sam — ne poznavajući prilikâ — spomenuo reis-ul-ulemu sarajevskoga: što on to ne vidi? — šejh se upravo razbjesni. On njega ne pripoznaje, on njemu nije ništa, jer ga, veli, nije postavio kalif iz Stambola. — Napokon mi — među ostalim reče: da bi volio nego tisuću dukata, samo da mu je sve to, što mu je na srcu, metnuti u — novine, i moli me, bih li mu ja u tome mogao pomoći. Rekoh mu, neka mi to napiše i pošalje, a ja mu dadem svoju adresu, on meni svoju: napiše dosta lijepo: »Šejh Sejd Hindia, tekija, Blagaj, Mostar.«

Već se smračilo, kad sam ga upitao za oca. Nikad ne ću zaboraviti, kako je crni taj sin tuđe i daleke zemlje, donesen ovamo istočnom bujicom, uzdahnuo za žarkim svojim domom: sve još misli na povratak, sve mu je ovdje tuđe!

Pokazao mi je i svoju »tekiju«: sobicu najobičniju s dvije obične drvene škrinje s turbetima. To su dva groba, tu počivaju dva sveca, dva šejha: jedan — veli — preko 300, drugi 150 godina. Pred grobovima je prostrto bijelo ovčije runo: tu šejh klanja, ne znam, koliko puta na dan. Po zidovima su polijepljeni arapski napisi. Sejd-aga je »šejh«. Nije mi znao pravo kazati, što je to. Njegova je služba, da čuva ovu tekiju, da klanja u njoj, — a naslijedio je to po svom ocu. Ima na to carski ferman, kojim mu se daje i mlin pod vrelom Bune. Sad bi ga htjeli — razabrao sam — odavle protjerati — »proti šerijatu«. Hinc illae, — mislio sam ja . . .

Ali, kako bilo, Sejd-aga je meni još pred očima sa svojim i mirom i bjesom na Turke. Njemu živi nješto u duši, u njega ima vjere, ako i nema nade. Kuća mu je pod golemom onom pećinom, a podalje su ruševine druge kuće, što ju je porušio kamen s pećine. »Ne bojiš se, Sejd-aga, da ne pane kamen?« — »Nitko nije dva puta umro« — odgovori mi mirno. A vjeruje u svete šejhove, u one, kojima »Bog dâ«, te se mogu bosti nožem, a da im nije ništa. Iznenadilo me, što on i to zna, i još mnogo više.

Šejh Sejd-aga je pendant — mislio sam ostavljajući ga — onoj starici. Kako ona starica stoji nad ne vjerujućim, praznovjernim, bezbožnim, kukavnim, gdješto i podlim kršćanskim svijetom (jer je čitavo kršćanstvo — jedne i druge crkve — prema trećemu jedno), tako šejh ovaj stoji nad bezbožnim i ne vjerujućim ovim turstvom. Jedna je među njim i njom velika razlika, a to je: on je ovdje već anahronizam.

*

Trebao mi je ponesti fotografijski aparat s blagajske čaršije do don-Frana, pa reknem njekome dućandžiji Dušanu, da mi zovne koga. Zovne mi dječarca od 10—11 godina (zove se Alija Bajgorić). Nijesam htio, da mi dijete nosi tešku stvar, pa sam to i rekao malomu. A on

uprti aparat i stane se noseć ga junačiti. Pa dobro — mislim — i reknem, neka malo pričeka. Sjedne uza me, a ja ga upitam, ide li u mejtef. — »Bezbèli!« (dakako) odgovori. — »Pa što ima u Blagaju hodža?« — »Nema jedan, nego petnaest.« — »Pa što rade toliki hodže?« — »Što rade!« I tu na dušak izgovori dosta toga, iz čega sam doznao, da hodže ne samo kopaju, nego da se i »ne boje Boga«. »Što se ne boje Boga?« A Alija se porugljivo nasmije: »Što je njima do Boga! Samo da im je ovdje dobro.« — Vidim, govori kao iz knjige, i gledam ga. Krenusmo prema don-Franovu stanu. Ovako sâm s malim — upitam ga, što je ono rekao, da ima petnaest hodža u Blagaju, i opet mi potvrdi. — »Pa što zbilja samo kopaju?« — »Bezbèli!« — »A što nemaju drugoga posla?« — »Pa idu oni po selima u veče i uče djecu. Onda i spava u selu. Ne može on danju, jer su djeca kod ajvana« (blaga). — »A jesi li ti naučio dovu (molitvu) u mejtefu?« — Naučio je, i nijesam ga dugo morao nagovarati, da mi izgovori jednu dovu. — »Koju hoćeš?« — »Pa ded onu u akšam.« I izgovori mi arapsku molitvu, dulju od očenaša. — »A sad mi reci, što si govorio?« — »Beli ja ne znam.« — »Kako ne bi znao?« — Ne zna, pa ne zna. Jedino, što mi je znao reći, bilo je to: »To ti je, da se molim Bogu.« Ne zna ni to, kojim jezikom moli, ali misli, da je možda turski. — »A kako mi govorimo?« — »Što, kako mi zborimo?« — »Da, mi.« — »Ma eto čuješ, kako zborimo.« — »A zborimo li i mi turski?« — »Jok! To nije turski, to je hrvatski.« — Pomislio sam: možda je išao u školu i u školi čuo, da je to hrvatski, ali nije, nego samo u mejtef. Žalim, što nijesam više seoskoga svijeta pitao o toj stvari, ali mi to nije bilo ni na pameti, jedno stoga, što sam se već na dosta mjesta dovoljno i nehotice uvjerio, da je ime hrvatsko po Bosni i Hercegovini seoskomu svijetu posve nepoznato, a drugo stoga, što mi je takovo ispitivanje mrsko, a za moj posao od neznatne vrijednosti. Ali da se ne bi komu činilo, da je mali Alija jedini turski Hrvat u Hercegovini, spomenut ću već ovdje, da mi je duvanjski hodža (onaj, što mu je u ovom svesku »Zbornika« fotografija) ovako rekao, kad smo u njegovoj džamiji razgovarali: »Pa ti govoriš hrvatski, kao da si iz Bosne (!). A otkuda si?«

Mogao bi tko misliti, da je hrvatstvo Alijino plod nastojanja blagajskoga katoličkoga župnika, don-Frana Milićevića. Ali bez obzira na to, što je don-Frano kratko vrijeme u Blagaju, — njegov je dodir s muhamedancima posve prema onome mišljenju o »Turcima«, koje sam razložio govoreći o onoj starici: i on je intrasigeant. Dokaz je za to ova zgodica: Kad smo u jutro išli na vrelo Bune, imao je nositi fotografski aparat drugi muhamedanski momak, veći. I on je sjedio uz nas, dok smo nješto pijuckali. — »A kud ću ja ovo nositi, ujače?« upita don-Frana, koji ga je dao pozvati. — »Ravno u pakao«, odgovori mu don-Frane i ne gledajući ga. »Ako samo dođeš do pakla, tamo će te već pustiti.« — »Ne znam ja, gdje je pakao, ujače. Ti ćeš mi pokazati put«, odvrati momak. Ja sam bio vrlo nezadovoljan sa svim tim. Ali sam mislio: Tu l' as voulu...

Kad sam ono po drugi put išao na vrelo Bune, nađem u grmlju dva seljaka iz Nevesinja. Pravili su metle od šiblja. Sjednem k njima

na travu i ponudim im, da zapalimo. Ovi ne znadu ni da su »Srbi«, ni »preoslavni«; znadu, da nijesu Turci, a za katolike ne znaju, kao ni za »latine«. Znadu, da imadu popa, a kad su mi rekli, da ima bradu, onda sam tek bio na čistu. Ljudi su — za čudo — pitomi. Kako su me blaženo gledali, kad sam ih koješta pitao i pušio s njima! Starijega sam zazvao: »gazdo!« A on će mi milo-tužnim glasom: »A, nijesam ja gazda, ja sam siromah Obren Kovačević iz Nevesinja«...

*

Ne mogu se rastati od vrela Bune, a da ne spomenem, što je živa voda u Bosni i Hercegovini. Ja ne bih toga ni spominjao — jer to samo po sebi nije ni u svezi s narodoznanstvom — da i opet nema narodnih pjesama sa stalnim stihom:

Ispod nogu vodu navratiše....

Bosna je gorovita zemlja, vode ima dosta; Hercegovina je velikim dijelom kamen s malo vode i po tom barem ponješto nalik na domovinu islama, gdje je voda dragocjeno dobro. Sve mislim, da su Arapi donijeli u ove naše zemlje umijeće u navraćanju vode. Već sam uz put vidio svu silu umjetno navraćenih vrela, a kad sam došao u Mostar, pa dalje u Blagaj, poslije u Stolac i Fojnicu: pričinila su mi se mjesta, u kojima živu u većini muhamedanci, kao oaze, u kojima su prvi osvajači s istoka sebi načinili sliku svoje domovine en miniature, a naši ih muhamedanci u tom nasljedovali. Tako je pod čitav malo ne Mostar navraćena voda: ne tjera samo mlinova, nego okreće bačve napunjene prijesnim kožama, i još koješta, a glavno je, što čisti grad. Što bi bila čaršija (n. pr. u Fojnici) da nema s jedne i druge strane navraćene žive vode, koja svu nečist odnese! Kud su sve vodu navratili u Mostaru, a onda ju opet lijepo spustili u slapiću u Neretvu! A uz ceste ima umjetno navraćen izvor jedan do drugoga (toga je više u Bosni). — Zacijelo se ovo navraćanje vode ima zahvaliti običajnomu pranju u muhamedanaca.

Njekoliko koraka već od vrela Bune stoji mnogo mlinova. A kako je malo dalje navraćena voda u jedan vrt, lijepo joj sazidano kamenito korito u pravilnim oblicima, — to je krasno samo pogledati.

I ako u don-Frana nijesam našao, po što sam došao, nije mi žao, što sam bio u Blagaju: sama njegova gospodarica sa svojim pendantom šejh-Sejd-agom vrijedna je bila toga puta.

*

* *

Dne 1. kolovoza krenem iz Mostara željeznicom prema Sarajevu, kako sam obećao gg. Hrasnici i Kulinoviću.

Hrasnica je lijepo selo u Sarajevskom polju. Tu je »ishodna kuća« begova Hrasnicâ. Sad su troje braće s majkom, sva su trojica svršila škole visoke. To su vrlo inteligentni i mili ljudi. U selu sam doduše malo uradio, jer je svijet bio u poslu. Zato sam potanko pregledao

begovsku kuću. Ženu sam poslao k ženskomu svijetu u harem (k majci i sestrama i njekim rođakama). Pregledao sam i selo.

Dok sam boravio ovdje u Hrasnici i oko Ilidže, najviše sam razgovarao s njekim hamalom (trhonošom), koji me je posluživao. Ni toga čovjeka ne ću skoro zaboraviti. Nije trhonoša po zanatu, nego je do nedavna bio svoj gazda, pa nesrećno stradao. Na časove bih bio mogao s njim — što koristi tajiti? — zaplakati. »Turčin« je, no filozofija mu je čudna: nije to fatalizam, nego njeko pregaranje — Bog zna, čemu za volju. — Premda je čovjek u najljepšim godinama, debeo i čvrst, ipak mi se smilio noseći svu moju prtljagu s aparatom i teškim staklenim pločama, pa ga upitam, kad je donio: je li mu bilo teško, jer sam vidio, da je mokar do niti. »Jest. Ali ja hoću pojist i popit, pa moram i radit.« Kao ni drugi ovakvi ljudi, nije ni on tražio određene nagrade, nego »što date«. A ja znam, da su takovi najgori »odribozi«, kako kažu u Dubrovniku: kad mu dadete, navali psovati i vikati. Tako mi se dešavalo po Dalmaciji. Da kušam ovoga, podadem mu, što se je najmanje moglo, — i nije prigovorio.

Premda meni na mome putu nije bio nijedan čovjek neznatan, ja ipak ne bih spominjao ovoga hamala, da mi se ovdje ne daje prilika, da istaknem ovo:

Ovaj »Turčin« nosi svoje siromaštvo posve na drugi način, nego što je meni do tad bilo poznato: on se ne tuži i ne jadikuje; u njega ja nijesam opazio ni traga tomu, da bi on sa zavidnošću gledao na bogataše i o njima govorio. Spomenuo sam, da je plakao, a i meni da je bilo do plača. Ali nije on plakao nad siromaštvom svojim, nego je plakao, kad je pripovijedao o ženi i djetetu. Njemu je — meni se tako čini — i njegovo siromaštvo, i bogatstvo kojega gazde — takova pojava, kao što je zima i toplina. On je beskućnik. Spava sad ovdje sad ondje. »A gdje si sad?« Sad je u njekoga gostioničara. »Legnem gdjegod pod stol, u kraj među putnike, u jutro rano ustanem, donesem vode, poredim ovo i ono: a za to mi gazda dade što pojist.«

Ja sam čvrsto o tom uvjeren, da posebni pogled ovoga »Turčina« na svijet nije samo fantom u mojoj misli, a i o tom, da ovaj njegov pogled nije osamljena pojava. Ali sam ujedno uvjeren i o tom, da to nije nikakova nadnaravna pojava: ona je u lijepoj svezi s čitavom istočnom kulturom. Kad i ne bismo znali, da koran zabranjuje uzimanje kamata, na prvi bi nam pogled bilo jasno, da na istoku nema glavnoga biljega zapadne (a i svake druge) kulture: nema cijene kapitala; nema je barem u onom smislu, kao na zapadu, nema svijesti o kulturnom znamenovanju kapitala, nema, da tako kažem, sistema kapitalističkoga. Tu se živi — govorim općenito — od danas do sutra, tu je sve provizorij. I zato je posve naravski, što naš hamal ni svoga beskućništva ne drži provizorijem. — A ima i još nješto. Na zapadu ima staležâ s posebnim pravima, pa se duševni život na zapadu — n. pr. književnost — ne može ni zamisliti bez toga: ta već stotine godina svi se naprezaji na zapadu troše na izravnjivanje tih prava. Otuda to, što sirotinja na zapadu govori o svom siromaštvu s jadom i jalom. A ovdje tomu ni traga. Ni spominjao ne bih toga, da se nije-

sam morao čuditi gledajući, kako su moji gostoprimci, begovi, postupali s hamalom (a »hamal« je najniži stvor ovamo) — kao sa sebi ravnim: Mahmut beg mu n. pr. podao svoju duvan-kesu i lijepo s njim razgovarao. Može li se to u nas i pomisliti?

Kad sam sa svojim hamalom došao u Hrasnicu (na ploči usrijed sela piše lijepo »Hrastnica«), upita hamal djecu: »Gdje je begov čardak?« Čardak se dakle begov vanjštinom svojom malo razlikuje od drugih kuća u selu. Ali unutra je ne samo nada sve čisto i udobno, nego upravo lijepo, doista gospodski, i ja sebi za boravak u selu ne mogu ljepše i udobnije ni pomisliti. Gospoda begovi — da budu sami i da ih nitko ne buni u učenju — uče u posebnoj zgradici. Tu ima i stolić za pisanje, — inače, kako sam prije rekao, stolu nigdje ni traga. Misleći na to, mislio sam na ono: »Knjigu piše . . .« Gdje su naši junaci i kako su pisali knjige?

Ja sam kod begova hrasničkih ostao čitav dan, a bio sam za kratko kao među svojima. Tako su me ljubazno i prijateljski dvorili, da sam im dužan posebnu zahvalu.

Ovdje mi se — kod Hrasnice i begova hrasničkih — nadaje prilika, da spomenem nješto o prezimenima bosansko-hercegovačkih muhamedovaca. Seoski muhamedanski svijet sačuvao je, koliko sam opazio, stara svoja hrvatska porodična imena, a sačuvali su ih i građani. Spomenuo sam već prezimena: Šarić, Bajgorić, Čapin, a kasnije sam bio u Duvnu kod Kökanovića. No pitamo li za prezime agâ i begova, čut ćemo za Karamemedoviće, Resulbegoviće, Tefderdaroviće, Rizvanbegoviće i t. d., — sve imena po ocu ili po službi kakovoj. Ako sam dobro obaviješten, okupaciona je uprava htjela kod svih muhamedanaca provesti patronimska prezimena. Tako mi je pripovijedao g. Muhamed beg Kulinović, da su njemu u prvim razredima gimnazije zabranjivali pisati se Kulinović, nego su ga zvali i pisali po ocu: Idrisbegović, i to sve dotle, dok se nije pokojni njegov otac upeo kod vlasti, da sačuva staro svoje ime, kojim se ponose — kako mi je kazao stric Muhamed-begov, stari Mustaj-beg — već šest stotina godina. — Ne bih ni ovoga spominjao, da ovo zapuštanje starih porodičnih imena nije također karika u lancu istočnjačkoga »provizorija«, što su ga k nama donesli osmanlijski osvajači.

*

Zadržavši se 3. kolovoza u Sarajevu kod njekih prijatelja iz mlađih dana krenuo sam 4. kolovoza u Travnik.

Drugi dan rano pođem u okolicu, u sela Dolac i Graovik. Vodio me je bogoslov g. A. Alaupović. Seoski (katolički) obrtnici-trgovci rade i živu ljudski. Pošao sam i u jednu (pravoslavnu) seljačku kuću i ostao razgovarajući sa ženom-domaćicom oko jedne ure. Domaćica »se je prije njekoliko dana porodila«. Teško mi je bilo gledati i nju i sve oko nje: nigdje postelje, nigdje ništa bijela, leži na podu na njekakvom haljinčetu. I opet sam mislio — kao ono kod Puše Bokonjića — na naš ovamo svijet: koliko će još trebati vremena, dok

se bosanski kmet podigne do one kulture, u kojoj je bio prije osmanlijske navale. Pod turskom vladom ne samo da naš narod nije ni malo naprijed pošao, nego je pošao natrag. Ja ću istaknuti samo jednu stvar.

Vidim n. pr. djevojku u dronjcima, svu prljavu, a na tim dronjcima vidiš ostatke krasnoga veziva; ili vidim na pô samo obuvena momka — jer su mu opanci: kojekako za silu isprevezane vrnčanice — a nad poderanim opankom vidim čarape, ili nazuvke, da ih je milota pogledati. Ja sam to motrio već u zagorskoj Dalmaciji. Ja ne mogu sebi pomisliti, da bi se smisao za red i simetriju, riječju: smisao za ljepotu mogao ovako jednostrano razviti, da bi djevojka mogla trpjeti na sebi dronjke, da bi se mogla gledati svu prljavu, a ipak imati smisla za ljepotu u sitnim stvarima. Nego ja sebi tumačim to ovako: ova ljepota, što je vidimo u ovoga naroda, — to je samo ostatak, s kojim je njekada bilo u skladu sve, onako, kako je na pr. u hrvatskoj Posavini, gdje vidiš ornamenat i u odijelu i na kući, red i čistoća u odijelu i u sobici djevojačkoj.

Vraćajući se preko brda i dolina u Travnik navratim se ka koscima u jednoj dolinici i zametnem s njima razgovor. Već sam u prošlogodišnjem izvješću imao prilike spomenuti, da sam sretne ruke nalazeći zgodne ovakove slučajne razgovornike. Ali ovdje sam se namjerio na čovjeka (Dmitra Đurića iz Graovika), koji bi me bio slušao i odgovorao mi — ne znam, do kad. Kako je žalio, što je u poslu! Njemu je njekako sinulo (a to mi se je još dva, tri puta dogodilo): što ja hoću, i on je sipao upravo sve ono, što bi mi trebalo, da sam sâm sabirač. No ja sam zabilježio samo njeke riječi, što mi je najbliže bilo: † bunjav = kuštrav, † bunjevac = kuštravac; † čváčak je »u kosišću (sic) u desnoj ruci; † tàsma = oputa; † navŕzača je ono, što grade od konopalja i od opute. Sve me je pitao, hoću li opet doći. Spomenuo sam mu ime, da ga uzmogne naći koji »Zbornikov« suradnik iz onoga kraja.

Isti sam dan krenuo dalje željeznicom u Jajce. Glavno mi je bilo, da dođem u Kola kod Banjaluke i u Šehovce kraj Varcar-Vakufa ka g. Muhamed-begu Kulinoviću. U »Kolijeh« je »Zbornikov« suradnik g. Ivo Šajnović. Njegovi su me prinosi veoma zanimali, pa sam bio namislio, da ih objelodanim sa slikama u ovom svesku »Zbornika«. Ali eto neprilike. Kad sam se vratio iz južne Hercegovine u Mostar, nađem pismo od toga Šajnovića: da je on eto došao u Mostar. Od toga, da ga natrag povedem sa sobom u Kola, ne bi ništa. — U Šehovce sam htio zato, da vidim narod u onoj pustoši, a nadao sam se velikoj pomoći od g. Muhamed-bega Kulinovića.

U Jajcu sam se malo zadržao, nego sam odmah u jutro 6. kolovoza krenuo novom cestom uz Vrbas u Banjaluku. Činilo mi se, da je ova cesta (85 km) sagrađena samo za to, da se putnik-turista nadivi krasoti, što se je stvorila u borbi Vrbasa s Vrbosnom, vode s pećinom, jer prometa na njoj nema nikakvoga: osim kolâ banjalučkoga biskupa, koja su išla za mnom, nijesam se sastao na čitavih 85 kilometara ni s jednim kolima. Ovdje sam prvi put vidio kolnu

cestu s rasvijetljenim prorovom (tunelom). Na ovako dugu, a pustu putu svakojake su mi se misli vrzle glavom, a moj kočijaš Osman, i ako bi kadšto zapjevao, nije bio pjevač, kao drugi moji kočijaši što su bili, pa tako nije bilo druge, nego u misli razgovarati s junačinom Vrbasom. Mislio sam: jesu li mu ime nadjenuli naši djedovi, je li zbilja u kakovoj vezi Vr-bas i Bos-na, kad imamo i Bos-ut? Žalio sam, što se ovakovu junaku nije našao pjesnik, kakvoga je n. pr. u Puškinu našao Terek i Kazbek. Ali našega naroda kao da se ne doima mrtva ljepota, pa bila kako uzvišena. Tako je i Vrbas ostao neopjevan, i sva je — čini se — junačka njegova borba ovjekovječena u miloj pjesmici:

S ovu stranu i s onu Vrbasa —
S ovu smilje, a s onu bosilje:
Sve se smilje smije na bosilje,
Kao momče na mlado djevojče.

Uz Vrbas ima i mlinova. Navratio sam se k njekome mlinaru (Trišo Račić iz Rekavica, z. p. Kola). Nazivi su u mlinu u glavnom isti, ali ima i novih, no nije mi bilo kada bilježiti. Zabilježio sam poredovnik.

U Banjojluci sam gledao predobiti za »Zbornikovu« stvar g. profesora dra. Mihovila Mandića, pa se i nadam, da će iz zanimljive ove okolice doći i obilnije građe.

Žalim, što nijesam mogao dulje ostati u Banjojluci, nego sam odmah drugi dan rano krenuo starom cestom prema Kolima (i Jajcu). Uz put sam se navratio ka kožaru Ibrahimu Sallaku (tako je sam napisao svoje ime) i baš pred njegovom radionicom fotografovao seljake, što su na konjima gonili sijeno. (Od tih fotografija — ništa, jer su snimane malim aparatom.) Već sam prije — u Mostaru — žalio jadne ove konjiće bosanske, koliko na njih tovare; ali me je još više ljutilo, što jadna životinja trpi s nerazuma gospodareva: vidim, gdje živinče nosi i poveće kamenje privezano uza sijeno. Nijesam ni pitao, što je to, jer sam se sam domislio, da nerazum od čovjeka nije na obadvije strane jednako nametao sijena, pa da mu stoji ravno i da se ne prevali, veže na lakšu stranu kamenje! — Pogledao sam kod Ibrahima i drvene bukagije (puto) i fotografovao ih (dakako zaludu). Nijesam znao, da se grade i od drva. — Vozeći se dalje ustavio sam momka (Niku Đukanovića iz Rekavica), što je imao krasno izrađenu sviralu (diple) i na njoj ogledalce. Posvirao mi je, — a žeteoci nas i žetelice gledaju i sve nutkaju Niku, neka se ne stidi i neka svira. Pitao sam žeteoce o žetvi, pa se gazda čudi, kako ja to znam pitati: je li travno (t. j. ima li mnogo trave u žitu). A ja sam to dakako naučio putem i ovdje se poslužio.

U »Kolijeh« sam potražio i našao brata g. Ive Šajnovića, Antu Šajnovića, vakufskoga nad-desetara. To je veoma čestit čovjek. On mi je razložio, što je to »vakuf« (džaminjsko imanje) i kako narod plaća »tretinu« džamiji.

Kad sam mu razložio, po što sam došao, odveo me je u »stanje« Petra Rädulovića. Kad sam fotografovao sve, što sam mogao, pokažem sve to rukom na okrug i upitam staroga Petra: »Kako ću napisati, što sam to uslikao?« — »Piši: stanje Petra Radulovića«. U tom »stanju« ima: kuća, »zgrade«, »mlječar«, tkâlica i »košara«. »Kuća« je samo kuhinja: prizemna, drvena, nepopođena, slabo pokrivena daskom. »Zgrade« su kojekako od kratkih brvana, ili bolje: od stabalja slupane prostorijice, neuredno pokrivene slamom i kukuruzovinom: to je ono za zadružnoga čovjeka i ženu, što su u Slavoniji »kućari«. U »mlječaru« je mlijeko i drugi smok. U »tkalici« žene tkaju. »Košara« je opletena, blatom omazana i pokrivena ograda za blago.

Stari Petar je starješina u zadruzi Radulovića (ili: Radlovića). Kad bih ga umolio, da mi što pokaže, sve bi govorio: »Mi carevi, pa tvoji«. Mislio je — jer sam došao s nad-desetarom — da sam od oblasti.

Prije nego što sam pošao k Raduloviću, zametnuo sam na hanu (kakav već može biti han u Kolijeh) razgovor sa seljacima, što su gonili ovce u Banju-luku. Uzeli su od stada jedno janje i dali ga prirediti. Nijesu se mogli načuditi, kad sam s njima počeo jesti. I bio bih se najeo (bilo je kasno po podne, a od jučer nijesam ništa pravo jeo), da nije bilo preslano. Od njih sam čuo prvi put riječ: kljä; to je strašna nesreća za pšenicu i za svako žito; »kad kroz maglu sunce prosja, bije kljä žito i sve.« Kako narod svuda nosi opanke, htio sam na svom putu, da barem opanke »proučim«. Ali sam vidio, da to nije pravo moguće: svuda novi nazivi, ili isti s malo drugačijim značenjem. Ipak sam pribilježio, da oputa nije ništa na opanku: čim se »pripne« na opanak, onda je *vȑnčanica (Vuk: vȑnčanica) = (kajk.) kapica, t. j. gornji dio opanka = † puštija; † natikáči = † napušnjaci (»u Glámoču«); † pȍtkita i kita = (kajk.) rojte na gaćama; † premetač = torba.

Putem sam stao na Kadinoj-vodi. U hanu nije bilo gusala. Nijesam se mogao načuditi formaciji zemljišta, kad smo se uvezli u »Doline« (tako mi je rekao pastir Đuređ Đukanović iz Sokȍlova) u Rátkovu: sve sami okrugli humci, pa jame, nigdje nikakvoga drva ni grma, sve livada (— kako se to kosi?) i pašnjak. Po tom, što je gdješto virilo kamenje, smišljao sam: da je to njekada bila šuma u kamenu, načinila humus, pa ju iskrčili.

Prenoćio sam u Čađavici, kod njekadašnjeg hajduka i turske uhode (pravoslavnoga), što sam tek kasnije saznao. Na stotine je — kažu — poubijao kršćana, svojih suvjernika. I ako nijesam čitavu noć mogao ni oka stisnuti (sve živo!), dobro me je njegov sin u jutro oderao. U prvom strahu, kad sam čuo, gdje sam noćio, hvalio sam Bogu, što sam iznio živu glavu. Ima dvije kuće: novu na trijem, što je sam sagradio, i staru, njekada tursku. U toj staroj je kuhinja i — po bosanskom običaju — odmah preko praga pojata.

*

Dne 7. kolovoza u jutro čim je svanulo, krenem u Varcar-Vakuf. Uz put sam vidio, što do tad nijesam vidio: kako se vozi sijeno bez kolâ. Usjekli ljudi granato drvo, na granje složili — kako su znali — kup sijena, na debljoj strani upregli volove, — pa povuci! Vidio sam za čas i kola sva od drva, ni jednoga čavla nema u njima! Pa kako je to izrađeno! »Točkovi« su (ako se mogu tako zvati) više uglati, nego okrugli.

Došavši u Varcar-Vakuf, skoro sam našao g. Pavla Stipančića, trgovca, s kojim sam još pred podne odjahao ka g. Muhamed-begu Kulinoviću u Šehovce (40 km). Putem smo se navratili staromu Mustaj-begu Kulinoviću, stricu Muhamed-begovu. Staroga nije bilo kod kuće: negdje je u polju. Pogledao sam staru kulu Kulinovića. Mislim, da ima četiri ili pet podova, a na najgornjem podu pokazali su mi tamnicu. Ja se čudim, što je tamnica na najgornjem podu, pa su mi razložili, da je to zato, da utamničenik ne može tako lako pobjeći, kad bi morao proći kroz sve podove i sobe. Originalno je uređenje u toj kuli, a ima i lijepih stvari (n. pr. ormarićâ s lijepom rezbarijom). Sad je gotovo pusta.

Da nađemo staroga Mustaj-bega, povede nas momak uz potok u polje: stari, veli, spava uz potok. I zbilja ugledam ja naskoro, kako njetko leži uz potok i pokrio se njekakvom rijetkom tkaninom. Ja sam se pobojao, da se stari ne razljuti, ako ga probudimo, pa sam već rekao Pavi, da ga ne budimo. Ali je stari s Pavom dobar znanac. Probudismo ga. Kad se je otkrio, mene je tek onda uhvatio strah: kakav je to junak, da ga je što pogledati: Čim je otvorio oči i pogledao me, odmah me upita: »Jesi li ti onaj, što mi je moj Muhamed kazivao, da ćeš doći?«

Posjedasmo oko Mustaj-bega i stanemo razgovarati. Za čas je bila i kava, a Mustaj-begova kutija puna gotovih cigareta: to njemu mota njegov momak, koji se od njega ne miče.

Ja sam dakako prvi puta u svom vijeku vidio ovako na svom domu »Turčina-velikaša« bosanskoga, k tomu takvoga koljenovića, pa sam pomno pazio: oko čega se kreću njegove misli, što mu je na srcu. Mustaj-beg je veseo čovjek i vrlo mu je dobro. On je ovamo pod johu pobjegao pred muhama: hoće ga — kaže — da zakolju na odžaku! Takvi su svi stari ljudi na selu. Tako je i moj stric Đuka bježao pred muhama u šljivik, i još dalje, i na strah svoj djeci donio i ne znajući — zmiju u rukavu. Prvo, što me je Mustaj-beg upitao, bilo je: što je odredila »kongora« (vijeće) vladarâ (ali on nije rekao: »vladara«, nego jednu tursku riječ). Mislio je na konferenciju u Hagu. Kako ja na putu nijesam čitao novina, slabo sam mogao udovoljiti Mustaj-begovoj radoznalosti. Kad smo već o svačem »eglen besidili«, Mustaj-beg se njekako zamisli, pa me upita: »Čuj! Moj Muhamed kaže, da je Hrvat. I ja bih bio, samo ne znam, što je to. Ja se bojim, da ne bude i gore. Reci mi ti pravo, što je to«. I rekao sam mu, što sam najbolje znao, i on je to pomno slušao i napokon uzdahnuo: »Ah, još bih ja mogao! (i zasuče rukave). Ali ja znam, da će biti, kako je i do sad bilo, da će prva naša puška puknuti —

za drugoga«. Ja ga nijesam htio pitati, što misli, jer držim, da sam ga razumio. On je htio znati sve pojedinosti, koje bi nam trebalo proći, dok bismo došli do onoga, o čem njemu govori »Muhamed«. Rekao sam mu nješto, — ali i to je bilo previše. »E, onda ja volim ovako, uz jačega.« Da — mislio sam ja — vi ste svi voljeli uz jačega, pa zato i jest i vama i nama ovako... »A ja, vidiš — odgovorim mu ja — ne volim uz jačega, kad znam, da je pravo na mojoj strani, pa ma ostao sâm, — ja ću, dok me teče, za pravo: ostao, propao.« Tu se stari kao postidio, pa će mi: »Boga mi, imaš pravo«, i opet stane sukati rukave i pripovijedati o bojevima.

Ne mogu, a i ne treba, da sve kažem, što sam još čuo od njega i vidio oko njega. Kad me je ono pitao za Hrvate, rekao sam mu, da se čudim, što je zaboravio to ime: »ta ovo je — rekoh bila Hrvatska prije tri sta i toliko godina.« A on mi odvrati: »A što ti mi znamo! Ja znam, da sam turčin, pa eto!«

Dao mi je riječ, da će doći u Zagreb, kad bude promocija njegova Muhameda. —

Mi — ja i g. Pavo — uzjašismo i oko četiri sahata po podne eto nas na domaku Muhamed-begovu čardaku (krenuli smo iz Varcara poslije desete). Pavo stane iz daleka zvati Muhamed-bega. Kad smo prispjeli, momci konje prihvatili, baš kako pjesma kaže. Uz Muhamed-bega su — kao i u Sarajevu — dva momka, a povrh toga stari vlah Stankelja.

G. Muhamed-beg Kulinović, koji je ovamo u svoje Šehovce prispio prije njekoliko dana, dočekao nas je i pogostio od srca, kako je najbolje mogao. Ja znam, da sam mu došao na nemalu nepriliku, ali sam mu zato dužan i veću zahvalu.

Ne sjećam se pravo, je li mi Stankelja kazao, da je i sâm hajdukovao, ali je poznavao dobro mnoge hajdučke vođe, što su hajdukovali prije okupacije. Meni je dobro bilo u pameti, što mi je kazao stari Suljaga Karamemedović u Trebinju: da je »eškija (hajduci) toliko pomogla Austriji, koliko i ona sama«, pa sam htio da to saznam ovako lijepo u mirnu razgovoru kod vatre (Muhamed-beg dao nam je u čast ispeći čitavo janje). Stari je Stankelja poticao vatru, okretao janje i pripovijedao o eškiji. Ja sam htio saznati za motive tomu najnovijemu hajdukovanju, — ali mislim, da će biti bolje, da ovdje ne spomenem Stankeljina pričanja: nije mi sve jasno.

Razgovarajući koješta sa Stankeljom pribilježio sam i ovo, kad je govorio o pčelama: »Ko im ne zna † basme, neka ih ne drži.« A pitajući ga o porodičnom i zadružnom životu, zabilježio sam o ugovorniku (nom.: ugovòrnîk): »kô sada ja dođem k tebi, što stečémo, da podjelimo; ima ih u nas toliko.«

Još samo jednu da spomenem o Stankelji. Pitao sam ga i o groblju, pa zašto hrišćani imadu onako velike krstove na grobovima. A on mi odgovori: da je veća čast pokojniku, što mu se veći križ postavi na grob, pa ih ima, koji usijeku ponajvišu jelu. U to se javi g. Muhamed-beg i pokaže mi visoku jelu u svojoj šumi: onu da je obećao Stankelji za krst. »Evo, Stankelja, gospodin je svjedok, da ti je dajem...« — »Dobro, beg, dobro...«

Neobično me se je dojmio jedan kmet Muhamed-begov, koji je donio ono janje za nas: izraz lica, držanje, glas, pa onaj način poklona i pozdrava pred Muhamed-begom — samo se jednom riječju može izreći, a i ta je preslaba, jer je ono više nego ropstvo, jer je naslijeđeno. A ipak mi se smilio, kad sam mu gledao bolno lice i slušao ropsko-plačni glas: činilo mi se, da mu je teško gledati, gdje mu janje kolju.

I prenoćili smo u Šehovcima. Sutra dan pođem s g. Pavom i Stankeljom u obližnje selo. Tu je (hrišćanska) zadružna kuća (s tri odijeljene prostorije) čvrsto građena. Sve sam pregledao, pa i »zgradu«, gdje spava ukućanin sa ženom: tu sam vidio prvi put njekako slupanu postelju, — ako se dvije daske, što s kutom u zgradi čine četverokut na podu, mogu tako nazvati. Osim sijena, haljinâ i vunenih pokrivača nema druge posteljine.

Kod kuće su bile samo žene. Pitao sam ih o zadružnom životu. Čini mi se, da sam po tužbama na nepravdu i nasilnost starješininu dobro naslutio prve znakove ženske »emancipacije« u Bosni. Poznato je, da se svuda, gdje su se zadruge porazdijelile, u jedan glas govori, da su »žene krive«. I istina je. Ali narod još ne poznaje (nema vremena za analizu), od kolikoga je zamašaja za ekonomski i čitav socijalni život ova »ženska krivnja«. Ja sam se na svom putovanju po Dalmaciji i Crnoj Gori uvjerio, da je socijalni položaj žene u našem narodu — kao i drugdje — najtočnije mjerilo kulture: gdje ona ne će biti robinja, tu je zadruga nemoguća.

Poslije podne vratili smo se u Varcar-Vakuf. Putem nas je na najvećoj visini stigao vihar i kiša, pa smo se sklonili u kolibici k Joki Rolića, a poslije navratili k jednome Stipančićevu kmetu.

Vrativši se u Varcar, pregledao sam obrtnike. Divio sam se — s kako primitivnim sredstvima izrađuju ti ljudi koješta! Najviše sam se divio mutavdžijama.

U Varcaru i oko njega zadržavao sam se tri dana. Tu sam mnogo vidio i naučio. Mi ovdje nemamo pojma, kakovih ljudi ima u toj gluhoj — mislimo mi — pustoši. Ja sam zahvalan i begu Kulinoviću, i varcarskom župniku g. Nik. Begčeviću, ali za hvalu g. Pavi Stipančiću ne mogu naći riječi. Pavo je trgovac (ima mu 28 godina), a ima još dva mlađa brata trgovca. On je gospodar — jer braća živu u zadruzi! Ja sam se u sebi čudio gledajući inteligentne mlade ljude, kako živu pod jednim krovom sa staricom majkom i sa svojim ženama, sestrama i djecom. Imadu dvije svoje zidane jednokatne kuće, a imutak im cijene na 200.000 for. Imadu i 36 kmetskih selišta. Katolici su. A kakovi su Hrvati i što čine za hrvatstvo, — to se ne da u kratko ni kazati.

Dne 11. kolovoza bio sam opet u Jajcu. Odvezao me iz Varcara na svojim kolima g. Pavo, a sproveo župnik g. Begčević. Provezli smo se noću po jajačkom jezeru. Tu sam razgovarao s dva muhame-

đanska momka, veslača. U Jajcu pođosmo u samostan, no tu sam se malo zadržao.

Isti dan prispijem željeznicom u Bugojno, a sutra dan krenem kolima natrag prema Hercegovini u Duvno. Iz Duvna (Županjca) ima »Zbornik« građe od predašnjega tamo župnika g. fra Anđela Nuića i od učitelja (sada u Travniku) g. Stojana Rubića, rođena Duvnjaka. To je jedini, koji me je na ovom putu po dogovoru dočekao. U Duvno sam svakako želio doći. Znao sam: tu su starosjedioci katolici, to je gorama zatvoreno, pa da vidim. I imao sam što vidjeti.

*

Put je od Bugojna preko Kupresa i Šuice u Duvno prekrasan (1338 m.). Uzeo sam na kola sa sobom jednoga trgovca iz Duvna (pravosl.), koga sam putem štošta propitkivao. (Čudi se, kako ja poznam običaje, kako pozdravljam i t. d.). Najprije su sve više i više gore (krasne jele i bukve), onda nepregledna ravnica oko Kupresa, nebrojeno po njoj blago (uz rječicu Milać ili Malovan), dalje livade i pšenica.

Duvno je kod tamošnje inteligencije na vrlo rđavu glasu, što nema sveze: kupreska vrata zaspe snijeg, pa se ne može nikuda. Duvno je 900 m. nad morem, ravnica okružena golim gorama, a kroz nju teče Šuica.

O svom boravku u Duvnu spomenut ću troje:

1. Djevojački »koncerat«. Žena mi je sabrala djevojke. Pjevale su silu toga, a mene su zanimale najviše svadbene pjesme i igre. Od kratka motrenja ne da se to opisati.

2. Guslar. Što nijesam mogao naći u Stocu ni nigdje, našao sam u Duvnu: došao je guslar, Marko, u kuću staroga Rubića. Ima mu oko 40 god. Posjedosmo oko ognjišta, a skupilo se dosta ljudi. To mi je i trebalo, da vidim, kako se pjesma doima. Pjevao je najprije jednu — mi bismo rekli — humorističnu pjesmu. Ja nijesam ni znao, da se i ovake uz gusle pjevaju. No mi bismo rekli, da je humoristična, a nije. Glasi ovako:

> Gorom jaše Kraljeviću Marko,
> A na svome pritilu šarinu.
> Susrite ga stara babetina,
> Pa ga pita stara babetina:
> »Ja kuda ćeš, silan Kraljeviću?«
> »»Tražit cure, ostarila bako.««
> »I ja sam cura, silan Kraljeviću.«
> »»Kad si cura, ostarila bako,
> »»Što su tebi ruke otančale?««
> »Preduć prelo, silan Kraljeviću.«
> »»Kad si cura, ostarila bako,
> »»Što si, bôna, tako obilila?««
> »Mlinarica, silan Kraljeviću.«
> »»Kad si cura, ostarila bako,
> »»Što su tebi zubi popanuli?««
> »Sedmakinja, silan Kraljeviću.«
> Ražljuti se Kraljeviću Marko,
> Manu ćordom, osiče joj glavu.

Dugo je trebalo, dok je počeo: najprije je — držim sada — čitavu pjesmu u sebi govorio uz gusle. G. Kuba pravo je opazio, da pjevač promijeni, pjevajući uz gusle, i glas i obličaj. Pjeva se visoko, Lice postane ozbiljno-bolno, nepomično. Pjevač ne gleda ni u gusle, ni u slušaoce, nego njekamo na stranu, kao u dalj. Kad prestane i stane razgovarati, — svak bi rekao: to je drugi čovjek. U glasu je, dok pjeva, nješto neiskazano bolno, jednolično; tek se gdješto u njem osjeti drhat, u kojem spoznaješ drugo koje čuvstvo osim bola. Od kad sam čuo ovoga pjevača, ne dade mi se čitati junačkih pjesama: ne doimlju me se, čini mi se, da to nije ništa. Pjesmu treba slušati, kad se pjeva. — Zanimalo me je, kako pjevač dijeli pjesmu na odsjeke: na koncu svakoga odsjeka mijenja ponješto i oteže onu jednoličnu ariju. Mislio sam najprije, da tim hoće da odahne, — pa će to i biti; no opazio sam, da to ne čini gdjegod, nego zbilja ondje, gdje to traži logički razvoj pjesme. Pa kad se i umori, ne prestane ondje, gdje se umori, nego na najzanimljivijem mjestu. Kad prestane, pjesma se komentira, — a dotle je mrtva tišina. (Pjevao je i o Zemljiću Stipanu i Nurkiću Selimu, kako su dijelili mejdan.)

Ono, što sam spomenuo, da se gdješto tek u glasu opaža nuança, opazio sam u ovoj pjesmi na onome mjestu, gdje Zemljić Stipan dijeleći mejdan s Nurkićem Selimom zove u pomoć najprije Smiljanić-Iliju, a onda Kraljevića Marka, a ovi jedan drugoga odvraćaju riječima:

> Nemoj, brate, Kraljeviću Marko;
> Kad pođemo po dva na jednoga,
> O, ne bilo, brate, nijednoga!

A ovaj opet njemu:

> Nemoj, brate, Smiljanić-Ilija!
> Kad pođemo po dva na jednoga,
> O, ne bilo majci nijednoga!

Istina, ovo je viteštvo. No ja još nijesam na čistu, kako se s ovim viteštvom slaže ono, gdje Smiljanić opominje Zemljića na »guje iz potaje.«

3. Jedno po podne pozove me k sebi poslije ićindije duvanjski podnačelnik Osman Kökanović. Razgovarali smo u njegovoj bašči — podvornici — jedno dva sahata, do mraka. Ja sam slušao. Ne mogu dakako ni malen dio našega razgovora iscrpsti, no jedno mogu reći mirne duše: da sam otišao od njega posve zadovoljan. Ja sam iz daleka, vidimo se prvom u životu, a razgovarali smo kao stari prijatelji i supatnici. Osman ne zna štiti ni pisati, no meni je od toga »Turčina« bilo dosta, što sam iz njegova govora jasno kao sunce razabirao, da on oko sebe vidi svoj narod trojega zakona. Ja bih htio vidjeti obrazovana našega čovjeka, koji bi se u ovom vjersko-socijalnom metežu bolje snašao i s onakim mirom i razborom govorio.

I ako mi je prostor odmjeren, spomenut ću nješto samo. Osman je počeo ovako od prilike: Bio sam danas na čaršiji, pa sam čuo,

kako su dva katolika jedan drugomu izbrojili toliko vaših svetaca, da ti ne bih umio kazati. A tako radi i rišćanin i turčin. Pa kako bi onda Bog dao dobro! Zato, vidiš, ova podvornica: prije je nosila trideset tovara, a sada ne nosi ni deset... A ljubavi nema. Znam, da je pokojni hodža — moj evo komšija — Buljug znao reći uhvativši se za glavu: Nemoj psovati krsta! Ako ti baš muka dođe, opsuj trst. Svi smo, gledaj (raširi ruke), na priliku krsta stvoreni...

Krasno mi je ispričao, kako se je htio iseliti, pa nije: žao mu bilo ove zemlje, »di je moj — veli — did kô(l) udario.« Kazao mi je i priču o bumbulu, što nije htio pjevati u kavezu, nego u svom domu, u malenu trnu.

Kazivali su mi njeki, da se je »Turc« prenavljalo, pretvaralo. Ja takvoga pretvaranja ne mogu shvatiti, a i ne znam, koju bi svrhu imalo. No ja razumijem i jedne i druge, koji su mi ovako govorili. Kad sam ja i jednim i drugima pripovijedao, što sam vidio ovdje ili ondje u Turaka, oni su zijajući slušali, kao da im pripovijedam o dalekim stranama svijeta. Ja sam se tomu čudio: oni ne znadu o svojoj okolini upravo ništa, — osim o svojim suvjernicima. Bio sam n. pr. s njekoliko mlađih fratara, koji u svom vijeku nijesu razgovarali s Turčinom, kamo li s hodžom, a u kući turskoj ne znam, je li i jedan bio od onih, s kojima sam razgovarao. Za Grgu Martića su mi sami Turci pripovijedali, da je k njima zalazio. Ovo mlađe, što je odgojeno poslije okupacije, nema malo ne nikakva dodira s inovjernicima, osobito s »Turcima«. Ja sam to motrio, pak mislim, da sam naslutio gdje su tomu uzroci, ali to ovamo ne spada. Ja to poglavito stoga žalim, što je ovakovo osamljivanje na štetu narodoznanstvu našemu, kad se zna, da su upravo katolički svećenici svojom inteligencijom najzgodniji za taj posao. Treba samo na umu držati, što bi bilo od narodoznanstva, da nije bilo katoličkih i drugih misionara.

A dodir — ja sam o tom duboko uvjeren — ne bi bio težak, kad mu sve ide na pomoć. Ja ću spomenuti, što sam s duvanjskim hodžom doživio, pa svatko neka po tom sudi.

Ja sam s g. Stojanom Rubićem došao na muhamedansko groblje, gdje je i džamija. Hodža je bio na groblju, uveo me lijepo u džamiju, i tu smo razgovarali. (Taj mi je ono rekao, da govorim »hrvatski, kao da si — veli — iz Bosne«.) Među ostalim pitao sam ga i za propovjedaonicu, što sam je vidio u džamiji: »Tu ti ja — veli — vâs govorim«. — »Pa de mi reci, kako ti to radiš«. — »Uzmem ćitab, pa učim: jednu rič iz ćitaba, jednu rič hrvatski. Ali n' umim ti ja svaku rič proštiti, nisam ja učevan čovik. Zato bi najbolje bilo, da se sav vâs govori hrvatski. I u mejtefu bi bolje bilo, da je sve hrvatski«.

Izašao sam i u okolicu, u selo Kolo, pa k Ponoru, gdje sve duvanjske vode poniru. To je prirodna krasota. Pitao sam razgovarajući s ljudima, tko ima pravo držati »mlinicu« pod Tubuljom na ponoru, pa su mi kazali, da je sadašnji vlasnik za turske vlade sagradio mlinicu pretekavši njekako Turke. Poslije ga nijesu mogli protjerati, jer čim stane ispod kamena padati múka, nitko nikoga ne može

protjerati s mlinice, pa sagradio ju, gdje mu drago. — Ono, što se drugdje kaže pomeljarac i pomilar, kažu ovdje † pomlioc (!), gen. pl.: pomliocâ.

Jedno još da spomenem iz Duvna: Pitao sam staroga Rubića, zašto su mu vrata na kući i bašči tako niska, da se jedva unilazi. A on mi odgovori, da je to rad zuluma: da mi ne može na konju u kuću. Bilo je, kaže, takvoga zuluma, da se nijesi smio pokazati pred kućom. I stari je Rubić intransigeant, ali je mudriji: sve na pô kaže, ali je pun ironije, pa zato i može s malo riječi mnogo kazati.

Domaći župnik duvanjski, g. fra Lujo Radoš, primio me i počastio kod sebe lijepo i hrvatski. Kapelan njegov, g. fra Ilija Rozić, krasno je hercegovačko dijete, — ko gora, a krasan. Inteligentni g. fra Didak Buntić, koji se tamo desio, mila je no i ozbiljna duša od čovjeka. Sva su mi trojica zasladila naporni boravak u Duvnu, pa zaslužuju veliku moju hvalu. Sve su to dobri ljudi, samo mislim, da ih u školama previše navijaju. Od naroda su dalje, nego što bi po mom sudu trebalo.

Vraćajući se s Duvna navratio sam se k župniku u Šuici, g. fra Jovanoviću. To je dobričina staroga kova.

Vrativši se u Bugojno potražim suradnika g. fra Alojza Perčinlića i pođem s njim u obližnje selo Gaj. G. fra Perčinlić bit će dobar suradnik.

*

Dne 16./8. prispio sam opet u Travnik. Koliko imam zahvaliti mjestnomu župniku g. Stanku Šalkoviću, toliko više sarajevskom kapelanu, Travnjaninu (a tu je boravio na dopustu), g. Peri Ajvazoviću. To je vrstan sabirač. Tuži mi se, da mi je poslao velik rukopis još pred godinu dana, a ja ga nijesam primio. Poveo me k svojim rođacima. Tu sam zabilježio njeke pjesme, među njima i onu: »Majka sina u ruži rodila«, pa onu, što joj je varijanta otisnuta na str. 288: »Prvi dragan«.

S jezuitom g. P. Brixijem odvezao sam se u Guču Goru. Dvojica mlađih fratara: g. fra Alfonso Kudrić i g. fra Franjo Majdančić obećali su mi, da će raditi za »Zbornik«. Ne znadu o »Zborniku« do sada posve ništa. Fratri su me većinom držali za arheologa, pa je trebalo posla, dok sam im kazao, po kojem poslu putujem. — G. P. Brixi je ljubazan čovjek. Treba da mu zahvalim, što me je pratio, a g. P. Pančiću, rektoru jezuitskog samostana, što me je lijepo primio i besplatnu mi priliku dao za Guču Goru.

U Travniku sam bio i na koncertu hrvatskoga pjevačkoga i tamburaškoga društva »Vlašića«. Trebalo je vidjeti tu zabavu poslije službenoga dijela (bilo je to u oči kraljeva rođendana): pravo narodno kolo s ulice je prenesno u dvoranu, a prvi i najugledniji stari građani poigrali su mlađima za volju.

Dijeleći se od Travnika ne mogu, a da ne spomenem g. Hasanbega Kulinovića, stričevića Muhamed-begova, a sina Mustaj-begova, — pa travnjanskih Muhamedanaca-Srba. S Hasan-begom sam se sastao u Varcaru, no nijesam se u svom poslu mnogo na nj obazirao,

kao ni na tolike druge, s kojima sam bio. Kad sam se vraćao iz Bugojna u Travnik, nađe me na kolodvoru, pa premda je imao poći u Dol. Vakuf (i valja da dalje u Jajce), toliko se za mene »oduševio«, da me je pratio do Travnika. Čitavim me je putem htio gostiti, pa i gostio. Hasan-beg je polazio nješto gimnazije, a onda je bio u Carigradu na naukama jedno pet godina. Kad sam ga upitao, je li oženjen i ima li djece, odgovori, da ima »ovakvoga — pokaže — Hrvatića«. Sad je digao njekoliko tisuća »tretine« od svojih kmetova oko Kupresa, — pa će malo po Bosni... Ne ću zaboraviti pametne njegove teologijske dispute s fra Ilijom u željezničkim kolima. Ostao je u Travniku iza mene, a dok sam još bio u Travniku, tražio me neprestano, no ja sam bio u poslu. Nađosmo se napokon u kavani, pa je tu bio i jedan Srbin-muhamedanac. Kažu, da ih ima 4 takova u Travniku, pa su baš ova dvojica raspravljala, kako je Hasan-beg jučer u večer svoj ovoj četvorici rekao, da su — magarci. Stanem razgovarati s tim Srbinom-muhamedancem, pa mi je i on sam priznao, što su mi drugi kazali: da je njemu srpstvo i Srbi — deveta. To su druge stvari. Hasan-beg je tip bogatog turskog »lutorana« (sam je rekao, da je »lutoran«), i čitava bi studija trebala o toj kulturnoj i društvenoj pojavi. Ima takih »lutorana« još jedna vrsta — siromašnih »lutorana«.

*

Ja sam s Duvnom mislio svršiti svoje putovanje. No sve mi je žao bilo rastati se s Bosnom, premda sam već bio tako izmučen, da sam jedva čekao počinka. Napokon sam se odlučio, da ću još u Visoko i okolicu.

Dne 18. kolovoza u večer bio sam u Visokom. U hotelu nije bilo mjesta, pa odoh sa svojim »Offene Ordre« k oružnicima. Da sam tako radio svuda, ako i ne bih bio mnogo prištedio, ne bi me se barem bila najela svake ruke gamad. Visoko je veliko mjesto, do 3000 duša, gotovo samih Turaka.

Suradnik g. učitelj Murgić (prije u Visokom, sada u Vijaci) — po običaju me nije dočekao. Momka-hamala stanem pitati za ljude, n. pr. za Halila Vranca. Taj je Halil također kazivao g. Murgiću. Sad dočujem, da je Halil nješto kao prosjak. Tu sam se opet uvjerio o onom, što ja tvrdim, jer pouzdano znam, da mnogi naši inteligentni ljudi ne znadu naći dodira s narodom. Tako je ovaj g. učitelj, mjesto da sve pozna, sa svakim razgovara, svakoga pita — uzeo ovoga prosjaka. Zato sam se ja čudio prazninama u toj građi. Tu sam građu — kakva je, takva — bio nakanio priopćiti u ovom svesku »Zbornika«, što dolazi. No kad sam čuo to o Halilu, tako me je to ozlovoljilo, da sam već onda odmah od te misli odustao nakanivši potražiti drugoga sabirača.

Sutradan ranim jutrom odem preko Kiseljaka u Kreševo, pa u Fojnicu. U Kreševu sam pogledao, kako tkaju ćilime (za vladu). U samostanu sam nastojao predobiti za stvar g. fra Daniela dra Bana. Vraćajući se isti dan navratim se župniku u Kiseljaku g. fra Ćirilu Kataviću. Tu sam našao i oružničkoga stražmešira g. Petra Tomičića.

Ovaj je već 20 godina ovdje (rodom je iz Hrvatske), neprestano hoda po narodu i pozna ga dobro. Za ovu je stvar — odmah sam opazio — pokazao mnogo smisla.

Još isti dan krenem u Fojnicu, gdje sam prenoćio, prošavši prije malo čaršijom. (I tu voda po čaršiji čini svoje.) Sutra sam pošao najprije u rudnik nedaleko Fojnice, a onda u samostan. Bila je nedjelja i svi fratri u crkvi. Pošao sam u crkvu. Tu su perčini još u punom cvijetu: i mladi ih nose. Nijesam čekao svršetak službe božje.

Vraćajući se u Visoko navratim se na brzu ruku ka g. fra Augustinu Purgiću, župniku u Gomiljaku (kraj Kiseljaka). Što mi se taj jadni paćenik-apostol najadao, bolje da ne kazujem.

Povrativši se u Visoko, pregledao sam visočke kožarnice. Ja dakako nijesam ni slutio, da ova grana industrije ovako u velikom — ako baš i ne cvate — u narodu životari.

*

Na koncu mislim, da mi je spomenuti i moje kočijaše: šestorica njih vozili su me zajedno 570 km. Motreći njih i svijet, pa poređujući oboje, razgovarajući s njima i pitajući ih, mogao sam nješto saznati. Trojica su bila sa mnom više od tri dana, neprestano, pa i to je — doista maleno — ali ipak njekakovo vrijeme za poznavanje.

Svi su moji kočijaši bili »turci«. Dijelim ih na dvije skupine: jedni su »turski lutorani-fukara«. To je produkat islama i novovjeke kulture zajedno. Djeca muhamedanska ne idu u školu, nego u mejtef (mekteb), dangube po čaršiji, pa kad su za službu i što zasluže, piju i uživaju sve, što im je donio »Švabo«. Imao sam tri takova. Jednoga sam se i bojao: svašta su »kader« učiniti. To su sluge.

Druga su skupina svoji kočijaši, ljudi oženjeni. Ja boljih od tih ljudi ne tražim. Moj Osman (Jajce-Banjaluka-Jajce), Fehim (Bugojno-Duvno-Bugojno) i Mujo (Visoko-Kiseljak-Kreševo-Fojnica-Visoko) — ostat će mi dugo u pameti. Ne mogu svega nabrajati, što mi se na njima sviđa, n. pr. poštenje i nesebičnost, uljudnost i t. d. Dosta je spomenuti, da ti ljudi znadu za svu nježnost, što je u riječima: dedo (»dedo hodža«), otac (babo), majka, djeca, žena. Da, i žena. Ja sad razumijem pjesme muhamedanske, što su mi prije bile zagonetka, — jer sam bio pun predsuda o tom svijetu. A gdje je još živa svetinja obiteljska, tu još uza svu mizeriju ima nješto.

Mujo, koji me je zadnji vozio, rekao mi je, da još nije takvoga Švabe vozio: mene da bi vozio mjesec dana — bez krajcare, da može! To mi je rekao onda, kad je pomislio na kuću i rekao mi: da će opet ženu naći plačuć nad bolestnim djetetom. A dijete mu je bolestno — sve mi se tako čini — od gladi. Čudni slučaj htjede, da sam našao baš ovoga Muju, a to je sinovac onoga Halila Vranca: i on se čudio, kako mu znam za strica. Vrijedno je zabilježiti: stric se Mujin zove: Vranac, a Mujo: Vrančević.

*

Moje je ovo putovanje bilo namijenjeno narodoznanstvu, — pa mi je to bilo dakako u prvom redu pred očima. U tom je pogledu — ja

bez straha kažem — što se tiče pravoga poznavanja narodne duše, kao stvaralice folklorske građe, koja nas zanima — jedva učinjen početak. Ja žalim, što ni ovaj svoj put ne mogu drugim držati, nego pokusom početka.

No uz narodoznanstvo nijesam mogao, a da ne vidim i teškoga zbiljskoga života, koji mi je često zastirao oči kao folkloristi. Ja ne znam koliko bi zgodno bilo, da sam iznio u ovom izvješću više dojmova tê ruke, jer nijesam napokon ni sam stalan, jesam li toliko objektivno mogao suditi, da bih mogao što općenito reći, pa se sve bojim, da je i ovo, što sam iznio, previše. Jedno ipak mogu reći, a da se ni na koju stranu ne zamjerim, a to je: da naš narod u ovim zemljama malo radi. Ne mislim tim reći onu banalnost, da je narod lijen i nemaran, nego to, da se u Bosni ne radi, jer se ne može raditi. O tom bi se dalo mnogo govoriti, kao i tom: tko ipak radi u Bosni i Hercegovini.

Da umanjim i ono, što sam na početku rekao, kazat ću, da sam s ovim svojim putovanjem zadovoljan samo zato, što se u meni rodila želja, da i opet onamo pođem. Ovako neiskusan jedva da sam i mogao postići veći kaki i konkretniji uspjeh. Herceg-Bosna je doista svijet za sebe, o kojem mi dosta govorimo, ali — ne budi nikomu krivo — s malo poznavanja i volje, da što tamo i uradimo.

(»Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena.«, Svezak IV. Uredio Dr. Ant. Radić. Zagreb 1899. (Vjesnik.). Str. 292.—324.)

Sitniji prilozi.

Referati. Biblijografija.

Književne novosti.

Žive starine.

Nema nas možda nijednoga, tko ne bi potpuno odobravao hajke, što se sa svih strana diže na „praznovjerje", „čaranje", „bajanje" narodno. Jedni viču na sve to u ime napretka positivnih znanosti, koje ruše svako vjerovanje, a drugi vojuju protiv toga u ime drugoga vjerovanja.

Gotovo me je strah, što sam nakanio da kažem riječ, dvije kao na obranu narodnoga „praznovjerja". Ja ću ipak gledati, da ne upadnem u nečuveno natražnjaštvo na koncu XIX. stoljeća.

XIX. stoljeće! Toliko se spominje, kao da je već samo s toga, što je već XIX., — sve oborilo i sve novo stvorilo. Neobično je svjesno to XIX. stoljeće, tako svjesno, — da se čini, kao da su mnogi njegovi representanti prekinuli sve gotovo tradicije ne samo pojedinih naroda, već i tradicije čovječanstva. Na ovo sam nakanio da upozorim.

Postanak i napredak materijalizma ima svoju povjest, koje se mi ovdje i ne dotičemo. Nas zanima odnošaj materijalizma prema tradicijama čovječanstva i narodâ: on ih ruši. Instinktivni dojmovi tisućâ koljenâ, sačuvani u životu, pjesmama i običajima; duhoviti simboli; pun osjećaja pogled u starinu, na veselje i tragiku života: sve se to razilazi u dim pred golom materijom.

Pod ovom strujom najviše trpi neškolovani svijet: dan na dan bude grđen i ismijan, što još vjeruje, da ima snage u svijetu i bez opipne materije. Bilješčica, što ću je evo ovdje iznijeti, pokazat će, mislim, da „besmislena" i „tupa" tradicija neškolovanoga naroda ima svoj osnov, pače, da je narod sa svojom tradicijom više puta u društvu pametnih i školovanih ljudi.

Cijelj je ovim uvodnim redcima samo želja: neka se u osuđivanju neznanja i zabludâ narodnih gleda više na općeniti kulturni i umni razvoj čovječanstva, a s malo manje

vjere u posljednju riječ znanosti; neka nas svagda vodi misao: Čovječanstvo nije jučer počelo misliti i ćutiti, a tisuće koljenâ i morale su ostaviti trag svoga mišljenja i ćućenja.

*

Mjesec i kriza u bolesti. U ovom svesku »Zbornika« čitamo (str. 30), kako u narodu nose dijete, kad ne može ni umrijeti, ni ozdraviti, na polje, kad je pun mjesec, i govore: »Mjeseče, ili ovu tikvu nalij, ili razbij«.

Za razumijevanje ovoga običaja, bolje: vjerovanja, iznosim za sada ovo.

U knjizi[1] (koju ćemo imati prilike češće spominjati): »Levini Lemnii | medici zirizaei | occulta naturae miracula | ac varia rerum documenta probabili ratione | atque artifici coniectura explicata (i t. d.). Antverpiae, apur Guilielmum Simonem (i t. d.) 1564« čitamo u članku na listu 277—282: »De vi effectuque lunae, cuius motu impellitur Oceanus, et quid moribundis ac morbo deploratis obuenire soleat, ubi cum morte luctantur, atque e vita emigrare incipiunt« i t. d. među ostalim i ovo (list 280a):

»Sic in pronuncianda Crisi, hoc est, deferendo iudicio quo vel mortem vel salutem denunciat, omnes morbis tentari obseruo qui in humorum plenitudine consistunt, ceu pulmonis inflammatione, pleuritide, angina, apoplexia, lethargo, morbisque pituitosis atque intercutaneis, quibus corpus intumescit, atque hydrope suffocatur, Luna plena atque orbiculata, aestuque exundante extinctum iri pronuncio, aut saltem plerosque eorum pro morbi ac corporis conditione ac natura, manifestam alterationem subituros subsequente subita sudoris vel sanguinis eruptione, vel ex quauis parte aliqua humoris redundantis euacuatione ac profluvio. Hecticos vero, hoc est, tabe, marcore, siccitate, nutrimenti defectu obnoxios, denique silicernia, decrepitos ac capulares senes, silenti luna, fluctuque subsidente, interituros denuncio«.

Zirizejski (danas Zierikzee na otoku Schouwenu u Nizozemskoj) liječnik spominje i dalje primjere, a onda veli (281a): »Haec de Lunae vi atque efficacia, motuque Oceani nemo ut vana aut anilia figmenta respuat, quum nihil illo certius, nec veritati magis consentaneum, siquidem huic rei fidem facit experientia ilique ratio suffragatur etiam in ijs quae inanima sunt et sensus expertia. Nam pelles« i t. d., ali tikve ne spominje, no naše je Otočane ipak sjajno obranio.

Čudno se doima grčki rukopisni napis hrvatskoga popa na toj knjizi: lijepim potezima napisao je g. 1576. naš pop: *κενὰ τὰ καινά*. Što je mislio? Po svoj prilici nije bio zadovoljan s racijonalizmom protestantskoga liječnika, koji je svoje djelo onako oduševljeno prikazao Eriku XIV., sinu Gustava Waze.

[1] Knjiga je u župnoj knjižnici u Gornjoj Stubici, pod br. 30. Velika hvala vlč. g. župniku Mirku pl. Ožegoviću, što mi je knjigu iz lijepo spremljene i uređene svoje bogate starinama župne knjižnice dobrohotno na porabu ustupio.

Semantika u službi narodoznanstva.

„Sve civilizacije, svi običaji, svi uspjesi i svi snovi čovječanstva ostavili su u jeziku svoj trag, koji ti se s malo pažnje pokazuje".

Tko je ikoliko zavirio u dubinu čovječje misli, kako se ukazuje u jeziku, potpisat će svaku ovu riječ Michela Bréala (Revue des deux Mondes, t. 82. 1. [1887], str. 196). Spomenimo ovdje samo dva primjera Bréalova, pa se pitajmo: koja bi nas nauka mogla poučiti o tom, što nam jezik kazuje? Gdje su spomenici, koji bilježe, da su Latini stali i druge stvari aestumare (cijeniti) ovom riječju tek po tom, što su vidjeli, kako bankiri cijene aes (mjed)? A od koliko nam stoljeća snove ljudske duše dozivlje u pamet latinsko considerare, „razgledanje po zvijezdama" (sidera) južnoga neba? Tê nauke i tih spomenika, koji bi nam tako razotkrivali putove ljudske misli, nema do — jezika. Koji bi nam spomenik kraće i krepče kazati mogao društveni položaj seljaka, nego što nam ga kazuju riječi vilain (prostak) i pogan, kad po tim riječima vidimo, da se je sve, što je stanovalo u selima (pagus) i zaseocima (villa) držalo za prostačko i pogano? A kako i ne bi, kad i danas nema druge čaše, iz koje bi se moglo piti bratimstvo narodâ, do civilizacije: ponosna riječ, u kojoj kao da stoji sva vrijednost Evrope pred ostalim kontinentima, a primila ju je od rimskoga građanina (civis). Na kojoj bismo diplomi našli autentičniji pečat, koji bi jasnije legitimirao baštinu, što ju je Rimljanin ostavio Evropi i njezinim barbarima!

Ovo nije etimologija. Često nam je etimologija koje riječi dobro poznata, ali ne možemo odrediti ili protumačiti značenja, ne znamo, kako se jedno značenje od drugoga razvilo, ne znamo historije riječi, bolje: historije misli. Po tom se vidi, veli Bréal, da sama etimologija ne može rekonstruirati jezika. To je posao semantike (Bréal) ili semasijologije (G. Curtius).

O tom je, koliko i ja znam, pisano dosta. S mukom sam čitao Heerdegena Ferd. (Lateinische Semasiologie oder Bedeutungslehre, Berlin, 1890), a pisali su o tom Whitney W. D. (Leben und Wachstum der Sprache. Prijevod A. Leskiena, Leipzig, 1876), Hecht M. (Die griechische Be-

deutungslehre, eine Aufgabe der klassischen Philologie, Leipzig, 1888), Abel C. (Ueber den Gegensinn der Urworte, Leipzig, 1884), Schrader O. (Linguistisch-historische Forschungen zur Handelsgeschichte und Warenkunde. I. 1886), pa Littré (Pathologie du langage). U nas je o tom pisao g. dr. T. Maretić (Imena životinja u prenesenom značenju. „Nastavni Vjesnik", IV. I., str. 22—43.).

I ako je semantika drugo nego etimologija, ne može etimologija biti bez semantike, ako hoće, da što vrijedi. Pa su etimolozi i kušali a i sada kušaju da nađu prijelaz i svezu u značenju riječî, koje glasovno spajaju. Dosta je otvoriti Miklošićev Etimologijski rječnik. Samo je šteta, što su se etimolozi slabo obazirali na to, da pokažu razložan prijelaz i svezu. Ne ćemo spominjati Daničićeva „čovjeka", koji je s toga „čovjek" što — „skače", ni „glave", koja kao da je „gora".

Ovakovo je etimologisanje diglo etimologiju u smijeh, pa i s pravom. Spomenut ćemo samo Miklošića, koji je — ipak mjestimice samo — u monumentalnom i epohalnom svom Etim. rječniku gradio mostove između pojmova, koji se običnoj razložnoj pameti ne dadu spojiti.

Miklošićev je Etim. rječnik (s razumljivih razloga) kratko osječen, bez tumača; tek je gdješto natuknuto, što mu se činilo običnoj pameti nerazumljivije. Pa i ako se sve ne čini svakome zgodno spojeno (kako i bi!), od koliko se tisućgodišta mislima ulazi u trag u dva tri samo retka toga rječnika!

Ako se išto može nazvati sirenskim glasom, a to je etimologija. Kad staneš spajati, ne možeš prestati, dok ne zabludiš i dokazujući sve ne dokažeš ništa. Otuda se posve prirodno razvio onaj oprez u etimologisanju, koji traži pouzdanu osnovu u slaganju glasova: glasovi bi imali biti uzda neobuzdanoj misli. Tu se je išlo i ide se daleko; traži se u slaganju glasova preciznost matematičkih zakona, kao u nesvjesnim pojavama fizijologijskim, a to je nemoguće. Tu stojim uz Bréala, koji kaže, da je uzrok promjenama isto toliko mozag, koliko jezik i grkljan. „Čitava je historija jezika niz težnjâ, više, ili manje promišljenih, no sve izlaze iz jednoga izvora i idu k jednoj cijelji . . . Tu nema druge

sile osim čovječje volje. Semantika dakle spada bitno u historiju".

„Semantika spada u historiju" znači meni dvoje; prvo: riječi ne mijenjaju oblika svagda po jednakim zakonima, kojima je uzrok u organima, već uzrok promjeni može biti „u historiji", t. j. u životu, volji (cf. iste riječi u hrv. jeziku: zbor — sabor, srčan — srdačan itd.); drugo: promjena značenja riječi ima svoj uzrok „u historiji", t. j. u mislima, težnjama, kulturi itd. onoga vremena, u koje postanak promjene postavljamo. Poradi ovoga drugoga i pišem ovo. Zato sam na početku i spomenuo one Bréalove riječi.

Ako su one riječi Bréalove istinite, a ja držim, da jesu, mogli bismo, kad bi nam sreća osobito poslužila, s vremenom pomoću jezika duhom gledati razvoj misli i života svakoga naroda, kojemu bismo s tom cijelju proučili jezik, i to razvoj misli i života od iskonskoga vremena.

Spomenut ću dva, tri primjera, dakako, hipotetička.

Jezikoznanac vidi njeku sličnost među riječima: stsl. ogni, lat. ugnis, ssk. agni, lat. ignis., vidi da je tu -gni zajedničko. Pane mu na pamet stsl. riječ gniti (gnjiti), pa pomišlja čovjeka, dok još nije znao za oganj, već samo opažao, kako „se kuri" (kažu kekavci) hrpa trave u prašumi, možda i pod njim, pa kako ga to topi. Kad je poslije, najprije možda pomoću trule klade, ili gube (trud! „trulo", gnjilo) načinio sebi svijetli, ali i topli oganj, kako da ga okrsti, ako ne će po onom tamnom, no toplom gnjiležu: o-gni! Je li, fantazija? A poslije motreći bijes neprijatelja, komu oči sijevaju, kako da ne pomisli na divlji bijes ognja i ne kaže strašnomu neprijatelju: gle, kako je u gnjevu! A mogao je reći: gle, kako je u gnjoju! da nije već poznavao gnjoja, koji mu je nješto posve drugo značio.

Zar to nijesu sirenski glasovi? Koliko se hoće opreza, da čovjek u to ne povjeruje kao u dokazanu historiju! Kod ovoga baš primjera (mislim) etimologija ne bi imala što da prigovori, ali semantika bi pristala na ovu fantaziju tek onda, kad bi se moglo razložno odgovoriti na sva pitanja protiv ovoga pomišljanja. Takvo bi pitanje bilo n. pr.: a zašto oganj (ogni) nije prozvan po suncu? Ta to bi bilo prirodnije! A mogao bi tko pitati i to: ta zar se ljudi nijesu „gnjevili" prije nego što su oganj poznavali? A ne bi bio

dovoljan odgovor, da su se dotle samo jadili, kao da su pojeli (jed- jad-) kakovu otrovnu (otrov, cf. trava, strava, „hrana", kajk. ostvarïti = otrovati, mj. *ostraviti) biljku.

Ovo je fantazija i jedva što više. No toga se ne treba plašiti. Jedan se sistem fantazijâ ne može podudarati s drugim, već samo istina s istinom. Kad se dakle pokaže, da se čitavi nizovi ovakih fantazija slažu, ne će im se više moći kazati, da su fantazije. Ako tko misli, da je grad(ina) ista riječ, što je i garten, pa otuda izvodi, da Slovjeni i Nijemci, dok su bili zajedno, nijesu znali za „gradove", već samo za „ograde"; da su Slovjeni svoje ograde usavršivali do „gradova", a Nijemci ostavili „gradinu" „gradinom", vrtom, a riječ za slovjenski „grad" (burg, stadt) dobili ili stvorili drugim putem: koliko je momenata, koji se moraju slagati s drugim momentima, do kojih se dođe drugim putem! U toj slozi stoji garancija resultatâ, do kojih dovodi semantika. Put je, istina, spor, ali zamaman i koristan.

Ovo neka bude kao uvod mojim bilješkama ove ruke.

*

Studen — Prosinac — Siječanj. Nedavno je g. dr. T. Maretić pokazao u »Nastavnom Vjesniku« (knj. V., sv. 3., str. 2141—253), otkada se i gdje se u knjigama pojavljaju narodna hrvatska imena mjesecima. Na koncu se je svoga razlaganja dotakao i etimologije ovih imena. To mi je dalo povoda, da ovdje iznesem mišljenje o etimologiji gore napisanih triju imenâ.

Po mome su mišljenju sva tri ova imena jednoga istoga značenja; sva tri znače studene mjesece.

Za Studen je to jasno. Siječanj je *stydьčьnь, što priznaje i Miklošić za poljski styčenj (styczenj). Poljski se styčenj ne može dijeliti od hrvatskoga »siječnja«, i ako se hrvatski »siječanj« (-ije-) nikako ne slaže s poljskim styčnjem (-y-). Ali je pisanje »siječanj« krivo, a pravo je sičanj. Što se pisalo »siječanj«, to ne dokazuje ništa, jer se je pisalo i »prosijenac«, mjesto »prosinac«, a pučka je etimologija misleći na sjeći utvrdila to pisanje. Oblik sečen (kajk.) samo je malo različan od styčnja: sečen je stŭd-, styčenj je stūd-, t. j. sečen od *stъdъčъnъ. Što su u hrvatskom jeziku dva oblika: sičanj i sečen (štok. bi bilo * sačanj) t. j. stūd- i stŭd-, nije čudno, jer kajkavci govore n. pr. zdenec, a štokavci studenac (stud-: stoud-).

Prosinac je »prije sičnja«, *pro-styd-ьnьcь (*prostidnac, *prostudnac). Što Česi pišu prosinec, mjesto prosynec, to nije jasno samo s obzirom na starije vrijeme; danas ne bi to pisanje značilo mnogo, jer Česi u izgovoru danas ne razlikuju y od i.

Tako bismo imali studen, »prostu(d)nac« ili »prosti(d)nac« (kao što imamo ljeto i proljeće) i »stu(d)čanj« ili »sti(d)čanj« (d se ispred č i n ne čuje).

Znam i ne tajim, što ovdje smeta, a to je ovo: otkuda sičanj mj. »stičanj« (kako je u poljskom) i prosinac mj. »prostinac«, t. j. kamo se djede ono t?

No već to, što se u obadvije riječi t izgubilo, stvara se — ne ću reći pravilo, već — neka slutnja na pravilo. Ali je vrednije ovo: 1) poljski se styčenj ne smije dijeliti od sičnja, pače ni onda, kad se gubitak onoga t ne bi mogao nikako protumačiti: velika sličnost u glasovima za jednako značenje ovako specijalnih stvari teško bi mogla biti slučajna; 2) sačuvan je oblik »stičanj« u adjektivu »ciča zima«, što nije drugo nego »stiča zima« (staklo — caklo itd.), a govori se i »sičanj zima« (Zb., II. 96); 3) dodirom oblikâ ciča(nj?) i *stičanj mogao je nastati sičanj; 4) ako se je kada govorilo pravilno *prostinac i »*procinac«, moglo je dodirom ovih dvaju oblika postati prosinac.

Plug. Za ovu kulturnu riječ, koja je zajednička Slovjenima i Germanima, kažu učenjaci složno, da se ne zna, čija je. Miklošić je (Etym. Wörtertebuch s. v., str. 252a) ne dovodi u svezu ni s jednim slovjenskim korijenom, već je postavlja za se i kaže samo: »Riječ je nepoznata izvora«.

O. Schrader (Sprachvergl. u Urgeschichte, 418[2]) piše govoreći o indoevropskim riječima za »plug«: »Posve je na žalost jošte uvijek tamna loza (»die Herkunft«) slovjensko-njemačke riječi: stnjem. phluog, stnord. plógs, rus. plugъ, polj. pług, lit. pliúgas (iz malorus. pluh). Riječ se nalazi i u vlaškom (rumunjskom): plug i u raetoromanskom: piò, plof«.

Ja mislim, da je »plug« u svezi s riječima: plaz, »u pluga lijeva ručica, na koju se dolje natiče lemeš«, i oplaza ili oplazina, »ono, što plug preskoči, kad se ore, pa ostane cijela zemlja«, pa oplaznuti, »kad plug ispadne iz zemlje, pa preskoči, te ostane malo cijele zemlje«. Sve su četiri ove riječi u Vukovu rječniku, a one su opet u svezi s riječima puziti, plaziti i t. d., koje su od pelz-. A ima i drugih riječi: bug.: plъzica (hrv. kajk.: puzica, samo drugo znači) »am pfluge« (Mikl.).

Ne čudim se, što je Miklošić ostavio ovu riječ za se, a nije je doveo u svezu s pelz-: bez obzira na (velarno?) g ova riječ glasi u svim slovj. jezicima jednako, dok bismo (kad bi bila od pelg-) očekivali u hrv.: *pug, rus. *polg, dok bi samo češki bilo pravilno pluh, a ni poljski plug ne bi smetao. Ne ću reći, da to ne smeta, ali ističem: 1) da je eminentno kulturna riječ, pa ju je moglo jedno slovj. pleme primiti od drugoga; 2) slov. oblik plujž, »schnecke« (Mikl.) i bug. pluzgam se (gdje još treba paziti na zg mj. z), što je možda u svezi s r. bluzga (mekano, sklisko blato).

To, znam, nije dosta. No teško je »plug« rastavljati od onih riječi.

Blago. U svezi je s riječima: blag, blazniti (»milovati« i »ludovati«); ovamo brojim i riječi blezga, blesast, sve od belg- (za blezga cf. bug. pluzgam se od pelg-). Blago su pripitomljene, pitome životinje; prvo je dakle blag, »dobar, mio«, onda po tom blago, koje je »dobro«, pitomo.

Skot. Ova se riječ (kako je poznato, znači i »novac, blago«) dovodi u svezu s njem. schatz (blago), pa Miklošić veli, da se ne zna, je li tko od koga, i tko je od koga poprimio ovu riječ.

Ovu je riječ teško dijeliti od kotiti, kotac i t. d., dakle *sъkotъ (mj. skotъ), pa bi tako riječ bila u svezi s katze i canis (*cat-nis, kako je poznato), a ako se promisli, da je kotac samo za svinje: mačke, psi, svinje — sve su to plodne životinje. Schatz bi po tom bila slovjenska tuđica u njem. jeziku.

(»Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena.« Svezak III. Prva polovina. Uredio Dr. Ant. Radić. Zagreb 1898. (Sitniji prilozi). Str. 17.—23.)

Referati. Biblijografija.

Mi smo Hrvati sa svojim zbornikom za narodni život među Slovjenima gotovo zadnji: za nama su jošte samo najbliža naša braća Srbi i Slovenci, za koje želimo, da ovaj zbornik prigrle kao svoj. Bilo sada tomu našemu zakašnjenju uzrok što mu drago, nalaže nam ono u ovom književnom prijegledu posebnih dužnosti.

Istraživanje je i proučavanje života narodnoga u drugih naroda daleko pokročilo. Otuda nam dužnost, da naknadimo, što se može, ne bismo li možda one, koji su prije nas počeli, ponešto barem dostigli. Zato će naši prijegledi biti u prvom redu izvještaji, a ne će biti kritike. Svi, koji se zanimaju za stvar, a osobito mlađi, neka vide, što se drugdje radi i kako se radi. Ovaj će obzir opravdati štošta u ovom prijegledu, što inače u nj ne bi spadalo. Savjesne referate držimo uopće potrebnijim i korisnijim od općenitih kritika, bile one pohvalne ili pokudne.

Što su posebice bugarske rasprave gdješto u potankostima iscrpene, učinjeno je to s toga, što je bugarsko nama najbliže, pa to želimo imati u svom zborniku sabrano.

Za sada puštamo s vida tuđu neslovjensku književnost, a i iz slovjenske donosimo u ovom svesku samo prijegled perijodičkih izdanja.

* *
*

Prijegled hrvatskoga, srpskoga i slovenskoga književnoga rada na polju narodoznanstva priopćit ćemo u dojdućem svesku. Žalimo, što nam prostor ne dopušta, da već u ovom svesku iznesemo izvještaj o biblijografijskom prijegledu »folkloristike hrvatsko-srpske«, što ga je u poljskoj »Wisli« napisao g. Stanislaw Ciszewski, koji je samo u tom poslu boravio u Zagrebu čitavu godinu dana i s velikim trudom i pomnjom sabirao građu gvozdenom upravo marljivošću.

Prijegled je svoj valja da samo iz čednosti nazvao biblijografijskim, jer nije samo to, već je g. pisac sabrao u cjelinu sve, što se do 1890. u nas raspravljalo i izdavalo, pače je i po tuđim književnostima sabrao biblijografiju prijevodâ naših narodnih umotvorina. Budi mu za njegov trud i zanimanje oko naših narodnih stvari i ovdje izrečena naša hvala.

*

Budući da smo nakanili, da ovaj puta donesemo gole referate, redovito bez ikake kritike, kazat ćemo nekoliko općenitih riječi o sadržaju ili programu izdanjâ, o kojima izvješćujemo, dalje o zadaći, koju sebi postaviše urednici i suradnici njihovi, napokon o uspjehu, koji su postigli.

I. Najstarija je od ovih izdanja poljska »Wisla« (1887.), mjesečnik »geografijsko-etnografijski«. Za njom dolazi bugarski »Сборникъ« za »narodne umotvorine«, nauku i književnost«, no uredništvo je u uvodnoj raspravi izjavilo, da je to u prvom redu etnografijski zbornik u najširem značenju riječi. (1889.) Brzo se za njim pojavi »Живая Старина«, perijodičko izdanje etnografijskoga odjela carskoga ruskoga geografijskoga društva (1890.) i »Český lid«, zbornik posvećen studiju češkoga naroda — s dva odjela: jednim za kulturno-historijski i etnografijski, drugim za antropologijski i arheologijski odio (1891.).

No pogledamo li sadržaj ovih izdanja i način uređivanja, vidimo, da su unatoč različitim dodatcima u naslovu i izjavama uredništva sva ova izdanja — izuzevši ponešto bugarski zbornik, koji u naučnom odjelu ima rasprava iz svih grana znanja, — gotovo jednaka. Očito je, da je »Живая Старина« kušala, a »Český lid« uspio, da što više kopira poljsku »Wislu«. Sva četiri izdanja imadu u naslovu etnografiju: bugarski bi i ruski zbornik imali biti čisto ili u prvom redu etnografijski, u poljskom je etnografija spojena s geografijom, u češkom s kulturnom historijom, antropologijom i arheologijom. No pogledamo li »etnografijske« rasprave i građu, vidimo, da je ta »etnografija« ponešto drugačija od etnografije u tradicijonalnom značenju riječi: tu nalazimo stvari, koje bi se po dosadašnjem mišljenju u najboljem slučaju mogle ubrojiti među etnografijska curiosa. I zbilja: kako spada u isto specijalno izdanje rasprava n. pr. o tom, hoće li se pisati »Bosna-Serai« ili »Sarajevo«, i o dječjem brojenju »elem-belem-bomba . . . «, ili o tragovima priče o Edipu u slovjenskih naroda? To je očito nešto heterogeno, to nije više ona etnografija, koja ide uporedo s geografijom. S tim se slaže, što je etnografijski odio ruskoga geografijskoga društva stvorio i svoje odjelno izdanje. A gledamo li dalje činjenice, vidimo, da se ova nova »etnografija« odijelila od geografije samo zato, da se spoji s historijom kulture (»Český lid«), a čim je jednom pripojena historiji i kulturi, nije čudo, da se uz nju nalazi i arheologija, arheologija je pak i etnografija privukla k njoj i antropologiju. Iz svih ovih grana znanja ima u ovim izdanjima i rasprava i građe.

Ali i ovo nije bilo dosta. Istraživanje i bilježenje onih curiosa povuklo je za sobom opisivanje čitavoga tjelesnoga i duševnoga života naroda: čim se narod hrani, kake je ćudi, kake su mu škole, uprava itd. itd., — izdanja se pune nekom demografijsko-statističkom, ili prosto statističkom građom. Tako se ta »etnografija« odijelivši se od geografije opet spojila s jednom granom njezinom.

Zamučali bismo glavnu osobitost svih ovih izdanja, kad ne bismo spomenuli, da se sva etnografijska i kulturno-historijska građa i rasprave o njoj tiču samo t. z. prostoga naroda.

Ovdje moramo nešto istaknuti, na što ćemo se kasnije pozvati. Znamo, da je poljska »Wisla« geografijsko-etnografijski mjesečnik. No u četiri svoja godišnjaka primila je dvije geografijske rasprave (od jednoga pisca) i priopćivala geograf. kroniku (gl. »Wisla«, seszyt okazowy, 1891., str. 8.). »Český lid« ima dva odjela, ali i dva urednika: antropologijski i arheologijski dio ima posebnoga urednika, kojemu je odmjerena za njegovu struku trećina izdanja. Urednik je »Žive starine« izjavio, da »t. zv. folklori« u etnologijskom i etnografijskom izdanju ne pripada prvo mjesto (gl. referat o »Ž. S.«, 1890. I.).

Kako sebi pomišljaju zadaću ovih zbornika, to su uredništva kazala na prvim stranicama njihovim, a mi smo ih, koliko smo držali za potrebno, priopćili u referatima. Samo je »Wisla« izišla u svijet, a da nije kazala, koja joj je zadaća. No mislimo, da je sve, što je držala za potrebno, kazala u spomenutom »sveščiću na ogled« (»seszyt okazowy«, 1891.), kojim pozivlje društvo da joj izdašnije priteče u pomoć. Tu se kaže (str. 1.): »Po cijelom prosvijetljenom svijetu probuđena težnja za poznavanjem naroda (puka, »ludu«), njegova života i osebujnosti potakla nas je pred nekoliko godina, da osnujemo list, koji bi mogao postati riznicom znanja o tim vlastitostima i obilježjima našega plemena, koja ga osobito među ostalima označuju«. Na str. 14. čitamo: »... potreba poznavanja sebe, svoga naroda i svoje zemlje sve to više prodire u svačiju svijest; sve to više utvrđuje se istina, da se uspješno može raditi za društvo samo onda, kad poznaš svoje najbliže i svoju grudu; u ostalom je svakome žitelju poznato pravilo, da samo onaj ima pravo na zemlju, tko je njezinu mapu i inventar uredio i tko ga ima; radimo dakle oko potankoga i svestranoga poznavanja i opisivanja zemlje, jer ćemo se bez toga naći u položaju baštinika bez dokazâ u rukama«... Ako pustimo s vida očitu aluziju u posljednjem pasusu, — u koju mi ne diramo, — bila bi zadaća »Wisle« moralno-praktična: poznaj sebe i svoju okolinu, da uzmogneš uspješnije raditi za društvo i za sebe.

Kao karakterističnu priopćismo bilješku urednika »Žive Starine« (1890. III. 156.). Upućujemo na nju u referatu.

Kaki je uspjeh, t. j. odziv u društvu našao bugarski »Zbornik«, nije nam poznato. Za »Ž. S.« kazasmo to na početku referata o njoj. Po pozivu na pretplatu za III. godište »Č. L.« sudimo, da uspjeh nije bio najpovoljniji. Sudimo to po tom, što uredništvo kaže, da ne će

više uvrštavati specijalnih rasprava, već da će primati poučne članke za šire općinstvo. »Wisla« je naišla na tako slab odziv, da je poslije četvrtoga godišta izdala sveščić na ogled s pozivom na pomoć, jer — veli se tu — »Wisla« nije u te četiri godine donosila ni polovine troška.

II. Da se na sve ovo malo osvrnemo!

Sadržaj se nama u ovim zbornicima čini preraznolik. Izuzimljemo bugarski »Zbornik«, koji se, što se tiče narodoznanstvene građe i rasprava, drži prave granice. »Wisla« je sama svojom praksom dokazala, da nije mjesečnik geografijsko-etnografijski: u četiri godišnjaka, kako već spomenusmo, primila je dvije geografijske rasprave.

»Český lid« s dva svoja urednika također dokazuje praksom, da antropologija i arheologija ne spada baš strogo u jedan zbornik s etnografijom i kulturnom historijom. I zbilja je antropologijska i arheologijska građa tako heterogena posebice prema ovoj »etnografijskoj«, kojom se bavi jedan dio »Č. L.«, da ju jedan specijalista ne može svladati, pače bez posebnih studija ne može s njom ništa početi. Istina je, da etnografiji treba pomoći od antropologije i arheologije, ali otuda ne izlazi, da se za nauke, koje jedna drugoj pomažu, moraju, ili da je zgodno osnivati zajedničke zbornike.[1] Tu nema drugoga izlaza, nego da se jedna nauka posluži gotovim resultatima druge, koju treba.

Odbijemo li po svem tom iz ovih zbornika geografiju, antropologiju i arheologiju, ostaje za ostali sadržaj u svima naziv »etnografija«, a u »Č. L.« i »kulturna historija«. Nijedan ovaj naziv ne držimo opravdanim. Ostali onaj sadržaj nije već s toga etnografija, što se ograničuje samo na t. zv. prosti, neškolovani narod, — to je samo dio etnografijske građe, ali ne samo etnografijske, nego i filosofijsko-vjerske, psihologijske, književne itd., tako da bi svaki od ovih naziva bio jednako opravdan. Kulturna historija to također nije s istoga razloga, jer i kulturna historija treba da obuhvata čitav koji narod i sve grane kulture. U ostalom ovaj bi naziv bio najzgodniji, ali samo s toga, što obuhvata sve, što je čovjek ikada smislio i uradio.

Nijedan od ovih zbornika nema u naslovu, kako vidimo, engleske riječi folklore, a dosta se rijetko s njom susrećemo i na stranicama njihovim. Razlog je tomu, nema sumnje, pravda: je li folklore nauka, je li samo građa, je li metoda. Čitaoci će naći o tom u referatima dvije tri bilješke. Prevlađuje mišljenje, da je folklore samo građa za razne nauke. Videći, da u narodu ima građe, koja može poslužiti različitim naukama, da dakle objekat tê »nauke«, folklore, znanje narodovo, nije jednoličan i jedinstven, nemamo ni mi razloga, da ne pristanemo uz to mišljenje.

[1] Mi ovdje, razumije se, imamo na umu samo načelno pitanje: spada li antropologija i arheologija u narodoznanstveni zbornik, a nije nam ni na kraj pameti, da prigovaramo štogod »Č. L.« Nakladnik i redakcija najbolje zna, kako im je zgodnije.

U određivanju zadaće zbornicima vidimo prazninu: nekoje nam se postavljene zadaće čine previše praktičnima. Mi držimo, da naučno istraživanje osobito na ovako novom polju ne mora odmah ići za praktičnim cijeljima. Često smo zadovoljni, ako nađemo: kako? zašto? I ovdje bismo u mnogom mogli biti, a bez sumnje ćemo i morati biti »samo« s tim zadovoljni. Materijalni neuspjeh »Wisle« u prve četiri godine dokazuje, kako je ova grana istraživanja daleko od praktičnih potreba, bile one kakve mu drago. Zato držimo, da ne će nikada uspjeti, da se šire općinstvo privuče u kolo ovoga rada. Odluka »Českoga Lida«, da ne će više donositi čisto specijalnih rasprava, već poučne članke za šire općinstvo, pokazuje promjenu prvobitne nakane. Ta promjena po našem sudu ne će povoljno djelovati na istraživanje narodoznanstva. Popuštanje praktičnim potrebama punit će — a već i puni — ove ruke izdanja takovom građom, s kojom čovjek nauke ne može ništa početi, već bi se njom mogla poslužiti filantropija, politička uprava, industrija, pedagogija . . ., ali što nabrajamo imena? Građom se ovom može poslužiti svaki rad, kojemu je stalo do naroda. Mi samo hoćemo da istaknemo razliku u cijelji: sabire li se građa za naučno istraživanje ili za praktični rad. Držeći na umu ovu razliku, lako ćemo spoznati, da ima građe, koja je vrednija, ili jedino vrijedna za jedan ili za drugi posao. Kao suvišak spomenut ćemo dva tri primjera. Bilješka o tom, kake narod u kojem kraju biline goji, pravi li lonce sâm, ili ih kupuje, pa gdje ih kupuje, može za nauku samo slučajno čemu poslužiti. Naprotiv je svakomu inače ozbiljnomu, no običnomu praktičnomu seljaku i srednje obrazovanome čovjeku — bilo kakovo zanimanje za dječje brojenje u igri — prava danguba, pače ludost.

No i ona je građa iz naroda, koja može poslužiti nauci, tako različita, kako već spomenusmo, da joj strukovnjak u kojoj nauci često ne zna odrediti vrijednosti. Ako je tako, bojati se je, da se ne bi sabirala svakojaka građa, dakle i takova, koja za nauku nema nikake, ili ima neznatnu vrijednost. Čitaoci će naći u referatima oštrih prigovora sabiranju kojekakoga »smeća i slame«. Ta bi se neprilika dala ukloniti tako, da svaka nauka sabire u svojim izdanjima građu iz naroda, ili da se oko jednoga »zbornika za sveukupno narodoznanstvo« skupi potreban broj strukovnjaka. Prvo bi bilo i laglje i zgodnije, no dosada se prihvaća drugo: »Wisla« se hvali velikim brojem stručnjaka, a »Český lid« ima barem dva stručnjaka urednika. Ali što tu vidimo? Mi smo pokazali, kako se sve ostalo više ili manje zanemaruje, a u zbornicima tim ostaju u većini stvari, koje su bliže religiji (vjerovanja i obredi) i filozofiji (poimanje svijeta), poeziji (priče, pjesme) i umjetnosti (plesovi, ornamentika). Manje se razmjerno pažnje daje građi, koja je bliže pravu i socijologiji, no socijologija se u posljednje vrijeme sve to više ističe.

Kako se dakle vidi, iz naroda se skuplja građa poglavito za moralne znanosti i za poeziju. Sad se pita: što će poezija i ove znanosti s ovom građom? Hoće li se poezija obogatiti narodnom poezijom,

hoće li ove znanosti »narodno« ovo »znanje« uvrstiti prosto u riznicu svojih resultata? Je li to zadaća sakupljanja ove građe?

Tu nastaje pitanje o vrijednosti »narodnoga znanja« i narodne poezije. U referatima smo istaknuli, što se o tom misli. Dodajemo sa svoje strane, da od zbornikâ, o kojima govorimo, u »Živoj starini« ima tragova mišljenju, koje bi bilo sklono odgovoriti na gornja pitanja barem djelomice pozitivno. Mislimo spomenutu već bilješku urednika Lamanskoga. Glavna je misao u toj bilješci simpatična i humana, — o tom nema sumnje. No ni mi ne gledamo na narod kao na »hrpu«, ne gledamo već s toga, što se u »hrpe« slažu drva i druge stvari; ne gledamo na narod ni kao na »pijane« neznalice, — barem ne bismo rado gledali, — no na žalost gledamo, — jer moramo gledati — na nj kao na praznovjerne neznalice, ali tu se po svoj prilici s ruskim slavenofilom razilazimo. O »svetom« čuvanju narodnih običaja, o kojem govori Rovinskij (»Ž. S.« 1890. II. 76.), kazali smo svoje mišljenje u referatu. I uvod u »Č. L.« slično nas se je dojmio. Najskeptičnije se — da ne kažemo »najkritičnije« — drži prema vrijednosti »narodnoga znanja« i narodnih umotvorina bugarski »Zbornik«. Primjeri su spomenuti u referatima i mi im nemamo ništa bitna dodati.

Usprkos ovim razlikama u mišljenju o vrijednosti narodnih umotvorina služe ipak narodne umotvorine svim istraživačima, koji se javljaju u ovim zbornicima, poglavito kao puka građa za historiju (ili — kako se rađe kaže — evoluciju) religije, prava, socijalnih uredaba, poezije i umjetnosti. Za pravo imadu narodni pravni običaji osim toga i zbiljsku vrijednost kao osnov za pozitivne zakone. Sličnu vrijednost imade i narodna poezija i umjetnost, a gdjekoji su skloni priznati ju, kako smo vidjeli, i nekim narodnim običajima, načinu života itd. Veliku vrijednost narodnih umotvorina za psihologiju narodnu priznaju i ističu svi složno.

Razjasnimo napokon svoje mišljenje o pitanju: otkuda je, i što znači to zanimanje prosvijetljenoga svijeta za prosti, najniži, najneukiji narod? Nama nijesu dosta riječi: romantizam, demokratizam, probuđena narodna ideja itd. Mi držimo to zanimanje za posljedak starijih i općenitijih ideja. Stvar pomišljamo u kratko ovako: Većini je evropskih naroda nametnuta, među njih unesena njima tuđa, već gotova grčko-rimska civilizacija, gotova jevrejska vjera; ni ove civilizacije ni vjere nijesu evropski »barbari« mogli dalje razvijati: morali su je sebi tek prisvajati, dugo, teško. To su mogli samo pojedinci, a ogromna je većina ostala u svom znanju (mi bismo rekli: neznanju), kod svoje vjere. Nastao je jaz među onom na tuđu »prosvijetljenom« manjinom i onom »glupom« većinom. K tomu je došlo (— mi ne tražimo uzroka —) razdijeljenje na take, koji »imaju« i »mogu«, i na take, koji »nemaju« i »ne mogu«, na gospodare i robove, tlačitelje i tlačenike. Tako je bilo dugo . . . Ona je »tuđa«, unesena vjera napokon urodila tolikim humanitetom, da su se mjesto gospodara i robova pojavili ljudi. S druge je strane ona manjina prisvojivši si napokon i svladavši tuđu onu prosvjetu (— i to je dugo trajalo —) stala tu prosvjetu kritički istraživati, gledati na početke, na izvor

njezin. Tu je, u istraživanju izvorâ tuđe prosvjete našla i svoju, ostavljenu, zaboravljenu. Kako i komu da ne bude i milo i zanimljivo pogledati: što je ostalo i što je postalo od one samoj sebi prepuštene, samonikle i samostalne prosvjete? Kud je bludio i na čem se zaustavljao u ničije tuđe forme ne skučeni um i duša? Čim su se tješili, čemu su se nadali i veselili tî tisućljetni robovi, tlačenici? Idimo, gledajmo! Sravnimo svoju i njihovu prosvjetu. Gledajmo: bismo li mi k njima, ili oni k nama, ali svakako jedni k drugima moramo. Pitajmo ih: jesu li se nažeđali pravde čitava tisućgodišta? Ako jesu, prisluškujmo, — dajmo im pravdu po njihovu srcu!

Sudimo li pravo, mi vidimo u ovoj pojavi dvije velike stvari: početak prosvjetne evropske nivelizacije i pripravu k triumfu humaniteta. Bilo to samo jedno i drugo što prije gotovo! Tomu će služiti i naš skromni »Zbornik«.

* *
*

Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина. Издава Министерството на народното просвѣщение. София. Държавна печатница. Книга I. (1889.). U predgovoru (VII—X) se kaže (str. VIII), da će taj Ministarski književni organ izlaziti svaka 3 mjeseca na 40—50 štampanih tabaka, a da je prije svega etnografijsko izdanje (žurnal) u najširem značenju riječi. Dalje se u predgovoru u kratko tumači red, kojim su svrstane u tom zborniku narodne umotvorine. Taj je red ovaki:

I. (Pjesme). 1. Pjesme perijodičke i religijozne. a. Koledne pjesme i slave (blagoslivljanja). b. Lazarske pjesme. c. Razne religijozne. — 2. Pjesme iz ličnoga života. — 3. Pjesme iz obiteljskoga života. a. Svadbene. b. Tužaljke (za pokojnicima). — 4. Pjesme iz društvenoga života. a. Poljodjelske. b. Žetelačke. c. Ovčarske. d. Lihvarske. e. Prosjačke. — 5. Pjesme iz političkoga života.

II. (Proza). 1. Tumačenje prirodnih pojava, narodno vjerovanje i gatanje. — 2. Bajanje, vračanje, njegovanje i liječenje. — 3. Priče o zlim duhovima, mrtvacima i dr. — 4. Pripovijetke o crkvenim licima i pojavama. — 5. Pripovijetke iz obiteljskoga i društvenoga života. — 6. Priče o licima i mjestima. — 7. Basne (apolozi). — 8. Fantastičke i smiješne pripovijetke. — 9. Poslovice. — 10. Zagonetke. — 11. »Skoropogovorke«. — 12. Djetinje bajke (zabave), igre i dr. — 13. Narodni običaji.

Ovu je razdiobu primio Jugozapadni (kijevski) odio carskoga ruskoga geografijskoga društva, a po njoj je izdao »Maloruske priče i pripovijetke« Mih. Dragomanov (Kijev 1876.).

U prvom se dijelu »Zbornika« štampaju narodne umotvorine, surovi materijal (u I. knj. 1—158), u »naučnom su odjelu« rasprave. Zbornik ima i »književni odio«, u kojem su umjetnička djela (romani, pjesme), pak kritiku. Narodne se umotvorine štampaju ipak na trećem mjestu, da se mogu kasnije otkinuti i svezati u velike čisto folklorne zbornike.

Što se tiče smjera, upućuje redakcija na prvu raspravu u »Zborniku«: str. 1—64: Šišmanov Iv. D. dr.: Važnost i zadaća naše etnografije. — Prošlo je već više od 70 godina, — veli pisac, — otkako je »jugoslavenski Grimm«, V. S. Karadžić, »genijalni taj Srbin«, naštampao prve obrasce bugarske nar. poezije (1822. u »Dodatku k sankt-peterbursk. riječ. itd., — 27 bugarskih pjesama). Otada se izdavalo i izdaje se toga više. Treba se osvrnuti na ono, što smo, — veli pisac, — uradili, i što još treba uraditi. »Takav je kritički prijegled tim potrebniji, što sve više prolazi epoha našega preporoda i oslobođenja«. Pisac doduše ne podaje takoga kritičkoga prijegleda, kaki bismo očekivali, ali zato podrobnije razlaže važnost bugarske etnografije. I ako pisac — veli — ne će lijevati sentimentalnih suza nad propašću svake droptinice starine, ipak ga nestajanje te narodne starine, običajâ, nošnje — sili, da se ozbiljno zamisli, — u što i zašto, — toga ne kazuje. Sentimentalnih suza ne će s toga lijevati, što ogromna većina stare tê baštine nije i onako originalna, kako je to pokazala uporedna povjest književnosti, o kojoj pisac dalje u kratko govori (s. 6—12). Spomenuvši tri glavna smjera ili škole u tumačenju narodnih umotvorina (historičku ili migracijoznu Benfeyevu, mitologijsku Grimmovu i antropologijsku Langovu) kaže (str. 8), da »nijedna od ove tri hipoteze ne može sebi prisvajati isključive istine«. U bilješkama je pisac nabrojio radove evropskih učenjaka na tome polju. Sada pisac podaje kao neku povjest slovjenske etnografije u glavnim crtama (str. 12—16). U njoj pisac razlikuje patrijotski perijod, kad su se iz rodoljublja, — da Slovjeni ne zaostanu za Indijcima, Grcima i dr. — gradile kojekake fantazije, pače izmišljali i podmetali tobožnji stari spomenici (Rakovski, Verković, Miloević, »Kraljodvorski rkp.«). No taj perijod, koji bi se mogao nazvati i estetički, ima i svijetlih strana: V. S. Karadžića. Ali je i on svoje pjesme izbirao, štampao samo najljepše, pa ih i popravljao: zato i jesu klasične, ali klasičnost svoju treba da zahvale više svomu majstoru nego sadržaju (str. 15). Drugi je perijod filologijski: filolozi paze na svako slovo u zapisivanju narodnih umotvorina. Piscu nije do toga, osobito dok nema za takovo zapisivanje spremnih ljudi. »Za nas — veli pisac — narodne umotvorine osim važnosti jezičnoga materijala imadu još važnost i kao književni spomenici« (str. 16). Taknuvši se pisac (str. 16—18) starijih bugarskih »uputa za sabiranje nar. umotvorina« prelazi na važnost bugarske etnografije.

Folklore je piscu ono, što narod zna, narodna nauka (a ne možda nauka o narodu), to mu ime služi samo za označivanje materijala. Folklore nije posebna nauka, budući da je izučavanje nar. umotvorina dio u jednu ruku književne povjesti, u drugu narodne etnologije i psihologije, t. j. prirodne i kulturne povjesti kojega naroda (str. 19 nota). Izučavanje bugarskih nar. umotvorina ima za općenitu nauku veliku važnost (str. 20). Po mišljenju Benfeyevu došli su razni motivi iz Indije u Evropu ili preko Perzije i Arabije, ili preko Mongolije; Perzija je opet i Arabija bila u postojanom dodiru s Vizantijom i susjednim državama. »Za nas očekujemo mi od izučavanja . . .

narodnoga života uopće prije svega regeneraciju naše književnosti« (str. 21, kurs. orig.). Kako je poznavanje nar. umotvorina važno za razvitak književnosti, pokazuje pisac (str. 21—25) na Puškinu, Lermontovu, Gogolju, njemačkim romanticima i njem. Hainbundu, Goetheu, Scottu. Dalje će izučavanje narodnih umotvorina pomoći, da što prije bude moguće misliti na rječnik bugarskoga jezika, da se riješi pitanje rhinesma (ę—ą), a možda štogod i o porijetlu Bugara. Napokon ima to izučavanje i političku važnost — radi Maćedonije (str. 27—29). Zato se neka po svim većim gradovima osnuju »narodoučni družestva«. Dalje pisac do kraja tumači, gdje više, gdje manje, važnost pojedinih odjela nar. umotvorina. Govoreći o junačkim bugarskim pjesmama obara se na Bezsonova (str. 32), koji je za bug. junački epos kazao, da je »epos hajdukâ«. Pisac se osvrće na tvrdnje »nekih srpskih krugova«, među koje je spadao i V. S. Karadžić: da bugarske narodne epike nikada nije bilo, već da su one junačke pjesme, što ih Bugari pjevaju, uzete od Srbâ, pa pobugarene (veli V. S. Karadžić). Pisac to mišljenje pobija historijom bugarske nar. opezije ponajviše po Paviću i Jagiću, a spominje i jedan važan izvor, kojega nema u Jagića (»Građa« itd.): »Desz Wohlgeboren Herrn Heinrichs Herrn v. Lichtenstein v. Nicolspurg etc. Reysz auff Constantinopol in 1584 Jar beschrieben durch Melchior Besolt«, štampano u: »Etliche Particular Beschreibungen wolmercklicher Geschichte zur Türkischen Histori gehörig« etc. str. 515—531, Frankfurt n. M. 1595., gdje se kaže, da je »Marco Cralowitzo« bio »der letzte Despot oder Fürst und Herr Bulgariae«, i da o njem »die Landleut noch auf Datto ein Erblich Lied in crabatischer sprach singen« — u mjestu »Gelderbend (?)«, »ein schlecht Dörfflin«. Starinu bugarske junačke poezije dokazuju i Hektorovićeve bugaršice. Pisac se protivi mnijenju Miklošićevu, da je bugarin = pastir kao i vlah, već tvrdi, da je središte pjesama o Marku Kraljeviću Maćedonija, a otuda su se raširile u Srbiju, Bosnu i Dalmaciju do Hrvatske. U šesnaestercu starih hrvatskih bugarštica vidi pisac bugarski (kurs. orig.) epski stih (str. 40), koji je, kao i novogrčki politički stih, a možda i romanski aleksandrinac porijetla vizantijskoga. Ako se to, — veli, — dokaže, bacit će se više svjetla na zavisnost bugarske epike od vizantijske (str. 41).

Dalje pisac, kako već rekosmo, tumači važnost nar. umotvorina i daje upute za sabiranje. Govoreći o narodnoj muzici ispravlja (str. 58 nota) Kuhačevo mnijenje (Rad XLI, 94): pandzur nije u svezi s grčkom »Pandorom« i »tamburom«, već je jednostavno pancijer (Panzer, oklop).

Držimo, da će biti dobro, ako ispišemo ovdje izdanja bugarskih narodnih umotvorina, koja pisac spominje:

1842. Bogoev Iv.: Български народни пѣсни и пословици. (12. jun. pj., preštamp. u Bezsonova).

1851. H. Najden Jovanovičь: Нови бълг. н. п. Biogr. 12°. 54.

1855. Slavejkov P. R.: Болгарскія пѣсни. (»Извѣстія« petrogr. akad. II. odjela.).

— Bezsonov Pet.: Болгарскія пѣсни изъ сборниковъ Ю. Ив. Венелинова, Н. Д. Катранова и другихъ Болгаръ. Moskva I. str. XVIII. (Predgovor) + 156

(»Srpski i bugarski epos« do str. 136, dalje gramatika) + 268 + IV; II. str. XII + 143 + IV. 46 + VI.

1859. Rakovskyj Georij Stojkov: Показалецъ или ржководство, какъ да се изисквжть и издирвжть най-стари чърти нашего бытия, язика, народопоколѣния, стараго ни правления, славнаго ни прошествия и проч. Одеса. 8°. X + 144.

1860. Verkovič Stefan I.: Народне песме Македонски Бугара, Књига прва. Женске песме. Biograd. 8°. XIX + 373.

1861. Miladinovci Konstantin i Dimitrij: Бжлг. нар. пѣс. собрани одъ братья — и издани отъ Константина. Zagreb. 8°. VIII + 542.

— Karavelov Ljuben: Памятники народнаго быта Болгаръ, I. str. VIII + 324. Moskva. (Poslovice i rečenice 1. Bilješke k poslovicam 158. Narodni dnevnik 173. Nar. bug. imena 285. Legende 297. Rječnik 301).

1867. Verkovič Stef.: Древная болгарская народная пѣсня объ Орфеѣ, открытая Стеф. Верковичемъ, сербскимъ и болгарскимъ археологомъ. Moskva 8°. 49.

1868. Д. П. В.: Пѣсни любовны, хороводны, свадбенскы и смѣшны. Braila. 32°. 48 (17 nar. pj., str. 36—48).

1871. Lačoglu G. H. N. i Astardžiev N. M.: Сборникъ отъ разни нар. приказки и пѣсни. I. Rusčuk. 26°. 128.

1872. Čolakov Vasil.: Български народенъ сборникъ. I. Bolgrad 40. XXIV. 356. XVI.

1873. Bъlskov I. R.: Хитръ Петръ. I. Rusčuk. 8°. 16; 2. izd.: Хитръ Петрь или отборъ забавителни прикаски за растуха и расмивание, съ прибавление 180 анекдоти. Varna 1881. 8°. 136. Russe 1884³. 16°. 100.

1874. Verkovič Stef. I.: Веда Словена. Бълг. нар. пес. отъ предисторично и предхристиянско доба. Открилъ въ Тракия и Македония и издалъ —. Biograd. 8°. XVIII. 545. (Predgovor srpski i francuski, 15 pjesama).

1875. Dozon Auguste: Бълг. нар. пѣс. Chancons pop. bulg. inedites. Publiées et traduites par —, traducteur des poesies serbes. Paris. 12°. XLVII. 427.

1879. Bogorov I.: Бълг. нар. пѣс. Sofija. 8°. 62 (55 pjes.).

— Marinov Tončo: Бълг. нар. гатанки. Sofija. (777 zagonetaka, od tih 157 izdavačevih).

1881. Verkovič Stef. I.: Веда Словенахъ, обрядни песни отъ язическо время. Упазени со устно предание при македонско-родопскитѣ Българо-Помаци. II. Spbg. XIV. 583. (Pisac — dr. Šišmanov — kaže u bilješci, da je pitanje »jošte prijeporno«, jesu li »Vede« Verkovićeve ili slovjenske. Obećaje, da će se u dojdućoj kojoj knjizi ovoga »Сборника« pobrinuti, da čitaoce upozna sa sudbinom Verkovićevih »pjesama predhistorijskoga i pretkršćanskoga doba«. Ovdje podaje bibliografiju onoga, što se o tom pisalo).

1882. Kačanovskij Vladimir: Памятники болгарскаго народнаго творчества. Сборникъ западно-болгарскихъ пѣсенъ съ словаремъ. Spbg. VI. 559 (= »Сборн. отд. русс. языка и словесности имп. акад. наукъ, XXX.).

1883. Gregoriev M.: Булкитѣ въ народната ни медицина. 8°. 33.

1884. S. Iv. B.: Сборн. отъ бълг. нар. пѣс. I. (Junač. pjesme o Kraljeviću Marku. — Otimanje gradova Stalka i Malta. Dva brata Petar i Pavao). Sofija. str. 166. (16 pjes.).

— Bončov Nikolaj: Сборн. отъ бълг. нар. пѣс. Varna. str. 192.

— S. Ž. D-ov: Зайчаръ и неговото население. Sredec. 8°. 39.

— Šapkarev K. A.: Русалиин, древенъ и твърдѣ интересенъ българский обичай запазенъ и до днесь въ Южна Македония. (Dodatak: opis nekih krajeva juž. Maćedonije i običaj o slugama). 8°. 30.

1885. Šapkarev K. A.: Сборн. отъ. нар. старини. Кн. III. Бълг. нар. приказки и вѣрования. Събралъ въ Македония —. Plovdiv. IV. 142.

1886. Jastrebov: Обычаи и пѣсни турецкихъ Сербовъ. Spbg. 298. VIII. (U tom zborniku ima više od 200 bugarskih pjesama).

— Bъlskov I. R.: Станиникъ или Коладникъ. Varna. 32 str.

1887. Ljubenov Pet. Cv.: Баба Ега или сборн. отъ различни вѣрвания, нар. лѣкувания, магии, баяния и обичаи въ Кюстендилско. Trnovo. 56 str.

1888. Šiškov S. N.: Родопски старини или сборн. отъ обичаи, суевѣрия itd.

I. 65—96.: Dragomanov Mih.: »Slovjenske priče o žrtvovanju svoga djeteta«. — Kako je naravno za prvu knjigu ovakoga zbornika, ima pred ovom raspravom »nekoliko uvodnih riječi« (str. 65—67), u kojima se kaže, da zanimanje za »seljačku« književnost pada u vrijeme prijelaza od klasicizma k romantizmu, u vrijeme demokratskoga pokreta, religijozne i kulturne reakcije protiv racijonalizma, i narodne reakcije protiv kozmopolitske prevlasti francuske, to osobito u Njemačkoj. Zato se narodnim umotvorinama podmetalo religijozno-mitologijsko značenje, u njima su gledali drevno »očitovanje prirode«, a nacijonalistička je filosofija u njima tražila posebni duh svakoga naroda. U Slovjenâ i do danas vlada to mnijenje, dok je u svojoj kolijevci, u Njemačkoj, gotovo već oboreno. Nauka je dokazala, da u narodnim umotvorinama različitih (nesrodnih) naroda ima sličnosti, koje ili 1) izlaze iz zajedničke srodnosti čovječje naravi, ili ih je 2) jedan narod poprimio od drugoga. Ipak zato nar. umotvorine ne gube značenja kao materijal za narodnu psihologiju i karakteristiku.

Ima ukrajinska pripovijetka (»Харьковскій Сбор.« 1888), kako je djeva Marija bježala pred Irudom, došla k ženi, koja je imala maleno dijete, bacila to dijete u peć, a ženi rekla, neka kaže Irudu, da je dijete u kolijevci (Isus) njezino. Dijete je ostalo u peći živo, a kad je ponaraslo, nazvaše ga »car Paparim«, koji jošte živi na Sionskoj planini, pa se s mjesecom pomlađuje i stari; on doznaje od Boga cijenu žitu i blagu i kazuje to ljudima. U Bezsonova (»Калики перехожіе«, IV. 117—142) ima 14 varijanata o tom, u kojima dijete ne oživi, nego se ravno prenosi u nebo. U Maloj Rusiji ima i druga pripovijetka (Čubinskij: Труды эксп. itd. II. 355—357), u kojoj tri brata idu po svijetu za službom, sretnu starca (Boga), koji svakoga oženi i usreći, a poslije nekoga vremena ih kuša (kao prosjak), jesu li zaboravili na Boga. Dvojica ga otjeraju, treći ga primi, njegova ga žena obuče, pače, kad starac reče, da će ga se uši (kojih je bio pun) kaniti, ako se namaže mašću od pečena djeteta, — žena baci dijete u peć, a dijete ostade živo, starca nestane. Vrlo je slična bugarska pripovijetka (Šapkarev: Сборн. отъ нар. стар. III. 18—22). Tu prosjak-Bog kaže, da će mu rane zacijeliti, ako okusi mesa od muškoga jedinca, a kad okusi, ozdravi, blagoslovi pečeno dijete, koje oživi, a njega nestane. Drugi je bugarski varijant (Erben: Sto prostonárodnich pohádek itd., 207—209, preštamp. u Šapk. ib. 22—24) još grubiji: tu domaćina — Bugarin gostu (Bogu) zakolje i ispeče sina, — ali dijete u peći osta živo, zdravo, na glavi mu kruna, o bedru sablja, u jednoj ruci knjiga, u drugoj klas pšenice, a sve oko njega sjajno i zlatno. Imadu i dvije srpske nar. pjesme (Karadž.: II. 7—10: Đakon Stefan i dva anđela; herc. 316—318); »u drugoj su se dobro sačuvale neke crte od bugarskoga njezina izvora«. Vrlo je srodna bugarskim pripovijetkama bretonska (Luzel: Légendes chrétiennes de la Basse Bretagne, II. 64—81), ali je zapletena: tu se spominje djevojka (Tuina), koja strada od maćehe, harambaša ju oslobodi, no neda joj krstiti djeteta, pobjegne od njega, ode u Rim k papi na ispovijed, papa ju šalje k pustinjaku, ovaj ju drži za napast, no anđeo ga čuvar uputi i naloži, da joj bude otac; on ju dade u službu, gdje se sretno uda, pustinjak ju ostavi sa opomenom, neka siromahu, kad zaište u ime božje, ništa ne uskrati. Ona ima dijete, koje se, dok je otišla u crkvu, u vreloj vodi opari do smrti; u to joj dođu gosti, dijete sakrije, dođe prosjak, moli ju, da mu dade izjesti ono sakriveno jelo (opareno dijete): kad tamo, dijete živo. Prosjak (a to je isti onaj pustinjak) ipak mahne, da zakolje dijete, no vrati joj ga zdravo i reče, da ide ravno u nebo, kamo će i ona, kad othrani dijete. — K trećoj grupi spada ruska legenda (XVI. v.: Kostomarov: Памяат старинной русс. лит. I. 117—118): i tu pređašnji siromah, a poslije bogataš žrtvuje dijete, da izliječi njegovom krvlju trgovca. Još spominje pisac pripovijetku gruzinskoga pisca XVII. v. Orbelijani i epizodu iz starofrancuske pjesme XII. v. (»Amis et Amyles« itd., ed. K. Hoffman 1882, v. 2935—3241): u prvoj trgovac iz zahvalnosti izliječi krvlju svoga djeteta nakažena sina gostoljubna krčmara, no dijete osta živo, a u drugoj Amyles zakolje svoja dva sina, da izliječi prijatelja Amisa, no kad se vrati iz crkve, nađe sinove žive.

Sličnost je među ovim pripovijetkama velika i ne može biti slučajna. Izvor im je u biblijskim legendama muslomana i u apokrifnim jevanđeljima. Kad je Faraon tražio dijete Mojsija, baci ga mati Johabet u drva, a on zapovjedi, da se drva zapale, no dijete osta živo (Weil: Bibl. Leg. der Musulmänner, 134—135). Apokrifno jevanđelje (Evang. de Infantia arab. XXIX) pripovijeda: Jedan muž ima dvije žene, svaka bolesno dijete; jedna (Marija) ode Mariji, materi Isusovoj, načini od Isusovih pelena svomu djetetu odjećicu i dijete ozdravi, a drugoj ženi umre. Ova iz osvete baci ozdravljeno dijete u peć, no ono ostade živo. Od ove je dvije pripovijetke — o Mojsiju i izliječenom djetetu — nastala jedna, koje nema, ali joj je trag u ruskim redakcijama. Drugačije su nastale bugarske legende, ukrajinska i srpska: tu se apokrifno pripovijedanje o djeci, koja su izliječena vodom iz kupelji Isusove, spojilo s pripovijetkama o putovanju Gospoda po svijetu. Najviše se udaljila od izvora: crkv-slov. (u Kostomarova), gruzinska i starofrancuska. No kako putovanje božje po svijetu nije ideja ni jevrejska, ni kršćanska, ni muslomanska, nego indijsko-buddhistička, kako dalje buddhizam ne zna granice altruističkomu žrtvovanju, — to su sve ove legende nastale pod utjecajem buddhističkih ideja i pripovijedaka, ako nijesu izravno poprimljene (str. 92). Za dokaz pisac spominje pripovijetku iz Hitopadese: kako sluga Viravara ubija svoga sina za žrtvu boginji Druga, da tako spase cara, kod kojega služi, od prorečene mu smrti. Ta se pripovijetka nalazi u perzijskim i turskim zbornicima i u svih naroda istočne i srednje Evrope (pisac cituje izdanja, u kojima se nalaze varijante, str. 94). Narodne se razlike vide u prerađivanju svih tih motiva; u jednoga je naroda zaodjet motiv u ideju gostoljublja, u drugoga se vidi ljubav k siromasima itd., no ipak treba da budemo na oprezu, jer se može dogoditi, da držimo za narodno, što je od druguda došlo.

II. 226—268: Miletić L. dr.: »Stara sklonidba u današnjim bugarskim narječjima«. —

II. 326—352: Šapkarev K. A.: Njekoliko riječi na članke g. Draganova u »Izvješću slav. dobrotvor. društva u Petrogradu«. — U tih se »njekoliko riječi« oštro i u polemičkom tonu ispravljaju etnografijske, statističke i slične netočnosti g. Draganova (Bugarina), što ih je taj u spomenutom »Izvješću« (1887 i 1888 god.) priopćio o Maćedoniji i u kojima je među ostalim ustvrdio, da je Maćedolija u etnografijskom pogledu užasna mješavina, a u sporu među Bugarima i Srbima stoji na srpskoj strani. Šapkarev mu spotiče (str. 339) »njeki interes u iskrivljivanju istine«. —

II. 132—184, III. 206—246: Dragomanov M.: »Slovjenske priče o rođenju Konstantina Velikoga«. — Pisac priopćuje u prijevodu pričanje iz Rječnika V. S. Karadžića (Beč 1852, p. 303, s.v. Carigrad) o postanku Carigrada. Spomenuvši u bilješci, da se motiv o iskušavanju čudesno začetoga djeteta nalazi i u jevrejskim i kršćanskim apokrifima (Gfrörer: Proph. vet. pseudogr. 205—362, Migne: Dict. d'apocr. II. 1257—64; slav. redakcije: Pypin: Lož. i otreč. knigi russ. stariny 39 i sl., Porfirьev: Apokr. skaz. o vetho-zav. lic. i sob. 289 i sl.) priopćuje bugarsku narodnu pjesmu iz zbornika Vl. Kačanovskoga (Памятники болг. нар. творчества I. Спб. 1882) od 147 stihova: Todora Vlahinja, kojoj je od kuge poumiralo 9 sinova, zakopa sina Dimitrija »u dvor« i tako tuži na grobu, da je zemlja progovorila. Vlahinja se čudi, ide u »novu gradinu« (vrt), otkine dva zumbula, metne ih pod desno pazuho i od toga »pošla je trudna i debela«, a za devet mjeseci »rodilo se dete samotvorno«: na glavi mu zlatna »ajmanlija«, pod rukama zlatna krila. Nadjene mu ime Jovan. Ljulja ga i pjeva mu: »da preotmeš caru carstvo«. To doculi dušmani, pa napišu »caru Kostadinu« knjigu, a on pošalje k Vlahinji dva junaka, da joj otmu »dete samotvorno«. Kad ga donesu, car ga dade zatvoriti u tamnicu. Car se razbolje, zove Niku tamničara, neka izvadi djetinje kosti iz tamnice i neka ih odnese materi, »mati me je«, veli, »njegova proklela«. Niko otvori tamnicu, a to dijete sjedi na svilnoj postelji, sveta ga Petka drži za skut, a sveta Nedjelja svijeću mu svijeti, »dete čati kniga vangelie«. Ode caru Kostadinu, iskopa mu oči, odsiječe ruke, kupi mu drvenu zdjelicu: sad neka caruje! Pošalje po majku i zacari se.

Taknuvši se pjesama, koje su se po njegovu mišljenju samostalno dalje razvile iz ovoga motiva (pjesma, što ju spominje Veselovskij: Южнорусс. былины, Спб. 1889, 299, u kojoj se pjeva, kako je kuga izmorila Bosnu; u zborniku braće Miladinovaca br. 49, 50, 67, 168; u Kačanovskoga o. c. br. 114; u Čolakova br. 57; u Dragneva Jambolčenina: Бълг. нар. пѣс. и Бълг. книжици 1859, 211, 212; u Ilieva At.: Сбор. отъ нар. умотв. itd. I. София 1889, br. 76), i pribilježivši paralele: kako Buddha i Mojsije govore poslije poroda slično onome, što je u pj. 67 u Miladinovaca (»lijepo me povij, majko, da porastem, da car postanem«), priopćuje u odlomku pjesmu iz knj.: Бълсковъ: Сврѣменни книжки itd., кн. III. Зюмбюлъцвѣте (Varna 1882, 53-57), u kojoj je ovaj motiv raširen, i ako je ispušteno čudesno začeće djeteta: Kći neke udovice, Stanka, moli Boga, da joj dâ poroda, »makar da i, Bože, žabica«. Rodi sina i dade mu ime Ivančo. Uspava ga pjesmom: rasti mi, porasti, Ivančo, da otmeš carstvo i vezirstvo, baštinu i djedovinu. Komšije-dušmani jave to caru, a car dade dijete zatvoriti. Kad su tamničari htjeli očistiti tamnicu od kostiju Ivančovih, a to njemu na čelu zvijezda, na grudima mjesec, sjedi i čita: car će s prijestola sljesti, a Ivančo na nj sjesti. — Sličnih pjesama, — kako je sin udovičin oteo carstvo, — ima i u Srba (Karadžić: Srp. nar. pj. iz Herc. br. 25, Jastrebov: Обыч. и пѣс. тур. сербовъ, 1889[2], 477), no one su samo odraz onih bug. pjesama o ovom motivu, u kojima je ispušteno čudesno rađanje junaka (n. pr. u Milad. 49, Kačan. 114).

O »samotvornom detetu« dobio je pisac još dvije bug. varijante, kad je već dio ove njegove rasprave bio štampan. U prvoj se varijanti (89 stih.) pjeva: Nekoj majci pogubi vojvoda Kuruna sedam sinova, zarobi sedam snaha. Majka moli Boga: pomozi mi, Bože, »od duha trudna da postanem« (»іуд духа тьоашка да станам«). Rodi sina, koji se sam prozove Bogdan (Бугдан), pogubi Kuruna, a Kurunicu zarobi. — Druga varijanta (86 stih.) pjeva: Kraljici, — koja »je Dunavu vodu ispila, gori bilje izjela«, da bi postala trudna, — svjetuju »biljari«, neka uzme kamen od Dunava, neka ga na srcu nosi devet mjeseci: rodit će sina, koji će caru carstvo, kralju kraljevstvo, a banu banstvo oteti: banstvo mu je »babino«, kraljevstvo »dedovo«, carstvo »baščino«. Kada dijete doniješe caru, progovori i dade caru »pismence«, car ga pročita, a dijete sjedne na prijestô. — U istoj je (II.) knjizi ovoga »Сборника« (Нар. умотвор. str. 44—45) štampana varijanta (137 stih.), u kojoj muž hoće ubiti ženu, što nema poroda, no kad je raspore, nađu u njoj muško čedo, donesu ga caru, ono mu progovara, daje mu »knižlence« da čita, i napokon otme caru carstvo. — Ova pjesma »gubi karakter historijske legende i preobraća se u pjesme obiteljskoga života, u kojima je glavni motiv dugotrajna neplodnost ženina« (str. 155).

Sada pisac spominje paralele u drugih slovjenskih naroda: češku priču (Fricz [Frič] J. i Leger L.: La Bohème historique, pittoresque et litt., 1867, 344) o grobarevoj kćeri, koja je zatrudnjela od pepela sažgane mrtvačke lubanje i rodila junaka; motiv u epu Król-Duch poljskoga pjesnika Slowackoga: da je junak epa Popiel (= pepeo) začet od praha i pepela mrtvacâ na bojištu, koji je motiv pjesnik morao čuti iz usta naroda: ukrajinsku legendu (štamp. Revjakin: »Osnova« 1861, XI i XII knj., odj. XIV, 29—30) o rođenju historijskoga junaka (XVII. v.) Semena Palije: Čovjek izorao mrtvačku glavu, donio ju kući, da je ukopa i odsluži joj panihidu; kod večere reče žena: ova glava mora da je mnogo hljeba izjela, a glava odgovara: i još će jesti. Čovjek glavu sažeže, zamota prah u krpicu, kći mu misli, da je to sol, okusi i postane trudna. Rodi sina, kojemu nadjenu ime »Semen Bezbatčenko (bez-oca)«. Na ovo je nalik velikoruska priča o Nazdêju, popovu unuku. Pop se vraća od bolesnika, vidi gdje gori čovječja

glava, sabere pepeo, od kojega mu kći zatrudnje i rodi sina već za nekoliko sati. Taj je sin velik junak.

Ustvrdivši pisac, da su i one (ukrajinske, pa i rumunjske i finske) priče, u kojima junaci nose ime »Popeljuh«, »Popjalov« — »pepelko«, no u kojima se ništa ne kazuje o čudesnom začeću od pepela mrtvačke glave, postale od onakih, kaka je ona iz Vuka i bugarska (str. 149), tvrdi dalje, da je svim tim pričama zajednički izvor, a treba ga tražiti na istoku, u indijskim izvorima (str. 150).

Prije nego prijeđe na traženje izvora tim pričama, spominje pisac u II. dijelu svoje rasprave (str. 156—165) sredovječne francuske, talijanske i vizantijske priče o Konstantinu Velikom i pokušaje učenjakâ, da im se nađe sveza s pričom iz Vukova Rječnika. Po franc. priči (Moland i Hericaut: Nouvelles françaises en prose du XIII siècle; Veselovskij: »Romania« 1877) car (Muselins po jednoj, Floriens po drugoj redakciji) naiđe šetajući na kuću, u kojoj žena hoće da rodi, a muž joj — zvjezdoznanac — moli Boga, neka joj ne rodi, jer: ako dijete rodi ranije, umrijet će, ako kasnije, oženit će se s carskom kćerju i oteti caru carstvo. Car dijete otme, raspori, a dvoranin ga jedan, mjesto da ga baci u vodu, dade u jedan manastir, gdje ga izliječe (a liječenje je mnogo »kostalo«, otuda mu ime »Coustant«, »et que nobles oevres faisoit«, prozvaše ga »Coustantinnoble«, a tako i njegov grad!). Car ga poslije vidi, radi mu o glavi, no uzalud: Coustant se oženi s carskom kćerju i po smrti carevoj zavlada u Carigradu. — Kao paralelu toj priči priopćuje pisac sličnu priču o bogatome Marku (Čubinskij: Труды экспедиціи въ западный край, II, 341—343, Šapkarev: Бълг. нар. приказки и вѣрования, Plovdiv 1885, br. 66). — Po talijanskim analistima i vizantijskom crkv. historičaru (IX. v.) Nikiforu Kallistu bio je Konstantin Vel. nezakoniti sin krčmarske kćeri. — Pisac vrlo zbijeno spominje, što su učenjaci (Veselovskij u »Romania«« 1877 i 1885, Žurn. min. nar. prosv., 1889, maj; Köhler u Z. f. rom. Ph. II; Heydenreich: Incerti auctoris de Constantino magno ejusque matre Helena libellus. E codicibus primus edidit, Lipsiae 1879; Coen Achille: Di una leggenda relativa alla nascita e alla gioventù da Constantino Magno, Roma 1882) sudili o svezi ovih priča s onom pričom iz Vukova Rječnika, pa kaže (str. 165), da je u tom pitanju »nauka načinila jedan korak natrag, a ne naprijed«, a to zato, što Köhler ostavlja otvorenim pitanje o svezi fatalističke azijske priče s Konstantinom Vel., i što je Veselovskij tu svezu najprije tražio, a poslije prihvatio mišljenje, da su te priče nastale na evropskom zemljištu. Köhler (a i Heydenreich) dopuštaju, da je u Vukovu priču, koja s početka nije imala nikakoga posla s Carigradom, uzet tema od Vizantijaca. Pisac naprotiv misli, da već a priori sudeći po analogiji sličnih slučajeva treba ovoj priči tražiti izvor u Aziji.

U III. dijelu (str. 166—184) priopćuje pisac najprije armensku varijantu Vukove priče (štamp. u: Сборникъ матеріяловъ для описанія мѣстностей и племенъ Кавказа, VII. 2. 77: Черепъ-Царь, slobodno ispripovijedana u »Žurn. min. nar. prosv.« 1887, maj, od Veselovskoga). Priča kaže: U nekoj carskoj prijestolnici ugleda neki trgovac u rijeci čovječju glavu, gdje pliva i govori: »Za života sam ubio sto ljudi, a ubit ću još stotinu«. Trgovac glavu uzme, stuče i prah spravi. Kći se njegova, budući da je maćeha nije trpjela, hoće da otruje, drži onaj prah za otrov, okusi ga, zatrudnje i rodi čedo, koje je silno raslo. Jednom car izađe i opazi, kako mu se riba iz ribnjaka smije. Carevi mudraci ne mogu protumačiti toga čuda, ali to znade trgovčev unuk. On odredi, da se izvadi pod u sobi, u kojoj je živjela careva kći, i tu se nađoše momci, njezini ljubovnici. Svi ovi i mnogi drugi budu poubijani, mudro momče bude prvi vezir, a po smrti carevoj — car. — Ovo je samo loša preradba perzijske priče iz zbirke Tutiname, koja je opet načinjena po indijskoj zbirci Çuka-saptati (= sedamdeset [priča] papiginih). Pisac se tuži, da su sve ove zbirke slabo ili nikako izdane i s toga učenomu evropskomu svijetu malo poznate. U ove dvije prednje-azijske redakcije (u armenskoj i perzijskoj) stopio se motiv o čudesnom začeću junaka s drugim motivom o nevjernoj ženi. U perzijskoj se naime redakciji priča, da se je vezirova ljubovca (tobože) zastidila kod ribolova jedne ribe, jer je ta riba muško! Tomu se druga riba nasmijala, a čudesno rođeno dijete protumači taj smijeh slično kao u armenskoj redakciji. Ovaj motiv daje piscu povod, da traži svezu između ovih priča i indijske priče o nevjernoj ženi cara Vikramaditya iz zbirke Çusa-saptati, gdje nevjernu ženu izdaje mudra djevojka. Spomenuvši mongolske i indijske priče o čudesnom rođenju toga Vikramaditya, koje je vrlo nalik na rođenje Buddhe, kaže pisac: »U izdancima tih indijskih priča treba tražiti i praoce naših priča o junaštvima čudesnih, osobito čudesnorođenih junaka i njihovih drugova Pepeljuhâ i dr. . . ., koji se svi kreću oko osnovne teme u pripovijedanju o Višnu-Rama-Kršnu, t. j. oko čudesnoga začeća, čudesnoga rastenja junaka-Boga i oko ubijanja neprijatelja, koji krade samome junaku ili njegovu ocu jednu ili nekoliko žena«. (str. 180—181, kursiv orig.). Dakako da bi trebala, dodaje odmah pisac, posebna monografija, da se nacrta genealogija samo slovjenskih legenda. No neosporivo će se moći dokazati izvor tih priča tek onda, kad se nađu varijante-posrednice, a to će se moći tek onda, kad bude dosta istražena narodna književnost srednje i zapadno-azijskih naroda. Onda će se moći odgovoriti i na sitnija pitanja: je li začeće od glave i pepela razvitak kojega indijskoga motiva, nalazi li se taj motiv u starijim azijskim pričama o junaštvima čudesno začete djece, ili je pak samo prionuo k njima, pošto se odijelio od onih priča, koje su se više specijalizovale i prešle od mitâ i pričâ u legende i novele, kaka je n. pr. pripovijest o čudesno rođenom djetetu, koje izdaje nevjernu caricu. Od takih priča mora da se odijelio i motiv o začeću od pepela lubanjina u srpskoj (Vukovoj) i ukrajinskoj legendi. Pisac je uvjeren, da veliko-ruske priče (u kojima je govor o začeću od ribe ili graha) i priče o »pepeljusima« pripadaju po glavnom svom sadržaju indijskim pričama o utjelovljenju božanskih junaka. Otuda se vidi (kaže sam pisac), da je on proti mišljenju: da su ove priče staroazijskoga, mitologijskoga postanka, već im postanak prenosi u razmjerno kasno, specijalno indijsko, nipošto općearijsko doba.

U IV. dijelu (III. knj. 206—228) izlaže pisac indijske priče o Čan-

dragupta (u grč. pisaca Sandrakottos, Androkóttos), prvom »svjetskom caru« i osnivaču velike indijske buddhističke dinastije, o čudesnom osnivanju grada Pataliputrapura, poredi ih s pričama o spomenutom Vikramaditya i tvrdi, da su mnoge priče o Čandragupti prešle na Vikramadityu (str. 221). U tim pričama nalazi sličnosti sa srpskom pričom o Carigradu (str. 216, 222). U V. dijelu (str. 228—246) nagađa pisac, gdje su i kako su od prilike postale spominjane slovjenske priče i francuska priča o Coustantu. Na koncu se ponešto odaljuje od priča o Konstantinu Vel. poredeći ukrajinsku priču o bogatome Marku (zbornik Dragomanova 329—332, Čubinskij, o. c. II, 341—343), — koja je u prvom dijelu nalik na Vukovu pripovijetku o Usudu, — s indijskim pričama iz kruga o Čandragupti i Vikramadityi. Priopćuje anamitsku pripovijetku (Landes: Contes et legendes Annamites, 1889, br. 60), koja je vrlo nalik na naš Usud. Srodnost ovih priča (o bogatome Marku i Usudu) s istočnoazijskima indirektno potvrđuje, misli pisac, njegovo mišljenje o postanku legenda o Konstantinu Vel. »I ovi izdanci pripovijedaka o čovjeku, koji putuje da sazna od Boga svoju sudbinu, čine zajedno s onim legendama dio književnoga i moralnoga kapitala, koji su evropski kršćani pozajmili od nekršćanske, a posebice od buddhističke Azije« (str. 246). —

II. knj., krit. dio, str. 199—227: Miletić L. dr.: Сборникъ отъ народни умотворения, обичаи и др., събирани изъ разни български покрайнини, нарежда Атанасъ Т. Илиевъ Първи отдѣлъ. Народни пѣсни. Кн. I. София, издание и печатъ на Х. Стоенчо Х. Тачевъ. 1889. 8°. XXVIII + 398. — Istaknuvši u toj svojoj obznani veličinu toga zbornika nabraja mu g. Miletić vrline: pjesme su isključivo obredne, a ako nijesu sve nove, iz novih su krajeva, pa su stoga znatne i za poznavanje bugarskoga jezika; pjesme ne samo da su točno fonetski zabilježene, nego je i naglas zabilježen gotovo u svima, a kako i treba za kritično izdanje, svagdje je zabilježeno, gdje i od koga je pjesma zabilježena. U zborniku se tom razlikuje 36 bug. govora! Neznatne nedostatke (kojim je kriva tiskara) ispričaje g. kritičar vrlo rado, kad se sjeti, da prvi zbornik bugarskoga narodnoga blaga »slavni Miladinovski zbornik«, ne bi bio ugledao svjetla »bez obilne pomoći hrvatskoga mecene Strossmayera« (str. 201).

Na osnovu toga zbornika napisao je g. Miletić dvije raspravice, ili bolje dva niza bilježaka. U I. (str. 202—219) govori o sadržaju, a u II. o jeziku. Govoreći o koledama drži, da su mnoge te pjesme samo ostaci ciklusa pjesama »o ženidbi sunca«. Dalje se dotiče pitanja o »bjelobogu« i »crnobogu«, u čem pristaje uz Maretića (Arch. f. slav. Ph. X. 142), kračunu, imenima mjeseci, nekim epskim junacima (Kostadin, Asen, Dan-ban, Stracimir), među kojima se spominje (u tom zb. br. 316) i »Rudoslaf« a g. ga Miletić dovodi u svezu s Radoslavom dukljanske kronike (str. 209). Spomenuvši dvije tri o šišanom kumstvu dokazuje nešto opširnije, što znači početak mnogih bug. koleda: »станянине господине«, pa se tu dotiče pitanja o značenju riječi станянинъ i станьникъ u Dušanovu zakoniku: станьникъ je najprije značilo »putnik, koji dolazi od nekuda i treba da se negdje za vrijeme

nastani«, a riječ nije bila domaća srpska, inače bi se za nju i danas znalo[1], kako se zna u Bugarskoj. Tumači još ime »grad Pergiov« = пиргос (tvrđa), otkuda i ime gradu Burgas, dalje oda-baši = janičarski poglavica (orta ili oda je imala 400 duša). Završuje taj odio varijantama poznate pjesme Ognjana Marija u paklu i poetskim prispodobama, »u kojima bismo mogli otkriti stare, možda mitske reminiscencije, no danas su samo lijepe metafore« (str. 218). —

III. 70—136:Ginčev C.: Nešto o bugarskoj narodnoj medicini. — U kratkom uvodu (str. 70—75), govori pisac s velikom ljubavlju o narodnom životu uopće, a o liječenju i mišljenju narodnom o bolestima napose, ističe nazive bilja, po kojima se vidi, kako ga narod pozorno motri, sudi po grčkim, latinskim i turskim imenima bilja i bolesti, da je narod mnogo naučio od Grka, Rimljana i turskih »hekima« i »džiraha«. Spominje biljare (билери), koji su prije 40—50 godinâ bilje za lijek prodavali od sela do sela, od kuće do kuće: to su bili cincari, a majke su njima djecu strašile. Pisac je sabrao svoj materijal putujući kao okružni nadzornik. Mora da se dugo bavio oko toga posla, kad ima bilježaka iz god. 1865 (str. 82). Ovdje, kaže, ne priopćuje ni stoti dio narodne bugarske medicine, a nije ni čudo, kad je Bog po narodnoj bugarskoj priči, koju pisac priopćuje, dao svakoj biljci određenu ljekovitu moć. Na koncu uvoda bodri plamenim, zanosnim riječima na sakupljanje svake ruke narodnoga blaga. U radnji je pisac azbučnim redom pobilježio 187 imena bilja i drugih stvari (barut, brašno, sô itd.), kojima narod liječi i kako liječi, a svagdje gotovo ima obilno bilježaka. —

III. 137—178, IV. 194—230, V. 204—232: Volkov Th. K.: Svadbeni običaji slovjenskih naroda. — Antropologija je i etnografija utvrdila činjenicu, da su različne faze kulturnoga razvitka u svih naroda više ili manje zajedničke. Društvene forme nijesu nastale slučajno, već su se polagano razvile od zametaka, koji su u samoj fizičkoj prirodi čovjeka, pod utjecajem okoline. Otuda u jednu ruku njihova jednoličnost, u drugu raznoličnost, koliko su se razvijale prema mjesnim prilikama. Nauka je izučavanjem jezika, mitâ, sujevjerja i religijâ, običajnoga prava — utvrdila u svem tom evoluciju, postupni, lagani razvitak. Isto treba da se kaže i za obiteljski život, koji nas, — veli pisac, — ovdje zanima. Znameniti su naučnjaci istraživanjem utvrdili, da je obitelj u sadašnjem obliku razmjerno nova: u svih je naroda u kasnijoj ili ranijoj epohi među spolovima bio onaki odnošaj, kaki vidimo u životinjâ i nekih divljaka, a francuski ga pisci zovu promiscuité. U toj je fazi mati glava obitelji (Mutterrecht). Potreba vojničkoga uređenja urodi otimanjem ženâ (otmica) i žene postaju robinje. Iz otmice se razvilo kupovanje žena, bogatiji mogu ih kupiti više (poligamija), a drugi ne mogu ni jedne, već se često braća slože i kupe jednu ženu (poliandrija). Tek se kasnije pod utjecajem ekonomskim i vjerskim

[1] I znade se, gl. Vuk, Rj. s. v. stan 2), stanar, stanarna. U mome rodnome mjestu Trebarjevu (kod Siska) zovu se pastirski ljetni stanovi stanci, a sve bi to potvrđivalo mišljenje Miklošićevo i Jagićevo, da станьникъ znači »pastir«.

razvila sadašnja faza, monogamija. Ipak se dugo drže tragovi starih odnošaja: jus primae noctis, velikorusko snohačestvo, levirat. Tragovi se tih odnošaja vide i u današnjim svadbenim običajima (obredima). U njima osim ovoga historijskoga elementa ima još elemenat liturgijsko-dramatski, mitologijski i simbolički.

Otuda se vidi važnost izučavanja tih običaja. U slovjenskim se književnostima dosta već o tom pisalo, no slučajno, bez metode. No ima i znatnih radova (Potebnja, Sumcov, Jaščuržinskij, Jančuk). Pisac će više s gledišta socijologijskoga baciti nešto svjetla na sabrani već materijal. Počet će s ukrajinskim svadbenim obredima, a kasnije će se latiti bugarskih itd.

I. Svadbeni običaji u Ukrajini. Jedini su izvor za stare ruske Slovjene ljetopisi. Bilješke tih ljetopisa i svadbeni običaji sile pisca na mišljenje, da je obitelj u ruskih Slovjena u vrijeme prije ovih ljetopisa (Cosmas Prag, Al-Bekri) bila u prvobitnoj fazi, a sami ljetopisi bilježe, da je u njihovo vrijeme vladala otmica i kupovanje. Tako pisac ustaje protiv mišljenja svih ruskih historika i etnografa, pa i novijih, koji se drže stare teorije (osnovane na jeziku): da su ruski Slovjeni kao i drugi arijski narodi imali već uređenu obitelj, kad su se pojavili u Evropi. Ta je teorija oborena: sûnus i duhitar značilo je isprva »muško« i »žensko« (Benfey; Lavrovskij P. A.: Коренное значенiе въ названiяхъ родства у славянъ, 26; Kulikovskij D. N.: Опытъ изученiя вакхич. культовъ itd. I. 135). Riječi ruskoga ljetopisa (Lêtop. po Ipat. prêp., izd. Arheogr. komis., 7—8) o Drevljanima: »браченья у нихъ не бища, но умыкаху у водыдѣвица«; o Radimičima i Vjatičima: »и срамословье в нихъ прѣдъ отци и прѣдъ снохами и бъраци не бываху в нихъ ... и схожаху ся на игрища ... и ту умыкаху жены себѣ ... имяхуть же по двѣ и по три жены«; o Poljanima: »имяху ... стыдѣнье къ снохамъ своимъ и къ сестрамъ ... не хожаше женихъ по невѣсту но привважаху вечеръ, а заутра приношаху, что на ней вдадуче« tumači pisac tako, da je u Drevljana vladala u IX. v. (nasilna) otmica, a obzirom na to, što ljetopisac hvali Poljane, bila je u Drevljana u običaju poliandrija »snohačestvo«, uopće incestus (кървосмѣшение). U Radimičâ je i Vjatičâ otmica bila formalnost; »игрища« su bila dogovorna i očevidno religijskoga karaktera. Poljani kupovahu žene, a kupovninu (»на ней вдадуче«) isplaćivahu »»заутра«. Pisac zabacuje varijantu »по ней вдадуче«, jer se, veli, vjeno (miraz, prćija) nikada ne donosi poslije (»заутра«) nevjeste. Kupovanje je ženâ, dakako, odavna već u Ukrajini prestalo, ali se otmica, kao i u Bugara i Srba dugo držala: dva ju pisca XVI. i XVII. vijeka (Lasitzki Joh.: De russorum moscovitarum religione, sacrificiis, nuptiarum funerum ritu. Spirae lib. civ. vet. Nemetum ... 1582; Beauplan: Descr. de l'Ukranie, publ. p. A. Salitzin. 1861) potanko opisuju. Beauplan opisuje i čudan običaj: da djevojka ide u snuboke. Tomu je sličan bugarski brak zvan pristanka.

Prije nego prijeđe na stvar, mora pisac upozoriti na organizaciju mladeži u Ukrajini. Momci imadu svoju, a djevojke svoju družinu: парубоцка i дивоцка громада. Na zajednički sabrani i doneseni trošak

priređuju колядки, вечеринки и досвитки, djevojke predu, svirač svira, pjeva se, šali se, prostre se slama, ugasi svijeća i uz smijeh i šalu usnu svi zajedno, ali usnu nevino. Iznimke su rijetke. To je dozvoljena simulacija onoga, što je u dubokoj starini doista bivalo, to su »игрища«. Tomu je konac, kad momak pođe u snuboke.

Pisac dalje (III 151—178, IV 94—230, V 204—216) opisuje ukrajinsku svadbu, a ostatak je radnje (V 216—232) tumač obredâ, koje pisac spominje. Materijal je za taj posao crpao pisac iz rukopisnih zbornika i iz ovih djela: N. Th. Sumcov: О свадебныхъ обрядахъ преимущественно русскихъ. 1881.; Kalinovskij: Описанiе свадебныхъ украинскихъ обрядовъ. »Харьковскiй сборникъ« III, 1889.; Roszkiewicz Olga: Obrzędy i piesni weselne ludu ruskiego we wsi Solinie, Krakow 1886; Nikolajčik Th.: Новыя свадебныя малорусс. пѣсни. »Кiевск. Старина« 1883. февр.: Čubinskij: Труды зтнографическо-статистической окспедицiи въ западно-русскiй край, IV. Спб. 1877; Jančuk N.: Малорусская свадьба въ Корницкомъ приходѣ itd., 1886; Marković Elena: Свадеб. пѣсн. Елисаветградск. уѣзда, »Степъ« 1886. Još je pisac upotrebio »Слово св. Григорiя Богослова« (Tihonravov: Лѣтоп. русс. истор. и древн. IV. 94) i »Слово пѣкоего и Христлюбца« (ib. 92).

U noti 3) str. 171, III knj. kaže pisac, da ne kani u ovom djelu, ili barem u ovom dijelu, poređivati sadašnjih svadbenih obreda s arijskom starinom, no ipak uz put, istina, malo, tumači, a još više traži paralela u divljih naroda, gdješto i u ostalih slovjenskih. Hrvatskih se običaja taknuo na str. III 178 u noti 1) spominjući (po Sumcovu) Ilićeve Nar. slav. obič. str. 57, a V, 213 spominje (po Kraussu: Sitte und Brauch d. Süsl.) dalmatinski i slavonski običaj: kako nevjesta mlada) ide po vodu, pa njom dvori svatove, da se umiju, a oni ju daruju.[1]

Spomenuti tumač obredâ (V 126—232) ne drži pisac (str. 216) konačnim zaključcima, već samo misli, da će dobro poslužiti kao uputa za sabiranje i potanje izučavanje novih datâ.

Ukrajinska svadba pokazuje čitav niz dramatsko-religijskih (liturgijskih) prizora i lica s točno određenim funkcijama. Sve čine prati kor (kolo djevojaka), koji ih tumači, pa tako odgovara koru u starodavnom religijskom kultu i u klasičnoj drami. Tri su glavna čina: snubljenje (сватанье), zaruke (заручины) i svadba (весiльлье, »veselje«), no u sva se tri čina pojavljuju isti prizori: simulacija otmice i kupovanja. To je ponavljanje spomen na doba, kad su mladenci prije pravoga braka zajedno živjeli za pokus (nuits d'epreuve, Probenächte). Sadržaj ukrajinskih svadbenih obreda pokazuje sve faze, koje je čovječanstvo u razvoju braka proživjelo. Trag od promiscuité ima u obredu »perezva«, koji među ostalim stoji u tom, da se načini slamnata figura s ogromnim phallus-om. U nekim se pjesmama poređuje mladoženja s bikom, a mlada s kravom. Pisac pristaje uz tumačenje, po kojem je bik = nebo, krava = zemlja, pa to dovodi u svezu s rimskom bračnom formulom: ubi tu gajus (= bik), ego gaja

[1] U Trebarjevu je upravo tako.

(= krava). Trag su zajedničkoga (općinskoga) braka u uvodu spomenute večernice i dosvitki. Trag je toga braka i onaj spomenuti hrvatski običaj iz Dalmacije i Slavonije i slični ukrajinski. Pisac ga tumači svadbenom pjesmom: metnuše ju na postelju ... tko je htio, taj je vrtao« (str. 213). Ta je faza braka bila savremena sa sunčanim kultom, budući da su neki obredi jednaki obredima sunčanih praznika (kupalo, jarilo). Potvrdu za fallički kult našao je pisac u spomenutim »slovima« izdanim u Tihonravova. S falličkim je i sunčanim kultom u svezi i spominjani u svadbenim pjesmama dažd, koji je (po M. Mülleru) u svim prvobitnim mitologijama arijskim resultat spoja neba i zemlje. Najjasniji su obredi, koji su trag otmice i kupovanja. Kupovanja za pravo (po Vilkenu) i nije bilo, već se rodbini davao otkup, da se izbjegne rodbinska osveta za mučenje i ubijstvo. Trag od jus pr. noct. nalazi pisac u darovima, što ih mlada nosi vlastelinu (помѣщику) i svećeniku. Pisac jošte ističe, kako je važno lice u obredima majka (matrijarhat), njezin brat (ujak) i djever (ukrajinski družok), koji nije drugo, nego trag iz onoga vremena, kad je stariji brat zamijenjivao kod svadbe mlađega brata u svem. Naziv knez i kneginja za mladence iz kasnijega je kneževskoga vremena.[1]

III. 179—205, IV. 231—256: A. T. Iliev: Bugarska pričanja o divovima nazvanim »elini, židovi, latini«. — U I. poglavlju spominje pisac (na osnovu Tylor-ova djela: Prvobitna kultura itd., rus. prijevod Spb. 1872), kako su pričanja o divovima (orijašima) stara i kako im je postanak historijski, a kako su se u nauci dugo držala za istinu. Spominje starozavjetne divove, grčke gigante, titane, kiklope. Pričanja o divovima ima u svih slovjenskih naroda. U Turaka su spojena s imenima dev, div, a to je riječ persijska i znači »đavo«, »div«, »čudovište«. Jevrejima su se narodi, s kojima su se imali boriti, pričinjali kao divovi. Slično je u Slavenâ: od historijskih Obara ili Avara postala je češka rieč obr, polj. olbrzym, obrzym, slovački obrin, obor, a sve to znači »div«, — naprotiv u Bugara, Srba i Hrvata nema te rieči. Tako je i s riječju ispolin, koja je postala od imena naroda σπίλοι (u II. v.), i študin, ščud, čud, koje u stbg. i živom rus. jeziku znače »div«, a ime je naroda čudskoga (finskoga). Tako tatari Rumunjima i Slovacima, turci Slovacima, huni (Hünen) Nijemcima, džinevizler (dženovezci, Genuežani) Turcima, Madžari (ogre), bugari (boulgre, bougre) Francuzima — znače »divovi« ili: strašni, čudni, nemili ljudi.

U II. se poglavlju raspravlja o divovima елини, koji se u bugar.-maćedonskom narječju zovu елими, pa se i u Dušanovoj hrisovulji (Глас. XIII, 370) spomine »до елимске коукне«, a pisac cituje bug. nar. legendu o zidanju crkve u manastiru Treskavcu (Сбор. за нар. умотв.

[1] S kritičkoga gledišta ne možemo razumjeti, kako je mogao pisac (V. str. 222) napisati: »Tragove ovoga posljednjega (falličkoga elementa) vidimo u običaju, kad se pokazuje figura bika (тура) ...«, a na str. 210 piše: »(na nesreću mi nemamo u našim izvorima potankoga opisa toga tura, — ali vjerojatno, kako sudimo po nazivu, to će biti nekakova gruba slika bika)«. Pisac dakle samo sudi po nazivu (koji je našao u svojim izvorima), da je onaj tur (ona figura) vjerojatno bik, a dalje već piše bik, a »тур« stavlja u zaporke.

itd., II. нар. умотв. str. 28—29), u kojoj se pjeva, kako Bogorodica, sveci i anđeli tjeraju »elime«: »да истерат елимите от цжрквата... елимите да и изгониме, православна вера да джржиме«. Po raspitivanju doznao je pisac, da narod bugarski ne samo u Prilipu, nego i u Veleškom, Bitolskom, Kičevskom pripisuje tim »elimima« osnutak zgrada, koje su sada razvaline, a zove njihovim imenom i stara groblja (grobišta). Po narodnom vjerovanju bili su to ogromni ljudi, tako da su mogli sagnuvši se dohvatiti vode iz dubokih zdenaca. Isto se vjerovanje nalazi i u savremenih (novih) Grka. Slična je bilješka i u Vukovu Rječniku s. v. Јелин[1]. Елими su, nema sumnje, ἐλληνες = Grci, ali u narod je bugarski došlo to ime, i to s osobitim ovim značenjem, iz crkv. knjiga: kad su Bugari došli u svoju današnju domovinu, Jelinâ nije više bilo, — oni su se zvali onda ῥωμαῖοι. Pisac spominje mjesta iz sv. pisma, gdje je елин = poganin. Spominje i Hrabra, koji piše, da su grčka pismena stvorili еллини поганни. U Albaniji je i danas elin = poganin. I riječ se »poganin« (= paganus, seljak) sačuvala u Bugara: bugani dni zovu se dani od 24. prosinca do 5. siječnja, a ima pripovijetka, u kojoj se spominju buganci, koji djecu jedu.

U III. se poglavlju govori o gorostasima, koji se zovu židove (i žitove). Kod Trnova ima Židov grob, u kojem je bio zakopan židov-izdajica, koji je Trnovo izdao Turcima. Narod zna za »žitovski mogili«, »žitovski« kosti, ima spilja (пещера) židovska (kod sela Iskreca). Narod o »židovima« i priča. Susjednim su Rumunjima Jidovi (kao i tatari) = orijaši (rumunjski: uriasia = orijaš), pa pričaju, da je »žid« jednom pograbio seljaka s plugom i 12 volova, odnio na svoju goru, pa opet bacio dolje. Halanskij je čuo od jednoga seljaka u Srbiji, da su »džidi« bili jaki i visoki ljudi, a živjeli su prije Kraljevića Marka. Isti je seljak pripovijedao o »židovskim« kostima, glavi, grobu. Spominju se i židovska grobišta, ž. groblje, kojih — kažu — ima i u Bosni (Русс. фил. вѣстн. 1890. 1. str. 2). Halanskij (ibid.) spominje i dvije hrvatske pjesme: »Marko Kraljević i Neda Džidovina« i »Marko Kraljević i Džidovka«. Neda Džidovin ima glavu od »triest i šest oka«, a Džidovka ima takovo vreteno, da je Kraljević Marko posrnuo, kad ga je shvatio samo »vitar od vretena« njezina, a ima i tri srca. I Rusi imadu (jedinu) pjesmu o »Iliji Muromcu i Židovinu«, a u ruskim se »duhovnim stihovima« spominje car »judejski« sa silom »židovskom«. Pričanja o židu ima i u Malorusa. Poradi onoga Židovina u ruskoj narodnoj pjesmi razvila se u ruskoj naučnoj književnosti raspra: A. N. Veselovskij (Разыск. въ области русс. дух. стиховъ, I. 4; Южнорусс. былины, II. 288; Журн. мин. нар. просв. 1889; Май 38—40, ib. 1890, Май 72) vidi u onom Židovinu spomen na židovske hazare (kozare), koji su 300 godina (od VIII. do početka XI. v.) držali južnu Rusiju, a njemu se pridružuje rumunjski učenjak Saineanu; M. Halanskij (Русс. фил. вѣстн. l. c.) dokazuje, da je srpsko Džidovin postalo od γίγας (gigant), a od Srba došlo je to u obliku židovin k Rusima. Pisac ne pristaje ni uz hazarsku hipotezu Veselovskoga, ni uz ovo mišljenje Halanskoga,

[1] »Za mnoge se stare gradove po našijem zemljama pripovijeda, da su ih gradili Jelini«.

već dokazuje da su ovi židovi, o kojima je govor — Jevreji, a priče o njima, kao da su bili orijaši itd.. postale su onako, kako su i Ἕλληνες — Jelini postali елини — orijaši, a pagani — pogani — буганци: pričanje se to razvilo iz crkvenoga književnoga naučanja i propovijedanja, u kojem su i Židovi i Jelini osobiti neprijatelji kršćanstvu. Na Židove se je tim lakše prenijelo staro pričanje o orijašima, što su oni prvi ljudi, koje je Bog stvorio. Pisac to dokazuje tim, što u Bugara ima priča i pjesama, koje su slične onima o židovima, a spominju se u njima imena evrein, čifutin, pače jednostavno bazirgjan (= trgovac): evrein ljude jede, kao što to čine i buganci, a i slovenska priča kaže to za judje — Židove (»Novice« 1857, br. 53, 54, a slična je: Vuk S. Karadžić, Srp. nar. prip., Cetinje 1853², br. 35).

U IV. poglavlju nabraja pisac, gdje sve po pričanju Bugara (i Srba) ima: latinskih grobišta, kula, razvalina, crkvî itd. U okolici oko Stare Zagore pripisuju Bugari stara grobišta, zgrade itd. latinima, a Turci spomenutim već džinevizler-ima. No samo se u južnoj Bugarskoj razvilo mišljenje, da su latini bili nekaki orijaši. Tako se u spomenutoj okolici oko St. Zagore pjeva o latinčetu, što se drugdje pjeva o žutom jevrejčetu. Pisac drži, da su ovi latini spomen na križare (koje su zvali Фржзи — Francuzi), s kojima su se stari Bugari u početku XIII. vijeka morali krvavo boriti, a možda je to spomen i na cara Henrika, koji je 1206. god. potukao kod St. Zagore bugarskoga cara Kolojana. —

III 247—282, IV 270—279. Popov G.: Bugarske junačke pjesme. — U uvodu pokazuje pisac citatima iz bug. nar. pjesama, da narod junačke pjesme drži za istinu. Dakako, da ta istina nije crpena iz ljetopisa i pisane historije, pa je zato razumljivo, što se junacima narodnim daju svojstva mitskih božanstva, što u pjesmama ima anakronizama, historiji nepoznatih careva, geografiji nepoznatih gradova. Uza sve to ima u nar. pjesmama mnogo istinita, a to je sve, što se tiče narodnoga života.

U I. poglavlju (Junaci nad junacima, 139—259) razlikuje pisac dvije vrste junaka: jedno su junaci nad junacima, a drugo su prosti junaci. Među prve idu: Sekula Dêtence, Dête Dukadinče, Dête Golomeše, Gruica Dêtence, Dête Sedmomêšče i Dête Malečkovo. Ovi su junaci prvo u rodu (braća ili pobratimi) Samovilâ (самовили) i one im pomažu u nevolji, drugo, sve su to maloljetna djeca, od tri i sedam n. pr. godina, a toliko puta jači od Kraljevića Marka. Osim toga se na njima opažaju take crte, po kojima »se razložno može zaključivati, da se pod njihovim likovima ukazuju neke prirodne sile«: Dêtetu je Dukatinčetu kaldrma (pred stanom) od »žutakâ« (желтици). No ovi su junaci u rodu (braća, sinovi, unuci) Kraljeviću Marku, a po tom posrijedi među mitskim i pravim junačkim doba. Dalje pisac pripovijeda kratko sadržaje pjesama, koje pjevaju o ovim junacima.

U II. poglavlju (str. 259—282) govori pisac o prosto junacima. To su ovi: Marko Kraljević, brat mu Andrej, Polugun Spečen, Miloš, Jankula vojvoda, Murčo Gospodarin, Bolen Dojčin »i mn. dr.« To su historijska lica XIV. v., a bore se ponajviše s Turcima, crním Arapima i Madžarima za kršćanstvo ili za ličnu čast. Glavni je među njima Kraljević Marko (str. 259—274). Pisac cituje o Marku iz Jirečkove Povjesti Bugarske, a tako i o vlaškom »gospodaru« Mirči (str. 262), protiv kojega je Marko na silu vojevao s Turcima, a tu je i poginuo; o sinu Bajazitu I., Musi (kesedžiji, str. 267), o Bugarinu hajduku Momčili, koji je poginuo boreći se uz cara Kantakuzena kod grada Periteriona (Peritor, Pirlitor, str. 279). Nabrajajući pjesme o Kr. Marku, ističući vrline (veledušnost, kajanje, branjenje sirotinje) i mahne njegove kaže pisac (str. 267), da »lik Markov nije u nas (u Bugara) dostigao onoga ideala, što ga je sazdao srpski junački epos«. Još govori pisac napose o Dojčinu, Milošu i Momčili nabrajajući sâmo (iz zbornika br. Miladinovaca i Kačanovskoga) pjesme o njima i njihov sadržaj.

Na koncu (IV. 270—279) govori pisac o pjesmama kosovskim. Osobito je zanimljiva pjesma br. 177 iz zbornika Kačanovskoga. Music Stjepan zove se tu »Stefan od Uslika grada, koji čuvaše Krajna mušata na Nêmcija«. —

IV. 156—193, V. 187—203: Baldžiev Vasil T.: Studija o našem ženidbenom pravu. — Piscu su izvori za bugarsko ženidbeno pravo: crkveni propisi, tursko zakonodavstvo i narodni običaj, pa se pisac i obazire mnogo na ovo posljednje. Zabilježit ćemo glavnije: IV. 178 o konkubinetu u narodnim bug. pjesmama, 187 o impotenciji, 188—189 o nar. običaju, kako djever javlja roditeljima nevjestinim, da im je kći deflorirana dovedena, V. 188 o djeci rođenoj iz incestusa, 190 o krsnom i vjenčanome kumu, 191 (nota) o posinovljivanju i rodbinstvu po mlijeku, 193—194 o pobratimstvu (i posestrimstvu), 195—199 o affinitetu (»svatovština«). Studija se nastavlja u dalnjim svescima, pa ćemo poradi nedostatka prostora u dojdućem svesku priopćiti zanimljive izvatke o zarukama, raznim načinima ženidbe itd. —

IV. 257—269: Dragomanov Mih.: Slovjenske varijante jedne jevanđeoske legende. — Ima bugarska priča (knj. III. ovoga »Сборника«, 3. odio, 178—179): »Dedo Gospod i dva popa u gori«. Gospod se pretvorio u starca i siječe u gori drva. Dođe pop, a starac ga pita (videći oblak): »Hoće li biti kiše?« »Hoće«. »Ako ne će, — odgovori Gospod, — postat ćeš magare«. I pop postade magare. Tako se dogodi i drugome popu. Dođe trgovac, koji na pitanje starčevo odgovori: »Gospod zna, hoće li, ne će li (biti kiše)«. Trgovac kupi od starca (Gospoda) drva, a ona dva magarca (popa) odvezoše mu ih kući. Kad ih je ošinuo (kako ga je starac-Gospod uputio) postadoše opet popovi. Moral: Popove, koji sve znadu, kaznio je Gospod. Nitko ne zna, što je u Boga. — Slična je ruska priča (Sadovnikov: Записки имп. русс. общ. по отд. этногр.-статист. эксп. Югозап. отдѣлъ, II. 336), no drugi joj je moral, kao i bjeloruskoj (Afanasьev: Русс. нар. лег., br. 6). Stariju je formu sačuvala gaskonjska (C. J. F. Blade: Contes pop. de la Gascogne, I. 154—157), koja je prijelaz među bjeloruskim i »srpskobosanskim« (Krauss: Sag. u. Märch. d. Südsl. II. 114—115) tipom. U ruskoj je priči mjesto Boga sv. Nikola, a mjesto popa seljak. Ukrajinska se znatnije udaljuje: tu su dva debela obijesna popa, kojim se

već ogadio pšenični kruh, pretvoreni u volove, jer se smiju seljaku, što mu volovi ne mogu potegnuti brane. U bjeloruskoj se javlja bogataš i siromah. Bogataš ne će primiti (Gospoda-)prosjaka na konak, pa se zato pretvori u konja. U gaskonjskoj se javlja Bog i sv. Petar, bogataš i siromašna mlinarica. Bogataš se i tu pretvori u magare, koje Bog daruje mlinarici, a poslije 7 godina dovede ga k njegovoj ženi i opet pretvori u čovjeka. U srpsko-bosanskoj vidi krčmar u Gospoda, koji putuje sa sv. Petrom, kesu punu novaca i hoće da ga ubije, no pretvori se u magare, koje 11 godina služi jednome seljaku, a onda ga opet pretvori u čovjeka i dade mu, što je u 12 god. zaslužio kao magare. — Svim je ovim legendama izvor u arapskom apokrifnom jevanđelju Evangelium Infantiae (Thilo: Codex Apocryphorum N. Test., Tischendorf: Evangelia Apocrypha), u kojem se mnogo čudesna pripovijeda o djetinjstvu Isusovu. Tako se (Thilo, 87—91, Tischdf., 190—192) pripovijeda, kako je Isus bježeći s majkom Marijom u Egipat povratio čovječji lik jednome muletu, koje su vještice od mladića načinile muletom. No ta je legenda nepotpuna: zašto je mladić pretvoren u mule? Potpuna je druga legenda iz toga jevanđelja (XL), u kojoj se pripovijeda, kako su djeca pred Isusom pobjegla u jednu kuću, on ih traži, a žene mu odgovaraju, da ih nema u kući. »A što je ono tamo?« »Tri godišnja kozlića« odgovore žene. I zbilja — djeca postadoše kozlići, no Isus se smilova i pretvori ih opet u djecu. Na to je vrlo nalik prvi dio gaskonjske legende (drugi je dio ono gore): tu su djeca pretvorena u svinje. Slična je druga ukrajinska legenda (Čubinskij: Труды экспл. itd. I. 49): tu židov hoće iskušati Gospoda, pa sakrije ženu i djecu pod korito i kaže: »Ako si Gospod, pogodi, što je pod koritom?« »Svinje«, odgovori Gospod. I zbilja: prevale korito — svinje. Otada židovi ne jedu svinjskoga mesa.

Vidi se, da je narodna fantazija isti motiv različno preradila. Razlika izlazi tim veća, što su i one priče iz judeo-kršćanske književnosti (apokrifna jevanđelja) također samo varijante izgubljenih ili još nenađenih prednjeazijskih priča. —

IV. 280—319: Karanov Efrem: Materijal za etnografiju nekih krajeva sjeverne Maćedonije, koji međaše s Bugarskom i Srbijom. — Naslov bi mogao zavesti čitaoca. Pisac najprije polemizuje s Draganovim, koji je u »Слав. Извѣст«, 1888. god. priopćio spomenute već članke o Maćedoniji. Dalje su statističke, historijske, ponajviše pak biblijografske bilješke, kojima pisac dokazuje, da u Maćedoniji živu Bugari. Na str. 288—289 nabrojena su imena sela; na str. 191. govori o krsnom imenu; na str. 292. o nošnji; na str. 306. priopćuje prijepis molitve o »nežitu«, »молитва о еже убити врага своего«, »молитва идущи на сутъ« (sic, mj. судъ), »молитва с(вя)таго Петра«, — sve iz molitvenika od g. 1787. Ako je istina, da žene stare knjige sažižu (str. 304), onda se pisac nema mnogo razloga ljutiti, što su Srbi odnašali knjige u Biograd (str. 303, 304 i dr.): antagonizma će, nadamo se, s vremenom nestati, a knjige će lijepo pohranjene ostati u Biogradu — a bolje da su tamo, nego u Engleskoj. — Od str. 314—319 govori se o kratovskom govoru. —

IV. 3—10 krit. odio: Dragomanov M.: »Живая Старина« itd. — To je obznana i kritika toga ruskoga izdanja. Mi ćemo istaknuti samo općenite misli piščeve o folkloru. »Folklor, t. j. književnost, život narodne mase, ili bolje t. zv. prostoga naroda (plebs), ne može da bude po bivstvu posla (»по сжщество на работата«) ni metoda, ni samostalna nauka, već je samo materijal, na koji se dosada malo ljudi osvrtalo, — materijal za filologiju, psihologiju, umjetnost, religiju, povijest, pravo, ekonomiju i dr., ili ako skupimo ove posebne nauke u općenitije: materijal za antropologiju i socijologiju«. Odgovarajući na ono, što je Lamanskij reproducirao iz Weinholda, kaže pisac: »Kad bi se čovjek i složio s Weinholdom, da je i nauka o narodu prije svega nauka narodna (nacijonalna) i historijska, koja prije svega izučava određeni jedan narod, a samo poslije toga izučavanja može i mora pristupiti k uporednom opažanju i generalizovanju, to i onda nema razloga . . ., da se protestuje protiv internacijonalnoga, uporednoga smjera. Prije svega, ako se i uzme, da su osnovi narodnosti nešto nepromjenljivo . . ., historijsko izučavanje n. pr. književnosti bilo kojega naroda, pa i usmene književnosti, treba da bude svakako internacijonalno, uporedno.

Ozbiljni, posebice njemački učenjaci, germaniste, pokazali su nam primjer, da izučavanje treba da bude takovo, mnogo prije, nego što je bila poznata engleska riječ folklore[1]. Osim toga i najnepotpunije poređenje, koje se ograničuje prispodabljanjem raznih pjesama, pričâ i običaja različitih naroda po izvorima, koji su folkloristu pri ruci, ipak ima vrijednost pače i onda, ako se je folklorist prenaglio u svojim zaključcima, jer se to vidi samo na zaključcima, a ne baca se krivo svijetlo na sam materijal, kako se to često i često događalo, kad je prevlađivao nacijonalistički smjer i kad se svaka pojava narodne književnosti i narodnoga života smatrala za produkat mjesnoga, nacijonalnoga tla, pa su pri tom iz čisto subjektivnih pobuda jedni hvalili, a drugi osuđivali ovu ili onu narodnu bitnost, narodni karakter, duh«.

»U radovima slovjenskih folklorista silno se jošte vide tragovi nacijonalističke škole, koja je uzeta od starih njemačkih učenjaka, zato su u slovjenskom učenom svijetu sasvim nezgodni svake vrste protesti protiv internacijonalnoga, uporednoga smjera u folklornim studijama, pa služio se tko tim smjerom i nesavršeno« (kurs. ref.).

Iz ocjene Ždanovljeve studije: Pjesme o knezu Mihajlu (gl. ref. o »Ž. S.«) vrijedno je zabilježiti neke misli. Svoj sud o toj radnji (da nije drugo do »dosta slučajno poređenje nekoliko varijanata različitih pjesama o knezu Mihajlu, koji su više ili manje jedna na drugu nalik«) obrazložio je ovako: »Možda bi se u nekim od tih pjesama po uporednom izučavanju našao zajednički pralik, no poređenje treba da se provede strože i sistematičnije, poimence treba da se drže na oku prije svega osnovne osobitosti varijanta, a uza to treba da se vari-

[1] Folk (cf. njem. Volk) = narod, ljudi; lore (cf. njem. Lehre) znanje, nauka, dakle folklore »narodoznanstvo« (bug. народонауката, rus. народовѣдѣніе, polj. ludoznawstwo, češ. lidověda).

janti razrede po geografijskoj blizini krajeva, gdje su zapisani. Zatim treba da se varijanti svakoga kraja razdijele na osnovne — i postrane, u kojima su glavni motivi zakržljali, a razvili se drugotni (proces, kojemu se ima zahvaliti, da se varijanti katkada preobraćaju u posve samostalne pjesme), pa onda takove, gdje su potankosti jedne pjesme prodrle u drugu (proces, kojemu se ima zahvaliti, da se varijanti katkada preobraćaju u posve samostalne pjesme), pa onda takove, gdje su potankosti jedne pjesme prodrle u drugu (proces, kojemu se ima zahvaliti, da se zbližuju pjesme različne po osnovnoj temi). Uza to treba paziti na geografijsko rasprostranjenje ovih drugotnih i trećorednih varijanata i na njihove potankosti«.

V. 267—310, VI. 239—304 (1891.). Dragomanov M.: Slovjenske preradbe priče o Edipu. — Osim srpske pjesme »Nahod Simeun« ima bugarska pripovijetka (XVII. v., rkp. u ljubljanskoj knjižnici) o Pavlu Kesarijskom (izd. Lamanskij u »Журн. мин. нар. просв.« 153. str. 351; 154. str. 85, 114, a pisac ju preštampava u »Сбор. за нар. умотв.« itd. VI. 300—301), velikoruske: o papi sv. Grigoriju, Andriji Kritskom i Judi Iskariotskom (»Памятн. стар. русс. литер.« izd. Kušelev-Bezborodko, II. 418—424, 415—417), ukrajinske (Čubinskij), »Труды эксп.« I., V. 888; Dragomanov: »Малорусс. нар. преданія и разсказы« 130—131, itd). Imajući pred očima međusobnu sličnost ovih pripovijedaka (pjesama), zatim njihovu zajedničku sličnost s klasičkom fabulom o Edipu postavlja pisac ovo pitanje: »Imamo li u tim pripovijetkama posla s izravnim književnim preradbama i usmenim odrazima priče o Edipu, ili s pripovijetkama paralelnim toj priči (Edipovoj), sačuvanim s nekim pojedinačnim preradbama u raznih evropskih naroda još od najdublje starine, kad su ove pripovijetke bile zajedničko pjesničko blago raznih naroda?« (str. 269). Pisac dokazuje ono prvo. Nije on odrješit protivnik mitologijske škole (Kuhnove, Grimmove, M. Müllerove), kako nije isključivo za (Benfeyevu) književno-internacijonalnu ni antropologijsku (Tylor-Langovu). Prva i treća metoda, kaže pisac, pomaže, da se ulovi postanak i prvo uobličenje priče, a druga objašnjuje kasnije preradbe i putovanje priče po narodima (str. 272). Tako pisac i postupa. Spomenuvši, kako su ove priče tumačili Kostomarov i O. Miller (»Илья Муромецъ« itd., 1870), koji ih drže za zajedničko prastaro blago evropskih naroda, pa duhovnik akademik Petrov i Afanasjev, koji u njima nalaze tragove slovjenskih božanstva, i napokon Veselovskij, koji (u »Разыск«. X. 378—381) tvrdi, da su ove priče došle k Slovjenima preko kršćanske crkve; priopćivši dalje sadržaj svih tih priča (str. 274—294) traži postanak osnove ovim pričama u grčkoj kosmoteogoniji posvema po M. Müllerovoj metodi: Edip je po toj metodi zimsko sunce, otac mu Laios — ljeto itd. Edip, Kir, Romul, Mojsije, Isus — sve je to samo odraz sunčanoga mythusa. Naš pisac priznaje (str. 302), da je ovo tumačenje nategnuto, ali samo s toga, što se njim hoće da protumače i pojedinosti, koje su se mogle poslije nezavisno razviti (303). Iza toga čitamo (str. 304): »Mi smo pokazali neke kosmičke crte u priči o Edipovim pradjedovima. No uopće Edipova priča, kako danas leži pred nama u epu, a osobito u

tragediji, nije ništa drugo, nego čovječja priča, stvorena s cijelju, da se u nju proturaju određene moralno-religijske i političke ideje« (kurs. orig.). Za tim prelazi pisac na analognu priču Edipovoj, — na priče o Telefosu (sinu Herakla i Auge), u kojoj se »bolje sačuvala kosmička osnova«. Sličnost slovjenskih priča s pričom Edipovom i Telefosovom nije slučajna, već treba tražiti, kako je grčka priča usmenim kazivanjem i književnim primanjem došla u slovjenske zemlje (VI. 239). Ne možemo u kratkom referatu pratiti pisca dalje u njegovu razmatranju mnogih narodnih i crkvenih priča raznih naroda. »Poređenje bugarske, srpske i egipatske redakcije — veli pisac (str. 255—6) — govori u prilog domišljanju, da je u VI.—VII. v. posl. Krista postojala na grčko-kršćanskom istoku crkvena preradba klasičke priče o Edipu, Telefosu i dr. s dodatkom crtâ iz priče o Perseju«.

Na str. 305—310 (VI. sv.) dodao je pisac bilješke k svojim raspravama u »Сборнику«. Tu je u svoje razmatranje povukao i građu iz Valjavčevih Nar. prip., i to br. 6 i 7 za raspravu o »Rođenju Konstantina Vel.«, a legendu o sv. Julijani (str. 80—90) za Edipovu priču.

Mi ćemo samo o posljednjoj raspravi piščevoj kazati nekoliko riječi.

Pisac, kako znademo, kaže, da se sve tri metode ili škole, od kojih svaka na svoj način tumači postanak raznih priča i vjerovanja, međusobno popunjuju. Ako po njegovu mišljenju mitologijska i antropologijska metoda tumači postanak ili izvor priča i vjerovanja, onda je razumno moguće samo to, da je postanak ili izvor kojoj priči i vjerovanju ili mitologijski, ili antropologijski: oboje kod iste stvari ne može vrijediti. Zato ne razumijemo, što pisac piše (str. 295): »Prvobitni divljački obiteljski odnošaji, koje smo opazili u društvu grčkih bogova, (Kronos se ženi sa svojom sestrom Reom itd.[1]) po svoj su prilici odraz istih divljačkih odnošaja u prvobitnom čovječjem društvu, koji su tek kasnije priznati kao nemoralni«. Ako su one kosmičke »fraze« (tako ih zove pisac) o odnošaju neba i zemlje (o Uranu i Geji itd.) odraz odnošaja čovječjega društva, onda se pitamo: 1) što to znači »kosmički«? 2) zašto je onda trebalo, da od ovih »fraza« »izniknu poslije u vijeku antropomorfizma priče o svezi njihovih personifikacija«? (ib., 2. pasus), — kad je antropomorfizam sadržan već u postanku tih priča, — ta one su odraz čovječjega društva. Ovdje je popuštanje antropologijskoj školi nemoguće: aut — aut. U ostalom, moramo priznati, mi smo u čitavom mitologijskom razlaganju piščevu razumjeli samo riječi. Ako je pisac držao potrebnim protumačiti naučne metode, vrlo bismo mu zahvalni bili, da nam je protumačio, kako treba psihologijski pomišljati postanak kosmičkih priča, ili, kako on kaže, »frazâ«. Pisac inače tako jasno piše, — možda bi nas uvjerio, da mitologijska metoda imade realni osnov. Lako je kazati: Uranos je nebo, Gea je zemlja itd., jer nam to kaže grčki rječnik, — ali je teško shvatiti: kako su to sebi pomišljali oni ljudi, koji su te priče stvarali. Je li n. pr. Uranos u svom odnošaju prema Geji poetska

---

[1] Parentesa je moja.

metafora, je li personifikacija, je li možda filosofska apstrakcija? Dok nam ne bude posve jasno, je li postanak ovih priča poezijski, religijski ili filosofijski, dok nam ne budu jasni duševni motivi, koji su uzročili postanak ovih priča, mitologijsko tumačenje ostaje samo hrpa riječi. Pisac je to možda i sam osjećao, pa je stupio na realniju osnovu ustvrdivši, kako smo već spomenuli, da je Edipova priča, kako je mi poznamo, »čovječja« priča.

Na koncu dodajemo, da ne vidimo koristi u gomilanju materijala, koji glavnoga pitanja nimalo ne rasvijetljuje. Zahvalni smo piscu za mnoge zdrave općenite metodologijske upute, kojih i u ovoj raspravi ima, samo žalimo, što i njih ne možemo poradi nestašice prostora za svoje čitaoce prenijeti.

*

* *

Живая Старина. Періодическое изданіе отдѣленія этнографіи имп. русс. геогр. общества, Выпускъ I. Спб. 1890. — Kako se čita na II—IV str. I. sveska, predložio je u sjednici etnografijskoga odjela car. rus. geogr. društva, držanoj 19. prosinca 1889, predsjednik toga odjela V. Lamanskij: da se pokrene izdanje pod gornjim naslovom (»Živa starina«), koje bi se bavilo narodoznanstvom (народовѣдѣніе), 4 knjige po 10 štamp. tabaka na godinu s ovim odjelima: I. Istraživanja, opažanja, rasprave. II. Sitniji materijal s bilješkama. III. Kritika i biblijografija. IV. Pitanja i odgovori — učeno dopisivanje. V. Smjes. Rad učenih društva u Rusiji i u tuđini itd. Cijena je godišnjemu izdanju 5 rub. Kako geogr. društvo nije imalo sredstava za izdavanje, izdan je poziv na pretplatu i darove, koji je uspio. Odgovorni je urednik svagdašnji predsjednik etnografijskoga odjela c. rus. geogr. društva (sada V. Lamanskij), a osim pomoćnika predsjednikova, prof. N. I. Veselovskoga, i tajnika odjela Th. M. Istomina, bliže su redakciji: prof. A. N. Veselovskij, akad. L. N. Majkov, priv. doc. S. Th. Olьdenburg i A. N. Pypin. Znatnijih je suradnika nabrojila redakcija preko trideset, a među njima se spominje i V. V. Bogišić.

U I. sv., str. XI—XLVI, pod naslovom »Od urednika« piše urednik Lamanskij o ruskim mjesečnicima podajući nekako njihovu povjest i uspjeh, ili bolje: neuspjeh, tuži se na koješta i piše o koječem (kako činovnici nemaju smisla za nauku, kako Nijemci istražuju Rusiju itd. itd.), a sve to zato, da obrazloži potrebu novoga izdanja, prem da veći dio onoga o čem piše, nije ni u kakoj svezi s tim izdanjem. Na etnologiju i etnografiju prelazi tek na str. XXXVIII. »Za pravo je folkloru, ako se i bavi etnografijskom građom, zadaća, da stvori novu iskustvenu psihologiju, novu nauku ne o duši pojedinca, već čovječanstva, svih ljudi i svih naroda, ako se može tako kazati, i da stvori novu povjest čovječje kulture od prvoga početka. Folklore skuplja i poređuje razne crte i podatke različitih stupnjeva razvoja čovječanstva bez razlike roda i plemena. Naša cijelj, naša glavna zadaća mnogo je skromnija. Mi želimo po mogućnosti pomoći i bez toga teškoj gradnji veličajne zgrade — etnologijskoga i etnografijskoga opisivanja i istraživanja Rusije« (str. XLI). Pisac je s velikim zadovoljstvom pro-

čitao, što je berlinski profesor Weinhold napisao u Z. f. Völk-psych. 1890. I., gdje se taj učenjak dobrahno narugao folkloristima i među ost. napisao: »Stvorila su se društva za sabiranje narodne predaje, pojavio se čitav niz žurnala u raznim jezicima, po modnom sportu, koji se izdaje za nauku. Pregledamo li te žurnale, to ćemo se rijetko namjeriti na ozbiljnu radnju, s metodnim istraživanjem na naučnom osnovu. Većinom je to dosta mršava zbirka građe i mnogo smeća i slame bačene u vjetar. Još su gore rasprave tobože kritičke, . . . koje samo to dokazuju, da njihovi autori nijesu ništa učili . . . Narodoznanstvu treba mnogo više, nego što gospoda folkloristi misle. Treba poznavati povjest, jezikoznanstvo, antropologiju, psihologiju, povjest prava i nar. gospodarstva, tehniku i prirodoznanstvo, književnost i umjetnost, a prije svega je potrebno za to prosto, zdravo shvatanje...« S ovim se Weinholdovim mislima složio i urednik francuskoga narodoznanstvenoga izdanja (»Mélusine«) Gaidoz, samo brani protiv njega mišljenje, da folklore treba da se ne ograničuje na pojedine narode. Pisac obilno cituje Gaidoza (strana XLIII, XLIV), no čini se, da nije na čistu, bi li njegove misli upotrebio za folklore ili protiv njega u smislu Weinholdovih prigovora. Ipak mu je Gaidoz dao priliku, da kaže nekoliko svojih misli: da se još ne zna, je li folklore nauka, ili građa, ili metoda; da »tako zvanom folkloru« u izdanju za etnologijsko i etnografijsko izučavanje Rusije i srodnih joj po krvi i kulturi naroda — ne pripada prvo mjesto; da se ne treba upuštati u otkrivanje tajnovitoga početka mitâ, vjerovanja, pričâ i običajâ, — za to ima vremena. — Na str. XLVII—LII priopćen je program za sabiranje, što ga je izdalo c. rus. geogr. društvo. — Olьdenburg Sergij napisao je (str. LIII—LXII) nekrolog indijologa I. P. Minaeva (1840—1890) i dodao popis njegovih djela. — Ždanov Iv.: »Pjesme o knezu Mihajlu« (I. 1—30, II. 3—23). Ime je toga kneza svezano s pjesmama, u kojim se pjeva, kako muž odlazi od kuće, mati mu (svekrva) ubije ženu, on se vrati i ubije od žalosti. Budući da se u različitim varijantama spominje isto ime (Mihajlo) i selo, došao je Antonović i Dragomanov na misao, da su te pjesme spomen na zbiljski mjestni događaj. Zato pisac traži po historiji Mihajla, misli, da ga je našao, našao i bilješku o udaji njegove sestre, koju je pratio u tuđinu k mužu. Pjesma je (s imenom Mihajlovim) nastala ovako: 1) najprije je nastala obredna pjesma o tom, kako Mihajlo vodi sestru k mužu u tuđinu; 2) ta se pjesma pomiješala s pjesmama o otmici, a Mihajlo je postao otimač; 3) pjesma o otmici pomiješala se s pjesmama o otetoj, pa ostavljenoj djevojci; 4) ta se napokon pjesma pomiješala s pjesmama o ostavljenoj ženi, koja u odsuću muževu umire. Poredeći pisac pjesme svih malone evropskih naroda spominje (po Verevskom: Филолог. Зап. 1889, sv. 2) i srpske nar. pjesme iz I. knj. Vukove br. 340—345.[1] (Gl. bilješku o ocjeni od Dragomanova, str. 342). — Trusman Jurij: Poluvjerci Pskovo-Pečerskoga kraja (ib. 31—62). To su Esti pravoslavne vjere, no s

[1] Ne možemo prešutjeti nemarnoga citovanja. Pisac ovako cituje (jedno za drugim u dva retka): »Смерть драге и драгога, Смерт Ивана и Јелене, Смрт Омера и Мериме« (I. str. 23).

mnogo poganskih običaja: u crkvu rado ne idu, već kod kuće — idolu služe. Dodane su među ostalim i vrlo zanimive estske zagonetke. — Priklonskij V. L.: Tri godine u Jakutskom kraju. Etnografijske crtice (ib. 63—83, II. sv. 24—54, III. 48—84, IV. 43—66). — Sreznevska O. I. priopćuje pisma i bilješke s puta svoga oca, poznatoga slavista Sreznevskoga o luž. Srbima (jedno pismo Hanki, ostalo materi, ib. str. 85—102). — Savčenkov I.: Staro i novo u narodnom nakitu i nošnji (Vodotyjske općine, ib. str. 103 do 114). — Bondarenko V.: Vjerovanja seljaka Tambovske gubernije (115—121). Seljaci ti imadu »kokošjega boga« (»(»куриный богъ«): crn kamen velik kao gusinje jaje, u sredini provrtan i obješen o nit u kokošinjaku, da se kokoši bolje plode. Kad koga boli zub, vračarica ga vodi u kokošinjak, šapće nešto »kokošjemu bogu« i dotakne se njim bolesnika. Čudan je obred liječenja kuge kod blaga, liječenje groznice (bolesniku metnu na šiju ham, pa ga polijevaju vodom) i griže (u šumi raskole hrastić, zabiju klin, pa grozničavca provlače kroz pukotinu). O kukavici[1] se pripovijeda, da je nešto uradila djeci i tim razljutila Boga, a on ju prokleo. Otada nema mira, mjesta ni gnijezda, uvijek plače, a tragovi se njezinih suza[2] vide na drveću. Tako će stradati do drugoga došašća (Hristova). Ona je i proročica, pa znade, koliko će tko godina živjeti. Začuje li tko kukavicu na tašte, bit će zla godina.[3] I ostala su gatanja i vjerovanja zanimljiva. — Risov J.: Bilješka o litavskoj svadbi (122—123). Ništa osobita, osim što se kupuje korbač (»kančuk«) kojim će mladenac biti ženu, bude li nevaljala. — Veselovskij A.: K viđenju Amfiloha (124—125). Dopunjak je to onomu, što je pisac napisao o tom u svojim Розыск. IV. gl. XVII. — Sobolevskij A. (126—127) dokazuje, da su ruska ženska imena Gruša (Kruška) i Dunja prava staroruska imena, a tek su se kasnije stala shvatati kao demin. od Agripina (Agrafena) i Evdokija (Avdotja). — Veselovskij A. (128—129) nalazi sličnost među novelom Bokačijevom iz Decamerona (X. 3) i legendom o Jovanu Kaliti (njeg. Розыск. IV. 132). — Na strani 130. preštampane su iz djela Kapterevljeva: Патріархъ Никонъ и его противники (Прилож., I.) bilješke iz g. 1651 o nar. običajima. — II. odio. Majkov L. priopćuje po rkp. 1803. god. tri »byline«: Ilija Muromec s Dobrynjom na Sokolu-korabu (lađi), Dobrinja i Marina, Knez Mihajlo Skopin (1—4). — Gđa. Sakovič M. A. priopćuje lirske pjesme seljakâ iz sela Molodova, Grodnenske gub., kot. Kobrinskoga (str. 5—8, II. sv. 141—146). — Romanov E. piše o umjetnom jeziku radnikâ, što prave pustene kape u mjestu Dribinu Mogilevske gub. — Loparske pripovijetke, zapisao K. K. Ščekodin (17—25, II. sv. 158—158). — Jakutske zagonetke (26—30). — O narodnim zabavama u Moskvi i drugim gradovima na Duhove. Bilješka iz sjednice sv. Sinoda 1741. g. — III. odio. Volьter E. A.: Prijegled radova o litavskoj etnografiji (37—42, II. sv. 177—183). — IV. odio. Djetinje igre (1—10). — Litavska pastirska

[1] Cf. Vuk, Rj. s. v.

[2] Cf. ib. s. v. kukavičja suza: i u mom kraju kažu kukȕvačine suze.

[3] U mom kraju ne ide čovjek na tašte u šumu, »da ga ne bi kukuvača (v)kâjnila«.

igra »kalute« (str. 13—15). — Litavska vjerovanja (16—18). — Nekrolozi: M. P. Veske (1843—1890), učitelj finskih jezika u kazanskom sveučilištu i pisac mnogobrojnih studija o finskoj etnografiji; O. Kolberg (1814 do 1890), poljski etnograf, poznavalac narodne glazbe i sabirač pjesama; Hr. Pful (rođ. 1825), luž.-srpski filolog i pisac luž.-srpsko-njem. rječnika (1865); Mikucki S. P., rođen Litvin, docenat u varšavskom sveučilištu. —

II. svezak Srpsko-lužički narodni kalendar i vjerovanja. Priopćeno iz spisâ I. I. Sreznevskoga (55—62). — Rovinskij P. (datirano iz Cetinja) opisuje krvno kolo, kod kojega je bio (27. kolovoza 1890) u Grblju. »Ja sam s drugima — piše — bio pozvan, da budem pri tom počasni svjedok. Uza to mi je kao Rusu bila iskazana osobita počast; mene su posadili čelo stola kod objeda i uopće su mi dali takovo mjesto, da mojoj pažnji ne bi izmakla ni najmanja podrobnost«. Od str. 68—74 opisao je pisac, što je vidio u pojedinom slučaju (Zec proti Bojkoviću). No slika — veli — ne bi bila potpuna, da ne dodade nekoliko riječi o krvnoj osveti. Tu pisac cituje raspravu R. Vesnića: Die Blutrache bei den Südslaven. Stuttg. 1889. 8° 70, koji veli, da je u Čehâ i Poljakâ katoličko svećenstvo pomoglo uništenju krvne osvete, a kod Srba nije tako; tomu je — veli — kriva niska obrazovanost srpskoga duhovništva: kad se srpska crkva miješa u krvnu osvetu, svećenici ne učestvuju kod toga kao sluge crkve, nego kao glavni ljudi svoga plemena. Ovo je sve — veli Rovinskij — istina, samo se to mora, kako treba, rasvijetliti i to ovako: »Katoličko svećenstvo nikada nije bilo narodno; zato se nije nikada držalo narodnih običaja, već ih je prije uništavalo ne štedeći pače same narodnosti« itd. (str. 75). Zato srpskoga svećenstva ne treba koriti, već mu treba hvaliti »za sveto čuvanje narodnosti sa svim (kurs. ref.) njezinim običajima i uredbama« (str. 76). S nešto malo logike mogao bi čovjek zaključiti, da katoličko svećenstvo treba koriti, što se u Čeha i Poljaka nijesu sačuvali »svi« običaji, među njima i krvna osveta. No pisac toga ne zaključuje, pa onda ne znamo, čemu na ovome mjestu spominje nenarodnost katoličkoga svećenstva. Pisac dalje sam pripovijeda (po Vrčeviću), kako su u Grblju g. 1842. iz šale trojica ubijena, a šestorica ranjena, pače je ubijen i (svakako srpski) svećenik, koji je jednom od ubijenih nosio posljednju utjehu. »To je razuzdanost, koja je došla do nekakoga opojenja krvlju ... no narodni je duh i tu našao izlaz ... Takova ubistva u gomilama nemaju ništa zajedničkoga s krvnom osvetom. No i ona gube smisao tamo, gdje država prima na se čuvanje života i imetka tuđega« (str. 76). Ne razumijemo pravo. »Ubistva u gomilama« nemaju nigdje smisla, a česa što nema, toga ne može ni izgubiti. Otuda, što država mora čuvati imetak i život, vidimo, da za to nije dosta »narodni duh« i da taj duh nije uvijek tako svet, da bi se morao »sveto čuvati«. Kršćansko je svećenstvo, ako je bilo obrazovano i svjesno svoje zadaće, bez razlike, je li bilo katoličko ili pravoslavno, jednako radilo, što se tiče uništavanja narodnih običaja (gl. Жив. Стар. 1890. I. 2. odio, str. 34). Svakome je jasno, da se svećenstvo, što je više neuko, to više identifikuje s narodnim prazno-

vjerjem i običajima. A ako mi na zapadu imamo nenarodnoga svećenstva, imadu Bugari i Srbi pravoslavne fanarijote. Žao nam je i prostora i vremena za dokazivanje, kako ovakovo pisanje nema ništa zajedničkoga s ozbiljnom naukom i kako je danas već prilično veliki anakronizam. — Braun Th. A.: Mariupoljski Grci (u Ekaterinoslavskoj gub.). Pisac drži one od tih Grka, koji govore tatarski, potomcima starih krimskih Gota. (78—92). — Sobolevskij A.: Bilješke o vlastitim imenima u velikoruskim bylinama (93—107). Ne spominje Jagićeve radnje (Arch. f. sl. Ph. I.). Čurilo nije od *Κύριλλος*. (Jagić veli, da jest) cituje (iz akad. rj.) Čurilovac, a mi imamo i Kurilovec i prezime Kuril; Solovej je »bez sumnje« od apelativa (slavulj, rus. соловей), dok Jagić misli na Solomana (iz apokrifa); Latygorka mu je u svezi s plemenom Lotyšâ (Jagić to izvodi od kamena (a)latyrja — jantara). Glasoviti prah protiv buha našega Plenkovića s otoka Jelse nije još poznat u Rusiji: pisac zna samo za Plên i Plin iz srpskih ljetopisa XIII. v. — Lamanskij V. priopćuje pisma P. I. Preisa Kutorgi, Sreznevskomu, Šafařiku i dr. pisana g. 1836—1846. Ima ih 5 iz Zagreba, a pisana su 1841 i, razumije se, zanimljiva (108—136, III. sv. 3—47, IV. 3—42). — Sokolov M.: Zašto se dan u oči Ivanja zove »kupaljnica« i drži usudnim? (137—138). — II. odio. Velikoruske narodne legende (iz vremena Pugačevljeve bune, 139—140). — Mladenov I. D.: Bugarske narodne pjesme i pripovijetke (4 junačke pjesme i 7 pripovijedaka iz Prilipa, str. 147—157, III. sv. 157—160, II. godišnj. I. 31—88). — Jakutska vjerovanja i pripovijetke (169—176, III. sv. 165—179, IV. 139—148).

III. sv.: Patkanov S.: Starodavni život Ostjakâ i njihovi junaci po bylinama i pričama (85—116, IV. 67—108). — Potebnja A.: Etimologijske bilješke (117—128). Bijela Rusija tumači pisac prema: bijeli svijet, bijeli car — Slobodna Rusija. Ovakovo tumačenje, kao i ostala, koja pisac iznosi, ne spadaju u područje etimologije. — Majkov L. poređuje ljetopisnu bilješku (XVI. v.) s bylinom o osvojenju Sibirije (str. 129—135) i priopćuje zaklinjanja donskih kozaka (str. 135—136). — Petrov A. L. priopćuje svadbene obrede ugarskih Rusa s bilješkama O. A. Petruševića (137—156, IV. 122—130). Karakteristična je bilješka redakcije III. 156: »U toj dosta nespretnoj i često naivnoj raspravi osobito je milo neobično pazljivo, brižno i puno ljubavi piščevo držanje prema »živoj starini«, narodnomu običaju i životu. Pisac se ne drži prema narodu kao prema hrpi praznovjernih, prostih i pijanih neznalica, koja je svojim survivals[1], preživjelostima interesantna za prosvijetljena i obrazovana čovjeka, jer su tê preživjelosti živi dokaz i potvrda razvojne (evolucijone) teorije, koja mnoge savremene ljude napunja ponosnom i radosnom sviješću, kako su se iz čovjeka-živine po metodi transformizma napokon stvorili sadašnji zapadni Evropljani i najbolji svijetli tipovi Evropljana-Rusâ« . . . — Iz spisâ pok. Minaeva priopćuje S. Olьdenburg slobodne prijevode iz buddhističkoga zbornika Džataka, u kojem se pripovijeda o prerađanju Buddhinu (161—164, IV. 118—121). — Olьdenburg S. priopćuje bibliografiju o »Šemjakinu sudu« (183—185). — U odjelu Smjes ima bilježaka o postu, ruskoj higijeni XVI. v., što treba raditi koji dan u mjesecu (po rkp. XVI. v., od M. I. Sokolova), o djetinjim igrama, o poštivanju ikona u staro vrijeme, o svečanosti »Ripej« (= Семикъ, sedmi četvrtak po Uskrsu), o pogrebnim obredima Latyšâ, o rus. Kalmycima itd. Lamanskij raspravlja o Bijeloj Rusiji (245—251).

[1] Tako su engleski učenjaci nazvali neke običaje i obrede, koje drže za tragove (često simulaciju) nekadašnjega realnoga života. Taki je n. pr. survival simulacija otmice u svadbenim obredima. Rusi su to preveli »культурныя переживанія“.

IV. sv.: Žukovskij V.: Musulmanstvo Rustema (persijskoga Kraljevića Marka). Iz persijske knjižice za narod priopćuje, kako je Rustem postao musulman. — Petrov A.: Molitve i zaklinjanja ugarskih Rusa po rkp. 1707 god. (122—130). — Marr N. priopćuje prijevod armenske pripovijetke o lisici i vuku (149—155). — Lamanskij priopćuje prigodom skore pedesetgodišnjice Šafařikova »Slovjenskoga narodopisa« (1842—1892) njegova pisma Sreznevskomu iz g. 1841—2. s nekoliko uvodnih riječi (str. 164—174). — Adjunkt-profesor harkovskoga sveučilišta I. Sreznevskij razgleda i popravlja Šafaříkov »Slowanský Národopis« (Prag 1842., str. XII. 187 i karta) i »Slow. Zeměvid«. Šaf. bijaše nabrojio 5 (pet) milijuna Srba i 801.000 Hrvata; pisac ga ispravlja (str. 184—5): »zalud on (Šafařik) ubraja Istrane, ugarske (sic) Primorce, sjeverne jadranske otočane, kao i Bijele Krajince, Čakavce k Srbima. »Sve su to Hrvati . . . Broj će se promijeniti . . . odbivši (od Srba) 240.000 i dodavši ih Hrvatima, izaći će 1,110.000 (1,095.000)« Hrvata (str. 185). Pisac obećaje, da će svoju razdiobu slovjenskih jezika u svoje vrijeme potanje dokazati (str. 183). Ako misli i ovo brojenje potanje dokazivati, bit će to doista zanimljivo. — U V. odjelu (Smjes) ima prinosa o nar. praznicima: Đurđev-dan, Uzašašće, Trojičin dan, rusaljnja nedjelja; seljačke igre, o snu u narodnom vjerovanju i dr.

II. godišnjak. I. sv.: Sobolevskij A. I.: Nacrt ruske dijalektologije (3—24, II. 3—26, III. 3—30, IV. 3—61). — Syromjatnikov S. N.: Baltijski Goti i Guta-saga (I. 25—48). Gotland je otok u Baltijskome moru, a stanovnici se njegovi (Švedi) zovu Gutar; priča o njihovu dolasku na taj otok zove se Guta-saga. Priopćuje se u prijevodu. — Pisma Sreznevskoga materi iz g. 1839.—1842., s uvodom Lamanskoga (49—51, 52—77, II. 27—70, III. 43—105, IV. 62—96). — Manžura I. priopćuje tri maloruske pripovijetke (Iz groba ustavši mrtvac pretvori se u vraga, Soldat i obješenjak, »Smêl i Duž« (Smioni i veliki [čovjek]) i vjerovanja o junacima. — Polívka J. podaje »Prijegled radova oko češke etnografije u posljednjem desetgodištu« (I. 98—104, II. 146—152). — Evsêev M. E.: Mordovska svadba (II. 98—116). — Kallaš Vl. po primjeru poljske »Wisłe« i dr. evropskih narodoznanstvenih izdanja, koja u posebnom odjelu preštampavaju iz starih knjiga zanimljive stvari, podaje pod naslovom »Iz starih knjiga« (II. 139—142) takih stvari iz Tatiščevljeve Ruske historije (Moskva 1768). — Isti podaje biblijografiju priče o Leonori (ib. 142—145) i »Šemjakinu sudu« (145). — Na str. 162—167 ib. priopćena je »игра со вьюномъ«, koju igraju momci i djevojke uz lijepe pjesmice. — Bobčev S.: O po-

bratimstvu i posestrimstvu. Crtica iz običajnoga prava Bugara (III. 31—42). — Šustikov A.: Troična (okolica u Vologodskoj gub.). Opis života (II. 71—91, III. 106—138). Ocrtan je materijalni život, zatim obiteljski, vjerski i politički, pa uprava, običaji i narav, predaje, vjerovanja, vračanje i zaklinjanje (ovo troje: III. 120—130), svadba (ib. 131—135), narodna obrazovanost i zdravlje (135—138). — U II. odjelu ima o naricanju (jaukanju) za pokojnikom (III. 139—145), o zaklinjanju oružja (puške) 146—147, o kupovanju i prodavanju blaga (147—148), vračanju od groznice, o »kurenju« (pod vimenom) steone krave, o pregovaranju od sušice (149—151). — Igra »v tura«. Djevojke se uhvate u kolo i pjevaju: »A tur svoje ženice broji... Čemu tur ženice broji?« Dalje se u pjesmi tur ne spominje, a Moškov V. (koji to priopćuje), kaže, da seljaci ne znaju ništa o turu (III. 165—170). — Galьperin S. kritizuje (IV. 104—120) »Zakon i običaj na Kavkazu« M. M. Kovalevskoga (Mosk. 1890. I. II.). Žao nam je, da ovaj put ne možemo ni u kratko priopćiti zanimljive ove kritike. — Jarockij K.: Crte iz života Rusinke holmskoga kraja po pjesmama (IV. 125—134).

* *
*

»Český Lid«. Sbornik věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku. (»Češki puk«. Sbornik posvećen izučavanju češkoga puka u Češkoj, Moravskoj, Sleskoj i Slovačkoj). Izlazi svaka dva mjeseca u svescima od 6 tabaka vel. 8°. Urednik antropologijskoga dijela dr. Lubor Niederle, docenat antropologije u češkom sveučilištu. Urednik kulturno-historijskoga dijela dr. Čeněk Zíbrt. (Pretplata 4 for. na godinu. Izdaje F. Šimáček u Pragu).

I. sv. 1. str. 1—3. Uvod redakcije. U tom je uvodu u kratko izložena važnost, potreba, program i uređenje toga izdanja. Bez obzira na to, što sve tuđe književnosti imadu sličnih pothvata, potreban je »Č. L.« s toga, što će češko narodoznanstvo (»lidověda«) pokazati, koliko je istine u tom, da se je češki narod otuđio slovjenskomu duhu i kulturi, — što mu se prigovara s jedne strane, — a koliko opet u tom, da mu je kultura tuđa, — što mu se prigovara s druge strane. Urednici ne sumnjaju, da proučavanje i poznavanje naroda moralno podiže. »Upoznavajmo češki puk dok je jošte vrijeme. Upoznavajmo, kako njegova duša neprevejana dahom moderne civilizacije... na staru živi, duboko ćuti, a ćućenju svomu daje oduška u značajnim obredima i običajima, pjesmama, zabavama, čitavim svojim životom«. Cijeli će svijet pozdraviti s radošću pomno izučavanje češkoga puka, jer će se tim doprinijeti češka grivna k poznavanju razvoja čitavoga čovječanstva. Posebna će zadaća biti »Č. L-a«, da uredi sabiranje građe za izradbu »budućega velikoga »ljudoznanstva«[1] češkoga naroda (»lidovědy českého národa«)«. Kako je češki narod grana slovjenskoga stabla, ali zemljopisnim položajem i povješću dio srednje evropske, pače zapadno evropske skupine, držat će to redakcija na umu, pa će prema tomu voditi biblijografiju. Slobodi mišljenja otvara redakcija širom vrata u svom izdanju, a tako i stvarnoj kritici.

[1] U češ. jeziku imade i riječ národ i lid; lid znači »ljudi«, »svijet«, »prosti narod«, a národ je »čitavi narod«. Hrvatska je riječ puk slabo poznata u narodu, u književnosti je gotovo arhaizam, a u značenju se nimalo ne razlikuje od riječi narod. Zato ćemo gdje nam ustreba, upotrebljavati riječ narodoznanstvo. »Ljudoznanstvo« je za nevolju, da prevedemo: »lidověda českého národa«.

Svakomu je svesku »Č. L-a« dodana posebna kartica, na kojoj je sadržaj sveska u francuskom jeziku.

Samostalne će veće rasprave izlaziti odjelito u »Knjižnici »Č. L-a««. —

Pobilježit ćemo ovdje znatnije radnje:

I. godišnjak (1.—2. 1891, 3.—6. 1892). Tyršová Renata: Češko narodno vezivo na zemaljskoj jubilarnoj izložbi (1. str. 4—15, 2. 143 do 155). — Bartoš F.: Vjerovanje i običaji moravskoga pučanstva kod gospodarstva (1. 15—21, 2. 125—131, 3. 228—233, 4. 335—339). Opisuju se vjerovanja i običaji kod blaga, živadi, pčela i t. d. Na str. 18 —19 priopćeno je iz zbirke starih propovijedi (»Coelum vivum«, Opava 1704) sedam molitava ili zaklinjanja, što ih pastir moli, kad prvi put u godini tjera blago na pašu. — Koula I.: O slovačkoj nošnji (sv. 1—5, s mnogo slika). — Hostinský O.: O našoj svjetovnoj narodnoj popijevci (sv. 1—3). — Hraše I. K.: Zbor češke braće u Náchodu (sv. 1). — Matiegka J. dr.: Grobovi s kosturima skvrčenih nogu u Češkoj (sv. 1—3). — Vykoukal F. V.: Iz seoske kuhinje (sv. 1—4). — Kosťal J.: Vodenjak u češkom pričanju (sv. 1 i 3—6). Sabrano je iz zbiraka, časopisa i svojih bilježaka češko pričanje o vodenjaku [»u Jihoslovanů »vodar«« (?)]. — Vávra Jos.: Iz berounske knjige o preslušavanju svjedoka (svezak 1.). Priopćuju se iz te stare (1569—73) knjige »oni slučajevi, iz kojih se vidi, kako je narod bio razdražljiv, radi sitnica se svađao, tukao i tužakao«. — Pittnerová Vlasta: Iz žďarskih gora (sv. 1—2). U uvodu opisuje okolicu i plodine, koje se goje, zatim opisuje: stan, hranu, rodbinstvo. — Kellnerová A. (piše) Královcová Marie (pripovijeda): Stari običaji iz moje mladosti u okolici Domažlica (svezak 1. i 5.). Opisuje se krštenje (1 str.) i svadba (5 str.). — Černý Adolf: Pogled na lužičku folkloristiku (sv. 1—3). — Nováček V. J. dr.: Razvodi međa nad Polepima (Polepy). Iz spomenice kolinske (XVII. v.). — Štěpánek F. S.: Češko narodno bajanje o štucanju (svega 11 redaka). — Tille V.: Narodne pripovijetke o vladaru pozvanom (na vladu) od željeznoga stola (svezak 2., 3., 5.). U českim kronikama: Kozminoj (Cosmas, † 1125), Dalimilovoj (napis. među 1308—1314) i kasnijima priča se, kako je Libuša poslala nezadovoljnike k seljaku Přemyslu, da ga izaberu za kneza. Rekla mu je, da će ga naći kod željeznoga stola. Kad su došli, reče im Přemysl, da su došli prije vremena, zato će biti u zemlji često glad i žeđa. Zatim izvadi iz likove torbe sira i kruha i stane na ralici (plugu) jesti: to je bio željezni stol. Přemyslova otka (račve) potjera pet mladica, a iz njih procvate pet oraha. Četiri usahnu, a peti ostade. Iz toga Přemysl prorokuje o svom rodu. — G. 1888 slušao je pisac u Moravskoj ovu pripovijetku: »Ugri prije nijesu imali kralja, pa dobiše pismo s neba, da će dobiti kralja: tko će osmoga srpnja objedovati na željeznom

stolu, taj će biti ugarski kralj. I tako svi bogati Magjari dadu sebi načiniti željezne stole i svi su taj dan izišli pod vedro nebo i na tim stolovima objedovali. I seljak je Ščefan također objedovao na željeznom stolu: okrenuo je plug željezom gore, a drvom dolje, pa kad mu žena donese objed na polje, reče sluzi: »I ja ću objedovati na željeznom stolu«. A anđeo s neba nosi krunu i meće mu je na glavu. Seljak se boji, mahne otkom, kojom stružu s pluga glinu, pa je na ugarskoj kruni do današnjega dana znak: po jednom je križiću onom otkom dohvatio, tako da je onaj križić do danas nakrivo. No anđeo mu je ipak postavi na glavu, tako da mu je nitko nije mogao s glave skinuti, dok se nijesu svi Ugri sabrali, krunu mu s glave skinuli, za kralja ga primili. Poslije nije dugo kraljevao. Vodili su protiv njega boj i tako su ga ubili. Tako su dospjeli pod »rakusku« (austrijsku) vladu«. Ima na vlas slična pripovijetka poljska, samo što se u njoj ne spominju ni Ugri, ni ime kralju (Stjepan). Pisac drži, da po tom pričanje Kozmine, Dalimilove i dr. kronikâ nije izvorno, već spada u onu evropsku građu, kojoj »dosad uzalud« tražimo izvore u povjesti, mitologiji i u raznim krajevima Azije. Priča se obrađivala i u beletristici talijanskoj i njemačkoj. Njemačku je beletristiku o tom sabrao A. Kraus (Athaeneum VI. 1889. 262). — Vycpálek Jos.: Češki plesovi (svezak 2). (5 plesova s notama, tekstom i kratkim tumačem, kako se pleše). — Winter Zikmund dr.: Svjedočanstvo mrtvoga (svezak 2., str. 155—160). Iz sudbenih zapisnika priopćuje pisac primjere neke ruke božjega suda, koji je bio u običaju u srednjem vijeku: ubojicu bi doveli k ubijenomu, da postavi prst na ranu (čelo, prsa itd.), pa ako se pokaže krv, kriv je, ako se ne pokaže, nije kriv, — no nijedno nije ipak bez drugih dokaza vrijedilo, osobito ovo posljednje. Grimm je već (Rechtsalterth. 930) upozorio na Shakespeareova Richarda III. (II. 2). — Rezek A. dr.: Nekoliko bilježaka k Nováčkovu člančiću (o razvodima međa, svezak 2). Kaže, da imadu kod kot. suda u Vinogradima (kod Praga) gruntovne knjige i dr. bilješke o vinogradima sve od g. 1434. pa do danas. S mnogo su strana zanimljive. Odgovori staraca o međama »pravo je drago kamenje mišljenja narodnoga«. Treba misliti i na povjest vinogradarstva u Češkoj. Jedino historijsko istraživanje može dati odgovor na pitanje: »kako je i kada postalo ono, što danas čini osnov naroda, osnov kojega hreka ili stabla narodnoga« (?). — Novák Jan V.: Riječ o zadaći posla oko poslovica (svezak 2). Treba 1. pregledati starije zbirke i nadopuniti ih rečenicama iz starijih spisa čeških (Aleksandride, kronike Dalimilove, iz spisa starih gramatikâ itd.); 2. ispisati rečenice čeških rječnika; 3. pregledati zbirku Čelakovskoga i dr. novije, popisati ih na kartice s tačnom naznakom izvora; 4. sabirati novu građu s tačnom oznakom dijalekta i mjesta. Tako bi izašla velika zbirka, kakom se ponose drugi zapadni narodi, pa i neki slovjenski. — Houdek V.: Moravska knjiga o zaklinjanju duhova (svezak 3). Priopćuje neka zaklinjanja iz rkp. knjige prve polovice prošloga vijeka. U češkoj je književnosti poznata jedina štampana knjiga te ruke: »Zakljnač aneb (ili) bič d'ábla« itd. 1733. — Bartoš F.: Neki podaci o »skřitku« po sadašnjem mišljenju moravskoga puka (svezak 3., 2. str.). »Skřítek« (křítek,

křistek, křistel) je nekaki kućni božić. O njem ima djelo dra. Č. Zíbrta: Skřítek v lidovém podání staročeském. — Božić (»Vánoce«, sv. 3., str. 294—301, 4. 399 do 414, 5. 498—501). Iz zbiraka, što su redakciji »Č. L.« na molbu njezinu stigle, priopćuju se ovdje božićni običaji, vjerovanja i t. d. — Adámek Karel Václav: Seoski dom u okolici hlineckoj (sv. 4. str. 339—351, s tri slike i dva tlorisa). — Jakubec J. dr.: Prinos k dijalektičkomu našemu nazivlju (svezak 4., 5. i 6.). »U kratko ćemo nacrtati — veli pisac — koji faktori i uzroci mijenjaju i zaustavljaju značenje riječi u običnom govoru«. Ograničuje se na svoje selo Libunec (među Turnovom i Jičínom). — Hruška J. Fr.: Narodne popijevke iz Chodska (sv. 4., 5. i 6., s notama). — Pátek Ferd.: Češka folkloristička literatura do 1890. god. (sv. 3., str. 301—303, 4. 415—417, 5. 493—497, 6. 591—597). Djela i građa poredana je po strukama: mitologija (»bájeslovi«); običaji; pripovijetke (»pohádky«); bajke i priče (»pověsti«); pjesme (i popijevke); vjerovanja (»pověry«); narodne svečanosti (svadba, žetva, ples, igre); riječi i poslovice; simbolika (što znači narodu bilje, ptice, boje); narod (opisi naroda iz pojedinih krajeva); narodni govor; nošnja, vezivo i ornamentika; obrt i umjetnost; pisanice; kuhinja; selo i kuća; robota (tlaka); zadruga; zagonetke; djetinjstvo; ptičji govor; varia. U svakoj je struci poredana građa po alfabetnom redu autorâ. — Matiegka J. dr.: Prinosi k poznavanju tjelesnosti pučanstva u sjeverozapadnoj Češkoj (sv. 5. i 6.). Priopćene su skrižaljke o mjerenju đačkih lubanja (s tumačem). — Kulda B. M.: Uspomena sabiračkoga moga rada (svezak 5. 438—441). Pripovijeda, kako ga je Sušil naputio na sabiranje pripovijedaka i igara, koje je kasnije (1854. i 1870.) izdao. — Havelková V.: Neki ostaci staroga domaćega obrta (sv. 5. 447—452). Opisuju se vrčevi, tanjuri, lule, bičalja iz olomučkoga muzeja (iz god. 1653. i 1689.). Dodane su slike. Jirásek A. na jednoj str. (sv. 5. str. 452—3.) priopćuje bajku o divljim ženama i o »větřici« (vjetreni vrtlog, u kojem se vije i diže prašina — vitlice?). Dvije su žene (divoženky) stanovale u gorama, dok ih nije zakleo nekaki pop, ali samo na stotinu godina. Bile su ružne. Glavu su imale kao četvrtinku, a noge petom naprijed okrenute, kao stupe. Među Stašovom i Rohoznom vodile su često kolo. Ako im se tko smijao ili ih samo vidio, platio bi to glavom, ako nije pobjegao. U podzemnom svom sijelu imale su stô, stoce i peć. Jednom je jedna zvala momka kod oranja, da joj načini metlu, a za nju mu dala kolač koliko kolo od ornica. Taj bi kolač jeo, a ostavljao samo komadić, iz kojega bi opet narastao čitav kolač, dok mu pastir nije jednom pojeo kolača do mrvice. Kad su se jednom dvije umivale, uhvate ih susjedi. Jedna pobježe, pa vikaše za uhvaćenom: »Ančo, nohu o nohu nemej, jáhle v troji vodě neper, ne povídej, nač je černobejl«.[1] Sestru joj, kažu, ustrijeliše. — Kad čovjek spava, izađe mu katkada duša na usta, pa ide po svijetu

[1] »A., ne peri (ne mij) nogu o nogu, ne peri prosa u tri vode, ne kazuj, čemu je »černobýl«.« Kao dijete sam često čuo, kad bih noge prao, ili ruku pod glavu metnuo, da su mi djeca govorila: »Ne peri nogu ŏb nogu, ne meći ruku pod glavu«, — pa sam se toga i bojao.

u vjetrenom vrtlogu. Na taki vrtlog treba pljunuti, da čovjeka »ne opuhne« (u nas kažu: »ne potpuhne«). Jednom momak vozeći se bacio u vrtlog nož, a noža nestalo. Kad je kasnije u gostionici objedovao, donese mu krčmar škljocu (kébu), — a to je njegov nož. »Ta to je moj nož!« »Vi ste mi ga dakle bacili u bok!« odgovori krčmar. Krčmarova je duša bila u vrtlogu. — Nováková Tereza (sv. 4.) razlaže, kako živi narod u općinama, gdje su u istočnoj Češkoj pomiješane vjeroispovijesti. — Od Božića do Uskrsa (sv. 5. i 6.). Pod tim je naslovom sabrana građa o nar. običajima itd. od Božića do Uskrsa, što ih je redakcija na svoju molbu dobila od množine raznih lica.

II. godišnjak (1. i 2. 1892., 3.—6. 1893.). — Woldřich J. N. dr. (sv. 1.) opisuje nekolika gradišta u južnoj Češkoj: kako su građena, kaki su opkopi, kake su tamo nađene kosti, posuđe itd. — Bartoš F. (sv. 1. str. 13—17) opisuje babine u Moravaca. — Klvaňa Jos. (sv. 1. i 2.): O narodnoj nošnji moravskih Slovaka (»na moravském Slovensku«). — Holuby Jos. L'.: Slovensko (slovačko) pjevanje ptica (sv. 1.): kako narod meće u riječi ptičje glasove. Guska n. pr. kaže: »Pekná som! Švárna som!«, a gusak joj odvraća: »Ale dávno to! dávno to!«[1] — Smutný V. (sv. 1.—3.): O slikanom pokućstvu na Polablju. — Šimák J. V. (sv. 1.): priopćuje prijepis liječničkoga izvješća iz g. 1749. o nekom luđaku, kojega je oblast držala za protestanta. — Janáček L. (sv. 1.) piše o melodijskim figurama u narodnoj popijevci. — »O mesopustu«. Pod tim su naslovom priopćeni pokladni običaji sabrani od množine lica. — Zíbrt Č. dr.: Jašenje »kraljeva« o Duhovima u zemljama češko-slovačkim (svezak 2. str. 105—116). Ima u svih evropskih naroda starodavni običaj, da se mladež preobuče kao kralj, kraljica i njihova pratnja, da posebnim obredima glume vjenčanje kralja s kraljicom, traže kraljici mladenca, idu u povorci od kuće do kuće sabirući darove, slaveći ili grdeći domaćinu i kućnu čeljad. Na koncu love kralja, koji bježi, i bacaju ga (ili mjesto njega nadjeveni lik) u vodu. — Pisac cituje evropsku literaturu o toj stvari i dvije stare rasprave (1651. i 1707., obadvije u kr. knjižnici u Berlinu), »kojih djela ni Pabst ni drugi njemački pisci u svojim raspravama o toj stvari ne spominju«. Sinodalna zabrana u Slovačkoj od god. 1585. i 1591. zove taj običaj starim. »Dodademo li k tomu, da se dosada poznati narodni obredi (kod toga običaja) ruski, jugoslovjenski, češki itd. u glavnom slažu s narodnim obredima njemačkim, francuskim, engleskim i dr., bit će potpuno jasno, da ti obredi nijesu mogli niknuti u kasno historijsko doba, a onda da su se raširili od naroda k narodu, nego da treba njihov osnov, izvor, pomaknuti ća u zagonetnu tamu najstarijih vjekova«. »Istini je prilično« — veli pisac — »tumačenje, da su ti obredi na Duhove preživjela proslava prirodnoga pojava, promjene proljetne prirode u ljetnu« (sv. 107). Pisac ne misli, da

[1] U nas je općenito poznat potpunije taj razgovor: Gusak ide sprijeda, za njim stare guske, a straga mlade. Mlade živahno i sitno šapću: »Lepe smo, mlade smo«, stare krupnije i laganije; »I mi smo negda bile«, a gusak se samo kadikad na to izdere: »Davno je to bilo!« — U nas sjenice pjevaju ljeti: »Sici gunj, sici gunj!«, a zimi »Krpaj gunj, krpaj gunj!«

je u tim obredima sadržano traženje mitskoga kralja »Ječminka« ili kralja Svetopuka (Svatopluka), kojega je poslije bitke 907. god. bez traga nestalo, a uzaludno je također nastojanje, da se nađe ime slovjenskoga božanstva, koje bi išli ovi obredi. »Dalje se od onoga, što je rečeno, ne da ići, ne ćemo li zabluditi u stvorene fantastičke ideje po uzoru mitologijske škole« (str. 108). Dalje se govori o tom običaju, kaki je sada i kaki je prije bio u Slovačkoj, Moravskoj i Češkoj, a dodani su (s. 116—129) opisi toga običaja iz raznih krajeva Češke. — Houdek V.: Hanački[1] posjed (sv. 2. i 3.). Opisuje se opći pogled na selo, zatim dvorište, a osobito kuća i ostale zgrade sa svim nazivima. Pisac se domislio zanimljivoj etimologiji: trijem pred kućom zovu Hanaci žudr, a već iz XV. vijeka ima oblik: žoldr. To je lat. solarium, a prešlo je k Moravcima preko njemačkoga Söller i (Sölder). Pisac nekako sumnja, je li stodola od njem. Stadl (otuda i naš štagalj. Mikl. E. W. s. v. stodolja), pa ako jest, kada je tuđa ta riječ zamijenila domaće gumno. »Trebalo bi znati historiju tê terminologije kod svakoga pojedinoga dijela zgrade« (sv. 3., str. 389). Posve se slažemo, da bi to bio zanimljiv i koristan studij. — Nováková T. piše (sv. 3.) o slikanom posuđu i drugom nakitu (svadbenim kiticama) u Litomyšlskom kraju. Zanimljivo je, što priopćuje (399 nota), kako su se u dijalektu toga kraja pomaknuli zatvorni glasovi: b na d, p na t, a m na n: bič — dyč, piju — tyju, pěkná mísa — tekná nýsa. — Niederle L. priopćuje (ib.) resultate antropologijskih istraživanja prof. Anatola P. Bogdanova o najstarijoj rasi središnje Rusije, pa konstatuje, da se ti resultati u glavnom slažu s njegovim (Niederl.) istraživanjima na osnovu pojedinačkoga materijala (češkoga), na ime: da su Slovjeni, kao i Germani i Gali, bili iznajprije svijetloga, dugoglavoga tipa, a današnja njihova kratkoglavost da je drugotna. — Novák J. V. iznosi neke pabirke iz vremena tlake. — Matiegka J. dr. (sv. 3. i 4.) raspravlja o predhistorijskom upotrebljavanju oruđa i oružja otkoljenoga (otrgnutoga, a ne brušenoga) od kosti i rogova, dodaje nešto i o otrovnom oružju. Tumač je dodanih slika zanimljiv, pa kako sličnih stvari imade i u našem muzeju, mogao bi biti poučan za naše stručnjake. — Soukup J. (sv. 3.) opisuje češki običaj (o Božiću, na Tri kralja, o pokladama): hodanje s kobilom (»chození s klibnou«). Tomu dodaje dr. Č. Zíbrt raspravu o tom (ib. str. 349—370) navodeći obilnu literaturu, a među ostalim spominje hrvatski običaj iz Dubrovnika, što ga je zabilježio Vuk, Rj. s. v. čoroje. Iz Rusije ima primjera za hodanje »s kobylkami« već iz g. 1636, a da je običaj vladao u zapadnoj Evropi već u V. v., pa u čitavom srednjem vijeku, dokazuje pisac očito izvacima iz homilija, zaključaka crkv. sabora itd. Slažući se s Veselovskim zaključuje pisac, da je to preživjeli poganski običaj proslave sunca, ognja, kao što su i ostali običaji s obrazinama (maškarama). Toj je raspravi dodao pisac oveću bilješku o svetkovini luđaka (festum stultorum, fatuorum, innocentium), što su je đaci priređivali o Božiću (obično na dan drobne djece) izabravši sebi biskupa i načinivši životinjske obrazine. — Jirásek Al. opisuje život neka-

[1] Haná je plodna dolina među Moravom i Hanom u Moravskoj.

dašnjih »furmana« (foringaša) i nazive kod kola i konjâ — Zíbrt Č. dr. priopćuje inicijale slovačkoga kancijonala iz g. 1692., koje je slikao čovjek samouk (Strezenický). — Isti (sv. 4. str. 453—469) dopunjujući svoje djelo «Staročeské vyroční obyčeje« (Prag 1889) raspravlja o »iznašanju smrti«. Najstarija je vijest iz Češke o tom običaju iz g. 1366, kad je praška sinoda zabranila taj običaj opisavši ga dosta potanko. Običaj stoji u tom, da se u korizmi, na nedjelju »laetare«, »iudica« ili cvjetnu načini slamnata spodoba smrti, pa je mlade djevojčice uz pjesme nose po selu, sabiru darove i napokon razderu i bace u vodu. Slovaci kažu, da iznose »Morenu« (»Murienu«, »Muriendu«, »Mumuriendu«), gdješto ju (pa i u Moravskoj) zovu «kysel«. Slovenci kažu tomu »babu rezat«. Spomenuta je i literatura o tom običaju u drugih naroda (u Rimljana Argei, scirpei straminei quirites i dr., Talijana, Španjolaca), a obilno su nabrojena vrela za Češku od 14. do 19. v. i za sadašnjost od raznih sabirača (str. 469—472). U 5. sv. (549—560) govori o tom običaju kod drugih Slovjena (u Poljaka od god. 1420). U juž. Slovjena ima samo nešto slično kod Slovenaca: u Tržiću napune momci bačvu kamenjem, pa je s kakoga brda skotrljaju u potok, da se razbije, a tomu kažu »vehtro babo kotalicati«; ili pak slamnato djevojče (»tatrman«) bace u rijeku, da razbije led (Pajek: Črtice itd., str. 3, i 233). Na koncu se nabrajaju samostalna djela o tom običaju i pokušaji tumačenja. (Poljski kroničar Dlugosz, † 1480, držao je taj običaj za spomen na bacanje krivih bogova poslije primitka kršćanstva). Proti mitologijskom tumačenju (Krek, Potebnja, Veselovskij, Hanuš, Brandl) ustao je Kallaš i Brückner (Arch. f. sl. Ph. XIV.). Prvi (Положеніе неспособныхъ къ труду стариковъ въ первобытномъ обществѣ, II., Moskva 1889., 27—29) drži, da je to simulacija nekadašnjega zbiljskoga bacanja, žrtvovanja ljudi. — Koula J. podaje (sv. 4.) sliku i opis kipa od terakote negdje iz početka ovoga stoljeća, koji predočuje mladi slovački par u svečanom odijelu. Našao ga u dvorcu Milotice, pôdrug sat od Kyjova (u Moravskoj). — Klvaňa Jos. opisuje (ib.) prilažući obilje slika pisanice. — Janáček Leoš raspravlja o glazbenom osnovu moravskih plesova (ib.). — Mančal Jar. (sv. 4. 5.): O lanarstvu u humpolečkoj okolici (kotar Č. Brod). — Zítek J. opisuje (sv. 4. 5.) koledovanje u juž. Češkoj. — Šolta Ant.: Primjer u drvo urezane češke ornamentike na pokućstvu (sv. 5). — Smutný V. podaje obrazac nar. umjetnosti iz kićenoga rkp. molitvenika god. 1813. (sv. 5.). — Václavek M. opisuje s nekoliko redaka dodavši sliku valaški žrvanj (sv. 5). — Pod naslovom Uskrs sabrani su običaji i dr. o toj svetkovini (sv. 5. str. 598 do 612, 6. 697—703). — Kusílek Em. pabirči (sv. 5. i 6.) po dijalektologiji oko Žleba. — Niederle L. referuje (sv. 5.) o rekonstrukciji tjelesne visine predhistorijskih plemena. — Čermák Kl. priopćuje (sv. 6.) pravila družbe »zvačâ, muzikantâ, djeverâ i mladenaca« g. 1725. potvrđena u Časlavi. U njima je sačuvana slika tadanjih društvenih običaja i svadbenih obreda. — Vycpálek Jos. nastavlja priopćivanje čeških plesova (s notama i tumačem). — Kameníček Fr. dr. priopćuje (sv. 6.) izvatke iz zaklinjačke knjige, koju je u prvoj polovini ovoga

stoljeća sastavio ježuvit Petar Edwardus. — Mančal Jar. podaje (ib.) prinose za poznavanje zanatlijske ornamentike.

*

* *

Wisła. Miesięcznik[1] gieograficzno-etnograficzny. (Pod kierunkiem literackim Jana Karłowicza). — Urednik i izdavač A. Gruszecki. Glavno skladište u knjižari M. Arcta (I. god. u knjiž. A. Gruszeckoga). Varšava.

I. (1887; str. 366). Zawiliński Roman: »O načinu skupljanja etnografijske građe (materijala)«. Naputak je to dosta zbijen, osobito u nekim stvarima. Isti je pisac napisao »Wskazówki do zbierania właściwości ludowych« (Naputak za sabiranje narodnih osobitosti. Krakov 1886.). — Czyński Edward: »Etnografijsko-statistički nacrt brojnosti i prebivalištâ poljskoga pučanstva«. — Karłowicz J.: »Čaranje i vještice u Poljskoj«. Rasprava ima dva dijela: I. U naše doba. II. U staro doba. — Mátyás Karol: »Poljska narodna drama (»kolęda«)«. Opisuje se i priopćuje drama, koju je — misli se — sastavio neki orguljaš, a glume ju seoski momci iz sela Sosnowicâ (župa Pobiedr, među Krakovom i Zatorom) na dan sv. Stjepana (drugi dan Božića). To glumljenje zovu »kolęda«. Poslije glumljenja plešu i pjevaju koledne pjesme. — Ulanowska Stefania: »Među krakovskim narodom«. Opisuje se selo Filipowska Wola (kotar Chrzanovski u nekadašnjoj kneževini krakovskoj). — Zakrzewski Adam opisuje pod naslovom »Iz zelene Pušće« pleme Kurpâ (polj. nom. pl. Kurpie, gen. Kurpiów), koji nastavaju (po današnjoj upravnoj razdiobi) u dijelu gubernije łomżińske i płocke. Ima ih 88.800 (g. 1875.). — Primjeri litavskih popijevaka (lit. tekst s notama). — Poblocki G.: Kašupski rječnik (116—). — Karłowicz J. (u povodu tvrdnje Lubbockove, da u poljskom jeziku ima naziv »zimny dziad«) pita: znade li se što u Poljaka o kakovom »zimnom« rodbinstvu?[2] — Matusiak Szymon: »Kaki su narodi stanovali u najstarije doba na ušću Visle?« (179—187, 223—233, 254—263, 290—298, 323—345; štampano je i u posebnoj knjizi). Rasprava je većim dijelom lingvistično-kombinatorna: pisac tumači razna imena narodâ, rijekâ i mjestâ. Koliko vrijede kombinacije, teško je kazati, no neke su kombinacije dosta zgodne, a neke vrlo nategnute. Istaknut ćemo neke. Mentonomon (Plin. XXXVIII. 11) i Bannonia (id. IV. 27) krivo je čitano grčko: *Βεν τὸ ὄνομα* i *Βαν τὸ ὄνομα* t. j. »Ven (Van) imenom«, a to Ven je ista zemlja Win u Jornanda (c. 4), otuda Slovjencima ime Vindi, Vendi, Veneti itd., a riječ keltska wend, wand, wond, vin znači »voda, more«, srodna je s lat. unda i litavskim wandů, tako da bi Vindi itd. značilo »pomorci (primorci)«. Tako se i Slovjeni kod Jadranskoga mora zovu Veneti. Mnogo pisac etimologiše i kombinuje o imenu rijeke Labe. Rimljani su — tvrdi —

[1] I. je godišnjak izišao u devet sveščića, a ostali za tri mjeseca u jednom svesku, dakle 4 sveska na godinu. Paginacija je u godišnjaku jedna i ne prekida se. Citujemo samo godišnjak i str.

[2] U nas se kaže »mrzli brat, mrzla sestra« = brat, sestra od druge matere. Za oca se i mater (očuha i maćehu) tako ne kaže.

preveli slovjensko (poljsko) ime rijeke (»Bijela«, polj. Biala«) u Alba, pa je otuda nastalo njem. Elbe i polj. Laba. Zanimljivo je protumačena sveza među njemačkim (Eger) i češkim (Cheb, Chub) imenom iste rijeke (i grada): Eger je postalo od ager, a Chub od campus, a jedno je i drugo prijevod slovjenske riječi polje. Oko tê rijeke živjeli su *Κάμποι* (Ptol. II. 11), »Poljaci«. Hawela (pritok Labe) = Albula (»Labica«), Alstera-Elstera = Albis terra, imena Moravà, Moldava, Mura postala su sva od murus, morus, murillus, mullus = crn. Obotriti, Abotridi, Abatareni itd. (kako se zovu polapski Slovjeni), to su »Alboterriti« (iz »bijele zemlje), pa s tim pisac poređuje Porfirogenitove *Βελοχρωβάτοι*. Veleti. *Οὐέλται* itd., to su »Beliti« = Bijeli + (lat. nastavak) ti(?). Gdanjsk(o) ima ime od Gotâ. Kašubi (polj. Kaszubi) je također postalo od Gottoni (= Goti). Ušće su Visle nastavali od pamtivijeka Slovjeni, Poljaci, a tu su nad njima (prije 320. god. pr. Kr.) zavladali Goti. Na koncu pisac opravdava svoju metodu: mi danas prevodimo tuđa imena, a tako su radili i stari (Herodot i dr.). Govoreći o Labi pokazao je pisac nove, koliko je nama poznato, tuđice: lasta(vica) (polj. jaskółka) je grč.-lat. (hirundo) astica, asticola (lasta gradska); labud (polj. łabędź) je albens (scil. olor, bijeli labud); orao je aërius aërilus (falco, zračni), a sokol je sacellus (sveti); jastrijeb[1] je asterius (zvjezdasti) +* reb.[2] — Czyński E.: Općenite misli o teritorijalnom razmještenju Poljaka (243—245). — Narodni nazivi klisurâ, jamâ, poljâ itd. i pričanja o njima (245—253, 283—290). — Sarnecki M.: Vrači u Ukrajini (263—271, 299—303). — Iz narodne humoristike (kako su se tobože u soli zakotili crvi, a lijek bi bio za to, da se Visla objesi na plotove i posuši na prah). — Zawiliński R. priopćuje tri pripovijetke beskidskih gorštaka (Tri brata: kako putuju i straže, a s drveta nešto viče, da mu je zima; Mišji kralj, koji objeduje na željeznom stolu (plugu), ne će prepoznati svojih roditelja, mati ga prokune i izjedu ga miševi; Mlinareva kći). — U I. godišnjaku nema nikake kritike ni biblijografije izuzevši 1. sveščić, u kojem je Bystroń J. obznanio tri djela. —

II. godišnjak (1888., str. 899). Orzeszkova El: »Ljudi i cvijeće nad Njemnom« (1—15, 675—703). Spisateljica poslije općenitoga uvoda o narodu priopćuje imena bilja u Bjelorusâ, opisuje lov posebnih riječnih lepira[3] za ribolov, crta s nekoliko redaka vračaricu i opširnije dvije ljekarice. — Zawiliński nastavlja štampanje pripovijedaka beskidnih gorštaka (15—28). — Karłovicz J. priopćuje po »Revue des traditions populaires« smiješnu zgodicu iz života kralja Stanislava. Čemu, tomu se ne možemo domisliti: ne znači baš ništa. Isti tumači (str. 84) u nekoliko redaka riječ folklore. — Gloger Z.: »Putovanje Njemnom«. Opisuje narod, okolicu, kameno oruđe itd.

[1] U hrv. bi prema drugim slovj. jezicima trebalo da bude jastreb.

[2] Gl. Mikl. E. W. s. v. rembu.

[3] Zovu ih »jačica«, Karlowicz misli od ꙗтн, pa poređuje polj. jetka, češ. japati. Meni se čini, da bi jacica moglo biti * jaskica (dem. od jask[ółk]a) * jaštica = hrv. lastica, jer ovi lepiri (»vodeni cvijet«) imadu straga dvije dlake upravo kao lastin rep.

Dodane su slike (30—84, 147—305). — Rostafiński Józef piše (85-95) o imeli (polj: jemioła): što o njoj piše Plinije star. (XVI. 98), kako druidima nema svetijega bilja itd. Na str. 94. spominje (nepotpuno, valja da po Kreku) srpsko vjerovanje o imeli[1] i jednu lužičko-srpsku pjesmicu. Način je pisanja (osobito u početku) poetičan, gotovo nekako sentimentalan. — Gerson W. priopćuje p. n. »Ratułow« s nekoliko riječi sliku kovne lule, kake se prave u tom selu. — Ulanowska Stef.: »Božić u goranâ »Zagórzanâ« (Zagoraca, iz beskidskoga sela Ponicâ), str. 98—119. Naš se polaznik, polažajnik (kajk. pöložaj) zove polj. podłaznik, koji dolazi »na podłazy«, t. j. da čestita blagdane (str. 104). — Witkiewicz S.: Vrata gorštačke kuće u Zakopanom (str. 120—1, sa slikom). — Chelchowski Stan.: »Građa za etnografiju naroda iz okolice Przasnysza« (u pljockoj gub., na granici istočne Pruske). Nabrojena su djela, koja rade o tom kraju (svega 5 studija), u kojem stanuju Mazuri (pravi) i Kurpi (u svem oko 60.000). Radnja sadržaje 1. općenitu karakteristiku naroda (broj, tjelesni ustroj, zanimanje, gospodarstvo, kuće, prosvjeta), odijelo; 2. popijevke (»dumki«, 16 popijevaka s notama), str. 123—151. — Ciszewski St. tumači neke narodne nazive klisurâ, jamâ itd. (152—153). — Isti: »Narod kao tvorac jezične terminologije i nekih plemenskih naziva« (166—179). Izgovaranje polj. glasa ł kao ŭ (gŭova mj. głowa) prozvao je narod »podwałczenie«; »na twardo« (tvrdo) se govori bił (bio) n. pr. prema »podwałczenie«... Ljudi iz jednoga kraja zovu druge »Pihačima«, što izgovoru biuł. Ljudi iz jednoga kraja zovu druge »Pihačima«, što konje tjeraju riječju: picha! — Dowojna-Sylwestrowicz Mieczysław: »Teksty szlachty żmujdzkiej« (154 do 165, 312—324). Ovi su »teksti« popijevke, što ih pjeva żmujdzko plemstvo (srednje ili manje obrazovani stalež), koje je nastalo miješanjem krvi litavske i poljske. Mješavina je i u jeziku: gubi se srednji rod (litavski ga jezik nema), naglas je drugi itd. Neke su popijevke narodne mazurske, rijetko koja podsjeća na narodne litavske. — Od str. 186—196: »Poszukiwania« (pitanja). To je stalni odio u »Wisłi«, u kojem pojedinci pitaju ljude »dobre volje«, da im odgovore na pitanja, koja ih zanimaju. Tu je među ostalim (191—193) zanimljivo istraživanje (i pitanje o drugim primjerima) o dječjoj igri, koja se u nas zove ili lovìca ili (nad Siskom) devetâk: djeca se postave u kolo, jedan »broji« (kažu u nas) ovako n. pr.: »elem-belem-bomba-risi, sisi-gutlin-tala-risi, an-ton-kapa-ron, živa-raka-trika-traka — vija-vuja-von — kakti-zagre-bački-zvon«. U varšavskoj okolici »broje« ovako: »ele mele entek, draj kurek p(r)etek, s(n)opu, snopu, ele mele bob«. Pisac poljske bilješke (A. W.) traži (po primjeru engleske bilješke u The Academy, 1886 god., br. 759, u kojoj su u sličnom engleskom »brojenju« nađena imena prvih 20 brojeva walijskoga jezika) u podcrtanim glasovima poljskoga »brojenja« početne glasove indoevropskih brojeva. Ako je što istine u tom nagađanju, možda bi što razjasnilo naše ime devetâk, a zanimljivo je, da je početak našega »brojenja« jednak svršetku poljskoga:

[1] Vuk. Rj. s. v. mela: »Na kojoj bi se lijesci našla mela, pod onom lijeskom ima guja s dragim kamenom na glavi, ili još Bog zna kakovo drugo blago pored nje (tako pripovijedaju: jer se mela rijetko nalazi na lijesci«).

elem-belem-bomba: ele-mele-bob. Od stiglih odgovora (356—365)
najkarakterističniji je ovaj poljski za hrvatsku verziju: »en en enta nos
wi wi gęba nos eka taka pika taka wojewoda wont poszła baba w kat«.
Slično je hrvatskomu »an-ton« poljski početak druge jedne verzije:
»ane tune«. Još sam čuo ovako: »jeden doden diva diksa« . . . (dalje
ne pamtim); cf. »Wisła« II. 611 (»dziworum diksum«). — Kritika bi-
blijografija i tekuće vijesti (str. 198—244). — Od redakcije (245—246).
Među ostalim kaže se tu, da će se surova građa s vremenom priop-
ćivati u posebnoj »Knjižnici Wisłe«, da ostane više mjesta za teo-
retske rasprave i obrađivanje građe. Obećaje, da će rastepenu po
dnevnicima i drugim listovima građu sabrati, pa manje vrijedno u
izvacima, a vrednije u cijelosti štampati. Opravdava se i opširni bi-
bliografijski prijegled. — Cinciała A. dr.: »Prvi dodatak narodnim
poslovicama iz kneštva ćešinskoga« (306—312). Taj je pisac izdao
(Ćešin, 1885): »Poslovice, pripovijesti i ljepši jezični obrati naroda
poljskoga u Sleskoj« itd. (»Przysłowia, przypowieści i ciekawsze
zwroty językowe« i t. d. — Ziemba J. S.: Nekoji božićni običaji iz
okolice Dąbrowe (325—334). — S. Andrzej: »Nešto iz statistike«
(335—349, 767—773). Priopćuje iz »Сборника свѣденій по Россіи«, što
ga izdaje središnji odbor kod rus. ministarstva unutrašnjih posala,
važnije podatke. Po tom je »Zborniku« bilo u Rusiji (1885) 7,675.000
Poljaka. Pisac drži, da ih ima 8½ milijuna. — Grabowski Bronisław:
»Prosjačka pjesma o bitci pod Bečom god. 1683« (350—357). Nije ju
čuo baš od prosjaka, nego od jedne gospođe. Priopćuje ju s notama.
— Pitanja (356—369). — Kritika itd. (370—430). — Karlowicz J.:
»Narodna glazbala na glazbenoj varšavskoj izložbi g. 1888 (431—435).
— Izvadci iz knjiga i izdanja (438—444). — Krzywicki L.: »Antro-
pologija u historijosofiji i socijologiji« (445—467). — Ciszewski St.:
»Pripovijetke iz Tisuć i jedne noći u preradnji našega naroda« (467
do 474). Nitko se nije osvrnuo na one nar. pripovijetke, koje su raz-
mjerno nedavno postale pod utjecajem kojekakih štampanih pripo-
vijedaka. Pisac priopćuje poljsku preradbu pripovijetke »O Aladi-
novoj lampi«. — Nałkowski Wacław: »Geografijska kronika« (475
od 522). Zadaća je članku, da upozna (šire) općinstvo s napretkom
općenite geografije, t. j. geografijske teorije (matematičko-fizičke i
antropologijske geografije). — Turczyński Julijan: »Pohod[1] u dubinu
Tatra« (512—547). Pripovijedanja je više od opisivanja. Jedno je i
drugo lako, više zabavno. — Talko-Iłgowski-Hryncewicz J. dr.: »An-
tropologija uopće i s obzirom na naš kraj« (547—562). Uz Englesku,
Belgiju, Ugarsku itd. ima pisac i »Chorwato-Serbju« (554). Da nije
divinatorna anticipacija? — Polívka J.: »Češka folkloristika. Biblio-
grafijski prijegled« (563—583). — Karłowicz J. priopćuje »dokaz, da
Maksa Müllera nije nikada bilo«, a isto tako i dokaz, da ni Napoleona
nije bilo. »Dokaz« taj o Napoleonu napisao je 1835. g. J. B. Pérès
(† 1840.), a onaj o M. Mülleru dublinski studenti. 1886. god. napisao
je Andr. Lang dosjetljivu raspravu, da Gladstona nikad nije bilo. Svi

[1] Mislim kazati »izlet« (ausflug). Ako nije mnogo bolje, gore nije. Možda bi se
moglo kazati i »pošet«.

ovi »dokazi« idu za tim, da pokažu apsurdnost mitologijske (Mülle-
rove i Coxove) škole. — Pławińska Wanda: »Kako je kralj Sigismund
istraživao more« (603—4). To je nar. anegdota. — Weryho Wł.: »Iz
narodne medicine« 604—607). Priopćena je u kratko upotreba od 31
biljke. — Pitanja (608—620). — Kritika itd. (621—652). Karłowicz:
Żegota Pauli (653—662). Brani toga sabirača narodnih poljskih pje-
sama od nekih napadaja. — R. L. i H. J.: »Kako da se sačuva narodna
nošnja (663—667), a tomu dodaje J. K(arlowicz) svoje mnijenje (668
do 9). — Nadmorski dr.: »Geografijski nazivi« (703—728). Vrijedno
je zabilježiti, k čemu vodi piščevo raspravljanje (izostavivši 1.): 2)
Svi slovjenski nazivi moraju zadržati izvorni slovjenski oblik u polj-
skom pravopisu. 3. Nazivi evropski i američki, koji se pišu latinicom,
upotrebljuju se u domaćem obliku i pravopisu (str. 728). To nas veseli,
samo ne znamo, kako pisac opravdava svoje pisanje Serb (716), Celo-
wiec (715). Zar je to samo pravopis poljski? Što će postati od Zagreba:
Zagrzeb? A od Hrvatske? Cherwatska, Chorw . . ., Chorwatja ili će
ostati Kroacja (ili stara Kroacya)? Serajewo (str. 715) se ne govori,
nego Sarajevo. — Janczuk Mikołaj priopćuje (»Szopka w Kornicy«,
729—53) božićnu narodnu glumu (»szopka« ju zovu, druge wertep,
jasełka, jaslice) iz s. Kornice (siedlecka gub.) u kojoj stanuju Rusini.
— Ruppertowa Teodora opisuje (754—761) život maloga (seljačkoga)
plemstva (płocke gub., przasnyski kot.). Na kraju kaže, da se u »sim-
patičnom« tipu toga maloga plemića vidi »sila«. Nemarno gospodare
(754), drže, da su Bog zna kako visoko nad seljakom: »Plemić, čim
se rodi, već zna pravo, a što ti, mužetino!« (759). »Plemenitašica je
za čudo neuredna« (757), ali na zabave ide elegantno odjevena (761),
ima i šešir (stoji 8—10 rub.!) i rukavice i suncobran (757). Rođaka
popa gule, a pop župu (759) itd. Gdjekoji svrši dva, četiri razreda, a
za nekoliko se godina ne razlikuje od onih, koji imadu elementarnu
obuku. Što je tu simpatično i kaka je tu sila, ne razumijemo. — By-
stroń J.: »Poljske narodne pripovijetke, srodne sa sredovječnom le-
gendom o sv. Grguru« (762—766). Priopćuje kratki sadržaj epske pje-
sme srednje-gornjonjemačkoga pjesnika Hartmanna von der Aue:
Gregarius af dem Steine (Kneževska kći imala s bratom dijete, bacila
ga u škrinjici u more, našli ga ribari, predali opatu, on ga okrsti Grgur;
dijete odraste, pođe tražiti mater, nađe ju i oženi se s njome; prepo-
znadu se, on se dade prikovati lancima na klisuru, a ključe od njih
bace u more. Kad je umro papa, glas s neba odredi njega za papu.
Ključe nađu u ribi), a zatim poljsku versiju, koju je izdao Kosiński
Wł. u poljskom zborniku »Zbiòr wiadomośći do antropologji krajowej«
VII. Karłovicz dodaje popis njemu poznatih varijanata poljskih i litav-
skih. — Isti priopćuje bilješčicu o poljskoj »sniježnici« (Schneewitchen).
— Siarkowski Wł. priopćuje nekoliko pravnih običaja (774—779).
Vrijedno je pribilježiti: naše likovo (ili likov) glasi poljski »litkup«.
Je li u svezi s kup(ovanjem) ili s polj. lik = »broj« (sr. ko-lik, to-lik)?
— Dvije litavske pjesme o Chotkiewiczu (lit. Katkus, Katkáwicz). —
Krzywicki Ludwik: »Naučni resultati američkih etnografa-socijologa,
osobito Morgana« (783—864). Rasprava je napisana u povodu polj-
skoga prijevoda Morganova djela »Prvotno društvo« (»Społeczeństwo

pierwotne« Warsz. 1887.). Pisac više cijeni američke učenjake od »kabinetskih« evropskih. Budućnost pripada njihovoj doktrini, a ne »utvarama mašte ili izvađanjima iz iskrivljene građe, kake su bezbrojne radnje Spencerove« (804). Pisac ne podaje samo resultata, već i kritiku, pa i popravke. Nezgodno nam se čini upotrebljavanje ovakih riječi za prvotno društvo: »Ono (t. j. plemensko vijeće) je moglo uložiti svoj veto na izboru« (788). »Jednakost, sloboda i bratimstvo (égalité...) bili su osnovi takoga plemenskoga društva« (789). »Uživanje je bilo naskroz nadahnuto duhom komunizma« (ib.). Uz ovake termine čini ti se i najtreznije učenjačko razlaganje kao nekaka nova socijalna mitologija. — Karłowicz Jan: »Pripovijetka o Madeju« (804—814. III., 102—131). Ovom raspravom počinje pisac u »Wisłi« niz svojih usporednih studija o poljskim pripovijetkama. Odabrao je Madeja zato, što je poznat i da na njem pokaže metodu. Pripovijedci je u kratko ovaki sadržaj: Otac vraćajući se s puta ugrezne u blatu. Vrag mu pomaže pod uvjetom, da mu zapiše ono, »česa nije doma ostavio«, ili »za što ne zna, da će naći kod kuće«. To je novorođenče, koje dorasavši ide u pakao po zapis. Putem naiđe na razbojnika (Madeja, Remjana), koji ga moli: neka u paklu pita, što ga tamo po smrti čeka. Vrag daje zapis istom na prijetnju, da će ga rastezati na postelji pripravljenoj za razbojnika. Doznavši razbojnik za muke, što ga čekaju, čini pokoru: utakne u zemlju svoju razbojničku kijaču, klekne uz nju, ona prolista i razraste se u jabuku (jabuke na njoj — duše su poubijanih). Poslije mnogo godina riješava onaj vragu negda zapisani razbojnika grijehâ i razbojnik umire. Poljskih varijanata ima devet. Kołłątaj je držao Madeja za Herodotova skitskoga kralja Madyesa, Mickiewicz ga poredio s mudracima i pokornicima indijskim, umjetnički je obrađen riječju i kistom. »Madej« je kršćansko ime Amadej, a u pripovijedanje je narodno došlo to ime od obitelji Amadejâ, iz koje je neki Felicijan, kako priča Długosz, god. 1330. ubojnički napao ugarskoga kralja Karla i ženu mu Jelisavetu. Ime je »Remjan« Jeremija: narod je njegovu pokoru shvatio kao pokoru razbojnika. Pripovijedaka sličnih Madeju imadu Česi i Slovaci, Lužičani, Rusi, Slovenci (Krek: Slov. nar. pravljice in pripov. Maribor 1885, br. 26; Valjavec: Nar. prip., str. 193—197) i Hrvati (Stojanović: Puč. prip. Z. 1867., 6, 35; Mikuličić: Nar. prip. 116). [Spomenutih hrvatskih pripovijedaka nije pisac imao pri ruci]), a imadu ih i neslovjenski narodi: Litavci i Francuzi. U VI. poglavlju (»Pojedini motivi. Općeniti zaključci«.) tvrdi pisac: »vrag« je »pogansko božanstvo«; »pakao« je »onaj svijet« (poganski); »zapisati vragu« znači »žrtvovati bogovima«; »putovanje u pakao« jest »putovanje u prebivalište pokojnikâ«; »traženje natrag zapisa« nije drugo nego »nastojanje, da se bogovi smile«. Primjeri su: Knjiga sudaca (IX.); Ifigenija, Prokrustova postelja, pa pripovijest o Somadevi, stari Väinämöjnem iz »Kalevale«; Aaronova palica, Dante, pa opet primjeri indijski, gdje se pretrgava nit... U mitologijsko se tumačenje pisac ne upušta: sabirajmo građu, a zaključci o rodoslovlju i početku pripadaju budućnosti. [Resultati ove rasprave nijesu ni u kakovu raz-

mjerju s pretenzijama, s kojima je pisana. Pisac je izrijekom kazao, da će pokazati metodu. Spomenuvši za primjer sličnosti motiva kćer Jeftemovu, Ifigeniju, Aaronovu palicu, Danteov silazak u pakao..., sve do Indije, kaže, da se tu nit pretrgava. Mi držimo, da taj mora biti oštar duhovidac, tko među Madejem i ovim primjerima vidi neprekinutu nit, pa bila i tanja od paučine. Ne razumijemo metode, koja u specijalnom istraživanju spominje kao paralelan motiv Dantea samo frazom: »I besmrtni je Dante prekoračio zloguki prag, »»gdje svaku nadu treba zaboraviti««. Ovako daleke paralele (Ifigenija, Aaronova palica) mogu metodi samo škoditi. U ovom posebnom slučaju mi barem ne vidimo upravo nikakve paralele. Ako je spomenuta Aaronova palica, zašto nije spomenuta plužna otka Přemyslova, koja prolista, a zašto je ispušten na vlas sličan motiv iz t. zv. pripovijetke o »Edipu«? (Za sličnost sr. bug. »Сборникъ« itd., V. 287 i »Wisła«, III. 114). [Po našem je mnijenju Madej = Asmodej, poznati vrag-zavodnik. Potanje dokazivanje ostavljamo za drugi put]. — Gloger Z.: »Božić u galicijskom Radłowu« (815—817). — Karłowicz pod naslovom »Gryżyńska brijeza« (817—821) skuplja podatke i paralele o priči, koja je svezana s brijezom uz crkvu »pod Gryżynom, nedaleko Kościana«: dijete udarilo majku, pa je po smrti pružalo ruke iz groba, dok mu nije majka ruku ošinula šibom, koju je onda zasadila na grobu, a iz nje porasla brijeza. — Gerson W.: »Nádjeli[1] vratâ i prozorâ poljskih kuća« (sa slikama, 922—28). — U odjelu »Pitanja« (830—850) ima daljih prinosa o »zimnom dziadu«, o Poljacima u Ugarskoj (u županiji trenčinskoj, oravskoj, liptovskoj i spiskoj svega 83.053), o »mętowańu« (brojenju kod igre »devetaka«), žmujdzkoj kući, o »dożywociu« (što sebi otac ostavi do konca života razdijelivši djeci imetak) i o slikovnom pismu. — Biblijografija, kritike itd. (951—98).

(»Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena.« Svezak I. Zagreb 1896. Str. 315.—363.).

Književne novosti.

Ni ove godine ne će naši izvještaji o književnim novostima na polju narodoznanstva biti onaki, kako bismo željeli i kako bi bilo potrebno: i ove ćemo godine ostati poglavito u slovjenskom svijetu, ni ove godine ne donosimo obećane u I. sv. biblijografije narodoznanstvene književnosti u Hrvatâ i južne njihove braće. Znamo dobro, da bismo iz tuđih književnosti mogli pokazati svojim čitaocima i drugih, možda i mnogo boljih i zanimljivijih radova; ali kad ne možemo

[1] Nádel kažu kajkavci onomu oblogu, kojim se oblažu ili uokviruju vrata i prozori, pa i onomu, na što se nasadi sjekira ili nategne pila. I Vuk ima nadjeljati u tom značenju.

svega, držimo, da je slovjensko na prvome mjestu. Ne znamo stalno, ali se nadamo, da će se i na tom polju za narod naći više radnika, pa će i u tom biti bolje. Kako već nije moguće, da bismo razna tuđa narodoznanstvena izdanja mogli pratiti od početka, bit će uz sastavljanje hrvatske narodoznanstvene biblijografije (sa srpskom i slovenskom), za koje se je Jugosl. akademija, kako treba, pobrinula i uredniku ga ovoga »Zbornika« povjerila, — bit će, velim, prva briga uredništvu, da se u obliku opsežnije rasprave sastavi prijegled razvoja narodoznanstva, a s tim u svezi prijegled svjetskih narodoznanstvenih izdanja, u kojem će se istaći i cijelji, za kojima su njihovi pokretači išli, i resultati, do kojih su došli. Dok toga ne bude, moramo se zadovoljiti onim općenitim pogledom u »Osnovi za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu« od urednika ovoga »Zbornika«.

Knjige.

Hrvatske narodne pjesme. Skupila i izdala Matica Hrvatska. Odio prvi. Junačke pjesme. Knjiga prva. Uredili dr. Ivan Broz i dr. Stjepan Bosanac. Zagreb. 1896. v. 8°. XXIV. 610. — Ako i mogu o svakoj knjizi govoriti mirno i hladno, kadšto i suho, imajući pred očima samo dužnost referenta, — a to mi je gotovo teško tako govoriti o narodnim pjesmama hrvatskim, što ih izdaje »Matica Hrvatska«. Sve mislim, kako se »Matica« rodila, koje je i kakve je ljude oko sebe kupila, što se sve od nje rojilo! A onda ustaje preda mnom lik hrvatskoga popa Pavlinovića s onom velikom dušom i živim, ognjenim hrvatskim srcem, koje sve gori za narod, za njegovu sreću i slavu. A onda ona čista i čvrsta duša Brozova, kojoj nije u zvijezdama pisalo, da joj se oštri pogled vrati iz dubinâ poznavanja narodne duše, pa da ga pusti širom po narodu!

Ne govorimo samo o knjizi od toliko i toliko stotina stranica. Govorimo o tom, što je »Matica Hrvatska«, matica gotovo svemu, što smo do danas stvorili, što je ta matica, čim se malo podigla, poletjela prema narodu, pobrala po njem, što mu dušu drži i diže, i počela to evo davati narodu i svijetu. Bio je to polet svoje vrste, zanimljiv i kao faza hrvatske narodne svijesti, i kao faza u mišljenju hrvatske inteligencije o narodu.

Nijesmo nakanili na široko razlagati, kako se i u kojim prilikama u nas razvijalo mišljenje o narodu, dok mu nije najstarije, najnarodnije društvo hrvatsko dalo izražaja u nakani, da se izda velika zbirka hrvatskih narodnih pjesama, »kojom bi se narod ponosito pred svijetom pokazao« (str. IX.): bilo je razlogâ za takovo mišljenje, ima ih i danas, a bit će ih još dugo.

Nas danas ovakovo mišljenje ne zadovoljava. Koliko nam godi patrijotski polet za narodnom slavom pred svijetom, toliko se bojimo naivnosti, da na nesabranim i neproučenim narodnim pjesmama gradimo narodni ponos pred svijetom. Nama je manje do slave, a više do stvari, kaka jest, pa bila nam na ponos, ili na sramotu; nama je manje do svijeta, a više do nas samih. Bile naše zbirke velike, ili male; mogli se mi njima ponositi, ili ne mogli; rekao im svijet, što ga volja:

mi svoje narodne pjesme i sve druge tvorevine narodne treba da saberemo i proučimo ne ponosa i svijeta radi, već nas i naših potreba radi.

Sabirući »Matica« narodne pjesme više od petnaest godina sabrala je, kako se čini po popisu njezinih zbornika (122 na broj), ogromnu građu; šteta, što se iz popisa ne vidi, koliki je koji zbornik i kake su u njem pjesme; u Pavlinovićevu zborniku ima »1500 junačkih i ženskih pjesama«, pa kad se zna, kako su junačke pjesme velike prama ženskima, ne saznaje se iz ove bilješke gotovo ništa o veličini zbornika. A ima još nješto, rad šta bi bilo dobro, da se ovo zna, no o tom poslije.

Iza mnogih vijećanja zaključila je Matica, da se izdanje pjesama ima udesiti prema namjeni: »podati narodu hrvatskomu lijepu knjigu, kojom će se moći koristovati i učeni svijet« (str. XIX.). O prvom dijelu ove namjene ne možemo ništa kazati: hoće li knjiga biti lijepa narodu, pokazat će se s vremenom po tom, koliko će je zavoljeti. Mi ćemo ogledati knjigu, kako je uređena s obzirom na to, koliko će se njom moći koristovati učeni svijet.

Ova je knjiga prva prvoga odjela, t. j. Junačkih pjesama. Po tom sudimo, da će biti barem još jedna knjiga junačkih pjesama. Odbor je zaključio, da će se svi odjeli pjesama (junačke, ženske i muhamedovske) izdavati »po doslije u nauci običajnom redu«. Bit će, da odbor nije u sastavljanju svojih zaključaka ovim riječima (»u nauci«) mislio kaki naukom utvrđeni red bilo koje vrste narodnih pjesama, već sudimo po sadržaju I. knjige junačkih pjesama, da bi ova prva knjiga po razdiobi, koju je uredio u izdavanju srpskih narodnih pjesama Vuk Karadžić, imala sadržavati najstarije pjesme junačke bez velike većine pjesama o Kraljeviću Marku. To se je moglo naslovu prve knjige i dodati, a moralo se u urednikovu predgovoru spomenuti. Kojim se redom kane pjesme izdavati, na čem se osniva taj red, to je urednik morao s tim više kazati, što držimo, da toga urednik ne kani metnuti ni u »oveći predgovor o samim pjesmama i o vrijednosti Matičinih zbornika«, »kad se svrši cijelo izdanje« (str. XXIV.). »Oveći« taj »predgovor« na koncu cijeloga izdanja pomišljamo mi kao lijepu studiju o pjesmama za narod, jer ne razumijemo, zašto bi s principima razdiobe trebalo čekati kraja izdanju, kad tî principi moraju na početku izdanja biti gotovi i utvrđeni. A kad se pjesme već redaju u odjele i knjige, htjeli bismo znati naučne principe ne samo za red odjelâ, već i za red knjigâ i pojedinih pjesama. Razlozi određenoga redanja knjigâ i pjesama ne samo da bi dobro došli i narodu u lijepoj, njemu namijenjenoj knjizi, već su ti razlozi narodu i potrebni, ako se hoće, da narod od lijepe knjige ima još ljepšu duševnu korist, koju bi crpao iz širega i dubljega pogleda na zgradu narodne poezije. U razložnom redanju i stoji glavni posao i muka urednikova.

Ali kad ne znamo principâ, koji su vodili urednika u redanju, pogledat ćemo sadržaj. Misli, što ćemo ih kod toga razgledanja kazati, ne će biti drugomu uredniku »Matičinih« pjesama posve nove: on za njih zna iz naših prijateljskih razgovora. On najbolje zna, kaku je

muku uzeo na sebe, a znam to i ja. Ja znam, i ako je prigovarati teže, nego zanovetati, — prigovarati je ipak kud i kamo lakše, nego raditi. Zato i ne mislim prigovarati ovako teškomu poslu, već ću kazati samo njeke misli, a osnovanost će njihovu znati najbolje prosuditi urednik sâm, a meni će samo same stvari radi biti milo, bude li se njima mogao i htio poslužiti.

U prvoj knjizi junačkih pjesama ima n. pr. pod br. 1. pjesma »Krštenje Isusovo«, pod br. 2. pjesma »Marija i Židovi«, a pod br. 58. pjesma »Boj na Kosovu«, pod br. 64. pjesma »Bolani Dojčilo i crni Arapin«. Svakome je jasno bez posebnoga tumačenja, da pjesme o boju, bilo kosovskom, bilo kojem ti drago, dolaze među junačke; ali kaki su junaci hrvatske — ili čije druge — narodne pjesme — Isus, Marija i Židovi, to nije tako jasno. Istina, i to su »junaci« narodne pjesme, ali onako, kako govorimo o »junacima« romanâ i drama n. pr., ali da junačke pjesme nemaju svoga imena od junakâ u tom smislu, to je nama svima jasno. Ako ima kaki razlog, — a mi o tom ne sumnjamo, — što su ove pjesme u jednoj knjizi, od kojih svaka, »koliko se najviše može«, treba da bude »jedna cijelost« (XX.), onda bismo taj razlog htjeli znati. Ovako, dok ne znamo za razlog, držimo, da su ove pjesme bez razloga u jednoj knjizi. Ne smeta nas, što je i u V. Karadžića tako, jer svoje razdiobe nije ni on sam, ni tko drugi naučno utvrdio. Ovakih, kao što su pjesme pod br. 1. i 2., i onakih, kake su pod br. 58. i 64., uvrstio je urednik u ovu prvu knjigu 82 (17.450 stih.) u tekst (str. 3—463), u dodatku priopćio ih je u cijelosti 120 (samo 1.198 stih.), u izvatku 223, a 87 ih je samo spomenuo »držeći se u tom poslu određenih načela« (XXIII.). Urednik je po tom u ovoj knjizi iznio ovako, ili onako 512 pjesama. U popisu »Matičinih« zbornikâ može se nabrojiti ne računajući junačkih pjesama iz onih zbornika, gdje su junačke i ženske pjesme iskazane jednim brojem, dalje, ne računajući 302 muhamedovske pjesme, — može se, velim, nabrojiti do 1000 junačkih pjesama. Kako je »Matica« zaključila izdati samo izabrane narodne pjesme (str. XX.), urednik je od ove tisuće i od one druge, možda i treće tisuće izabirao »držeći se u tom poslu određenih načela«, kojih nam načela nigdje ne kazuje, a bilo bi to vrlo, vrlo potrebno. Možda će nam ih kazati na koncu cijeloga izdanja, ili možda još prije, na koncu izdanja junačkih pjesama. Ne poznavajući tih načela ne možemo baš ništa o tom kazati, kako je uredniku za rukom pošao izbor. A i to je jedna od glavnih zadaća urednikovih. Dakako da bi učenome svijetu bilo najmilije, kad bi sve neznatnije varijante imao pribrane u dodatku. Bi li to bilo moguće, bi li pače bilo i potrebno, o tom će se moći štogod kazati tek onda, kad budemo vidjeli: što je od skupljene građe izdano, a što je neizdano ostalo. Ako čuvanje građe u originalu za učenjake ima biti od praktične koristi, morale bi se sve varijante spomenuti u Dodatku s naznakom broja i strane u rukopisu zbornikâ.

»Matica« je zaključila, da tekst narodnih pjesama treba da se izdaje »po pravilima kritičnim sasvim vjerno, kako ga je sabirač od pjevača zabilježio« (str. XX., t. 6.). Ako se ovo uzme ovako, kako je

kazano, — a mora se uzeti, — onda je poslije izbora i poredanja pjesama bio posao urednikov gotov, što se tiče pjesama u tekstu; trebalo je dodati još varijante. Mi se čudimo, da je odbor stvorio ovaki zaključak, koji in optima forma proglasuje barem sve one sabirače kritičnima, za koje se ne može »s razlogom sumnjati«, da su »Matici« poslali pjesama, kojih »nije spjevao prosti narodni pjevač«, ili da je »u njih unosio što iz svoje glave« (str. XX., t. 2. a), no ovi i onako otpadaju, kad njihove pjesme ne će pristati u »Matičino« izdanje; proglašeni su dakle svi sabirači, koji dolaze u račun, kritičnima. A ovo je mnogo i ne može se nikada priznati. Ako ima razloga sumnjati o one dvije sabiračke pojave, zar nema još više, velimo: još više razloga sumnjati o tom, da je sabirač što krivo zapisao u svojem neznanju, ili s kojega drugoga razloga? Zacijelo ima. Samo se na osnovu ovoga principa moglo dogoditi, da je pjesma pod br. 82. (spominjem ono, o čem mogu suditi) izašla jekavska, a u Otoku su, kako cijeli ovaj »Zbornik« dokazuje, tvrdi ikavci; ako do njih prodire koji drugi govor, to je ekavski, često samo za volju sroku (n. pr. »Zb.« str. 108); vjerujem, da je stih 22: »Oj Budime, moj bijeli grade«, vjerno zabilježen, jer to traži ritam, ali ne vjerujem, da je tko od rođena Otočanina čuo djevojka, pače d'jete (stih 67.), ni onda, ako je Otočanin tu pjesmu prije nedjelju dana naučio od jekavca. U ostalom: kud bi morao poći Otočanin, da nauči jekavsku pjesmu! Pjesma je još k tomu od ženskoga. Kad bi se ipak dokazalo, da se ova pjesma u Otoku jekavski pjeva, bilo bi to za me čudo.

Sve ovo dokazuje samo to, da sabirači nijesu ni iz daleka kritični, da oni uredniku, što su inteligentniji, a nijesu stručnjaci, ili osobiti vještaci, posao još više otešćavaju.

Ako pustimo s vida one zahtjeve, što smo ih istaknuli, a mogu se jošte ispuniti, ili je pače već i u osnovi izdanja, da se ispune; ako pregledamo ovaj posljednji, koliko znatan, toliko takav nedostatak, kojemu je zbilja teško pomoći: možemo i moramo svi bez razlike kazati: hvala i čast »Matici Hrvatskoj«, što nije žalila brige i znatnoga troška, da dobijemo ovo izdanje! Uredniku, koji se je toliko namučio osobito s onim dragocjenim dodatkom, čestitamo i želimo dobro zdravlje za dalji rad. Mi smo hotimice u svojim zahtjevima uzeli najstrožu i najveću mjeru, pa nas veseli, što sa zadovoljstvom možemo kazati, da je akademijski »Zbornik za narodni život« dobio obilno i do sada najpouzdanije vrelo za izučavanje narodne hrvatske pjesme.

U nas je o ovoj prvoj knjizi »Matičinih« pjesama napisao obznanu Đ. Šurmin u »Viencu« br. 15—19. S bilješkama se g. Šurmina, osobito s nekima, potpuno slažemo. Posebice je trebalo upozoriti na mnogobrojne elizije, koje su bez sumnje u velikoj većini nepotrebne. Sabiračima i opet nije vjerovati. Ja sam to iskusio sâm. U ovom se »Zborniku« prečesto nalazi u pjesmama elizija b' j' (što sam ja s razlogâ, koje na drugom mjestu kazujem, dao tiskati bez apostrofa). Kad sam došao u Komljatince i zapisivao pjesmu »Mlad na konju bliže sela« (str. 382), začudio sam se, kako mi je kazivačica 8. stih: »Sve bi junake primamila« bez ikake elizije tako lijepo i glatko više puta

kazala; divio sam se, kako je lijepo s onim daktilićem dalje kao skakutala među onim trohejima, kojih je baš u ovoj pjesmi poradi naglaska više, nego što bi čovjek u štokavca očekivao (još da | su ti | i[j] o- | -nöga | prid voj- | -skäma | prid zvi- | -zdäma itd.).

Za širu publiku napisao je obznanu N. Andrić (»Narodne Novine«, 1897, br. 76). G. Andrić želi, što je i g. Šurmin istaknuo, da je trebalo zabilježiti, je li pjesma pjevana, ili kazivana. Ovo je opravdan zahtjev u opće, ali držim, da nije opravdan za zbornik, koji ima da podade samo tekst. Držimo to s toga, što nije dosta kazati, kazuje li se pjesma, ili se pjeva, već treba pokazati, i kako se pjeva, kada se pjeva, tko pjeva, u kojim prilikama itd., a to sve ne spada u izdanje, kako ga je »Matica« zamislila.

Kad govorimo o tom, kazat ću i ovo. Bude li »Matica« izdavala i obredne pjesme, zacijelo će se pojaviti zahtjevi, da se kaže: kaki je taj obred itd. To i opet u »Matičino« izdanje ne spada, a opet je mala korist od samoga teksta bez poznavanja situacije. Uzmimo samo jednu obrednu pjesmu u ovom »Zborniku«: »Oj, orlovi, orlovi!« (str. 447). Koliko ova divna pjesmica dobiva u svezi sa situacijom! A što bismo od nje gole imali? Ništa gotovo! Pa i ona lijepa poznata na str. 425, ili ona na str. 430! Možda će se stvar moći tako urediti, da »Matica«, ako ima ovećih zbirka ovakih pjesama, udesi stvar tako, da ne bude njoj nepotrebna troška, a nauci da bude veća korist.

Dosta je opširnu obznanu ove knjige »Matičinih« pjesama napisao i g. V. Jagić (Arch. f. sl. Ph., XIX. 627.—633.). Bilo bi nam mnogo milije, da smo na preko šest sitnih stranica poštovanoga u učenom svijetu arhiva za slovjensku filologiju našli više česa drugoga, a manje dokazivanja, da ove pjesme nijesu s pravom nazvane hrvatskima. Recenzija se neprijatno doima: ima u njoj što šta subjektivna, što nam je teško i spominjati, jer prosto ne razumijemo: čemu je sve to bilo? Tko smije poslije ovake recenzije u svjetskom učenom izdanju zamjerati našoj mladeži i novinarima, što još (na sreću samo djelomice) vode raspru o imenu, kad evo dobivaju obilne hrane s najkompetentnijega mjesta! Hoće li biti čudo, hoće li se razložno smjeti zamjeriti, ako koga od Hrvatâ stane napastovati sotona, da pođe pokazanim putem nepovjerenja, kad nam sirotama evo i ovo eminentno kulturno nastojanje zalijevaju bez svake potrebe jadom i čemerom! Tko da ne pomisli na onu hajku, na onaj Circumdederunt, što nam ga već pol vijeka pjevaju: Hrvatâ nema! Tko će moći široj publici, koja se za ovu stvar zanima, i u koju će glas o ovoj recenziji doći, — tko će joj moći dokazati, da je samo i jedino utvrđivanje čiste naučne istine tražilo sve ono, što nam je teško spominjati, a za što se je moglo znati, da će nas jedne jaditi, druge raspaliti, sve nas boljeti, a nikomu i ničemu koristiti, — a sve poradi raspre o imenu, koju tako lijepo i marljivo manjima proglašujemo — glupom! Ili zar je zbilja za nauku prvo i neotklonivo pitanje: kojim će se od dva imena jednoga naroda nazvati ove pjesme? Ne, mi o tom dalje ne ćemo ni riječi. G. je Jagiću odgovorio g. dr. Bosanac (»Vienac«, 1897., br. 44.) mirno, lijepo i stvarno. Bojimo se samo, da će mu se u učenom svijetu (možda najprije u Arhivu za slovjensku filologiju) upisati u grijeh i to, što je odgovorio.

Osvrnut ćemo se na njeke stvarne bilješke g. Jagića.

Na str. 632. pita gosp. Jagić: »Wie kommt es, dass diese Frauen (oder Mädchen) Heldenlieder erzählen (vortragen, vorsingen?) und wie verhält sich dazu die männliche Jugend desselben Ortes?« Očito je, da gosp. Jagić teško, ili nikako ne vjeruje u eksistenciju žena, koje su pjevale junačke pjesme priopćene u »Matičinu« izdanju. Iz našega se »Zbornika« (str. 427.) može g. Jagić uvjeriti, da to ne moraju biti »merkwürdige Frauen« (ib.), koje umiju pjevati junačke pjesme: to nije nikakovo čudnovato biće, već svaka obična svekrva (dakle svakako žensko), kako nam to lijepo kazuje naš g. Lovretić. A ja se sjećam, kako sam kao dijete slušao slično pjevanje na Božić. Je li do danas još što ostalo, ne znam, ali je zadaća našega »Zbornika«, da saznamo. Dodajem, da je to bilo u selu uz Savu između Siska i Zagreba, gdje živu tvrdi, čisti kajkavci.

Samo u svezi sa čitavim smjerom recenzije gosp. Jagića razumijem tvrdnju njegovu: »Denn von einer besonderen originalen Epik, die nicht sehr tief im serbischen Leben wurzelte, ist hier wenig zu finden. Nur wenige Nummern sind ihrem Inhalt nach so beschaffen, dass man ihre Entstehung auch den westlichen Gebieten als alte originelle Erinnerung zuschreiben könnte, z. B. Nr. 67. (Izbor Matijaša za budimskoga kralja)«. Ovdje je svaka riječ odmjerena u smjeru recenzije: s jedne strane »duboko korijenje u srpskom životu«, s druge »zapadni krajevi«. Ako je »srpski život« nešto drugo od onih »zapadnih krajeva«, valja da u ovim zapadnim krajevima živi narod njekakoga imena, koje bi se možda ipak smjelo spomenuti na šest stranica, gdje je govor i raspra gotovo samo o imenu. Samo u svezi sa čitavim smjerom recenzije, ponavljamo, razumijemo onaj »auch«; drugih razloga nema za tvrdnju g. Jagića, koja otuda očito izlazi, a to je: da je duboki korijen n. pr. pjesmi o ženidbi Sibinjan-Janka mogao biti samo u srpskom životu, ali se taj korijen i tako daleko raširio, da je došao i do Budima, dok korijenje života onih »zapadnih krajeva« nije a ma baš nikamo dalje od Budima doseglo, ako je uopće kamo doseći moglo u svojim originalnim uspomenama. Koji bi tomu mogli biti naukom utvrđeni razlozi, mi ne znamo. Pomišljali smo na koješta, ali nam se ne da vjerovati, da bi ti razlozi mogli ležati i u tom, što se ta i ta pjesma nalazi i u kojem srpskom zborniku pjesama, koje g. Jagić — očito kao potvrdu — obilno cituje.

Ne znamo napokon, s kojih bi razloga samo poznavaoci srpskoga narodnoga pjesništva imali ovaj »Matičin« zbornik izbliže istražiti (ib. 633). Oni bi za cijelo svoje učinili i bez pouke i putokaza g. Jagića — možda ipak drugačije ponješto, nego što je to do sad bio običaj. Ako njihove recenzije budu sadržavale u $^{9}/_{10}$ raspru o imenu i o ostaloj našoj domaćoj rđi, a manje o sadržaju pjesama, tko će se još držati pozvanim, da im dade pametnih savjeta? No mi molimo Boga, da tako ne bude, pače se čvrsto nadamo, da će praksa narasti teoriji preko glave.

Künstliche Verwandschaft bei den Südslaven. Von Stanislaus Ciszewski. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der philosophischen Doctorwürde von der philosophischen Facultät der Universität zu

Leipzig genehmigt. Leipzig 1897. v. 8°. III. 114. (Erstes Capitel einer später erscheinenden Arbeit.)

Učeni se svijet, i domaći i strani, bavio do sada izučavanjem gotovo jedino naših narodnih pjesama. Život, običaji, zabave, vjerovanja naroda našega, — to je nama do sada lijepa, ili kakva hoćete, sfinga. Pa i naše su pjesme proučavane s filologijskoga i historijskoga gledišta bez one dubine, koja za potpuno razumijevanje života i pojavâ u njemu gleda da pronikne u dušu živoga naroda. Knjiga, što smo joj spomenuli napis, prva je studija ne samo o našem narodnom životu i običajima, već je ujedno prva studija s gledišta evolucije. Nije pobratimstvo i posestrimstvo, — a o tom knjiga u glavnom govori —, osobina samo Hrvatâ i njihove najbliže južne braće: to je jedna od »elementarnih misli« svih narodâ (Bastianova je riječ), koja se do onih forma, kako je danas vidimo, razvila iz raznih stadija, a te stadije pisac naš lijepo prati i razlaže. Misao se ova morala razviti u različite simbole, kako ih pisac razlaže, a osnov joj je u jednu ruku u onoj staroj: homo homini lupus (str. 1.), a u drugu borba za opstanak. Ljudi su morali, ako nijesu imali i ostati vuci, stvoriti čitav niz pravno-društvenih uredaba sa simbolima, po kojima je n. pr. tuđinac mogao doći bez pogibli života u dodir s tuđim plemenom.

Ne možemo, kolikogod smo radi, pratiti pisca na lijepom ovom putu. Ističemo samo, da je za početak velike svoje radnje o umjetnom rodstvu odabrao »klasičnu« zemlju toga rodstva, zemlje južnih Slovjena, kod kojih kao nigdje drugdje bujnim životom živi pobratimstvo (str. 4.). Dalje govori pisac redom o rodstvu, što nastaje slučajem (ovamo pisac računa ono, što Vuk pripovijeda u Rječniku s. v.), što nastaje dobrovoljno i promišljeno (n. pr. kumstvo, ili pobratimstvo od nevolje), što nastaje na osnovu vjerovanja (roditeljima se dogodi nesreća, pa drže, da je to za kaki njihov grijeh, rastanu se i budu pobratim i posestrima). Zadnja trećina knjige govori o pravnoj strani umjetnoga rodstva i o adopciji.

Ako podsjetimo svoje čitatelje, što smo u I. sv. »Zbornika« kazali, da je g. Ciszewski čitavu godinu boravio u Zagrebu i s ljubavlju upravo proučavao knjige o životu našega naroda, pa pozna potrebitu literaturu kao gotovo nitko od nas; ako dodamo, da mu je pri ruci bogati bugarski ministarski Сборникъ za narodne umotvorine, lako će se razumjeti, da je građu iscrpao, što se više može.

Ne držimo za potrebno, da na ovome mjestu kažemo svoj sud o pojedinim zaključcima g. pisca. Dosta je, da smo istakli naučno stajalište i vrline obradbe. Molimo ga samo, da na nas i u napredak ne zaboravi, kad nâs gotovo i nema kod toga posla nikoga.

Krakowiacy. Stanislaw Ciszewski. Monografja etnograficzna. Tom I. Podania. Powieści fantastyczne. Powieści anegdotyczno-obyczajowomoralne. Bajki o zwierzętach. Zagadki i łamigłowki. — Krakòw. 1894. v. 8°. 380.

Ovo je etnografijska monografija po našoj volji, kake bi trebalo da sve budu, ako hoćemo jednom doći do potpune i pouzdane građe za znanstveno izučavanje kojega naroda. Ovo je tek prvi svezak od četiri, što ih je zamislio pisac, a sve o jednom malenom dijelu poljskoga naroda. Opseg je području piščeva istraživanja odredilo — sámo narodno mišljenje. Velik je to, po našem sudu, i znatan napredak u izučavanju naroda. Narod, kako to dobro i s potpunim poznavanjem stvari kaže pisac (str. 2.), vrlo oštro razlikuje i označuje etnografijske razlike, pače i najsitnije, pa tako podaje etnografu putokaz za izučavanje etnografijskih hrpa. Tako je pisac i u ovoj radnji po putokazu narodnom odredio etnografijske granice Krakovljakâ, pa se poslije uvjerio, da narod s neznatnim izuzecima vjerno i zgodno označuje. Samo ovakovo sabiranje i izučavanje građe po krajevima, koji za se čine jednu cijelost, vodi do željene cijelji.

U prvoj je knjizi naumljene tê radnje o Krakovljacima ono, što smo gore u napisu ispisali. U drugoj će knjizi biti »obredno-običajni koledar«, opis poroda, krštenja, svadbe, ukopa, pa igre i zabave, a i sve, što se zove »znanje narodno«, a na koncu »vjerovanja«. U trećoj knjizi bit će pjesme. U četvrtoj će biti studija o narodu, građa statistička i jezična, napokon poslovice. Na kraju će se dodati etnografijska mapa Krakovljaka.

Pisac ističe (str. 3.) teškoće razdiobe. Kako je samo teško odrediti granicu među pripovijetkom i vjerovanjem! Ako se uzme na um, da potpuna etnografijska građa ima obuhvatati čitav život naroda, onda se ove teškoće lako razumiju. Ne traži se ni više, ni manje, nego da se za sve prerazne i raznolike pojave života, materijalnoga i duševnoga, stvore barem okviri, u koje bi se te pojave mogle smjestiti. A povrh toga treba gledati, da u tom bude neki sistem. Ne pada nam s toga na pamet, da piščevu razdiobu ocijenimo: dugo će još svaki izučavalac narodnoga života imati svoju razdiobu, a ni kod tê svoje ne će u svim pojedinostima ostati dugo vrijeme. To je stvar posve prirodna.

Ne treba nam posebice ni isticati, da je građa, u ovoj knjizi sabrana, obilna, poučna za svakoga etnografa, osobito slovjenskoga. Meni je posebice kod sastavljanja »Osnove za sabiranje« podala mnogo, za što sam mislio, da je dobro i u nas za to priupitati. Građa je priopćena pravim narodnim govorom, — što se samo po sebi razumije.

Ne znamo, što je s ostalim knjigama.

Lud białoruski na Rusi litewskiej. Materyały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877.—1891. przez Michała Fedorowskiego. Tom I. Wiara, wierzenia i przesądy ludu z okolic Wołkowyska, Słonima, Lidy i Sokólki. W Krakowie. Nakładem Akademii umiejętności. 1897. v. 8°. XX. 509. (Wydawnictwo komisyi antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie.)

Od svih dijelova njekadašnje Poljske najmanje je etnografijski izučena Bijela Rusija i Rusija litavska, a ipak je to možda jedini kut Slovjenstva, u kojem se sačuvala posebna stara vjera i posebni mitologijski pojmovi, u kojem se narod tako strogo drži onih tisuća paragrafa nepisanoga običajnoga kodeksa. Dosta se je mnogo pisalo o bjeloruskim vjerovanjima, ali to sve ne zadovoljuje današnje istraži-

vače. Pisac je vrlo dobro učinio, što je na početku knjige nabrojio radove o Bjelorusima prije svoje knjige. Tu je u svem spomenuto 45 rasprava, članaka i člančića, a svi su osim tri, četiri pisani ruski.

Pisac je osnovao ovo djelo o Bjelorusima na 10 svezaka. U I. je knjizi pod napisom, što smo ga gore ispisali, ovo: Prvi dio. I. Vjera. 1. Boštva. 2. Demoni (đavao, dusi, ljudi, bajna bića, bića u spodobi čovječjoj). II. Priroda. 1. Vidljivi svijet poslije groba. 2. Vidljivi zemaljski svijet. 3. Čovjek. Drugi dio. III. Kultura. 1. Religija (etika, kult.). 2. Običaji (obiteljski, drugovanje, pravni običaji). 3. Zanimanje (lov, ribolov, stočarstvo, pčelarstvo, građevine, ratarstvo, vrtljarstvo, žensko gospodarstvo, bolesti [medicina], liječenje životinja, lijekovi). Dodan je popis ljekovitoga bilja i abecedni popis stvari. — Ovo je klasifikacija (nama na žalost nepoznata), što ju je postavio dr. Jan Karłowicz na folklorističkom kongresu u Stockholmu g. 1889. Da smo je poznavali prije, bila bi »Osnova za sabiranje« svakako bolja. — Krakovska je Akademija znanosti knjigu lijepo opremila.

Jedino, što čovjeka naučna na prosti pravopis mnogo smeta, to je po našem sudu nezgodna transkripcija. Poljsko je pisanje i bez toga komplicirano, a ovdje sve vrvi znakovima. Dakako, bez znakova ne ide, ali kad se Nijemci mogu već služiti prostijim pisanjem glasova č, š, pa kad i poljski književni pravopis ima ź, zar bi tako teško bilo, da ih Poljaci barem u ovakim djelima upotrebe? Koliko bi to bilo prostije i — jeftinije! No to je samo naše mišljenje, a vrijednosti krasnoga ovoga djela to ništa ne smeta.

Materyały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne wydawane staraniem Komisyi antropologicznej Akademii umiejętności w Krakowie. Tom II. W Krakowie. 1897. V. 8⁰. X. (156) + 380.

Do god. 1896. izdavala je krakovska akademija (od god. 1877): »Zbiór wiadomości do antropologii krajowéj«, kojega je izdanja do sada izašlo sedamnaest svezaka, u svakom po tri odjela: arheologijski, antropologijski i etnografijski.

U I. je tomu (doznajemo; rúkû nam nije došao): Udziéla: Kolera u poimanju naroda sądeckoga kraja; Czarkowski: Odnošaj staleža u Podlasiu; Czechowska: Svadba u Rudzku, kot. minjski; Malonowski: Primjer slikovitoga pisma; Cercha: Nar. basne iz kot. wielickoga; Wereńko: Nar. lijekovi: Pawłowicz: Crtice iz života narodnoga u Zalasovoj; početak Świętkowe radnje.

Ovaj II. tom sadržaje izvješća o sjednicama komisije (VI—X), a ostali sadržaj ima dva dijela: arheologijsko-antropologijski na prvih (156) strana, i etnografijski na 380 str.

Prvomu je dijelu sadržaj: Olechnowicz Wł.: Antropologijska karakteristika pučanstva kotara opatovskoga, gub. radomske. Magierowski L.: Trajanje života u Jaćmierzu. Olechnowicz Wł.: Arheolog. istraživanja u gub. lubelskoj. Hryncewicz Jul.: Ukrajinsko plemstvo. (Antrop. studija.) Demetrykiewicz Wł.: Grobišta i predhistor. naseobine u Tarnobrzeskom.

Etnografijski dio sadržaje: Stein J.: Nepoznata pjesma Trembeckoga. (Str. 1—4. Pjesmice su iz arhiva Czartoryskih, a iznose se s toga, što su pisane u narodnom mazurskom govoru. Francuska bilješka u

rkp. kaže, da ih je spjevao poljski pjesnik Trembecki [umro na početku 19. stolj.] za godišnjicu krunisanja za 7. rujna 1788. Pjesmice su ove kao kupleti pjevane uz plesanje krakovskih seljaka gospodi za zabavu.)

Wasilewski L. (sabrao): Bjeloruske zagonetke. (Str. 5—13, 128 zagonetaka. Vrlo je zanimljiva zagonetka pod br. 117:

Szatawiła, matawiła,
Po moru chadziła,
Pa niamiecku hawaryła,
Spieradu szyła,
Zzadu wiły;
Pad spadam pałatno,
Z wierchu sukno.
(Łastauka.)

Zanimljiva je s toga, što su u njoj spojene dvije naše zagonetke; prva je:

Motovilo vilo
Po gori se vilo,
Kući dolazilo,
Soli ne lizalo.
(Čele. Vuk., Rj. s. v. vílo.)

Druga je u Vuka s. v. vȉlo:

Sprijed šilo,
Straga vilo,
Ozdol hartija,
Ozgor mantija. (Lasta.)

Za nas nema sumnje, da je riječ vílo (koja je i onako, kako kaže, poznata samo u ovoj zagoneci) ili ista riječ, što je i vȉlo, pa je Vuk pjevanje (jer ovake zagonetke djeca pjevaju na poseban način) uzeo za duljinu, ili je ovo samo opetovan drugi dio riječi motovilo, jer djeca i to čine, da ritma radi opetuju ili cijelu riječ, ili samo prvu, ili drugu polovinu riječi.)

Rokossowska Zofia: Bajke (pripovijetke; »skazki, kazki«) iz sela Jurkovščizne (kot. zwiahelski, gub. wołyńska). (Str. 14—118, svega 89 prip.)

Świętek Jan: Pravni običaji i pojmovi naroda nadrabskoga. (Str. 119—380). Ovo je nastavak iz I. sveska ovih »Materijala«. U I. je svesku (kako se vidi iz kazala, dodanoga na kraju II. sveska) bio uvod, zatim: I. Obitelj. 1. Pojam o obitelji i rodu. 2. Odnošaji obiteljski u zajedničkom životu. 3. Odnošaji među roditeljima i djecom. 4. Muž i žena. 5. Zadnja volja i testamenat. 6. Nasljedni običaji. 7. Skrbništvo — U drugom je svesku: II. Društvo. 1. Plemena (»Rody«; tu su nabrojena prezimena). 2. Staleške razlike. 3. Sluge. 4. Najam. 5. Društva i zajednički poslovi. 6. Privatni život. 7. Javni život. III. Prestupci. 1. Pojam prestupka uopće. 2. Prestupci protiv religije. 3. Prestupci protiv časti

i poštenju bližnjega. 4. Pijanstvo i smetanje javnoga mira. 5. Ubojstvo i šteta zdravlju. 6. Prestupci protiv čistoće običajâ. 7. Prestupci protiv imetka. IV. Proces. 1. Proces. 2. Suci. Sudovi. 3. Kazneni postupak. 4. Građanski postupak. (Ovo nije čista građa, pisana narodnim govorom, već pisac pripovijeda i tumači svojim riječima, a dosta obilno cituje i originalno narodno mišljenje.)

Moderne Völkerkunde, deren Entwicklung und Aufgaben. Nach dem heutigen Stande der Wissenschaft gemeinverständlich dargestellt von Th. Achelis. Stuttgart, 1896. v. 8°. VIII. 487.

Knjiga ima tri odjela; prvi, historijski, crta razvitak narodoznanstva; u drugom se tumači, što je narodoznanstvo i što mu je zadaća, a u trećem se raspravlja, kako stoji narodoznanstvo prema drugim znanostima. Nas nije nijedan zadovoljio. U ovako velikoj knjizi moglo bi se mnogo više reći. Preobilno se cituje, a citati su, kad i ne bi bili istrgnuti iz niza misli, slabo »gemeinverständlich«, kako i čitavo djelo nije nikako »gemeinverständlich«. Historijski dio obuhvata tri petine djela, a ne otvara ni iz daleka pogleda u genezu narodoznanstva. Zadaća narodoznanstva i odnošaj njegov prema drugim znanostima ostao je uza sve citate neodređen, a tomu su baš citati najviše krivi. Tu treba postaviti jedno, jasno mišljenje, pa o njega omjeriti ostala različna. Knjigu je za šire općinstvo uopće teško pisati čisto objektivno, ali ta objektivnost ne stoji samo u vjernom citovanju, već u vjernom reproduciranju misli, koje je za šire općinstvo mnogo zgodnije. Pisac je poznat i s drugih radova u narodoznanstvu.

Deutsche Volkskunde. Von Elard Hugo Meyer. Strassburg. 1898. m. 8°. VI. 362 i mapa njemačkih narječja.

Predgovor je ovoj lijepoj knjizi pisan baš nama po srcu: gotovo bismo imali volju, da ga u cijelosti priopćimo. Pisac, koji se već preko trideset godina bavi njemačkim narodoznanstvom, drži akademijska predavanja o njem, a iz tih je predavanja i izašla ova knjiga. Istaknut ćemo njeke misli iz piščeva predgovora. »Ne ćute samo germaniste dužnost, da potanje upoznadu život i mišljenje prosta čovjeka, već tu dužnost sve to jače ćute i mnogi obrazovani ljudi, od najviših činovnika, pa do najskromnijega seoskoga učitelja, a osobito svi oni ljudi, koji su pozvani, da narod svjetuju i da mu pomognu, a onda da opet oni od njega pomoć traže«. »Narodoznanstvo ima znanstvenu, ali ujedno i socijalnu zadaću. Kurijoza, što ih mnogi bez saveza nagomilavaju, mogu narodoznanstvu biti od potrebe, ali to nije narodoznanstvo; glavni čar narodoznanstva nije u kojekakim ostacima iz prošlosti«. »Tako se neka (zanimanjem za narodni život i njegovo izučavanje) viši slojevi društva, koji misle, da su šupljim riječima »praznovjerje«, »prostota« odmah i sve kazali, — tako se neka potankim razumijevanjem približe nižima«.

Razumije se, da ovako uman pisac, kako se vidi iz ovo nekoliko riječi, ne misli, da se već danas može napisati »njemačko narodoznanstvo« i odrediti karakteristika njemačkoga naroda: ovo je samo pokušaj, poticaj, vođa.

Nama je samo žao, što djelo nije potpunije i znanstvenije, a takovo bismo mi o Nijemcima trebali za izučavanje životnih pojava

našega naroda. Nijemci su Slovjenima iza Litavaca (koji kao malen i od Slovjena podalek narod ne dolaze tu gotovo u račun) ne samo po jeziku, nego i po kulturi i ćudi (koliko sada već možemo reći) najbliži, pa će se mnogoj našoj kulturnoj pojavi starijega i novijega vremena morati tražiti korijen u njemačkom životu, — kao što Nijemci mnogo svoga ne će razumjeti bez slovjenskoga. Ta Nijemci su jedini narod, za koji imamo svoje ime, njih smo jedine bolje upoznali svojim očima. Mogli bismo ovdje nanizati refleksijâ o tom, kad bi za njih ovdje bilo mjesto. Ali možemo i ovdje upitati bez odgovora: Zar je samo slučaj, zar su samo vanjski uzroci krivi, što nas se je toliko njemstvo primilo?

No ova i ovako pisana knjiga za nas je dragocjena. Pisac i sam rado priznaje, što je slovjensko (stube, dürnze = dornsen, pa mnogobrojna imena selâ na -ow, -itz, -eitz, -eitsch), a jamačno će se mnogo toga na jednoj i na drugoj strani razjasniti iza potankoga proučavanja. Danas dakako mnogo smeta nepoznavanje jezika, osobito dijalekata; Miklošićev i Klugeov etim. rječnik nije dosta; treba poznavati dijalekte, a koliko je to proučeno?

Povremena izdanja.

Српски Етнографски Зборник. Издаје Српска краљевска академија. Књига I. *Живот Срба сељака.* Написао М. Ђ. Милићевић. Друго прерађено и попуњено издање. У Београду 1894. в. 8°. 371.

U predgovoru (bez paginacije) kaže pisac, da je u Glasniku srp. uč. društva: 22., 37. i 45. (1867—1877) objavio tri zbirke bilježaka o životu Srba seljaka. Ove je bilješke pisac popunio i na savjet njekih drugova u akademiji dao taj svoj rad u »Српски Етнографски Зборник«, koji je Srpska kralj. akademija ranije odlučila da izdaje.

O toj odluci Srp. kr. akademije čitamo u VI. Godišnjaku (1892) tê akademije (str. 74.), da je u skupu akademije filizof. nauka, držanom 9. Marta 1892., akademik Stojan Novaković pročitao ovaj prijedlog:

»Naše pleme je još u početku ovoga veka izašlo na svetski glas svojim u svakom pogledu nenadmašnim narodnim umotvorinama. Prema narodu, koji je umeo da u svoje narodne umotvorine unese onoliko mnogo istorijske svesti, lepote stila i nacionalnog osećanja, našao se i skupljač Vuk St. Karadžić, koji je te usmene tradicionalne, a u isti mah žive spomenike nekadašnjega narodnoga života znao pokupiti i izdati onako, kako treba.

Posle toga i narodne su umotvorine tokom velike promene ideja i razvitka književnosti udarile nazad. Posle prvih velikih zbornika Vukovih ni posao oko njih nije mogao biti ni bolji ni onoliko izdašan ni onoliko znamenit. Uz to pak ni skupljača se nije našlo onakoga kakav je bio Vuk.

A s vremenom sve je teže postajalo sabrati celu knjigu tih stvari, još teže je postalo urediti je, kako valja, a nije lako ni izdati je, osobito od kad se zna, da se više ne nalazi ono što je našao Vuk.

S toga je u poslednje vreme ta vrsta građe počela gotovo po-

tucati se od nemila do nedraga — po kalendarima, po sitnim listovima, po svakojakim uglovima, kao svaka niža vrsta književnosti.

Pa ipak teško bi bilo reći, da je tako pokupljeno sve što treba kupiti iz naroda, da se više nema šta na tom polju raditi.

Veština u skupljanju, upućivanje ljudi koji bi imali dobre volje da skupljaju a slabo znaju kako to treba raditi; vešto odbiranje pri štampanju, koje bi samo po sebi upućivalo skupljača; središte jedno koje bi k sebi privlačilo ovu građu, moglo bi još dosta usluga učiniti da se do kraja iscrpe i pozna ova grana narodnoga umstvenog života.

Uz ovo ima drugih suvremenih potreba koje bi, prema pogledima našega vremena, ovaj posao popunile i koje bi ovde najzgodnijeg mesta našle. Danas već valja pogledati na dijalekte. Naš se književni jezik toliko oteo i razvio, a književna se prosveta toliko već raširila, da je vreme misliti i na dijalekte. Najnovija istorijska istraživanja izazivlju veliku potrebu širega kupljenja građe iz naroda za istorijska lokalna pričanja i razne istorijske tradicije.

Toga radi mislim, da bi bila dužnost Srpske Kralj. Akademije da osnuje Zbornik ili Arhiv za skupljanje ili odbiranje ovakih stvari u najširem pravcu što se tiče opsega a što većom kritikom što se tiče sadržaja.

Pravi program ne bi se dao izraditi nego vremenom i pažnjom u poslu samom. Za uputstvo kako da se posao otpočne, moglo bi služiti ovo nekoliko misli.

S jezikom i životom samim u narodu se obrazovala usmena književnost, prethodnica sadašnje pisane, koja se cepa i grana isto onako kao i pisana. I pesma i priča, i basna i poslovica, i zagonetka i lokalna istorijska tradicija predmet su ove usmene književnosti kao god što su poezija u priči i u stihovima, pripovetka, istorija, filosofija grane i predmet pisane književnosti. U tim granama svima valjalo bi kupiti dalje, tražeći poglavito ono što još nije pokupljeno.

Predeli i plemena u kojima su do sad malo radili kritični skupljači samo po sebi su najpre preporučeni ovome skupljanju.

Pričanja o mestima i o istoriji ili o istorijskim starijim ličnostima takođe bi zasluživala naročitu pažnju.

Geografske granice Zbornika imale bi se obeležiti linijom dokle je poznata naša narodna epopeja, dokle i onako traju predeli prelaznih govora. Gde se već ne zna ni za kosovski boj, ni za Marka, ni za Nemanjiće, mogli bi naši ispitivači ostaviti drugome. Nešto šire granice u ovim poslovima mogu biti samo od koristi.

Pošto dijalekti naši nisu nimalo izučeni, ni oni ne bi bili iskupljeni iz ovoga Zbornika. Kako pojedine beleške, tako i veće i manje studije o dijalektima imale bi se smeštati na svoje mesto u Zbornik.

Prema tome bi Zbornik od prilike imao: odeljak za narodne pesme; odeljak za priče; odeljak za poslovice; odeljak za zagonetke; odeljak za istorijske tradicije; za dijalekte i t. d. U te bi se odeljke kao u svoje pregratke metalo što iz te vrste bude poslano akademiji, a nađe se da vredi da se štampa.

Zbornik bi izlazio, kad bi se prikupilo građe za jednu knjigu. Za prvu knjigu trebalo bi akademiji da od svojih znanaca ili ljudi za

koje se zna da imaju ovake vrste beležaka, sami prikupe građe i da delom pokažu jedno što se želi ovim Zbornikom, drugo pak kako se za nj radi. Po tome bi prva knjiga bila najbolji oglas za u buduće, i po njoj bi svak najbolje znao što se želi za Zbornik.

Uredništvo bi imalo da se brine poglavito o pouzdanosti i tačnosti beležaka i o tome da se građa sa što većom pažnjom bira, a ljudi da se upućuju da bolje izvore traže za gde koje slabije komade. Koliko god bude oštriji izbor, cena će Zbornika biti veća.

Potpisani ne podnosi ove misli kao kakav formalni predlog, nego istom kao nagoveštenje onoga što bi trebalo raditi, moleći Akademiju Nauka Filosofskih da ovaj predlog oceni i da ga udostoji svoje odluke«.

U Godišnjaku VII. (1893), str. 162, čitamo: »Dalje, naša je akademija ranije bila odlučila izdavati Etnografski Zbornik . . . Kao prvinu takoga Zbornika odlučila je ove godine izdati zbirku običaja, verovanja, lekova i lečenja u bolesnika koju je pribrao i uredio Akademik M. Đ. Milićević«. U Godišnjaku VIII. (1894), str. 38., piše, da M. Đ. Milićević prikazuje (u skupu 7. II.) zbirku Srpskih narodnih običaja, a Ak. St. Novaković predlaže, da se tom zbirkom počne onaj niz narodnih umotvorina, koje je Akademija namerna izdavati, i onda bi odlučeno, da se ova zbirka štampa (1500 prim.) pod imenom Srpski Etnografski Zbornik.

Kao II. knjiga toga Zbornika izašlo je djelo: Старинска српска јела и пића od Sime Trojanovića. U Beogradu. 1896. v. 8^{0}. 124.

Ne razumijemo, zašto je napis djelu: »Starinska srpska jela i pića«, jer o starinskim jelima Srba nema tu gotovo ništa. Pa i što će znati o starinskim srpskim jelima Ratzel, Klemm, Hoernes, Hehn, Humboldt, Tylor, Schrader, Lubbock, Lippert, Zimmer, Hellwald, Waitz i drugi, koji se u ovom djelu gotovo na svakoj stranici spominju, a po njima koješta o starim jelima svih starih i novih naroda do Australaca; stari Srbi izlaze gladni, samo za sadašnje doznajemo za gdjekoju posudu, jelo i drugo.

Djelo je razdijeljeno ovako: 1. Prošlost srpskog naroda. 2. Građenje sudova, pokućanstva i ostalih stvari. 3. Kuća i ognjište. 4. Usevi po srpskim zemljama, žetva i vršidba. 5. Prženje, kokanje i mlevenje žita. 6. Od čega Srbi peku kruh i kako? 7. Koja se jela peku i kako? 8. Prženje mesa. 9. Konzervovanje mesa. 10. Parenje i kuhanje usijanim kamenjem. 11. Razna upotreba usijanog kamenja. 12. Kuhanje u buragu kod Skita, Srba i Cigana. 13. Kuhanje raznog žita i brašna. 14. Bačije (= stanovi). 15. Beli smok. 16. Začini i tuljenje gladi i žeđi. 17. Ljudožderstvo. (! Ipak se »ne može pouzdano tvrditi, da su stari Srbi bili ljudožderi«, str. 110.). 18. Piće. 19. Sofra.

Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина. Издава Министерството на народното просвѣщение. София. (Gl. I. sv. »Zbornika za nar. živ. i ob. juž. Sl.«, str. 322).

Ovoga je »Сборника« izašlo do sad 14 velikih svezaka. U predgovoru k X. knjizi (1894) osvrće se redakcija na tih deset svezaka s njekoliko riječi. »Сборникъ« se počeo tiskati u 2000 eksemplara, a te godine tiskao se u 3000 eksemplara. Redakcija se njekako pravda, što su u »Сборникъ« ušle njeke rasprave, kojima u njem ne bi bilo

mjesta. »Сборникъ« će i dalje biti »etnografijski žurnal u najširem značenju riječi«. No za ovo »najšire« nema suradnika. Redakcija se žali, što suradnici, sabirači i istraživači, jednostrano shvataju zadaću oko izučavanja naroda: zanemaruju materijalnu stranu prosvjete, a sabiru i proučavaju samo: pjesme, pripovijetke, priče itd. Tomu je krivo, što još nema potrebne osnove za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu (str. IX). Redakcija se mnogo nada od Višega učilišta (Висшето Училище) i Državnoga muzeja, osobito za arheologijsko istraživanje.

I u kasnijim knjigama (poslije X.) dolaze n. pr. ovake rasprave (da ne spominjemo historijskih i filologijskih rasprava i građe): »K izučavanju mrežokrilaca i pravokrilaca u Bugarskoj« (XI.), »Prinos geologiji meričlerskoga kraja« (XII.), »Kredit i bankovne stvari u Bugarskoj« (XIV.) i t. d. Mi nikako ne razumijemo, zašto se za zbornik s ovakim sadržajem osobito i toliko naglasuje, da jest i da će biti etnografijski, pa bilo i u »najširem« smislu riječi. Gdje se nabrajaju latinska imena mrežokrilaca i pravokrilaca, pače bez narodnoga imena, — mi tu vidimo prirodoznanstveno izučavanje, ali etnografije ne vidimo. Koliko je i zašto je poznavanje prirode potrebno narodoznancu, to smo u kratko kazali u »Osnovi za sabiranje i proučavanje građe« i t. d. (str. 14.). Ovoga se moramo držati, ne ćemo li u narodoznanstvo strpati sve nauke i tako sve pobrkati. Redakcija i sama, o tom nema sumnje, ne drži, da ove ruke rasprave spadaju u etnografiju, pa su po svoj prilici drugi, a ne naučni razlozi, s kojih i one dobivaju mjesta u »etnografijskom« zborniku bugarskoga ministarstva prosvjete.

Kako se nijesmo u I. sv. osvrnuli na rasprave, koje se ne tiču narodoznanstva (a ima ih vrlo mnogo), tako se ne ćemo ni sada. Naprotiv ćemo iscrpiti, koliko nam prostor dopušta, sve znatnije rasprave, koje se tiču narodoznanstva.

Baldžiev V. T. **Studija o našem ženidbenom pravu** (VII. [1892] 111—158, VIII. [1892] 194—215, X. [1894] 236—267; gl. I. sv. »Zbornika za nar. živ. i t. d.« str. 339). — U trećem odjelu raspravlja pisac o zaključavanju bračne veze, najprije o »godežu«. Годежъ, je isto, što i спогодба, a ima i drugih naziva: мѣна, тъкмешъ, главешъ, таксание, посврършване, koji su usko svezani s historijskim razvojem годежа. Poslije njekoliko riječi o crkvenim zarukama govori pisac o običajnim zarukama, годежу. Годежъ je kontrakat, — no svoje vrsti: obećanje jedne stranke ne daje prava drugoj stranci, da traži izvršenje obećanja osim u posebnom slučaju, ako zaručnik učini copulam carnalem: otuda nasilje kod ženidbe, koje su nasilje činile bugarske starješine, a pomagalo im je u tom i grčko svećenstvo i turska vlast, premda to nije zakonska turska odredba, nego se varalica, koji prevari djevojku, može kazniti zatvorom. — Objekat je годежа (zarukâ) buduća bračna veza. No, koliko se može suditi po njekim starim običajima, objekat je u staro vrijeme bila sama djevojka, koja se kupovala kao i svaka druga stvar, pače se pogađalo. Danas nije objekat djevojka, i ako bi se to moglo činiti po tom, što otac prima novce. Po činjenicama, što se svi darovi moraju vratiti, ako se zaruke razvrgnu, ili ako koji od zaručnika umre, drži pisac, da zaručni ugovor nema personalnoga karaktera, nego samo kontraktni: zaručnici su posve pasivni, a pogađaju se samo oci (str. 117—18). I danas su gotovo po svoj Bugarskoj roditelji doduše glavna lica kod zarukâ, ali bez privole djece ne vrijede zaruke, pa su oci samo zastupnici njihovi, pače se djeca mogu zaručiti i bez roditeljâ (str. 118). — Zaruke se u bugarskoga naroda ovako obavljaju (str. 120—124): a) Prvi ili tajni »godež«. Jedna godežarka, ili godežar od momkove strane traži djevojku (bug.: momiče). Gdjekada mora i više puta tražiti, dok djevojka ili privoli, ili odbije. Ako privoli, daje struk cvijeća, obično zdravec (?), kao znak obećanja. Gdjegdje daje dragocjenu stvar. b) Drugi ili mali (малъкъ) »godež«; zove se još prsten i mal-stroj. Kad djevojka privoli, ide od momkove strane pet (ili sedam, ili devet) ljudî (muškaraca), najbliža rodbina momkova; zovu se godežari, svatovi, strojnici. Otac momkov ide naprijed i ima glavnu riječ; pita roditelje (kao da ništa ne zna, što su »godežarke« dogovorile): hoće li dati svoje momiče za njegovo momče. Tu bude i djevojkina rodbina pozvana. Sad se javi momiče, poljubi u ruke roditelje, pa prvoga godežara (svekra) i redom sve godežare. Svekar joj »spušta« zlatne novce, koji nijesu drugo nego zalog. Gdjegdje se sada pazari za agarлък (kupovnina, cijena za djevičanstvo). Djevojka daje godežarima po kitu cvijeća, u kojoj bude (sitan) novac. Sada čestitaju i piju rakiju, što su donijeli godežari. Tada ide jedan »muštuldžija« k momku, lupi kalpak o zemlju i javi: djevojku su dali. Od toga se časa momak i djevojka drže za godenika i godenicu, dvije se ove obitelji »svatuju« (се сватуватъ), zovu se »svatovi«. — c) Treći ili »golêm (veliki) godež«. Poslije maloga godeža idu momkovi ljudi sa svirkom k djevojci. Kad se naigraju i napiju, idu svi zajedno s »godenicom« kroz selo, idu na zdenac, nalijevaju vodu, s kojom »godenica« napaja sve uokolo, igraju kolo i vraćaju se, kako su i došli. »Golêm godež« bude ili isti dan, kada i mali, ili kasnije. Ako »godenika« nema doma, čekaju, dok se vrati. »Golêm godež« mora se obdržavati zato, da selo zna, tko se je i s kim zaručio, ako bi došlo do kakih neprilika. No zaručni čin, zaručni završni momenat, misli pisac (str. 120), pada u drugi »godež«; drugi je »godež« samostalan i vrijedi bez velikoga (str. 123). Samo se u njekima mjestima pazari u velikom »godežu«, pa ako pazar ne pođe za rukom, sve se razvrgne. Prsten nema velikoga značenja za vrijednost »godeža«: daje se prije i poslije, jer nije određeno vrijeme, kad se ima dati. Po tom sudi pisac (str. 124), da je davanje prstena nastalo pod utjecajem vizantijsko-rimskoga prava.

»Godež« je kontrakat, kako je kazano, ali svoje vrste: svečan, s ceremonijama; a to stoga, što je u nj s vremenom osim materijalnoga elementa (kupovanja) došao i moralni: godež ima društveno znamenovanje. Godež 1) nije isto, što ženidba, jer je bračno življenje zaručnikâ sramotno; ovaj princip stoji u protimbi s kanonskim pravom i praksom; 2) lako se razvrgne, bez procesa, dok Crkva traži proces (str. 127); 3) ima materijalnih posljedica, kad se razvrgne, kao i svaki drugi kontrakat, i to: a) bez ikake štete, ako dođe vis major (ako n. pr. koji od zaručnikâ umre); onda se moraju vratiti svi darovi u naravi

(ako su cijeli, no vrijednost mjesto stvari ne može se tražiti; protiv toga običaja stoji otomanski zakon, koji ne dopušta, da se bud kaki darovi traže natrag); b) sa štetom u tri autoru poznata konkretna slučaja: odsutnost i iščeznuće zaručnika, pa bezrazložno odgađanje vjenčanja; običajno pravo gleda u sva tri ova slučaja culpa levis; s formalne strane i tu nijedna strana ne gubi ništa, — jer svaka strana zadrži sve darove; no kako zaručnik više potroši, zaručnikova strana gubi; budući da nema u običajima jednoga određenoga roka, do kada se poslije »godeža« ima obaviti vjenčanje (a nema toga ni u zakonu, ni u kanonskom pravu bugarske crkve), drži pisac (str. 134), da bi taj rok (po 566. pjesmi u zborniku braće Miladinovih) imao biti tri godine; napokon se mogu zaruke razvrći c) s ozbiljnim posljedicama, a štetu trpi (vraća darove i naplaćuje svaka strana besplatnu službu za vrijeme zarukâ, gubitak vremena itd.) u njekim mjestima ona strana, koja zaruke razvrgne (bez obzira na to, je li druga strana kriva), a u njekima ona, koja je kriva; krivnja nije stalno određena.

Govoreć o ženidbi (str. 138—156) razlaže pisac, kako obećanje nije najznatniji momenat u ženidbi, već faktično »uzimanje« žene pod vlast muževlju. A ima više načina uzimanja. Prvi je »grabež ili otvličanie (otmičanie)«, koji je nastao iz staroga principa: da su i žene — stvari bez prava. Grabež djevojke razlikuje se od drugoga grabeža tim, što se ugrabljena djevojka ne traži i ne može natrag tražiti ili uzeti, dok se druge stvari mogu; uza to grabež samo onda vrijedi — kao način ženidbe, ako otmičar (običajnim vikanjem po selu: uha! i dr.) kaže nakanu, da djevojku ugrabi za ženu. Za turske je vlade otmica bila običajna forma ženidbe, a i danas nije iščezla usprkos zakonskim kaznama (str. 141). — Drugi je način: pristanka, koju je grčko kanonsko pravo držalo za otmicu i grabež, i ako u otmici u strogom značenju riječi nema privoljenja djevojčina, a u »pristanki« se narušuje samo volja roditeljska: djevojka privoljuje, da bude žena svomu ljubljeniku, predaje se sama u njegovu vlast protiva volje roditeljske. Ovaj običaj traje i danas, budući da ni po kanonskom pravu bugarske crkve ne treba apsolutno za ženidbu privole roditeljâ. Treći je način naturvanie (natrapvanie): djevojka sama otide u kuću momkovu i naturi mu se za ženu, a on je mora primiti, a ni roditelji je njegovi ne mogu protjerati. Svoju volju kazuje djevojka simbolima: dođe u kuću, stane gdje u kut, ili k ognjištu, i šuti; na pitanja ne odgovara; već mjesto odgovora uzima vatralj (маши), ravna glavnju na ognjištu, — znak, da je u kuću došla, da bude domaćica; momak joj zapovjedi, da donese vode, ona to učini i od toga je časa njegova žena. Razumije se, da se ovako može naturiti samo ona djevojka, koja za to ima osnova u tom, što je momak s njom bio, a ne će, da je uzme; razumije se i to, da se oženjenu čovjeku ne može naturiti; ni udovica se ne može naturiti, jer ona nema djevojačke časti. — Četvrti je način kupovanje — prodavanje (покупка, продажба). Ovaj je običaj posljedica neograničene očinske vlasti, koji je mogao svoje dijete prodati, pokloniti itd. I danas se gdješto drži, samo kupovnina (пазарлъкъ) nije ocu, već kćeri, a njoj se za to kupe darovi. Ako se poslije pokaže, da

kupljena nije djevojka, vraća se kupovnina i momak vraća nevjestu roditeljima sa sramotom (str. 144—145). Ipak nije bilo dosta, da se djevojka kupi samo: trebalo je, da muž, prije nego djevojka prekorači njegov prag, simbolom pokaže, da ona dolazi pod njegovu vlast: provlačila bi mu se ispod noge u kuću, a on bi je udario petom u leđa; ili bi mu s koljena lizala sol (str. 147, i nota).

S vremenom se sve po malo pod utjecajem kršćanstva promijenilo, stari su običaji ostali samo simboli, »svadba« se slavi svečano, a gotova je tek onda, kad mladoženja na svom pragu primi nevjestu pod svoju vlast. Budući da je kršćanstvo podiglo brak visoko, a zakonskom je svojom moći bilo silno, tako da bez crkvenoga obreda nije bilo valjana braka (Dušanov zakonik kaže u čl. 80.: »И ниедина свадьба да се не оучини безь вѣньанія, ако ли се оучини безь благословенія цръкве, таковы да се разлуче«.): nestajalo je i gotovo posve nestalo svih drugih načina sklapanja bračne sveze, a stari su običaji i simboli sve to više gubili vrijednost, — jer su postali suvišni. U Bugarskoj se u crkvi sklapa brak ovako: Mladenci dođu u crkvu (djevojka stoji lijevo), svećenik uzme dva kovna vijenca (koji se čuvaju u crkvi), blagoslovi njima mladence i postavi im ih na glavu govoreći svečano: »Вѣнчаетсѧ рабъ Божии (N) съ рабою Божиею (N)«. Nema vijesti o tom, kada je u Bugarskoj uvedeno crkveno vjenčanje, no pisac misli, da je u X. i XI. vijeku bilo u običaju, ali drži, da se nije moglo posvuda raširiti i utvrditi: imalo se u jednu ruku boriti s narodnim običajem, a u drugu je ruku čitava Bugarska bila rastrgana bogomilskim neposluhom, koji je napokon (1393) i pokopao Bugarsku. Tako je samo moguće, da je do nedavna u Bugarskoj narodna svadba imala konstitutivni karakter: brak je vrijedio bez crkvenoga vjenčanja.[1]

U četvrtom odjelu (VIII. sv.) raspravlja pisac o prekinuću bračne veze. Po narodnom običaju bugarskom može se bračna veza raskinuti na tri načina; a) ako muž ženu protjera (изпъждвание); u najstarije vrijeme je imao muž vlast nad životom i smrću ženinom; to se vidi iz nar. bug. pjesama; i bogomili su se ženili pod uvjetom, da mogu ženu protjerati, kad ih je volja; grčka je crkva primila mistički narodni broj 7: ako muž i žena 7 godina rastavljeno živu, crkva ih formalno rastavlja; b) žena može ostaviti muža (избѣгвание), ako ima razloga: ako je muž impotentan, ako ju daje drugomu čovjeku, ako zlo s njom postupa, ako je muž sodomita; c) ako se dogovorno rastanu; no tu je privola ženina samo formalna: muž tjera ženu poradi neplodnosti, starosti, bolesti; žena toga prava nema; u jednoj se pjesmi žena prodrznula, pa pokušala ostaviti muža, koji je bolovao devet godina, a on joj odrubio glavu.

U petom odjelu (X. sv.) govori se o pravima i dužnostima, što

[1] Posve novo svjetlo baca na hrvatskoga Ladu i ladanje hrvatskih djevojaka bilješka str. 152, gdje se kaže, da g. D. Marinov sprema zbirku običaja, u kojima se opisuje takovo narodno vjenčanje, koje se zove laduvanie, a nevjesta se zove Láda. Kad se pomisli još na hrvatske oružane »kraljeve« i one pjesme, — prosijava po malo svjetlo na krasne ove običaje.

izlaze iz bračne veze. Po narodnim bugarskim umotvorinama i običajima dolazi pisac do uvjerenja, da je žena bila pod vlašću muževljom kao stoka; tä otac je i prodavao ženu kao stoku.[1] No ima pjesama, gdje muž saziva rod na vijeće, prije nego ubije ženu; tu se vidi, da mu je vlast manja; osobito je ta vlast bila manja u zadruzi, gdje je i muž bio pod vlašću gospodarevom. Muž ima pravo po narodnom običaju tražiti od žene, da mu rađa (crkva toga ne traži); žena mora čekati muža, ako ga nije doma, godine i godine, i ne smije se udati; žena gubi svoje ime poslije udaje: Stana n. pr., koja se uda za Marka, zvat će se od sada Markovica (danas se zove po kući muževljoj); a i djeca i sav imetak nosi ime muževo; no po narodnom je običaju, koji je do nedavna vrijedio, stroga razlika među imetkom muževim i ženinim, tako da jedno po drugom nije moglo ništa naslijediti; po smrti jednoga, ili drugoga mora jedno za drugim žalovati, no muž kraće vrijeme; muž mora platiti troškove za ženin ukop, a žena za mužev ne mora; muž ostavlja ženi (zaklinje sinove, da materi dadu) »grobninu«, komadić zemlje za uživanje do smrti.

Bugari su oslobodivši se naslijedili tursko zakonodavstvo, koje nije potpuno u ženidbenim stvarima, pa se ni sudbena praksa, ni duhovna vlast ne drži jednih načela.

Dragomanov M.: **»Bilješke o slovjenskim etičkim i religijoznim legendama«.** (VII. 215.—312., VIII. 258.—315., X. 3.—68.) Pisac se ne će držati nikakova sistema, a obradba ne će biti ni potpuna: upotrebit će građu, koja mu je pod rukom.

(I. Božje pravosuđe.) Kad je čovjek jednom počeo tražiti svezu među pojavama života, dugo je držao, a i sada drži, da su zavisne o volji onih bića, kojima je fantazija čovječja naselila vasionu. Najprije je držao, da je u svakoj stvari slobodan duh, koji je svaki čas spreman, da mu škodi (animizam). I bogovi su grčki zavidni (Polikratov prsten, Homerovi bogovi). S vremenom se razvilo poimanje o jednom vrhovnom bogu (primoteizam), napokon o samo jednom bogu, a s tim uporedo ide razvoj shvatanja života, da je vladalac svijeta u svojim činima pravedan: u Hesijoda je *Δίκη* kći Zevsova, a Eklesijasta kaže, da je Bog pravedan. Da se to shvatanje jasnije pokaže, stvorili su moraliste posebne pripovijetke. Imadu i dvije bugarske. Prva u kratko glasi:

Kaluđer izađe iz manastira, da vidi, što ima u svijetu, pa da se vrati. Sretne oboružana čovjeka, koji mu se ponudi za druga. Prvu noć prenoće u nekoga govedara, koji ih lijepo primi, a onaj mu oboružani u jutro poruši kuću. Kaluđer se ljutio i požalio, što je takoga razbojnika primio za druga. Drugu noć prenoće u bogataša, a kad im ovaj dade u jutro sina svoga, da ih malo isprati (bila je magla), onaj mu oboružani zakolje sina izvan sela na mostu. Na ukore kaluđerove odgovori, da je sve pravo uradio: onaj se govedar dugo već muči pasući goveda, pa me Bog, veli, poslao, da porušim kuću, jer je pod

[1] U Bracigovskom se »godenik« (zaručnik) zove »запиен«; pisac misli otuda, što su se pogađali za djevojku kao za stoku, pa pili »krčmu« (likov?). Nama se to ne čini baš pouzdano, ali ipak je zanimljivo, što i mi imamo zapojke (gl. str. 432 »Zbornika«).

njom zakopano blago; onaj je sin već u utrobi materinoj rekao, da će ubiti oca i uzeti mu imanje, zato mu uzeh dušu. Nijesam, vidiš, zao čovjek, nego anđeo Mihajil. (»Cб.« V., III. отд. 153—154).

Drugoj je u kratko ovaki sadržaj:

Sv. se Ilija, dok je živio na zemlji, potuži Bogu na nepravde, što se na zemlji događaju. Bog ga pošalje na izvor, neka se sakrije u šuplji javor i gleda, što se događa, ali neka trpi, vidio dobro, ili zlo. Na izvor dojaše oružan konjanik, nagne se i napije vode, no ispade mu ćemer s dukatima, a on toga ne opazi i ode. Za njim dođe ovčar, nađe ćemer i pobježe, a za njim prosjak, koji si namoči koricu hljeba u vodi. U to se vrati konjanik, da traži ćemer, pa navali na prosjaka, a Iliji sve srce puca, no mora šutjeti. Konjanik ubije prosjaka, a kad ne nađe u njega ćemera, »vrag uzeo«, reče, »moju sreću, ostadoh i bez novaca i bez duše, ne idem kući, nego u pustinju«. Ilija se sutradan vrati pred Gospoda, ispripovjedi sve, a Gospod reče, da je sve, što je Ilija vidio, pravo: onaj je konjanik stekao one dukate tim, što je ocu onoga ovčara otjerao 300 ovaca i prodao ih, a onaj je prosjak od najgorih ljudi, sve sam mu već dao, no ne će se pokajati i baš se sada spremao, da s razbojnicima ubije oca s petero djece; konjanik se već počeo kajati, a pošto je ubio onoga prosjaka, otići će na Sv. Goru, da okaje sve grijehe. Otada je Ilija za sve govorio: »tako je volja božja«. (»Cб.« VI., III. отд. 117—119).

Pripovijetke ove nijesu izvorni plod bugarske muze. Njima su se već bavili evropski učenjaci (Paris, Clouston i dr.), a Dunlop im je već 1814. g. pokazao izvor u XVIII. glavi Korana, gdje se mjesto Ilije spominje Mojsije, a neznanac (u bug. prip. anđeo Mihajil) onaj probuši ribarima lađu, ubije na putu nevina čovjeka, a negostoljubivim građanima podigne stijenu, koja se htjela srušiti; lađu je probušio zato, da je ne zarobi njekaki car, koji sve neoštećene lađe grabi; ubijeni bi mladić bio pokvario roditelje nevjerstvom; stijena je bila baština malodobne djece, a pod njom je blago. Pripovijetka se s nekim neznatnim dodacima nalazi i u muslimanskim knjigama.

Ista se pripovijetka nalazi u ruskom »Drevnom Pateriku« (izd. u Moskvi 1874.), koji je preveden iz grčkoga jezika, a bio je poznat već Fotiju. Tu anđeo 1) baci u zrak srebrnu zdjelu, iz koje ih je pobožni gostoprimac pogostio; 2) drugomu pobožnomu gostoprimcu zadavi sina; 3) poruši i s nova podigne stijenu opustjele kolibe. Zdjelu je bacio s toga, što je bila jedini krivo stečeni imetak onoga čovjeka; sina je zadavio, što je imao postati oruđe satanino; stijenu je podigao, da zli vlasnik kolibe ne nađe pod njom blaga, kad bi se srušila.

Slična je pripovijetka u zborniku »Vitae patrum«. Tu anđeo 1) ukrade gostoprimcu srebrnu zdjelu i ubije mu sina, koji bijaše pošao za njima, da im zdjelu uzme; 2) dade onu zdjelu negostoljubivu opatu. Prvo učini, jer zdjela bijaše krivo stečena, a sin bi bio dojduću noć ubio oca; drugo zato, da se dovrši propast opatova.

U jevrejskoj varijanti (XI. v.) putuje rabin Josua (živio u III. v.) s Ilijom. Tu Ilija 1) pomoli se Bogu i gostoprimcu crče jedina krava; 2) negostoljubivu bogatašu podiže stijenu; 3) negostoljubivim člano-

vima neke sinagoge zaželi od Boga, da svi postanu poglavari; 4) gostoljubivim građanima naprotiv zaželi, da im Bog dâ samo jednoga poglavara. Kravu je ubio, da bude otkup za dušu žene gostoprimčeve; za stijenu znamo, a 3) i 4) objasnio je tim, što je, veli, grad, koji ima više poglavara, izgubljen. (»Revue des étud. juives« 1884, Janvier, Mars).

Prva redakcija ovih pripovijedaka pripada Jevrejima: oni su glavni sistemisatori monotejističkoga učenja (str. 263). To se potvrđuje, misli pisac, i tim, što se slična pripovijetka nalazi i u vavilonskom Talmudu, koji je redigovan u VI. stolj. posl. Kr. Tu je mjesto anđela Asmodej, poglavica vražji.

Neki događaji, s kojima ima posla Asmodej u talmudskoj pripovijedci, nalaze se u pripovijetkama, koje je pisac skupio pod naslovom: »O anđelu, kojega je Bog prognao«. Tu spominje i priopćuje najprije hrvatsku pripovijetku (Krauss: Sag. u. Märch. d. Südsl. II. 129 do 131; nešto promijenjena: Strohal: Hrv. nar. prip. knj. I. 226—230): Djeci umre majka, anđeo božji siđe po njezinu dušu, no dječica mu se smile i on vrati majci dušu, a Bog ga za to kazni poslavši ga u svijet, da služi ljudima. Najprije služi popu, kojemu kaže, da on (anđeo) nikada ne ide u crkvu, ni pred kim ne skida kape, ne smije se i ne pljuje. U ruskoj sličnoj pripovijedci (Afanasьev: Нар. русс. лег. br. 26) razbija Bog pred anđelom kamen, u kojem su dva crvića. »Tko hrani ove crviće, hranit će i ono dvoje djece«, reče Bog (jednako u Strohala). Služeći anđeo u popa (u obadvije hrv. pripovijetke i u Afan.), ili u manastiru (Sadavnikov: Сказки и преданія самарск. края, 251), ili u vladike (Dobrovolski: Смоленскій этногр. сборн. 323) čini kojekake (po ljudskom mišljenju) gluposti i nepravde. Iz Galicije je dobio pisac (od poznatoga pisca Iv. Franko) neštampanu varijantu, u kojoj anđeo služi također u popa i 1) moli se pred konjskom lubanjom; 2) baci na mostu slijepca prosjaka u vodu; 3) moli se u krčmi, a 4) na crkvu baca kamenje, a to ono 1. zato, što u lubanji bijahu crvi — griješne duše, 2. onaj slijepi starac bijaše grješnik, 3. u krčmi se moljaše za pijane ljude, koje napastovaše vrag, a 4. kamenjem je htio protjerati vragove, koji su sjedjeli na krovu i bilježili grijehe. U bugarskim varijantama ima samo prvi dio pripovijetke (t. j. nema spomena o anđelovoj službi u svijetu), a u razbijenu se kamenu nalazi žaba.

Ovaj se motiv o crviću u kamenu nalazi u arapsko-muslimanskoj priči o smrti Mojsijevoj (Weil: Bibl. Leg. etc. 289): Gospod javi Mojsiju, da će skoro umrijeti, a on se boji za svoju djecu itd. Pisac ne može tvrditi, da je ta priča prototip svim do sada spomenutim (str. 276.).

Ona se bug. priča o sv. Iliji na izvoru nalazi i u Grünbauma: Jüdisch-deutsche Chrestomathie (samo se mjesto Ilije spominje Mojsije), dalje u persijskoga pjesnika (XV. v.) Džami (prevedena u »Zft. der deutschen morgenländ. Ges. XIV., 706 i XVI., 762), a slična u arapskoga pisca Ben-Mohameda Kazvini i u njekim redakcijama »1001 noći«.

Obadvije fabule (o putniku i anđelu i o proroku na izvoru) dosta su se u srednjem vijeku raširile po zapadnoj Evropi: prva se nalazi u zborniku »Exempla ex sermonibus vulg. Jacobi Vitriacensis (biskup

u Palestini u XIII. v.), a iz propovjedničke su književnosti došle i u islandski zbornik Aeventyri (XIV. v.); a druga se nalazi u Gesta Rom. (ed. Oesterley 478), gdje je (u gl. 80) spojena s prvom (o putniku i anđelu), a tako je spojena i u sicilskoj, bretonskoj i poljskoj nar. književnosti. U sicilskoj neki pustinjak vidi, kako sluga ukrade srebrnu žlicu, a potvoriše siromaha proštenjara (hodočasnika); pustinjak posumnja o pravednosti božjoj i otputi se u svijet, da uživa; putem sretne mladića (anđela), koji 1) ukrade vreću zlata putniku, koji im je, kad su se utrudili, ponudio svoje mule, da ih ponesu; 2) zadavi gostoljubivoj krčmarici dijete; onaj proštenjar bijaše ubio oca, zlato bijaše ukradeno, dijete bi postalo tat i ubojica. U bretonskoj se na početku mjesto ukradene žlice spominje ubistvo, za koje osudiše na smrt nevina pastira. Suputnik pustinjakov (anđeo) 1) zadavi gostoljubivu bogatašu dijete, 2) strovali s mosta prosjaka, 3) ukrade drugomu gostoljubivu pustinjaku zlatnu čašu; onaj pastir bijaše prije trojicu ubio, dijete je smetalo roditeljima pobožni život, prosjak bi za čas bio ubio drugoga prosjaka, a pustinjak se previše oholio svojom čašom i iz nje previše pio. U španjolskoj (dosta umjetno prerađenoj) poučava Isus sv. Petra o pravednosti božjoj. Tu je spojena pripovijetka iz »Vitae Patrum« i Korana.

Spomenute bugarske pripovijetke bliže stoje istočnim nego zapadnim varijantama: prva je slična onoj iz paterika, druga 80. glavi iz Gesta Romanorum. »Vjerojatno je«, da je varijanta druge pripovijetke kolala oko Sredozemnoga mora, pa je od nje nastala latinska i bugarska, koja je izvoru bliže (str. 290.—1.).

Prvoj bug. legendi slična je srpska (Stefanović: Srp. nar. prip. N. Sad, 1871., broj 24): tu Hrist putuje sa sv. Petrom i Pavlom, mole nekoga siromaha grožđa, on im dâ, a Hrist mu zapali kolibu, — pod kojom siromah nađe (od hajdukâ njekada) zakopano blago. Tu su dvije nove stvari: upaljivanje, koje se nalazi i u zapadno-evropskim, i putovanje Hristovo, koje se nalazi u ruskim varijantama, a moglo bi biti bogomilsko (str. 293.). Velikoruska legenda pripovijeda, kako putuju dva mudraca, siromašna ih udovica primi, a jedan od tih 1) naputi vuka, da izjede jedinu udovičinu kravu, 2) negostoljubivu bogatašu dade bure zlata, a 3) gostoljubivu uzme i baci u more srebrnu čašu, 4) podiže pustu staru kolibu (»Лег. русс. нар.« Спб. 1861.). Ova legenda stoji po srijedi među jevrejskim varijantama (krava) i »Drevnim paterikom« (čaša i rušenje kuće). U malorusko-ukrajinskim ima sličnosti s koranskim i jevrejskim varijantama, ali i sa španjolskom i srpskom (putovanje Hrista i apostolâ). U jednoj (Dragom.: Малорусс. нар. пред. itd. 119.—120.) ne će Isusa i sv. Petra prevesti bogataš na svojim volovima preko rijeke, a siromah ga na svojim vôcima preveze, no i ovi će mu crći, ali će mu zato djeca biti bogataši. U drugoj (ib. 110.—114.) putuje Bog i sv. Petar, pa Bog puti sv. Petra, neka s plota ukrade rublje. Žena ga vidi, no reče samo: neka ga Bog vidi! Poslije noće (tu je i sv. Nikola) kod jedne sirote, koja nema, što da im dâ, dok se ne dogodi čudo: Bog joj reče neka pogleda u peć, — a tamo svakojako jelo. Dalje se navrate k bogatašu, gdje je baš svadba,

no skupci su oboje, osobito žena. Legnu na polju, da počinu. Dođe vuk i moli Boga, da mu dade što za jelo. »Idi k onoj siroti i pojedi joj šaru kravu«. Sv. se Nikola moli za sirotu: neka bi rađe ovomu skupcu vuk što pojio, no Bog ostaje kod svoga, a sv. Nikola namaza kravu blatom, da ne bude šarena, nego crna. Vuk se vrati: nema šarene krave, nego crna. »Pojedi crnu!« Skupcu se još dokotrlja bure zlata. Sv. Nikola ožedni, a Bog ga šalje na dva izvora, no na jednom veće i strašnije zmije nego na drugom. Tek kod trećega izvora nađe slatke vode, cvijeća, voća, a ptice prekrasno ćurlikaju: tu se sveti Nikola zagledao i zaslušao tri godine. Ona su oba izvora pakao, kamo će doći skupac sa ženom, a treći je izvor raj, kamo će doći sirota. Pravda je tu, vidi se, prenesena s ovoga na drugi svijet (s. 301.).

Jedna velikoruska varijanta (Afanas.: Нар. русс. лег., br. 3) i više bjeloruskih (Romanov: Бѣлорусс. Сбор., str. 11, 160, 197) odraz su ove maloruske. Zanimljiva je jedna bjeloruska varijanta (Dobrovolski: Смоленскій этногр. Сбор. I. 308—310): osnova joj je 80. glava iz Gesta Rom., a ima podrobnosti iz 127. glave te knjige i iz istočne priče »o proroku na izvoru«.

U sjevero-zapadnih rimokatoličkih Slovjena poznata je piscu jedna moravska (Kulda: Mor. nár. poh. itd. II. 119—122) i tri poljske (Kolberg: »Lud« XIV. 166—7, III. 153—6, VIII. 94—99) varijante: moravska je nalik na sredovječne priručnike kao »Exempla ex sermonibus Jacobi Vitriacensis«, a poljske stoje između »Exempla« i »Gesta Rom.« s jedne, i istočno-slovjenskih (kao što je ukrajinska) varijanata s druge strane (s. 304—5). U drugoj je poljskoj varijanti mjesto anđela vrag. Treća pripovijeda jošte, kako se starac pomladio i kako se grješnik bičuje za pokoru: prvobitna se jevrejsko-muslimanska moralno-»filosofska« priča razvila u hvaljenje pustinjaštva, spoljašnje pobožnosti i kajanja. Pisac ne će isticati razlika, koje su se razvile u raznih naroda: čitalac ih vidi i sam (s. 310).

(II. Dualističko stvorenje svijeta. VIII. sv.) Ima duga bugarska pripovijetka, kako je Bog s vragom (đavolom) stvarao svijet: vrag je iz vode dohvatio pijeska i od toga je narasla zemlja; Bog je poslije stvorio od zemlje čovjeka i pogodio se s vragom, da će živi ljudi biti božji, a mrtvi — vražji; tu je pogodbu prekinuo Isus Hrist, koji se rodio tako, da je Bog po naputku vražjem metnuo pod pazuho grančicu bosiljka i poslao je po Gavrijelu Mariji (sestri Jordanovoj), da je pomiriši: od toga je postala trudna. Ima slična i ukrajinska pripovijetka i maloruska koledna pjesma, u kojoj je mjesto vraga apostol Petar, ili Pavao. Slovjenski su učenjaci (Erben, Afanasьev) držali tê i slične pripovijetke za trag slovjenskoga dualističkoga poimanja svijeta. Oko tumačenja tih pripovijedaka radili su poslije Veselovskij (Слав. сказ. о Солом. и китовр., 1872.), držeći, da im je izvor u bogomilskim apokrifima, u kojima se odrazilo istočno — gnostičko-iranskosirsko — pojimanje), Sumcov (Кіев. Стар. 1887), Leger (Nouv. études slaves, II.), francuski amerikanist De Charencey (Une légende cosmogonique, Havre, 1884.), koji je pokupio slične pripovijetke raznih i američkih i azijskih naroda i podijelio ih u tri verzije: kontinentalnu

(najstariju, kojoj pripada i bug. pripovijetka), otočku i indijsku ili smjesnu; Močuljskij (Русс. филол. вѣст. 1889.), pa opet Veselovskij (Разысканія itd. 1889. i 1891.; tu je Veselovskij u prvoj raspravi — Разыск. XI. — odstupio od prvoga svoga mnijenja i pristao uz mnijenje finskoga učenjaka Jul. Krona: da je osnova tih pripovijedaka izrađena od finsko-madžarskih ili uransko-altajskih plemena, a u drugoj — Разыск. XX. — posve se je odrekao pokušaja, da nađe izvor ovih pripovjedaka). Naš pisac izbacuje najprije iz sveze ovih pripovijedaka američke pripovijetke, pa pripovijetke iz »Kalevale« (ovih posljednjih i ne drži za jedinstvenu i vrijednu građu), jer, kaže, u njima i nema dualizma. Zatim razlaže iransku dualističku kozmogoniju, pa indijsku, a onda kaže (str. 284.), da ima sličnosti između indijskih i slovjensko-turskih priča (od Bugarske do jakutskoga kraja). No kako se ne može misliti na neposredni prijelaz, drži, da je indijska (nedualistička) kozmogonija poprimila u Iranu dualistički biljeg, a ovako je dualistički prerađena u Haldeji: taka je kozmogonija prešla i k Feničanima i Jevrejima; u toj se kozmogoniji ističe posve osobito njezin oceanski biljeg. Ovaj je dualizam razvio Iranac Manî u uređenu theokozmosofiju; manihejci su prenijeli ovo učenje iz uskoga kruga svećenika i mudraca u šire slojeve naroda, a pored čiste manihejske nauke bilo je »manihejskih apokrifa« (str. 288—290). Takova je priča južno-sibirskih Tatara (u Radlofa: Proben der Volkslit. der türkischen Stämme Südsibiriens), a ima i više turskih i mongolskih varijanata (sve u Veselov.: Разыск. XI. i XX.); sadržaj im je u kratko: prije nego je stvorena zemlja, sve je bilo voda, nad vodom je letio Bog s jednim čovjekom i još s dvojicom, koji su bili kao crne guske; ovaj je čovjek podigao vjetar i poprskao Bogu lice; htio se dići nad Boga, no pade u vodu; Bog mu se smiluje, dade te izađe iz vode kamen, na kojem su obadvojica sjedjela; na božju zapovijed zaroni ovaj čovjek u more, iznese šaku zemlje i od toga izraste zemlja; kad je drugi put ronio, skrije šaku zemlje u usta, da i sebi načini kopna; i od toga izraste zemlja; zato mu Bog reče: narod, koji ćeš ti stvoriti, bit će zao, a moj će narod biti svet; dalje se pripovijeda stvaranje ljudi (na drvu bez granja izraste na zapovijed božju devet grana, na svakoj devet ljudi) i priča o zabranjenom voću. Pisac dokazuje (proti Veselovskoga), da ove priče nijesu došle k altajskim Turcima i susjedima njihovim — Mongolima — od kršćana (ruskih raskolnika, pa bogomila): te su priče mogle prodrijeti u srednju Aziju ravnim putem (iz Haldeje i Irana) na istok, kako su se širile i na zapad; a mogli su ih donijeti i manihejci i sirski nestorijanci (str. 295). Posebice, što se tiče priče o zabranjenom voću, ima na haldejskom jednom cilindru (čuva se u britskome muzeju) slika zmije zavodnice; a da to nije samo jevrejska priča, dokazuje i to, što se u turskoj priči zabranjuje ljudima, da jedu voće sa zapadne (Arimanove) strane drveta, a dopušta im se, da jedu s istočne (Ormuzdove) strane. Dalje (296—303) razlaže pisac vjerovanja sekte Mandejâ (Sabejâ, kršćana Ivana Krstitelja) i Ezidâ (o prvima cituje više evropskih djela), pa u njima nalazi (str. 303) tragova iranske i haldejske kozmogonije te vjerovanja gnostička i manihejska,

od kojih su sastavljene slovjenske i finsko-turske dualističke priče; posrijedi među ezidskim vjerovanjem (koje je natrunjeno muhamedanskim jednoboštvom) i slovjenskim pričama — stoje gruzinske legende, koje pisac razlaže (str. 308—309), pa zaključuje (str. 309), da su i ove legende iransko-haldejskoga izvora, koji se vidi i u legendama madžarskih cigana (str. 312—314): sve to uvjerava pisca, da se je osnova pripovijedaka, kojima se bavi, stvorila u iransko-haldejskom dijelu prednje Azije (str. 314).

Vraćajući se pisac k bugarskim pričama (sv. X., god. 1894; str. 3—68), kaže, da su ove priče prešle iz predkavkaskih strana k Bugarima, buduć da je dokumentarno poznato, da je ne samo nauka dualističke armensko-pavlikanske sekte došla u Bugarsku, već su vizantijski carevi i same armenske pavlikane preseljavali u Bugarsku, pa su ti pavlikani i do danas sačuvali svoje ime, i ako govore bugarski, a od XVII. su stoljeća katoličke vjere (str. 3, 4). S pavlikansko-bogomilskom naukom slažu se usmene bugarske priče samo u općenitim crtama: u dualizmu stvaranja; stvaranje vidljivoga svijeta pripisuje se Satanailu (vragu). Razloživši pisac nauku bogomilâ (u Migne-a: Patr., t. 128; Thilo: Cod. apocr. N. T. I. 884 i sl.) pokazuje (str. 9) potankosti, u kojima se slaže s usmenim bug. pričama; ipak usmena priča nije potekla ravno iz apokrifne. (Vrijedno je zabilježiti, da se poznata priča, kako vrag stvara čovjeka, nalazi u nauci bogomilskoj.) U svezu s apokrifnim pričama povlače njeki učenjaci (Afanasьev, Veselovskij) i srpske priče (pripovijetku: Zašto u ljudi nije taban ravan, Karadžić, S. nar. prip. br. 18; pjesmu: Car Duklijan i Krstitelj, Jovan, Karadžić, S. n. pj., II. br. 17), no pisac misli (str. 14., 15.) bez razloga: tu je samo ronjenje u more zajedničko; ove su srpske priče građene na osnovu one epizode, kako je anđeo oteo vragu zapis, što mu ga je dao Adam (kako pričaju ruski apokrifi), da vlada zemljom; a ima sličnih i narodnih priča.[1] No ukrajinske ove priče nijesu došle s Balkana, već

---

[1] Kako je (barem za sada) do ruskih njekih izdanja teško doći, priopćujemo ovdje ruske te priče. Prva je štampana u Этнограф. Обозр., knj. XIII. do XIV., god. 1892., a druga u Kieв. Стар., 1887, Maj.

Prva glasi: »Jednom je đavao ukrao njekako Gospodu nebesku silu, pa si napravio kristalno nebo i živio na nebu. I eto reče Gospod Bog aranđelu Mihajelu: »kako bismo nečistome duhu oteli nebesku silu?« A Mihajel mu odgovori: »Ajte, da ja idem i da mu je ukradem«. Gospod mu dopusti i on ode. Dođe k đavlu i reče mu: »Znadeš li širinu svijeta, i dubinu mora?« Đavao je znao širinu svijeta, a i visinu, ali je zaboravio dubinu mora. — Tako mu je načinio Gospod Bog njegov čas(?). I đavao zaroni, da izmjeri dubinu. A Mihajel zgrabi nebesku silu i prhne da pobjegne. Đavao izmjeri more, a ne zna, da je Gospod Bog pokrio more ledom. Đavao hoće da izađe, — gleda: led ga ne pušta! Dugo se vremena mučio, dok nije probio led, izašao iz mora, a Mihajel je bio već visoko, jedva se vidio. Tada Gospod reče Mihajelu: »udari ga nebeskom silom!« Mihajel ga udari, a đavao se raspršte na drobne komadiće, pa je četiri dana padao dažd«. — Druga glasi: »Davno, davno, kad na svijetu nije bilo ni ljudi, ni zemlje, ni drveća, ni pticâ, niti bilo kakoga živa stvora, već je posvuda bila voda, a nad njom prvo nebo, gdje je živio Bog i dvije njegove sluge: Miška i Griška ... A na istom nebu, gdje je sada Bogorodica, živio je Satanail i sve je radio Bogu protivno. Štogod je Gospod htio da načini, htio je lukavi taj Satanail uzeti i pobrkati. I Gospod stane misliti, kako bi nadvladao Satanaila, no za pravo, ne, da ga nadvlada, već da mu otme odijelo, u kojem je bila Sa-

ravno iz Azije. Kako? To se još ne može kazati (str. 19). I ako u svetim iranskim knjigama ima vrlo slična priča: kako je ukradena sveta sila, kako onaj tat-demon među ostalim tri puta roni u more, — pisac ipak ništa otuda ne izvodi, samo postojano tvrdi, da ovo ronjenje nije u svezi s onim ronjenjem đavoljim kod stvaranja svijeta (str. 20). Da ove priče nijesu potekle iz pismenih bogomilskih apokrifa, dokazuje i to, što ima samo jedna bugarska pripovijetka, a u ostalih Slovjena ima samo jedna slovenska (Krek: Einl. 783: Najprije nije bilo ništa osim Boga. On je spavao i sanjao. Taj je san trajao vjekove. I bijaše određeno, da se probudi. To se dogodi i Bog stade gledati posvuda, a kamo god je pogledao, javila se zvijezda. I Bog se stade čuditi, što je načinio svojim okom. I ide on, ide, no nigdje nema ni početka, ni kraja, pod sobom vidi samo more. On stupi u more i spusti se do dna. Kad je izišao, zadržalo mu se pod noktom jedno zrno pijeska. Zrno pade i zadrži se nad vodom, i to je zrno naša zemlja, a morsko dno — njezino otačastvo.), u kojoj je dualizma posve nestalo; ova je slovenska priča mogla doći iz Srbije, a mogla je doći i od druguda, pače nije morala doći s Balkana (str. 21).

Vraćajući se pisac k ruskim, osobito ukrajinskim dualističkim pričama, drži (str. 23), da nijesu došle s Balkana, već da su nastale pod utjecajem vjerskih ideja, koje su dolazile u Evropu iz prednje Azije, a taj je utjecaj rodio i same balkanske jereze. Dokazujući izravnu svezu s južnom Rusijom i drugim dokazima (st. 24) i pojedinostima u sličnosti s azijskim pričama (str. 25—27) zaključuje (str. 28) hipotezu: »po kojoj je osnov naših dualističkih pripovijedaka nastao u iransko-haldejskom kraju i odatle se širio na jednu stranu nješto slabije na ovu stranu Kavkaza i u našu Bugarsku, a na drugu stranu u srednju Aziju, gdje su se najpotpunije sačuvale i prešle odanle u Rusiju također u slabom, razmjerno, obliku«. Još govori pisac o vogulskim, burjatskim, jakutskim, poljskim, litavskim i rumunjskim sličnim pričama (str. 28—30), pa o pojedinostima: o kozi i pčeli, o Adamovu zapisu, o začetku iz cvijeća, rođenju Isusovu, Jordanu (bratu Marijinu) i Judi (str. 30—35) spominjući potrebitu biblijografiju.

Svoju raspravu završuje pisac općenitim prijegledom razvoja priče o Satani (vragu). Tu spominje najstariju biblijsku predaju, dualizam u Egipćanâ, u kasnijim biblijskim knjigama, pa demonologiju novoga zavjeta (osobito u apokalipsi), talmudsku i musulmansku angelologiju i

---

tanailova sila. Eto se jednom Satanail svuče, metne odijelo na jedan kamen i poče plivati ... Gospod sjedi na svojem nebu i gleda! I eto se Gospod poče prepirati sa Sat.: »Ne možeš doći do morskoga dna ...« I Sat. uroni, a Gospod pozove Mihajela i zapovjedi mu, da leti na more, pa da, kad Sat. zaroni, dúše na more. Tako i bi. Sat. zaroni, a Miška stane duhati na vodu; more se pokri korom, zamrzne. Sat. se digne i probije led glavom. Gospod mu reče: »Uroni još jednom!« ... Kad je Sat. izlazio, nije ga (leda) mogao probiti glavom, a tada mu Griška ugrabi odijelo i podiže se na nebo. Sat. poče brzo duhati, da rastopi led; rastopi jednu rupu i pogna Grišku. Malo što ga nije stigao, jer je Griška imao samo dva krila, a Sat. šest. Miška odsiječe Satanailu krila, a Sat. pade u more. M. i G. uzmu odijelo i odnesu Bogu. U istom se odijelu mučio kasnije Isus Krist na križu, a Mišku i Grišku učini Bog arkanđelima Mihajelom i Gabrijelom«.

demonologiju, sredovječnu crkvenu demonologiju, pa tako prelazi na vizantijsko-slovjenske t. z. paleje, spominjući osobito ruske i jedan bugarski spomenik, koji je štampan u VI. sv. naših Starina. Tu ističe osobito priču o stvorenju anđelâ, koja mu, kaže (str. 53), nije u balkanskih naroda poznata. (Glasi: »I uzevši Gospod kremen prelomi na dvoje; u desnoj ruci Gospod (ostavi) u sebe, a iz lijeve dade Satanailu. I uze Gospod pijesak i poče udarati iz toga kremena; i reče G.: izlijetajte anđeli i aranđeli i sve sile nebesne po obrazu i po podobi; i počeše iz toga kremena izlijetati iskre s ognjem i stvori G. anđele i aranđele i svih devet činova. I vidje Satanail, što G. stvori i poče udarati kremen, što bog dade iz lijeve ruke, i počeše u Satanaila izlijetati njegovi anđeli i stvori S. silu na nebesima. Po tom G. učini Satanaila načelnikom nad svima njegovim činovima anđeoskim; Satanínu silu pribroji u deseti čin«.) Spominjući stvorenje Adama ističe podrobnost, što đavo Bogu kod toga smeta, a Bog napravi psa, koji čovjeka čuva, dok Bog ide po dušu; ta se podrobnost nalazi u ruskim pričama, — a i u jednom altajskom spomeniku (str. 59). Pravi je završetak raspravi reasumacija (str. 61), u kojoj pisac u glavnom kaže, da su slovjenski apokrifi prelazili iz Male Azije i Grčke čak u sjeveroistočnu Rusiju preko Bugarske, no s vremenom su primali nove naslage, »a građu za te priče morali su Bugari i veliki Rusi uzimati iz usmenoga pripovijedanja, koje je dolazilo iz prednje i sjeverne Azije, gdje je to pripovijedanje preradba starih kozmogonijskih legendarnih motiva, ponajviše iransko-haldejskih«. — »Struja azijskih kozmogonijskih pomišljaja, koja se kretala u Evropu od najstarijih vremena... nije se pribirala samo u okvir biblijski, već i u okvir t. zv. apokrifne književnosti, u koju spada i bogomilska. Ta je struja išla i usmenim putem... «.

Iliev A. T.: »Bilinstvo u narodnoj poeziji, običajima, obredima i vjerovanju Bugarâ«. (VII. 311—412, IX. 409—442.) Pisac je bio nakanio napisati ocjenu djela Čeha P. Sobotke: »Rostlinstvo a jeho význam v národních písních« itd. (Prag, 1879), koji je bio na pisanje svoga djela potaknut M. I. Kostomarovom (»Объ историч. значенiи русс. нар. поэзiи«, Харьковъ, 1843) i L. Šturom (»O nár. pisnich a povĕstĕch plemen slovanských«. Prag, 1853), pa je sabrao toliku građu, da je izašla ova velika studija, iz koje »će se vidjeti krasota bilja i karakteristike njegove, kako ih shvata Bugarin, uopće nazori, što ih je on o njima ovim, ili onim putem stekao« (str. 312). Pisac ne kani potpuno razjasniti, što je u svem tom bugarsko i slovjensko. Građu je crpao i iz rukopisnih zbirka Ministarstva narodne prosvjete. Radnju je razdijelio 1) na drveće, 2) na cvijeće, trave i dr. bilje, a svaki od ova dva odjela ima općeniti i posebni dio. Osim Tylorove »Prvotne kulture« i dr. općenitih slovjenskih i tuđih djela služi se pisac specijalnim djelima: Mannhardt (W.): »Baumkultus« i »Wald- u. Feldkulte« (Berl. 1875—77, 2 sv.) i De Gubernatis: »La Mythologie des plantes« (Paris 1878—1880, 2 sv.).

Za poznavanje narodne bugarske poezije iscrpsti ćemo najznatnije posljetke piščeva istraživanja.

(Drvo, drijevo; bug. дървото, дървета; riječ je poznata u svim slovjenskim jezicima.) Drvo se u bugarskoj nar. poeziji spominje ponajčešće u ovoj slici:

... поле широко,
Срѣдь поле дърво високо,
Подъ дърво студенъ кладенецъ.

Tu se u debeloj sjeni sastaju putnici i junaci.

Kao u drugih naroda, tako se i u Bugara mladi, sretni ljudi poređuju s mladim, a nesrećni sa suhim drvetom; to je osobito u svadbenim pjesmama, gdje se mladoženja poređuje sa stolovatim (t. j. stvolovatim) drvetom. S tim je, drži pisac, u svezi i to, što je jako drveće muškoga, slabo ženskoga roda u gramatici (bug. je букъ — bukva).

Manje je primjera sabrao pisac za svezu među životom čovjeka i drveta: kad drvo gine, gine i onaj, čije je, ili komu je namijenjeno. Jednako je malo, ali vrijednih primjera za metamorfozu ljudî u drveće i obratno: sestre nemaju brata, načine ga od zelena, ili suva drveta, a Bog se smiluje i dade mu dušu. Da drveće i živi, vidi se po tom, što se o Božiću meće na drveće slame i govori mu se, neka rodi, a ima pripovijetka, u kojoj drvo svira, i pjesma, u kojoj govori. Pjeva se i to, kako je Kraljević Marko posjekao srebrno drvo sa zlatnom vršikom. Odio o drveću završuje pisac istraživanjem tragova krsnomu drvetu, o kojem mnogo pričaju apokrifi.

(Šuma; bug. гора.) Starosl. (st. bug.) riječ лѣсъ = silva izgubila je svoje značenje, pa danas Bugari šumu zovu turskim riječima: korija, orman, gdjegdje: джбрава, бранище, a najviše: гора. I u Dušanovu zakoniku se kaže već, da se gora »siječe«, da »raste«. Kad je tako gora izgubila prvo svoje značenje, došla je mjesto nje riječ planina, no u bug. nar. poeziji često uz nju stoji i gora: горатa и планината. Gora je »zelena«; u njoj je debela sjena i studena voda; po njoj djevojke beru cvijeće, ali to može biti i opasno; u nju idu u lov sa psima i sokolovima; u njoj pjevaju slavuji, ona pjevaču otpijeva, kako lijepo veli bugarska pjesma:

Съ една уста двѣ думи да думашъ,
Съ едно гърло два гласа да изгласишъ.

Česa ima mnogo (stado, gosti, vojska, pare u kesi), toliko ga ima, koliko листье у горатa. Mladosti nestaje, djevojka sahne, kao lišće u gori. Gora je »гжста«, »честа«; u njoj je opasno; u njoj košuta doji zabačeno dijete; u njoj ima svakakih tajna, ona sve čuje i vidi, a osobito vidi i čuje tugu čovječju: nesrećna žena s njom razgovara:

Тебе те е, горо сестро, слана осланила,
Мене ме е, горо сестро, мама оженила.

S nesreće čovječje znade gora i povehnuti, kako to kazuje Marku, da je povehnula, što je Arapin kroz nju proveo troje roblje: same mlade junake, djevojke i nevjeste. Najuže je i najnježnije spojen s gorom život hajdučki.

(Kult drveća i gore. Duhovi.) Ostatak kulta drveća nalazi pisac u obredu, kojim se blagoslivlje staro drveće, da se otjeraju zmajevi. O tom ima i pjesma. Od šumskih bića poznati su Bugarima: stopani, zmêjevi, lami, hali, divi ženi, samovili ili samodivi i judi. Stopana ima svako selo; on selo čuva od bolesti, ali traži i žrtava: noću viče, a tko ga čuje, umire; stanuje u drveću. Zmêjevi su ili muški, ili ženski (zmêici); »ogneni« su; vladaju studencima i grabe djevojke; »gorjani« su, pa lome goru (šumu). Lamja (ламя) je st. grč. *Λαμία* (ljubovca Zevsova, kojoj je Hera djecu pogubila, a *Λαμία* pomahnitala i iz osvete tuđu djecu davila); »sura« je i »mršojadna«; obično ima tri glave, a lomi šumu kao i zmija. Hala (ala) je od grč. *χάλαζα* (tuča); zamijenjuje se s lamjom; nju gone zmije (zmajevi) zrakom i bacaju na nju ognjene strijele, a tako pogode i druge stvari, u koje se hala krije; »trooglava« je i guta djecu. Vila se u bug. nar. poeziji rijetko spominje; mjesto nje se spominju samovili i samodivi: samovila je često »samogorska«; samovile imadu svoje dubrave, u koje nitko ne smije stupiti; spavaju na stoljetnom drveću, a tko pod takim drvetom spava, oboli; u suho drvo mogu zaključati gorske izvore. Juda, obično juda-samovila (pisac ne pristaje uz Veselovskoga, koji drži, da je juda u svezi s lat. riječju unda, već misli s Dozonom, da je u svezi s Judom Iskariotom) isto je gotovo, što i samovila. Kod bajanja se šalju zli dusi u goru.

(Pojedino drveće.) Osim prispodoba s dubom (дѫбъ) spominje pisac imena mjestâ od duba, poštivanje starih hrastova, badnjak, pa novi oganj (hrv.: živa vatra): dva se hrastova drveta taru ljeskovim, dok se ne užge oganj; preko toga ognja tjera se blago, kad udari u blago kaka kuga.[1] Brijest se samo jednom spominje u bug. nar. pjesmi; stare brijeste poštuju kao i hrastove. Bukva (букъ, бука) se spominje u pjesmama malo; od nje se pravi držalica za zastavu u svatovima, bukovom »šumom« (granjem) daruju se svatovi, spominje se u poslovicama itd. Još govori u ovom dijelu pisac o grabru (габъръ, габеръ), jasenu (ясенъ, осенъ i оксенъ), čempresu ili ciprišu (IX. sv.; bug. кипарис, кипариш, pa [turski] селвия, солвия, сюлвия), koji se mnogo spominje u bug. nar. pjesmi: djevojka se zove тенка селвийо; зелен кипарис se sadi na grobu, momak se mijenja u висок кипариш, momak, koji hoće da dobije djevojku, treba da prepliva more i donese дърво кимпарово (sr. st.-hrv.: kumparis, Jagić, Pril. 28); čempres je napokon ono strašno široko drvo, kojemu na vrhu pjeva slavulj, a u korijenu leži zmaj.[2] Bor se (bug.: бор, борика; u svim slovj. jezicima,

---

[1] Baš smo ovih dana dobili vijesti o tom od našega jednoga sabirača.

[2] Sr. našu pjesmu u ovom »Zborniku«, str. 392, gdje se spominje jabuka zelenika. »Jabuka« ovdje znači možda »jablan« = *πλάτανος* ; ali kako bilo svakako je zgodna bilješka piščeva (IX. sv., 439), kad govoreći dalje o javoru upućuje na poznatu scenu iz Ilijade o zmiji i ptićima (II. pjev.).

rus. još сосна, bug i hrv. i čam iz turskoga) često spominje u bug. nar. pjesmama; obično je »zelen«; u prispodobama je momak — bor, djevojka — jela; još su »байраци како борье горски«, »юнаци как борье високи«. U staro je vrijeme svijetila mjesto svijeće борина, pa se mnogo spominje i u pjesmama. Bor (borika) niče na grobovima ljubavnika i nevinih ljudi. Napokon govori pisac još o jablanu i javoru. Аблан (яблан, яблам; turski i: чниар) je Platanus, a nije hrvatski jablan (Populus piramidalis); spominje se dosta. U nas su poznate gusle javorove, a u Bugarâ se spominju »vedra javorovi« i dr. stvari. Među ostalim spominje pisac, da je javorovo drvo njekako čudno, jer se u bug. (i u ruskim) pjesmama kazuje, kako iz njegova korijena izlazi zmaj.

Radnja još nije svršena. — Što mi mislimo o ovakim radnjama, u kojima se vadi građa iz svih pojava narodnoga života, pa se skuplja u nove umjetne hrpe, to smo kazali u »Osnovi« (str. 83). Kako je u »Osnovi« uopće sve zbijeno, kazat ćemo ovdje još dvije, tri riječi o tom. Onim smo riječima htjeli poglavito odvratiti od mekaničkoga kidanja i drobljenja građe; nijesmo tim htjeli kazati, da ovakova materijalna analiza nije potrebna. Jest, i ovakova je analiza materije potrebna prvo s toga, što se pojedine činjenice ovako osamljene, pa uz druge istovrsne postavljene — jasnije ukazuju, drugo s toga, što su ovake radnje statistika i repertorij građe; a bez statistike i repertorija građe nije moguće dublje i svestrano proučavanje. No, što ne treba misliti, to je ovo: ovakim drobljenjem, analizom nije sve gotovo, to nije proučavanje. Analiza je tek onda korisna, kad je iza nje moguća sinteza, indukcija. Tâ sva naša zadaća i stoji u tom, da pojave života narodnoga saberemo, sastavne njihove misli analizujemo, a onda sintezom svih ovih misli shvatimo čitavo narodno biće.

Český Lid. (Gl. »Zbornik« I. str. 350). Ovoga je izdanja narodoznanstvenoga izašlo do sada šest godišnjaka i dvije sveske sedmoga. U programu i uredništvu izdanja dogodila se na svršetku 4. godišta promjena: urednik antropologijskoga odjela, Dr. L. Niederle, odrekao se uredništva u 6. sv. IV. godišta (srpanj 1895). Tom zgodom nije javljeno, da se i program mijenja. Naša bilješka u I. sv. »Zbornika« (str. 318—319) dala je povoda preostalom uredniku Dru Č. Zíbrtu, te je u VI. sv., str. 404, kazao, da je po odstupu dra Niederle »antropologija i arheologija bila malo ne posve iz programa ispuštena«. To se uostalom vidjelo i iz sadržaja kasnijih godišnjaka.

Članci su u »Č. L.«, istina, u velikoj većini sitni, ali vrlo raznoliki. Izdanje je upravo bogato ilustrovano, a biblijografijski je dio osobito pomno i obilno uređen. Nama ne dopušta prostor, da spomenemo barem napise svih sitnih prinosa. Za sada donosimo u izvatku bilješke V. Tille, a spominjemo samo ove znatnije rasprave: Polívka J.: Studije o pričama (IV. 513); Novotný V. Dr.: K povjesti svetoivanjskog ognja (u nas: ivanjskog kresa) u Češkoj (V. 287); Zíbrt C.: Literarnohistorijske i narodoznanstvene studije A. N. Veselovskoga (VI. 509). i: Historijsko osvijetljenje njekih običaja, obreda i svečanosti (ib. 537).

Po programu uredništva i ne možemo očekivati mnogo rasprava.

U prilogu k 1. svesku VII. godišnjaka (rujan 1897) kaže nakladnik i uredništvo: »Český Lid« ne će po primjeru njekih tuđih strukovnih izdanja da postane jednolično stovarište samih učenih i neučenih rasprava o poslovicama, pjesmama i pričama«. I zbilja je »Č. L.« među narodoznanstvenim izdanjima sa svojim raznolikim sitnim prinosima građe a ma baš o svačem, bilo novo, bilo staro, samo ako je češko, pa i ne bilo »prosto« narodno, — na strani.

Dodajemo jošte, da Češka Akademija daje »Č. Lidu« godišnju potporu. Izdanje je tim obvezano podavati referate o resultatima znanstvenoga istraživanja, koliko spada u program »Č. Lida«. Toj svojoj zadaći odgovara »Č. L.« sjajno, pa tako zadovoljuje potrebama širega općinstva, koje izdanje ovo svojom pretplatom uzdržaje, a udovoljuje i znanstvenim potrebama na polju narodoznanstva.

O proučavanju naroda i pripovijedaka. (Bilješka od V. Tille, III. 201—210, 317—321, IV. 116—118). Što treba razumijevati pod riječju »narod«? Što je »narodna književnost«? Na ova pitanja treba prije odgovoriti, a onda će se moći odrediti, što je »pripovijetka« (»pohádka«). Na ovo pisac (držeći se Tolstoja) odgovara (str. 319): »Nema apriorno određenoga, jasno ograničenoga pojma »naroda«, premda se može (t. j. pojam naroda) obuhvatiti pojmom onih vrsta, koje ponajviše rade rukama i koje su slabije«. »Svatko, tkogod hoće da proučava narodnu književnost, mora biti sebi svjestan, čemu se laća toga proučavanja . . . U svem tom mora mu biti konačna cijelj ono, što je Tolstoj jasno istaknuo: raditi za narod, nastojati pomoći mu i zbližiti se s njim« (320 str.). »Nama se čini, da se uopće ne može govoriti o posebnoj »narodnoj« književnosti. Nema je u kratko« (ib.). Cijelj proučavanja narodne književnosti nije građa sama po sebi, kako je to sve do sada njezina mitičnost, historičnost, ritam pjesama, uzajamna zavisnost, razvoj itd. »Cijelj je nama razumijevanje duševnih pojava onoga naroda, koji smo odabrali za posao, koliko se vide u jeziku i pismu« (IV. 116). »Proučavanje je narodne književnosti samo nesamostalni dio općega proučavanja književnosti« (ib. 117). »Cijelj je (općega proučavanja književnosti) upravo istraživanje stopâ ljudske duše . . .« (ib.).

Národopisný Sborník československý. Vydává Národopisná společnost československá a Národopisné museum československé.[1] Redaktor prof. dr. František Pastrnek. Hlavní spolupracovník Doc. dr. Em. Kovář. Svazek prvni. V Praze. 1897. lex. 209 i dva kazala.

Iz rasprave dr. Em. Kováŕa: »Narodopis i zadaća Narodopisnoga društva češkoslovjenskoga« (str. 1—13) saznajemo, da je ovomu »Sborniku« zadaća: poučavati o načinu posla, o metodi, o resultatima, do kojih se je ovom, ili onom metodom došlo, a sve to s toga, da se dođe do zadnje cijelji, za kojom ide NSČ, a to je: narodopisna enciklopedija češkoslovjenska. Već na prvom sastanku NSČ, koja je baštinila tolikim naporom napokon priređenu godine 1895. NVČ (Národopisná výstava [izložba] československá), kazao je F. Šubert, da treba: 1. iz zbiraka izložbenih sastaviti narodopisni muzej češkoslovjenski, 2. sastaviti narodopisnu enciklopediju češko-slovjensku. U enciklopediju bi imalo doći, kako to dalje tumači dr. Kovář, najprije uvod, i to najprije zemljopisni: granice, unutrašnjost i površina tla, podneblje, vode i kopno, životinjstvo, bilinstvo, rudstvo. Drugi bi dio uvoda sadržavao potpunu historiju: predhistorijsku arheologiju, spoljašnju i unutrašnju (socijalnu) politiku, pa kulturnu povjest. U trećem bi se odjelu počeo pravi narodopis, gdje bi bilo govora o zemljopisnom, plemenskom i stališkom razdijeljenju naroda. Tu se dr. Kovář, veli, dotiče samo razlike između naroda i puka (među »národem a lidem«, str. 4—5), jer je nakan drugi put potanko o tom da progovori. Na str. 5. kaže o tom: »Mi ćemo u kratko kazati: Razlika je među narodom i pukom socijalna, razvila se historijski, razvija se i razvijat će se i dalje. Nije istina, da je (tâ razlika) sada oštrija, nego što je prije bila«. »Iznajprije nije bilo razlike među narodom i pukom«. — Ove dvije posljednje tvrdnje stoje, po našem sudu, u očitoj opreci. Po našem sudu, kako se vidi iz I. člančića u »Osnovi«, ni to ne stoji, da je razlika među narodom i pukom (»prostim« narodom) socijalna. — Dalje kaže pisac: »Osnovni je sloj (naroda) puk. I on se je mijenjao . . . ali je ostao jezgrom naroda, kojoj su ljudi ostalih vrsti jedni bliže, drugi dalje . . . Opisivanje je puka (lidopis) najznatniji dio, to je osnova narodopisa. Iz znanstvenoga uvjerenja hoćemo se baviti pukom, pa štogod dobra u njem nađemo, hoćemo to sačuvati. I naša NSČ kao i NM(uzej)Č hoće se u ovaj čas posvetiti samo i samo opisivanju puka (lidopisu)«. — Ako je razlika među »národem a lidem« samo socijalna (ja pod tim mislim unutrašnji normalni socijalni razvoj), onda ne razumijemo, zašto bi »lid« bio jezgra naroda. Zar s toga samo, što ga je najviše?

Prvi je dio pravoga crtanja naroda antropologija; teža je psihička antropologija; onda dolazi demografija (narod po spolu, dobi, vjeri, naobrazbi, ženjenje itd.), pa »t. zv.« folklor, koji ima tri dijela: znanje narodno, umjetnost narodna i narodni ukus, pa i govor (str. 9). Drugi bi odjeli sadržavali dom i domaće uređenje, opis života (običaji, hrana), rad (historijski uvod o spravama; poljodjelstvo, lov, obrt, trgovina). Svemu ovomu trebalo bi dodati još samo popis građe i narodoznanstvene književnosti, a ne bi se smjelo zaboraviti ni na narodopisne studije tvornih umjetnika. Tim bi bilo iscrpeno sve o puku. Sad bi

[1] U kratko: NSČ. i NMČ. »Nar. společnost (društvo) českosl.« ima sijelo u Pragu, a može urediti odbore i izvan Praga: u Češkoj, Moravskoj, Sleskoj, a i u ostalim zemljama zastupanim u carevinskom vijeću. Zadaća je društvu njegovati, pomagati i organisovati izučavanje naroda češkoslovjenskoga 1) sabiranjem građe za češkoslovjenski narodopis, 2) čuvanjem i uređivanjem tê građe, 3) priređivanjem predavanja i putovanja, 4) priređivanjem izložbâ, 5) pomaganjem istraživanjâ, 6) izdavanjem knjiga i časopisâ o češkoslovj. narodopisu, 7) uređenjem narodopisnoga muzeja. Članovi su utemeljitelji (400 K), pomagači (40 K), radnici (ove godine 4 K), počasni i dopisnici.
Do sada je društvo izdalo: »Izvješće o Narodopisnom Muzeju češkoslovjenskom« (Dr. L. Niederle): »Prinosi povjesti češkoga narodopisa, br. 1 (F. A. Šubert)«. Osim toga izlazi »Věstník« šest puta na godinu, a uređuje ga Dr. L. Niederle. Sva ova izdanja dobivaju članovi badava.

došli na red ostali slojevi naroda: zanatnici, građanstvo, pa kulturne i narodne prilike.

No prije svega treba specijalnih monografija, kojih će, nada se pisac, i biti, ali teže je sa sabiranjem građe, koje se može pospješiti popularizovanjem resultatâ narodoznanstvenoga izučavanja, a to se može postići predavanjima, izdavanjem knjižicâ i člančića u povremenim izdanjima. Kad se tako pobudi zanimanje, izdat će se pitanja i upute za sabiranje.

Dalje je sadržaj ovoga sveska:

V. Tille: Češke pripovijetke (»pohádky«). Str. 14—48. Pisac spominje u uvodu Grimmov (»nekritičan«) način izučavanja njemačkih pripovijedaka: on je sve tumačio njemačkom mitologijom. Taj je način revidirao Benfey, koji je — orijentalista — sve svađao na izvor indijski. Spominje još Hahna (»kao kurijozum«), Köhlera, Liebrechta, a mogao bi ih spomenuti još i više, no nijedan nije doprinio ništa riješenju pitanja. »Samo to možemo reći na koncu, da još uvijek ćutimo, kako dosadašnje metode nijesu dosta, da na problem nije odgovoreno, da rad oko izučavanja narodnoga pripovijedanja nije tako sistematičan, kako bi imao biti, a nijesu mu, kako bi trebalo, poznate posljednje cijelji, odnošaj k ostalim znanostima itd.« (str. 15.). Pisac je sebi ovdje uzeo za zadaću, da sistematski obradi pripovijetku o divu (orijašu; »rek«). Prvoj (I.) je pripovijesti (»látka«, građa) o tom ovaj sadržaj: »Div (junak) izvršuje natprirodne čine ne samo pomoću natprirodnih prirođenih vlastitosti, nego poglavito pomoću natprirodnih bića i stvari, s kojima dolazi u dodir«. Ova pripovijest ima ovih osam skupina s njihovim, — rekli bismo, — versijama (opet »látka«): Skup. I.: Div dobiva raznim načinom sposobnost, da se mijenja u raznu zvjerad i stvari (versija 1—3). Skup. II. Div dobiva raznim načinom čudotvornih stvari; pripovijedanje o njima težište je cijele pripovijesti; skupina ima dva odjela: 1) div dobiva njekoliko (obično tri) čudotvorne stvari; 2) dobiva jednu čudotvornu stvar, pa pomoću njezinom u prvom dijelu pripovijesti dobiva bogatstvo i kraljevu kćer (princezu), u drugom dijelu izgubi čudotvornu stvar i kraljevu kćer, pa ih traži (versija 4—11). Skup. III.: Div oslobađa kraljevu kćer od nemani (versija 12—15). Skup. IV.: Div traži kraljevu kćer za ženu; ova skupina ima dva odjela: 1) div izvršuje zadaće, što ih kraljeva kći, ili njezin otac, nalažu proscima, a gdješto pomaže kralju u boju; 2) div nadvlada kraljevu kćer i otme je varkom (versija 16—22). Skup. V.: Div ide na put (po njekom poslu), a dobije kraljevu kćer za ženu (versija 23—28). Skup. VI.: Div ide na put, da nađe svoju ženu, koje mu je nestalo (versija 29—30). Skup. VII.: Njekoliko divova, jednako vrijednih prosaca, traže djevojku za ženu (vers. 31—32). Skup. VIII.: Div ide za pustolovinama, pa se na putu bori s raznim nemanima (vers. 33—34).

Pisac i sam priznaje u uvodu (str. 16—17), da za ovakovo izučavanje nije još vrijeme, jer niti je sve sabrano, a niti je sabrano, kako treba. Mi se s tim posve slažemo. Jedna nova varijanta, pače sitna koja potankost u njoj može porušiti čitav sistem. No otuda ne izlazi, da ne bi trebalo, pače da ne bismo smjeli redati nekako ovo, što je sabrano: lakše ćemo se snaći, i ako će mnogo rada u tom biti neplodno.

J. Polívka: Ribar i zlatna ribica. Str. 49—63. Pisac počinje s poznatom Puškinovom pjesmom, spominje versije različitih naroda, pa na str. 62. dijeli sve versije u ove skupine: 1. versija ruska, švedska, zmuđska, pa versije njemačke i versija hrvatska (Valjavec, Kres, V. 1885, str. 462.): želju lakome ribarice ispunjuje čudna ribica; 2. versija ruska i altajska, gdje mjesto ribe dolazi mačka, ili mjesto nje lisica; 3. ruska i moravska, gdje dolazi ptica; od njih se udaljuje lotiška i elsaska, gdje ptica sama dolijeće siromasima i nuđa im se; 4. mjesto ovih čudotvornih životinja dolazi njekaki duh čarobnjak, sakrit u stablu (tri versije ruske i dvije lotiške), ili sv. Mihajel (u versiji poljskoj), ili starac (t. j. Bog, u vers. maloruskoj); romanske se versije udaljuju: tu se pripovijest primiče ili vrlo raširenoj pripovijedci o bobu, koji raste do neba, ili pak siromah dobiva u nebu od sv. Petra čudotvornu stvar, a slavohlepna ga žena šalje u nebo sa sve većim, pače besramnim željama. — Pisac ne može ništa kazati o izvoru pripovijesti, samo na koncu tvrdi, da raširenost motiva ne određuje jezik, već kulturni i zemljopisni odnošaji.

Vluka Josef: »D'adci« ili »hospodaříci« (str. 63—65; sa slikom). To su bile njekada u Čehâ zemljane ili kamene figurice u spodobi ljudskoj, a čuvale su se kod ognjišta, ili na peći. Za ove se božiće vjerovalo, da čuvaju kuću. Čudno je, da se nije nijedan taj lik sačuvao u originalu, nego su dva, koji se čuvaju u NMČ (a ovdje su od njih donesene slike), načinjena po pripovijedanju. Mi to ne bismo učinili.

Niederle L.: Izbor najznamenitijih spomenika iz zbiraka Narodopisnoga Muzeja Českoslovjenskoga (str. 66—68). Pod ovim će napisom priopćivati uredništvo »Sbornika« najznamenitije stvari iz spomenutoga u napisu muzeja; dodat će se slika i kratki opis. Ovdje se priopćuje jedan oltarni prostirač i dva tanjura. Prostiraču se ne zna za izvor. Za tanjure se domišlja pisac, da su slovenskoga (slovačkoga) izvora, no ne kazuje, jesu li od drva, kovine, ili od zemlje.

Hostinský Otak. dr.: O prosodiji i ritmici čeških narodnih pjesama (str. 68—71). Pisac će odgovoriti prije svega na ova dva pitanja: 1. Kaki je ritam u češkoj narodnoj pjesmi? 2. Kako se s tim ritmom slažu riječi? Na ovo pitanje odgovara pisac od prilike: Od 800 napjevâ Erbenove zbirke 60% može se čitati ili deklamovati po naglasu (40% posve pravilno, 20% s jednom ili s dvije pogrješke protiv naglasa); a i ono ostalo 40% nije na drugom osnovu građeno, i ako ima više pogrješaka protiv naglasa. Što se tiče ritma, češka narodna pjesma ne pozna povišajnoga (t. zv. »rastućega«) ritma, ne pozna dakle jamba i anapesta, već troheje i daktile.

Kovář Em. dr.: Prijegled povjesti folkloristike (do god. 1894). Str. 71—109. Pisac razlikuje »lidozpyt«, izučavanje puka, od »národozpyta«; ovo posljednje mu je etnologija, a »lidozpyt« je grana »národozpyta«; oboje je znanost enciklopedijska. Stara se znanost enciklopedijska, filologija, raspala na posebne samostalne znanosti:

povjest književnosti, političku i kulturnu povjest, arheologiju, mitologiju, jezikoznanstvo, povjest umjetnosti, geografiju. Zato se stvaraju nove znanosti enciklopedijske, a na čelu im etnologija. »Lidozpyt« je nova znanost, cijelji su njezine jošte neodređene, no ocrt opsega njezina pobuđuje poštovanje.

[Ne znamo, ako neprestano držimo na umu razliku, što je Česi čine između »lid« i »národ«, što ima biti »národozpyt«; ne znamo, drži li pisac, da su o jednom narodu moguće dvije grane znanosti: »lidozpyt« i »národozpyt«. Po našem je sudu opravdano samo narodoznanstvo, etnologija, nauka, koja se bavi duševnim životom naroda u svezi s materijalnim prilikama; ako se bavi narodom hrvatskim, onda je to narodoznanstvo hrvatsko, ako češkim, onda je narodoznanstvo češko itd. A što bi po tom bio »lidozpyt«, mi ne znamo. Ako se tom riječju misli označiti izučavanje t. zv. »prostoga« naroda (prema čemu bi »národozpyt« bilo izučavanje čitavoga naroda), držimo, da je to ne samo suvišno, već da pravi smutnju. Izučavanje kojega (evropskoga poglavito) naroda kao etnologijska nauka i nije drugo, nego izučavanje »prostoga« naroda, t. j. onoga dijela naroda, koji je svoje narodne, etnijske biljege sačuvao. A onim drugim dijelom naroda, t. zv. inteligencijom, — tim se bavi u jednu ruku kulturna povjest one kulturne sfere, prema kojoj se je ta inteligencija od svoga naroda udaljila, u drugu ruku specijalne političke i socijalne znanosti (državno uređenju, moral itd.).]

Pisac govori o izučavanju naroda u Rusiji (str. 73—87; počinje Herbersteinom: Rerum Moscovitarum comm., 1517—1526), u južnih Slovjena (str. 87—94; počinje s V. S. Karadžićem; građu nabraja po strukama: pjesme, pripovijetke, poslovice itd.; o Slovencima govori na nešto više od pol strane počinjući s Vodnikom i Vrazom), lužičkih Srba (str. 95—96; tu upućuje na prijegled A. Černého u »Č. L.« 1892.), u Poljakâ (str. 96—102; razlikuje tri periode: Wójcicki [Zarysy domowe, 1824,] je pripravljao Kolberg [Piesni ludu polskiego, 1857; Lud, jego zwiczaje itd. i dr.] sistematski sabire, a Karłowicz i dr. [»Wisła«, 1887] teoretski proučava) i Čehâ (str. 102—109). Radnja se nastavlja.

U odjelu Kritika i izvještaji (str. 109—119) govori se o Bartoševoj »Moravskoj dijalektologiji«, i o knjizi M. I. Mihelьsona: »Ходячія и мѣткія слова« (Obične i zgodne riječi. Petrograd, 1896).

Dalje je člančić od O. Thyregoda: »Kritička biblijografija skandinavskih etnografijskih i folklorskih radova 1895—1896« (str. 119 do 132), pa Rumunjski folklore (str. 132—139) i Albanski folklor (str. 139—141) od J. U. Jarnika i izvještaj o knjizi: »Märchen aus Mallorca« nadvojvode Ludwiga Salvatora od J. Polívke (str. 141—144). Prijegled časopisâ narodoznanstvenih i srodnih svih naroda (str. 145—160): spominje (Kovář) u četiri retka i naš »Zbornik« izričuć nadu, da će postati glavnim zbornikom za srpsko-hrvatsko narodoznanstvo. Biblijografija za god. 1895 (str. 160—197). Među Spomenima (str. 197 do 209) nalazimo o poznatom iz naših referata (»malo«) ruskom učenjaku Mihajelu Dragomanovu zabilježen samo dan narođenja i smrti: 18/9 1841—20/7 1895 (sr. djelo: M. Павлик, M. П. Драгоманов 1841—1895 itd., Львив, 1896, 8°. 442, XXXIV), a na str. 203—206 o životu i radu Matije Valjavca od M. Murka.

Sborník museálnej slovenskej spoločnosti. Rediguje A. Sokolík, tajomník. I. 1. Turčiansky sv. Martin, 1896. lex. 118. (Ne izlazi pravilno, ali svakako najmanje dva puta na godinu.) Sadržaj je tomu svesku ovo: Obećanje i vjerolomstvo u naših predâ (P. Križko). Slovjenska davnina. 1. Jornandes. 2. Nestor (Fr. V. Sasinek). Riječ o naseljenju Suiša (Št. M.). Njeke povjestne biljeŠke o Spišu (Št. M.). Bilješka o XVI. spiških kralj. gradova (Št. M.). Narodopisna izložba češko-slovjenska u Pragu 1895 (P. Socháň). Biljarski pošet pod zemlju (A. Kmeť). Najobičnije bilje u trenčianskim vrtovima (I. L. Holuby). Bolesti i njihovo liječenje u prostoga naroda (R. Uram-Podtatranský). Narodno zvjezdoznanstvo (Dr. J. Wagner). Narod o vremenu (isti). Pripovijetke slovenskoga naroda u Spiši (sabrao Š. Mišík). O starinama (S.).

U 2. svesku (1896. str. 227) nastavljaju se radnje u 1. sv. počete.

Slovenské Pohl'ady. Časopis zábavno-poučný. Redaktor a vydavatel' Jozef Škultéty. Ročnik XVII. Sošit 1—12. V Turčianskom sv. Martine. 1896. 8°. 752.

U ovom časopisu ima obilne narodoznanstvene građe. Spomenut ćemo znatnije: I. L'. Holuby: Crtice iz Slovenske (str. 35—43, 79—88; govori se uopće o karakteru naroda, o njegovu materijalnom životu, pa onda nješto o koledi, o pokladama, »fašangy«; spominje se »zmok« ili »skratek«, »škriatok«, vile, »vodni muži«, »bosorky«, »černokňažník«, strašila i »čert«, malo o bajanju, pa o ciganima). Pavel Socháň: Svadba u Jasenovoj (str. 209—232; opis je svadbe zanimljiv; dodane su i pjesmice i 4 glasa za pjevanje). Fr. Pastrnek: Izučavanje slovenčine (str. 43—46). Marienka Hargaš: Vjerovanja na Staroj Turoj (str. 48—51, 117—119, 8 prinosa u obliku pripovijetke u pravom narodnom govoru i načinu). Češko mnijenje o narodopisnom odjelu milenijske izložbe peštanske (str. 112—117, 487—491; u izvadcima se priopćuje opis tê izložbe iz pera dra L. Niederle i prof. Klvaňe, prvi iz »Věstníka muz. društva českoslov.«, a drugi iz »Čas. Mat. mor.« i »Č. L.«; obojica se slažu u tom, da je ta izložba bila i lijepa i lijepo poredana; samo ističu, kako Madžari ne poznaju razlike između »ugarski« i »madžarski«, pa je pod madžarskim imenom bilo mnogo toga, osobito slovenskoga, — što nije madžarsko; a što je dano pod imenom slovenskim, odabrano je najgore: Slovaci su n. pr. imali jednu jedinu jadnu seljačku kućicu kao i — cigani, a iz najsiromašnijega slovenskoga kraja). P. Socháň: Zabavne večeri u Jasenovoj (str. 175—179; pisac priopćuje pod tim napisom malo ne samo običaje momkovanja i djevovanja [»Momak i djevojka«]; običaji su ti bez obzira na modernu natruhu vrlo stari: tu se još vidi ostatak njekadašnjih »noćî za pokus« među momkom i djevojkom). Tajovský: Nješto vjerovanja i običajâ iz Dohnane (str. 313—314: tu je nješto običajâ na svece i prisvečaje i njekoliko redaka o koječem). P. Socháň priopćuje još nje-

koliko poslovicâ i riječî (313—314), vjerovanja, pa pogrebne običaje (str. 496) sve iz Lopašova, a ima još dva, tri sitna priloga.

L'. V. Rizner priopćuje u 10—12 sv.: Prijegled slovenske folklorističke književnosti od njezina početka do konca g. 1896. Nema nikakoga uvoda, djela su poredana abecedno, pa stvar nije pregledna. Spomenut ćemo znatnija izdanja: »Sborník slovenských národních piesni, povestí, prisloví, porekadiel, hádok, hier, obyčajov a povier«. Vydáva »Matica Slovenská. I. Beč. 1870. 8°. 216; II. Turč. sv. Martin. 1874. 144 str. — Písně slovenské. Sbírky prostonárodní, které pořádá pohádková komisse lit. řečn. spolku »Slavia« v Praze. 1879. 8°. 410. — Slovenské spevy. Vydávajú priatelia slovenských spevov. Turč. sv. Martin. I. 1882, lex. 8°. 236; II. 1896, 287 str. — Slovenské povesti. Škultéty A. H. a P. Dobšinský. I. Rožnava i Štiavnica. 1850—1860. V Ružomberku 1895² (str. ?). Ovaj je popis tako nespretno sastavljen, da je to teško u malo riječi i kazati.

Wisła (gl. »Zb.« I., str. 357). Iz ovoga ćemo izdanja priopćiti samo znatnije stvari iz III. godišta (1889.).

J. Karłowicz: Sistematika pjesama naroda poljskoga (str. 253—276). Držeći pisac da je poljskih pjesama toliko već sabrano, da se može početi sistematičko proučavanje i poređivanje, i spremajući se na taj posao, dođe mu u ruke djelo Child The English and Scottish popular ballads. To je djelo tako izvrsno, da je pisac odlučio držati se njegove sistematike, pa će zato ostati samo kod balada, jer je ta vrsta najznatnija i najzanimljivija. Resultatima Childova proučavanja dodat će bilješke o razlikama i nedostatcima poljskih varijanata.

1. Zgodno odgonetanje zagonetaka. [Kratki sadržaj: Mati ima tri kćeri; vitez traži ženu i dođe k njima; najstarija ga pušta unutra, srednja stere postelju, a najmlađa dolazi u noći k njemu; vitez joj govori: ako mi odgovoriš na tri pitanja, postat ćeš moja žena: Što je duže od puta? Što je dublje od mora? Što je glasnije od trube? Što je oštrije od trna? Što je zelenije od trave? Što je gore od zle žene? Djevojka odgovara: ljubav, pakao, grmljavina, glad, otrov, vrag. Mladić se njom oženi.] Childovim paralelama dodaje Karłowicz Salomona i kraljicu Sabe. Child spominje i slovjenske paralele (među ostalim srpskim i onu o Ribi i djevojci, Vuk. I. br. 285). Karłowicz dodaje pripovijedanje beskidskih gorštaka o Twardowskom: kako ga je »Mefistofel« svjetovao da se ženi, a ona mu, koju je prosio, dala pitanje (držeći pokritu staklenku): »Što je u toj staklenci: crv ili zmija?« »Pčele«, odgovori Tw. i ona morade poći za nj. Zanimljiv je oblik pripovijedaka, gdje je zagonetka na početku, od kojih je jednu priopćio piscu u rkp. g. St. Ciszewski. »Ubio jedan jednoga, taj jedan četvoricu, ta četvorica ubiše dvadeset i četvoricu. Što je za vjeru (»co do nabożeństwa«), zapalio je: što je za veselje, sažgao je; ubio je, što nije vidio; pojeo je, česa na svijetu nije bilo; preko močvara išao je i trag za sobom uzimao. Četiri su mu srne same došle do njega: kože je s njih uzeo, a njih žive pustio«. Sad se u pripovijedci to tumači. [Mladić hoće u svijet, mati toga ne će, već ga voli otrovati: daje mu na put otrovani kolač, on ga dâ konju, konj crkne, a crknu i četiri crva, koji su konja jeli. Ide dalje šumom, upali oganj listom iz molitvenika, a potpaljuje ga razbijenim guslama; čuje šuštanje, odapne i ustrijeli srnu, a u njoj živo lane, koje ispeče i pojede; sastane djevojku, koja mora služiti dvadeset i četvorici razbojnika; reče joj, neka pripravi četiri crva i njima otruje razbojnike; dođe do kraljevne, kojoj je dvor opkoljen močvarama, ali on uzme dvije daske, koje izmjenice meće pod noge; odgonene joj zagonetke, a ona njemu ne može, već šalje k njemu svoje služavke (tri po redu), da izmame tajnu; on ih ne će primiti osim gole: odijelo sakrije, odgonetke ne kaže. Tako učini i s kraljevnom, ona se razljuti i zapovjedi, da se ubije. Pred smrt pripovijeda taj putnik narodu svoje čine, ponavlja zagonetku i tumači je. Kad je došao u pripovijedanju do »snimanja kože s četvrte srne«, kraljevna mu presiječe riječ i obeća, da će za nj poći.] Slična je ukrajinska pripovijetka (Zbiór wiad. do antrop. kr. IX.).

2. Vitez čarobnjak (elf). Sadržaj je sličan pređašnjoj baladi, samo uvjet za postignuće nečesa (ruke, prijestola itd.) nije odgonetanje zagonetaka, već izvršivanje na oko nemogućih čina; junakinja je tu »mudra djevojka«. Child spominje osim engleskih balada njemačke, keltsku, sredovječnu iz Gesta Romanorum (odio 64), lužičku (djevojka ima roditi sina i ostati djevojka; ona hoće, samo joj neka načine kolijevku bez sjekire i dr.], srpsku (Vuk. prip., br. 124: Djevojka nadmudrila cara), litavsku, sibirsku, pa azijske [sanskrtske, tibetske, arapske]. Karłowicz dodaje poljske pjesmice i priče. [Pjesmica glasi: Šivaču, krojaču, slavni znatniče, načini mi cipele od volovske rike (ili: od komarove kože); ja ću cipele načiniti, samo mi ti ispredi dretvu od drobnoga dažda (ili: od zobene slame); ispresti ću, samo mi sašij suknju od makova cvijeta; ja ću . . ., samo mi nasteri postelju sred bistroga mora; ja ću postelju . . ., samo ti lezi na nju, a ne dotakni se je (ili: dođi do nje na mlinskom kamenu).] U pripovijetkama sa zagonetkama nalazimo ove zagonetke: krojač služi osam novčića: s dva živi, dva pozajmljuje, dva baca za plot, dva vraća; »kože triju srna«; što je najdraže, najmilije, najbrže (krivo: konj, žena, zec, — pravo: zemlja, san, misao); od nemogućih čina spominje se: iz kuhanih jaja neka se izlegu pilići; djevojka ima doći gospodarevu dvoru: ni rano ni kasno, ni danju ni noću, jeduć i ne jeduć, ni bosa ni obuvena i dr.

3. Zao vitez na putu. Naslov ne odgovara sadržaju balade, a balada nije raširena. Sadržaj je u kratko ovo: Seljak ide putem, sastane se s babom (vješticom, zlim duhom) i nadgovaraju se; seljak brzo na sve nađe odgovor i ima zadnju riječ. U Slovjena, dodaje Karłowicz, nema ništa slična osim lužičke připołdnice, koja srpom skida ljudima glave po polju (od podneva do prve ili druge ure), ako spavaju, ili ako je ne umiju zabaviti. Ima i lužička poslovica za ljude, koji mnogo pitaju: »pita kao připołdnica«.

4. Izabela i vitez vještac. Vitez — vještac (očevidno nekakvi zao duh) uzbudi zvukom svoga roga ljubav u lijepe kastelanke Izabele, uteče s njom i hoće da je ubije na mjestu, gdje je već ubio

sedam kraljevna. Ona ga bište, on usne, a ona ga ubije (u drugim ga versijama gurne u vodu, dok je okrenut od nje, kad se svlači). K ovomu motivu broje i Vukovu pjesmu (I. 382). Child ne pristaje uz hipotezu (prof. S. Buggea): da se ta balada razvila od starozavjetne Judite i Holofernesa. —

Dr. Č. Zíbrt: Priča o Žiškinoj koži (543—548). Čini se, da je početak svih tendencijoznih pričanja o Žiški (slavnom vođi Husitâ), pa tako i o bubnju, na koji je razapeta njegova koža, izišao od Eneja Silvija (pape Pija II., 1405.—1464.), koji u svojoj češkoj povijesti (Hist. Bohemica, Hanoviae 1602) piše, da je Žiška pred smrt zaželio, da mu kožu oderu i na bubanj razapnu. Povjest Eneja Silvija preveo je na češki Daniel Adam iz Veleslavina, a otuda je došla u narod. U XVII. i XVIII. vijeku često spominju taj bubanj, pače i s propovjedaonice. Kad su vojnici Fridrika II. osvojili Kladsko, poslaše mu i bubanj sa Ziškinom kožom, a kad je to čuo Voltaire, napisao je o tom Fridriku (16. X. 1743.) list. Kronike češke ni historici ne znaju ništa o odiranju Žiškine kože.

Dr. Nadmorski: Etnografijski odnošaji u Maćedoniji (642—644). To je kratak izvadak iz članka Sp. Gopčevića »Die ethnographischen Verhältnisse Makedoniens und Altserbiens« (Peterman's Mittheilungen III. 1889) u kojem Gopčević tvrdi, da su Maćedonci Srbi, a na koncu predlaže, da se izabere komisija od jednoga Srbina, jednoga Bugarina i jednoga Nijemca, koji bi sudili.

A. Pleszczyński: Koza (649—651). Riječ koza ima u poljskom jeziku 12 značenja, među ostalim znači i »kremeni nožić i uopće tanko kremenje«. Kozik je u XVI. vijeku značio nož, kojim su se ponajviše rezale kože (st. polj. koža, danas skóra), dakle kozik od koža. Pisac vidi u kozi (= nožić) prvi naziv noževa, koji su bili od kremena.

Władysław Weryho: Spavajući vitezovi (845—59). Poslije kratkoga citata iz Spencerova Nacrta socijologije o snu i smrti u prvotnoga čovjeka pripovijeda pisac redom priče raznih naroda o vladarima i junacima, koji nijesu umrli, već spavaju, da se opet probude, dođu na ovaj svijet i donesu narodu sreću. Poljaci to pričaju o sv. Jadvigi, Vladislavu Łokietku, Boleslavu Smjelom, Čarnieckom i o Janu Kanti. Gora, u kojoj spava Łokietek, zove se błandnicka gora, koju Tatrani zovu blanicka gora, a u njoj spava zakleta vojska. U Češkoj ima gora Blaník, a poljska se nijedna gora tako ne zove, pa po tom sudi pisac, da je to ime uzeto od Čehâ. Moravci pričaju o snu Svetopukovu, Srbi o snu Kraljevića Marka, Rusi o carici Jeleni i buntovničkim vođama (Razinu, Pugačovu, Griški Otrepjevu), a ima i litavska priča o vitezu, koji spava. Nijemci pričaju o Karlu Velikom, Fridriku Barbarosi, Karlu V.; Francuzi o Mac-Mahonu, Rolandu, Arturu; Portugalci o Don Sebastijanu itd. O postanku se tih priča misli različito: jedni ih drže za vjersku tradiciju, u kojoj su samo imena promijenjena, drugi vide u njima simbol sunca, koje zimi spava (konji su oblaci), treći opet drže junake, koji spavaju, za prirodne pojave. Henrik Carnoy (La Tradition 1888) ne pristaje ni uz jedno od ovih mišljenja, već drži, da im je korijen u mišljenju: da su junaci nad našom ljudskom prirodom, pa da zato i ne umiru kao drugi ljudi. Pisac veli, da je u svakom od ovih mišljenja dio istine, no »ipak je mišljenje prvotnoga čovjeka, koje nije bilo vrsno razlučiti sna od smrti, glavni uzrok ovim pričama« (s. 858). Zato i jest na početku citovao olomak iz Spencera o snu i smrti. Na koncu govori o umjetničkoj odredbi ovoga motiva.

L. Kryzywicki: Narodni običaji u uporednom osvijetljenju. (860—874). Žena (baba) kao zloslutnica. Nabrojivši mnogobrojne primjere, kako razni narodi gataju nesreću, ako sretnu ženu, nastoji pisac dokazati, da to vjerovanje ima svoj korijen u »diobi posla«: žena ne smije u njekih naroda ni dirnuti muškog posla, gdješto pod prijetnjom kazni. U običaju, da žena treba da pokaže golo koljeno, pa susret s njom ne će biti koban (u njekim poljskim krajevima) sačuvala se djelomice »sloboda općenja i izuzimanje djevojke iz običaja, koji obvezuje ženu« (874). »Prestupak protiv diobe posla posvećene tradicijom — prestupak je vjerski . . . dosta je pregledati Mojsijev zakon o »onečišćenju moralnom, koje nastaje dodirom žene za vrijeme itd.« (872—3). Od »diobe posla« do Mojsijeva zakona o »nečistoj ženi« ogroman je skok, a piscu nije uspjelo, da pokaže ikaki drugi prijelaz.

Lud. Organ towarzystwa ludoznawczego we Lwowie pod redakcija Dra. Antoniego Kaliny. We Lwowie. Rok I. 1895, r. II. 1896, r. III. 1897. Adres redakcyi: ulica Zimorowicza 7.

Prvi je godišnjak izašao u 9 svešćića s ovim sadržajem znatnijih članaka. U »Uvodnoj riječi« (I. 1. 1—4) kaže redakcija, da se je mjeseca veljače 1895. g. osnovalo u Lavovu društvo, kojemu je po statutima cijelj »znanstveno istraživanje poljskoga naroda (puka, »ludu«) i susjedâ, pa rasprostranjivanje sabranih o njem vijesti«. Društvo se podijelilo na odio 1. arheologijski, 2. antropologijski, 3. geografijski, 4. jezikoznanstveni, 5. književni, 6. glazbeni, 7. obrtni i 8. socijologijski.

Obraćajući se Uredništvo na općinstvo kaže, da danas, gdje se svuda čuje geslo: narod, poboljšanje materijalnoga njegova života, treba početi od temelja, a to je poznavanje naroda. Uz ovu praktičnu cijelj ima i druga: da se ojači tvrđa narodnosti protiv kosmopolitskih struja. Kratki nagovor općinstva svršuje Uredništvo lijepim stihovima Mickiewicza o narodnoj pjesmi:

W tobie lud chowa (čuva) broń (oružje) swego rycerza (junaka),
Swych (svojih) myśli pręndzę (pređu) i swych uczuć (čuvstva) kwiaty
(cvijeće).

U članku »Najnovije struje u narodoznanstvu« (4—16) razlaže Dr. Iwan Franko pojam »naroda« i narodoznanstva. Kratki je ovaj članćić napisan jasno, lijepo i objektivno i priznaje, što se priznati mora, i struji migracijozno-historijskoj i antropologijskoj, i ako se čini, da mu je više po volji prva. [Svega, što piše o »narodu« i narodoznanstvu, ne bismo potpisali. Naročito držimo, da pisac ide predaleko, kad kaže (str. 7), da će se »današnje naše »»najsvetije«« vjerovanje i uvjerenje« za neko vrijeme traktovati tako, kako danas narodoznanci traktuju narodno praznovjerje. Po tom se vidi ujedno,

da se po piščevu mnijenju narodna kultura razlikuje od kulture uopće samo relativno, pa je zato posve jasno, što i pisac upotrebljuje za »narod« komparativnu oznaku: »niži slojevi« (str. 5.): vidi se, kako je teško i samim istraživačima narodne kulture zaboraviti na svoju kulturnu visinu. Dakako da se do ovakoga mišljenja mora doći, kad se govori n. pr. o »narodnoj geografiji« i njekoji drugoj, pravoj, znanstvenoj geografiji. To je krivo. Nauka je jedna, jer je i istina samo jedna, pa nema dvije geografije, medicine itd. A ono, što zovu n. pr. »narodnom« geografijom, nije nikakva geografija, ako se ne slaže sa znanstvenom geografijom: ono je vjerovanje, pomišljanje, ili što drugo, što nema s geografijom ništa zajedničkoga, tu ni riječ geografija nije na svome mjestu. No ako je nauka, znanje jedno, i to svagdje i u svih naroda, — nije jedna posvuda kultura; znanje podnosi relativnost, može biti u ovoga naroda uopće veće, a u onoga manje, — ali kultura je apsolutna: kakva je, takva je, — cijela je u svojoj osobitosti, tako da se kultura jednoga naroda ne može, u znanosti ne smije stavljati nad koju, ili pod koju drugu. Zato je krivo, kad se o narodu govori, da je »niži« sloj, a misli se njegova kultura; zato je kriva skepsa, koja dopušta, da je sadašnje naše uvjerenje, koliko je osnovano na znanosti, upravo tako himera, kako — posve naravski — ljudi jedne kulture drže pojave druge kulture himerama. Stvar je uostalom nešto zamašnija, a da bi se mogla iscrpsti u kratkoj bilješci.]

Jan Karłowicz govori u biljesčici (str. 16—19) o »grobnoj daski«: leži na »(grobowéj) desce« znači: umro je; to je posve prirodno, kad mrtvaca postavljaju na daske (odar, skolke). U uvodu dovađa pisac poljsku frazu »daj mi święty spokój« (sveti mir) — u svezu s treuga Dei; to nije potrebno: mi velimo »mir božji«, a svakome je jasno, da tu ne treba misliti ni na što drugo do na »mir božji«, koji se toliko spominje u crkvenim molitvama; naprotiv je zgodno protumačeno, što Poljaci govore, da svece (svetkovine) »ophađaju« (mi ih »obdržavamo« ili »svetkujemo«): prije se zbilja ophađalo, što se je častilo, a i danas naše proštenjarke i proštenjari »ophađaju« pješice, na koljenima, a i na kolima.

Strzelecki Adolf: Iz povjesti prvotne obitelji. (I. 33—45, 65—78). Poslije nekoliko općenitih riječi o razvoju civilizacije, koja, veli, kao ni priroda, ne pozna skoka, govori se o izvorima za njezino izučavanje (1. posredna, ili neposredna svjedočanstva iz vremena prvotnoga čovjeka; 2. ostatci predhistorijskoga doba; 3. vjerovanja, običaji i uredbe kasnijih vremena; 4. vijesti o savremenim ljudima, koji su na najnižem stupnju civilizacije) i prelazi se (str. 56) na samu stvar. Svi se učenjaci slažu u tom, da bračne uredbe nije bilo u prvotnom društvu, da je u »prvotnoj hordi« svaka žena bila zajedničko vlasništvo svih muškaraca. Za svjedoka zove pisac Lubbocka, Mac Lennana, Bachofena, koji je prvi otkrio tragove rodstva po materi (matriarhat), Morgana, koji je pokazao, kako se prvobitna »horda« ograničila, pa tako nastala t. zv. »rodoskvrnska obitelj«: muškarci su imali više ženâ, žene više muškaraca, a sve su to bila braća i sestre; iz te se obitelji

razvila »svatska (svojatska) obitelj«: više braće uzima više tuđih sestara za zajedničke žene. Nesuglasicama učenjakâ u tom pitanju krivo je to, što se svi ne drže jedne definicije braka. Pisac prima Westermarckovu definiciju, koji brak definuje »kao više, ili manje trajnu svezu između muža i žene, koja traje i poslije dolaska potomstva na svijet«, pa prelazi na brak u životinjâ dokazujući primjerima, kako samci u životinjâ traže samo jednu samicu. Pisac (s Darwinom i Spencerom, a protiv Hellwalda) zaključuje po tom, što majmuni živu većinom u monogamiji, da je i prvotni čovjek tako živio. Pomažući se dalje istraživanjima K. Kautskoga (koji je ustao protiv Morgana), Spencera (koji je također protiv teorije o labavoj bračnoj svezi u prvotnoga čovjeka), Hellwalda (koji nije ni ovamo, ni onamo, već misli, da je u prvo vrijeme vladala i monogamija, i poligamija, i poliandrija), Lipperta (koji dokazuje, da je samo briga za hranu natjerala žene, da prisile muškarce, neka se za njih brinu), Gumplowicza (koji je za matriarhat), Dorguna, Friedrichsa i Westermarcka (pristaša monogamijske teorije) skuplja (str. 72) sve u jedno, a to je: da putene sveze u prvotnoga čovjeka nijesu bile labave; žena, najprije slobodna, birala je muža i postajala njegovo vlasništvo, a on ju morao hraniti i braniti; rodstvo po materi nastalo je poslije obitelji, kojoj je bio otac glava, a nije nastalo poradi nemogućnosti rodstva po ocu. Pisac ne će narivavati svoga mišljenja nikome, ali je uvjeren, da je stvaranju obitelji pomagala ne samo ljubav među roditeljima i djecom, već i ljubav među mužem i ženom, koju većina učenjaka prvotnome čovjeku poriče, držeći, da se javlja tek u civilizovanom svijetu (str. 77 do 78).

Dr. K. Mátyás: Poklade (»zapust«), pepelnica, Uskrs. Njekoliko nar. običaja u Tarnobrzeskom (str. 46—52, 79—89; običaji su ovi u mnogom slični našima).

Dr. A. Kalina: O azijskim narodima i njihovoj pradomovini (str. 97—115). To je samo kronologijski prijegled teorijâ o tom pitanju do Schradera.

Dr. Iw. Franko tumači (str. 115—119) izvor i u nas poznatih riječi: pasja krv i pasja vjera. O prvoj je riječi pisao u »Wisłi«, VI. 745 i dalje, a ovdje samo ponavlja (spomenuvši, kako je pas bio najprije poštovana, a kasnije pogrdna životinja), kako se u »Gesta Rom.« nazivlju Madžari »progenies canina«, pasji skot. Mnogo je zanimljiviji historijski izvor riječi pasja vjera. U vizantijskih pisaca X. i XI. stoljeća ima pripovijest o njekom armenskom krivovjercu Sergiju, koji je imao psa imenom »Arcyurion« (a tako Armeni zovu pokladni post). Taj bi pas učenicima Sergijevim javljao dolazak učiteljev, pa kad je jednom na takom putu vuk psa zaklao i pojeo, postio je Sergij čitav tjedan, — a otuda — ime tomu armenskomu postu. Pripovijest je ta došla i u slovjenske crkvene knjige istočne crkve. Pisac je sam izdao tri rukopisa te pripovijesti iz XVI., XVII. i XVIII. stoljeća.

E. Kolbuszowski: Bilje u narodnom vjerovanju (str. 119—123). Govori o bazi (bazgu); po nar. vjerovanju ne smije se baza sjeći ni presađivati, jer u njoj živi njekaki duh.

E. K.: Zvijezde i gljive u narodnom pripovijedanju (168—178, 197—207).

Dr. Kaz. J. Gorzycki: O etnijskoj antropologiji (225—244). Ovo je kratak prijegled na osnovu djela: L. Krzywicki: Ludy. Zarys antropologii etnicznej. Warszawa. 1893. Koliko bi i bilo potrebno za orijentaciju mlađih naših budućih suradnika, da ovaj prijegled barem priopćimo, ne možemo ni to.

Iz II. godišnjaka »Luda« spominjemo ove rasprave od Jana Witorta: Jus primae noctis. (Str. 97—115). Na prvih 11 str. govori pisac uopće o putenoj svezi, dokazujući, da je u staro vrijeme vladao u tom neograničeni nered, »promiscuité«, a tomu nalazi tragova i u današnjim običajima; onda spominje polemiku o tom pitanju, a na str. 110 prelazi na stvar i dokazuje, da je to »pravo« zbilja postojalo u Švicarskoj, Engleskoj, Kataloniji i Francuskoj; za slovjenske se zemlje samo nagađa. Na str. 115. tvrdi, da se iz svega toga (valjda iz toga, što to pravo postoji na otocima Marijanskim, Andamanskim, u južnoj Americi »i t. d.«, i što je — po Herodotu — postojalo u nekoga plemena lidijskoga) vidi, da to »pravo« nije plod feudalizma. [No to je trebalo dokazati. Po našem sudu ovo »pravo« nema nikake sveze sa starim običajima, ono je u Evropi nova stvar, jedno od mnogih nasilja, što su ih gospoda prema narodu proglasila svojim »pravom«.] Prinos k povjesti obitelji (levirat. (Str. 292—304.) »Njekoliko riječi o »svekrovstvu«, bilješke k članku Dra I. Franka: »Tragovi »snohačestva« u našim gorama«, u časopisu «Żytie i słovo«, 1895). Pisac pobija (Frankovo) mišljenje, da bi »snohačestva« (svekar živi sa snahom) bilo u drugih Slovjena osim u Veliko-Rusa, naprotiv svom silom hoće da dokaže, kako ga ima u Rusâ. Ne razumijemo toga, osobito u svezi s pređašnjim člankom piščevim o »jus primae noctis«: rašireno »snohačestvo« kao običaj išlo bi u prilog njegovoj tvrdnji o onom »jusu«. Nas piščevi dokazi za »snohačestvo« u Rusâ uvjeravaju o protivnom, da je na ime »snohačestvo« iznimka i protiv običaja. Uzmimo samo jednu poslovicu: »Smałčivaj, nevêstka, — sarafan kuplju« (Šuti, nevjestice, kupit ću ti sarafan [suknju])! Kad bi to bio običaj (što je običaj, to je dopušteno), — zar bi snaha morala mučati o tom, što je stara kljusina napastuje? Ono tumačenje prikrivanja mlade kod svadbe ima drugo značenje, kako se vidi iz našega »Zbornika« (str. 450).

J. Polívka: Mi tri brata. (Odlomak studijâ o nar. pripovijetkama. Str. 9—18). Pisac priopćuje versije raznih naroda (franc., talij., njem., slovenske [Slov. Glasn., 1864. str. 314, »Kres« IV. 1884. str. 611 sl.], madž., litavsku) poznate i u nas pripovijetke o troje braće, što su pošli po svijetu, da se nauče govoriti, pa su naučili samo ovo: »Mi tri brata. Za novce. To je dobro«. Nađu ubijena čovjeka, pitaju ih, tko ga je ubio, a oni odgovaraju: »Mi tri brata« itd.

U III. (1897) su godišnjaku ove znatnije rasprave: Jan Witek: Antisemitizam u narodnim šalama i pripovijetkama. (Str. 46—49. To je njekoliko stihova i šalâ u nar. govoru).

Jan Witort: Etnografija i najnovije književne studije. (Str. 213—224). Ovo je kratak izvadak iz glasovitoga djela Hutchesona Macaulaya Posneta: Uporedna književnost i Ch. Letourneaua: L'évolution littéraire dans les diverses races humaines. Pisac drži, da su ova dva djela o književnoj povjesti u uskoj svezi s etnografijom. Piscu nije pošlo za rukom, da jasno pokaže barem glavne misli u njima.

Етнографичний Збірник. Видає Наукове товариство імени Шевченка. Том III. Етнографичні материяли с угорскої Руси. Зибрав Володимир Гнатюк. Том. I. Легенди и новелї. У Львові, 1897. 8°. XX. 236.

U predgovoru se kaže, da je sabirač sabrao ovu građu putujući pješice po ugarskoj Rusiji god. 1895—1896. Građu će podijeliti u dvoje: u prvom su dijelu »legende (str. 1—124) i novele« (str. 127—234), a u drugom će biti »казки, анегдоти, байки і оповиданя історичні«. Drugomu će se svesku dodati dodatak paralelâ, kazalo i rječničić. U predgovoru se kaže među ostalim, da je sabirač opazio tri glavna narječja ruska u ugarskoj Rusiji: u jednom se promijenilo starorusko »o« u »i« (піп стіл), u drugom u »ü« (sabirač to označuje sa »ö«, ali kaže, da se izgovara kao njem. »ü«: (пüп. стüл), u trećem u »u« (пуп, стул); prvo se od ovih narječja dotiče Galicije i Bukovine, treće se dotiče Madžara i Rumunja, a drugo je među ovima. Potanjih granica sabirač ne zna.

Što ovoj zbirci podaje veliku vrijednost za nauku, to su dodane paralele priopćene u njoj građe, i to ne samo paralele slovjenskih, nego i drugih evropskih naroda, pače i paralele iz apokrifa, Gesta Romanorum, Tisuć i jedne noći itd. Od zbiraka naših pripovijedaka podane su paralele iz Kraussove zbirke: Sag. u. Märch. d. Südsl. I. II., a za vrijeme tiskanja upotrebio je još Vukove i Vrčevićeve pripovijetke, no paralele će se iz ovih zbiraka podati većim dijelom u II. svesku. U svem je podano paralela iz šezdeset i šest djelâ i zbiraka! K tomu je dodano još, tko je pripovijetku naučno obradio! Neke je paralele dodao dr. Ivan Franko.

Ovo je, što mi znamo, u novije vrijeme, jedna od najboljih i najbogatijih zbiraka slovjenskih nar. pripovijedaka.

Zeitschrift des Vereines für Volkskunde. Neue Folge der Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft, begründet von M. Lazarus und H. Steinthal. Im Auftrage des Vereines herausgegeben von Karl Weinhold. VII. (1—4). Berlin, 1897, lex. 466.

Mnogi članci u ovom izdanju, što se u kazalu zovu raspravama, nijesu nego građa. Tako ima građe i u »Sitnim prilozima« (»Kleine Mittheilungen). U ovom je godišnjaku govora o svadbi, narodnom liječenju, vješticama, običajima uopće, o božićnim običajima, dječjim igrama, pripovijetkama itd. iz raznih krajeva. Među raspravama nalazimo: »Ognjišta i peći u seljačkim kućama etnografskoga sela na milenijskoj budimpeštanskoj izložbi« (I. B. Bünker). »Priče i vjerovanja o zvonu« (P. Sartori, oveća rasprava s ovim odjelima: I. Zvono kao simbol zračnih pojava. 1. Zvono u vodi. 2. Zvona izvađena iz vode. 3. Zvono u zemlji, u gori, u šumi. 4. Zašto su zvona propala. 5. Svinje izrovale zvono. 6. Ubilo šegrta (koji je sam htio lijevati zvono). 7. Razbojnici zvone. 8. Zvono i blago. 9. Zvono i dusi. 10.

Mjesto zvona druge stvari u priči. II. Zvono brani od zlih duhova. 1. Buka tjera duhove. 2. Zvonjenje tjera duhove. 3. Od zvonjenja raste trava. 4. Zvonjenje na buru. 5. Zvono pomaže zabludjelu. 6. Zvono i duša. 7. Zvono zove boštvo). »Stare njemačke građevine« (Osw. Zingerle v. Summersberg). »Novija svjedočanstva za stare njemačke običaje« (R. M. Meyer; među ostalim tumači mjesto iz Tac.: Germ., c. 15: »mira diversitate cum iidem homines sic ament inertiam et oderint quietem«, a za potvrdu spominje engleske lovce, koji sedam mjeseci love lisice, a onda kao omlitave sve dok se opet lov ne počne; spominje i bacanje kamena: na koncu, kako su Njemice još u 17. stolj. nosile na vratu »buholovku« od kake krpe ili krzna, a to spominje i francuski pjesnik Verlaine). Od sitnijih priloga spomijemo prinose o tom, kako njeke obitelji mogu liječiti bolesti. K. Maurer pripovijeda (str. 100), da je barun von Heemstra god. 1862. naučio od jednoga seljaka liječenje zubobolje: trebalo mu u listu samo poslati ime i prezime bolesnikovo, pa dan i godinu rođenja; on bi samo napisano pregledao i zubobolje nema. »Fragt man, wie das zugehe? — Ja wie geht es?« I. Weinhold priopćuje (str. 212) iz stare knjige: »Schimpf und Ernst« von Johannes Pauli (Strassbg, 1522), da: »die alten Heeren von Oesterreich sein von denen von Habzburg her kumen, die haben ein Gnad von got gehebt«, pa su znali liječiti gušu (Kropf).

Niederlausitzer Mittheilungen. Zeitschrift der Niederlausitzer Gesellschaft für Anthropologie und Alterthumskunde. IV. 1—4 (u jednom svesku) 1895, 5—6 (1 sv.), 7—8 (1 sv.) 1896. Guben. 8°. 492.

U ovom izdanju ima zanimljivih starina slovjenskih, a donosi i narodoznanstvenu građu. Lijepo kaže u tom izdanju (IV. 150) njeki g. Otto Tschirch, da je ovome izdanju prije svega zadaća, da oživi čudna kultura domaće davnine. A tu kulturu (t. j. u Lužici) sve do današnjega dana skupa gradi Njemstvo i Slovjenstvo. Pa izdavači i nijesu od početka zaboravljali na pričanja, bajke i običaje, što otvaraju vidik u duševni život vendskoga naroda, koji je još prije tri stoljeća napunjao gotovo sva sela dônje Lužice, pa je tek poslije reformacije poradi jače germanizacije spao na petinu i manje od čitavoga naroda u Lužici.«

Isti ovaj g. Tschirch priopćuje g. 1615. štampanu (str. 150—167) istragu o njekom slovjenskom seljaku — proroku. U istražnom izvještaju (njemački sastavljenu) kaže se među ostalim, da je taj seljak putem glasno »den gesang: Ich danke dir, lieber Herr, wendisch gesungen«.

Dr. E. Siehe tumači (212—220) njeka slovjenska imena mjestâ u kotaru Calau. Pisac sam priznaje, da zna vrlo malo »vendski«; pomagala su mu dva rođena Venda. Imena su slabo, ili nikako protumačena.

K. Gander priopćuje nješto iz lužičkoga narodnoga liječenja (292 do 307; njemačka bajanja u stihovima). Ostali su članci ili neznatniji, ili se ne tiču narodoznanstva. Priopćuju se i imena njiva, livada itd.: sve je to u većini još slovjensko: Preseka, Dubine itd.

Mélusine. Recueil de mythologie, littérature populaire, traditions et usages. Fondé par H. Gaidoz & E. Rolland, 1877—1887. Dirigé par Henri Gaidoz. Tome VIII. (1896—1897). Nro. 1—12. Paris, in 4°. 287. (I: 1878, II: 1884—5, III: 1886—7 itd.; cijena sada I: 60 frcs, II—IV: po 25 frcs, V—VII: po 12 frcs 50 cts.)

Ovaj VIII. tom. sadržaje: Dusi i demoni po Ronsardu (F. Perdrizet). Ne bi čovjek mislio, veli pisac, da bi folklorista imao što da prekapa po djelima prvaka humanističkih pjesnika. Pisac toga ni ne će činiti, već će samo istražiti nješto potanje njegov »Hymne des Demons«. Ronsard se nije u tom himnu služio samo djelom Mihajela Psellosa *Περὶ ἐνεργείας δαιμόνων* (ed. princ. 1615), po svoj prilici u lat. prijevodu Marsilija Ficina (1497 i 1552), pa Apuleja i sv. Augustina, nego ima pojedinosti, koje nijesu iz ovih pisaca, već iz žive narodne tradicije. Pisac to dalje dokazuje, a mi ga ne možemo pratiti. Možda će našemu »Zborniku« poslužiti sreća, da tko malo bliže pogleda bujnu demonologiju naših humanista. Ako se Ronsard nije držao samo grčko-rimske i kršćanske demonologije, zar se može naprečac kazati, da su sve one tolike vile, satiri itd. pusta kopija?!

Zli bogataš [Le mauvais riche]. (E. Rolland). Priopćuje 9 stihovanih versija: kako Bog (Isus i koji svetac) moli milostinju, bogataš mu je ne da, veleći, da će radije dati psu, koji mu donosi zeca; sirota daje milostinju. Poslije smrti ne puste bogataša u nebo, a sirotu puste. George Doncieux napisao je o toj »vjerskoj tužaljci« studijicu (str. 74): nije starija od XVII. v., ali je naivna, poetična, prema biblijskoj (Luc. XVII) milija, poetičnija.

Nezahvalno dijete (Gaston de Lépinay). — Narodne pjesme iz Donje (Basse-) Bretagne (E. Ernault; u više brojeva). — Zec u mitologiji (E. Lefébure; nastavak). Radi se o tom: znači li egipatsko ime Unnefer, koje se daje Osirisu, »dobro biće«, ili »dobar zec«, t. j. »sunce«. — Sveti Ilija (H. Gaidoz). Pisac istražuje legende i pripovijetke o tom svecu, bilježi crkve i priopćuje slike toga sveca i to iz svih zemalja. — Vede snižene na pravu vrijednost (H. G.). Pisac cituje završetak kritike Sylvanina Lévija (»Revue Critique«, 2 mars 1896) o djelu Oldenbergovu: Die Religion des Veda. Tu se kaže, da je vjera Rg-Vede pod rukama svećenikâ promijenila oblik, no nije promijenila naravi; ona je naslijedila baštinu njekoga pređašnjega društva i poprimila iz vulgarnoga vjerovanja običajâ, obredâ, činâ, kojih (svećenici) ne znadu protumačiti: da se shvati njihova narav, treba pitati ostalo čovječanstvo, koje je sačuvalo ili potpuniju uspomenu analognoga stadija, ili još u njem stoji. I tako antropologija ulazi u okvir vedskih studija. — Okrenute naopako noge, ili koljena (H. G.). Ovo je zanimljivo. H. Gaidoz tumači pomoću narodnih pripovijedaka o šepavom vragu epitet Erinnyja *καμψίπους*: »koji ima noge naopako okrenute« (peta naprijed, prsti natrag), lat. »plantis aversis«, franc.: »qui a les pieds à rebours«, pa je ustvrdio, da je taj epitet trag toga vjerovanja i u Grkâ. Helenisti se razljutiše: ne dadu, da se grčka i rimska starina tumači pomagalima izvan njihova kruga studija, jer im se nikako ne da vjerovati, da su Grci njekada bili divljaci. Pisac

ovdje za potvrdu svoga mišljenja priopćuje sliku s jedne grčke amforičke posude, gdje na konju sjedi čeljade naopako okrenutih nogu, pa s obadvjema nogama na jednu stranu — kao žensko! A potvrđuje to opet i jednom irskom pripovijetkom, u kojoj prosac ne će uzeti djevojke, jer ima noge naopako okrenute, a ona odluči, da će mu se ljuto osvetiti.

Formula kod pletenja (P.—F. Perdrizet). To je francusko prélo, vrlo slično onomu, što je opisano u našem »Zborniku« II., str. 384: Oj, prijo itd. Ne spominju se, istina, koza, ali se (među ostalim stvarima, životinjama i ljudima) spominje košuta (biche) i broji se kao i u nas, ali samo do sedamnaest.

Ima još zanimljivih članaka i biljezaka, ali što će nam goli naslovi, kad nemamo za sada prostora! Ovo smo malo spomenuli samo zato, da se vidi, kako se folklore obrađuje u Francuzâ. Ovo je pravi, čisti folklor u velikom stilu, da tako rečemo, često s velikim učenjačkim aparatom i erudicijom, a uza sve to zanimljiv — kao francuska knjiga!

Bulletins de Societé d'antropologie de Paris. Tome huitième (VIII., IVe série). 1. Paris. 1897. in 8°. LX. 80. (Publication bimestrielle).

Ovi izvještaji izlaze u šest sveščića na godinu (10 frcs). Prva serija ima šest svezaka (1859—1865). Za ovih 6 svezaka ima posebno kazalo (Dureau) od 174 str. (1 frc). Druga serija ima 12 svezaka (1866—77) a stoji 120 frcs. Treća serija ima također 12 svezaka (1877—1889). Društvo izdaje još i Memoires (tri serije do sada). Među ostalim publikacijama izdalo je i Questionnaire d'ethnographie et sociologie.

Od članaka, koji bi nas mogli zanimati, spominjemo iz ovoga sveščića: Čovjek s repom (Zaborowski). Pisac je mislio, da je legenda o čovjeku s repom već mrtva, kad je eto ponovi ozbiljan učenjak (Enjoy, izučavalac anamitskih zakona) g. 1890.: da ga je vidio na svoje oči (L'Anthropologie, 1896, p. 531). Već je Marco Polo donio vijest o repatom čovjeku iz Sumatre. No sve je ovo, dokazuje pisac, krivo opažanje: čovjek je s repom anatomska i fisijološka nemogućnost; to je dokazala sekcija embryjona. Moguće je samo, da pet ili šest pakralježaka (fausses vertèbres) coccyxa bude kraće, ili dulje, pa smeta. Slično je nješto morao vidjeti i Enjoy: neobičnu malformaciju.[1] — Pravo udovicâ u Evropi i Kini (Paul d'Enjoy). Pokazuje, kako je kineski zakon o udovicama bolji i pravedniji od francuskoga: bilo bi samo željeti, da se kineski zakon o udovicama u ime ženskih prava pure et simple proglasi u Francuskoj!

[1] Naš narod čvrsto vjeruje, da ima ljudi s repom, posebice se drži, da ima Turaka s repom. Za austro-turskoga rata (1878) općenito se u mom rodnom kraju govorilo, da će Filipović tek onda morati bježati iz Bosne, kad sultan pozove Turke s repom. Čuo sam, kako su ljudi razgovarali o tom, da ti Turci omotaju oko sebe svoj rep, koji je kao konjski.

The Folklorist. Journal of the Chicago Folk-lore Society. Vol. I. 1. (July 1892), 2.—3. (July 1893), 4. (October 1893). Chicago. III. in 8°. 260.

Iz uvoda u prvom broju doznajemo, da je to društvo osnovano u prosinca 1891. s cijelju, »da sabire, čuva, izučava i objelodanjuje tradicionalnu književnost osobito ovoga kraja, zapadno od Alleghenija« (alleghenijskoga gorja). Ovo je druga publikacija društva. Prva je bila (ne računajuć društvenih pravila) »Rukovod«, što ga je za društvo priredio njegov tajnik. Društvo je osnovano, da bodri sabirače ovake građe, vrlo znatne za povijest čovječanstva i rješavanje životnih problema. Društvo ima dopisnika po svem svijetu.

U prvom se broju tumači i pečat društva otisnut na omotu, jer su mnogi pitali, otkuda je i što je. Slika predočuje Indijanca, kako poziva plemena na slavu mitskoga junaka Dsilyi Neyani, a oko slike je napis: »Otkuda tê legende i tradicije?«.

U ovom prvom svesku ima prinosa iz mehikanske folklore (konsul Aymé opisuje među ostalim, kako je doživio među Mehikancima pomrčinu mjeseca, kako su užasno vikali, žene se bacale na zemlju, trgale sa sebe odijelo itd.), iz »Negro-lore«, korejske i japanske folklore i dr. prinosa osobito među Miscellaneama.

Sva ova narodoznanstvena, antropologijska i arheologijska izdanja (osim »Srpskoga Etnografskoga Zbornika« i »Wisłe«, koje akademija od prije dobiva) dobiva »Zbornik« u zamjenu. Osim ovih dobiva »Zbornik« u zamjenu jošte »Prähistorische Blätter«, herausgegeben von Dr. Jul. Naue, München (počevši od IX. godišta: 1897). »The Chicago-Folk-lore Society« poslalo nam je još knjižicu »International Folk-lore Association« (Chicago, June, 1896, in 8°, bez paginacije) s folklorskim (pretežno amerikanskim) sadržajem, ali se iz nje ne vidi, je li početak, je li nastavak ili je knjiga za se.

(»Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena.« Svezak II. Uredio Dr. Ant. Radić. Zagreb 1897. (Vjesnik.) Str. 462.—509.)

Psychologie du peuple français par Alfred Fouillée. Paris. 1898. 8°. IV. 388.

Utvrdi li se jednom znanstveno, da svaki narod ima svoju dušu, narodoznanstveno će izučavanje dobiti tim jedan svoj raison d' être više. Ova nas je misao vodila, kad smo nakanili, da svojim čitaocima razložimo ovo djelo franceskoga filosofa na glasu. Premda velik dio djela — kako ćemo vidjeti — zapremaju historijska, politička i društvena razmatranja, tako da ti se koji put pričinja čudan napis djelu: psihologija; premda se g. Fouillée ne osvrće ovdje posebice na t. zv. »prosti« narod: ovo je djelo iz pera priznata stručnjaka za narodoznanstvo vrlo vrijedno poradi njekih osnovnih misli.

Već to, što priznati stručnjak piše psihologiju jednoga naroda, do-

kazuje, da po sudu toga stručnjaka ima u tom narodu duševnih pojava, koje se ne dadu svesti na općenite zakone individualne čovječje duše (cf. »Zb.« III. 162). To pisac i izrično kaže (str. I.): »Značaj je narodni u istinu usko svezan s temperamentom, a sam je temperamenat svezan s nasljednim ustrojem i s etnijskim znakovima upravo tako, kako i s fizičkom okolinom«. No kako je g. Fouillée izraziti protivnik materijalizma u filosofiji i tvorac posebne spiritualstičke filosofijske struje, koja ne vidi snage samo u tvari, nego i u misli (»idées-forces«), lako se razumije, što ovu svoju tvrdnju odmah razlaže ustajući protiv »njemačke teorije« (str. II.), koja u ime »superijoriteta rase« hoće da političku i gospodarsku borbu promijeni u mržnju krvi, pa tako stvara još nemilosrdnije ratove. Raznim borbama za život dodali su njeki antropolozi. — veli g. pisac — još i borbu među plavcima i garavcima (»blonds et bruns«), među dugoglavcima i kratkoglavcima, među pravim Arijcima (Skandinavcima ili Germanima) i Kelto-Slovjenima: »to je novi oblik pangermanstva« (ib.). Ovo naučanje ide za tim, da se i za vrst Homo uzakoni pravo jačega (str. I.). »Može li psihologija pobrkati fizički i mentalni ustroj koje čovječje rase sa stečenim i naprednim značajem kojega naroda?« — to je problem, koji treba da se najprije ispita u vrijeme, »kad se čini, da je civilizacija uzela za ideal novu barbarštinu« (str. III.).

Po ovom se vidi, da g. pisac strogo razlikuje tragu, pasminu, ili plešinu (»race«) od naroda (»nation«). To je i izrično kazao (str. I.): »Pod silom političkih težnja nastojalo se iz svih sila najprije u Njemačkoj, poslije u Franceskoj, da se pobrka izučavanje narodnosti s izučavanjem pasminâ«. Borba za ovu razliku između pasmine i naroda vuče se kao crvena nit čitavim djelom.

Čuli smo, što je piščev problem. Ako se na ovaj problem odgovori niječno t. j. tako, da fizički i mentalni ustroj koje čovječje pasmine nije isto, što je značaj kojega naroda, onda nastaje pitanje: Na osnovu česa vrstamo ljude u hrpe, koje zovemo »narodima«, drugim riječima: što je »narod«?

Na ovo pitanje, a i na drugo, što je s tim u vezi, odgovara g. pisac u Uvodu, kojemu je dao napis »Faktori narodnih karaktera« (str. 1—74). Za našu je stvar ovo najvrednije, i ako ima po čitavom djelu misli, koje razjašnjuju piščevo stajalište u ovoj stvari. No koliko se god g. pisac bori za razliku između pasmine i naroda, stajalište njegovo nije stalno: što na jednome mjestu pasmini uzimlje, to joj na drugom obilno daje.

Evo odmah iza onog odlučnog boja protiv pasmine, što kaže, spomenuvši, kako je Tacit opisao Germane, a Cesar Gale, pa prepoznavši u onom opisu današnje potomke onih naroda: »Kako ćeš poslije ovakih opisa nijekati trajanje narodnih tipova tijekom povjesti? A to je zato, što značaj znatnim dijelom zavisi od nasljednog ustroja, a taj ustroj opet od pasminâ i okolinâ« (str. 3).

Ovdje je na mjestu pitanje: što je narodni značaj (»caractère«)? Razlažuči to pitanje, g. se pisac ne osvrće ni malo na pasminu, nego prosto na osnovu poznatoga novoga naučanja o psihologiji bilo kakvoga ljudskoga mnoštva (»foule«) po Le Bonu, Sigheleu i Tardeu definuje

narod (uzimajući prosto Tardeovu definiciju društva) ovako: »skup bićâ, koliko idu za tim, da se među se oponašaju« (»une collection d' êtres en tant qu'ils sont en train de s'imiter entre eux«; str. 9). G. pisac ne pristaje uz hipnotsku sugestiju, već samo veli, da »se može i mora dopustiti, da moždani individuâ djeluju jedni na druge i tako stvaraju red čuvstava i mislî, kojima tumač nije više u pojedincu, nego u uzajamnoj zavisnosti individuâ jednih od drugih, pa od onih, koji su prije njih bili. I samo u tom smislu ima, po mom sudu, narodni ‚organizam', t. j. takova solidarnost, da se tumač čestici nalazi u cjelini, a ne manje cjelini u česticama« (str. 10). Uzajmično djelovanje cjeline na pojedinca i pojedinca na cjelinu stvara posve nov društveni spoj, tako nov, kako je voda nešto posve novo prema vodiku i kisiku. »Svaki narod ima, u određenom smislu, posebnu svijest i posebnu volju. Ovo je socijologijska istina, koju previše zanemaruju uski sistemi bilo političke ekonomije, bilo politike, bilo psihologije i morala; ovi sistemi — svi se mogu metnuti u jednu hrpu pod ime individualizma — dolaze do pravoga društvenoga atomizma. Ne idemo za tim, da ovdje oživimo apstrakcije, da podademo narodu »dušu«, »ja«, kako to čine njeki socijolozi... Ovdje se radi o osnovnom filosofijskom pitanju, pače o metafizičkom, — u koje za sada ne diramo. No kao što u svakoga pojedinca ima jedan red (sistem) mislî-čuvstava (»idées sentiments«), koje su ujedno misli-sile (»idées-forces«) te se očituju u njegovoj svijesti i ravnaju njegovu volju, — tako ih ima i u svakoga naroda« (str. 11). Među ovim mislima-vodilicama mora ih biti u našem mozgu takovih, u kojima se očituje opće dobro i opći ideal. »To je kolektivni determinizam, kojemu je jedan dio u nama, a drugi u svim ostalim članovima zajednice. Ovaj sistem uzajamno zavisnih misli — to je svijest narodna, koja nije u jednom skupnome mozgu, nego u cjelini pojedinačnih moždana, — a ipak nije zbroj pojedinačnih razumâ« (str. 12).

Ovako Fouillée tumači i volju narodnu, pa kaže, da se ona ne očituje pravo u većini, već u prirodnim izabranicima (»élite naturelle«). Već je — spominje — Rousseau kazao, da je često velika razlika među voljom svih, i općom voljom.

Comte i Hegel promatrali su pojedinca osamljena kao apstrakciju. Ekonomiste (n. pr. Marx) su tvrdili, da se narodna solidarnost stvara na osnovu materijalnih potreba: vlastništva i podjele rada. Fouillée se tomu protivi. »Narodna se osebujnost očituje prije svega duševnim znacima: govorom, vjerom, pjesmom i umjetnošću, spomenicima, mnijenjem o sebi samom, ili što ga drugi o njem imadu, napokon junacima svojim i predstavnicima historijskim« (str. 14).

To su samo znaci, pojave. A kako, na osnovu česa nastaju?

Prva osnova psihologije narodâ — to je fizijologija, koja pokazuje, što je narod naslijedio. Ovo je nasljedstvo — centripetalna, a inteligencija i razumna volja — centrifugalna sila narodnoga karaktera; prvo je statika, drugo dinamika kolektivnoga karaktera (str. 18). Ovo je nasljedstvo jedan od tri velika uzroka, koji djelujući u protivnom smjeru stvaraju i čuvaju ustroj, temperamenat i duševni karakter naroda. Ta su tri uzroka: nasljedstvo (»koje fiksira rasu«, str. 22), pri-

lagođivanje fizičkoj, i treće: prilagođivanje moralnoj i socijalnoj okolini. »No u samom se napretku očituje jedan veliki zakon: Što se više koji narod približuje modernom tipu, to više pobjeđuje društvena okolina fizičku; pače se fizički faktori sve to više pretvaraju u društvene« (str. 22). No to vrijedi samo za napredak, evoluciju prema »modernomu« tipu, nipošto za starinu. Tako se Fouillée ne slaže s onima, koji n. pr. tvrde, da bi i crnci, ili Jevreji bili stvorili istu umjetnost, koju su stvorili Grci. Istina je samo to, da pitanja o rasi postaju sve to neznatnija, što se više množi prosvjeta (str. 31—32).

Jednako se pisac ne slaže posve niti s optimističkom, niti s pesimističkom teorijom o selekciji. Prva tvrdi da u borbi za opstanak nadvladava najveće, najbolje, najinteligentnije; druga naprotiv dokazuje, da društvena selekcija, ako i ne pogoduje upravo najslabijemu, pogoduje svakako srednjemu. »Priznati treba, da napretkom čovječanstva ne ravna udes, sama igra, prirodnih zakona'; moralni napredak traži moralnost pojedinaca, društveni napredak traži, da društvo radi za svoju sudbinu, mjesto da se dade na živinsku borbu za život« (str. 36—37).

Djelovanju zraka (klime) ne daje pisac također stvaralačke vrijednosti. »Zrak djeluje na karakter samo toliko, što u prvom redu djeluje na temperamenat« (s. 37). »Ista je temperatura rodila Grke i Hotentote; a to znači, da nije rodila ni jednih, ni drugih« (s. 45). »Zato ne treba rastavljati pitanja o zraku od pitanja o rasi« (ib.). Već je Hegel rekao: »Ne dozivajte više lijepoga toga grčkoga neba, kad ono danas zaludu sjaji Turcima« (s. 46). Nasljedstvo od rase i fizička okolina djelovala je samo na početku društvenoga razvoja. No na gotov narod, kao što je n. pr. franceski, spoljašnja okolina djeluje samo polako (s. 46—47). Spomenuvši mržnju među Poljacima i Rusima, kojima je slovjenska krv zajednička, pa prebjeglice franceske u Pruskoj, koji se od Nijemaca ne razlikuju danas ni karakterom ni inteligencijom, kao da kliče: Duh slavi slavlje nad rasom kao nad zemljom; narodi su »duhovni principi« (s. 48).

Pisac svuda udara sredinom prema svojoj cijelji. Malo smo prije čuli, da je samo grčka rasa mogla pod onim nebom stvoriti ono, što je stvorila. A dalje (s. 54) tvrdi pisac, da se ideje i čuvstva ne dijele po rasama; no ipak dopušta, da to vrijedi za »malen broj« misli i čuvstava, »pa i taj se bez prestanka umanjuje«. No ne prekidajmo ga.

Ni do »glasovitoga« prilagođenja okolini ne drži pisac mnogo. »Okolina mijenja životinju, čovjek mijenja okolinu« (s. 56). Pisac se protivi tumačenju narodne historije samim ekonomskim prilikama (Marx i dr.), pa i borbom staležâ (Thierry, Guizot). No ekonomsko tumačenje ne isključuje, pače uključuje psihologijsko tumačenje historije, — samo ako se tu misli socijalna psihologija, koja je u prvom redu narodna, a to s dva razloga: prvo, što se obitelj i pojedinac kreće u krilu naroda, drugo, što mi tek po narodu pripadamo čovječanstvu (62).

Svršuje se ovaj uvod razlaganjem o vrijednosti socijalne psihologije i o spojenoj s njom mogućnosti proricanja narodne budućnosti. Stuart Mill je pomišljao, da će se na osnovu psihologije narodâ moći

doći do božanskoga gotovo znanja o budućnosti narodnoj. Nedavno je — veli — slično ustvrdio Gumplowicz. Naš pisac, i ako priznaje psihologiji spojenoj s fizijologijom najpouzdaniji osnov za ovakovo proricanje (s. 65), ne slaže se s ovim mišljenjem, pače mu se čini himeričkim (s. 72). Smetaju mu i geniji, izumi. Što bi n. pr. bilo, da su Rimljani več izumjeli barut (str. 70)! No koliku korist nalazi pisac u psihologiji narodâ, vidi se po tom, što tvrdi, da bi prava pravna politička i ekonomska znanost imala biti aplikacija ove psihologije. A historija i nije prava znanost, dok popisuje samo čine: to ona postaje tek onda, kad iz čina izvodi socijalne zakone (s. 72—73).

No, što su faktori narodnoga karaktera?

»Nije jedina priroda ono, čim treba da povijest tumači hôd samoga čovječanstva, već je to i priroda i čovjek. Ne ćemo ići s Lazarusom tako daleko, da tvrdimo, da se biće narodâ ne osniva ni na kakovom objektivnom i za pravo prirodnom odnošaju — na istoj rasi, jeziku i t. d., — no treba priznati, da subjektivni odnošaji i socijalna zavisnost sve to više raste: narod (»peuple«) je prije svega skup ljudi, koji se drže narodom, duhovno djelo onih, koji ga neprestano stvaraju; njegova je bît (»essence«) u svijesti« (str. 74).

»Ovaj tip čisto moralnoga jedinstva, osnovanoga na stoljetnom zajedničtvu čuvstava i mislî, malo je narodâ tako oživotvorilo kao narod franceski« (ib.).

To će pisac pokazati u svojoj »Psihologiji franceskoga naroda« (s. 75—388). Razdijelio ju je ovako: I. Evropske rase i njihov dio u franceskom karakteru. (1. Evropske rase. Franceske rase nema. Sastavne su rase — osim nješto tatarskoga življa na istoku — iste u čitavoj Evropi. — 2. Etnijski izvori Francezâ. Bludnja je, kad se kaže, da su Gali bili Kelti: oni su bili germanski plavci. Kelte kao i Slovjene »arijanizovali« su dugoglavi napadači: Gali, Galati, Kymri, Germani i Skandinavci. Ako i jesu Sredozemci — crni dugoglavci — i Kelti bili najdublji sloj stare Galije, sloje germanski i skandinavski, osobito na sjeveru i istoku, nije bio neznatniji. Ove su se tri rase — Kelti, Sredozemci i Germani — slile u »rijetku i dragocjenu harmoniju, vrstu savršenoga akorda«. — 3. Etnografija i psihologija narodâ. Pisac se gotovo izrugao tumačenju historije borbom rasâ: De Lapouge tvrdi, da je franceska revolucija pobjeda turanske — kratkoglave — rase. Tako će i Njemačka skoro propasti: hegemonija je još u ruci dugoglavaca, no većina je Nijemaca kratkoglava. U Engleskoj je protivno: tamo je kratkoglavaca gotovo nestalo. Sretna li je! To je samovoljno tumačenje. Po čitavoj zemlji ima dugih, srednjih i kratkih glava jednih uz druge. Duga glava nema s duševnim sposobnostima nikakvoga posla: većina je crnaca dugoglava; Švedi su najčišći Skandinavci, pa ne gospoduju svijetom; sačuvane glave starih velikana — svakake su dužine, osobito je Sokrat pravi kratkoglavac. Veli se: Židovi su dugoglavi. Jesu. No prvo oni nijesu čista rasa; drugo: »prava židovska sila nije duljina lubanje, već duh židovski, koji je u njoj, odgoj židovski, sporazumak židovski, alijanca židovska, koja ih svakamo protura i svagdje uzdrži«. Antropologija je nepouzdana znanost. Psihologija narodâ treba da se čuva njezinih sofizama. »»Rase«« su

utjelovljena čuvstva i misli; borba rasâ postala je borbom misli«.) II. Karakter galski. (1. Karakter i uredbe Galâ. Razloživši vrlo zanimljivo karakter i uredbe galske, zaključuje pisac: Zaludu se u Njemačkoj ističe razlika među narodima »latinskim« i germanskim; zaludu bacaju Francesku među »lake i frivolne« narode latinske, kojim treba vladina štitničtva, koji nemaju germanskoga smisla za slobodu: Franceska i nije narod latinski: historičari su dokazali, da je Galija ostala najčišća od krvi rimske. — 2. U čem je Galija postala novolatinska. Taine preuveličava utjecaj »glasovite« »klasične kulture«. Taj je utjecaj bio dosta plitak, a bio bi i plići, da nije našao njekih prirođenih sposobnosti, koje nemaju ništa rimskoga. »U ostalom, ima li što različnije od karaktera triju ‚bratskih' naroda: Franceske, Italije, Španije?« »Redati ih zajedno pod ime latinske rase, pa po njekim zajedničkim im pojavama suditi o propadanju tê rase, — u tom mišljenju nema posve ništa znanstvena«. — 3. Utjecaj Franaka na galski karakter. Utjecaj zraka. Laž je, koju su Nijemci o svojim djedovima rastrubili, a svijet im na riječ vjerovao: da je stara Germanija bila čista sloboda i »zemlja vrline«, a rimsko vladanje da je bio čisti despotizam i moralna pokvarenost. Fustel-de-Coulangesu je na čast, što je dokazao, da je prvo laž, a drugo na pô samo istina. Germanski Franci nijesu u tom ništa promijenili. Rimsko je pravo pobijedilo i svagda jače bilo od germanskoga. Feodalizam nije nješto germansko. Utjecaj je Franaka bio etnijski: njihova je krv pojačala odlučnost, čvrstoću i ozbiljnost galskoga karaktera.) III. Karakter franceski. (1. Psihologija franceskoga duha. — 2. Franceski jezik i franceski karakter. — 3. Franceski karakter, vjera, filosofija i politika. — 4. Franceski karakter i franceska književnost. — 5. Duh (esprit) franceski i umjetnosti. Građevinstvo. Glazba. — 6. Što sude stranci o franceskom duhu.) IV. Izrođivanje ili kriza? (1. Utjecaj sadašnje civilizacije, ratova i navale prema gradovima. Slika je crna, strašna, premda bez fraza i preuveličavanja. Ne znaš, tješi li, ili žalosti li više pisca, — što je tako crna ne samo u Franceskoj, već po čitavom civilizovanom svijetu. Pisac nalazi spas u »moralu za duh, u čuvanju zdravlja za tijelo, u pravednosti i slozi za čitavo društvo«. — 2. Sveza nestajanja pučanstva (depopulacije) s fiziologijom i psihologijom franceskoga naroda. Ovo je, ako je moguće, još strašnija slika. »Francezi gube svaki dan jednu bitku«, govoraše Moltke; i zbilja: Njemačka dobiva svaki dan 1.700 boraca više nego Franceska. Za 45 godina Franceska gubi devet puta Alzaciju i Lorenu, i to hotomice: neplodnosti Francuza nijesu krivi fizijologijski, već psihologijski uzroci. Komu može biti, neka mu bude utjeha, što je umanjivanje poroda postojani znak savremene civilizacije: sami zakoni pogoduju razvratnosti. — 3. Alkoholizam u franceskoga naroda. — 4. Tobožnje psihologijsko izrođivanje. Zaključak. »Franceski genij nije još ni iz daleka iscrpljen«.) —

Knjiga je ova g. Fouilléea jedna od rijetkih današnjih zlata vrijednih; meni to ne smeta priznati, i ako si dopuštam slobodu, da se s njim u svem ne slažem. Dopuštam si i to, pa ju preporučujem svim onima, koji zaslijepljeni svakom tuđinskom »kulturnom«, »naučnom« i »umjetničkom« najnovijom pojavom, — nas male i u svem tom neuke zovu i guraju u bezglavi svjetski labirinat: tako se stvaraju legije tjelesno i duševno nestalnih, »desekvilibarnih« (s. 277) eksistencija, — mizerija civilizovanoga svijeta. Neka slušaju tuđinca Fouilléea, Evropljanina, Franceza, učenjaka On će im sam doviknuti: Polako! Bojite se, da ćemo vas preteći! Ne žalite, jer ako vas pretekosmo u koječem, pretekosmo vas zacijelo i u svakom zlu.

G. je Fouillée skupio njeke novije pojave u franceskom narodu, koje mu podaju vjeru i nadu. Tim pojavam ne bi baš zlo pristajao onako lagacki napis: Natrag! »Što svršava, to je grubi materijalizam; a što počinje, to je, čini se, pomirba naturalizma i idealizma«. (s. 378.). »Da će Franceska kao narod pristati uz kršćanske dogme, o tom se može sumnjati; no Franceska bez svake sumnje traži njekaki idealni oblik nadahnuća, čije bi svjetlo moglo na novo obveseliti sve iskrene duše«. (s. 379). A kako zvuči evo ovo, što gosp. pisac sam od sebe kaže: »Kad već ne možemo računati na to, da uspostavimo dogme, treba barem, da primimo od vjerâ ono, što je najčišće u njihovu duhu. Usprkos prividnomu protuslovlju filosofijski je domašaj idejâ ono, što ide najdalje, jer ide najviše« (s. 366)? Piscu nabrajaju spektralnu analizu, hromofotografiju i t. d., i t. d., pa ga pitaju: »Nijeste zadovoljni?« — »Ne, nijesmo! Spektralna nas analiza može poučiti o kovinama na zvijezdama; no ona nas ne uči ništa o vrijednosti i cijelji života« (s. 374). Sav naš previše hvaljeni način civilizacije vodi nas samo do stradanja pod teretom razuma ili strasti (»surmenage intellectuel ou passionel«, s. 380). Pisac misli, da je nuždan među ostalim i spasonosni ustuk protiv ostavljanja selâ (»une reaction salutaire contre l'abandon des campagnes«, s. 380.) ne samo Franceskoj, nego i drugim narodima.

»Skepticizam, kruhoborstvo, pokvarenost novčarsku, usku politiku stranaka i interesâ, samoživu borbu staležâ, — evo zálâ, koje treba svuda pobijati u ime idejâ« (s. 388).

*

Bit će ih, koji misle, da ovako duga vijest o ovom djelu ne spada u narodoznanstveno izdanje. Nije čudo, jer pojam narodoznanstva nije određen: antropologija je starija, pa je jošte u zraku, »flottante«, — veli g. Fouillée.

A evo, što — po mom sudu — narodoznanstvo ne smije biti. Narodoznanstvena građa i proučavanje tê građe ne smije biti novi dodatak k ogromnom balastu sićušnoga, najspecijalnijega historijsko-literarnoga studija, kojemu velik dio — ako ne većina — specijalista samih ne zna već ni početka, ni razumnoga smisla, ni jasne cijelji, — da i ne spominjem ogromnoga dijela inteligencije, kojoj taj studij to više imponuje, što ga manje razumije. Narodoznanstvena se građa ne sabire za to, da bude eruditskoj modernoj ambiciji mrtvi svjedok za beskonačne paralelice i mrtve teorijice, koje ne samo da ne podaju nikakvoga odgovora na vječne probleme života i smrti, nego im je teško naći i ikakovu svezu s njima.

Narodoznanstvo treba da postane socijalna znanost, a kao takva je u prvom redu narodna, jer je g. Fouillée dobro kazao, da k čovje-

čanstvu spadamo tek po narodu. Na ona i onakova pitanja, kojima se bavi knjiga g. Fouilléea, — na ta će trebati da odgovara narodoznanstvo na osnovu svoje građe.

Edmond Demolins: Les Français d'aujourd'hui. Les types sociaux du midi et du centre. Paris (1898), m. 8° XII+465.

Iz triju dodataka ovomu djelu (str. 429—461) doznajemo, da od g. 1886. izlazi u Parizu mjesečnik Science sociale, a uređuje ga Edmond Demolins. Uz ovaj mjesečnik izlazi i drugi: Mouvement sociale, kojemu je zadaća, da popularizuje rezultate socijalne znanosti i da za nju širi zanimanje. Oba mjesečnika izdaje »Societé de science sociale«, kojemu je zadaća širenje socijalne znanosti i pobuđivanje privatne djelatnosti u tom smislu. Dalje čitamo u prvom dodatku, da se od njekoliko godina ovamo u raznim zemljama ozbiljno nastojalo o tom, kako bi se proučavanje ljudskih društava postavilo na znanstveni osnov. Teško je bilo naći metodu. To je pokušao u Franceskoj Frédéric La Play. Njegov je pokušaj popunio učenik mu Henri de Tourville (ovoj je dvojici posvećena knjiga Demolinsova) sastavivši »nomenklaturu ili klasifikaciju socijalnih fakata«,[1] koja daje sabira-

[1] Ta je klasifikacija ovakova:

A. Miesto. I. Tlo i vode. 1. Zemljopisni položaj familije i površno proučavanje 2. Oblik tla. 3. Zemlie. 4. Vode. II. Podzemlje (geologija). III. Zrak. 1. Dobe. 2. Zračne pojave. IV. Bilje (botanika). 1. Stepe. 2. Šume. 3. Različno bilje. V. Životinje: 1. pozemne, 2. povodne. — B. Rad. I. Prosti pobir. 1. Paša. 2. Ribarenje od obale. 3. Lov, riječno ribarenje, biračenje. II. Prirad. 1. Zajedničko zemljodjelstvo. 2. Malo, 3. djelomično, 4. veliko (sa zemljodjelskim strojevima) zemljodjelstvo. 5. Šumske radnje (sa strojevima). 6. Rudarstvo. III. Tvorine (Fabrications) što se tvore: 1. rukom, 2. živim kretalom, 3. vjetrom, 4. vodom, 5. drvom, 6. ugljenom. IV. Otprema: 1. trhonoška, 2. na trhonoškim i voznim životinjama, 3. na kolima, 4. na lađama, 5. na parobrodima. — C. Svojina. I. Zadruga (zajednica): 1. ognjišta, 2. imetka, 3. rada (industrije). II. Obiteljska svojina: 1. ognjišta, 2. maloga imetka, 3. djelomičnog imetka, 4. male industrije glavne, 5. male industrije nuzgredne. III. Gospodarska (patronska) svojina (razdijeljeno kao pod II.). — D. Pokretna dobra. I. Domaće životinje. II. Oruđe. III. Pokućstvo. IV. Lične pokretnosti. — E. Nadnica. I. Pogodba. II. Čim se plaća. 1. Plaća u naravi. 2. Plaća u novcu. III. Kako se plaća. 1. Na dan. 2 Na poprijeko 3. S nagradom. — F. Prištednja. I. Što se štedi. 1. Štednja u naravi, 2. u novcu. II. Pomagala štednji. III. Uporaba prištednje. — G. Obitelj: I. Patrijarkalna: 1. Otac: a) istočni grijeh, b) ugled kod ognjišta, c) zakon božji, d) pradjedovske uspomene. II. Kao patrijarkalna. 2. Mati: a) zaruke, b) ženidba, c) kućni poslovi. 3. Djeca: a) koliko ih je, b) kako su među sobom, c) što znadu, d) kako ih odgajaju. III. Rasipana (partikularistička). 4. a) Djeca se žene na ognjištu. b) Bira se pridruženi baštinik. 5. Iseljenici prema starom ognjištu. 6. Neženje na ognjištu. IV. Nestalna. 7. Sluge. 8. Starci. 9. Bolesnici. — H. Životne potrepštine (Le mode d'existance). I. Hrana. II. Stan. III. Odjeća. IV. Zdravlje i bolest (higijena). V. Odmor. — 1. Život po dobi. (Les phases d'existance.) I. Postanak (origines) 1. od oca, 2. od matere (?, ?). II. Znatniji događaji. 1. Porod. 2. Nauk. 3. Svečanosti i gostbe. 4. »Etablissements et entreprises« (?). 5. »Alliances« (?) i svadba. 6. Odredba baštinika. 7. Selidba i odlazak. 8. Adopcija, darovanje, nasljedstvo. 9. Ostali znatni događaji. III. Nezgode. 1. Neprilike i bolesti. 2. »Retraites« (?). 3. Smrt. 4. Nesreća. 5. Nestašica posla. 6. Dugovi. 7. Prekršaji. 8. Osude. 9. Javne radnje. 10. Društvene neprilike. 11. Ostale nezgode. — J. Štitništvo (prema svakoj vrsti rada). I. 1. Patrijarha. 2. Općinsko (radničko) vijeće. II. Radnik glava zanimanja (u obitelji kao patrijarhalnoj). III. Mali gospodar (patron). 2. Gospodar

čima, da po njoj rade. Knjizi je dodan i poziv na mjestne suradnike i naputak, kako treba raditi.

Osnova ova, kako se vidi, nije izrađena samo za opisivanje »narodnoga« života, već za svako društvo, pa i moderno. Tim ona prelazi granice narodoznanstva, etnologije, koja je samo dio, i to osnovni dio socijologije. Ako i jest na korist znanosti, što i u teoriji i u praksi prevladava sve to više mnijenje o njihovoj dihotomiji: u prirodne i socijalne, — opet nije, mislim, na korist pojedinih grana znanosti, koje bi mogle imati svoj određeni opseg i sadržaj, — nije im, velim, na korist, ako se ili zovu prosto imenom polovine (n. pr. socijologije), ili ako prelaze svoje granice samo zato, što smo jasnije spoznali njihovu srodnost po objektu i metodi s drugim granama znanosti. Tako n. pr. nije na korist barem evropskom narodoznanstvu, ako se u nj povlači proučavanje i modernih socijalnih pojava (javnoga prava, umjetnosti, školstva i t. d.). To spominjem zato, što se je već dogodilo, da se je ovakova osnova, kakova je ova Tourvilleova, uzela za osnov narodoznanstvu ili narodopisu (cf. II. sv. »Zbornika«, str. 493 do 494).

skupne tvornice (u rasipanoj obitelji). 3. Veliki gospodar (u nestalnoj obitelji). IV. Dioničarsko društvo. — K. Trgovina. I. Glava trgovačkoga zanimanja. II. 1. Mali trgovac. 2. Veliki trgovac. 3. Trgovačko društvo. III. Trgovački pomoćnik. IV. Banka. — L. Duševna (intelektualna) kultura. I. Intelektualna kultura, koja izlazi iz uvjetâ života. II. Slobodne umjetnosti. 1. Pučki učitelj. 2. Profesor srednjih škola. 3. Liječnik. 4. Učenjak. 5. Umjetnik. 6. Književnik. 7. Zakonoznanac. III. Udruge slobodnih umjetnosti. 1. Zatvorene. 2. Otvorene — M. Vjera. I. Domaći kult. II. Javni kult. III. Vjerske udruge. IV. Odnošaji disidenata. — N. Susjedstvo. I. Blizina ognjišta. II. Daljina susjedstva. III. 1. Život sa susjedstvom. 2. Društveni auktoriteti (?). 3. »Gentleman« (?). — O. Udruge: I. za opće dobro, II. za dobrotvorstvo, III. mješovite. — P. Općina (seoska). I. Opseg i razdioba. II. Općinsko dobro i njezini interesi. III. Služba javne sigurnosti. IV. Daće i prisiljavanje. V. Općinari. VI. Oblasti i urednici. VII. Uprava. VIII. Nadzor. IX. 1. Demokracija. 2. Viša intervencija. — Q. Zajednica općinâ. I. Različite općinske zajednice (II—VIII kao pod P, samo IX. 1. Federacija). — R. Gradska općina. I. Grad, dijelovi mu i kotari. II. Grad prema selu (II—VIII, IX. 2. kao pod P.) IX 1. Politička razlika između grada i sela. — S. Kraj kao dio pokrajine. I. Opseg i razdioba (II—IX kao pod P). — T. Pokrajina (I—VIII kao pod P). IX. 1. Aristokracija. 2. Pokrajinska autonomija. 3. »Privilèges universitaires« (?). 4. Viša intervencija. — U. Država. (Glavni naslovi pod rimskim brojevima I—VIII kao pod P). II. 1. Državna dobra. 2. Unutrašnji poslovi. 3. Spoljašnji poslovi. III. 1. Središnji sudbeni stolovi. 2. Središnje redarstvo. 3. Središnja oružana sila. IV. 1. Daće u službi, 2. u naravi, 3. u novcu. V. Državljani 1. domaći ili naseljeni: njihova različnost. 2. Narodna reprezentacija. 3. Pisani zakon. VI. 1. Vladar. 2. Vladarevo vijeće. 3. Prvi ministar. 4. Činovnici viši i niži. VII. 1. Moral upravni, 2. politički, 3. Prijestolnica. 4. Vladarev dvor i prijestolnica. VIII. 1. Zakonska, 2. društvena jamstva. IX. Narodna nezavisnost. 2. Politički protektorat. — V. Širenje plemena. I. 1. Seoba, 2. organizovana, 3. neuredna. II. 1. Navala nomadâ. 2. Poljodjelski, 3. trgovački naseljenici. III. Naseoba: 1. praznoga, 2. napučenoga zemljišta. — X. Tuđina. I. 1. Domorodci na polazu u tuđinu. 2. Tuđinci na polazu. II. 1. Uvađanje tuđinskih rojeva. 2. Organizovano useljavanje: a) na vrijeme, b) od vremena do vremena, c) trajno. 3. Neuredno useljavanje. III. Susjedstvo s tuđim plemenima. IV. Utakmica s tuđim plemenima. V. Aneksija. — Y. Povjest plemena. I. Povjestni izvor sadašnjih socijalnih fakata. II. Što je iz istih fakata nastajalo u različitim epohama. III. Povjesne promjene plemena. IV. Prispodoba s pređašnjim plemenima na istome mjestu. — Z. Vrijednost plemena. I. Što sada vrijedi pleme u svijetu. II. Prispodoba sa sličnim 1. sadašnjim, 2. prošlim faktima u stranih plemena. III. Reforme. IV. Budućnost plemena.

Tu ponavljam ono, što sam napisao u II. sv. »Zbornika« na str. 496: Proučavanje kojega naroda kao nauka etnologijska nije drugo nego proučavanje »prostoga« naroda, koji je svoje narodne, etnijske biljege sačuvao; a proučavanjem ostaloga dijela naroda, t. zv. inteligencije, bavi se u jednu ruku kulturna historija one kulturne sfere, prema kojoj se je inteligencija od svoga naroda odijelila, a u drugu ruku ostale socijalne znanost: politika, povjest književnosti i t. d. Gdje se počinje jednoličnost civilizacije (u nas: evropske), tu prestaje narodoznanstveno izučavanje, a počinje se izučavanje te opće (u nas opet: evropske) civilizacije. Imali smo prilike spomenuti i mnijenje Fouillée-ovo: da pitanje plemena (rase) postaje sve to neznatnije, što se više širi civilizacija; a spomenuli smo i ono njegovo mnijenje: i ako se misli i čuvstva ne dijele po rasama, ipak to vrijedi za njeki malen broj misli i čuvstava. Ovoga, pa bilo i malenoga broja misli i čuvstava, koja su usprkos malenomu broju ipak osnov narodnomu karakteru i daljemu razvoju, — toga treba da se drži narodoznanstvo i preko toga da ne prelazi. Narodoznanstvo ima ove misli i čuvstva stalno i nedvoumno odrediti i pokazati elemente i utjecaj njihov u razvoju civilizacije kojega naroda.

Ovo sve spominjem zato, da tko ne pomisli, da ja mislim, da je Tourvilleova osnova, po kojoj je ovo djelo g. Demolinsa napisano, također narodoznanstvena, pa da ga zato i spominjem u ovom našem narodoznanstvenom »Zborniku«.

No i ako bi čovjek doista pod naslovom Savremeni Francezi očekivao opis Franceza fin de siècle, nemâ tomu u knjizi g. Demolinsa ni traga: knjiga se njegova bavi »prostim« franceskim narodom, pa je za svakoga narodoznanca vrlo poučna.

G. je pisac razdijelio južnu i središnju Francesku na pet socijalnih pojasa (zona): pastirski, poljoprivredni (vinogradarski i u opće voćarski), maloposjednički, velikoposjednički i plemenski (u Bretanji).

Prostor nam ne dopušta, da u pojedinostima pokažemo metodu i resultate g. pisca. G. je pisac u ostalom sâm dodao djelu epilog (str. 427 i 428), u kojem su zbijeni glavni resultati. Evo ga gotovo u cijelosti:

Posljedica je opsežnosti gorskoga travnatoga pojasa (u središnjoj i južnoj Franceskoj) pretežnost pastirstva. Posljedica je pastirstva — zadružnost, koju je još više pojačilo historijsko porijetlo pučanstva i izvanredno širenje voćarskog priroda pod utjecajem južnoga zraka. Na pučanstvo, koje se više dalo na poljodjelstvo, vrlo je duboko utjecalo susjedstvo i pretežnost travnatoga gorja i voćarstva. A evo, u čem stoji jedinstvo različitoga pučanstva, opisanog u ovom svesku: Svako je od njih više ili manje uređeno na način pastirske zadruge.

U društvenom se životu središnje i južne Franceske ovo duboko osjeća: Čovjek nije sposoban za pravilni i ustrajni rad, za pojedinačnu odluku, za djelovanje na svoju ruku; mnogo mu je zgodnije živjeti oslanjajući se na zadružnu obitelj, na prijatelje, susjede, pleme, državu. Ovakovo društveno uređenje razvija prije tip truta nego pčele. Ono pogoduje sebičnosti, koja se lažno sakriva pod prilikom

uzajamnosti i sloge. Najljepše je slavlje ovoga uređenja to, što je u Franceskoj udomaćilo onu »politiku jasala« (»politique alimentaire«), koja spletkarima dopušta da živu o budgetu i na trošak radnikâ. Tako eto Jug neopazice tura Francesku na stazu, na kojoj je već Grčka, Italija i Španija: to je staza propasti.

Mnogo ih je, koji priznaju ovo propadanje i nad njim uzdišu; socijalna mu je znanost jedina mogla naći uzroke.

S gledišta prirodnoga, historijskoga i društvenoga podaje sjeverna Franceska različne karaktere. To će g. pisac razložiti u drugom svesku.

Čitajući djelo g. Demolinsa ne bi čovjek s početka očekivao ni ovakih resultata, a još manje ovakovu samohvalu. Mirno, polako, bez gromkih riječi nabrajuju se, redaju se, vežu se i prosuđuju činjenice na oko najneznatnije, za koje ne mari nijedna od priznatih znanosti, premda u njima stoji čitav narodni život, premda su sve zajedno osnov državnoga života. Čitajući u ovom djelu potanku analizu pastirskoga života u Pirenejima i Alpama, činilo mi se, da ponovno slušam pripovijedanje dalmatinskoga Hrvata ispod Promine, što sam ga slušao na nedavnom svom putovanju po Dalmaciji. I zato mi same činjenice nisu bile posve nove. No što je — barem meni — u evropskoj književnosti novo, to je ozbiljno, doista znanstveno zanimanje za pravi narodni život. Ne mogu ovdje zatajiti njekih misli, što su se u meni rađale, kad sam odmarajući se kod jednoga mlina na Krki slušao pripovijedanje dalmatinskih seljaka o tom, kako oni danas pasu svoja stada po Bosni, kako su ih pasli za turske vlade. Ta to su — mislio sam slušajući — stvari, o kojima zavisi sav obstanak toga naroda. Pa ne samo to: od toga zavisi i državni porez, vojnička sposobnost, — sve. A tko za to zna? Koga je za to briga? U taj mi se čas pričinilo čitavo naše zanimanje za narod — malo previše poetičnim, svi naši ilustrovani člančići o narodu — s »Oesterreich in Wort und Bild« na čelu — lakom igrarijom, svoje ruke zabavom. Pitao sam se gledajući iz bliza te tvorce i nosioce narodne poezije i zbiljski njihov život: Imade li smisla golo naše oduševljenje za narodnu poeziju, kad je nismo kadri shvatiti ne poznavajući zbiljskoga života, u kojem je nikla? Kamo nas vodi suho formalno proučavanje te poezije udešeno po staroj filologijskoj metodi i namijenio dvojici, trojici strukovnjaka? Što vrijede naše knjižice »za narod«, prevedene kojekako iz tuđih jezika, a bez poznavanja narodnoga života? Dokle će se u zakonskim normama (na pr. u zadružnom zakonu) obazirati na rimsko, germansko i svako drugo pravo više nego na zbiljske činjenice narodnoga života? Dokle će se — napokon — smjeti trpjeti, da se briga i vlast nad više desetaka tisuća naroda povjerava ljudima, kojima njihova ni opća, ni stručna školska naobrazba ne podaje ni općenitoga pogleda u pravi narodni život?

Da su ova pitanja — a moglo bi ih se i više nanizati — opravdana, dokazuje djelo g. Demolinsa. Zato ona samohvala i nije samohvala, već konstatovanje činjenice. Zar se je koja katedarska znanost zanimala za tisuće onih činjenica, na osnovu kojih je g. pisac sagradio

vrhunac svojih resultata — sud o propadanju svoje domovine? Ta ove ruke činjenice bile su tek nesistematska prikrpina geografije.

Osim onoga vrhunca resultatâ u epilogu knjiga je g. pisca puna »socijalnih zakona«. Kako bi bila zanimljiva znanstvena aplikacija tih zakona na naše prilike! Premda nam prostor izmiče, spomenut ćemo njeke stvari.

Na str. 24. dotiče se g. pisac i naših zadruga: »les communautés Sud-Slaves, les Zadrouga«. Njih je — veli — također stvorilo pastirstvo, i one padaju jedna za drugom kao zgrada od karata, sve to više, što se više širi kultura i traži više napora. Nije trebalo — veli — pisanog zakona, da ih razaspe. Tako je i sa zadrugama ruskim, kabylskim, sirskim, i t. d., i t. d.: to je socijalni zakon. »Ne hasni sanjati o njihovu uskrsnuću« (str. 25.). Koliko do sada znam o toj stvari, ne bih svega ovoga potpisao. Sâm g. Demolins veli: »Code civil, nalažući jednaku diobu, otešćao je stari obiteljski opstanak; no on sâm nije odgovoran za rasap« (str. 24). To vjerujem. No da g. Demolins zna, što je učinio naš zadružni zakon, a osobito upravna provedba, morao bi ga — ako ništa drugo — uzeti kao faktor u onom pretincu, u kojem je »širenje kulture«. U ostalom je g. pisac i sâm spomenuo primjerâ, gdje je Code civil izravno rastepao zadrugu. A koliko je u nas primjerâ, kako je »širenje kulture« odvuklo ljude iz zadruge u grad, gdje su na trošak zadruge ostavili meso, a donijeli u zadrugu kosti i posve po zakonu prije rastepli zadrugu, nego im je ona te kosti proklela! O drugim upravo tragedijama, kojih su puna naša sela, i ne govorim.

Zanimljive su činjenice o pastirskim iseljenicima: za što su sposobni i što postaju, kad ostave svoje pastirstvo. Ne znam, misli li tko na naše ovake jadnike. Što se tiče poljodjelskih useljenika u našu domovinu, g. bi nam Demolins znao kazati, kolika je to za nas pogibao (str. 37): veća od svih tuđinskih trgovaca. Jednako je zanimljivo perijodičko iseljivanje (str. 50). Znam, kako naši Zagorci idu u »krajinu« na žetve i dovoze kući žita i — smrt: umiru iza povratka; kažu mi, da se — nagladovavši se kod kuće — prenajedu. Ne znam; no pojava je to onamo poznata i žalosna, — no u nas se ne pazi na nju.

Druga se knjiga ovoga djela (str. 75—199) bavi voćarskim tipom naroda. Razdijeljena je na 1. kraj kestena i oraha, 2. masline, 3. trsa, 4. mješovitog priroda. Sve je ovo zanimljivo, no ne možemo se kod svega zaustavljati. Premda držimo, da je dovađanje u svezu književnoga rada Rabelaisova, P.-L. Courierova i Balzacova s njihovim porijetlom iz vinorodnih krajeva (str. 145) ponješto jednostrano, ipak za naše prilike ne bi bilo bez interesa pitanje: Je li samo slučaj, što je vođa našega preporoda bio hrvatski zagorac Gaj? Je li i to samo slučaj, što je i Matija Gubec bio hrvatski zagorski seljak? Nije li štogod istine u tvrdnji g. Demolinsa: da je utjecaj trsa najkarakterističniji i najrašireniji u javnom životu, da je vinska loza glavni faktor jednakostnih i demokratskih tendencija (str. 141)? Zašto je baš prigorski Zagreb danas središte hrvatstva? Je li slučaj, što su

se svi gotovo narodni naši ideali rodili u glavama naših zagoraca i prigoraca? Nije li štogod istine u tvrdnji: da vinska loza razvija iseljivanje samo prema gradskomu životu?

Možda i jest — nješto. Metoda g. pisca polazi od mjesta; mjesto određuje rad, a od rada zavisi vlasništvo i obitelj. Koliko ovo i jest stalan osnov, zemljak se g. Demolinsa, g. Fouilée, ne bi s ovim potpuno složio, pače bi tko pomislio, da su ova dvojica antipodi. No ja ne bih rekao. Ako g. Demolins govoreći o socijalnom značenju dolinâ (str. 208 i dalje) i ravnicâ (256 i dalje) na osnovu toga značenja tumači historijske činjenice, — to još nije historijski materijalizam. I historijosofija, kao i filosofija, ima svoju kao metafiziku, — a u nju g. Demolins ne dira, dok je Fouilléeva apsolutnost čovječjega duha, koji slavi slavlje nad zemljom i okolinom, samo općenita i zvuči više metafizički. Mnogobrojni u ostalom socijalni zakoni, što ih postavlja g. Demolins, vladaju i kod nas, i to im je najpouzdanija sankcija. Meni je na pr. sada posve jasno, zašto je hrvatsko Zagorje posijano plemstvom, zašto je Prigorje (oko Križevaca) puno plemićâ seljakâ, dok ćeš u čitavoj ravnoj Posavini prebrojiti plemiće na prste. Socijalni je na ime zakon, da se u prigorskim dolinama ne može razviti veliki posjed, koji bi sve progutao i potlačio, dok je to redovito u nepreglednim ravnicama (str. 265 i dr.). Upravo je za čudo, kako su jednolične društvene pojave na jednakom zemljištu u Franceskoj i u nas: do sitnica se gdješto podudaraju. Dakako da se g. pisac osvrće i na historijsko porijetlo pučanstva, koje je bilo uzrok drugačijemu razvoju. Mislio sam čitajući to na našu turopoljsku općinu. Vrlo je zanimljiv historijski osvrt na velike posjednike galsko-rimske, visigotske i burgundske, crkvene (samostane), pa gradske.

Ni u kratko ne možemo iscrpsti pete knjige ovoga djela, koja se bavi bretonskim pučanstvom na granitnim ravnicama. Mnogo sjeća na našu Dalmaciju. Nijemci se njeki zgražaju, što naš narod gdješto živi u jednoj sobi sa svojom životinjom, što nema postelje i t. d. A isto tako živi i franceski Bretonac (str. 405). Bretonsko plemensko uređenje nije nam pravo jasno, no čini nam se, da je barem u nečem slično crnogorskomu. To plemensko uređenje umire, a Bretonac prepušten sam sebi trpi i propada (str. 426).

Jedno bismo još htjeli spomenuti. G. pisac govori na više mjesta o tom, kako bi se podiglo poljodjelstvo. Toga — veli — ne može učiniti seljak, jer ne zna i jer nema čim. To je zadaća inteligencije, koju g. pisac odvraća od parasitskih zanimanja.

Sve, dakako, u lijepoj ovoj knjizi, ne zanima jednako narodoznanca, a i ne zanima samo njega. Iz nje se vidi, kako je ne samo sadašnjost, nego i prošlost narodna nejasna bez poznavanja pravoga života narodnoga. Već sam spomenuo naše ponješto prepoetičko i preteoretičko zanimanje za narodnu poeziju i običaje. A isto vrijedi i za naš previše diplomatski i politički pogled na našu narodnu prošlost. Zaboravljamo njekako, da je povjest naroda vrednija i poučnija od povjesti kraljeva.

Dr. Ceněk Zibrt: **Kulturní historie.** Jeji vznik, rozvoj, a posavadni literaturu cizí i českou popisuje —. V Praze. 1892. lex 122. (Kulturna historija. Njezinu klicu, razvoj i dosadašnju književnost tuđu i češku opisuje —.).

Tek nam se sada daje zgoda, da spomenemo, bilo i u kratko, barem njeka znatnija od brojnih[1] kulturno-historijskih djela češkoga učenjaka, docenta kulturne historije i urednika poznatoga nam »Češkoga Lida«.

Zíbrtova »kulturna historija« nije bila određena za javnost: to su bile domaće, pripravne bilješke piščeve, pa ih je tek po nagovoru prijateljâ izdao (kaže u predgovoru), — i tim dobro poslužio češkoj knjizi. Sam naslov kaže, što je u djelu. »Kulturnoj« historiji nalazi pisac klicu u »filosofijskom« XVIII. stoljeću, koje je rodilo i ime »filosofije povjesti«, historijosofije, premda je sama filosofija povjesti starija od svoga imena (str. 10. po Karêevu i Bernheimu). Tu se spominju imena Montesquieu, Rousseau, Voltaire, Herder, pa njemački filosofijski trojci: Fichte, Schelling, Hegel i drugi — idealisti, pa Condorcet, Comté, Buckle i dr. — positivisti, ili, kako kaže g. pisac: pristaše smjera socijalno-prirodnoga. Dalje je legija imena, više ili manje poznatih.

Prvi je upotrebio ime »kulturne« historije Joh. Chr. Adelung u djelu: »Versuch einer Geschichte der Kultur des menschlichen Geschlechtes«, 1782. Francezi se služe imenom »civilisation«. Pisac podaje kratak nacrt Guizotove povjesti civilizacije u Evropi: »Histoire de la civilisation en Europe depuis la chute de l'empire romain jusqu'à la révolution française«, koja je izišla prvi puta god. 1828., a u češ. prijevodu Palackoga god. 1851.

Više se je zabavio g. pisac pitanjem o opravdanosti »kulturne historije« kao posebne znanosti (osb. od str. 50 i dalje). Jedni njezini protivnici tvrde, da kulturne historije nema i ne može biti, jer joj je

[1] Osim djelâ, što ih posebice dalje spominjemo, napisao je dr. Zíbrt (osim mnogobrojnih prinosa u »Čes. Lidu« i u dr. izdanjima) do g. 1895.: »Dějiny hry šachové v Čechách« (Povjest šahovske igre), 1888. — »Staročeské výročni obyčeje, povery, slavnosti, a zábavy prostonárodní« (Staroč. godišnji ob., vjerovanja, svečanosti i zab. prostonar.), 1889. — »Myslivecké pověry a čáry za starých časů v Čechách« (Lovačka vjerovanja i čaranja u staro vrijeme u Češkoj) 1889. — »Z her sa zábav staročeských« (Iz igara i zabava staročeških) 1889. — »Poctivé mravy o společenské řady při jídle a pití po rozumu starých Čechů« (Pristojne navade i društvene urednosti kod jela i pića po raz. st. Č.), 1890. — »Listy z českých dějin kulturních (Listovi iz č. kult. povjesti), 1891. — »Kuchařstwij« (po staročeškom izdanju), 1892. — »Chození s klibnou (s koněm) v době vánočni a masopustní (Hodanje s »klibnom«, kobilom, o Božiću i pokladama), 1893. — »Z dějin piva a pivovařství v zemích českých«, 1893. — »Vynašení smrti a jeho vyklady« (Iznašanje smrti i tumač mu), 1893. — »Daniel Fetter, Islandia« (po izd. g. 1673.), 1894. — »Staročeské sbírky pohádek (hádanek)« (Staročeška zbirka zagonetaka), 1894. — »Bohabojni a svatí cechové, t. j. ze všech cechův vybraní bohabojní muži« (po izd. g. 1630.), 1894. — »J. Volného († 1745.) Pisně kratochwilné«, 1894. — »Zobrazovani Trojice skupinou tři hlav za středověku i v lidovém uměni nynějšim« (Predočivanje Trojstva skupinom triju glava u srednjem vijeku i u današnjoj nar. umjetnosti), g.? — »Pověra o délce Kristově« (Vjerovanje o Kristovoj duljini, god. 1894.

građa bezbroj sitnica, koje se ne mogu složiti u lijepu cjelinu; drugi vele, da je zato ne može biti, jer nema građe, kad već sve ima svoju »historiju«: piše se historija književnosti, historija umjetnosti, prava, crkve, filosofije, matematike, astronomije, kemije, medicine i t. d. i t. d., — što dakle ostaje »kulturnoj« historiji? G. pisac dakako pobija i jedno i drugo mišljenje, pa definira kulturnu historiju ovako (str. 58): »kulturna historija crta povjest kulture (»kulturni historie líčí dějiny kultury . . .«): s primjerenim obzirom na djelovanje prirode tumači klicu, razvoj, a zajedno i uzajmični dodir i svezu svih duševnih i tvarnih pojava društvenoga života — osim klice i pragmatičkoga razjašnjivanja razvoja društvenih cjelina, koje se uređuju u države, čim se bavi politička historija«. Potanka joj se metoda ne da odrediti (str. 60), no svakako je prvi, znatni i nužni zahtjev, da joj metoda bude uporedna (komparativna, str. 63). Knjizi je dodan kratki no dragocjeni pregled kulturnohistorijske književnosti svjetske, osobito slovjenske (str. 68—102), a posebice češke (str. 105—122).

Ova mala, ali bogata knjižica tako je jasno napisana, da bez velikoga umora provede čovjeka kroz šumu imena i misli od dva puna stoljeća do prilično jasnoga pojma moderne kulturne historije.

Prigovora protiv kulturne historije bit će i dalje, a davat će im povoda — kao i do sada — kojekaki opisi staroga oruđa, lonaca, oružja, odijela i kojekakih kurijoziteta — bez naučne metode i svrhe (sr. str. 42—43). No ti prigovori, hoće li da budu pravedni, ne bi smjeli udarati na kulturnu historiju u opće, već na pojedince, koji u sveopćoj hiperprodukciji knjiga misle, da sličnim opisima obogaćuju kulturnu historiju. Uza sve te pogreške pojedinaca kulturnoj je historiji zajamčeno stalno mjesto među naukama.

G. je Zíbrt i djelom pokazao, kako shvata kulturnu historiju. Nabrojili smo pod potezom njeka njegova djela, po kojima je jasno, kako g. pisac kulturnu historiju činom obrađuje. Dalje ćemo kazati dvije, tri riječi više o znatnijim njegovim djelima, koja se bave bud duševnim, bud tvarnim društvenim pojavama češkoga naroda u prošlosti i sadašnjosti.

Dr. Ceněk Zibrt: **Dějiny kroje v zemích českých** od do nejstarších až po války husitske. S 235 obrazy. V Praze. F. Šimáček. 1892. lex. 457 (444—457 stvarni popis). (Povjest nošnje u zemljama češkim od najstarijih vremena do husitskih ratova. S 235 slika). Cijena 4.60 for.

Ovo je I. dio djela: Dějiny kroje v zemích českých«. II. je dio (od početka XV. stoljeća do bjelogorske bitke [1620]) napisao Dr. Zikmund Winter, 1893. 670 str., cijena 7.20 for.

[1] Ispisat ćemo njeka: Aman Jodocus: Gynaeceum sive Theatrum mulierum, in quo praęcipuarum . . . nationum foemineos habitus videre est, Francofurdi, 1586. — Bertelli Ferd.: Omnium fere gentium habitus nunquam antehac editi Viennae, 1563. — Boissard J.: Habitus variarum orbis gentium. 1581. — de Bruyn Abraham: Omnium paene Europae, Asiae, Aphricae, atque Americae gentium habitus, Coloniae 1577. (1581, 1584, 1610). — (Isti): Imperii ac sacerdotii ornatus, diversarum item gentium peculiaris vestitus, Coloniae 1578 i 1592. — Fabri Alex.: Diversarum

Ogledavši se na starija nekritična djela o nošnji[1] kaže (str. 2), da je napokon nastao obrat. »Kad se je na polju znanstvenoga rada uz dosadašnju radnicu, političku povjest, prijavila za primjerenu sebi zadaću mlada joj družica, kulturna povjest, jasno je bilo, da povjest nošnje, pisana ozbiljno i po naučnoj metodi, nije štivo o njekadašnjim, gdjekomu sada možda smiješnim modama, — samo da vrijeme prođe, da nije samo za praktičku potrebu kao pomagalo tvornim umjetnostima, već da je uz ostalo bitni prinos povjesti obrazovanosti i prosvjete. Povjesničari nošnje bili su već svjestni, da nošnja kojega naroda u određeno doba nije nastala igrom slučaja, da se u njoj odrazuje prevladni ‚duh vremena', da i nehotice ima na sebi očite znakove općih kulturnih prilika kojega vremena«. »Povjest nošnje . . . svjestna, da nije dosta opisivati nošnju na stari način, već . . . da treba na zgodnom mjestu postaviti pregledne kulturno-historijske bilješke, koje razjašnjuju i dokazuju suglasje nošnje s općim kulturnim prilikama, bilješke, koje ne bi prestajale kod gologa nabrajanja fakata, — sigurno se razlikuje od knjiga prije opisanih« . . . (str. 3).

Djelo je razdijeljeno na pet knjiga. Prva: Od najdavnijih vremena do polov. XIII. stolj. I. Pravijek, pradavno doba. 1. Arheologijske vijesti. 2. Svjedočanstva jezikoznanstvena. II. Bilješka o sličnosti staročeške nošnje s nošnjom ostalih Slovjena. III. Uzajamni utjecaj slovjenske i zapadno-evropske nošnje. IV. Vijest Arapa Al-Bekrija po Ibrahimu Ibn Jakubu o Česima X. stoljeća. V. Općenita bilješka o nošnji, o kojoj je govor u prvoj knjizi. Dalje VI—XIV. poglavlje govori o muškoj nošnji, a novih šest o ženskoj. Druga: Viteška nošnja u češ. zemljama u XIII. i XIV. stolj. (osam poglavlja). Treća: Od druge polov. XIII. stolj. do dolaska kraljevića Karla i žene mu Blanke. I. Utjecaj odijela i običaja viteških. II. Značenje boje kod nošnje. III. Uzajamni utjecaj nošnje češke i zapadno-evropske. IV. Razlika među domaćom narodom nošnjom i nošnjom po modi zapadno-evropskoj. V. O tvarima, od kojih se nošnja pravila. Dalje do pogl. XIV. o muškoj nošnji, XV. o židovskoj, pa o nošnji ženskoj, napokon o sveopćem tuđem utjecaju u nošnji. Četvrta: Od dolaska Karla IV. s Blankom do husitskih ratova. I. kao III. u trećoj knjizi, pa nošnja muška i ženska i: krunidbeno ruho kraljeva i kraljica čeških. Peta: Crkveno ruho u češkim zemljama do početka XV. stolj. — Ljetopisi, oporuke, propovjedi, razne bilješke, starija tuđa djela o nošnji, — to je sve podalo građu za ovo djelo. Djelo je

nationum ornatus cum suis iconibus, Patavii 1592. — Hollar Wenceslaus Bohemus: Theatrum mulierum sive varietas atque differentia habituum foeminei sexus diversarum Europae nationum hodierno tempore vulgo in usu, Londini 1643, i 1644 (pod naslovom: Aula Veneris etc.). — Rutz Caspar: Habitus variarum orbis gentium, 1581. — (Isti): Sacri Romani imperii ornatus, item Germanorum diversarumque gentium peculiares habitus. Quibus accedunt ecclesiasticorum habitus varii, 1588. — Veccelio Ces.: Habiti antichi e moderni di tutto il mondo, Venetia, 1590 i 1598. — Weigel Hans: Habitus praecipuorum populorum . . . Trachtenbuch, darin fast allerley und der fürnembsten Nationen . . . Kleidungen . . . abgerissen sein. Nürnberg 1577. — Pisac u svem nabraja 87 djelâ.

ukrašeno slikama, koje su skinute s miniaturâ, novaca, pečata, nadgrobnikâ i raznih starina.

Pisac je radio ovo djelo šest godina. Nije ni čudo. Svatko se mora diviti marljivosti i ustrajnosti g. pisca, a ja joj se divim i klanjam. No hoću li biti posve iskren, moram kazati i to, — čim ja nestrukovnjak, koji se sličnim studijem nisam ni bavio, a kamo li što uradio, ne ću djelu g. pisca oduzeti ništa od njegove vrijednosti, — da mene ovo djelo nije zadovoljilo. Ja sam se poveselio onim redcima, koje sam malo prije spomenuo o vrijednosti povjesti nošnje, — pa sam možda previše očekivao. Kao nestrukovnjaku dopušteno mi je izreći barem svoj dojam, a to je, da je ovo djelo velikim dijelom prebogata građa, manje povijest, evolucija nošnje. Mene je po svoj prilici previše zanijela ona metoda, koja voli iz manjega broja činjenica izvoditi znanstvene zakone (kako to čini n. pr. g. Demolins u spomenutom djelu), nego da uz ogromnu erudiciju podlegne pod gomilom građe (cf. Demolins, ib. str. 449).

Manje me je smetalo, što sam uza sve naglašivanje uporedne metode jedva tek na dva, tri mjesta našao spomena o našim stvarima: mi malo što u tom imamo obrađeno. Inače je g. pisac — ako je riječ na mjestu — upravo ambicijozan, da mu biblijografija bude potpuna. I to je metoda.

Drugi dio »Povjesti nošnje u zemljama češkim«, što ga je napisao Dr. Z. Winter, »jest i nije nastavak Zíbrtova djela«, — veli sam pisac toga II. dijela (na prvoj strani predgovora): što se tiče doba, oba se dijela popunjuju, no kako nijesu pisana po jednoj osnovi, razlikuju se svakako (ib.). I opet ću kazati samo svoj nestrukovnjački dojam, reknem li, da dr. Winter piše lakše, bujnije, — no ne ću tim reći i to, da je njegov dio samo s toga za 200 str. veći.

Drugi ovaj dio razdijeljen je ovako. Uvod (9—26). Nošnja i odijelo XV. stoljeća. I. Prijegledni dio. 1. Obilježje prijelaznoga doba 2. Doba husitska. 3. Reakcija do konca XV. stolj. 4. Narodna nošnja. II. Posebni dio. 1. Ženska glava. 2. Od kojih se tvari pravilo u XV. stoljeću odijelo. 3. Ženska suknja i kaput (kabát). 4. Muška glava. 5. Muška suknja i kaput. 6. Plašti i kožusi za oba spola. 7. Hlače i obuća. 8. Rublje i sitnija odjeća. 9. Sitne stvari i dragulji. — Nošnja različnih staleža. Odijelo kraljevsko, svećeničko,a kademičko, cehovsko. Oružje. Obranbeno oružje. Navalno oružje. Odijelo udovičko i pokajno (žalostničko). Odijelo sirotinjsko, dječje, krabuljsko, lakrdijaško. Odijelo prezrenih ljudi (židovi, krvnici, stražari, lake žene). Odijelo za ukop. Nošnja XVI. stoljeća. 1. Konac sredovječne nošnje. Nova moda do polovice XVI. stolj. 3. Romanska moda u Češkoj. 4. Narodna nošnja. 5. Boje i tvari za odjeću. (Dalje kao u XV. stolj.).

Ne bi trebalo gotovo ni spominjati, da će svatko, tko će se baviti proučavanjem i naše narodne nošnje, naći u ovim djelima i obilne upute i tumača.

Dr. Čeněk Zíbrt: **Jak se kdy v Čecháh tancovalo.** Dějiny tance v Čecháh na Moravé, ve Slezsku z věků nejstaršich až do nové doby se zvláštním zřetelem k dějinám tance vůbec. (Kako se je

kada u Češkoj igralo [plesalo]. Povijest plesa u Češkoj, Moravskoj, Šleskoj i Slovačkoj od najdavnijih vremena do novoga doba s osobitim obzirom na povijest plesa u opće.) Sa 136 slika. Prag, 1895. F. Šimáček. lex IX. 391. XXIV.

U ovom je djelu g. pisac ponešto odstupio od načina, na koji su izdana i napisana predašnja njegova djela: oprema je moderna (na pr. slika na naslovnom listu, moderni umjetnički inicijali u knjizi i dr.), učene bilješke i literatura postavljena je na kraj knjizi kao dodatak, način je pisanja — barem na početku — nešto lakši. Sve je to učinio g. pisac s toga, što ovo djelo ima biljeg zabavni (str. VIII). »Bez gromovitoga uvoda« (str. 2) prelazi g. pisac odmah na stsl. plesati i Ulfilin († 381) »plinsjan«: Goti su već u IV. stoljeću naučili od Slovjena plesati i primili od njih tu riječ.

Nedostaje nam prostora, da ispišemo sadržaj i razdiobu djela. No moramo priznati, da smo upravo iznenađeni. Očekivali smo barem nešto, glavnu, jasnu, znanstveno rasvijetljenu sliku čeških narodnih igara, a mjesto toga daje nam g pisac u 10. poglavlju IV. knjige (str. 349—378) goli abecedni popis naziva čeških narodnih igara (plesova) s naznakom knjiga i knjižica, gdje su izdane i opisane. Nema sumnje, da su i neznatne starinske bilješke ne samo svagda zanimljive, već i za proučavanje vrijedne, no zato u povjest igara ne spada preštampavanje čitavih stranica, pače čitavih djela (na pr. str. 114 do 149) starih moralista. A toga je djelo puno, a ponajviše se sve to stavlja prosto u tekst bez tumača, bez »primjerenoga svagda zaleđa kulturno-historijskih prilika«, kako to g. pisac u predgovoru obećaje. Moje mnijenje nije ni to, da »tanac sv. Vida«, »tanac smrti«, »sunčani tanac«, pa ni »đavolski tanac« i dr. slične stvari — spadaju u »povjest tanca« samo s toga, što se zovu »tanac«, pa ako i jesu njekakav tanac. Jednako ne razumijemo, zašto je u djelu preštampan spis Tobijaša Mouřenína (od god. 1594.) o ličilu za lice (str. 151—160). Zar samo s toga, što ga ni »Jungmann, ni Jireček, ni drugi koji literarni historik ne spominju u popisu Mouřeninovih djela, ni uopće u prijegledu knjiga i pisaca staročeških« (str. 150)? Odijelo, dragulji i t. d. — spada upravo tako — ako ne više — k plesu, pa bi govor o svem tom bio jednako opravdan u povjesti plesa. Da pustimo s vida sve ovo i druge nedostatke, povjest plesa u Češkoj morala bi nas po samoj teoriji g. pisca (sr. njegovu Kult. hist., str. 59) dovesti do današnjih nar. plesova u Češkoj. Ta zašto je inače tako zgodno primio i spomenuo Masarykovo mišljenje, da »historik mora život proučavati ne samo historijski, nego i statistički«, zašto je sâm napisao: »Kulturni historik dakle mora, hoteći ocrtati historijski razvoj kulture kojega naroda, prije svega biti sebi svjestan sadašnjega, konkretnoga stanja te kulture, a da uzmogne znati, proučavajući minule vjekove, čemu za pravo piše historijski razvoj i napredak«?

O stvarnom historijskom dijelu ne mogu kao neznalica u tim stvarima ništa reći, osim to, da se marljivosti i ustrajnosti g. pisca divim i klanjam. Čudno mi se samo čini, da bi »lučec« imao biti

posebno sviralo (str. 26), dok je u nas lučec samo poseban komad, nuždan za sviranje na guslama. Iz latinskih izvora (koji su služili g. piscu) ne izlazi jasno, da bi »lučec« morao biti posebno sviralo. Pače, ako je »lučec« današnji »kolovratec« (»verkl«) (kako razlaže g. pisac). ne pristaju mu riječi izvora: »lyra tacta resonat«. Do ovoga je suda g. pisac došao tako, što je našao latinsko »super lyras« prevedeno: »nad strojem lučcovým«, a poslije svuda »lyra« prevodi »lučec«: »lyra tacta resonat dulcedine mira« — »lučec zazníval divnou sladkosti«. U ostalom bi rasprava o sviralima (i glazbi) spadala u povjest plesa samo onda, kad bi se o plesu raspravljalo — kako se mora — u svezi s glazbom. No u djelu g. Zíbrta ne nalazimo na žalost tomu traga. Odgovor: da je to posao strukovnjaka — glazbenika, — ne bi bio dovoljan. Kad bi g. pisac po kojekakovim starinarskim sitnicama (koliko su n. pr. svirači dobivali plaće) bilo što sudio o napretku i razvoju plesa, — razumjeli bismo ga; no bez toga spadaju takove bilješke u socijologijsku povjestnu studiju o životu nadničarâ ili umjetnikâ.

Dr. Čeněk Zíbrt: **Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku.** (Popis vjerovanja i običaja poganskih iz VIII. stolj.) Indiculus superstitionum et paganiarum. Jého význam pro všeobecnou kulturní historii i pro studium kulturních přežitků v nynějším lidovém podání se zvláštnim zřetelem k české lidovědě objasňuje — —. (Njegovo znamenovanje za sveopći historijski razvoj i napredak kulturnih preživjelosti u sadašnjem narodnom vjerovanju razjašnjuje. — V Praze. 1894. m. 4°. 176. (Rozpravy české akademie etc., ročník III., třida I., čislo 2).

U uvodu (str. 4—9) govori g. pisac o utjecaju kršćanstva na narodni život i o borbi njegovoj s poganskim vjerovanjima i običajima. Posebnis u izvor za povjest tê borbe t. zv. »poenitentiali« t. j. crkvena pravila, po kojima su ispovjednici određivali pokornicima pokoru. Uz ove penitencijale osobito je znatan popis pod naslovom »Indiculus superstitionum et paganiarum«, rukopis vatikanske knjižnice po svoj prilici iz vremena Karla Velikoga. Mnogo je o njem pisano. No gosp. će pisac progovoriti o njem »na širem osnovu« (str. 8): poslužit će se u tumačenju vijestima o sadašnjoj, primitivnoj kulturi necivilizovanih plemena, pa kasnijim vijestima ne samo zapadnoevropskim, već i slovjenskim, pa će to onda porediti s narodnim pripovijetkama i običajima, osobito opet slovjenskim, — kojih tuđi proučavaoci indikula nisu poznali, jer ne poznaju jezika. Sam od sebe će iz svega ovoga izaći fakat, da je narodna predaja još puna preživjelosti iz predkršćanskoga doba (str. 9).[1]

---

[1] Trideset napisa u indikulu glasi: 1. De carilegio ad sepulchra mortuorum. 2. De sacrilegio super defunctos i. e. dadsisas. 3. De spurcalibus in Februario. 4. De casulis i. e. fanis. 5. De sacrilegis per ecclesias. 6. De sacris silvarum, quae nimidas vocant. 7. De his, quae faciunt super petras. 8. De sacris Mercurii vel Jovis. 9. De sacrificio, quod fit alicui sanctorum. 10. De phylacteriis et ligaturis. 11. De fontibus sacrificiorum. 12. De incantationibus. 13. De auguriis vel avium vel equorum vel bovum stercora vel sternutationes. 14. De divinis et sortilegis. 15. De igne fricato de ligno i. e. nodfyr. 16. De cerebro animalium. 17. De observatione

Da razjasni nejasne i do sada neprotumačene riječi u ovom popisu (»dadsisas«, »spurcalibus«, »nimidas« i dr.), za tim nije gosp. pisac ni išao, no zato je obilno rasvijetlio mnoge ove napise. Tako se pod 1. i 2. napisom razumijeva probadanje i spaljivanje vukodlaka: »casulae« su i »fanae (!)« poganski hramovi; »phylacteria« i »ligaturae« (10. napis) su amuleti, talismani; 11. napis razumijeva obrede, kao što je naša dodola i prporuša (novogrč.: *περπερίνα*, *περπεροῦνα*, *περπειτζα*, u Bugara »peperuga«, »peperudo«, rum.: pepeluda« i slič.); »sternutationes« je kihanje; pod napis 17. broji gosp. pisac i naš badnjak; pod 20. nap. razumijeva se praznovanje četvrtka; kod 21. spominje (po Jagiću) stihove iz Menčetića (St. pisci hrv., II. 336): »... mjesec, kad ga ije vukodlak«; 29. napis zabranjuje pravljenje udâ od drva za prikaz boštvu (a to za to, da bolestno udo ozdravi), kako su to na pr. Grci činili; 30. napis razumijeva vjerovanje, po kojem vještice jedu mjesec, a mogu ljudima i srce pojesti.

Sve ovo potvrđuje g. pisac pisanim spomenicima (penitencijalima, sinodskim i koncilskim zabranama i t. d.) i narodnom predajom svih naroda. Literatura, što ju je g. pisac upotrebio, tolika je i tako bogata, da bi se ovo djelo moglo s pravom nazvati: »Psihička etnologija evropska u glavnim crtama«, pa je stoga upravo šteta, što nije svedena u sistem, već privezana uz — vrijedni inače spomenik — nesistematski Indiculus. S ovim djelom u ruci može osobito slovjenski »folklorista« slobodno i sigurno zaploviti širokim morem narodnih slovjenskih predaja, vjerovanja i običaja, — no bez njega — teško.

Dr. Č. Zíbrt: **Skřítek v lidovém podání staro-českém.** Prag 1891. v. 8⁰ 44. (Knihovna »Českého Lidu«. I.)

U ovoj je knjižici popunio pisac ono, što je o »skřítku napisao u »Staročeškim godišnjim običajima«. »Skřítek« (Česi ga zovu još: »škřítek«, »diblík«, »šotek«, »hospodaříček«, kasnije — što je tuđi i umjetni privjesak — »špiritus«, »špirek«, »lucek«) — to je naš »krstnik« (»karsnik«), »skrstnik« (gl: »Zbornik«, I. 225, III. 267). Posebni se dio knjižice (str. 22—35) kavi »skřítkom« u vlasima (kosi), kad ga zovu (Česi i Poljaci: »koltun«: kad se vlasi spletu i zagade (dakako od nečistoće), — to čini »skřítek«, »koltun«. Nijemci su to zvali »Mahrlocken«, »Mahrenflechten«, a činiti njeki stvor kao naša mora. Zovu to i »Schrätzel«, »Schrätzlingszöpfe«, — a ta su imena u svezi sa »skřítkom« (str. 23). Zovu to i »Judenform«, »Wichselzopf«, »Wichtelzopf«. Sležani zovu »skřítka« — »vylkodlak«.

---

pagana in foco vel in inchoatione rei alicuius. 18. De incertis locus, quae colunt pro sanctis. 19. De petendo, quod boni vocant sanctae Mariae. 20. De feriis, quae faciunt Jovi vel Mercurio. 21. De lunae defectione, quod dicunt »vince luna«. 22. De tempestatibus vel cocleis. 23. De sulcis circa villas. 24. De pagano cursu, quem yrias nominant, scis(s)is pannis vel calciamentis. 25. De eo, quod sibi sanctos fingunt quosdam mortuos. 26. De simulacro de consparsa farina. 27. De simulacris de pannis factis. 28. De simulacro, quod per campos portant. 29. De ligneis pedibus et manibus pagano ritu. 30. De eo, quod credunt, quia feminae lunam comende(n)t, (treba čitati: comedant), quod possint corda hominum tollere iuxta paganos.

Sve je ovo, osobito kad pomislimo na naša vjerovanja, — još vrlo tamno. U nas na pr. na svjerozapadu općenito vjeruju, da vile konjima grivu pletu, i ti su konji viloviti. Za »vukodlaka« se još ne zna, zašto je »vuk« i »dlak«. Ne će li ovaj »skřítek«, a sleski »vylkodlak« u vlasima (dlaci) štogod razjasniti? —

Národopisny Sbornik československý II. i III. (gl. »Zbornik«, II., 492). J. Polívka: O uporednom proučavanju narodne predaje. II. 1—49. Ovo je teorijska studija o različnim smjerovima ili školama u tumačenju sličnosti narodnih pripovijedaka. O ovoj je stvari bilo u »Zborniku« već govora (gl. »Zb.« I. 323 i 342). Od pristaša triju glavnih škola ili smjerova: mitologijskoga (Max Müller, Gubernatis, Grimm, Afanasjev, Krek, u nas Nodilo), migracijozno-indijskoga ili literarno-historijskoga (Benfey i dr.; A. N. Veselovskij; Dragomanov, gl. osobito izvještaj o njegovoj raspravi u »Zb.« II. 480—488) i antropologijskoga (Lang i dr.; Volkov, gl. »Zb.« I. 333—334; Krzywicki, gl: »Zb.« I. 362, II. 501) donio je »Zbornik« većih ili manjih iscrpivih izvještaja i bilježaka (o mitologijskom gl. »Zb.« I. 361: »dokaz«, da Napoleona nikada nije ni bilo), pa nije potrebno, da to ponavljamo; iz Dragomanovljeva i Volkovljeva raspravljanja jasno se vidi razlika među metodama. G. Polívka u ovoj raspravi — ustvrdivši na početku, da će proučavanje narodnih predaja uvijek ostati i da može ostati samo grana filologijskih znanosti, ili bolje: lierarne historije — pokazuje najprije na nekoliko primjera sličnost predaja raznih naroda, a onda ocjenjuje glavne one tri škole služeći se u pobijanju mitologijske i antropologijske (Andrew Lang: Myth, ritual on religion, 1887; franc. prijevod od Léona Marilliera: Mythes, cultes et religion 1896) škole osobito djelima Em. Cosquina (Contes populaires de Lorraine, Les contes populaires et leur origine). Više se je zabavio djelom Josefa Bédiera: Les fabliaux. Etudes de littérature populaire et d'histoire littéraire du moyen âge (1893,[1] 1895,[2] str. XXVII, 485), u kojem taj učenjak vojuje protiv indijske teorije, a za pitanje o samom izvoru pripovijedaka kaže, da se ne dâ riješiti, da je uzaludno, suvišno. Koja je metoda najbolja, da se dođe do što povoljnijega uspjeha, što ga traži migracijozna škola, to je — po mnijenju g. pisca — najbolje pikazao finski učenjak Kaarle Krohn u djelima: »Medvjed (vuk) i lisica« (njem. prijevod O. Hackmanna u: Journal de la Société Fino-Ougrienne, VI.) i « »Čovjek i lisica«. Po toj metodi treba varijante pratiti zemljopisnim putem, a koliko se radi o književnim izvorima, putem historijskim. Tako je, kako smo vidjeli, radio i Dragomanov. »Odlučno stojimo na stajalištu migracijozne teorije, ali ne ćemo ni teoriji mitologijskoj, ni antropologijskoj poricati svake opravdanosti«, zaključuje g. pisac (str. 44), pak još: »... Samo će ta hipoteza, koja na osnovu potankoga proučavanja pokazuje, da se građa (látky, t. j. motivi pripovijedaka) slaže jedan put za uvijek, a onda se širi i nasljeđuje dalje, — samo će ona dovesti do pouzdanih resultata. Na ostale se hipoteze ... može osvrtati tek u drugom redu, kad migracijozna hipoteza ne uzmogne kojega pitanja riješiti svojim pomagalima« (str. 49). — Ja ću se za sada samo na jedno osvrnuti. G. je pisac dirnuo i pitanje: Zašto je baš Indija tako

bogata motivima za pripovijetke, pa onda: koliko danas seoski narod sudjeluje u stvaranju pripovijedaka. Kaže na pr. (str. 43): »Seoskim pripovjedačima ni na naum ne pada, da izmišljaju pripovijetke«. Ove riječi — a i ostalo, što o tom kaže i spominje g. pisac — pokazuje, kako se malo pozna duševni život živoga naroda, a kako nas gdjekada odvodi teorija i književna suha abstrakcija u neplodne rasprave. Ta dakako, da seoskomu pripovijedaču nije ni na kraj pameti da izmišlja pripovijetke. Ali je ovo pomišljanje: da pripovijetka na jedanput postane gotova, cijela — posve krivo. Pripovijetka nastaje sve po malo od neznatnih događaja i pomišljaja, raste, dok ne dobije oblika, koji zadovoljuje, — ili dok se ne izrodi i ne propane. Upozorujem na zarodak pripovijetke u III. sv. »Zbornika« str. 88—89. Tu je još živi događaj, — a što mu nedostaje, da postane s vremenom pripovijetka puna fantazije i misli? I treba li ići u Indiju i u njoj tražiti izvor pomišljanju o životinjskoj duši? — Tim nisam ni riječi kazao protiv migracijozne hipoteze: ta ona je tako prirodna, da joj se nitko razuman ne će protiviti, kako joj se nijesu u svem protivili ni prvaci protivnih teorija. No migracijozna teorija ne mora biti indijska. Ne smeta, što je to činjenica: da je — recimo — većina pripovijedaka čitavoga svijeta zapisana u starim indijskim spomenicima. To ne dokazuje ništa. Kad se je našla egipatska pripovijetka o dva brata — razlaže g. Polívka — iz XIV. stoljeća prije Krista, pobojao se sam Cosquin za indijsku teoriju, no umirio se na tom: »što je seljenje pripovijedaka iz Indije u susjedne zemlje i dalje u Evropu povješću dokazana činjenica« (str. 18). Na to veli g. Polívka: »Ali je dokazano samo to, da je u istinu velik broj naših pripovijedaka indijskoga izvora, ali ne sav, pa je više nego vjerojatno, da su se pripovijetke slagale i u drugim zemljama osim Indije« . . . (26.). Tim, što je velik broj naših pripovijedaka zapisan u starim indijskim zbornicima, — tim nije dokazano, da im je izvor indijski. Toj se tvrdnji g. Polívke tim više čudim, što on sam piše: »Punim pravom kaže A. Lang, da je ta jedina staro-egipatska pripovijetka dovoljna, da obori čitavu teoriju, koja Indiju proglašuje kolijevkom svih pripovijedaka« (ib., nota). Ne poričući mogućnosti, da su Indijci složili najviše pripovijedaka, Indija u proučavanju narodnih tradicija vrijedi više od koje druge zemlje samo tim, što ima starijih književnih spomenika; pripovijetke su, koje su zapisane u tim spomenicima, mogle nastati u svakoj strani svijeta, kako je to dokazano za onu staro-egipatsku pripovijetku.

Ant. Šolta: Dva seoska kancijonala iz XVIII. stolj. (II. 49—58). Te su kancijonale pisali seoski pisari u vrijeme najdubljega pada češkoga naroda (1742 i 1788), kad su se stare češke knjige sažizale i svakako uništavale, a narod si prepisivanjem pomogao nalazeći utjehu u pobožnim knjigama.

Jos. L'ud. Holubý: »Hadi, draci a šarkani v podaní lidu slovenského«. (Zmije, zmajevi i pozoji u pričanju slovačkoga naroda.) II. 58 do 68. Mnogo se još o svem tom priča: »crnoškolci« (»črnokněžníci«) još uvijek jašu na zmaju (pozoju).

Jos. Klvaňa: Vinogradi kod moravskih Slovaka. II. 69—80. Nabrajaju se vinogradski nazivi, vrsti vina, statistika vinogradske kulture, pa vlasteoske vinogradske odredbe od god. 1592. i »práva horenska« (vinogradska) od g. 1760.

Arnošt Kraus: Bog Perun. II. 81—92. Pjesmu »Parom a Ratka« (Parom = Perun) iz zbirke J. Kollara »Zpiewanky« poređuje g. pisac formalno s narodnim i umjetnim baladama (osobito Bürgerovim). Iz poređivanja izlazi, da ta pjesma nije narodna. Isto je dokazao Máchal (»Čes. Lid«, VI. 259—265, 349—354) na osnovu sadržaja tê pjesme.

Među ocjenama i izvještajima (II. str. 93—129, sve od J. Polívke, osim jedne ocjene) osobito su vrijedni izvještaji o izdanjima narodnih pripovijedaka (S. E. Yacoub Artin Pacha: Contes populaires inédits de la vallée du Nil. Paris. 1895. [Les litérat. popul. de toutes les nations, t. 32.] str. 287. — Bugarske pripovijetke izdane u bug. »Sborniku«, sv. XIII. — Jos. L'. Holuby: Povesti a rozpravočky z Bošáckej dolini. [»Slov. Pohl'ady«, 1896., sv. 4—7]. — Сказки собранныя воспитанниками закавказской учительской семинаріи. [Сборн. матер. для опис. мѣстностей и племенъ Кавказа, sv. XX. Tiflis. 1896.].), a to zato, što je pobilježeno, u kojim izdanjima ima ovim pripovijetkama varijanata. Na str. 113—129. priopćena je opća Bibliografija tradicijonalne književnosti za g. 1896.

H. Máchal: O nekim knjižicama narodnoga štiva. III. 3—26. U šest poglavlja nabraja pisac izdanja t. zv. romantičke književnosti za narod, i to prema tome, po kakovim su vrelima složene. Jedne su složene po sredovječnim »romanima« (Gesta Romanorum, Kronika o sedam mudracâ), druge po talijanskim (Boccaccio) i francuskim novelama, treće po franceskim aristokratskim pripovijetkama XVII. stolj., četvrte napokon po viteškim i lupeškim romanima njemačkim XVIII. stolj. Našavši svakoj knjižici po mogućnosti najbliže književno vrelo poređuje ju za tim s nar. pripovijetkama. »Probrali smo samo njekoliko narodnih knjižica i to dosta u kratko, no već je iz toga jasno, da su vrijedne i za proučavanje narodnih pripovijedaka. Proučavanje se ovo mora upravo njima početi; naročito za redanje motiva u nar. prip. podaju takove književne versije stalni princip, a svako je drugo vrstanje građe (motivâ) samo slučajno i mekaničko« (str. 26). Mi mislimo, da nije. Književni je utjecaj na narodne pripovijetke bio do nedavna neznatan, a kad se uzme na um, da su osnovni motivi u velikoj većini na koncu došli u knjige iz usmene predaje, značilo bi samo vrtjeti se u cirkulu, kad bi se književni spomenici postavili za osnov izučavanju narodnih pripovijedaka. No i proučavanje je književnih spomenika potrebno i korisno.

Adolf Černý: Mitski stvorovi (bića) lužičkih Srba. III. 26—33. »Svršio sam svoje proučavanje lužičke demonologije, pa mogu podati prijegled posljedaka, do kojih sam došao. Zanimljivi su s više pogledâ: vidimo, kako se tu križa pomišljanje sjevero-zapadnih Slovjena s utjecajem njemačkih i s ostatcima pomišljanja nekadašnjih Slovjena u sadašnjoj sjev. Njemačkoj, koje sve skupa zovemo polapskim Slo-

vjenima« (str. 26). Nabrojit ćemo tê mitske stvorove: kubolćik ili kubołt (Kobold), zmij ili plon, lutki ili pałčiki, bože sedleško, boža łosć (Miklošić je tumačio: »włosć«, pisac tumači »głosc« = glasac [božji], a to je i izvorima XVII. stolj. zajamčeno; boža 'łosć« je bijela žena, koja se javlja pred nesrećom), graby (šumski ljudi s konjskim nogama), worawy (šumske žene), dźiwica (kao njeka Diana), dživja žona, přezpołdnica ili čezpołnica ili serpownica (stara žena sa srpom, koja, čim mine podne, tjera ljude s polja kući), směrkawa (češka: klekánice), brunčadło, regina (furija), marawa ili marcawa ili mrětwa ili mór (kuga), kněž wětřik, dyterbjernat (Ditrich-Bernard), bludnički ili błudne swěčki, vódny muž ili nyks (Nix), čert ili djabol ili dunder (iz njem. Donner), kuzłařnica ili chodota (vještica: »chodota« od chod, kao »pošast« od šed-) ili morawa, wjelkoraz (vukodlak). Na koncu se spominju vrela (Gräve, Haupt, Schulenburg, Veckenstedt, Rabenau, Müller) — sva posve ili gotovo posve nepouzdana.

Havelková Vlasta i L. Niederle priopćuju neke opise stvari iz narodopisnoga muzeja češko-slovjenskoga (sa 4 slike).

Kadlec Karel Dr.: Proučavanje običajnoga prava u Rusiji. III. 38—49. Opći austr. građ. zakonik kaže u § 10., da se na običaje može gledati samo onda, kad to zakon izrično kaže, — a budući da toga zakon nigdje ne kaže, ne može se nikada gledati na običaje. Zato nije čudo, što se dalmatinski seljani — veli Bogišić (O научн. разработкѣ исторіи слав. права, 1870, str. 4) — ne sprijateljiše ni poslije 60 godina s austr. zakonikom, — a tako je i drugdje u nas. Kako bi tek bilo u Rusiji, gdje ima toliko raznorodnih naroda (инородцы)! Zato je ruska vlada već od XVIII. stolj. priznavala inorodcima njihov sud na osnovu njihovih običaja. Te je običaje trebalo poznati, skupiti. Tim se je poslom bavilo više vladinih komisija sve od god. 1822, a kasnije su primila stvar i ruska učena društva. Kolika je u tom poslu narasla literatura, vidi se iz biblijografije tih radova u djelu Evg. Iv. Jakuškina Обычное право, I. sv. 1875, II. sv. 1896, u kojem je nabrojeno 3931 djelo! Znatnija su: Sem. Vikent. Pahman: Обычное гражд. право Россіи, 2 sv. (1887 i 1879); V. F. Muhin: Обычный порядокъ наслѣдованія у крестьянъ (1888). U Jakuškinovu je djelu i kratki prijegled radova po kojem i g. Kadlec bilježi glavnije stvari[1].

Matouš Václavek: Moravsko Valaško u književnosti češkoj i tuđoj. III. 49—59. Pogranični su gradovi Valaška: Frenštát, Kelč, Fyšták,Zlín, Vyzovice, Valašské Klobuky i Brumov. U središtu su Valaška gradovi Vsetin, Valašske Možiřiči i Rožnov (sjevero-istočna Moravska). Valasi (č. Valaši) su se od svih plemena moravskih najviše sačuvali od moderne kulture, pa se za njih sve zanima, osobito od narodopisne izložbe českoslovjenske (1895). U ovom se člančiću

[1] Na str. 45 u noti kaže g. Kadlec: »Bolje bi možda bilo kazati (mjesto »svadba«) »obredi izvan crkve«, jer riječ »svadba«, »svatba« pokazuje svojim izvorom na posvetnost (posvátnost) čina, na svećenje, pa bilo i pogansko«. Očito misli, da je svadba u svezi s svatý (sveti). No riječ »svadba«, »svatba« nije u svezi sa svet (svętъ), već sa svoj (* svojatba, sr. svojak i svâk), sr.: svojta, svekar, sestra * svestra, svast.

nabrajaju starija i novija djela i bilješke o tom plemenu. Spominje i Miklošićeve »Wanderungen der Rumänen in den dalmatinischen Alpen u. den Karpathen« (1879), u kojima tvrdi, da su Valasi potomci rumunjskih pastira, Vlasi. Proti tomu je ustao prof. J. L. Pič: »Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage« (1886), i prof. dr. F. Pastrneku »Slov. Pohł.« (1893, »Slov. jazyk«).

Pastrnek Fr.: Iz najistočnijih narječja ug.-slovenskih. III. 60 do 66. Spomenuvši, da je u novije vrijeme nastalo poradi međusobnih odnošaja jezikâ i narječja slovjenskih više znatnih rasprava i raspra, priopćuje g. pisac oglede govora ugarskih Slovjena: dva iz djela norveškoga slaviste Olafa Brocha (Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn, Kristiania 1897; pisao je i u Arch. f. sl. Ph., XVIII. i XIX.), a jednu iz studije Volod. Gnatjuka (Руські оселї в Бачцї u XXII. sv. Zapis. uč. društva imena Ševčenkova) iz županije bač-bodrožke, — sve za dokaz, da to nije ruski (»rusinski«), nego slovenski (slovački) govor. I tu je (unijatsko) — pravoslavlje po srijedi.

Niederle L.: Majstori lončarskoga ceha u Nov. Mjestu nad Vagom. III. 66—72. Iz cehovske knjige ispisana su imena majstorâ od god. 1723—1883. Dodane su slike dviju posuda s napisima.

Matiegka Jindřich dr.: Početci i napredak antropologijskoga proučavanja pučanstva zemalja čeških. III. 72—85. Poslije Purkynje i Krolmusa bavio se tim proučavanjem Dr. E. Grégr (»Živa«, VI. 1858), Wocel (Pravěk země české, 1868) i Šembera (Záp. Slov. v pravěku, 1868). Tada je još vladalo mišljenje, da su Germani dugoglavci, dok nije Welcker ustvrdio protivno. Već je 1868. Šembera u spomenutom djelu ustvrdio, da su Slovjeni u srednjoj Evropi starosjedioci. Za njim je pošao MUDr. E .Kusý (1868). No osobito se živo radi na tom polju od jubilejske izložbe 1891. (Haškovec, Dr. L. Niederle, Dr. J. Matiegka i dr.) i narodopisne izložbe 1895. god. Dr. Niederle predavao je kao docenat arheologije i njeke dijelove antropologije, a od god. 1897. predaje Dr. Matiegka samo antropologiju i demografiju u češ. sveučilištu.

U ovom svesku počela se pod posebnim naslovom izdavati u ovom Zborniku i građa (Materialy), str. 85—100. Priopćena su dva prinosa: prvi (iz prinosâ, što su ih sabrali kralovehradski bogoslovi za narodopisnu izložbu češko-slovjensku) od Stjep. Bobka [str. 85 do 91] i to: 1. Običaji i vjerovanja, 2. Pranostike [gatanja o vremenu], 3. Lijekovi, 4. Blago, perad, pčele, 5. Pripovijetke, 6. Poslovice i sl., 7. Uspavanke [s notama]; drugi od dra Jos. Karáska, koji priopćuje dio »knjižice ... o (zakopanom) blagu i draguljima« iz g. 1588., a 1759. na novo prepisane, i to: »nauk, ako hoćeš blago dignuti bez smetanja zlih duhova«, regule o kopanju blaga«, »jednu vodu za blago napraviti«, »jedno viđenje u zrcalu«, »nauk, kako se ima praviti kristal« i više sitnijih stvari.

Među Ocjenama i bilješkama (str. 100—133) spominju se među ostalim ova djela: »Contes des Damas« od J. Oestrupa (str. VIII. 163, 11 siriskih pripovijedaka iz Damaska u originalu i franc. pri-

jevodu, na str. 1—40 bilješka o modernim arapskim pripovijetkama); »Slovenská přisloví, pořekadla a úsloví« (izdala češka akademija, sadržaje preko 13.000 rečenica) što ih je sa svojim pomoćnicima u 33 godine sabrao Zaturecký Adolf Petr; treće izdanje Afanasjevljevih Narodnih ruskih pripovijedaka (Народныя русскія сказки, 4°. I. sv. LI + 351, II. sv. 445 + XXIV + IV, Moskva, 1897, cijena 3 rub.); »Nouveaux contes berbères« od René Basseta (Paris, Leroux, 1897, XXVI + 373); »Das Motiv von der unterschobenen Braut in der internat. Erzählungslitt.« od P. Arferta (74 str., 1897, Schwerin), za kojega — veli ocjenjivač — ogromna slovjenska tradicijonalna književnost ne postoji: »Ueber dar Fortunatus-Märchen« od prof. dra Béle Lazára (Lpzg, G. Fock, 1897, 8°. 139); »Jakob Freys Gartengesellschaft (1556)«, što je izdao Joh. Bolte (»Bibliothek des litter. Vereines in Stuttgart« CCIX, 48. godište 2. publ., Tübingen, 1896, str. XXXIV + 312), a sadržaje pripovijetke i dosjetke, pribrane većinom iz starijih lat. zbiraka; »Animismus se zvláštním zřetelem k národům semitským« od dra O. F. Vaněka; »Einführung in die deutschböhm. Volkskunde nebst einer Bibliogr.« od A. Hauffena; »Braunschweiger Volkskunde« od R. Andreea; »Die Formen der Familie u. die Formen der Wirtschaft« od E. Grossea. — Jos Zubatý sastavio je bibliografiju baltijskoga narodopisa za g. 1897 (str. 133 do 136). — Na str. 136—183 je Biblijografija (svih naroda), a na koncu spomen za † F. Iv. Buslajevom (* 1818 — † 31/7 1897) i Luc. Malinowskim (1839—1898).

Český Lid, VII. godište (1897 — 1898) br. 1—6 (str. 468 + 92 [bilbijografija] + XXXI [registar], gl, »Zb.« II. str. 491). Od mnogobrojnih sitnih člančića i prinosa spominjemo: Dr. Winter priopćuje (br. 1) iz praškog arhiva vijesti o pozdravljanju (»Pomagaj Bog!«, »Daj gospodin Bog dobar dan, dobar večer!«, Zdař Bůh!«) i poštovanju s »vi« (zanimljivo, kako je god. 1589. njeki Odr odgovorio Koprivi: »Što mi tikaš, što sam s tobom svinje pasao?«, — upravo tako, kako se u nas i danas govori). — Zdeněk Nejedlý podaje svoje studije o češkoj kući (br. 1, 3, 5, 6; i 1. br. nabrojena je književnost). Po Karłowiczu dovodi č.-polj. riječi »budova« budovati (= zgrada, graditi) s lat. fodio, fundus, i to preko prvotnoga oblika bdno, dno, sr. njem, boden, baude, gebäude. Chalupa je $\varkappa\alpha\lambda\acute{\upsilon}\beta\eta$. koliba. Kutě (samo u riječi: »jít na kutě«; inače znači pasju kućicu) spaja s njem. hüte, premda zna za stsl. kašta (kuća). I dalje raspravlja o svim građevnim nazivima služeći se bogatom književnošću, no iz svega je jasno dvoje: prvo, da se u toj stvari bez obziranja na sve slovj. narode dade malo što pouzdano reći, a drugo, — da je još uvijek premalo građe, a što je i ima, slabo je proučena. — B. Moravec proučava češke ugljenare. — F. Velc priopćuje vrlo zanimljiv pravni običaj kod postavljanja međe u Hercegovini. Na polju se sakupi svijet sa svećenikom, mole lijepu molitvu, po tom moli svećenik, onda se isiječe komad zemlje s travom, u to se zabode trn i na to metne teški kamen: to nosi jedan od paraca, koji se pru o među, donle, gdje misli da je međa. Hercegovac, koji je to Velcu pripovijedao, bio

je god. 1869. ili 1870. kod takoga običaja, no tu se ispunilo, što kaže nar. riječ: »Teška je tuđa zemlja«; krivični je parac pod teretom pao i treći dan umro. Mi o tom još nemamo ništa u novoj našoj građi. Dr. Zíbrt raspravljao je o tom u »C. L.« VI. 265—269. — J. Valchář opisuje (sa slikama) sazavske »voroplavce« (u nas »flosari«, što s drvom plove po rijekama). — P. Syrku (doc. petrogr. sveuč.) priopćuje pod naslovom: »Spomen nar. viteškoga epa u Češkoj« sitnu bilješčicu o vitezovima sv. Václava u blanickoj gori (sr. »Zb.« II. 500, čl. Wł. Weryho): drži, da su to tragovi češ. viteškoga epa, pa da bi to trebalo pomno istražiti. — Dr. J. V. Šimák raspravlja (br. 2. i dalje) o sjedištima plemena Lemuzi i Hrvati, što se spominju u glasovitoj listini praške biskupije od god. 973., u kojoj se označuju granice biskupije (»... ab aquilonalem hii sunt termini, Psouane, Crouati et altera Chrouati ...«). — Dr. Zíbrt u više brojeva iscrpljuje tri češka djela XVIII. stolj. o prirodnom pokušaju tumačenja češko-slovenskih vjerovanja. Kao uzor tim djelima služila su slična njemačka djela, od kojih je osobito raširéno bilo Heidenreichovo (Psicholog. Entiwck. des Aberglaubens u. der damit verknüpften Schwärmerei, Lpz. 1798). Dr. Zíbrt zgodno kaže, da su ta djela — ne znajući pravo protumačiti vjerovanja — rađala u narodu novo, učeno sujevjerje. — Dr. V. Tille podaje (br. 3. i dalje) studiju o Rýbrcoulu[1]. Vrlo je zgodna bilješka Dra Tille (nota, str. 175) o mitologijskoj metodi. »Mitusom držim nehotimično uduševljavanje (»duševněni«) vanjskih pojava pomoću pomislî, osjetâ, dojmova i sklonosti duše ljudske, prenašano u spoljašnost kao samostalno postojeći plod duševni pomoću riječi, pisma, tvorina ljudskih ruku«. Spomenuvši, kako se u Njemačkoj iz stare mitologije grčke i rimske rodila mitologija germanska, kaže opet vrlo zgodno, da je ta mitologija posve zanemarila psihičku stranu[2], hoteći historijski sačuvane pojave germanskoga duha protumačiti jednim principom, iz jednoga vrela. Pogreške tê metode mimoilazimo slažući se posve s dr. Tille: da se drugom, opravdanijom metodom može doista naći mitus u duševnim plodovima, a da zato ne treba zagreznuti u pogreške mitologijske metode. »Mi smo naslijedili tû mitologijsku metodu i nemilosrdno njom mrcvarili narodnu našu predaju, a sada nasljeđujemo drugo modno geslo, koje — često opet upravo takovom mitolog. metodom — osuđuje svakoga, tko se usudi naći mitsku predaju«. O Rýbrcoulu je napisana čitava knjižnica

---

[1] »Rýbrcoul« (njem. »Rübenzahl) je njekaki »mitski« stvor u Krkonošama. Pravi ljudima kojekake psine: pravi buru; sijeda na kola, a konji ne mogu dalje; kazuje čovjeku put, a čovjek zabludi; lončarici razbije lonce, a ostavi mješić novaca; njegovom pomoći umiju njeki ljudi liječiti i t. d., i t. d. Ukazuje se kao lovac u zelenom odijelu; vozi se na saonama, a snijega nema; drugi se put javlja kao zec s tri noge; sad je kao žaba, a naraste na jedanput tolika, da sve žabe poplaši; treći je put kamen, na koji sjedne čovjek noseći jaja: kamena nestane, a čovjek padne i jaja se razbiju i t. d. (Primjeri iz Praetorjia). Osim onoga, što je priopćeno već u »Zborniku« o »maliću« (I. 228, III. 271), vjeruje se u našem narodu u ovake događaje, ali se ne pripisuju svuda stvoru s istim imenom. Pripisuju se i vragu.

[2] Ja sam isto imao prilike napisati izvješćujući o jednoj radnji Dragomanovljevoj, »Zb.« I. 344.

knjižicâ, članaka i zbiraka. Dr. Tille bavi se poglavito djelima M. Joh. Praetorija: 1. »Satyrus Etymologicus, Oder der Reformirende u. Informirende Rübenzahl« etc.; 2. »Daemonologia Robinzalii silesii. Das ist« etc. (1662—1667, 3 dijela). Iz tih djela vadi građu o Rýbrcoulu i reda je u ove vrste: 1. Pojave i nezgode na gorama (t. j. Krkonošama) i okolini (nagla bura, nezgode u gori, događaji u gori, nezgode u kući); 2. čini, što ih ljudi rade pomoću Rýbrcoula; 3. R. se ukazuje; 4. R. kazni (tko mu se smije, zle ljude, zaljubljenike). Sve ove pojave — i ako su neke i kombinovane — tumači g. pisac psihologijski. Druga je skupina pojava, u kojima R. donosi blago (zlato). Na str. 443. skuplja g. pisac sve u jedno veleći, da izvor vjeri u gorskoga duha treba tražiti a) u neobičnim prirodnim pojavama u krkonoškim gorama, b) u traženju zlata i dragoga kamenja, c) u neobičnim pojavama tuđinaca (obično Talijanâ) u gorama. — Alois Malec, župnik u Gutfjeldu, opisuje (br. 3—6) Moravske Hrvate. Ovo, što je do sada napisao (ni u 1., ni u 2. sv. VIII. godišnjaka ne nastavlja se njegova radnja), ovako je podijelio: I. Zašto se za tri sta godina nijesu ponijemčili? II. Narodna svijest. III. Kraj. IV. Sela. V. Gutfjeld. VI. Prerava[1]. Crtanje je g. Malca upravo oduševljeno, a da je, koliko je samo moguće, i vjerno, vidi se već po tom, što mu je razlaganje isprepleteno s kraja na kraj pravim narodnim govorom i pojedinim riječima. Nama nije potrebno, da iscrpljujemo radnju g. Malca, jer je u nas dovoljno poznata[2]. Ni onda, kad g. Malec svrši svoju radnju, ne će o ovim našim iseljenicima biti kazana zadnja. Koliko i jest naše zanimanje za ove Hrvate bez praktične vrijednosti za cjelinu narodnu, toliko je proučavanje života njihova dosta vrijedno za znanost. No građa će se o njima moći za naše narodoznanstvo uspješno upotrebiti tek onda, kad proučimo cjelinu narodnu. Otkuda su došli ti Hrvati, što su izgubili od svoga i t. d., — to će se moći i bez pomoći povjestnih izvora pouzdano kazati tek onda, kad nam bude potanko poznat čitav naš narod. Po rukopisnoj građi, što je ima naš »Zbornik«, slutim n. pr. već sada, da su moravski Hrvati doselili

---

[1] Čim je prvi članak g. Malca izašao, (u 1. sv. VII. godišnjaka, 15. siječ. 1898), odmah sam mu pisao i molio ga, ne bi li htio raditi za naš »Zbornik«. Poslao sam mu i »Osnovu« moleći ga, da po njoj radi, ili da mi javi kojega pismenoga domaćega Hrvata. G. mi je Malec odgovorio u ljubaznom pismu (češki) od 5. velj. 1898 među ostalim i ovo: »Skromna moja radnja u »Č. L.« ovako je osnovana (radnja je već na čistom gotova): I. (poznate). II. Narodna svijest. III. Krajina. IV. Sela. V. Hiže. VI. Lid (narod). 7. (sic.) Hrana. 8. Nošnja. 9. Vezovi. 10. Stan — rad. 11. Navade i običaji. 12. Govor. 13. Riječnik. 14. Pjesme s napjevima. 15. Statistika. 16. Povjest. 17. Dopunjci. Svemu će biti priložene fotografije, — a osim toga će na koncu biti dodan primjer njihova govora u njekakvom suvislom članku. Treba li dakle pisati što posebice za »Zbornik«? Ne će li se ta radnja moći samo prevesti?« Kako se vidi, g. je Malec svoju na čistom gotovu radnju zabacio i počeo drugačije raditi. Zato se možda njegova radnja i ne nastavlja u »Č. L.«. — G. je župnik Malec živi primjer, što bi mogli za narodoznanstvo učiniti župnici. On se eto s tolikom ljubavlju i marom zanima za srodni mu, no ipak tuđi, njegovoj brizi povjereni narod.

[2] U »Viencu« 1898., br. 27, 29—34 i 36, ima niz članaka od J. Milčetića: »O Moravskim Hrvatima«, koji se nastavlja (br. 45, 46, 48 i 49) pod naslovom: »Među Hrvatima donje Austrije i zapadne Ugarske«.

iz kraja između Brinja i Ogulina (gdje su sela Jezerane, Munjava, Skradnik i dr.). Slutim to po jeziku. — Dr. H. Máchal hoće da »diplomatskom« pouzdanošću nađe trag nar. pripovijetkama o djevojci i zakletom kraljeviću (zmaju) (sv. 4. i 5.) u — književnim izvorima. Obara se na »nekritičku metodu« Grimmovu i drugih. Spominje književna češka izdanja za narod te pripovijetke (iz XVIII. stolj.), a onda im traži izvor u franceskoj književnosti XVII. i XVIII. stolj. Na ovoj se pripovijedci osniva franc. pripovijetka grofice d'Aulnoy: »Le prince Marcassin«, prip. Mme de Villeneuve: »La Belle et la Bête« (u romanu: »Les contes marins ou la Jeune Américaine«, 1740), i prip. Mme Leprince de Beaumont: »La Belle et la Bête«: na ovoj se posljednjoj osnivaju češ. pripovijetke. Kad g. pisac sam kaže, da je ovaj motiv obrađen i u Pančatantri, onda pravo ne razumijemo, što znači, kad kaže: »Svršavam dakle izjavom, da je samo proučavanje narodnih pripovijedaka na osnovu književnih versija dovesti k cijelji«. Utjecaja književnosti na narodno pripovijedanje ne će nitko razuman poricati; no taj je utjecaj prvo: u opće neznatan i neproduktivan, a drugo: u pojedinim slučajevima nemoguć. Ja ne razumijem metode, koja se ne bi usudila ništa kazati n. pr. o bosanskoj kojoj pripovijedci prije nego bi pregledala franceske romane XVIII. stoljeća — dok znam, gdje sam je i od koga čuo. — Dr. Arnošt Kraus raspravlja: »O českoj faustovskoj pjesmi« s obzirom na češku »Historijsku pjesmu o daleko razglašenom i dobro poznatom Janu Doktoru Faustu«, što ju je u »Č. L.« V. 426 i d. objelodanio Dr. J. Jakubec. — Vlad. A. Francev iscrpljuje iz djela J. Sozonovića: »Къ вопросу о западномъ вліяніи на славянскую и русскую поэзію« (Varšava, 1898) tumačenje češ. pripovijesti o Bruncviku.

Kao prije, tako ni sada ne možemo poradi nedostatka prostora ni spomenuti mnogobrojnih još većih i manjih bilježaka i prinosa građe. Vrlo bi za naše umjetnike bio poučan posebni niz bogato ilustrovanih članaka u »Č. L.«: »Narodopisne studije naših umjetnika«. Da je »Č. L.« u opće bogato ilustrovan, znamo već otprije; donosi pače tipove i druge slike i bez posebnih članaka, samo uz popratnicu uredništva. Svim: i raspravicama, i vijestima, i biblijografijom i ilustracijama — pripada »Č. Lidu« prvo mjesto među nama poznatim izdanjima ove ruke. Čast i Česima i nakladniku, ali bez jednoga čovjeka ne bi svega toga bilo. A to je urednik, g. dr. Č. Zíbrt.

Věstník slovanských starožitností. Indicateur des travaux relatifs à l'antiquité slave. Vydává Dr. Lubor Niederle, m. professor české university v Praze. Sv. I. Praha v. 8°. 1898. 135. Cijena 1.60 for.

Kako nam je poznato (»Zb.« I. 350) g. je dr. Niederle bio urednik antropologijskoga dijela »Češ. Lida«. Na omotu ovoga »Věstníka« čitamo, da će »podavati prijedloge radova i resultatâ savremenoga proučavanja na polju slovjenske arheologije, etnologije, povjesti, jezikoznanstva i t. d., koliko to proučavanje unosi svjetla u tamne stvari najstarijega razvoja naroda slovjenskoga«. Na str. 3. kaže g. izdavač, da je ovo samo pokus, jer nije mogao doći do svih izvora;

no nada se, da će s vremenom pribrati potrebne suradnike. U ovom su svesku radnje iz g. 1897. i njeke znatnije iz 1896. Ovo nije samo biblijografija, već su to i izvještaji i kritike. Djela su poredana ovako: A. Radnje antropologijske (11 djela i rasprava), B. Radnje o najstarijoj povjesti i o etnologiji (81), C. Vijesti o arheologijskim nalazima (165) D. Radnje o raznim granama staroslovjenske kulture (27), E. Radnje općeg značenja (19). Izvještaji su ovi pisani u svim slovjenskim jezicima (osim u hrvatskom), pa u njemačkom (dva ili tri) i franceskom. Osim urednika ima prinosâ od 22 slovj. pisca (među ostalima A. Brückner, M. N. Haruzin, K. Jireček, M. N. Speranskij, I. Šišmanov, Th. Volkov). Može se reći, da je g. dr. Niederle s velikim svojim pokusom potpuno uspio već u ovom svesku: već je ovaj svezak dobar vođa po širokom polju nauke o Slovjenima, a tim nam je miliji, što je naš, slovjenski, do sada jedini. Bilo je i vrijeme. Možda nije samo slučaj, da je prvi zajednički slovjenski Vjestnik osnovan za starinu: lakše će se poći redom. Ni tu ne krivimo g. urednika, što je o našim stvarima malo spomena, jer prvo: mi dosta malo i imamo, a drugo: mi smo od njekoga doba kao zakopani, kao da se bojimo pogledati preko umjetne granice »Hrvatske-Slavonije«, osobito k Česima. Nas su pogledala samo ove godine barem trojica slovjenskih učenjaka, a od nas ne znam, je li tko gdje bio.

Wisła, tom XI. (1897.) (gl. »Zb.« II. 498 i d.). J. Polívka raspravlja (str. 51—69, 298—315) »o doktoru sveznalici«. Među ostalim kaže u uvodu: »Što se tiče slovjenskih plemena, to se, pošto je pobijedila teorija o seljenju predajâ, u ništa pretvorila hipoteza: da su narodne predaje spomen iz praslovjenskoga doba. Naprotiv, što dalje i dublje istražujemo pripovjetke slov. plemenâ, tim se više uvjeravamo, prvo: da su predaje, zabilježene u ovom stoljeću, razmjerno novoga datuma, a drugo: da su svjedočanstvo različnih utjecaja kulturnih . . .« To će pokazati na prip. »Doktor sveznalica«. (Gospodaru je ukraden prsten; ima dvije sluge [u rus. prip. Spinka i Brjuška], sumnja na njih. U selu je vještica, šalje po nju, da pogodi: dobit će novaca; ako ne pogodi, batina. Baba jauče: »Oh, oh! Treba vraćati! Što bude spinci, bit će i brjuški« [rus. спина = leđa, dimin. спинка; брюхъ = trbuh]. Sluge vide da su prokazani). Već je Benfey (1864) spomenuo indijsku versiju, gdje igra riječima stoji u riječi »Džihva« (ime sluzi = jezik). Ima i arapska prip.: mužu je ime Asfur (= vrabac), ženi Garado (= skakavac). Ima i bug. prip. (»Sborn.« IX. 392) gdje tobožnji vještac u neprilici, kako će pogoditi, što je u vreći (a bila je lisica), spomene poslovicu o lisici. No ta je »vrlo iskvarena«, — veli g. pisac. U franc. zborniku pripovijedaka: »L' élite des contes de sieur d' Ouville«, od godine 1680, ime je vraču Grillet (cvrčak); Abraham a St. Clara (god. 1644—1709) zabilježio je jednu (»Judas der Erzschelm«, II. 290 i d.), gdje je veselomu đaku — pogađaču ime Ratz (štakor). U ovim (i mnogobr. drugim) pripovijetkama pomiješan, a u dr. versijama osamljen je motiv, kako vrač za sebe štogod govori (n. pr. to je jedan, t. j. dan od onih četrdeset, koji su mu dani za razmišljanje), a krivci to na sebe protežu. Svršava g. pisac

svoje poređivanje izjavom, da pristaje uz teoriju seljenja pripovijedaka, ali se ne slaže s Cosquinom (gl. »Zb.« III. str. 322), koji narodu ne priznaje baš nikakove samostalnosti u stvaranju pripovijedaka. G. je pisac »uvjeren, da pripovijedači uzajmljene (u pol. prijevodu: »opowiadacze bajek zapożyczanych«) pripovijetke mijenjaju, prerađuju, obogaćuju — hotice i nehotice.« Dakle samo uzajmljene mijenjaju i t. d. — Što hoće da postigne gosp. pisac ovakovom teorijom, meni nije jasno. Ako predaje slovjenskih naroda nijesu spomen iz praslovjenskoga doba (t. j. u opće starijega doba), — kako to tvrdi g. pisac — onda to može značiti samo to: ili da stari Slovjeni (stari Hrvati i t. d.) nijesu imali predajâ, ili da su se sve te predaje od njih odselile. A vrijedi li ovo i za stare Germane i dr. narode? Ako vrijedi, onda — »nulla traditio in patria«. Ako ne vrijedi, zašto ne vrijedi? Zašto ne vrijedi isto za Germane, pa i za Indijce? I tako ne preostaje nego: ili teorija o novom izabranom narodu, teorija indijska, ili nikakova, t. j. izvor je tradicijama nepoznat, ne da se naći. Po svem se vidi, da je reakcija protiv staroga narodno-idealističkoga mišljenja — kojemu u ostalom treba da zahvalimo početak i uspjeh ovih studija — prešla granicu, i da se sama »prevraća u ništa«. S višega je gledišta ova akcija starih i reakcija mladih — za razvoj znanstveno-kulturnih misli-vodilicâ vanredno zanimljiva. Što su htjeli stari? Htjeli su svoj narod podići do râza starih kulturnih naroda, htjeli su — da se opet poslužim riječima našega Barakovića — doći tim narodima »do grla«: sve su htjeli imati, što i stari imadu. Sva se njihova nastojanja doimlju kao oporba, borba za slobodom, jednakošću. Otuda onaj idealizam, oduševljenje. No gojenci stare, sada već opće evropske kulturne misli — i ako ih je za čas osupnulo narodno blago, besprimjernim oduševljenjem u tren sabrano — stadoše se tomu oduševljenju smijati. Pa kad — mišljahu — ne može ni tomu biti jedini izvor ni grčka, ni rimska, ni germanska (i za germansku su tražili prvenstvo) kulturu, neka bude indijska, egipatska, Bog zna čija, čovječja, — samo neka ne bude narodna. Ne govorim o nakanama pojedinaca, — govorim o strujama, o kulturnom — da tako kažem — instinktu, premda ima — to svatko zna — primjerâ i za svjestno ovakovo mišljenje pojedinaca. Ili zar je samo slučaj, da su baš sinovi potlačenih naroda, posebice slovjenskih, najoduševljeniji pristaše narodno-idealističke teorije? (gl. bug. Sborn., IV. 3—10, krit. odio; naš »Zb.« I. 342). I Nijemci su u svoje vrijeme bili narodnjaci-idealiste u tom, pače prvaci i učitelji Slovjenima. Pokazivati na ovo ne znači i povlađivati ovoj ili onoj struji, već znači pokazivati na to, da upravo tako ideje vode znanost, kako znanost rađa ideje. Drugačije ne može ni biti.

Караџић. Лист за српски народни живот, обичаје и предање. Издаје и уређује Тих. Р. Ђорђевић, професор алексиначке учитељске школе. Алексинац. Год. I. Јануар 1899. 8°. 24.

Na početku ovoga lista čitamo: »Zašto se ,Karadžić' pokreće«. Preštampavši dio govora St. Novakovića, izrečena na skupu kr. srp. akademije 9. ožujka 1892. (gl. »Zb.« II. 473); spomenuvši, da i

Bugari i Hrvati (»naši susedi«) nijesu zaostali za ostalim evropskim narodima u sabiranju građe o nar. životu; istaknuvši napokon, da se srpski (etnografski) Zbornik »trudi, da bude na visini akademijinog (šćaše reći: akademijskog, Ur.) Zbornika (jer sama akademija veli, da »samoj akademiji ne bi dolikovalo izdavati narodne umotvorine onako, kako su ih dosada« i t. d., pa zato — akademija — predlaže, da se pristupi izdanju jednog velikog zbornika, u koji bi i t. d.), kaže: »Kad se sve ovo uzme na um, onda naš Zbornik nije pokretač za prikupljanje i proučavanje gradiva iz narodnog života, običaja i predanja. Pojedincima ostaje da sami prikupljaju kako znaju, proučavaju kako mogu i štampaju gdje stignu. Nema dakle središta, kome bi bila dužnost da ohrabri, uputi i nauči kako valja i šta valja kupiti iz narodnog života, običaja i predanja. — Ne ćemo valjda odobriti, da Zagreb bude središte iz koga će poticati pokret i podstrek za narodni život, običaje i predanje pri svem tom što se u Pripomenku I. knjige Zbornika veli: »Naš Zbornik... ima po svome naslovu odgovarati samome naslovu akademije, koja i t. d. Prije svega će naš Zbornik obrađivati narodni život Hrvata i Srba — na cijelom prostoru ovoga jednoga dvoimenoga naroda.«« Spomenuvši »Osnovu«, što ju je izdala akademija, kaže dalje: »Ovim propisanim uputstvima prikupit će Jugosl. Ak. mnogu građu iz života našega naroda. Ali pri svemu tom valja li dopustiti, da Srbija ostane bez središta...? Odgovor je na ovo pitanje negativan« (str. 3—4). G. je Đorđević — kaže — u svibanjskoj svesci »Dela« 1898. pokušao obrazložiti potrebu društva, kome bi bila zadaća, da prikuplja i štampa građu o narodnom životu. »Ali od moga predloga ne bi ništa. Mnogo već vremena prođe, a niko o njemu ne reče ni reči«.

»I ja, ostajući vjeran svojoj zamisli...«

Ostajući dakle g. Tihomir Đorđević vjeran misli, da Zagreb ne smije biti središte, — evo ga »u ime Božje« — kaže — da stvori središte u — Aleksincu. On će oko svoga lista sakupiti u tješnju vezu sve one, koji se zanimaju srpskim narodnim životom, pa ih moli da prionu »na iznošenju i proučavanju svega onoga, što je obeležje i duhovna tekovina našega naroda. Time je naš narod još vrlo bogat. On toga pozajmi i svojim susedima, on im napuni veći deo Zbornika o narodnom životu, običajima i umotvorinama, pa mu i pored toga još puno preteče« (str. 4).

Ja imam od g. Tih. Đorđevića više pisama i dopisnica. Akademija mu je naša poslala na njegovu molbu na svoj trošak i — dakako — besplatno zamoljen broj »Osnovâ« za njegove učenike. No ni u jednom pismu, ni u jednoj dopisnici nije g. Đorđević pokazao, da mu ovaj »okret i podstrek« iz Zagreba nije po volji. Tek sada pravo razumijem, zašto je g. Đorđević u pismu od 27. avgusta 1897. pisao: »Kad mi budete slali (t. j. »Osnovu«), Vi mi izvolite javiti, da im i ja pišem« — o tom po svoj prilici, kako »ne ćemo valjda odobriti da Zagreb bude središte«. A ja sam g. Đorđeviću kao svomu pomoćniku i našemu prijatelju javljao sve suradnike, koje su se iz onih strana javljali. Tek sada razumijem, zašto nije poslao nikakvoga prinosa nijedan suradnik iz Srbije od onih, koji su se prije već prijavili. Pače jedan, koji je poslao nješto i tražio (i dobio) nagradu, — i taj ne šalje dalje ništa i ne odgovara na pisma.

Ja se ne čudim šovinističkoj djetinjariji g. profesora Đorđevića s njegovim središtem u Aleksincu, jer je to naša narodna nesreća, koje će — ako Bog da — nestati s vremenom. Ali uljuđeni svijet neka u ovom aleksinačkom »pokretu i podstreku« prosudi postupak prema našoj akademiji i prema uredniku ovoga »Zbornika«.

Od sadržaja[1] je ovoga broja vrijedno spomenuti 54 bugarske[2] poslovice (iz aleksinačke Morave), od kojih se nama najviše svidjela ova: »Da zna koza, šta je sram, nikad ne bi digla rep«.

(»Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena.« Svezak III. Druga polovina. Uredio Dr. Ant. Radić. Zagreb 1898. (Vjesnik.) Str. 303.—334.)

Pjesma o mrtvom bratu u poeziji balkanskih naroda od Dra. Iv. Šišmanova. (Bug. **Сборн. за нар. умотв.** XIII. [1896.] str. 474 do 569, XV. 449—600; + 186, tekstovi.)

Studija se ova bavi motivom, što ga imamo u pjesmi: Braća i Sestra (u Vukovu zborniku II. str. 38—42): Majka hrani devet sinova i desetu kćer Jelicu; majka kćer udaje komšiji, braća banu s preko mora i govore joj, da će je često pohoditi; Bog pušća moriju te pomori devetero braće, — a sestra čeka i kuka tri godine dana, dok joj se Bog ne smiluje i ne pošalje dva anđela, da najmlađega brata Jovana duhom zadahnu i spreme sestri u pohode; sestra se s bratom oprema dvoru, brat je ustavlja, a ona ostanuti ne će; kad su došli blizu dvora, Jovan reče sestri, da ga počeka, dok on ode u crkvu i nađe izgubljeni prsten; »ode u grob nejačak Jovane«, sestra ga traži, vidi mnogo novo groblje, dosjeti se, ode dvoru, nađe u njem majku (a majka misli da je to morija), zagrle se i »obje mrtve na zemlju padoše«.

Zanimljivo je, što je pjesma s ovim motivom vrlo raširena u balkanskih naroda (u bug. imade preko 20 varijanata, 15 grčkih, pa arbanaska i rumunjska), dok izvan Balkana nije barem do sada nađena posve ista verzija.

---

[1] Ne znamo, zašto priopćuje tu M. Đ. Miličević (str. 4—7) spomen iz svoje službe u kneževoj kancelariji, kako je knez Aleksandar Karađorđević rekao: »Ne ću da potpišem šokačku jotu« u spisu, koji je sav bio pisan sloveno-serbskim pravopisom, samo je naslov jedne Vukove i Brlićeve knjige bio vjerno sa »šokačkim« jotom prepisan. — Dr. Stev. Okanović piše (str. 7—11) o »Steinthalovu organičkom obliku srp. ep. poez.«. Građe ima (sve od urednika) o nar. predanju o mjestima, o Kralj. Marku i kletvama.

[2] Urednik ih zove srpskima. No dok držimo, da je hrvatski i srpski jezik isto, jezik u ovim poslovicama ne može biti srpski ni po glasovima, ni po oblicima, ni po tvorbi riječi, ni po sintaksi. »Kuj sas decu mleko kusa, će da bidne ukapan«. »Kojo kupče jednako ide na vodu, brgo (sic) se razbije«. »Da ti čujev (t. j. čuju) uši, što ti čujev pete«. »Kud će se nađemo, pituvalo lisiče majku«. »Ne idi zime bez leb«. »Dok čovek s čoveka (mj. čovekom) vreću popel ne pojede, ne mož ga pozna«.

Spomenuvši uz put, no ipak dosta opširno, sličan motiv — o mrtvom zaručniku, što ga je umjetno obradio njem. pjesnik Bürger u glasovitoj svojoj baladi Leonori, koja je i dala evropskim učenjacima prvi povod potankomu zanimanju za ove narodne motive, spominje g. pisac raspravu Wollnerovu, Der Lenorenstoff in der slav. Volkspoesie, Arch. f. sl. Ph., VI., u kojoj dokazuje, da je neosnovano mišljenje izdavačâ vizantijske epopeje X. stoljeća o Digenisu Akriti[1] (C. Sathas i E. Legrand, Les exploits de Digénis Akritis, etc., Paris, 1875): kao da su novogrčke (a po tom i ostale balkanske) narodne pjesme samo dosta promijenjena imitacija vizantijske ove epopeje, već naprotiv — i ako neodlučno — tvrdi: da je prvobitna verzija slovjenska, srpska. Uz Wollnera je pristao i Psichari, La ballade de Léonore en Grèce, Rev. de l'hist. des relig., IX. 1884, koji je — uz ostalo — upravo okrenuo hipotezu Sathas-Legrandovu ustvrdivši, da je grčka epopeja o Digenisu mlađa, izvor joj treba tražiti u nar. pjesmama, a fabula je zapadno-evropska; povrh toga vojuje Psichari za prvenstvo srpske pjesme pred grčkom na osnovu ljubavi među bratom i sestrom, kojoj — veli — nema nigdje primjera; za srpskom dolazi odmah bugarska, pa arbanaska, napokon grčka. Psichari svršava svoju studiju trim tezama: 1. najprostija, najstarija, najkategoričnija ideja je najstarija, a to je maloruska; 2. osnovana je ideja svih ovih legenda (bio mrtvac zaručnik, ili brat) to: živi ne smiju (suzama) smetati počinak mrtvima; 3. kasnije se ova religijozna misao zaboravi, a izmisli se novi uzrok nemiru mrtvaca: neispunjeno obećanje, ili kletva (materina). Drugi tip (brat-mrtvac mjesto zaručnika) nastao je među Srbima, tu se je okrutni i osvetljivi zaručnik pretvorio u nježna brata. — Protiv Psicharija i Wollnera ustao je vrlo odriješito grčki učenjak Politis u grčkom izdanju: *Δελτίον τῆς ἱστορ. καὶ ἐθνολογ. ἑταιρίας τῆς Ἑλλάδος*, II. 7., tvrdeći da izvor svim lenorskim varijantama treba tražiti u skandinavskom mitu u Sigrunu i Helgiju, a za pjesmu o bratu-mrtvacu tvrdi, da je prototip grčka, po grčkoj je načinjena arbanaska i bugarska, a od bug. srpska i ostale slovjenske; broj 9, kuga, bratska ljubav — to nijesu samo slovjenske, srpske osebujnosti; glavna je u ovoj pjesmi ideja — svetost obećanja. Politis nije štedio riječi, da pokaže sve nedostatke, pače rugobe slovjenskih varijanata, a osobito srpske. Istaknuvši zavisnost slovjenske književnosti od grčke, tvrdi, da je i epopeja o Digenisu Akriti (s kojom su — veli — nar. pjesme u uskoj svezi) bila prevedena na bugarski, ali se tomu prijevodu sačuvao trag samo u ruskoj književnosti. »Njegovih je 11 dokaza — veli g. Dr. Šišmanov o dokazivanju Politisovu — — dosta, da svakoga uvjeri, da su narodne pjesme o mrtvom bratu

[1] Epopeja priča: Arapski emir Musur otme jednu djevojku od obitelji (Konstantina) Dukasa; petero braće djevojčine — najstarijemu je ime Konstantin — idu da mu se osvete, no emir se pokrsti, s braćom pomiri i sa sestrom njihovom oženi. Braća javljaju majci, neka ne tuguje, već neka sprema svatove. Digenes Akritas (»Dvorođeni Graničar«) je sin toga Musura, a ženi je Digenisovoj ime Evdokija. — U narodnoj pjesmi grčkoj o mrtvom bratu — bratu je ime također Konstantin, a sestri Evdokija (i to samo u jednoj verziji, a u drugim Arete). Izdavači tvrde, da je narodna vila pobrkala sestru Konstantinovu, a mater Digenisovu, sa ženom Digenisovom.

u uskoj genetičkoj svezi s epopejom o Digenisu Akriti« (str. 505). Još stariji izvor i epopeji i nar. pjesmi treba — veli Politis — tražiti u grčkoj starini, a taj je izvor i nađen u grč. pisca II. stolj.: Flegona iz Trallesa u Lidiji (otuda Trallianus; po priči iz njegove zbirke *Περὶ θαυμασίων* [Filiniji ne dadu za tuđinca, ona od žalosti umre, no vraća se k ljubavniku] ispjevao je Gothe svoju »Braut von Korinth«). Slična je priča o Protesilaju i Laodamiji (koja si od žalosti za mužem dade načiniti njegovu statuu, pa ju grli) po Higinu i Cecesu, a još je dalji izvor u mitu o Adonisu. Hoće li se tražiti značenje ovomu mitu, ne treba ga tražiti u mjesečnim mitima (kako je to htio Wollner), već u proljetnom preporodu prirode. — U recenzijama bavili su se ovim pitanjem i A. N. Veselovskij (među ostalim protivi se svezi ovih pjesama s epopejom o Akriti), Destunis u: Журн. мин. нар. просв., 1886, mart (srp. je pjesma postala od grčke, no grč. nije u svezi s epopejom o Akriti), Girard (Journ. des savants, 1886, mart; u glavnom protiv Politisa), Krumbacher (Litterar. Zentralblatt, 1885, br. 234; slaže se s Politisom), G. Meyer (Berl. philolog. Wochschrft., 1886., br. 18; ne stoji posve uz Politisa), W. Meyer (Deutsche Litteratur-Ztg., 1886; izvor je pjesmi slovjenski, osobito Adonis nema tu nikakvoga posla, jer po ovako općim sličnostima »dade se napokon sve iz svega izvesti«), Liebrecht (Germania, 1886; Zur Volkskunde: izvor ideji o mrtvom zaručniku treba tražiti u običaju, po kojem su se žene pokapale s muževima, — a tu je misao izrekao i Krek, Listki, IV.). — Posebnu vrijednost podaje g. dr. Šišmanov raspravici Krumbacherovoj u Ztschft. f. vgl. Lit.-gesch., I.: »Ein Problem der vergleichenden Sagen-kunde u. Literaturgeschichte«, u kojoj je postavio pitanje: je li jugoslovjenska verzija (brat-mrtvac) u opće u tijesnoj svezi sa sjeveroslovjenskom i germanskom (zaručnik-mrtvac); za jugoslov. je verziju opet prvo pitanje: je li u svezi s epopejom o Akriti; a za cijelo pitanje traži, da se na novo pokrene na širem osnovu; s obzirom na čitavu Evropu. — Iza toga se javila velika rasprava profesora varšavskoga sveučilišta J. Sozonovića (najprije prvi dio — o zaručniku mrtvacu — u »Варш. Унив. Изв., br. 1—3): Ленора Бюргера и родственные ей сюжеты въ народной поэзіи европейской и русской, Varšava, 1893. Sozonović tvrdi četvero: 1. dva nezavisna motiva, 2. prvomu je — taj je i stariji — motivu najdalji izvor u klasičnoj priči o Protesilaju, 3. ova dva motiva veže jedno vjerovanje u vraćanje mrtvacâ, 4. drugi je motiv nastao u srpskom narodu i prošao dalje k Bugarima, Arbanasima i Grcima; Politisa pobija potanko u svim točkama (i u tom, što se tiče sveze s epopejom o Akriti). U isto vrijeme, kad i Sozonović, bavio se ovim pitanjem i N. Andrić (Vienac, 1893, br. 32 i 33; poslije ocjenjujući Sozonovića u Javoru, 1893, br. 16 i 17): i on drži, da su to dva različna motiva, no drugi motiv nije srpski; prvomu je zadnji izvor — u Indiji, a drugomu je historijska osnova u epopeji o Digenisu Akriti. — O Sozonovićevu djelu napisao je ocjenu i Wollner (Byzant. Zschft., III. 1894): otvoreno i jasno odstupa od svojih misli u Arch. f. sl. Ph., no pobija S-ća; dvije grupe — kaže — ovoga motiva imadu velikih sličnosti i u sitnicama, pa ih treba protumačiti; S-ć nije pokazao prijelaza od

Protesilajeve priče do skandinavske priče o Helgiju; stihovi u (prozaičnoj) priči o zaručniku-mrtvacu ne dokazuju, da je postala od pjesme; Š-ć je strpao u jednu grupu prerazlične varijante, u kojima ni izdaleka nema osnovnoga motiva; kuga nije nužni sastavni dio motiva; u (Vukovoj) pjesmi o bratu-mrtvacu spletena su dva motiva: obećani, a ne ispunjeni pohod, i motiv, kako brat-mrtvac dovodi sestru k majci; druga grupa (brat-mrtvac) nije izvorno srpska. — Ovaj se niz učenjaka svršuje Machalom (O bohatýrskem epose slovanském, I., Prag, 1894) i L. Šaineanuom (Basmele române etc., Bukurešt, 1895), od kojih nijedan ne iznosi ništa osobito nova.

Osvrćući se g. dr. Šišmanov na sve ove spomenute radove, nalazi glavnu krivnju tako različnomu mišljenju o ovoj stvari — a po tom i neuspjehu — u nedostatku sistematičnijega reda u izučavanju pojedinih, s »Lenorom« svezanih pitanja (str. 551). Rodoljubna je zanesenost mnogih istraživača zlo prošla pred sudom g. pisca, a jednako je zlo prošlo Sozonovićevo djelo, koje je »više konglomerat tuđih mišljenja, nego sređena i samostalna obradba« (str. 552). G. dr. Š. drži, da najprije treba riješiti pitanje o srodstvu balkanskih verzija o bratu-mrtvacu, a onda: imadu li dva tipa — brat-mrtvac i zaručnik-mrtvac — što među sobom zajedničko, a za oboje se traži strogo znanstveni osnov (str. 552—553). Krivnja je i u nedostatku građe, a još više u tom, što njeki istraživači i ne drže ništa do obilne građe s mnogo varijanata; zato g. dr. Š. naglasuje i brani golemu vrijednost svih mogućih varijanata i pobijajuć uz put J. Bédiera (str. 554—555; cf. naš »Zb.« III. 322), pristaje uz englesku misao, koju je prihvatio i zagovarao H. Gaidoz (urednik »Mélusine«): da bi trebalo sastaviti rječnik incidenata u nar. umotvorinama, jer su pojedini incidenti vrlo vrijedni, buduć da su tipovi pripovijedaka i t. d. često samo sastavina incidenata (str. 556).

Ovih se načela drži g. dr. Šišmanov u II. dijelu svoje studije (Analiza i sravnjivanje tekstova, XV. sv. Сборн., 1898). »Kad se laćamo, da napišemo povjest jedne priče, ne postavljamo si za zadaću samo to, da dademo prinos samo uporednomu folkloru, za pravo: uporednoj književnoj povjesti, nego i prinos demopsihologiji balkanskih naroda«, za koju je baš taj motiv o »Lenori« rijedak primjer (str. 450). G. je Š. — kaže — sabrao s pomoću mnogih učenjaka ne samo sve do sada tiskane varijante, nego i velik broj netiskanih. Posebice mu je i »Matica Hrvatska« dala, da se posluži njezinim rukopisima.

G. pisac potanko analizuje ove sastavne dijelove ovoga motiva:

I. Broj sinova (braće) i rodbine. Značenje i raširenost mističnoga broja 9 u mitologiji i poeziji raznih naroda, posebice balkanskih. — Po mnogim autorima dokazuje g. pisac, da je broj 9 (korijen mu je u etim. svezi sa »nov«: novem — novus i t. d.) kao 3×3 (povrh toga ima svojstvo: kojim se god brojem pomnoži, čini produkat, kojemu zbroj znamenaka čini svagda 9 [n. pr. $2 \times 9 = 18$, $1 + 8 = 9$; $321 \times 9 = 2889$, $2 + 8 + 8 + 9 = 27$, $2 + 7 = 9$]) bio mističan i svet Egipćanima, Jevrejima, Indijcima (već u Rg-vedi i dr.), Peržanima, Kitajcima, Mongolima i Tatarima, Arapima, pa u zapadnih naroda: Rimljana (nonnae, nundinae, novemdiales feriae, Cic: novem orbibus vel potius globis connexa omnia, Verg.: nona dis fugae melior, Auson.: ter bibe vel totiens ternos i t. d.), Tusaka, pa u novogrčkoj i sredovječnoj filosofiji (n. pr. u Dantea, osb. u »Vita nuova«), germanskoj, keltskoj, finskoj mitologiji, a i u novih naroda azijskih i američkih. Posebice dokazuje g. pisac, da je broj 9 imao mnogostruko mistično i simbolično značenje i u starih Helena; svuda nabraja brojne primjere. Što se tiče devetero braće, to je najbolje protumačio Weinhold K., Die myst. Neunzahl bei d. Deutsch. (Abh. d. kön. preuss. Ak.: po starom germanskom vjerovanju svaki zdrav muž ima pravo računati na devet sinova; ima i riječ: »Dreimal drei ist Bubenrecht«.). Puštajući s vida raširenost i obljubljenost broja 9 u nar. pjesništvu svih kulturnih i nekulturnih naroda, bavi se g. pisac samo dokazivanjem (protiv Sandersa, Psicharija, Sozonovića): da broj 9 u grč. nar. pjesmi nije srbizam, naprotiv se iz potanke statistike toga broja u nar. pjesmama vidi, da prevlađuje samo u bug. i rum. pjesmi, a ne u srpskoj (str. 476—477), a u grč. je to češći, što je pjesma dalje od Slovjena (n. pr. na Kreti): zato broj 9 nema nikakoga prava, da se broji među dokaze za srpski original (str. 479). U obznani Politisove rasprave (»Gegenwart«, 1885.) popravio je i Sanders svoje mnijenje u ovom smislu. Broj ostale rodbine vrlo je velik u bug. te srp. i hrv. varijantama, a najmanje je suvišnih lica u grčkima.

II. Ime mrtvomu bratu i sestri. U svim varijantama grčkim i albanskim, u najvećem dijelu bugarskih i srpskih ime je bratu Konstantin, a to je najpoplarnije ime u Grkâ, pa i u Arbanasâ i Rumunja, a nikako nije obljubljeno u Bugara, osim u pjesmama crkvenoga (apokrifnoga), ili od Grka poprimljena sadržaja (o padu Carigrada). Sestri je u svim gotovo grč. varijantama ime Arete (Ἀρετή, Ἀρετώ, Ρετουλα, Ἀρετοῦσα),. gdješto Evdokija, Jerina, a arbanasko »Garentina«, »Fiurentina« nije nego Arete. U bug., srps. i rum. varijantama ime je sestri vrlo različito: mjesto neobičnog Ἀρετή uzimalo se običnije (Jelica i dr.).

III. Otkuda dolaze prosci? U 13 grč. varijanata dolaze prosci iz Babilona; druga se mjesta (Carigrad, Romanija i dr.) spominju vrlo malo; u mnogo varijanata dolaze prosci prosto »iz tuđine«. U bug. var. Babilon se ne spominje, jer je u opće u nar. predaji — za čudo — nepoznat. Zanimljivo je u 3 bug. var. mjesto: selo Črno Menovo, a to je sredovječni Črъnomênъ (Τζερνομιανον, Ciermenium).

IV. Kakovi se motivi navode, da majka pristane. U grč. varijantama nema mati muža, nego je udovica, zato imadu kod udaje riječ sva braća; motiv, s kojega daju sestru u tuđinu (tuđina je u grč. nar. pj. strašno omražena i prokleta) sebičan je: da brat — koji to najviše želi, da pođe za tuđina — bude imao u tuđini konak i dr. To je prvobitni oblik, pa je poprimljen i u većini bug. varijanata. Naprotiv je u rumunjskim pjesmama (koje se u ostalom — a to vrijedi da se zabilježi — u mržnji i proklinjanju tuđine slažu s grčkima) motiv ljubav prema sestri, pa se one u tom približavaju bugarskim i hrvatskim (srpskim) pjesmama.

V. Zašto majka ne dâ i česa se boji. U grč. pjesmama boji se smrti, tuge i žalosti, u opće dobra ili zla, — pa tko će onda sestru (kćer)

dovesti. Sve ostale varijante (bug., rum., alb., hrv.) nemaju nikakvoga motiva za to, a to je dokaz, da su zavisne od grčkoga izvora, jer bugarski (rumunjski i t. d.) prevodioci nijesu prosto razumjeli, što vrijedi majčino pitanje (str. 505).

VI. Obećanje (str. 505—518). U grč. pjesmama daju braća obećanje majci u 32 varijante, a samo u tri daje se obećanje sestri; među bug. varijantama ima ih već više, u kojima se obećanje daje sestri, a u hrv. se daje samo sestri. To, što je u bug. i hrv. varijantama na prvo mjesto došla sestra (kći mjesto matere), nastalo je u povodu toga, što se je ova pjesma o mrtvom bratu počela pjevati u svatovima, i tako se usko srasla s obredima, poglavito s obredom prvićâ. U ovom se je smislu pjesma počela mijenjati već među Grcima (u Pontu), jer i oni imadu obred sličan slovjenskim prvićima (*ἀντίγαμος* ili *ἀντιχαρα, πιὀτροφια*), a čitav se je proces dogodio slučajno (str. 513) i u svakom narodu (grč., bug., hrv.) samostalno i u novije vrijeme (str. 514), pa tako sámo od sebe pada mišljenje Sozonovićevo o posebnoj bratskoj ljubavi u Srbâ, kao i mišljenje o slovjenskom izvoru grč. epskoga broja 9 (ib.). Mišljenje Sozonovićevo pobija g. pisac opširno.

VII. Od čega umiru braća? (str. 519—529). Samo u bug. varijantama, i to u mnogim, dolazi kuga na kletvu (majčinu ili sestrinu). Dokazujući, da kuga nije ništa posebno srpsko, spominje zanimljivu činjenicu, da i bug. narod pozna grčkoga Harona (koji u grč. nar. vjerovanju zamjenjuje često smrt) u obliku: aro (u kletvama: Aro te izelo! našlo!).

VIII. Tko i čim zove mrtva brata iz groba? (str. 529—541). U bug. varijantama ustaje sin na majčine kletve, plač i dr. čine (ne pali mu svijeće) u 40 var., a na sestrine slične čine u 26 var.; u grč. varijantama nema tu sestra posla. Glavno je pitanje: ustaje li brat na kletve, ili na suze. G. Š. potanko dokazuje, što sve svi narodi drže i vjeruju o riječi (*λόγος*), imenu, a osobito o kletvi. »Molitva sili bogove, da uslišaju smrtnike, a to znači, da je jača od njih, dakle da je sama — boštvo. »(Slični je razvoj prošao bez sumnje i filosofski i kršćanski *λόγος*).« (!) Posebno značenje i silu ima majčina kletva. No osnovna ideja svih ovih varijanata, o kojima je riječ, ne stoji ni u kletvi (još manje u suzama), nego u tom, što je 1. pokojnik u grobu uznemiren, i 2. što dano obećanje treba i po smrti izpuniti (str. 538).

IX. Mrtvi brat izlazi iz groba — u bug. var.: sam po sebi; dodijavaju mu kletve i plač, pa se moli Bogu, da ga uskrisi; sam se Bog smiluje; Bog se smiluje i šalje anđele (ili svece; u grč. var.: Sv. Đurđa, Bogorodicu, Harona). Na prvome su mjestu i ovdje grč. varijante, u kojima brat ustaje (izuzevši samo 5 varijanata, koje su nastale pod crkvenim utjecajem) sam po sebi, što se posve slaže sa starom vjerom (n. pr. rimskom): da su mrtvaci — bogovi (str. 544).

X. Brat ide (na konju ili pješice). Najbliže su originalu one varijante, u kojima brat sâm sebi stvara konja (a to su grč.). U drugima mu ga stvara Bog, ili sveci.

XI. Gdje nalazi mrtvi brat sestru? U svim var. osim u hrv. nalazi brat sestru u kolu.

XII. Prvi sastanak. Bliže su originalu one varijante, u kojima se brat drži mračno i odgovara kratko, a najdalje one, gdje se već i zaboravilo, da je brat mrtvac, pa se dade pače čitave dane gostiti (hrv.).

XIII. Kako brat objašnjuje svoj put? U bug. var. kaže brat: da idu u svatove, u goste, na prviće, da ju majka zove, i dr.; u najviše grč.: da ju majka zove. Originalnost je i ovdje na grč. strani.

XIV. Ptice zlokobnice (što ih sestra vidi na putu s bratom). Ptice, osobito zlokobnice, najčešće se javljaju u grč. poeziji. (Uz put pobija g. pisac mišljenje, da je usklik: *ὦ Θιέ μεγαλοδύναμε, μεγάλο θάμμα κάνεις* — Mili Bože, čuda velikoga! — uzet iz srpskoga; to je jedno i drugo uzeto iz crkvenih knjiga.)

XV. Drugi zlokobni znaci (brat vonja po zemlji, vide se novi grobovi, pusti dvori i dr.). Osim grobnoga vonja sestra u grč. varijantama ne opaža ništa. (Budući da sestra osjeti grobni vonj onda, kad ište [po glavi] bratu, razlaže g. Š., da je to iskanje samo »preživjelost«, t. j. danas je samo oblik nježnosti, koji se razvio iz pravoga nekadašnjega trijebljenja ušî.)

XVI. Gdje nestaje brata? (Na groblju, u crkvi ili oko nje, u kući.) Pitanje nema vrijednosti: brat je svoje učinio, a kako će ga nestati, smišlja se različno.

XVII. Kako se brat izgovara, da ostavi sestru? (Ide, da napoji, napase itd. konja; da se pomoli u crkvi; da potraži prsten.) I tu se vidi zavisnost bug. varijanata od grčkih.

XVIII. Sestra dolazi kući. I tu je originalnost u grč. var.: sestra ide ravno kući, a o bratu se mnogo ne pripovijeda.

XIX. Konac. (Majka se i kći zagrle i umru; majka [s kćerju, ili sama] postane ptica; majka i kći umru na groblju.) Prvo je riješenje najobičnije i najstarije, najizvornije (str. 572): grljenje je neobično u bug. prostoga naroda. G. Š. pobija (dokazima iz svih gotovo književnosti, osobito iz stare grč. mitologije) Sozonovićevo mišljenje: da je kukavica posebna srpska pojava, pa da su Grci svoju *κουκουβάγια* (sova) metnuli u pjesmu poradi sličnosti s »kukavicom«. Pretvorba (u ptice) nastala je u ovome motivu dodirom s drugim sličnim motivom: »muž-razbojnik« (str. 576).

XX. Izvanjski sklad, mjerilo i stil u raznim verzijama. Grčke su varijante kraće, zato izvorne: grčka (a iza nje najviše aromunska i albanska) je nar. poezija dramatična, a bugarska (i srpsko-hrvatska i rumunjska) voli epsku širinu. Grč. je verzija 1. najkraća, no najpotpunija, a 2. sve se glavne epizode i potankosti nalaze i u svim ostalim balkanskim verzijama, grčka naprotiv nema posebnih potankosti: to sili g. pisca, te drži, da grč. verzija najbolje odgovara idealnoj themi ove priče (str. 579). A. Soerensen (Arch. f. sl. Ph. XIV. i XVI.: Beitr. z. Gesch. d. Entw. d. serb. Helddchtg.) tvrdi, da bugarske epike nema, da ima samo hajdučkih bugarskih pjesama. Glavni mu je za to i za pravo jedini dokaz deseterac, srpski deseterac. I jezik je bugarski Soerensenu »aesthetisch durchaus abstossend, Zwittersprache molluskenhafter Natur« i sl. Jagić je dokazivao (Die südsl. Epik etc., Arch. f. sl. Ph. IV.), da se je srpski deseterac razvio tek u XVIII. stolj. iz starijega stiha od 15—16 slogova, no i taj je stih bio opet

srpski (hrvatski). G. Š. traži protiv ovoga drugi, zapadni izvor desetercu, i to u sredovječnom dekasilabu, koji se je razvio iz lat. daktilskoga trimetra (Gautier), L'epopée française), i to preko liturgijskih pjesama (primjerâ iz X., XI. i XII. stolj. ima mnogo. Quam cuperem | tamen ante necem — Nos virgines | quae ad vos venimus — itd.). Spominje i dodir bogomilâ s Provencom, pa trag »špilmanu« u bug. književnim spomenicima (u Chanson de Roland spominje se Buguerie — Bugarska). »Ako bi se dokazala istinitost našega domišljanja, uklonili bismo jednom za svagda i prijeporno jedno pitanje u nauci, koje se na žalost vrlo često eksploatuje s nakanom, koja nema ništa zajedničko s objektivnom istinom« (str. 583). Još govori g. pisac o »zapjevima« (na početku ovih verzija); i oni dokazuju izvornost grč. varijanata.

Zaključak. (str. 589—590) a) Original je grčki; nastao je u Maloj Aziji i prešao na balkanski poluotok i u Heladu i to davno, kako se vidi iz spomena na Črnomelj. — b) Ravno iz grč. verzije razvila se je albanska, aromunska i (I. hrpa) bugarska. — c) Bug. su verzije preuzete ili ravno preko Bizantije, ili preko Macedonije i Tesalije. — d) II. bug. grupa razvila se je iz I. — e) Od I. bug. grupe razvila se rumunjska, a od II. — srpsko-hrvatska. — f) Samo Rumunjima u Erdelju i u Bukovini poznat je ovaj motiv; to znači, da je rum. verzija nastala poslije bližega dodira Rumunja s erdeljskim Bugarima, ili pak porumunjivanjem Bugara.

Zadaća je daljega istraživanja (str. 590—599): I. Treba istraživati u pravcu na jug i istok u maloazijskih Grka i susjednih inorodnih plemena u Maloj Aziji, gdje su dugo vremena bile u dodiru tri rase: arijska, semitska i turanska, i gdje je kolijevka grčke civilizacije. — II. U pravcu na sjever i zapad, gdje se gubi trag motiva o mrtvom bratu, a javlja se motiv o mrtvom zaručniku, treba istražiti (kako je to naznačio Krumbacher): u kakvom su odnošaju ova dva motiva. Da olakša to istraživanje, g. dr. Š. pokazuje već sada ove zajedničke motive: a) u njekim je varijantama zaručnik već muž; b) »mjesečina sja. mrtav konja ja'« — prispodablja g. dr. Š. s pticama zlokobnicama, koje slično naviještaju; c) kobne znakove (vonj po zemlji i dr.) nalazimo i u motivu o mrtvom zaručniku, a isto tako i d) crkvu, pa i to, da e) zaručnica gostî zaručnika (kao ono sestra brata); dalje f) zaručnica upotrebljava čare, da domami zaručnika (cf. u hrv. pj. o mrtvom bratu: 9 lutaka), i napokon g) motiv o pretvaranju grobnoga krsta u konja. —

Ja sam ovu veliku raspravu g. akademika potanko, no ipak, što se kraće može, iscrpao s više razlogâ. Povrh toga, što je nama Hrvatima bugarsko gotovo kao naše, rasprava g. dra Šišmanova zaslužuje pažnju, a u cijelosti bi ju jedva tko u nas čitao. A učnio sam to i poradi metode g. akademika.

Što se metode tiče, ja tê metode ne shvaćam onako, kao g. dr. Š. Ja držim, da ono n. pr.: s kojih razloga brat (ili braća) udaje sestru u tuđinu, gdje nestaje brata, kako sestra dolazi kući (majci), i t. d. — nijesu onakvi motivi, na koje su mislili začetnici ove metode. G. dr. Š. drobi, a ne razglaba; on runi i trusi i ono, što se svakoga motiva nuždno hvata, a nije samo po sebi motiv. Motiv je misao, ideja, i to silna, snažna, jer po tom i jest motiv, što ima snage, te pokreće i okuplja oko sebe. Događa se, da se dva ili više motiva sraste tako, da se na prvi pogled ne vidi zglob. Ovakove zglobove treba tražiti, pa su na to mislili i začetnici ove metode »razglabanja«. No pet, deset, pače do dvadeset motiva — ne može se zglobiti. Tu bi nastala konfuzija. Samo geniji-umjetnici mogu apstrakcijom u velikim djelima zglobiti u skladnu cjelinu više motiva, pa i njih hvalimo, ako tih motiva nije previše. Fantazija čovjeka, nenaučna na apstraktnu kombinaciju, voli duševne tvorevine s jednom, snažnom mišlju, — jer više bez konfuzije ne može ni svladati. Pa upravo su zato vrijedne narodne tvorevine s više motiva: one su same po sebi dokaz, da nijesu samonikle, nego da se nješto u njima zglobilo. Zato treba da tražimo drugu tvorevinu, u kojoj ima koji od zglobljenih motiva, i tako ćemo doći na trag putovanju motiva. Još nam je lakše, kad već imamo dvije ili više tvorevina zglobljenih posve, ili djelomice od istih motiva. No jedna tvorevina sama za se dade se samo drobiti, a u tom ja ne vidim ono, što može dati prava razglobna metoda.

Varijante (albanske, grčke, rumunjske i južnoslovjenske) zapremaju punih 186 strana, a tiskane su ponajviše na želju Krumbacherovu. Tim je bugarski »Sbornik« učinio evropskoj nauci veliku službu, koja bi pristajala i bogatijemu i većemu narodu — možda još i bolje.

Ivan Franko: **Priča o jednorogoj i njezin bugarski varijant.** (Bug. »Сборникъ«, XIII., 570—620). — U poznatoj sredovječnoj pripovijesti o Barlaamu i Joasafu[1], koja je (u XIII. stolj. po prilici) prevedena i na stari slovjenski jezik (»Доушеполезное сказаніе о житіи св. Варлаама и Іоасафа«),ima i ova priča: Zato ja one, koji služe tako lošu i surovu gospodaru (t. j. svijetu)... prispodabljam onomu čovjeku, što je bježao pred jednorogom. Budući da nije mogao podnijeti njezine rike, padne bježeći, da joj ne postane žrtvom, u duboku jamu. Padajući uhvati se za jedno drvce. No ogledavši se oko sebe ugleda dva miša, jednoga bijeloga, a drugoga crnoga: glođu korijenje drvcu i malo da ga ne preglodaše. Pogledavši jami na dno opazi strašna zmaja, koji je rigao vatru, oštro ga gledao i otvarao ralje hoteći da ga proždre. Pogleda i bliže i opazi na tlu, o koje se nogama upr'o, četiri zmije, kako pomaljaju glave iz stijene. A kad je pogledao gore, opazi, kako s granja na onom drvcu pada malo meda. Sad je zaboravio, da ga vani čeka jednoroga, hoteći da ga izjede, da je dolje zmaj, da se drvce može svaki čas oboriti, da su mu noge uprte u nevjerno tlo; sve je zaboravio i pazio samo na ono malo meda. — Jednoga — to je smrt, jama je — svijet, dva miša — to je vrijeme (dan i noć), četiri zmije, kako pomaljaju glave iz stijene. A kad je pogledao gore, opazi, predočuje strašno ždrijelo (u koje upadaju oni, koji vole sadašnje

[1] Pripovijeda, kako je indijski carević Joasaf — sastavši se jednom s bolestnim i odrpanim starcem, pa s mrtvacem — stao razmišljati o nestalnosti svega na svijetu. Pustinjak Barlaam obraća Joasafa na kršćanstvo: Joasaf pita, a B. odgovara razlažući kršćanski nauk i tumačeći ga pričama. Joasaf ostavi svijet i ode u pustinju.

naslade, nego buduće dobro), a kapljica meda — to je sladost svijeta.

G. pisac nabraja razne azijske verzije (i u indijskom epu »Mahabharata« imadu dvije), umjetničke obradbe u sredovječnom slikarstvu i trag ovoj priči u sredovječnoj književnosti (Specul. mor., Gesta Rom., Leg. aurea i dr.).

U slovjenskim, osobito ruskim rkp. XV.—XVII. stolj. ima »pritča o bogatyhъ izъ bolgarskihъ knigъ«, a glasi po rkp. XV. stolj. (izdao ga A. Veselovskij) ovako: (»Притча Варлаама ко Јоасафу. Члкъ нѣтко ходѫ на полѣ ч(ис)тѣ и видѣ идуща к'себѣ люта звѣра и лва и не имы где скрыти сѫ от звѣрѫ того и потече по полю и видѣ ровъ глубокъ, он'же спoустисѫ въ ровъ тои, и бѣ в'ровѣ то(м) древа два, едино сребрено листвіе имѣѫ, а другое злато, и летѣвъ паде на сребренѣ древѣ, и обухвати сѫ за вѣтвіе и сѣде на немь, и возрѣ горѣ и видѣ люта лва надо рво(м) пожща, сѣдѫщу же емоу на древѣ томь и прилѣташе к'нему голоубица приношаше емоу смокви въ оустѣхъ свои(х), онже прїимаѫ ждѫше и плачѫ сѫ горко, и прилѣташе к'немоу вранъ, носѫ въ оустѣхъ свои(х) оушіе (! mj.: оугліе) горѫща и жабы и ѫщтерица и всѫкоу скверноу и меташе на нь, и позрѣ к'коренію ... и видѣ двѣ мыши ... едина бѣла, а дроуга черна ... но всего того не оубожсѫ и начѫ торгати сребреное древо и класти в'нѣдра своѫ, и помысли ... дабы еще палъ на златое древо, и абіе паде ... въ злыа оны скорпіи. А се истолковано стымь Павломъ: лютый звѣръ есть немощь и старость чл(овѣ)ча, а левъ см'рть, а ровъ есть сѣть діаволѫ, а древо сребраное стѫжаніе и домъ богатыхъ, а мыши двѣ есть бѣлаѫ д'нь а чорнаѫ нощь, гризоуще вѣкъ чл(ов)ѣчь, а горлица ... аг'глъ Гнь приносѫи добраѫ помышленіѫ, а вранъ ... діаволъ разжигаѫ срд'це чл(овѣ)комъ на злато и сребро и на всѫ злаѫ дѣла, в'томь погибаютъ мнози чл(овѣ)ци«.

G. pisac priopćuje u cijelosti jednu crv.-rusku, mnogo opširniju varijantu, koja se sama zove: Притча о богаты(х) о(т) книгъ болгарскихъ; a ima još jedna ruska, i srpska iz XVII. stolj. (s dosta bugarizama), a u obadvije čovjek bježi pred lavom i kamilom: (вельбѫдъ). Ova se priča spominje u kratko i u srpskoj aleksandridi (Starine, III.), a u Pseudo-Kalistenovu tekstu nema toga mjesta (a ima ga u novogrčkom).

Tumačeći g. pisac odnošaj ove priče prema »priči o jednorogoj« govori opširno o golubici i gavranu, pa o onom zlatnom i srebrnom drvetu. Glavna mu je cijelj, da u gavranu i golubici dokaže trag dualističkoga bogumilskoga naučanja. U Rusiji se i inače spominje njeka posebna književnost pod imenom »bugarske basne« ili »knjige« popa Jeremije, za kojega se pita: nije li to isto, što i pop Bogumil. (O tom je pisao Jagić, poslije Sokolov, pa opet Jagić). »Priča o bogatih« napisana je (u isto vrijeme — u XIII. stolj., — kad je prevedena pripovijest o »Barl. i Joas.«) po ustmenoj (Veselovskij, Pypin i dr. drže, da je to samo nezgodno preradena »priča o jednorogoj«) predaji s posebnom tendencijom — protiv bogatašâ (dok je »priči

o jednorogoj« druga, općenitija tendencija. — Rasprava mi se čini preopširnom. Krîvo ovamo uvlači g. pisac (str. 608) ono »drvo sred raja (plemenita dafina)«: ono je iz kruga pričâ o »krstnom drvetu«.

(»Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena«, Svezak IV. I. polovina. Uredio Dr. Ant. Radić. Zagreb 1899. (Vjesnik.) Str. 151.—160.)

SADRŽAJ:

„TIPOGRAFIJA" D. D., ZAGREB